

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERCIYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Mayıs/Ağustos 2021, Sayı: 59

May/August 2021, Number: 59

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERCİYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi ve Yönetici Editör/ Publisher and Managing Editor
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İ.İ.B.F. Adına
Dekan, Prof. Dr. Faik BİLGİLİ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Faik BİLGİLİ
Prof. Dr. Levent ÇITAK
Doç. Dr. Ömer KURTBAĞ
Doç. Dr. Emrah KOÇAK
Arş. Gör. Dr. Gökhan ÇOBANOĞULLARI

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Dr. Ali ACARAVCI	Mustafa Kemal University, Turkey
Dr. Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe University, Turkey
Dr. Ali KOÇAK	The City University of New York, USA
Dr. Aviral Kumar TIWARI	ICFAI University Tripura, India
Dr. Celalettin YAVUZ	Istanbul Ayyansaray University, Turkey
Dr. Ceyhun ELGİN	Boğaziçi University, Turkey
Dr. Christian Johannes HENRICH	Siegen University, Germany
Dr. Daniel Balsalobre LORENTE	University of Castilla La Mancha, Spain
Dr. Doğan UYSAL	Celal Bayar University, Turkey
Dr. Erdal ÖZMEN	Middle East Technical University, Turkey
Dr. Eyüp DOĞAN	University of Sharjah, United Arab Emirates
Dr. Filiz ÇALIŞKAN	Erciyes University, Turkey
Dr. Gazi Salah UDDIN	Linköping University, Sweden
Dr. Hüseyin BAĞCI	Middle East Technical University, Turkey
Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ University, Turkey
Dr. Irina GEORGESCU	Bucharest Academy of Economic Studies, Romania
Dr. Karol KUJAWA	University of Illinois, USA
Dr. Lenos TRIGEORGIS	Massachusetts Institute of Technology, USA
Dr. Mishu Mofakhar HUSSAIN	University of Toronto, Canada
Dr. Muhammad Ali NASIR	University of Huddersfield, UK
Dr. Muhammad SHAHBAZ	Beijing Institute of Technology, China
Dr. Muhammad UMAR	School of Business of Qingdao University, China
Dr. Narayan SETHI	National Institute of Technology Rourkela, India
Dr. Nurhan TOGUÇ	Istanbul Esenyurt University, Turkey
Dr. O. Can ÜNVER	Istanbul İstinye University, Turkey
Dr. Olaf LEISSE	Friedrich-Schiller-University Jena, Germany
Dr. Pali ROSHA	Indian Institute of Technology Bombay, India
Dr. Sayım YORGUN	Istanbul University, Turkey
Dr. Solomon Prince NATHANIEL	University of Lagos, Akoka, Nigeria
Dr. Utku UTKULU	Dokuz Eylül University, Turkey
Dr. Yunus YOLDAŞ	Erciyes University, Turkey
Dr. Zahoor AHMED	Beijing Institute of Technology, China

Yayına Hazırlayan / Prepared for Publication by

Arş. Gör. Dr. Gökhan ÇOBANOĞULLARI

gokhanc@erciyes.edu.tr

Yayın Kurulu Sekreterleri / Editorial Secretary

Dr. Öğretim Üyesi Nail TANRIÖVEN
 Arş. Gör. Dr. Ahmet KÖSEOĞLU
 Arş. Gör. Dr. Murat RUHLUSARAÇ
 Arş. Gör. Erman EROĞLU
 Arş. Gör. Esra DAYI
 Arş. Gör. Dr. Hatun KORKMAZ
 Arş. Gör. Selma GÜLİRMAK
 Arş. Gör. Serap AĞAYA
 Arş. Gör. Muhammed İkbal DURMUŞ
 Öğr. Gör. Sabri GÜNGÖR

nail@erciyes.edu.tr
 akoseoglu@erciyes.edu.tr
 mruhlusarac@erciyes.edu.tr
 ermaneroglu@erciyes.edu.tr
 ealdemir@erciyes.edu.tr
 hatunkorkmaz@erciyes.edu.tr
 selma@erciyes.edu.tr
 serap@erciyes.edu.tr
 ikbaldurmus@erciyes.edu.tr
 sgungor@erciyes.edu.tr

Diğer Bilgiler

- Dergimiz yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Türkiye’de en az beş üniversiteye mensup öğretim üyelerinden oluşan bir hakem kurulu vardır.
- Dergimiz Türkiye’de tüm üniversite kütüphanelerine gönderilmektedir.
- Bu derginin elektronik versiyonuna <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/dergi.htm> internet adresinden ulaşılabilir.
- Dergimizde yayınlanan makalelerde belirtilen görüşlerden makale sahipleri sorumludur.
- Makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir.
- CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus ve GoogleScholar veri tabanlarında taranmaktadır.
- Dergimiz uluslararası elektronik dergidir.

More Information

- Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal published tri-annual.
- Our journal has a board of referees which consists of professors from at least five universities in Turkey.
- Our journal is sent to all university libraries in Turkey.
- Electronic version of the journal is accesible through: <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/dergi.htm>
- The authors are responsible for all the opinions expressed in articles published in our journal.
- Articles in the journal can be referred by giving reference.
- Our journal is indexed in ULAKBİM Social Sciencs, EconLit, EBSCOhost, ProQuest, SOBIAD, Scientific Indexing Services, CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus and Google Scholar databases
- Our journal is an international electronical journal.

İdare ve Yazışma Adresi/All correspondence should be addressed to:

Erciyes Üniversitesi
 İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 İİBF Dergisi Editörlüğü
 38039 KAYSERİ
 Tel: +90 352 4374913
 Fax: +90 352 4375239

E-mail: iibfdergi@erciyes.edu.tr
 Web adresi: <http://dergipark.gov.tr/erciyesiibd>
 ISSN: 1301-3688 | e-ISSN: 2630-6409

Basıma Hazırlık ve Baskı**Kimlik Yayınları**

Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. H. Bayraktar İlahiyat Fak. A Blok No:8 Melikgazi/KAYSERİ
 Tel : 0 352 207 66 66 / 31029

Web: www.kimlikyayinevi.com – e-posta: rights@kimlikyayinevi.com *
info@kimlikyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

Abdullah TORUN Onur ŞATLI	ULUSLARARASI GÜVENLİK KAPSAMINDA RİSK TOPLUMU VE FONKSİYONALİST BAKIŞ AÇISI: COVID-19 SALGINI VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ
Asiye TÛTÛNCÛ Rüya ÇİFÇİ	TÛRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI VE DİŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: MEKÂNSAL PANEL VERİ ANALİZİ
Baki ERKEN	AMERİKAN HEGEMONYASI SAVUNUSU DOĞRULTUSUNDA SAMUEL HUNTINGTON'DA SİYASAL DÜZEN TEORİSİ
Büşra KUTLU KARABIYIK Mustafa ÇETİN	YENİLİKLERİN YAYGINLAŞMASI VE GENİŞLETİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL MODELİNİN BÛTÛNLEŞTİRİLMESİYLE TÛRKİYE'DE MOBİL UYGULAMA KULLANMA NİYETİNİN ARAŞTIRILMASI
Doğan YILDIZ	İŞ SÛREÇLERİNİN MODELLENMESİ, İYİLEŞTİRİLMESİ, PERFORMANSININ ÖLÇÛLMESİ VE YÖNETİLMESİNİN İŞLETME VERİMLİLİĞİNE KATKISI: BİR UYGULAMA
Emin Efecan AKTAŞ Sevi DOKUZOĞLU	SOSYAL TRANSFER HARCAMALARI-GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLİŞKİSİ: KARŞILAŞTIRMALI PANEL NEDENSELİK ANALİZİ
Fatmanur AKSÖZ Müzeyyen EROĞLU DURKAL	ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLARIN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: KAYSERİ İLİNDE ÇALIŞAN KADIN ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
İhsan OLUÇ İhsan GÛZEL	KÛRESELLEŞME VE ENERJİ TÛKETİMİ İLİŞKİSİ: TÛRKİYE ÖRNEKLEMİ
Yahya ALCÛL İkram Yusuf YARBAŞI	KADINLARIN İSTİHDAMININ VE MALİ GÛÇLENMESİNİN AİLE İÇİ ŞİDDETE ETKİLERİ: TÛRKİYE ÖRNEĞİ
Kıvanç DEMİRCİ Erkan ÖZÇELİK	İZMİR BÛYÛKŞEHİR BELEDİYESİ İTFAİYE DAİRESİ BAŞKANLIĞININ AFETLERDE ETKİNLİK KAPASİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Melek AKDOĞAN GEDİK	VILFREDO PARETO'NUN İKTİSADİ SOSYOLOJİK DÛŞÛNCE YAPISI VE REFAH İKTİSADINA YANSIMALARI
Melisa BOLAT Fatih KAPLAN	SEKTÖR-ÛLKE AÇISINDAN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ VE İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÛRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Mohammed ALNOUR	TÛRKİYE'DE EKONOMİK BÛYÛME İLE ÇEVRE KİRLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
Mustafa Şeref AKIN	AKSİYONDAN SONRA DEĞERLENDİRME METODOLOJİSİ VE ÖRNEK FORMATLAR
Önder BÛBERKÖKÛ	ALTERNATİF YÖNTEMLERE DAYALI PORTFÖY OPTİMİZASYONU
Semih ÇETİN	AVRUPA BİRLİĞİ ÛLKELERİNDE SOSYAL SERMAYE VE KONJONKTÛREL DALGALANMALAR İLİŞKİSİNİN ANALİZİ
Suna ERSAVAŞ KAVANOZ	KENTSEL DİRENÇ PLANLAMASINDA İŞ BİRLİĞİ
Şükriye KILIÇ AKSOY Hüseyin ÇİÇEK	PSİKOLOJİK GÛÇLENDİRMENİN BAĞLAMSAL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİNDE ÇALIŞAN MUTLULUĞUNUN ARACILIK ROLÛ
Ûmit KOÇ	TÛRKİYE'DE KUR REJİMLERİ VE EKONOMİK BÛYÛME İLİŞKİSİ: KALMAN FİLTRESİ İLE BİR UYGULAMA
Veysi ASKER	MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ İLE OPERASYONEL VE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: SEÇİLMİŞ HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA
Toygun ATASOY Harun TANRIVERMİŞ	TÛRKİYE'DE KONUT KREDİSİ HACMİ İLE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ZAMAN SERİSİ ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

CONTENTS

Abdullah TORUN Onur ŞATLI	RISK SOCIETY AND FUNCTIONALIST PERSPECTIVE IN INTERNATIONAL SECURITY: THE CASE OF THE COVID-19 EPIDEMIC AND WORLD HEALTH ORGANIZATION
Asiye TÛTÛNCÛ RÛya ÇİFÇİ	ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURE AND TRADE OPENNESS IN TURKEY: A SPATIAL PANEL DATA ANALYSIS
Baki ERKEN	THE THEORY OF POLITICAL ORDER IN SAMUEL HUNTINGTON IN THE DIRECTION OF AMERICAN HEGEMONY ADVOCACY
BÛşra KUTLU KARABIYIK Mustafa ÇETİN	INVESTIGATION OF INTENTION TO USE MOBILE APPLICATION IN TURKEY BY INTEGRATING DIFFISION OF INNOVATIONS AND EXTENDED TEKNOLOGY ACCEPTANCE MODEL
Doğan YILDIZ	THE CONTRIBUTION OF MODELLING, IMPROVING, MEASURING AND MANAGING BUSINESS PROCESSES TO BUSINESS PRODUCTIVITY: A CASE STUDY
Emin Efecan AKTAŞ Sevi DOKUZOĞLU	THE RELATIONSHIP OF SOCIAL TRANSFER EXPENDITURES-INCOME INEQUALITY: A COMPARATIVE PANEL CAUSALITY ANALYSIS
Fatmanur AKSÖZ MÛzeyyen EROĞLU DURKAL	PROBLEMS ENCOUNTERED BY WOMEN IN WORK LIFE: A RESEARCH ON FEMALE TEACHERS WORKING IN KAYSERİ
İhsan OLUÇ İhsan GÛZEL	THE RELATIONSHIP OF GLOBALIZATION AND ENERGY CONSUMPTION: THE CASE OF TURKEY
Yahya ALGÛL İkram Yusuf YARBAŞI	THE EFFECTS OF EMPLOYMENT AND FINANCIAL EMPOWERMENT OF WOMEN ON DOMESTIC VIOLENCE: THE CASE OF TURKEY
Kıvanç DEMİRÇİ Erkan ÖZÇELİK	EVALUATION OF THE ACTIVITY CAPACITY OF İZMİR METROPOLITAN MUNICIPALITY FIRE DEPARTMENT IN DISASTERS
Melek AKDOĞAN GEDİK	ECONOMIC SOCIOLOGY MENTALITY OF VILFREDO PARETO AND ITS REFLECTIONS ON WELFARE ECONOMICS
Melisa BOLAT Fatih KAPLAN	DIVERSIFICATION OF EXPORTS IN TERMS OF SECTOR-COUNTRY AND FACTORS AFFECTING EXPORTS: AN IMPLEMENTATION UPON TURKEY
Mohammed ALNOUR	THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL POLLUTION IN TURKEY
Mustafa Şeref AKIN	METHODOLOGY AND SAMPLE FORMATS OF AFTER ACTION REVIEW
Önder BÛBERKÖKÛ	PORTFOLIO OPTIMISATION BASED ON ALTERNATIVE METHODS
Semih ÇETİN	ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CAPITAL AND BUSINESS CYCLE VOLATILITY IN EUROPEAN UNION COUNTRIES
Suna ERSAVAŞ KAVANOZ	COOPERATION IN PLANNING OF URBAN RESILIENCE
ŞÛkriye KILIÇ AKSOY HÛseyin ÇİÇEK	THE MEDIATING ROLE OF EMPLOYEE HAPPINESS IN THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT ON CONTEXTUAL PERFORMANCE
Ûmit KOÇ	THE RELATIONSHIP OF EXCHANGE RATE REGIMES AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: AN APPLICATION WITH KALMAN FILTER
Veysi ASKER	OPERATIONAL AND FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS WITH MALMQUIST TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY INDEX: AN APPLICATION IN SELECTED AIRLINES
Toygun ATASOY Harun TANRIVERMİŞ	EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF HOUSING LOANS AND THE SELECTED MACRO-ECONOMIC FACTORS IN TURKEY WITH TIME SERIES ANALYSIS

DERGİNİN BU SAYISINDA KATKIDA BULUNAN HAKEMLERİN LİSTESİ

- Prof. Dr. Ali Bayrakdaroğlu - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Özcan Buckley - Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Elif Toprak - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Hasan Örkücü - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Eroğlu - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. İlker Murat Ar - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Kıvanç Halil Arıç - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuzhan Türker - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Onur Özveri - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Aysu- Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Acaray - Recep Tayyip Eroğan Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Fuat Gökçe - Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Berke - Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Elif Gazioğlu Terzi - Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Esra Dinç Elmalı - Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Ertugay - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Fidan - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Feyyaz Zeren - Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Fındık Özlem Alper - Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Hanefi Topal - Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. N. Özgür Doğan - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan Örmeci - İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Örgen Uğurlu - Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Benzer - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Recep Ulucak- Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin Koç - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Serap Barış -Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif Canbay - Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Şerife Özşahin - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk Selen- Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Veda Bilican Gökkaya - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Zerrin Kılıçarslan - Kayseri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Şefika Doğrul - Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şimşek Özkan - Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Ayrancı Bağrıaçık - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre Aslan - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlknur Taştan Boz - Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yunus Bilgili - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat İçmen - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurdan Değirmenci- Recep Tayyip Eroğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Akçakaya - Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selcen Kök - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Eroğan - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vildan Ateş - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ağdemir - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Gülru Göker - Sabancı Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. İlker Yaman - Recep Tayyip Eroğan Üniversitesi

ULUSLARARASI GÜVENLİK KAPSAMINDA RİSK TOPLUMU VE FONKSİYONALİST BAKIŞ AÇISI: COVID-19 SALGINI VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ

Abdullah TORUN*

Onur ŞATLI**

ÖZ

Özellikle modern dönemin getirisi olan risk toplumu kavramı, günümüz toplumunun da bir gerçeğidir. Risk toplumu karşısında ulus-devletler, artık tekil bireyler değillerdir. Bu kapsamda ulus-devletlerin karşılıklı eşgüdüm içerisinde ortaya çıkabilecek riskleri bertaraf edebilmeleri gerekmektedir. Bu duruma yönelik tarih boyunca çeşitli araştırmacılar tarafından bölgesel ve küresel ölçekte uygulanabilecek bütünleşme teorileri oluşturulmuştur. Bu yaklaşımlardan birisi olan fonksiyonalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde David Mitrany tarafından oluşturulmuştur. Mitrany, fonksiyonalizm olarak adlandırılan bu yaklaşım ile alanında uzmanlaşmış hükümetler arası fonksiyonel örgütler fikrinin esas alınarak uluslararası güvenlik ortamının sağlanabileceğini önermektedir. Bu çalışma, Mitrany ile özdeşleşmiş olan fonksiyonalizm kavramı ve Ulrich Beck ile özdeşleşmiş risk toplumu kavramları açıklanarak birbirleri ile ilişkisine değinilmek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın ilk iki bölümünde her iki kavram detaylı olarak açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde dünyanın halihazırda içinde bulunduğu Covid-19 salgını risk toplumu, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise hükümetler arası bir örgüt olması bakımından fonksiyonalizm yaklaşımına bir örnek olarak sunulmuştur. Covid-19 salgını ve DSÖ örnekleri ile bu iki yaklaşımın birbirleri ile olan ilişkisi çalışmanın ana odak noktasıdır. Çalışma boyunca detaylı bir literatür taraması yapılarak ilgili kavramlar açıklanmış, betimsel araştırma tekniği ana yöntem olarak seçilmiştir. Çalışma sonucunda, ulus-devletlerin ortaya çıkabilecek potansiyel riskler karşısında kendi ulusal güvenliklerini sağlamalarının tek başlarına yapılabilecek bir durum olmaktan çıktığı görülmüştür. Artık ulus-devletler birbirleri ile etkileşim içerisinde olmalı ve ortak eşgüdüm içerisinde uluslararası ve ulusal güvenliği sağlamalıdır. Netice itibari ile risk toplumunda ulusal güvenlik ile uluslararası güvenlik bütünleşmiş durumdadır.

Anahtar Kavramlar: Fonksiyonalizm, Risk Toplumu, Covid-19 Salgını, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Güvenlik.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, abdullah.torun@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9870-3550>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, onusatli@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0002-1763-2114>

Makalenin gönderilme tarihi: Nisan 2021

Kabul tarihi: Haziran 2021

RISK SOCIETY AND FUNCTIONALIST PERSPECTIVE IN INTERNATIONAL SECURITY: THE CASE OF THE COVID-19 EPIDEMIC AND WORLD HEALTH ORGANIZATION

ABSTRACT

In particular, the concept of a risk society, which is the return of the modern era, is also a fact of today's society. In the face of risk society, nation-states are no longer singular individuals. In this context, nation-states should be able to eliminate risks that may arise in mutual coordination. Integration theories that can be applied on a regional and global scale have been created by various researchers throughout history for this situation. One of these approaches, functionalism, was created by David Mitrany in the Post-World War II period. Mitrany proposes that with this approach, called functionalism, an international security environment can be achieved based on the idea of intergovernmental functional organizations specializing in this field. The aim of this study was to explain the concept of functionalism identified with Mitrany and the concepts of risk society identified with Ulrich Beck and to address their relationship with each other. In this context, both concepts are explained in detail in the first two parts of the study. In the third part of the study, the Covid-19 epidemic in which the world is already located is presented as an example of the risk society, and the World Health Organization (WHO) is an intergovernmental organization, as an example of a functionalism approach. The relationship between the Covid-19 outbreak and the WHO samples and the two approaches to each other is the main focus of the study. During the study, a detailed literature review was conducted and related concepts were explained, and descriptive research technique was selected as the main method. As a result of the study, it was found that the ability of nation-states to ensure their national security in the face of potential risks that may arise ceases to be a situation that can be done alone. Nation-states must now interact with each other and ensure international and national security in common coordination. As a result, national security and international security are integrated in the risk society.

Keywords: Functionalism, Risk Society, Covid-19 Epidemic, World Health Organization, International Security.

GİRİŞ

Yerleşik yaşama geçmemiş insan için güvenlik olgusu çeşitli çevresel tehditlerden korunmak amaçlı basit ve ilkel araç gereçlerle sağlanmıştır. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte şekillenen toplumsal yapı bireylerin ve toplumun güvenlik algısını ve güvenlik arayışlarını da değiştirmiştir. Yerleşik hayat, özellikle toplulukların güvenlik ilkesi temelinde şekillenmiş savaşlar ve savaşlar neticesinde imzalanan anlaşmalar ile birlikte bambaşka bir süreci başlatmıştır. Artık bireyin tek olarak güvenliği değil toplumsal olarak bir insan topluluğunun güvenliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum da uluslararası entegrasyonların önem kazanmasına ve bu bağlamda çeşitli entegrasyon teorilerinin doğmasına neden olmuştur (Yapıcı, 2007, s. 131).

Bu noktadan itibaren toplumların güvenlik algısını şekillendiren gerçekler de dönemsel olarak farklılık arz etmeye başlamıştır. Güvenlik algısını şekillendiren temel değerlerden bir tanesi öngörülen tehlide göre neyin güvene alınacağıdır. Diğer bir ifade ile tehdidin yöneltildiği olduğu değer neticesinde

toplumların güvenlik alguları tarihin farklı dönemlerinde farklı biçimde şekillenmiştir (Birdişi, 2011, s.150). Örneğin, Birinci Dünya Savaşı dönemi öncesi Avrupa'nın içinde bulunmuş olduğu hammadde arayışı ve silahlanma yarışı devletlerin kişisel çıkarlarını güvence altına almak temelinde şekillenirken, Soğuk Savaş döneminde dünya üzerindeki iki süper gücün ideolojik ve ekonomik rekabeti göze çarpmaktadır.

Bununla beraber günümüzün dünyasında hızla gelişen iletişim ve ulaşım sektörlerindeki atılımlar, insanların birbirleri ile etkileşime girmelerinin oldukça hızlanmasına neden olmaktadır. Bu durum faydaları ve zararları ile birlikte bütün insanlığın ortak kaygılarını da gün yüzüne çıkarmaktadır. Ortak kaygılara sebep olanlar doğal olabileceği gibi yapay da olabilmektedir. Doğal kaygılara deprem, sel, heyelan, yangın gibi örnekler verilebileceği gibi yapay olanlara küresel ısınma, kimyasal silahlar, internet bağımlılığı, sosyal medya, terör gibi örnekler verilebilmektedir (Koçak ve Memiş, 2017, s.254). Bu doğal ve yapay tehditler devletlerin tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri veya görmezden gelemeyecekleri olgular (küresel terör gibi) ile beraber tek bir devleti etkisi altına almayı bütün dünyanın ortak sorunu haline gelen olgulara (Covid-19 salgını gibi) neden olmaktadır. Netice olarak bireyler arasındaki etkileşimin hızla arttığı bir dünyada toplumların ortak bir arayış içerisinde çeşitli kurumlar çerçevesinde örgütlenmeleri de gerekli olmaktadır.

Tüm bu örnekler neticesinde günümüz dünyasında artık toplumların istikrar, huzur ve barış ortamını tek başlarına tesis ederek kendi kişisel güvenlikleri üzerine inşa edilmiş politikaları şekillendirmeleri mümkün görünmemektedir. Devletler, artık öngörülemeyen risk ve tehditler neticesinde bir "koru atmosferi" içerisinde yaşamaktadır. Bu korku atmosferinin günümüz dünyasındaki karşılığı ise risk toplumdur (Koçak ve Memiş 2017, s. 252). Risk toplumunun gerçeklerinden korunmak ve uluslararası güvenliği tesis etmek için devletler çeşitli fonksiyonları yerine getirmek üzere örgütlenmiş ulus üstü yapılara ihtiyaç duymaktadırlar. Literatürde fonksiyonizm olarak adlandırılmış bu yaklaşım, David Mitranı ismi ile özdeşleşmiş bir yaklaşımdır (Tooze, 1977, s.211).

Mitranı'nın ortaya atmış olduğu fonksiyonist bakış açısı, araştırmacıların kendi dönemlerinde de karşılaştıkları sorunlar neticesinde dile getirebilecekleri bir yaklaşım olma özelliğini göstermektedir. Bu özelliği ile de fonksiyonizm, zamanının da ötesinde bir yaklaşım olma özelliği göstermektedir (Steffek, 2015, s.26). Bu çalışmada, dünyanın hâlihazırda içinde bulunmuş olduğu Covid-19 salgını neticesinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün oynadığı rol, risk toplumu ve uluslararası fonksiyonel örgütlenmenin uluslararası güvenlik kapsamındaki önemine değinmek amacıyla yapılmıştır.

Daha anlaşılabilir olması açısından çalışma, alt başlıklara ayrılmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak Mitranı'nın fonksiyonizm yaklaşımı detaylı bir

literatür taraması ile araştırılarak ilk bölümde anlatılmıştır. Devamında Beck'in risk toplumu teorisi yine detaylı bir literatür taraması ile irdelenmiş ve ikinci bölüm oluşturulmuştur. Nihai olarak ise son bölümde Covid-19 salgını ve DSÖ örnekleri ile risk toplumu ve fonksiyonalizm yaklaşımlarının birbirleri ile olan ilişkisine değinilerek çalışma tamamlanmıştır. Çalışma boyunca, adı geçen araştırmacıların eserleri ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın ana odak noktası, fonksiyonalizm ve risk toplumu kavramları olduğundan öncelikli olarak bu yaklaşımların yaratıcıları olan David Mitranı ve Ulrich Beck'in çalışmalarına odaklanılmıştır. Öte yandan çalışma boyunca, kavramlara olan katkıları bakımından diğer araştırmacıların çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Özellikle adı geçen araştırmacıların ortaya koymuş oldukları eserler temelinde şekillendirilmek istenen çalışmada, konu ile ilgili başka araştırmacıların katkıları akademik dergilerde yayınlanan makaleler incelenerek oluşturulmuştur. Bu kapsamda yurtiçi ve yurtdışı detaylı bir literatür taraması ile gerekli olan eserlere ulaşılmıştır.

İlgili eserlere ulaşıldıktan sonra, tüm çalışmalar titizlikle incelenmiş, ilgili kavramlar açıklanırken araştırmacıların ifadeleri tarafsız bir şekilde ifade edilmiştir. Bu kapsamda ilgili kavramların açıklanmasında kavramın ortaya atılmasından farklı olarak, kavramlara yöneltilebilecek eleştiriler de dikkate alınarak çalışma tamamlanmıştır.

I. DAVID MITRANY VE FONKSİYONALİZM

David Mitranı, çalışmalarının çoğunu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde hayata geçirmiş döneminin önemli akademisyenlerindedir. Özellikle yaşamış olduğu dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi, Mitranı'yi gelecek savaşların nasıl engellenebileceği ve dünya çapında bir huzur, refah ve güvenlik ortamının nasıl sağlanabileceği üzerine araştırmalar yapmaya yönlendirmiştir. Bu kapsamda, 1943 yılında İngiltere'de yayımlanmış olduğu "A Working Peace System" isimli çalışması kendisinin düşüncelerini açıklaması konusunda oldukça önemli bir eserdir (Mitranı, 1966, s.93). Özellikle savaş sonrası dönem, Mitranı ile birlikte diğer araştırmacıların da kalıcı barışı tesis etme noktasında fikir yürüttükleri ve çalışmalar yaptıkları bir dönemdir. Böyle bir dönemde Mitranı'nin ortaya atmış olduğu fonksiyonalist bakış açısı esasında şekillenen alanında uzmanlaşmış kuruluşlar fikri özellikle Birleşmiş Milletler (BM) fikri üzerinde çalışan kesimlerce olumlu olarak karşılanmıştır (Anderson, 1998, s.582).

Fonksiyonalist bakış açısı, 20. yüzyılın ortalarında dünya uluslararası sisteminin oluşumuna yönelik federalist bakış açısına bir alternatif olarak türemiştir. Federalist bakış açısı, uluslararası sistemi incelerken dünyada büyük bölgesel federal devletlerin kurulması ile dünya barışının sağlanabileceğini iddia etmektedir. Bu noktada federalist bakış açısının uluslararası güvenlik ortamının

oluşumunun tesis edilmesi noktasında bir birleşmeden bahsettiği söylenebilir. Daha açık bir ifade ile federalizmin, ulus-devletlerden ziyade bölgesel ve örgütlenmiş büyük devletler öngören bir yapısı bulunmaktadır (Alexandrescu, 2007, s.20). Bu bakış açısını şekillendiren temel etmene değinilecek olursa, özellikle Birinci Dünya Savaşı neticesinde oluşturulmuş olan Milletler Cemiyeti (MC)'nin başarısızlığı net olarak göze çarpmaktadır. MC'nin başarısızlığına dair çeşitli görüşler ortaya konulabilmektedir. Kimi düşünürlere göre MC'nin temel başarısızlığı zayıf devletlerin cemiyet içerisinde sorumluluk alamaması iken, kimi düşünürlere göre ise temel başarısızlık nedeni büyük devletlerin fazlaca egoist davranmalarıdır. Sebep her ne olursa olsun MC, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını engelleyememiş ve tarihe bir başarısızlık olarak adını yazdırmıştır. Bu durum uluslararası büyük federal bir toplumun oluşturulması noktasında yeni bir umut olarak federalist düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mitrany, 1966, s.94).

Nispeten küçük devletlerin kendisini bir birleşme ile dünya sahnesinde güçlü bir temsil etme gücüne kavuşacakları noktasında makul olarak göze çarpan bu düşünce eleştiriye açık sorunları da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce devletleri oluşturan halk bir milliyete mensuptur ve bu noktada toplumların milliyetçi duyguları göz ardı edilemez (Popovicu, 2010 s.164). Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına da dikkat edilecek olursa Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi büyük imparatorluklar yıkılıp yerlerine kendi milletleri tarafından temsil edilen yeni ulus-devletler doğmuştur. Bundan dolayı, Ernest Gellner'in de belirttiği üzere yöneticilerin yönetilen halktan farklı bir millete tabii olması durumunda bunun yönetilen halk tarafından siyasi ahlakça hoş karşılanmayacağı göz önüne alınmalıdır (Gellner, 1992, s. 19). Federalist bakış açısı ise bu durumu göz önüne almadığı gibi, uluslararası refah ve barışın sağlanması konusunda çıkış yolu olarak yine bir devlet modelini öngörmesine rağmen milliyetçi düşünce temelinde teşkil edilmiş modern ulus-devlete karşı eleştirel bir bakış ile yaklaşmaktadır. Ek olarak federalist yaklaşımın bir teoriden ziyade siyasal bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir (Hettne, 2008, s.89).

Bu durumlar ışığında, Mitrany'nin federalist bakış açısına karşı "The Functional Approach to World Organization" isimli çalışmasında yönelmiş olduğu eleştiri dikkate değerdir. Mitrany, adı geçen eserde federal devlet yapılanmasının belirli teritoryal bir alan üzerine kurulacağını belirterek, federal yapılanmaların bir birleşmeyi sağlayabilmesinin yanı sıra onun sınırlayıcı olduğunu da söylemektedir (Mitrany, 1948, s.351). Burada Mitrany'nin üzerinde durduğu konu, birleşmiş federal bir toplumun bünyesinde bulunan toplumları kısıtlamasıdır.

Öte yandan fonksiyonalist bakış açısı ise uluslararası istikrar ve güvenlik ortamının insanlığın ortak ihtiyaçları neticesinde teşkil edilmiş uluslararası örgütler aracılığı ile sağlanabileceğini ileri sürmektedir (Sandıklı, 2012, s.15).

Fonksiyonalizmin temelinde, toplumun yaşam alanını şekillendiren temel ortamlar üzerinde barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması için bir bütünleşme ve ortak eşgüdüm bulunmaktadır. Bu temel ortamlar ulaşım, iletişim, teknoloji, kültür, çevre, sağlık gibi alanları kapsamaktadır (Mercan, 2011, s.70).

Mitrany'nin fonksiyonalist bakış açısı öncelikli olarak önemli bir soru üzerine inşa edilmiştir: "İdeal bir uluslararası sistem için gerekli olan fonksiyonlar nelerdir?". Bu soru üzerinden yola çıkan Mitrany şu varsayımda bulunmaktadır: "Eşitlik temeli üzerine inşa edilmiş bir uluslararası toplum ile onu oluşturan ulusal hükümetlerin hedefleri aynı doğrultuda seyretmektedir." (Popoviciu, 2010, s.163-164). Bu durumda Mitrany şu soruyu sormaktadır: "Çeşitli fonksiyonlar, kapsamlı bir siyasi çerçeve olmadan uluslararası boyutta yerine getirilemez mi?" (Mitrany, 1966, s.99). İşte Mitrany'nin varsayımı ve yaklaşımı, alanında özelleşmiş hükümetler arası organizasyonlar aracılığı ile bunun yerine getirilebileceğini iddia etmektedir. Mitrany'nin yaklaşımı bu noktada eşitlik temelinde oluşturulmuş olduğu için liberal bir bakış açısı olarak değerlendirilebilir (Steffek, 2015, s.26).

Ek olarak fonksiyonalist bakış açısının önemli bir önermesine de dikkat çekmek gerekmektedir. Fonksiyonalizm, özel amaçlar için özel olarak örgütlenmiş organizasyonların daha kapsamlı bir üst organizasyon altında toplanmasını öngörmektedir (Mitrany, 1966, s.102). Aslında dikkat edilecek olursa, günümüzün dünyasında hâlihazırda BM, bu üst organizasyon vazifesini görmektedir. BM çatısı altında örgütlenmiş olarak görevlerini yerine getiren DSÖ ise sağlık fonksiyonunu yerine getirmek üzere özel olarak yetkilendirilmiş bir alt örgüttür.

Fonksiyonalist bakış açısına önemli katkılarda bulunan bir diğer isim ise Mark Imber'dir. Imber, fonksiyonalizmin uygulanabilirliğinin sağlanabilmesi için beş madde önermiştir (Akt. McLaren, 1985, s. 139). Bunlar:

- Fonksiyonalizm, katılımcı devletlerin iş birliği yoluyla uluslararası refah ve teknik idarenin daha verimli yönetilebileceğini ve ulusal hükümetlerin sorumluluklarının belirlenebileceğini öngörmektedir.

- Fonksiyonalizm, katılımcı devletlere bilgilendirme sağlayabilecek, alanına özel bir şekilde uzmanlaşmış ve sınırlı olarak yetkilendirilmiş uluslararası organizasyonların oluşturulmasını öngörmektedir. Oluşturulan örgütler, sivil toplum kuruluşları ve üye devletlerin hükümet temsilcilerine danışmanlık statüsünde oluşturulabilir. Örgütler, alanına özel ve yetkilendirilmiş olarak sınırlandırıldıkları için teknik altyapıları ölçüsünde karar almaları da sınırlandırılmış olmaktadır.

- Kurulan örgütün yetkileri, çeşitli kurallar ve prosedürler ölçüsünde üye devletlerin onayı ile genişletilebilir.

• Fonksiyonalizm, her uluslararası örgütün uygulanabilir yaptırımlara sahip olmasını öngörür. Bu durum kuruluşun, kural ve prosedürlerini ihlal eden üye devletlerin cezalandırılabileceği anlamına gelmektedir. Bu yaptırımlar, ilgili devleti örgüt üyeliğinin faydalarından mahrum etme şeklinde olacaktır.

• Fonksiyonalizm, her bir örgütün görevinin başarılı bir şekilde uygulanmasının, her üye devlet için diğer üye devletlerle ilişkileri yürütürken tehdit veya güç kullanmaktan kaçınması noktasında olumlu teşvikler yapacağını önermektedir.

Bütün bu maddeler ışığında Mitrany, fonksiyonel bir örgütlenmenin ve hareket etmenin uluslararası bir toplum yaratabileceğini öngörmektedir. Bu yeni toplumun yeni bir sistem anlamına gelmediği, ama her zaman arzusu duyulan uluslararası iş birliği kanallarını açacak bir yapıda olduğu anlaşılmalıdır. Mitrany, şimdiye kadar uluslararası diyalog kanallarının oluşmamasında devletlerin meşruiyeti noktasında ulusal ve uluslararası alanın iki farklı alan olarak anlaşılmasında görmektedir. Eşitlik temelinde şekillenmiş ve fonksiyonlarına göre yetkilendirilmiş ulus üstü yapılanmalar ile bu iki alanın bütünleşmesinin sağlanabilmesi mümkün gözükmektedir (Mitrany, 1966, s.110).

II. ULRICH BECK VE RİSK TOPLUMU

Nasıl ki fonksiyonalizm David Mitrany ile özdeşleşmiş bir kavramsa, risk toplumu kavramı da Ulrich Beck ile özdeşleşmiştir. Beck, “Risk Toplumu” isimli eserinde öne sürdüğü önermeler noktasında şekillenen düşünceleri kapsamında günümüz toplumlarını ve uluslararası ortamını anlamlandırmıştır. Beck’in risk toplumu teorisi esasen modernleşmenin eşlik ettiği zenginleşme ile paralel bir şekilde ilerleyen ve büyüyen riskleri esas almaktadır. Beck’e göre sanayi toplumunun ortaya çıkışı sonrası, dünyanın kıt kaynaklarının bölüşümünden doğan eşitsizlikler beraberinde çatışmayı da getirecek ve neticede bu durum giderek biriken risklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır (Beck, 2011, s.8).

Risk toplumu kavramı, teknolojik gelişmelerin ve sanayileşmenin doruk yaptığı günümüz dünyasında üzerinde durulması önem arz eden bir konu durumuna gelmektedir. Özellikle iletişim ve ulaşım sektörlerindeki muazzam gelişme ve ucuzlama neticesinde artık kitlelerin birbirleri ile etkileşimi muazzam boyutlara gelmiş durumdadır (Şahin, 2007, s.27). Gerçekten de halen etkilerini gösteren Covid-19 salgınının özellikle ulaşım alanındaki gelişmeler neticesinde hızla yayıldığı gözler önündedir. Bu bağlamda sanayileşmiş ve teknolojik olarak gelişmiş dünyanın riskleri de beraberinde getirdiği görülebilmektedir. İşte Beck’in risk toplumu ile eleştirdiği, sanayi toplumu ve sanayileşmenin kendisidir (Beck, 2011, s.24).

Beck’in risk toplumu teorisine göre toplumsal değişme üç aşamadan geçmiştir (Akt. Çelik, 2014, s. 84). Bunlar sırasıyla:

- Modern Öncesi Dönem
- Basit Modernleşme Dönemi (Sanayi Toplumu) ve
- Düşünümsel Modernleşme (Risk Toplumu)'dir.

Sırasıyla incelenecek olursa, modern öncesi dönemde riskler, insan ürünü olmayıp, tamamen doğa üzerinden gelen tehditlerden oluşmaktadır. Modern öncesi toplumlarda, risk terimi yerine daha çok kadcercilik anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Yani, geleneksel toplumlarda bireyler, başlarına gelen felaketleri (deprem, sel, yangın veya bir salgın hastalık gibi) tanrısal nedenlere bağlamışlar ve bu felaketleri inanç ve kader neticesinde teşkil edilmiş bir dünya anlayışıyla örtüşmüşlerdir (Soydemir, 2011, s.48). Özellikle aydınlanma ile akıl esasına dayalı modern bir dünya anlayışının ortaya çıkması öncesinde bu durum anlaşılabilir.

Modern topluma gelindiğinde, geleneksel dönemin riskleri bir dönüşüm geçirmektedir. Bilindiği üzere modern dönem ile bireyselleşme temelinde şekillenen düşünce yapısı ve sanayileşme, devamında artık insan eliyle ortaya çıkan risklerin de gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Beck, bu riskler için lüks riskler tanımlaması yapmaktadır. Beck, Avrupalı düşünürleri Avrupa'yı Ortadoğu, Afganistan ve Afrika ile kıyaslayarak daha güvenli bir dünyada yaşanıldığını öne sürmeleri noktasında risk teriminin en bariz göstergesini göz önüne almadıkları noktasında eleştirmektedir. Risk her şeyden önce bir felaket değil, bir felaket öngörüsüdür (Beck, 2011, s. 357).

Öte yandan modern sonrası düşünümsel dönemde ise, riskler artık kontrol edilemez ve öngörülemez olmaktadır. Bu noktadan itibaren teknolojik olarak ve sanayileşme noktasında büyük gelişimler yapmış dünyanın, beraberinde küresel ölçekte ciddi sonuçlara sebebiyet verecek riskleri de getirdiği görülmektedir (Çelik, 2014, s.48). Bu duruma örnek olarak dünyanın halen içinde bulunduğu Covid-19 salgını verilebilir. Bu salgın, hâlihazırda modern sonrası dönemde bulunan dünya için öngörülemez olmakla beraber sonuçları da şu anda öngörülemez durumdadır.

İçinde yaşanan düşünümsel modernlik döneminin bir diğer özelliği ise yeni kültürel, toplumsal ve sosyal alanların oluşup, aydınlanma temelinde oluşmuş modern hayatın sürekli değişmekte ve gelişmekte olduğudur. Bu değişim ve gelişim neticesinde artık dünya gelenek, din ve kültür denetiminden uzaklaşarak öngörülemez bir hale gelmektedir. Bu durum artık geleneksel ve devamında oluşmuş modern sanayi toplumunun yerini risk toplumunun almasına neden olmuştur (Koçak ve Memiş, 2017, s.257). Beck, bu bağlamda modern toplumu, risklerin başladığı toplum olarak görmektedir (Beck, 2011, s.84). Devamında ortaya çıkan düşünümsel modern dönemde ise artık riskler öngörülemez olmuştur ve neticede bu dönem aynı zamanda risk toplumunun da yaşam alanıdır.

Beck, düşünümsel modern dönemin risk algılamalarında üç temel özellik öne sürmektedir (Beck, 2011, s.357). Bunlar sırasıyla incelenecek olursa şu şekildedir:

- Mahalsizleşme: Artık riskler belirli bir bölge ile sınırlı değildir. Her an her yerde olabilmesi dolayısıyla riskler artık transnasyonedir. Bir devletin sorunu artık sadece o devletin sorunu olmaktan çıkıp, dünya toplumunun ortak güvenlik algısını şekillendiren bir risk konumuna yükselmiştir.

- Hesaplanamazlık: Riskler artık sonuçları öngörülemez düzeye yükselmişlerdir. Riskler bilinemezdirler ve bu nedenle de sonuçları itibariyle pozitif değil normatiftirler.

- Telafi Edilemezlik: Dünya çapında ortaya çıkmış olan risklerin artık geriye döndürülebilirliği bulunmamaktadır. Bilindiği gibi modernite ile ortaya çıkan aklın egemen olma fikri ve bilim neticesinde hastalıkların ve risklerin artık ortaya çıkması neticesinde geriye dönülebilirlik ütopyik olarak mümkün görünüyordu. Beck, anın dünyası için iklim artık geriye dönülemez bir biçimde değişirse, insan genetiğindeki ilerleme insanın varlığına bir tehlike arz ederse ve de teröristlerin elinde kitle imha silahları varsa artık telafi yerine önleme ve sığınma mantığının devreye gireceğini söylemektedir.

Bütün bu maddeler ışığında risk toplumu fikrinin yanı sıra kozmopolitizmden de bahsetmekte fayda vardır. Kozmopolitan düşünce, ideal düzen temelinde şekillenmiş Stoacı felsefe ve Immanuel Kant'ın fikirlerinden yola çıkarak anlaşılabilir bir olgudur. Kozmopolitanizm, esasında etik temeller üzerinde inşa edilmiş bir dünya vatandaşlığı fikridir (Çelik, 2014, s.87). Beck, tarih boyunca kozmopolitikleşmenin elitist, idealist, emperyalist, kapitalist olmakla itham edildiğine dikkat çekerek günümüzün düşünümsel modern dünyasında gerçekliğin ta kendisinin kozmopolitik olduğuna dikkat çeker (Beck, 2011, s. 361). Gerçekten de toplumların etkileşimlerinin günümüz dünyasında dikkate değer biçimde arttığı göz önüne alındığında kozmopolitik bir dünya artık kaçınılmaz olmaya başlamıştır. Bu kapsamda artık dünyanın riskleri ortak olduğundan, farklı toplumların da ortak hareket etmesi gerekmektedir (Turkan İpek, 2018, s.67).

Kozmopolitanizm ve risk toplumu bağlamında Halil Çelik'in "Ulrich Beck: Küresel Risk ve Kozmopolitan Politika" isimli çalışmasında belirtmiş olduğu temel prensipler önemlidir (Çelik, 2014, s. 93):

- Risk toplumu seviyesine gelmiş dünyada, hiçbir toplum artık kendi sorunlarının çözümünde tek ses olamamaktadır.

- Ortaya çıkan küresel riskler, transnasyonel özelliktedir ve bu durum transnasyonel ortaklıklar doğurur. Hiçbir tekil oyuncu veya rakip artık tek başına risklerin üstesinden gelemez. Bu kapsamda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar

anın dünyasının gerçeğidir ve şartıdır. Sorunları ortadan kaldırmak için iş birliği artık bir araç değil amaçtır.

- Uluslararası örgütler sadece ulusal politikalar neticesinde teşkil edilmiş değillerdir. Neticede ulusal politikaların uluslararası alana taşınmasını da sağlamaktadırlar.
- Küresel risk politikası, askeri güç ve küresel uzlaşma neticesinde teşkil edilmiş küresel güç dağıtımını esasında meşrulaşır.
- Kozmopolitanizm, sadece güç bakımından değil ekonomik bakımdan da gerçekçi ve uygulanabilir. Netice itibari ile ortak kaygı ve ortak çıkar maliyetlerin de paylaşılmasını sağlar.

III. COVID-19 SALGINI KARŞISINDA FONKSİYONAL ÖRGÜTLENME VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ

Dünya tarihi şu ana kadar birçok salgın hastalık kaydetmiştir. Bu hastalıkların bir salgın şeklinde dağılmasına neden olan başlıca etmen ise yine toplumların birbirleri ile olan etkileşimlerinin artmasıdır. Özellikle sanayileşmenin getirmiş olduğu gelişmeler, köylerden kentlere olan göçü artırmış, devamında ulaşım ve iletişimdeki büyük atılımlar uluslararası ticareti hızlandırmış ve netice olarak toplumlar arası etkileşimlerin hızı da artmıştır. Dünya üzerindeki yoğun hareketlilik ve ulaşım ağı salgın hastalıkların da beraberinde rahat bir şekilde bir yerden başka bir yere taşınmasını kolaylaştırmaktadır. Bu duruma verilebilecek bir örnek, 1831'de Hindistan'dan İngiltere'ye taşınan kolera hastalığıdır. Bu hastalık kıta Avrupa'sında hızla bir salgının başlamasına neden olmuş, neticede birçok insanın ölümüne neden olmuştur (Samancı, 2016, s. 57). Bütün bu gelişmeler devletlerin bambaşka bir güvenlik algılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur: Toplum Sağlığı.

Toplum sağlığı ile ilgili kaygılar özellikle kolera, veba, sarıhumma gibi hastalıkların ortaya çıkması ve topluma verdiği zararlar neticesinde yapılan çeşitli sağlık konferansları ve konferanslar neticesinde alınan kararlar ve sözleşmeler ile somut olarak da göz önüne gelmiştir (Gülen Cihanoğlu, 2018, s.4). Uluslararası iş birliği temelinde şekillenen ortak sağlık kaygısının temel çerçevesini özellikle iki husus şekillendirmiştir (Samancı, 2016, s.57). Bunlar:

- Devletlerin kendi toprakları üzerinde ortaya çıkabilecek salgın hastalıkları, uluslararası sağlık sözleşmelerine taraf olan diğer devletlere ve ortak teşkil edilmiş hükümetler arası organizasyonlara bildirme noktasındaki zorunluluğu ve
- Salgın hastalıkların yayılması noktasında alınacak tedbirlerin uluslararası ticaret ve dolaşımda getirebileceği sınırlamalarda bir dengeyi oluşturulmasıdır.

Bu zorunluluklar neticesinde 23 Temmuz 1851 yılında Paris'te düzenlenen bir Uluslararası Sağlık Konferansı 137 maddelik bir tüzük ile 12 ülke tarafından imzalanarak tamamlanmıştır (Topkaya, 2016, s.710). Bu toplantının dikkate değer özelliği Avrupa ve komşu ülkeler tarafından imzalanıp deniz ulaşımı ve karantina kurallarına odaklanmış olmasıdır. Devam eden süreçte tıpkı Avrupa'da olduğu gibi daha sonradan adını "Amerikan Sağlık Bürosu" olarak değiştirecek "Uluslararası Sağlık Bürosu", Amerika'da 1902 yılında yapılan bir konferans ile kurulmuştur. 1948 yılına gelindiğinde ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan BM'nin çatısı altında bir uluslararası sağlık örgütü kurulması fikri temelinde şu anda da faaliyetlerine aktif bir şekilde devam eden DSÖ kurulmuştur. DSÖ, icra fonksiyonuna da haiz olan bir BM alt örgütü özelliğini göstermektedir (Buzgan ve Güner, 2020, s.135).

DSÖ, sağlığın dünya vatandaşlarının her birinin hakkı olduğu bireylerin bu hakka eşit ulaşım hakkına da sahip olduğu düşüncesi temelinde oluşturulmuştur. Örgütün anayasası, BM üyesi 51 ülkenin temsilcisi ve sağlık alanında faaliyet gösteren çeşitli sağlık kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları katılımıyla Temmuz 1946'da hazırlanmıştır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 59 ülkenin onayıyla 7 Nisan 1946'da DSÖ resmi olarak kurulmuştur (Buzgan ve Güner, 2020, s.136).

DSÖ'nün kuruluşunun ardından daha önceden bölgesel olarak örgütlenmiş olan sağlık kurumları DSÖ çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Netice itibarı ile artık dünya çapındaki ticaretin ve ulaşımın hızlanması bölgesel bütünleşmelerin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Artık dünya önceden olmadığı kadar tek bölge özelliğini göstermeye başlamıştır. DSÖ'nün gerekliliği bu bağlamda da değerlendirilmelidir. Bu sayede, BM çatısı altında sağlık fonksiyonunu yerine getirmek üzere uzman bir uluslararası örgüt de kurulmuş olmaktadır.

Mitrany'nin fonksiyonist bakış açısı bağlamında değerlendirilecek olursa, DSÖ toplum sağlığı kaygısının ortaya çıkması neticesinde gerekli olan fonksiyonist hükümetler arası bir kuruluşun oluşturulması noktasında iyi bir örnektir. Daha önce de değinildiği üzere, fonksiyonist bakış açısı devletlerin ihtiyaçlarının ortaya çıkması neticesinde yine devletlerin ortak eşgüdümü ile oluşturulacak uluslararası organizasyonlar öngörüyordu (Mitrany, 1966, s.104). 19. yüzyıldan başlayıp şu ana kadar gelen salgın hastalıklardan nasıl korunabileceği fikri üzerine yapılan tartışmalar neticesinde artık toplumların tek başlarına bu salgınlarla baş edebilmesi mümkün görünmediğinden ortak eşgüdülerinin sağlanabilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu yaklaşımdan yola çıkarak belirli bir fonksiyonu yerine getirmek üzere BM çatı örgütünün altında oluşturulmuş bir alt örgüt olarak DSÖ kurulmuştur. Kuruluşu açısından da incelenecek olursa, BM üyesi devletlerin hükümetleri ile oluşturulması noktasında DSÖ için hükümetler arası bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Kuruluş

fikirindeki eşitlik temeli de kapsamlı bir siyasi çerçeve olmadan uluslararası fonksiyonel bir örgütün kurulabilmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir.

Tersi durumda çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen federalist bakış açısı ile varsayımda bulunmak gerekirse; federalist bakış açısının öngördüğü büyük federal devletler aracılığı ile ulusal ve uluslararası güvenliklerin sağlanamayacağı federal devletlerin de birer devlet olması özelliğinden gelmektedir. Federal devletler, büyük ve güçlü devlet yapılanmaları olarak görülebilmesine rağmen günümüzün modern ulus-devletleri ile bir devlet olma noktasında benzeşmekte ve neticede yine risk toplumunun getirileri karşısında kırılğan bir yapıda olacaktır. Bu nedenle federal devletler de nihayetinde fonksiyonlizmin savunduğu hükümetler arası alanında uzman kurumlara ihtiyaç duyacaktır. Risk toplumunun reçetesi uzmanlaşma ve örgütlenme olarak görülmektedir.

Covid-19 salgını ele alınırsa, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığında 31 Aralık 2019 tarihinde DSÖ'ye bir uyarı gönderilmişti. Bu uyarı neticesinde tüm dünya bu yeni hastalıktan haberdar olmuştu. İlerleyen süreçte, yeni tip bir koronavirüs olarak tanımlanan bu hastalık ani bir şekilde salgına dönüştü. Dünya çapındaki ulaşım ağının hızı ve gelişmişliğinin bir getirisi olarak da Covid-19 muazzam bir hızda tüm dünyaya yayıldı. Çalışmada daha önce de değinildiği üzere, özellikle ulaşım sektörünün günümüz dünyasında geçmişe kıyasla çok daha ucuz ve ulaşılabilir olması bu salgının boyutlarının çok yüksek seviyelere gelmesine neden olmuştur.

Covid-19 salgını, uluslararası ortamın çatışmacı ve rekabet halindeki ortamını bambaşka bir boyuta taşıırken, büyük küçük tüm devletlerin bu salgın karşısında ortak hareket etmeleri gerektiğini tüm açıklığı ile göstermiştir (Özay,2020, s.62). Özellikle bu salgın karşısında tüm dünyanın ortak eşgüdümü neticesinde teşkil edilmiş olan uzman bir kuruluş ihtiyacı bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. İşte DSÖ ve onun pozitif ve normatif işlevleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. DSÖ'nün faaliyetleri aşı çalışmalarının yapılması veya devletlere tavsiye niteliğinde yaptığı çağrılar temelinde pozitifdir. Öte yandan ilerde karşılaşılabilecek başka salgınların önlenmesi noktasında ise normatiftir.

DSÖ'nün çalışma alanları ve yetki derecesi üye devletler tarafından belirlenmektedir. Bu durum DSÖ'nün fonksiyonel bir hükümetler arası örgüt olduğunu doğrular niteliktedir. DSÖ'nün iki karar alma organı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Dünya Sağlık Asamblesi (DSA) ve İcra Kurulu (İK)' dur. DSA, her yıl mayıs ayında örgüt merkezi Cenevre'de üye ülke sağlık bakanları ve yardımcıları ile toplanmaktadır. DSA toplantısının DSÖ'nün yön haritasını belirlemek, İK üyelerini seçmek, DSÖ Genel Direktörü 'nü atamak, DSÖ bütçesini denetleyip onaylamak gibi temel amaçları bulunmaktadır. Öte yandan İK, DSA tarafından üç yıl süre ile seçilip sağlık alanında uzman kişilerden oluşmaktadır. Genel Direktör, İK'nın yönetici konumundaki personeli olup üye

ülkelerin hükümetleri tarafından gösterilen adaylar arasından İK'nın oylaması ile seçilip DSA tarafından atanır (Buzgan ve Güner, 2020, s.137).

DSA için üye devlet sağlık bakanları ve yardımcıları katılımıyla toplanan bir yapı olarak DSÖ'nün temel bel kemiğini oluşturduğu söylenebilir. Bakanların bir hükümet temsilcisi olması noktasında DSÖ'nün hükümetler arası bir örgüt olduğu bir kez daha ispatlanır niteliktedir. Öte yandan DSA toplantısı sonucu İK'nın belirlenmesi ve faaliyetlerine başlaması ile üye devlet hükümetlerinin DSÖ'nün karar mekanizması içerisinde etkin rol oynadıkları söylenebilir. Ayrıca İK'nın sağlık konusunda uzman kişiler tarafından teşkil edilmesi de fonksiyonizmin ana savı olan alanında uzmanlaşma noktasını desteklemektedir.

Gerek Covid-19 salgını karşısında salgının ortaya çıkmış olduğu Çin'deki çalışmalarıyla, gerekse de salgının seyrinin dünya kamuoyu ile paylaşılması noktasında olsun DSÖ'nün işlevi oldukça dikkate değerdir (Uğurluoğlu ve Çelik, 2018). Özellikle hastalığın semptomlarının ve korunma yöntemlerinin tüm dünya ile paylaşılması ve hastalığa yakalanan dünya vatandaşlarının yeniden sağlıklarına kavuşabilmeleri için yaptığı çalışmalarla DSÖ, dünya uluslararası ortamındaki gerekliliğini bir kere daha ispatlamıştır (Akgül ve Can, 2021, s.119). Bundan sonraki süreçte, dünya çapında yapılan teknolojik atılımlar ve her geçen gün gelişen ulaşım ve iletişim sektörü toplumlar arası etkileşim hızının kesilmeden süreceğini ve neticede yeni risklerle karşılaşacağımızı göstermektedir. Bu riskler karşısında da risk toplumu içerisinde yaşadığımız gerçeği kabullenilmeli ve DSÖ gibi alanında uzmanlaşmış fonksiyonist örgütlere olan gereksinim kabul edilmelidir.

SONUÇ

Uluslararası güvenlik kapsamında, sanayileşme ve teknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan risk toplumu kavramının getirileri ve bu getiriler neticesinde devletlerarası iş birliğinin oluşturulmasındaki öneme değinmek amacıyla yapılan bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda uluslararası iş birliği konusunda ortaya atılan çeşitli bütünleşme teorilerinden özellikle David Mitrany ismi ile özdeşleşmiş olan fonksiyonizm yaklaşımının üzerinde önemle durulmuştur. Devamında Ulrich Beck ile özdeşleşmiş başka bir yaklaşım olan risk toplumu kavramına değinilmiştir. Bu iki yaklaşımın ortak bir paydada bulunduğu günümüzün dünyasında risk toplumunun anlaşılması maksadıyla son olarak DSÖ ve Covid-19 salgını örnekleri verilerek araştırma tamamlanmıştır. Çalışmanın ana odak noktası devletlerin uluslararası güvenliği olduğundan tarihsel olaylar üzerinde fazlaca durulmamış, bunun yerine risk toplumu kavramının karşısında uygulanabilir bir yaklaşım olarak fonksiyonizmin açıklanması ana düşünce olmuştur. Çalışma boyunca detaylı bir literatür araştırması esas alınmış ve Mitrany'nin

fonksiyonalizm yaklaşımının, uluslararası güvenlik kapsamında uygulanabilir bir yaklaşım olduğu ve halihazırda DSÖ ile uygulandığı ifade edilmek istenmiştir.

Çalışma neticesinde görülmüştür ki, özellikle milliyetçilik temelinde teşkil edilmiş ulus-devletler federalist bakış açısının iddia ettiği gibi bütünleşme yoluyla bir araya gelebilecektir. Bu kapsamda federalizme bir alternatif olarak Mitranı tarafından ortaya atılan fonksiyonalizm fikri daha uygulanabilir. Fonksiyonalizm, ulus-devletlerin çeşitli fonksiyonları yerine getirme amaçlı bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası kuruluşlara odaklanmaktadır.

Öte yandan Beck'in risk toplumu teorisine göre günümüzün düşünömsel modern dünyası, içinde birçok riski de barındıran bir risk toplumdur. Teknolojik gelişimlerin doğal bir sonucu olarak hızlanan ulaşım ve ticaret ağları birçok küresel riski beraberinde dünyanın farklı bölgelerine taşımaktadır. Bunun bir örneği de halen içinde yaşanan Covid-19 salgını sürecidir.

Covid-19 salgınının ortaya çıkışı, saptanması ve dünyaya duyurulması noktasında DSÖ'nün rolü oldukça önemlidir. Bu salgın neticesinde görülmüştür ki, DSÖ gibi alanında uzmanlaşmış fonksiyonalist hükümetler arası örgütler artık bir zorunluluktur.

Günümüzün dünyasında hızla gelişen teknolojik olanaklar, toplumlar arası etkileşimi tarihin daha önce hiçbir döneminde olmadığı kadar fazla bir hale getirmiştir. Her geçen gün devam eden iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde dünya toplumları arasındaki etkileşim de gittikçe hızlanmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da yeni riskler bu etkileşimlerin beraberinde gelecektir. Bu nedenle devam eden süreçte ulus-devletler artık bireysel hareket etmemeli ve kozmopolitik bir yapıda karşılıklı eşgüdüm içerisinde hareket etmelidirler. Uluslararası güvenliğin sağlanabilmesi noktasında bu durum fonksiyonalist bakış açısı kapsamında uygulanabilir görünmektedir. Neticede fonksiyonalizm, hükümetler arası ve alanında uzmanlaşmış örgütler öngörmektedir ve günümüz dünyasında bu uygulanabilir bir yaklaşım olarak görünmektedir.

İçinde bulunulan Covid-19 salgını süresince DSÖ'nün yürütmüş olduğu faaliyetler neticesinde, dünyanın başka bir yerinde olan bir salgının bilgilendirilmesi ve ona yönelik alınabilecek önlemler salgın daha diğer devletlerin ülke sınırları içerisine girmeden duyulmuştur. Bu kapsamda artık gerçekten bir risk toplumu içerisinde yaşanıldığı kabullenilmeli ve risk toplumunun gereklerine uyarak uluslararası eşgüdüm içerisinde yaşanımalıdır. Artık bireylerin bir milliyete ve bir devlete tabi olmalarının yanı sıra bir dünya vatandaşı da olduğu bilincine varılmalı ve devletlerin birbirleri ile olan çatışmaları bitirilmelidir. Bunun yerine risk toplumu karşısında ihtiyaç duyulan işlevleri yerine getirebilecek özel fonksiyonlar temelinde örgütlenmiş uluslararası yapılanmalar oluşturulmalı ve desteklenmelidir. Günümüz

dünyasının bir gerçeği olan risk toplumu karşısında gerekli önlemlerin hızlı bir şekilde alınabilmesinin yolu bu şekilde görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. ve Can, E. N. (2021). Risk toplumu bağlamında Covid-19 haberlerine yönelik bir inceleme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33): 535-564.
- Alexandrescu, M. (2007). David Mitranı: From federalism to functionalism. *Transylvanian Review*, 16(1): 20-33.
- Anderson, D. (1998). David Mitranı (1888-1975): An appreciacion of his life and work. *Review of International Studies*, 24(4): 577-592.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu başka bir modernliğe doğru* (1. Baskı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Birdişi, F. (2011). Ulusal güvenlik kavramının tarihsel ve düşünsel temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31): 149-169.
- Buzgan, T. ve Güner Ö. (2020). *Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemilerdeki etkinliği ve post-pandemik dönemdeki geleceği*. Şeker, M., Özer, A ve Korkut, C. (Ed.), Küresel salgının anatomisi insan ve toplumun geleceği içinde (131-148). (1. Baskı) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Çelik, H. (2014). Ulrich Beck: Küresel risk ve kozmopolitan politika. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5): 82-100.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk* (1. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gülen Cihanoğlu, G. (2018). İşlevsel Bir Bütünleşme Alanı Olarak Küresel Sağlık ve Sağlık Diplomasisi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hette, B. (2008). Teori ve pratikte güvenliğin bölgeselleşmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18): 87-106.
- Koçak, H. ve Memiş, K. (2017). Ulric Beck'in risk toplum teorisi bağlamında güvenlik ve özgürlük ikilemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2): 251-265.
- McLaren, R. I. (1985). Mitranian Functionalism: Possible or impossible. *Review of International Studies*, 11(2): 139-152.
- Mercan, S. S. (2011). Siyasal bütünleşme kuramları ışığında AB genişlemesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1): 67-83.

- Mitrany, D. (1948). The functional approach to world organization. *The Royal Institute of International Affairs*, 24(3): 350-363.
- Mitrany, D. (1966). *A working peace system* (1st Edition). Chicago: Quadrangle Books.
- Özay, M. (2020). *Covid-19, ulus devlet ve risk toplumu*. Stratejik Araştırmalar Merkezi (Ed.), Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar yeni trendler içinde (62-66). (1. Baskı) Ankara: SAM Yayınları.
- Popovicio, A. C. (2010). David Mitrany and functionalism the beginnings of functionalism. *Revista Romana de Geografie Politicia*, 12(1): 162-172.
- Samancı, U. (2016). Dünya Sağlık Örgütü ve normatif işlevi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1): 55-89.
- Sandıklı, A. (2012). Teoriler ışığında güvenlik, savaş, barış ve çatışma çözümleri (1. Baskı). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Soydemir, S. (2011). Modernizmin karanlık yüzü: Risk toplumu. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(2): 169-178.
- Steffek, J. (2015). The cosmopolitanism of David Mitrany: Equality, devolution, and functional democracy beyond the state. *International Relations*, 29(1): 23-44.
- Şahin K. (2007). *Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus devlet* (1. Baskı). İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Tooze, R. (1977). The progress of international functionalism. *British Journal of International Studies*, 3(2): 210-217.
- Topkaya, Ö. (2016). Sosyal politika bağlamında dünyada sağlık politikalarının tarihsel gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2): 707-722.
- Turkan İpek, I. T. (2018). Risk toplumunda seçimler. *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(36): 65-79.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2005). Sağlık sistemleri performans ölçümü, önemi ve Dünya Sağlık Örgütü yaklaşımı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(1): 3-29.
- Yapıcı, M. İ. (2007). Uluslararası ilişkiler disiplininde entegrasyon teorilerinin yeri ve etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3): 130-157.

TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: MEKÂNSAL PANEL VERİ ANALİZİ

Asiye TÛTÛNCÛ*

Rüya ÇİFÇİ**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de il bazında 2004-2017 dönemi kapsamında dış ticaretin kamu harcamaları üzerindeki etkisini açıklamaktır. Çalışmada ayrıca mekânsal panel veri modelleri ile ihmal edilen mekânsal etkiler de dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle klasik ve robust LM testleri ile mekânsal etkileşimin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada uygun mekânsal panel veri modelinin belirlenmesi amacıyla Mekânsal Durbin Modeli, Mekânsal Gecikme Modeli ve Mekânsal Hata Modeli’nden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda mekânsal etkinin varlığı altında telafî hipotezinin desteklendiğine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dışa Açıklık, Kamu Harcamaları, Mekânsal Panel Veri Modeli.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ttncasiye@gmail.com, atutuncu@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-9473-9401>.

** Araş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ruya.ciftci@hbv.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-2425-2918>

Makalenin gönderilme tarihi: Haziran 2020

Kabul tarihi: Temmuz 2021

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURE AND TRADE OPENNESS IN TURKEY: A SPATIAL PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT

The objective of this study is to explain impact on public spending of the foreign trade, with annual data for Turkey's provinces in the time period from 2004 to 2017. Our study also takes into account the neglected spatial effects with spatial panel data models. It has been investigated whether there is spatial interaction with classical and robust LM tests. In this study, Spatial Durbin Model, Spatial Autoregressive Model and Spatial Error Model is used to determine the appropriate spatial panel data model. The estimates suggest that there is statistically significant evidence for the existence of spatial effect. Moreover, the results reveal that compensation hypothesis is valid.

Keywords: Trade Openness, Public Spending, Spatial Panel Data Model.

GİRİŞ

Kamu harcamalarına ilişkin yaklaşımlar, iktisat ve maliye başta olmak üzere, çeşitli alanlarda tartışılmaktadır. Literatürde ilk olarak bu konuyu ele alan Wagner (1883)'e göre kamu harcamaları, toplumda meydana gelen sosyal gelişmenin artması ve özel sektörün karşılayamayacağı faaliyetlerin devlet tarafından karşılanması sonucunda söz konusu harcamalar yoluyla devletin ekonomi içerisindeki payının yükselmesi olarak tanımlanmaktadır (Terzi, 1998, s. 69). Peacock ve Wiseman (1967) kamu harcamalarının olağanüstü durumlarda (savaş, afet, kriz vb.) artış gösterdiğini, olağan durumlarda ise, kamu gelirlerine bağlı bir şekilde arttığını ifade etmektedir. Ülkeler arasında entegrasyon derecesinin artmasıyla birlikte kamu harcamalarına bakış açısı değişiklik kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra hızla artan küreselleşme hareketleriyle birlikte incelenen kamu harcamaları ve dışa açıklık arasındaki ilişkisi Telafi Hipotezi, Etkinlik Hipotezi ve Sanayisizleşme Hipotezi olmak üzere ele alınmaktadır. Bu bağlanma literatürde ilk Cameron (1978) tarafından 18 OECD ülkesi ele alınarak, kamu harcamaları ve dışa açıklık arasındaki ilişki, denge modelleri yardımıyla incelenmiş ve değişkenler arasında pozitif korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ruggie (1982) ise çalışmasında dışa açıklığın kamu büyüklüğünde bir artış meydana getirdiğini telafi hipotezi altında açıklamaktadır.

Telafi hipotezi Rodrik (1998) tarafından ampirik olarak kapsamlı bir şekilde araştırılmış ve dışa açıklık derecesi yüksek olan ekonomilerin kamu harcamalarında da artış yaşandığı tespit edilmiştir. Cameron (1978) çalışmasında bu dış risklerin telafi edilmesi için transfer harcamalarının uygulandığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Rodrik (1998) kamu harcamalarının dış ticaretten kaynaklanan riskleri azaltmasından dolayı artacağını ileri sürmektedir. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin dışa açıklıktan kamu harcamalarına doğru pozitif gerçekleşeceği beklenmektedir.

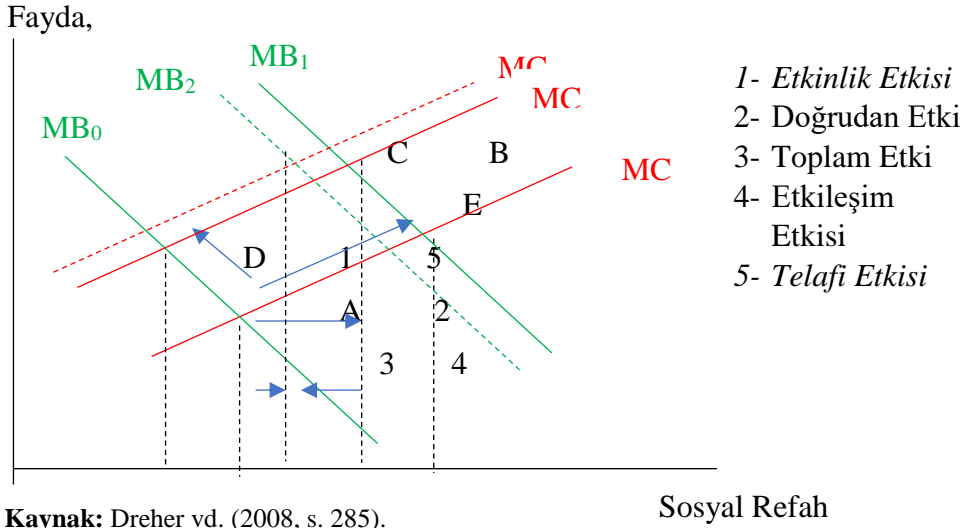
Telafi hipotezi, uluslararası ticarete riskli gruplarının korunmasına dayanmaktadır. Dış ticaretten kaynaklanan risklerdeki artışlar, iç gelir ve tüketimde yüksek oynaklığa yol açmaktadır. Kamu harcamaları sosyal refah sistemi kapsamında, transfer harcamalarını arttırarak bu riskleri minimize etmektedir. Böylece hükümetlerin ülke ekonomisine müdahalesinin artması beklenmektedir (Rodrik, 1988, s. 997). Kamu harcamalarını dış ticaret faaliyetleri ile birlikte artış eğiliminde olması gelir dağılımındaki eşitsizlik, ekonomik güvensizlik ve volatilité ile açıklanmaktadır. Bireyler ve firmalardan kaynaklanan zararlarının devlet tarafından telafi edilmesi ve gelecekte oluşabilecek risklere karşı önlem alınma beklentisi göz önüne alındığında, telafi hipotezi altında siyasi kurumların karar alma mekanizmasının talep yönlü gerçekleştiği ifade edilmektedir (Altay ve Aysu, 2013, s. 132-133).

Dış ticaret faaliyetlerinin, düşük gelirli ve/veya düşük vasıflıların yer aldığı işgücü piyasası üzerinden ücret ve istihdama olumsuz etkilerinin olabileceği bazı ekonomistler tarafından iddia edilmektedir (Balle ve Vaidya, 2002, s. 289). Alesina ve Perotti (1997) tarafından ileri sürülen etkinlik hipotezine göre, dış açıklık kamu harcamaları üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir. Ayrıca, siyasi karar mekanizmasının arz yönlü çalışmasına neden olmaktadır. Dreher, Sturm ve Ursprung (2008, s. 264) bu durumun nedenini, ticaret serbestleşmesi ve faktör hareketliliğinin ülkelerin gelir ve sermaye yapısında meydan getirdiği etki ile vergi tabanlarını aşındırması olarak göstermektedir. Böylece devletin en önemli finans kaynağı olan vergiler artmakta ve uluslararası mal ve hizmet pazarında rekabet azalmaktadır. Etkinlik hipotezinin savunucularından olan Garret (2001, s. 5-6)’ya göre, kamu harcamaları ile finanse edilen dış riskler nedeniyle devlet gelirlerini arttırmak için kısa vadede borçlanmaya gidilmesi veya daha yüksek vergilere ihtiyaç duyulması beklenmektedir. Bu durumda gelir ve servet vergilerinde meydana gelen artışlar, yatırım kararlarının gecikmesine ve borçlanma ise, yüksek reel faiz oranlarına neden olmaktadır. Vergi gelirleri ve/veya borçlanma ile kamu gelirlerinde yaşanan artışlar bireylerin ve firmaların yatırım kararlarını negatif etkilemektedir.

Telafi ve etkinlik hipotezleri Şekil 1 yardımıyla ifade edilmektedir. Sosyal refah faaliyetleri ile politik fayda ve maliyetler A noktasında dengededir. Talep tarafında, marjinal fayda artışından dolayı sosyal refah faaliyetleri azalırken arz tarafında marjinal maliyet artmaktadır. Politik destek, MB ve MC eğrilerinin kesişmesiyle sosyal refah faaliyetlerini maksimize etmektedir. Ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte sosyal refah faaliyetlerinin marjinal maliyeti, talep etkisi yoluyla da marjinal faydası artmaktadır. Böylece yeni denge B noktasında gerçekleşmektedir. Bu durumda ekonomik yapı içerisinde telafi ve etkinlik hipotezlerinden hangisinin geçerli olacağı ampirik araştırmalar sonucunda tespit edilebilir (Dreher vd., 2008, s. 265).

Küreselleşmenin (dışa açıklık ilişkilerinin) kamu harcamaları ve/veya kamu büyüklüğü üzerinde bir etkisi olacağını ileri süren telafi ve etkinlik hipotezlerinin aksine, sanayisizleşme hipotezi değişkenler arasında bir ilişki olmadığını ifade etmektedir. Rehm (2005)'e göre, telafi ve etkinlik hipotezleri birbirini dengelemektedir. Bu durumda ampirik sonuçlar değişkenler arasında bir ilişki olmadığı sonucunu desteklemektedir. Böylece, bu hipotez diğer her iki hipotezin boş hipotezi olarak gösterilmektedir (Reis Mourão, 2007, s. 226-228).

Şekil 1: Küreselleşmenin Sosyal Refah Faaliyetlerine Etkisi

Kaynak: Dreher vd. (2008, s. 285).

Küreselleşme hareketleri ülkelerin komşu ülkeleri ile gerçekleştirdiği faaliyetlerle gelişim göstermektedir. Bir ülkenin illeri arasındaki etkileşimde benzer şekilde gerçekleşmektedir. Bunun en önemli nedeni aynı ülkeye mensup olmalarına rağmen illerin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak birbirinden farklılık göstermesidir. Bu durumda, üretim faktörlerinde çeşitliliğe yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye gibi bölgelerin jeopolitik önemini çeşitlilik gösterdiği ülkelerde dış ticaret faaliyetleri ve kamu harcamaları da bölgelere göre değişmektedir. Bu nedenle ülkenin dış ticaret ve kamu harcamaları arasındaki ilişkisi incelenirken alt bölgeleri dikkate almak uygulanan politikaların etkinliğinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda literatürden farklı olarak bu çalışmada Türkiye'nin alt bölgeleri arasında mekânsal etkileşim altında farklı bir bakış açısı sunulmaktadır. Böylece alt bölgeler arasındaki mekânsal etkileşim kapsamında telafi, etkinlik ve sanayisizleşme hipotezlerinin geçerliliği sınanarak uygulanan ekonomi politikaların önemi incelenmektedir.

Türkiye için telafi, etkinlik ve sanayisizleşme hipotezlerinin geçerliliğini mekânsal veri analizi yardımıyla inceleyen bu çalışma toplam altı bölümden

oluşmaktadır. Bu bölümler, giriş bölümünü takiben Türkiye’de dışa açıklık durumunu ifade eden ikinci bölüm, literatür taramasının yer aldığı üçüncü bölüm, çalışmada kullanılan metodolojinin açıklandığı dördüncü bölüm, ele alınan veri seti ve analiz sonuçlarının gösterildiği beşinci bölüm ve elde edilen bulguların yorumlandığı sonuç bölümü olarak ayrıştırılmıştır.

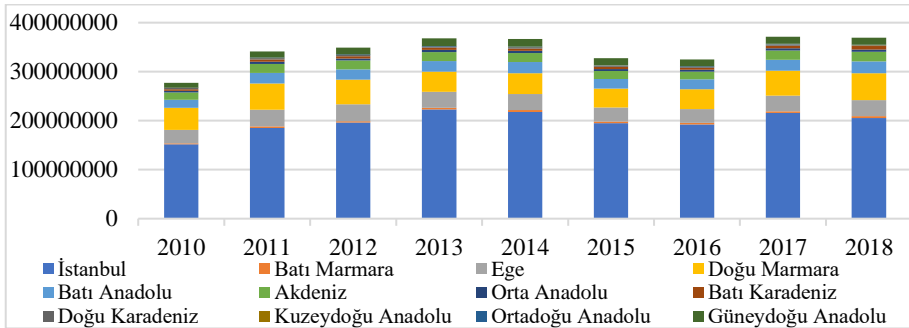
I. TÜRKİYE’DE DIŞA AÇIKLIK VE KAMU HARCAMALARI

Devletlerin küreselleşme sürecine ekonomik ve sosyal alanlarda uyum sağlayabilmesi için kullanıldığı yöntem ve materyaller farklılaşmaktadır. Kamu harcamaları bu amaçla en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Ayrıca Türkiye’de söz konusu süreci kolaylaştırmak amacıyla Kamu İktisadi Teşebbüsler (KİT) oluşturulmuştur. KİT’ler ve diğer kamu hizmetleri sayesinde kaynaklar daha etkin kullanılarak, üretim ve dışa açılma sürecinde risklerin minimize edilmesi amaçlanmaktadır (Kargı ve Özüğurlu, 2007, s. 275).

1980 yılına kadar Türkiye genellikle, dış ticaret faaliyetlerini ithal ikameci politikalarla sürdürmekteydi. 24 Ocak 1980 kararlarına dayanarak ihracata dayalı büyümeyi destekleyen devlet kararları ile ülke de, dışa açılmayı teşvik edici uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamalar arasında kur politikasının ve faiz oranlarının düzenlenmesi, devletin ekonomi içerisindeki payının azaltılması, yabancı yatırımların serbestleştirilmesi, enflasyonun kontrollü bir şekilde düşürülmesi, ihracata yönelik teşvik politikaları ve vergi reformları gibi düzenlemeler yer almaktadır (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016, s. 405-406).

Türkiye bulunduğu jeopolitik konumun yanı sıra, ekonomik, sosyal, siyasi, iklimsel alanlarda bölgeler ve iller içerisinde farklılıkların yaşanması üretim faaliyetlerinin illere ve bölgelere göre değişmesine neden olmaktadır. Bu durum illerin ve bölgelerin dış ticaret faaliyetlerinde de farklılar doğurmaktadır. Türkiye’de yer alan 12 bölgeye ait dış ticaret (ithalat+ihracat) miktarları Grafik 1’de sunulmaktadır.

Grafik 1: Bölgelere Göre Dış Ticaret

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 1 incelendiğinde, Türkiye’de toplam dış ticaretin yaklaşık 0,50’sinin İstanbul ilinde gerçekleştiği görülmektedir. İstanbul’a olan yakınlığı ile Doğu Marmara ortalama 0,13 ile en fazla dış ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği 2. bölgedir ve en az ise, Doğu Anadolu bölgelerinde gerçekleşmektedir. Söz konusu faaliyetler jeopolitik öneme sahip İstanbul ve etrafında toplanırken, siyasi çatışmanın yanı sıra, orta doğuya olan yakınlığı nedeniyle Doğu Anadolu özellikle de Kuzeydoğu Anadolu bölgesi en az dış ticaretin yaşandığı bölgeler arasındadır. Böylece Türkiye’de gerçekleşen ithalat ve ihracat faaliyetlerinin dağılımında bölgesel farklılıklarını önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca TÜİK (2019) verileri incelendiğinde, 2002-2018 döneminde dış ticaretin ortalama 0,85’i imalat sanayisinde yaşanmıştır. İmalat sanayi faaliyetlerinin en yoğun gerçekleştiği bölgeler başında ise, Marmara Bölgesi gelmektedir.

II. LİTERATÜR

Küreselleşme ile birlikte artmaya başlayan ülkeler arası dış ticaret faaliyetlerinin kamu büyüklüğü üzerindeki etkisi Cameron (1978) ile incelenmeye başlanmıştır. Konuya ilgili en dikkat çekici ve kapsamlı çalışma Rodrik (1998) tarafından gerçekleştirilmiş ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü küreselleşmeden kamu büyüklüğüne (dışa açıklıktan kamu harcamalarına) doğru olduğunu ifade etmiştir. Telafi hipotezinin ele alınan ülke/ülke grubu ve dönem için geçerli olduğunu belirleyen çalışmalar Tablo 1 ile gösterilmiştir.

Tablo 1: Telafi Hipotezinin Geçerliliğini Sınayan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
Molana Montagna ve Violato (2004)	1948-1998	23 OECD Ülkesi	Sims ve Granger Nedensellik
Jeanneney ve Hua (2004)	1996-1998	Çin	Korelasyon Analizi
Kimakova (2009)	1980-2003	87 Ülke	Rassal ve Sabit Etkiler Analizi
Shahbaz, Rehman ve Amir (2010)	1971-2006	Pakistan	Johansen-Juselius Eşbütünleşme
Zakaria ve Shakoor (2011)	1947-2009	Pakistan	GMM Yöntemi
Sáenz, Sabaté ve Gadea (2013)	1960-2000	İspanya	Johansen-Juselius Eşbütünleşme
Zeren ve Ergün (2013)	1970-2011	15 Avrupa Ülkesi	Emirmahmutoğlu-Köse Panel Nedensellik
Ibrahim (2015)	1970-2010	Nijerya, Cezayir	Hata Düzeltme Modeli
Tütüncü ve Zengin (2019)	1987-2015	Meksika, Türkiye	Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme, CCE Tahmincisi
Zortuk ve Beşer (2014)	1990-2011	24 Geçiş Ekonomisi	Pedroni, Kao ve Johansen Eşbütünleşme

Dış ticaretin kamu harcamalarını etkilerini inceleyen çalışmalar öncelikle telafi hipotezi altında şekillenmesine rağmen Alesina ve Perotti (1997) çalışmasında dış ticaret faaliyetlerinden kaynaklanan riskin minimize edilmesi için gerekli olan kamu harcamalarının kamu gelirleri üzerinde bir baskı uygulayacağını ve bu baskının harcamalara olumsuz yansıtacağını belirtmektedir. Bu durum literatürde etkinlik hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Literatür taraması sonucunda söz konusu hipotezin geçerli olduğunu belirleyen çalışmalar Tablo 2 ile ifade edilmiştir.

Tablo 2: Etkinlik Hipotezinin Geçerliliğini Sınayan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
Balle ve Vaida (2002)	1987-1998	Amerika	Regresyon Analizi
Liberati (2007)	1965-1975 1975-1985 1995-2005	Avrupa Ülkeleri ve Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya	Havuzlanmış ve Sabit Etkili Analizleri
Borghesi (2009)	1980-2003	20 OECD Ülkesi	Panel Veri Analizi
Ram (2009)	1960-2000	150 Ülke	Havuzlanmış Panel Veri Analizi
Benarroch ve Pandey (2012)	1970-2000	96 Ülke	Panel Granger Nedensellik, Sabit Etkiler Analizi
Altay ve Aysu (2013)	1974-2010	17 Avrupa Ülkesi	Pedroni Eşbütünleşme, DOLS Tahmincisi
Ibrahim (2015)	1970-2010	Güney Afrika	Hata Düzeltme Modeli
Tütüncü ve Zengin (2019)	1987-2015	Endonezya, Nijerya	Çok Kırılmalı Panel Eşbütünleşme, CCE Katsayı Tahmincisi

Değişkenler arasında bir ilişki olmadığı her iki hipotezinde bir birini sıfırladığını ileri süren Iversen ve Cusack (2000) ve Rehm (2005) bu durumu sanayisizleşme hipotezi altında açıklamaktadır. Bu nedenle literatür taraması söz konusu üç hipotez dikkate alınarak gerçekleştirilmiş ve sanayisizleşme hipotezinin ele alınan ülke/ülke grubu ve dönem için geçerli olduğunu tespit eden çalışmalar Tablo 3 ile gösterilmiştir.

Tablo 3: Sanayisizleşme Hipotezinin Geçerliliğini Sınayan Çalışmalar

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
Reis-Mourão (2007)	1942-2002	Pakistan	Engle-Granger Nedensellik
Dreher vd. (2008)	1971-2001 1990-2001	60 Ülke OECD Ülkeleri	Korelasyon Analizi Sur Yöntemi
Gemmel, Kneller ve Snaz (2008)	1980-1997	25 OECD Ülkesi	Sabit Etkililer Analizi
Ibrahim (2015)	1970-2010	Angola, Mısır	Hata Düzeltme Modeli
Jetter ve Parmeter (2015)	1960-2000	Nijerya	ARDL Sınır Testi

Türkiye özelinde yapılan çalışmalardan Taşar (2016), 1961-2014 dönemi ARDL sınır testini; Tuncer (2016) 2004-2011 dönemi 26 alt bölge için Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri ve DOLS tahmincisini; Ceylan ve Yılmaz Şahin (2018), 1998-2016 dönemi Engle-Granger eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modelini kullanarak telafi hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydoğuş ve Topçu (2013) 1974-2011 dönemi Engle-Granger nedensellik testi ve Sener, Bayrakdar ve Hacıoğlu (2015), 1975-2013 dönemi Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yardımıyla Türkiye için sanayisizleşme hipotezinin geçerli olduğunu kabul etmişlerdir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, elde edilen bulguların genellikle telafi hipotezini desteklediği tespit edilmiştir. Özellikle sanayisizleşme hipotezini destekleyen oldukça az sayıda çalışma olması dikkat çekmektedir. Bu durumda Rehm (2005) tarafından ileri sürülen telafi ve etkinlik hipotezleri birbirini dengelediğine ait görüşünün literatürde çok yer bulmadığı, genel olarak dış ticaret faaliyetlerinin kamu harcamalarına pozitif yansıdığı ifade edilebilir. Ayrıca incelenilen ülke ve/veya ülke grupları da ekonomik ve sosyal açıdan farklılıklar barındırmaktadır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar altında ülkeler ile ilgili ortak bir kanıya varmak oldukça güçtür. Literatürde dikkate çeken bir diğer husus ise, telafi, etkinlik ve sanayisizleşme hipotezlerinin geçerliliğinin genellikle eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile gerçekleştirilmesidir. Ancak ticari faaliyetlerde komşu iller/ülkeler arasındaki mekan etkisi önemli bir yere sahiptir. Bu etkinin çalışmalarda ihmal edildiği gözlenmiştir.

Genel olarak önemli bir jeopolitik konuma sahip olan ülkelerin kendi içerisinde yer alan bölgelerin jeopolitik önemi ve ayrıcalığı farklılık göstermektedir. Ek olarak, iller ve bölgeler arasında değişen kültürel, etnik, siyasi yapıların yanı sıra, üretim faaliyetleri bölgelerin dış ticaret faaliyetlerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik olarak önemli bir konuma sahip olan ayrıca bölgeler arasında değişen üretim faaliyetleri nedeniyle Türkiye'nin 81 ili için kamu harcamaları ve dışa açıklık arasındaki ilişki, mekânsal etkiler dikkate alınarak incelenmiştir. Türkiye için söz konusu ilişkinin ele alınmasının diğer bir nedeni ise, yapılan çalışmaların oldukça yetersiz olması ve ele alınan dönem ve yöntem nedeniyle farklı sonuçların tespit edildiği gözlenmesidir. Bu nedenle ele alınan yöntem çerçevesinde literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

III. METODOLOJİ

Coğrafi birimler ile çalışıldığında, gözlemlerin bağımsız olmadığı ve mekânsal olarak ilişkili olduğu görüşü söz konusudur. Burada ifade edilen; coğrafi olarak birbirine yakın birimlerden elde edilen gözlemlerin, diğer birimlere göre daha benzer olma eğilimi göstermesidir (Tobler, 1970). Ekonomik ve sosyo-demografik değişkenler ele alındığında coğrafi temelli korelasyon veya mekânsal kümelenme sıklıkla karşılan bir olgudur (Soll'e Oll'e

2003; Moscone ve Knapp 2005; Revelli 2005; Soll’e Oll’e 2005; Kostov 2009; Elhorst ve Freret 2009; Elhorst, Piras ve Arbia 2010; Moscone, Tosetti ve Vittadini 2012). Bu bağlamda, coğrafi veriler ile çalışıldığında mekânsal yayımların dikkate alınmadığı geleneksel yöntemlerden yararlanılması yanlış sonuçların elde edilmesine sebep olacaktır. Bu nedenle çalışmada geleneksel yöntemlerden ziyade mekânsal yayımların dikkate alındığı mekânsal panel veri modellerinden yararlanılmıştır.

Mekânsal ekonometri, geleneksel ekonometriden ayrıştığı mekânsal ağırlıklar noktasında önem kazanmaktadır. Mekânsal ağırlıklar W ile gösterilen $N \times N$ boyutlu pozitif ağırlık matrisi aracılığıyla modele dâhil edilmektedir. Literatürde coğrafi ağırlıklandırma ve sosyo-ekonomik ağırlıklandırma olmak üzere farklı ağırlık matrisi tanımları söz konusudur. Bu bağlamda coğrafi ağırlıklandırmada; sınırdaşığa bağlı ve uzaklığa bağlı ağırlık matrisleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada sınırdaşığa bağlı veir komşuluğundan yararlanılmıştır. Söz konusu komşuluk ilişkisinde iki bölge ortak bir sınır veya köşe paylaşması durumunda komşu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan ağırlık matrisi satır bazında standartlaştırılmıştır.

Çalışmada 81 il bazında yıllık veri seti kullanılarak 2004-2017 dönemi için uygun mekânsal panel veri modeli araştırılmıştır. Bu bağlamda dış ticaretin kamu harcamaları üzerindeki ampirik etkileri endojen ve ekzogen mekânsal etkileşimleri de dikkate alarak Mekânsal Durbin Modeli (SDM) ile araştırılmıştır. Söz konusu model aşağıdaki gibidir;

$$Y_{it} = \mu + \rho WY_{it} + X_{it}\beta + WX_{it}\theta + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada Y_t ; her il için ($i=1, \dots, N$) kamu harcamalarının GSYİH içindeki payından oluşan $N \times 1$ boyutlu vektördür. WY_t değişkeni; eş zamanlı endojen etkileşim etkisini ρ ise; mekânsal otoregresif katsayıyı ifade etmektedir. W ; dışsal olarak belirlenmektedir ve illerin mekânsal ilişkisini gösteren $N \times N$ boyutlu mekânsal ağırlık matrisidir. X_t ve WX_t , $N \times K$ boyutlu matrislerdir ve kamu harcamalarını etkilediği düşünülen $K \times 1$ boyutlu vektörlerdeki β ve θ tepki parametrelerine sahip dış ticaretin GSYİH içindeki payını ifade etmektedir. $\mu = (\mu_1, \dots, \mu_N)'$ bir vektördür ve tüm illere ilişkin sabit etkileri içermektedir. Son olarak $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \dots, \varepsilon_{Nt})$ elemanları sıfır ortalama ve sonlu varyansa sahip bağımsız özdeş dağılan hataların vektörüdür.

Çalışmada yararlanılan Mekânsal Gecikme Modeli’ ne (SAR) ilişkin temel eşitlik aşağıda verilmiştir (Belotti, Hughes ve Mortari, 2016, s. 3).

$$Y_{it} = \mu + \rho WY_{it} + X_{it}\beta + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada μ , sabit ekiler için tahmin edilecek parametrelerin bir vektörüdür. Rassal etkiler durumunda ise, $\mu \sim N(0, \sigma_\mu^2)$ olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca temel varsayımlar; $\varepsilon_{it} \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ve $E(\varepsilon_{it}\varepsilon_{js}) = 0$ $i \neq j$ ve/veya $t \neq s$ için geçerlidir.

Mekânsal hata modeli (SEM), mekânsal otokorelasyonlu hata terimlerine odaklanmaktadır. Ayrıca SAR modeline benzer şekilde SDM' nin özel bir durumu olarak ifade edilebilen SEM aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Belotti vd., 2016, s. 3).

$$Y_{it} = \mu + X_{it}\beta + \vartheta_{it}$$

$$\vartheta_{it} = \lambda W\vartheta_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada $W\vartheta_{it}$ değişkeni, hata terimleri arasındaki eş zamanlı etkileşim etkilerini ifade etmektedir ve λ ise; mekânsal hata katsayısı olarak adlandırılmaktadır.

IV. VERİ SETİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmada, Türkiye'de dışa açıklığın kamu harcamaları üzerindeki ampirik etkileri mekânsal etkileşimler de dikkate alınarak 81 il bazında 2004-2017 dönemi için incelenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak ele alınan kamu harcamaları (KH), GSYİH değerine oranlanarak; bağımsız değişken olarak ele alınan dışa açıklık (DA) ise, ihracat ve ithalat rakamları toplamının GSYİH içindeki payı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Söz konusu verilerin tümü TL bazındadır. Ayrıca kamu harcamaları verisi Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nden; dış ticaret ve GSYİH verileri ise, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan temin edilmiştir. Mekânsal modellerin tahmini Matlab programında gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamındaki dönem için bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 4 ile verilmektedir. Bağımlı değişkenin ortalaması 0,153 ve serideki değişkenliğin göstergesi olan standart sapma değeri (SS) ise; 0,080 olarak hesaplanmıştır. Bağımsız değişkene ilişkin elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri sırası ile 0,130 ve 0,170' dir. Söz konusu değişkenlere ilişkin minimum ve maksimum değerler incelendiğinde ise, birim ve/veya zaman boyutuna göre farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	SS	Minimum	Maksimum	Eğiklik	Basıklık
KH	0,153	0,080	0,028	0,624	1,441	2,169
DA	0,130	0,170	0,000	0,875	6,006	7,526

Çalışmada öncelikle mekânsal etkileşimin dikkate alınmadığı panel modelleri tahmin edilerek anlamlı mekânsal ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Söz konusu ilişkinin varlığı durumunda klasik panel veri modelleri ile çalışılması yanıltıcı sonuçların elde edilmesine neden olacaktır. Bu noktadan sonra SDM, SAR ve SEM 'nden uygun olan modele karar verilmesi gerekmektedir. Tablo 5

ile mekânsal etkileşim etkilerini içermeyen panel veri modellerine ilişkin sonuçlar verilmektedir.

Tablo 5: Kamu Harcamalarına İlişkin Mekânsal Etkileşim Etkisi İçermeyen Panel Veri Modelleri Tahmin Sonuçları

	(1) Havuzlanmış OLS	(2) Birim Periyotlu Sabit Etkiler	(3) Zaman Periyotlu Sabit Etkiler	(4) Birim-Zaman Periyotlu Sabit Etkiler
DA	-0,168***	0,079***	-0,177***	0,118
Sabit	0,176***			
σ^2	0,005	0,001	0,005	0,0003
R^2	0,126	0,928	0,174	0,960
LogL	1320,2	2732,5	1352,1	3072,8
LM mekânsal gecikme	1043,759***	708,751***	985,357***	122,931***
LM mekânsal hata	958,541***	635,212***	873,833***	121,015***
Robust LM mekânsal gecikme	91,949***	95,784***	115,022***	7,135***
Robust LM mekânsal hata	6,731***	22,245***	3,497*	5,218**
LR-test birim etkiler		3441,322***		
LR-test zaman etkiler		680,553***		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini belirtmektedir.

Burada mekânsal modellerin uygun model olup olmadığını belirleyebilmek amacı ile klasik ve robust LM testlerinden elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Klasik LM testlerinde, mekânsal gecikmeli bağımlı değişken ve mekânsal otokorelasyonlu hata teriminin olmadığını ifade eden yokluk hipotezleri %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla uygun modelin belirlenebilmesi adına Robust LM testleri önem kazanmaktadır. Söz konusu testler incelendiğinde, tüm modeller için mekânsal gecikmeli bağımlı değişkenin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilirken mekânsal otokorelasyonlu hata teriminin olmadığını ifade eden yokluk hipotezi ise, zaman periyotlu sabit etkiler modeli dışında %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu noktada mekânsal etkileşim etkilerini içermeyen panel veri modellerinin yanıltıcı sonuçlar verebileceğini söylemek olanaklıdır. Yapılan testler mekânsal etkilerin dikkate alınması gerekliliğini ifade etmektedir. Tahmin edilecek olan mekânsal modeller için birim etkili, zaman etkili ya da birim-zaman etkili mekânsal panel modellerinden hangisinin uygun olacağına karar verilebilmesi adına olabilirlik oranı (LR) testi yapılmıştır. LR test sonuçları çift yönlü mekânsal panel modelinin geçerliliğini desteklemektedir.

Tablo 5’de mekânsal gecikme ve mekânsal hata modellerini destekleyen sonuçlar yer almaktadır. Bu noktada LeSage ve Pace (2009) Mekânsal Durbin Modeli’ nin de tahmin edilmesini önermişlerdir. Söz konusu modelden hareketle uygun mekânsal modele karar verilebilmesi söz konusudur. Bu bağlamda ilk olarak Mekânsal Durbin Modeli tahmin edilmeli ardından $H_0: \theta = 0$ ve $H_0: \theta + \delta\beta = 0$ hipotezleri test edilmelidir. Buradaki $H_0: \theta = 0$ yokluk hipotezi reddedilemediğinde Mekânsal Durbin Modeline karşı Mekânsal Gecikme Modeli’nin geçerli model olduğu desteklenmektedir. $H_0: \theta + \delta\beta = 0$ hipotezinin reddedilememesi, Mekânsal Hata Modeli’nin geçerliliğini savunmaktadır. Söz konusu iki hipotezinde reddedilmesi durumunda ise, veriye en iyi uyum sağlayan modelin Mekânsal Durbin Modeli olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 6 ile uygun modelin belirlenebilmesi adına tahmin edilen Mekânsal Durbin Modeli ve Wald ile LR testlerine ilişkin sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6: Çift Yönlü Sabit Etkiler Mekânsal Durbin Modeli Spesifikasyonu

	(1) Birim ve Zaman Periyodlu Sabit Etkiler	(2) Birim ve Zaman Periyodlu Sabit Etkiler (Lee ve Yu düzeltmesi)
W*KH	0,401***	0,432***
DA	0,005	0,005
W*DA	0,040***	0,039***
σ^2	0,0002	0,0002
R^2	0,965	0,966
Düzeltilmiş R^2	0,007	0,006
LogL	3129,797	3129,786
Wald Test mekânsal gecikme	8,185***	7,278***
LR Test mekânsal gecikme	8,171***	8,165***
Wald Test mekânsal hata	8,921***	7,894***
LR Test mekânsal hata	8,945***	8,925***
Hausman test istatistiği	18,7369***	

Not: ***, %1 anlamlılık seviyelerini belirtmektedir.

Tabloda sonuçların yer aldığı ilk sütun model doğrudan tahmin edildiğinde elde edilen katsayıları ikinci sütun ise, Lee ve Yu (2010) düzeltmesi ile elde edilen sonuçları göstermektedir. Lee ve Yu (2010) SAR, SEM ve SDM modelleri hem birim hem de zaman periyodunda sabit etkiler içeriyorsa, parametrelerde meydana gelecek olan sapmanın düzeltilmesi gerekliliğini ifade etmişlerdir. Burada elde edilen bulgular doğrultusunda iki yaklaşıma göre hesaplanan bağımsız değişken (DA), mekânsal gecikmeli bağımsız değişken (W*DA) ve σ^2 ’nin birbirine yakın değerler aldığı tespit edilmiştir. Ancak mekânsal olarak gecikmeli bağımlı değişken (W*KH) Lee ve Yu (2010)’nun sapma düzeltme prosedürüne duyarlı olduğunu söylemek mümkündür. Tabloda

Wald test istatistiğinin 8,185 ($p=0,004$) ve LR test istatistiğinin ise, 8,171 ($p=0,004$) olduğu görülmektedir. Burada elde edilen bulgular doğrultusunda $H_0: \theta = 0$ yokluk hipotezi yüzde %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Benzer şekilde Mekânsal Hata Modeli’nin geçerliliğini savunan $H_0: \theta + \delta\beta = 0$ yokluk hipotezine ilişkin Wald test istatistiği 8,921 ($p=0,003$) ve LR test istatistiği 8,945 ($p=0,003$) olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda yokluk hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yapılan Wald ve LR testleri bağlamında yokluk hipotezleri %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu durum en iyi modelin Mekânsal Durbin Modeli olduğunu desteklemektedir. Mekânsal Durbin Modelinden elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, ele alınan ilin kamu harcamalarının komşu illerin kamu harcamalarından olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Tahmin edilen DA değişkenine ilişkin katsayının 0 değerine oldukça yakın (0,005) olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamsız olması söz konusu değişkenler arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda ele alınan dönem içerisinde Türkiye illerinde sanayisizleşme hipotezinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca $W*DA$ değişkenine ilişkin katsayının pozitif (0,039) ve istatistiksel olarak anlamlı olması telafi hipotezini desteklediğini göstermektedir. Bir başka ifade ile, komşu illerin dışa açıklığı ele alınan ilin kamu harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Tablo 6 ile verilen sonuçlardan bir diğeri de Hausman test sonuçlarıdır. Hausman test istatistiğine ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : *Rassal etkili model geçerlidir.*

H_1 : *Sabit etkili model geçerlidir.*

Hausman test istatistiği 18,7369 olarak hesaplanmıştır ve %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu durum sabit etkili Mekânsal Durbin Modeli’nin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Çalışmada mekânsal yayılmaların varlığını detaylı olarak incelemek amacı ile daha uygun olduğu düşünülen kısmi türevsel yoruma odaklanılmıştır. Bu bağlamda doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler hesaplanmıştır. Doğrudan etki, ele alınan ile ilişkin bağımsız değişkendir. Dolaylı etki ise; diğer tüm illere ilişkin bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişmelerin, ele alınan ilin kamu harcamaları üzerinde yarattığı etki olarak yorumlanmaktadır. Son olarak toplam etki, doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamından oluşmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin doğrudan etkilerinin katsayı tahminlerinden farklı olması geribildirim etkisinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu geribildirim etkisinin bir kısmı pozitif ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı mekânsal gecikmeli bağımlı değişkenden ($W*KH$) kaynaklanır iken bir kısmı ise, pozitif ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı mekânsal gecikmeli

açıklayıcı değişkenden (W*DA) kaynaklanmaktadır. Doğrudan ve dolaylı etkiler tahminleri Tablo 7’de raporlanmıştır.

Tablo 7: SDM Direkt, Dolaylı ve Toplam Etkiler

	(1)	(2)
	Birim ve Zaman Periyodlu Sabit Etkiler	Birim ve Zaman Periyodlu Sabit Etkiler (Lee ve Yu düzeltmesi)
Dış Açıklığa İlişkin Direk Etkiler	0,011	0,011
Dış Açıklığa İlişkin Dolaylı Etkiler	0,067***	0,070***
Dış Açıklığa İlişkin Toplam Etkiler	0,077***	0,080***

Not: ***, %1 anlamlılık seviyelerini belirtmektedir.

Çift yönlü sabit etkiler Mekânsal Durbin Modelinde (Tablo 3 ikinci sütun) dış ticaretin GSYİH içindeki payının doğrudan etkisi 0,011 olarak hesaplanmıştır ancak katsayı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolaylı ve toplam etkiler sırası ile 0,07 ve 0,08 olarak bulunmuştur ve katsayılar %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bir başka ifade ile dış ticaretin GSYİH içindeki payının mekânsal gecikme katsayısının doğrudan etkisi anlamsız iken dolaylı veya yayılma etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Bir başka ifade ile, komşu illerin dışa açıklığı kamu harcamaları üzerinde istatistiksel olarak etkilidir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye için 2004-2017 dönemi 81 il bazında ele alınarak kamu harcamaları ile dışa açıklık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada mekân etkisinin dikkate alınmadığı panel veri modelinden etkinlik hipotezinin destekleyen kanıtlara ulaşılmıştır. Ancak coğrafi verilere odaklanıldığından mekânsal etkinin varlığı araştırılmış ve yapılan testler doğrultusunda geleneksel ekonometrik yöntemler ile elde edilen bulguların yanlı olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçları en iyi uyum sağlayan modelin sabit etkili çift yönlü SDM olduğunu göstermektedir. Çalışmada daha detaylı sonuçlara ulaşmak adına doğrudan, dolaylı ve toplam etkiler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda dolaylı ve toplam etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kamu harcamaları ile dışa açıklık arasındaki ilişkinin araştırıldığı regresyonda mekânsal yayılmayı gösteren katsayı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum illere yapılan kamu harcamalarının diğer illerden etkilendiği ve benzer değerlere sahip illerin yine benzer değerli illerle çevrelendiği anlamını taşımaktadır. Aynı regresyon ile elde edilen bir diğer sonuç kamu harcamaları ile dışa açıklık arasındaki ilişkiyi gösteren katsayının pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı

olmadığıdır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgular her ne kadar illerin tek başına sanayisizleşme hipotezini desteklediğini ancak, komşu illerin dışa açıklığı ile kamu harcamaları arasında ilişki dikkate alındığında telafi hipotezini desteklediğini göstermektedir. Bu bağlamda herhangi bir ile komşu olan illerin gerçekleştirdiği ticaret faaliyetlerinden kaynaklanan risklerin kamu harcamaları yardımıyla minimize edildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra illerin kalkınması için kamu harcamalarının önemli olduğu ifade edilebilmektedir. İller bazında sanayisizleşme hipotezinin desteklenmesinden dolayı illerin tek başına dış ticaret faaliyetleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin birbirini elimine ettiği söylenebilir. Ancak mekân etkisi dikkate alındığında telafi hipotezinin geçerli olduğunun belirlenmesi, ele alınan ilin kalkınabilmesi için bölgesel gelişimin oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Bu durumun sağlanabilmesi amacıyla öncelikle bölgesel riskler minimize edilmelidir ve gerekli teşvikler yardımıyla üretim süreci desteklenmelidir. Böylece ekonomik göstergelerin komşu illerde yakın seyretmesi gerçekleştirilebilir ve bölgesel kalkınma sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alesina, A. ve Perotti, R. (1997). The welfare state and competitiveness, *American Economic Review*, 87(5), 921-939.
- Altay, A. ve Aysu, A. (2013). Etkinlik ve telafi edici etki hipotezi: Seçilmiş ülkeler üzerine ampirik bir inceleme, *TISK Akademi*, 1, 130-154.
- Aydoğuş, İ. ve Topçu, M. (2013). An investigation of co-integration and causality between trade openness and government size in Turkey, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(2), 319-323.
- Balle, F. ve Vaidya, A. (2002). A regional analysis of openness and government size, *Applied Economics Letters*, 9(5), 289-292.
- Belotti, F., Hughes, G., ve Mortari, A. P. (2016). Spatial panel data models using Stata, *CEIS Tor Vergata Research Paper Series*, 14(5), 255-271
- Benarroch, M. ve Pandey, M. (2012). The relationship between trade openness and government size: Does disaggregating government expenditure matter?, *Journal of Macroeconomics*, 34, 239-252.
- Borghesi, E. (2009). Trade openness and public expenditure on labor market policies, Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Elisa_Borghesi2/publication/46466306_Trade_openness_and_public_expenditure_on_labor_market_policies/links/00b4952c13acf0b611000000.pdf.
- Cameron, D. R. (1978). The expansion of the public economy, *American Political Science Review*, 72(4), 1243-1261.
- Ceylan, S. ve Yılmaz Şahin, B. (2018). Kamu büyüklüğü dışa açıklık ilişkisinin analizi: Türkiye örneği, *Yönetim ve Ekonomi*, 25(2), 501-511.

- Dreher, A., Sturm, J. E. ve Ursprung, H. W. (2008). The impact of globalization on the composition of government expenditures: Evidence from panel data, *Public Choice*, 134(4), 263-292.
- Elhorst, J. P. ve Freret, S. (2009). Evidence of political yardstick competition in France using a two-regime spatial Durbin model, *Journal of Regional Science*, 49(5), 931-951.
- Elhorst, P., Piras, G. ve Arbia, G. (2010). Growth and convergence in a multiregional model with space-time dynamics, *Geographical Analysis* 42(3), 338-355.
- Garrett, G. (2001). Globalization and government spending around the world, *Studies in Comparative International Development*, 1-27.
- Gemmel, N., Kneller, R. ve Snaz, I. (2008). Foreign investment, international trade and the size and structure of public expenditures, *European Journal of Political Economy*, 24, 151-171.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2020), İstatistikler, Erişim Adresi: <https://muhasebat.hmb.gov.tr/iller-ittibariyle-merkezi-yonetim-butce-istatistikleri-2004-2019>
- Ibrahim, T. M. (2015). The causal link between trade openness and government size: Evidence from the five largest economies in Africa, *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research (IJBESAR)*, ISSN 2408-0101, *Eastern Macedonia and Thrace Institute of Technology*, Kavala, 8(1), 121-135.
- Iversen, T. ve Cusack, T. R. (2000). The causes of welfare state expansion deindustrialization or globalization?, *World Politics*, 52, 313-49.
- Jetter, M. ve Parmeter, C. F. (2015). Trade openness and bigger governments: The role of country size revisited, *European Journal of Political Economy* 37, 49-63.
- Jeanneney, S. G. ve Hua, P. (2004). Why do more open Chinese provinces have bigger governments?, *Review of International Economics*, 12(3), 525-542.
- Kargı, V. ve Özügürlü, Y. (2007). Türkiye’de küresellesmenin vergi politikaları üzerine etkileri: 1980-2005 dönemi, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 275-289.
- Kimakova, A. (2009). Government size and openness revisited: The case of financial globalization, *KYKLOS*, 62(3), 394-406.
- Kostov, P. (2009). A spatial quantile regression hedonic model of agricultural land prices, *Spatial Economic Analysis* 4(1), 53-72.
- LeSage, J. ve Pace, R. K. (2009). *Introduction to spatial econometrics*, Taylor & Francis, CRC Press.

- Liberati, P. (2007). Trade openness, capital openness and government size, *Journal of Public Policy*, 27(2), 215-247.
- Lee, L.F. ve Yu J. (2010). Some recent developments in spatial panel data models, *Regional Science and Urban Economics*, 40, 255-271
- Molana, H., Montagna, C. ve Violato, M. (2004). On the causal relationship between trade openness and government size: Evidence from 23 OECD countries, *University of Dundee. Discussion Paper*, 164, 1-18.
- Moscone, F. ve Knapp, M. (2005). Exploring the spatial pattern of mental health expenditure, *Journal of Mental Health Policy and Economics*, 8, 205–217.
- Moscone, F., Tosetti, E. ve Vittadini, G. (2012). Social interaction in patients’ hospital choice: Evidence from Italy, *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)* 175, 453–472.
- Peacock, A. T. ve Wiseman, J. (1967), *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Princeton University Press.
- Ram, R. (2009), Openness, country size, and government size: Additional evidence from a large cross-country panel, *Journal of Public Economics*, 93, 213-218.
- Rehm, P. (2005). Citizen support for the welfare state: Determinants of preferences for income redistribution, *Discussion Paper SP II 2005 – 02 Wissenschaftszentrum Berlin*.
- Reis Mourão, P. (2007). Has trade openness increased all Portuguese public expenditures? A detailed time-series study, *Financial Theory and Practice*, 31(3), 225-247.
- Revelli, F. (2005). On spatial public finance empirics, *International Tax and Public Finance*, 12(4), 475–492.
- Rodrik, D. (1998). Why do more open economies have bigger governments?, *The Journal of Political Economy*, 106(5), 997-1032.
- Ruggie, J.G. (1982). International regimes, transactions, and change: Embedded liberalism in the postwar economic order, *International Organization*, 36, 379-41.
- Sáenz, E., Sabaté, M. ve Gadea, M. D. (2013). Trade openness and public expenditure: The Spanish case, 1960–2000, *Public Choice*, 154, 173-195.
- Sener, S., Bayrakdar, S. ve Hacıoğlu, V. (2015). The analysis for the validity of compensation and efficiency hypotheses in Turkey between 1975 and 2013, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 624-631.

- Shahbaz, M., Rehman, H. U. ve Amir, N. (2010). The impact of trade and financial-openness on government size: A case study of Pakistan, *Journal of Quality and Technology Management*, 6(1), 105-118.
- Soll'e Oll'e, A. (2003). Electoral accountability and tax mimicking: The effects of electoral margins, coalition government, and ideology, *European Journal of Political Economy*, 19(4), 685-713.
- Soll'e Oll'e, A. (2005). Expenditure spillovers and fiscal interactions: Empirical evidence from local governments in Spain, *Working Papers - Institut d'Economia de Barcelona* 3.
- Taşar, İ. (2016). Türkiye'de etkinlik ve telafi edici etki hipotezlerinin geçerliliğinin test edilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 15-22.
- Terzi, H. (1998). Kamu harcamaları ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme, *Iktisat İşletme ve Finans*, 13(142), 67-80.
- Tobler, W. (1970). A computer movie simulating urban growth in the detroit region, *Economic Geography*, 46(2), 234-240.
- Tuncer, G. (2016). Telafi hipotezinin Türkiye'de geçerliliği: Bölgesel panel veri analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 144-154.
- TÜİK (2020), Dış Ticaret ve Bölgesel İstatistikler, Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=9&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5811>
- Tüleykan, H. ve Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye'de 24 Ocak kararları ile başlayan finansal serbestleşmenin günümüz iktisadi ve mali yapısına yansımaları, *International Journal of Social Science*, 44, 401-420.
- Tütüncü, A. ve Zengin H. (2019). Telafi ve etkinlik hipotezlerinin MINT ülkeleri için geçerliliğinin incelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 81-93.
- Wagner, A. (1883). *Three Extracts on Public Finance*, Musgrave, A.R., Peacock, A.T., (ed.) (1967).
- Zakaria, M. ve Shakoor, S. (2011). Relationship between government size and trade openness: Evidence from Pakistan, *Transit Stud Rev.*, 18, 328-341.
- Zeren, F. ve Ergün, S. (2013), Ticari açıklık ve kamu büyüklüğü ilişkisi: Panel nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 229-240.
- Zortuk, M. ve Beşer, B. (2014). Dışa açıklık ve demokratik yapının kamu kesimi büyüklüğü üzerindeki etkisi: Rodrik hipotezine geçiş ekonomilerinden kanıt, *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 345-359.

AMERİKAN HEGEMONYASI SAVUNUSU DOĞRULTUSUNDA SAMUEL HUNTINGTON'DA SİYASAL DÜZEN TEORİSİ

Baki ERKEN¹

ÖZ

Dünyada bir düzen vardır. Dünya düzeni siyasal düzenin bir parçasıdır. Siyaset biliminde düzene ilişkin teorilerin çatı kavramı olan siyasal düzen teorisi, dünya düzeninin ardındaki temel teoridir. Aynı zamanda siyasal düzen teorisi dünya siyasetinin bütüncül bir şekilde anlaşılması için önemli bakış açısı sunar. Siyasal düzen teorisinin bu kadar önemli olmasının nedeni, siyasal yapıların hâkim bir anlayış doğrultusunda gelişen bir siyasal düzen içerisinde var olduğu gerçeğidir. Siyasal düzen teorisi konusunda en kapsamlı bilimsel açıklamaları Samuel P. Huntington yapmıştır. Samuel Huntington 20. yüzyılın en önemli siyasal düşünürleri ve siyaset bilimcileri arasındadır. Siyasal düzen teorisinin ve Huntington'un bu önemine karşın, Huntington'da siyasal düzen teorisi literatürde yeterince açıklanmamıştır. Bu makalenin amacı, Samuel Huntington'un siyasal teorilerinin ve özellikle de siyasal düzen teorisinin bütüncül ve bilimsel bir şekilde açıklanmasına katkı sunmaktır. Bu doğrultuda yapılacak bir inceleme siyasal düzen olgusu ile teorisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı da hedeflemektedir. Huntington'un siyasal düzen teorisi Amerikan hegemonyası savunusunun bir parçasıdır. Huntington yeni dünya düzeni döneminin teorisyenleri arasında yer alır. Bu doğrultuda, bu makale Amerikan hegemonyası savunucularının önemli tezlerini de açıklamaktadır. Huntington'un siyasal düzen teorisi dört başlıkta ele alınabilir: kurumsallaşma, ulusal siyasal düzenin unsurları, değişim karşısında siyasal düzen ve yeni dünya düzeni teorisi. Siyasal partiler, siyasal katılma ve siyasal kültür Huntington'a göre, ulusal siyasal düzenin temel unsurlarıdır. Sonuçta, Huntington'un siyasal düzen teorisi, dünyada devam eden siyasal düzen olgusunun ardında önemli bir teorik zemin olarak durmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Samuel Huntington, Siyasal Düzen, Dünya Düzeni, Amerikan Hegemonyası.

---

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bakierken@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9453-2304>

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

THE THEORY OF POLITICAL ORDER IN SAMUEL HUNTINGTON IN THE DIRECTION OF AMERICAN HEGEMONY ADVOCACY

ABSTRACT

An order exists in the world. World order is a part of political order. The theory of political order, which is a supreme concept of the theories related to order, is a basic theory behind the world order. Also the theory of political order provides important perspective for understanding world politics in a totalitarian and scientific way. The reason of such importance of the theory of political order is the fact that the political structures exists inside the political order developed through the dominant understanding. The person who makes the most comprehensive scientific explanations about the theory of political order is Samuel P. Huntington. Samuel Huntington is one of the most important political philosophers and political scientists of the 21 'th century. Despite the importance of the theory of political order and Huntington, theory of political order is not sufficiently explained in the literature. The purpose of this article is to contribute to make totalitarian scientific explanation of the political theories and especially the theory of political order of Samuel Huntington. An assessment made in this direction also aims explaining the relation between the fact and theory of political order. The theory of political order of Huntington is a part of American hegemony advocacy. Huntington is one of the important theoreticians in the era of new world order. Accordingly, this article explains important thesis of American hegemony advocacy. The theory of political order of Samuel Huntington can be assessed under four titles: institutionalization, elements of national political order, political order against change and the theory of new world order. Political parties, political participation and political culture are the basic elements of national order. In conclusion, the political theory of political order in Huntington states a theoretical base for existing phenomenon of political order in the world.

Keywords: Samuel Huntington, Political Order, World Order, American Hegemony.

GİRİŞ

Modern dünyanın olgularından birisi de siyasal düzendir. Siyasal düzen yerel, ulusal ve uluslararası siyasal yapıların bir düzen içerisinde ve etkileşim halinde bulunmasını ifade eder. Siyasetin tüm toplumsal ilişkileri yönetebilme gücü doğrultusunda, siyasal düzen tüm düzenleri etkileyebilen bir güçtür. Siyasal düzen özellikle genel düzenin olmadığı, karmaşa ve istikrarsızlığın yaşandığı durumlarda önem kazanmaktadır. Siyasal düzen olgusunun var olmasında siyasal düzene ilişkin teoriler büyük rol oynamaktadır. Ulus devletlerin gelişiminde Batılı siyasal ve bürokratik düzen anlayışı hâkim olmuştur. Uluslararası alanda ise Amerikan hegemonyasının ardında liberal demokratik düzen anlayışı bulunmaktadır. İşte, siyasal düzene ilişkin teorilerin çatı kavramı “siyasal düzen teorisi”dir. Her ne kadar siyasal düzen teorisi başlığı altında kesin teoriler bulunmasa da, siyaset biliminde hâkim düzen anlayışını yansıtan siyasal düzene ilişkin teorileri bu kavram ile ifade etmek mümkündür.

Siyasal düzen teorisinin kökenleri klasik siyasal düşüncede geçen siyasal yapıları ifade etmekte kullanılan kavramlardır. Klasik düşüncede siyasal düzeni

ifade eden temel kavramlar: polis, cumhuriyet, imparatorluk, yasa ve krallık'tır. Siyasal düzen teorisi 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan modern siyasal düşüncede temellenmiştir. Bu kapsamda; toplum sözleşmesi teorisi, Aydınlanma Düşüncesi, klasik ekonomi politika, yasal düzen ve ilerleme teorileri siyasal düzen teorisini temellendiren önemli teorilerdir. Siyasal düzen anlayışının geliştiği teorik zemin, 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan klasik gelişme ve modernleşme teorileridir. Siyasal düzen kavramı modernleşme ve siyasal gelişme kavramları ile beraber gelişmiştir. Gabriel Almond, David Apter, Dankwart A. Rustow, Lucian Pye, Daniel Lerner, Cyril E. Black, Marion Levy, Shmuel N. Eisenstadt ve Karl Deutsch başlıca modernleşme - siyasal gelişme teorisyenleridir. Siyasal düzen teorisi Amerikan hegemonyası savunucuları tarafından geliştirilmiştir. Dünyada Batılı - Amerikan siyasal sistemine dayalı bir siyasal düzen oluşturulması ve siyasal değişimin temel unsurunun demokratikleşme olması bu ekoldeki temel anlayışlardır. Robert Dahl, Seymour M. Lipset ve Russel Kirk bu ekolün öncüleriyken Samuel Huntington'u Francis Fukuyama ve John Ikenberry takip etmiştir. Amerikan hegemonyası savunusu teorileri içerisinde yeni muhafazakâr ya da müdahaleci teoriler son dönem kaynaklardır. Aynı zamanda bu kişiler uluslararası ilişkiler alanının önemli teorisyenleridir. Robert Cox, Kenneth Waltz, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski ve Robert Gilpin bu alanda öne çıkmaktadır.

Siyasal düzen teorisini en kapsamlı şekilde ele alan bilim adamı Samuel P. Huntington'dur. Huntington'da siyasal düzeni ele almak neredeyse siyasal düzen teorisinin kendisini ele almak demektir. Huntington 20. yüzyılın en önemli siyasal düşünürleri ve siyaset bilimcileri arasındadır. Huntington 2. Dünya Savaşı sonrasında gelişen karşılaştırmalı siyaset alanında modernleşme ve siyasal gelişme konularında önemli teoriler ileri sürmüştür. Bu konuların önemli bir özelliği Soğuk Savaş döneminde ABD'nin ülkeleri analiz etmede ve onları Batı Bloğu'na dâhil etmede pratik olarak kullanılmasıdır. Teoride Huntington klasik modernleşme anlayışı savunusu içerisinde konumlandırılrsa da, özgün teorileri ile bu anlayıştan belirli ölçüde ayrılmıştır. Huntington en çok "medeniyetler çatışması tezi" ile bilinmesine karşın, onun siyaset bilimi bakımından önemi siyasal gelişme ve düzen konularındaki klasikleşmiş analizleridir. Bu kapsamda, kurumsallaşma, siyasal bozulma, demokratikleşme ve siyasal düzen Huntington'un siyaset biliminde gelişimine önemli katkı yaptığı kavramlardır.

Siyaset bilimi içerisinde siyasal düzenin kavramsal ve teorik incelenmesi son derece eksiktir. Aynı durum Samuel Huntington'un siyasal teorileri için de geçerlidir. İşte, bu sorunun giderilmek istenmesi bu makalenin yazılmasını teşvik etmiştir. "Dünyada var olan siyasal düzenin ardındaki teori nedir?" sorusu bu makaleye konu olan araştırmanın çıkış noktasıdır. Bu kapsamda verilebilecek en önemli cevap Huntington'un siyasal düzen teorisidir. Makalenin temel amacı; Samuel Huntington'un siyasal teorilerine ve siyasal düzen teorisine bilimsel ve bütüncül bir yaklaşımla açıklama getirilmesine katkı sunmaktır.

Huntington'un siyasal düzen teorisinin incelenmesi Amerikan hegemonyası savunusu hakkında temel teorileri de içerecektir. Son dönem siyasal düzen teorisyenleri aynı zamanda Amerikan hegemonyası savunusunu yapan önemli uluslararası ilişkiler teorisyenleridir.

I. SİYASAL DÜZENİ SAĞLAMININ TEMEL YÖNTEMİ: KURUMSALLAŞMA

Huntington'un siyasal düzen teorisinde kurumsallaşma siyasal düzeni sağlamanın temel yöntemi olarak sunulur. Siyasal kurumlar siyasal düzenin sağlanması bakımından önemli modern siyasal yapılardır. Özellikle değişim yaşayan toplumlarda kurumlar ve kurumsallaşma büyük önem kazanmaktadır. Kurumsallaşma siyasal düzeni sağlayan birçok işleve sahiptir. Kurumsallaşma bir anlamda düzenin ta kendisidir. Literatürde kurumsallaşma konusunda önemli bir kısım teoriler ölçütlere ve yöntemlere ilişkindir. Bu alanda Huntington başı çekmektedir.

A. KURUMSALLAŞMANIN DÜZEN SAĞLAMA İŞLEVLERİ

Kurumsallaşma modern toplumların vazgeçilmez olgularından birisidir. Kurumlar modern toplumun özellikleri olarak bürokratik ve sanayileşmiş toplumların unsurlarıdır. Modern toplumlarda kurumsallaşma yapısal farklılaşma işlevini görür. Talcott Parsons, Weber'in örgüt teorisini destekleyerek, kurumların modern sanayi toplumlarının temel özelliği olan yapısal farklılaşmayı sağladığını belirtir (Parsons, 1965, s. 102-110). Kurumsallaşmanın modern toplumlara has bir olgu olduğu ya da değişim yaşayan tüm toplumlarda görülebilecek genel bir olgu olduğu önemli bir tartışmadır. Shmuel Eisenstadt kurumsallaşmayı iki farklı biçimde ele alır. Kavramın öz ve genel kullanımına göre, kurumsallaşma genel bir süreçtir ve gelişmiş toplumların geçmişindeki bir gerçekliktir. İkinci olarak, Eisenstadt kurumsallaşmayı modern bir kavram olarak modernleşme teorisi kapsamında değerlendirir. Eisenstadt'a göre, 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle yeni kurulan devletlerde olmak üzere modern siyasal kurumların oluşturulması çabalarına tanık olunmaktadır (Eisenstadt, 1964, s. 235-236 ve Eisenstadt, 1962, s. 461-474). Huntington ise kurumsallaşmayı klasik gelişme teorisine bağlı olmaksızın değerlendirir ve ideolojik değişiklikleri dikkate almadan genel bir olgu olarak düşünür. Huntington siyasal kurumsallaşmış, yani güçlü kurumlara sahip siyasal sistemler olarak ABD ve Britanya'nın yanı sıra Sovyetler Birliği'ni de saymaktadır. Huntington'a göre, düşük kurumsallaşma seviyesine sahip yönetimler hem zayıf hem de kötüdürler (Huntington, 1968, s. 12).

Teoride modern toplumun özelliği olarak vurgulanan kurumların özellikle siyasal düzen işlevlerinden bahsedilmiştir. Kurumlar konusunda ilk bütüncül teoriyi Douglass North oluşturmuştur. North tarihte kurumların düzen oluşturma ve değişimlerde belirsizlikleri giderme işlevlerini üstlendiğini belirtir. Kurumlar insani etkileri azaltarak değişimlerin kontrol edilmesine yardım

ederler (North, 1991, s. 97-112). Siyaset sosyolojisinde kurumlar örgütler kavramı adı altında özellikle Talcott Parsons tarafından vurgulanmıştır. Parsons kurumların toplumlarda düzen sağlayan en üst yapı olduğunu açıklar. Buna göre, karmaşık toplumsal ilişkilerin ve eylemlerin bütünü olan kurumlar doğal olarak düzeni sağlarlar. Ayrıca, kurumlar toplumdaki farklı değerleri birleştirerek ideolojik çatışmaları en aza indirir, böylece kültürel bütünleşme bakımından düzen sağlarlar (Parsons, 1967, s. 25-27). North ve Parsons'dan sonra ikinci kuşak siyasal toplum teorisyenlerinden Shmuel Eisenstadt ve Samuel Huntington, toplumsal değişim bağlamında siyasal kurumların düzen sağlama işlevlerini vurgularlar. Eisenstadt ve Huntington toplumsal güçler bakımından siyasal kurumların düzen sağlamasını vurgularlar. Kurumlar taleplerin dile getirilmesini sağlayarak toplumsal hareketliliğin kontrol edilmesine büyük yarar sağlarlar. Çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, kamuoyu ve siyasal partiler bu işleve sahip olan temel kurumlardır. Siyasal modernleşme kapsamında siyasal sistemin değişen taleplere uyum sağlayamaması ciddi bir sorundur. En zoru da talepleri politika yapım sürecine sokarak yeni taleplerin alınmasını temin etmek ve diğer siyasal kurumların oluşturulması yönünde istikrar sağlamaktır. Siyasal sistemler taleplerle kurumlar arasında denge kuramazlarsa sağlıklı işleyemezler. Tarihte sırf bu nedenle bazı siyasal sistemlerin yaşanan değişimler sonrası çöktüğü gözlemlenmiştir (Eisenstadt, 1962, s. 461-468 ve Huntington, 1968, s. 8-10).

Kişilerden sonra konu bazında siyasal kurumların işlevlerine baktığımızda, çıkarları temsil etmek ve yönlendirme yapmak işlevleri göze çarpar. Toplumlarda güçlü siyasal kurumların olmaması genel çıkarların gerçekleşmesini imkânsız kılmaktadır. Huntington siyasal kurumları oluşturma kapasitesi ile kamu çıkarları oluşturma kapasitesinin aynı olduğunu söyler. Modern siyasal sistemlerde kurumlar farklı farklı kamu çıkarlarını temsil ederler. Kurumların hangi kamu çıkarını yansıttığı çoğu zaman belirsizdir. Kesin olan şey, kurumsal çıkarların bireysel çıkarlardan üstün olduğu ve kamu çalışanlarının çıkarlarından ayrı olduğudur. Uzun sürede oluşmaları ve tarafsız olmaları kurumsal çıkarların genel özellikleridir. Hükümet politikalarının başarılı olmasında kurumların ülke çıkarlarını en üst seviyelerde yansıtmaları oldukça etkilidir. Demokratik teoride hükümet eylemlerinin kaynağı halktır ve eylem ve politikaların doğruluğu halka dayanması ile ölçülür. Dolayısıyla, kamu çıkarları ile ilgili tüm işlemler meşrudur (Huntington, 1968, s. 24-27).

Kurumsallaşmanın değişen topluma olan olumlu etkisine karşın, toplumsal değişimin de kurumsallaşma üzerine olumsuz etkisi görülmektedir. Asya ve Latin Amerika gibi toplumsal hareketliliğin ve siyasal katılmanın hızla arttığı toplumlarda siyasal kurumlar kötüleşmiştir. Hızlı değişim geniş kitlesel hareketlere ve bu da işçi birliklerinin kurumsallaşmasının gecikmesine neden olmaktadır. Artan siyasal katılımın yanı sıra, artan iletişim nedeniyle yeni kitlesel talepler kurumları zorlamaktadır. Siyasal sistemde yaşanan değişimler bürokraside, yönetimde ve kurumlarda da bozulmayı beraberinde getirir. Bunun

bir sonucu olarak, askeri müdahalelerin olduğu ülkelerde aynı zamanda düşük siyasal kurumsallaşma vardır. Yine kurumsallaşmayı bozacak etkenlerden birisi de, örgütlerin zayıflığına karşın ortaya çıkan karizmatik liderlerdir. Bu tarz siyasal liderler bilinçli olarak kendisine rakip olarak gördüğü örgütleri ve kurumsallaşmayı zayıflatmaktadır (Huntington, 1965, s. 405-40). Bu görüşleri ile Huntington kurumsallaşma ile toplumsal değişim arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu açıklamış olur.

B. KURUMSALLAŞMANIN ÖLÇÜTLERİ VE YÖNTEMLERİ

Siyasal kurumsallaşmanın ölçütleri konusunda az teori bulunmaktadır. Siyasal kurumsallaşmanın ölçütlerini en açık belirleyen kişi Samuel Huntington'dur. Huntington kurumsallaşmanın ölçütleri konusunda dört ilke belirler: Uyum sağlayabilirlik, karmaşıklık, özerklik ve bütünlük. Öncelikle, bir örgütün veya usulün uyum sağlama yeteneği ne kadar yüksekse o kadar kurumsallaşma var demektir. Örgütlerin yaşı arttıkça ve karşılaştıkları tehditler çoğaldıkça kurumsallaşma seviyeleri de yükselir. İkincisi, örgütün karmaşıklığı kurumsallaşma seviyesini artırır. Bu kapsamda örgütlerin hiyerarşik düzen içerisinde çok birimlerden oluşması ve farklı yapılanmış birimleri içermesi karmaşıklık için belirleyicidir. Örgütün birim çokluğu üyelerini koruma işlevini de beraberinde getirir. Üçüncüsü, siyasal örgütlerin ve işlemlerin diğer grup ve usullerden bağımsızlığı kurumsallaşma ile doğru orantılıdır. Toplumsal güçler ve siyasal örgütler arasındaki ilişki bakımından kurumların özerkliği değerlidir. Yani, siyasal örgüt ve usuller belirli bir grubun çıkarını yansıttığı gibi onlardan ayrı olarak geliştikçe kurumsallaşma seviyelerini arttıracaktır. Özerk kurumları olmayan siyasal sistemlerde gruplar yerleşmiş kurumlarla tanımlanmadan doğrudan siyasete katılırlar. Sonuçta siyasal örgütler yeni gruplarla baş edemezler. Sonuncusu, örgütler bütünlüğünü sağladıkça kurumsallaşmaları artacaktır. Ancak bir örgütün sınırları ve işlevleri bakımından ortak bir anlayış oluşursa orada bütüncül bir yapı var demektir. Maddi unsurların yanı sıra, manevi unsurların ve ortak bir ruhun oluşması bütünlüğü getirecektir. Örgüte bir ruh katarak diğerlerinden ayırması nedeniyle, özerklik bütünlük olduğunda anlamlıdır (Huntington, 1968, s. 8-23).

Siyasal kurumsallaşmada ölçütlerin bir kısmı toplumsal - kültürel özelliklere ilişkindir. Belirli bir topluma ait psikolojik ve kültürel özellikler, o toplumda kurumları inşa etmede ve geliştirmede belirleyici olmaktadır. Bazı toplumlarda, geleneksel düşünce ve davranışlar kurumların inşasını ve sürdürülebilirliğini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, örgütsel bağlılığın aileden önce geldiği Japonya'da yeni siyasal kurumlar daha barışçıl ve yavaş inşa edilmiştir. Kurumlar var olan kültürün yavaş etkileşiminin ürünüdür. Örgütler ise daha bilinçli çabalarla kurulurlar. Modernleşme süreçlerinde geleneksel kurumların varlığı kurum inşası bakımından son derece önemlidir. Bu süreçlerde toplumsal hareketlilik hesaba katılmalıdır, yoksa kurumları sürekli hale getirmek mümkün olmaz. Sorun, geleneksel siyasal kurumların modernleşmenin harekete geçirdiği

toplumsal güçlere karşılık nasıl yer alacaktır. Geleneksel kurumların zayıflığı sanıldığı aksine modernleşmeyi hızlandırmayacak, araçların veya geleneksel usullerin olmaması nedeniyle kurumların uyum sağlamasını ya da dönüşmesini zorlaştıracaktır. Sömürge yönetimindeki toplumlarda dönüşümün yetersiz olmasının temel nedenlerini birisi budur (Huntington, 1965, s. 417-423).

Kurumsallaşmanın yöntemleri konusunda yine siyasal gelişme merkezli olmak üzere Eisenstadt ve Huntington öne çıkmaktadır. Eisenstadt, kurumsallaşma sürecinde modern siyasal altyapıların (çerçevelerin) kurulmasını vurgular. Siyasal altyapıların kurulması grupların siyasal kimliğinin ve modern siyasal toplumun oluşmasında önemlidir. Birçok toplumda modern siyasal altyapıların kurulumu farklı türlerde olmuştur. Batı Avrupa ve Amerika'da görülen çoğulcu kurumsal model bu türlerin ilkidir. Merkezi ve esnek yönetim, parlamenter temsili kurumlar, güçlü yasal usuller ve haklar, oligarşik siyasal gruplar, yaygın oylama sistemi, geniş siyasal partiler ve bürokratik yönetim bu modelde öne çıkan unsurlardır. Çoğunlukla Doğu Avrupa ve Asya'da görülen diğer bir siyasal altyapı modelinde; otoriter ve çoğunlukla geleneksel yönetim, güçlü bürokrasi, az gelişmiş yasama ve özerk yasal kurumlar temel unsurlardır. Üçüncü tür kurumsal modelde, kitlesel ve ulusal hareketler kapsamında gelişen geniş tabanlı siyasal partiler öne çıkmaktadır. Bu partilerin temsil ettiği toplumsal gruplar siyasette etkin olup güçlü yönetim sergilerler. Fakat yasamanın ve özgür basının zayıflığı bu modelin olumsuz yönüdür. Üçüncü tür kurumsal model en çok Sovyet Rusya'da ve gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür (Eisenstadt, 1962, s. 467-470). Huntington ise kurumsallaşmanın yöntemleri konusunda toplumsal hareketliliğe vurgu yapar. Huntington'un önemseydiği en temel yöntem kurumlar aracılığıyla toplumsal hareketliliğin kontrol edilip yavaşlatılmasıdır. Toplumsal yapının karmaşıklığını artırmak, toplumdaki iletişimi sınırlamak ve siyasal seçkinler arasındaki rekabeti azaltmak toplumsal hareketliliğin kontrol edilmesini sağlayan üç yoldur. İlkin, toplumların sınıflı yapısı ve karmaşıklığı siyasal hareketliliği yavaşlatır. Bu işlevi gören toplumsal yapılar: Sınıflar, meslekler ve kentli-köylü arasındaki yatay bölünmelerdir. İkincisi, modernleşme süreçlerinde artan medya kullanımı, okuryazarlık ve eğitim siyasal gelişme bakımından olumluysen, siyasal istikrar bakımından risklere sahiptir. Bu doğrultuda, siyasal iktidar siyasal gelişmeyi tersine çevirmeden iletişimin etkisini sınırlamalıdır. Üçüncüsü, modernleşme süreçlerinde ortaya çıkan seçkinlerin kendi içinde bölünmesinin engellenmesi kitlelerin aşırı hareketini sınırlayacaktır. Siyasal seçkinlerin kendi içindeki rekabeti azaltmak toplumsal grupların siyasete istikrarsız şekilde girmesini de önleyecektir. Bu nedendir ki, tek parti sisteminde hareketlilik siyasal kurumlar üzerinde iki ve çok partili sistemlerdekinden daha az bozucu etkiye sahiptir (Huntington, 1965, s. 419-421). Huntington'un kurumsallaşmada toplumsal hareketliliği ölçüt olarak sunmasının nedeni, "toplumsal hareketliliğin kontrol edilmezse eğer toplumsal ve siyasal düzeni bozabileceği" anlayışıdır. Bu anlayış onu özellikle klasik siyasal gelişme teorisyenlerinden ayıran bir yönüdür.

II. ULUSAL SİYASAL DÜZENİN UNSURLARI: SİYASAL PARTİLER, SİYASAL KATILMA VE SİYASAL KÜLTÜR

Siyasal partiler, siyasal katılma ve siyasal kültür Huntington'un siyasal düzen teorisinde ulusal siyasal düzeni açıklarken vurguladığı temel unsurlardır. Her birinin siyasal düzeni sağlamada önemli işlevleri vardır. Dolayısıyla, siyasal düzeni sağlamak isteyen siyasal iktidarlar, siyasal partilerin, siyasal katılmanın ve siyasal kültürün artmasını ve sağlıklı işlenmesini sağlamalıdır. Modernleşmenin ve siyasal gelişmenin yaşandığı toplumlarda bu unsurların iyi işlenmesi düzen bakımından özellikle hayati değerdedir.

A. SİYASAL PARTİLER VE SİYASAL DÜZEN

Siyasal partilerin düzen sağlamada önemli işlevleri vardır. Siyasal partiler bir toplumda belirli hedefler doğrultusunda kişileri bir araya getirir, gruplaştırır ve etkileşim içine sokar. Partiler bir toplumsal grubu toplumsal alanda bırakmaz, siyasal alana taşır. Grup içindeki bireyler, parti üyeleri ya da taraftarı olarak idealler ve iktidar hedefleri doğrultusunda bir araya gelir ve siyasal bir kimlik kazanır. Partilerin bu işlevi siyasal toplumsallaşma olarak tanımlanır. Parti içinde sürekli bir siyasal bilinçlenme ve eğitim vardır (Neumann, 1969, s. 69-76). Siyasal partilerin önemli işlevlerinden birisi de çıkarların toplanmasıdır. Çıkarların toplanması, taleplerin genel politikalara dönüştürülmesini ifade eder. Almond ve Powell'ın analizlerine göre, bir siyasal parti toplumsal kuruluşların şikâyet ve taleplerini alarak ve çatışan çıkarları uzlaştırarak bu işlevi yerine getirir. Süreç olarak, parti belirli çıkarları bir bütün haline getirerek politika teklifi oluşturur ve karar alıcılara baskı yaparak politikanın gerçekleşmesi için uğraşta bulunur. Rekabetçi olmayan sistemlerde ise parti bu işlevini bürokrasi aracılığıyla yapmaya çalışır (Almond and Powell, 1966, s. 98-103).

Geniş siyasal talepleri temsil eden ve kitleleri belirli bir yönde harekete geçirme kapasitesi bulunan siyasal partiler, toplumsal düzlemde değişim sürecinin istenilen şekilde geçirilmesine ve düzen sağlanmasına büyük katkı sunar. Gelişme yaşayan toplumlarda siyasal katılımın artması kaçınılmaz bir olgudur. Bireyler yeni kurulan parti merkezli siyasal sisteme katılmaya ve soyluluğa göre değil, yeteneklerine göre görev almaya isteklidir. Hâkim partiler hareketliliği siyaset içinde sağlamak ve katılımı kontrol etmek zorundadır. Siyasal partilerin değişim süreçlerindeki bu işlevleri "hareketlilik" ve "kontrollü katılım" olarak tanımlanabilir (LaPalomara and Weiner, 1969, s. 400-403). Siyasal partilerin bu işlevleri güçlü partilerin ülkenin değişim sürecindeki rolünde görülebilir. Modernleşme sürecindeki siyasal sistemin istikrarı siyasal partilerin gücüne bağlıdır. Huntington'un tespitlerine göre, her başarılı olmuş modernleşme süreci geçiren ülkede güçlü bir siyasal parti vardır. Latin Amerika ülkeleri, Türkiye, Hindistan buna örnektir. Partilerin zayıf olduğu siyasal sistemlerde ise, başta askeri müdahaleler olmak üzere siyasal karışıklıklar görülmektedir (Huntington, 1968, s. 408-411).

Yeni kurulan devletlerde siyasal partiler siyasal düzen bakımından önemli işlevler yerine getirmiştir. İlk olarak, bu tarz siyasal sistemlerde ilk hükümetler eski sistemi ortadan kaldırdıklarından, otoritesini meşrulaştıracak temeller ararlar. Parti hükümetleri ise meşruiyetini halka dayandırmaya çalışır. İşte burada partilerin meşruiyet sağlama işlevi (legitimacy) ortaya çıkar. İkincisi, siyasal partiler ulusal bütünleşmede önemli rol oynarlar. Batı'da birçok ülkede ulusal birlikler siyasal partiler ortaya çıkmadan önce kurulmuşsa da, Afrika ve Asya ülkeleri gibi sömürge sonrası yeni kurulan devletlerde tek parti hükümetleri ulusal bütünleşmeyi sağlamıştır. Partiler özellikle ulusal sınırları korumada ve ulusal sadakati sağlamada başarılı olmuşlardır (Rustow, 1967, s.207-226).

Parti sistemlerinin siyasal düzene olan etkisi konusunda zıt görüşler vardır. Huntington tek partili ve çok partili sistem tartışmalarına karşın, siyasal gelişme bakımından sistemdeki parti sayısının önemli olmadığını, önemli olanın siyasal sistemin gücü ve uyum sağlayabilirliği olduğunu belirtir. Siyasal istikrarı sağlayan sistem, modernleşme dolayısıyla ortaya çıkan yeni toplumsal kuvvetleri özümseyebilen sistemdir. Huntington'a göre, sistemdeki parti sayısı ile partilerin gücü arasında zayıf bir ilişki vardır. Ülke uygulamaları göstermektedir ki, güçlü veya zayıf partiler tek, iki, hâkim ve çok partili sistemlerin hepsinde görülebilmektedir. Huntington burada modernleşme seviyesinin önemli olduğunu belirtir. Modernleşen ülkelerde tek parti sistemleri çok partili sistemlere göre daha istikrarlı olma eğilimindedir. Buna karşın, bu ülkelerde çok partili sistemler tek parti ve iki partili sistemlere göre daha çok askeri müdahalelere açıktır. Huntington'a göre, parti sistemlerinin uyum sağlayabilirliğinin tek ölçütü kurucu partilerin ortalama yaşıdır. Partilerin yaşı arttıkça daha fazla kurumsallaşmış ve istikrarlı demektir. Ayrıca, partilerin kurumsallaşması ile modernleşme seviyesi arasında çok sıkı bir bağ vardır. Huntington'un analizine göre, modernleşmenin bir ölçütü olan okuma oranının çok yüksek olduğu ülkelerde kurumsallaşmış partilerden oluşan çoklu bir yapı vardır. Buna karşın, düşük okuma oranının olduğu ülkelerde kurumsallaşmış partiler bir ya da iki tanedir. Buradan da aynı sonuca ulaşırız: Modernleşen ülkelerde çok partili sistem, partilerin kurumsallaşmasına ve parti istikrarına uygun değildir. Bunun nedenlerinden birisi, çok sayıda partinin modernleşmenin değişimlerine uyum sağlamasının zayıf olmasıdır (Huntington, 1968, s. 420-424). Huntington burada yine siyasal gelişmeyi ve kurumsallaşmayı vurgulamıştır. Ona göre, siyasal gelişmeyi sağlayabilen ve etkili siyasal kurumları içeren siyasal sistemler önemlidir, yoksa parti sistemleri türlerinin bir önemi yoktur.

B. SİYASAL KATILMA VE SİYASAL DÜZEN

Siyasal katılma modernleşme süreci içerisinde değişim yaşayan toplumlarda vazgeçilmez bir olgudur. Başta Lerner, Deutsch, Rustow ve Huntington'un görüşleri olmak üzere, literatürde sosyo - ekonomik değişim

yaşayan toplumlarda siyasal katılmanın arttığına dair birçok görüş vardır. Bunun siyasal, toplumsal ve ekonomik temelleri vardır. En başta siyasal gelişme siyasal katılmanın kurumlarının oluşmasını ve devamını sağlar. Ayrıca, modernleşen toplumsal gruplar siyasal alana geçmek ve yönetimlere katılmak isteyecektir. Yine, ekonomik gelişme siyasal katılımı artıracak değişimlere neden olmaktadır. Ekonomik gelişme doğrultusunda artan gelir, eğitim düzeyi ve kentleşme siyasal eylemleri arttırmaktadır (Lerner, 1964, s. 65, Deutsch, 1961, s. 494, Rustow, 1967, s. 79 ve Huntington, 1968, s. 32).

Siyasal katılma oy vermeden parti üyeliğine kadar çeşitli siyasal eylemleri içerir. Siyasal katılma sadece siyasal eylemleri değil, bunları içeren veya kontrol eden tüm araç, örgüt veya usulleri de ifade eder. Bu anlamda siyasal katılma siyasal düzen için zorunlu olan kurumsallaşmanın bir düzeyidir. Siyasal katılma bir yandan değişim bağlamında düzenin gereğiye kadar bir yandan da düzenin kendisidir. Yani, değişim süreçlerinde siyasal katılma siyasal eylemlerin yapılabildiği araçlar olarak gereklidir ve bu anlamda siyasal katılmanın eylemleri siyasal düzenin de eylemleridir. Siyasal katılmanın en temel işlevlerinden birisi - siyasal toplumsallaşma olarak adlandırabileceğimiz - kişileri siyasal bir kimlik altında bir araya getirmektir. Özellikle bu işlev, değişen toplumlarda siyasete yeni katılan grupların yeni oluşan siyasal ortama uyum sağlaması olarak gerçekleşir. Huntington'a göre, modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olan siyasal katılma kurumsallaşma olmadan karmaşa ve istikrarsızlıklar getirecektir. Geleneksel bir yapıdan çıkan gruplar, toplumsal değişim ile birlikte ya toplum içerisinde benimsenecek ya da düşmanlık ve kargaşa çıkaracaklardır. İşte, kurumsallaşma sosyo ekonomik değişimle ortaya çıkan grupların siyasal toplumsallaşma süreci içerisinde girmesine ve neticede düzen sağlanmasına neden olmaktadır. Siyasal katılma bakımından düzen sağlanmasının seviyesi, kurumsallaşmanın siyasal katılmanın artış hızından daha yüksek olduğu seviyedir. Siyasal katılmanın yüksek ve siyasal kurumsallaşmanın düşük olduğu toplumlarda istikrarsızlıklar kaçınılmazdır. Aksine geniş modern siyasal kurumların yoğun siyasal katılmayı karşıladığı toplumlar istikrarlıdır (Huntington, 1968, s. 397-399). Böylece, Huntington siyasal katılmanın her şartta gelişmeye katkı sağlayacağı şeklindeki klasik anlayışa karşı çıkarak, ancak mevcut siyasal yapıya uyan ve bu yapının sınırlarını aşmayan bir siyasal katılmanın istikrar getireceğini belirtir.

Siyasal katılmanın temel eylemleri olan oy verme ve örgütsel bağlılığın siyasal düzen bakımından önemi, Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından yapılan ve siyasal katılma konusunda literatürün temel eseri sayılan araştırmadan anlaşılmaktadır (Almond and Verba, 1989, s.85-116). Oy verme ve örgütsel bağlılık siyasal düzeni büyük ölçüde etkiler. En başta, bu siyasal eylemler demokratik rejimlerde siyasal sistemin merkezinde yer alan karar almaya etki ederler. Vatandaşlar oy vererek hükümet kararlarını doğrudan etkileyebilirler ve politika oluşumuna katkıda bulunabilirler. Ayrıca, ait oldukları ya da ait hissettikleri toplumsal grup adına da oy vererek ortak çıkarları temsil etmiş

olurlar. Örgütler, daha da özelde siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları, siyasal toplumsallaşma ve ortak çıkarların temsili gibi işlevlerle siyaseti doğrudan etkileyebilme gücüne sahiptir. Bu etkide parti taraftarlığı veya siyasal taraftarlık ve sivil toplum kuruluşlarına üyelik önemlidir. Ayrıca, siyasal düzenin önemli bir unsuru olan siyasal kültürün oluşabilmesinin başlıca yollarından birisi de örgütsel eylemdir.

C. SİYASAL KÜLTÜR VE SİYASAL DÜZEN

Siyasal kültürün düzen sağlayıcı çok işlevi vardır. Bu işlevlerden biri “siyasal toplumsallaşma”dır. Siyasal toplumsallaşma hem siyasal kültürün değiştiği bir sürece hem de yeni oluşan siyasal kültüre karşılık gelir. Kişiler toplumsal hayatta aileden topluma kadar birçok alanda belirli bir siyasal davranış veya yönelim kazanırlar. Siyasal kültürleşme bireyin ilk bulunduğu toplumsal gruplarda başlar. Almond ve Powell bireylerin siyasal katılmaya ilk olarak; aile, okul, yaş grubu, etnik-toplumsal grup ve meslek kararlarına katılarak başladığını belirtir. Yeni nesiller daha fazla toplumsal değişime ve uyum süreçlerine maruz kalmaktadır. Avrupa ve ABD’de sanayileşme ve kentleşme süreçleri ancak belirli bir siyasal toplumsallaşma süreci ile gerçekleşmiştir. Geniş aileden çekirdek aileye geçiş, kadının toplumsal hayata dahil olması ve bireysel özgürlüğün genişlemesi bu toplumsal değişimlerden bazılarıdır (Almond and Powell, 1966, s. 64-72).

Değişim yaşayan toplumlarda siyasal kültürün düzen sağlama daha belirgindir. Modernleşme ve toplumsal hareketlilik olarak tanımladığımız kültürel değişim süreçlerinde eski toplumsal ve psikolojik bağlar aşınır veya yıkılır, insanlar yeni toplumsallaşma ve davranış kalıplarını kabule hazır hale gelir. Halk devlet ve siyaset hakkında daha çok bilinçli hale gelir (Deutsch, 1961, s. 494). Kültürleşmenin hızını ve kabulünü belirleyen en temel etkenlerden birisi eğitimidir. Eğitilmiş bireylerin yeni kültürü kabul etme olasılığı diğerlerine göre daha yüksektir. Bunun en önemli nedeni de eğitim kurumlarının genelde Batı merkezli veya eğilimli olmasıdır (Almond and Verba, 1989, s. 274-275). Kültürel değişim bazen geleneksel siyasal kültürden vazgeçilip egemen siyasal kültüre benzeme şeklinde, yani “kültürleşme” şeklinde gerçekleşir. Kültürleşmenin yönü modern veya gelişmiş ülke kültürlerinin yönüdür. Alıcı veya toplayıcı kültürler olarak adlandırabileceğimiz modernleşmekte olan ülkelerin kültürleri, verici kültürler olarak adlandırabileceğimiz modern ülkelerin kültürlerinin etkisi altına girer. Sömürgecilik politikaları baskıcı kültürleşmenin en sert düzeyidir (Huntington ve Dominguez, 1975, s. 23-32). Kültürel değişim her zaman olumlu sonuçlanmaz. Siyasal kültürleşme siyasal yapılarla ve toplumsal hareketlilik ile bağlantılı olarak karmaşaya ve tepkilere yol açma risklerini barındırır. Huntington ve Dominguez siyasal kültürleşmenin üç temel olumsuz sonucuna işaret etmektedir. İlk olarak, özellikle yeni kurulan devletlerde kültürleşme bireylerin benlik duygusuna zarar vererek onların siyasal ilişki kurmasını engelleyebilir ve bu nedenle tepki göstermelerine neden olabilir.

Bu durumu kültür şoku olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca yeni Batı tipi kültürleşme geleneksel adalet sistemini yıkmakta, yeni maddi hukuk sistemi ve yeni hukuk ilişkileri karmaşaya yol açmaktadır. Üst düzeyde uygulanan hukuk halka tam olarak yansıtılmadığında adalet de yaygınlaşmaz. Böylece geleneksel kuralların koruyuculuğu ortadan kalkmış olur. Yine, Batılılaşmanın genel bir sonucu olarak, Batılı kültüre sahip toplumun bir bölümü ile geleneksel kültüre sahip diğer kesimleri arasındaki fark iyice açılabilir. Birçok yerde kültürleşme Batılılaşma anlamında kitlelere yayılmamış, seçkin düzeyde kalmış ve seçkinler daha da seçkinleşmiştir (Huntington ve Dominguez, 1975, s. 37-39). Bu durum da kültürel yabancılaşma kavramı ile ifade edilebilir.

Siyasal kültürün düzen sağlayıcı bir kısım işlevleri demokrasiye ilişkindir. Siyasal kültürün demokratik siyasal sistemin istikrarında ve etkili işleyişinde önemli katkısı vardır. ABD ve Büyük Britanya'nın başarılı ve istikrarlı demokrasilere sahip olmasında, vatandaşlık kültürü olarak adlandırabileceğimiz kültüre sahip olması etkindir. Başarılı demokrasi ancak vatandaşların siyasete aktif olarak katıldığı ve siyasal bilgiye sahip olduğu bir ortamda mümkündür. Vatandaşlık kültürü demokrasilerin gereği olan katılımcı ve aktif bireylerin yetiştiği bir kültürdür. Bu anlayış yazında rasyonel - eylemci model olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayışın, bireyleri aşırı şekilde siyasete yönlendirerek siyasal davranışların olumsuzluğuna neden olduğu iddia edilmektedir. Vatandaşlık kültürü yönetmeyi ve yönetilmeyi, yani hükümeti ve bireylerin katılımını beraber öngörür. Toplumun düzeni için vatandaşlık kültürünün kurması gereken denge zıtlar arasındadır: Aktif katılım ile apolitiklik. Aynı zamanda siyasete katılma isteğinin boyutu siyasete katılım araçlarının kapasitesine uygun olmalıdır (Almond and Verba, 1989, s. 338-361).

Şüphesiz ki, gelişmekte olan ülkelerde vatandaşlık kültürünün gelişimi gelişmiş ülkelere göre farklı olmuştur. Batı'da ulus devletlerin kurulması ve insan haklarının gelişimi, vatandaş haklarının zaman içerisinde tanınmasına ve devlet ile olan ilişkilerinde belirli kuralların oluşmasına neden olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise demokratik rejimlerin kurulması veya kuvvetlenmesi Batı'da vatandaşlığın bu rejime atfedilmesini sağlamıştır. Modernleşme süreci içerisinde bulunan ve yeni kurulan devletlerde ise vatandaşlık haklarının tanınması, vatandaşlık bilincinin oluşması ve demokratik rejime uyum sağlaması oldukça geç bir zamanda ve uzun zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bu ülkelerde vatandaşlık kültürünün oluştuğunu söylemek zordur.

III. DEĞİŞİM KARŞISINDA SİYASAL DÜZENİ SAĞLAMAK

Siyasal değişim her siyasal sistem için vazgeçilmez bir durumdur. Bir ülkede ya da toplumda siyasal düzeni sağlamanın olmazsa olmaz bir şartı değişimlerin düzen içerisinde kalmasını sağlamaktır. Özellikle reform ve devrimlerin nasıl gerçekleştiği siyasal düzenin sağlanması veya devamı için belirleyicidir. Literatürde reformlar ve devrimler düzen konusunda

karşılaştırılmıştır. Huntington da buna katkı sunan bilim adamlarındandır. Siyasal bozulma ve pretoryanizm olumsuz ya da başarısız siyasal değişimleri ifade eden iki durumdur. Bu durumların siyasal düzen bakımından teorik olarak incelenmesi önemlidir. Bu kavramlar bizzat Huntington tarafından literatüre kazandırılmıştır.

A. REFORM VE DEVRİMLERDE SİYASAL DÜZEN

Siyasal değişim yöntemleri olarak reform ve devrimden hangisinin siyasal düzeni daha çok sağladığı önemli bir tartışma konusudur. Düzen bakımından reform ile devrim arasındaki en önemli fark, reformun mevcut düzeni koruyarak değişimler getirdiği, devrimin ise yeni düzen kurarak radikal değişimlere neden olduğudur. Devrimin temel amacı yeni düzen kurmak ise de, devrimin hangi sonuçları getireceği ve belirlenen yeni düzenin tam olarak sağlanıp sağlanmayacağı büyük bir belirsizliktir. Bu nedenle, reform düzen ile daha çok ilişkilendirilir. Reform değişim gerektiren bir durumda radikal yollara başvurmaktansa düzeni koruyarak bu değişimi sağlamada başvurulan bir yol olduğundan, muhafazakâr bir yöntemdir. Reform devrime göre daha kolay bir yol olarak gözüke de, Huntington'a göre reform yöntemi devrime göre oldukça zordur. İlk olarak, reformcu hem muhafazakâr hem de devrimci taraflarla mücadele içerisinde. İkincisi, reformcu sadece sosyal kuvvetleri harekete geçirmekle kalmaz, sosyal değişimi kontrol etmek zorundadır. Ayrıca, reform yöntemleri arasındaki büyük farklar devrime göre daha fazladır ve bu, reformcuyu seçme konusunda zorlamaktadır (Huntington, 1968, s. 344).

Reform ve devrimin siyasal düzen ile olan ilişkisi reform ve devrimin kendi aralarındaki ilişkisine bağlıdır. Reform - devrim ilişkisini açıklayan teoriler içerisinde, reformun devrimin yerine geçmesi ve devrime neden olması işlevleri ön plana çıkmaktadır. Birbirine zıt iki teorik işlev, reformların düzene mi yoksa düzensizliğe mi neden olduğunu ortaya çıkarır. Amerikan siyasal düşüncesinde hâkim olan görüş reformların devrimlerin yerine geçtiği, yani devrimlere alternatif olduğudur. Buna göre, küçük çaplı değişiklikler kurumlarda, sosyal yapıda ve değerlerde yaşanan sert, hızlı ve şiddet içeren değişimleri engellemektedir. Reform süreçlerinde değişimler belirli bir kanal içerisinde ve düzeni bozmadan gerçekleşir. Sonuçta, değişimler sisteme uyum sağlar ve bir devrime gerek kalmaz. Diğer tarafta, reformların bir devrime neden olduğuna dair teoriler vardır. Başka bir deyişle, küçük değişiklikler büyük ve kapsamlı olanlara yol açmaktadır. Buna dayanak düşünce, iktidarın yaptığı reformların sosyal gruplarda daha fazla siyasal taleplere neden olmasıdır. Ayrıca, reformlar istikrarsızlıklara neden olarak devrimin yolunu açarlar. Tarihte birçok devrimin bazı reformların sonrasında gerçekleşmesi bu teoriyi doğrular niteliktedir (Huntington, 1968, s. 362-376).

Reformun hedeflerine uygun şekilde düzen içerisinde gerçekleştirilmesinde strateji önemlidir. Reform stratejileri içerisinde iki görüş ön plana çıkmaktadır: Blitzkrieg ve Fabian strateji. İlk görüş, reform

hedeflerinin en baştan bilinmesini ve reformların hızlıca yapılabilirdiği kadar yapılmasını öngörmektedir. Bu strateji adını hızlı, kapsamlı ve aniden yapılan savaş saldırısı anlamındaki blitzkrieg'den alır. Diğer görüş ise reformların gizlenmesini, sırayla bir reforma odaklanmasını ve reformun gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bu strateji ise adını reformların yavaşça gerçekleştiği Fabian toplumundan alır. Tarihte önemli başarılı reformların, her iki stratejinin birleşimi ile yapıldığı görüşü hâkimdir. Buna göre reformcu tek tek reformları belirlerken, zamanı geldiğinde hızlıca gerçekleştirmelidir. Blitzkrieg reform stratejisi ancak tarafların en baştan bilinebildiği ve pazarlık sürecinin istikrar içinde geçtiği durumda başarılı olur. Fabian strateji ise her bir reform için destekçi bularak karşıtlarını etkisiz hale getirir ve belirli bir sıra izler. Modernleşen ülkelerde bu strateji genelde başarılı olmuştur, çünkü bir anda tüm modernleşmeyi gerçekleştirmek ve karşıtları yıkmak mümkün olmamıştır (Huntington, 1968, s. 346-356).

Devrimin düzen ile olan ilişkisi radikaldir. Devrimin temel amacı devrimci ideolojinin öngördüğü şekilde eski düzeni yıkıp yeni bir düzen kurmaktır. İlk devrimler olan Amerikan, İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri yeni siyasal düzen kuran devrimlerdir. Sonraki devrimlerin siyasal düzen kurup kurmadığını belirlemek zor olsa da, büyük siyasal değişimleri beraberinde getirdiği açıktır. Devrimlerden sonra siyasal düzen kurmayı “devlet inşası” kavramı ile ifade edebiliriz. Skocpol'un ifadesiyle, Fransa'da modern devlet yapısı, Rusya'da diktatör parti devleti ve Çin'de kitleleri harekete geçiren parti devleti doğmuştur (Skocpol, 2004, s. 305-437). Devrimi hedefleyen hareketlerin başarı ile sonuçlanmasında öncelikle izlenecek aşamalar önemlidir. Rus Devrimi'nden hareketle literatürde başarılı devrimin bazı aşamaları belirtilmiştir. Devrimin ilk aşaması siyasal sistemin yıkılmasıdır. Devrimin ikinci aşaması siyasal iktidarın ele geçirilmesi ya da yeniden bir siyasal iktidarın oluşturulmasıdır. Üçüncü aşama olarak, devrimin sürekliliği devrimci iktidarın gücüne ve süresine bağlıdır. Devrimin sürekli hale gelmesi ancak iktidarın sürekli olmasına, bu ise herhangi bir otorite boşluğuna izin verilmemesi ve toplumsal güçlerin tamamen kontrol altına alınmasına bağlıdır (Brinton, 1965, s. 67-91 ve Gross, 1958, s. 145-190).

Devrimler modernleşme bakımından da siyasal düzen ile ilgili önemli sonuçları beraberinde getirirler. En başta devrimler modernleşme ve gelişme süreçlerini keserler ve baştan bir yol çizerler. Modernleşme artık devrimci ideoloji doğrultusunda olacaktır. Devrimler eski siyasal sistemi yıkarak yeni siyasal anlayışın, seçkinlerin ve siyasal kurumların oluşturulmasını ve birçok toplumsal grubun siyasete katılmasını sağlarlar. Huntington'a göre, devrim sonrasında başta devrimci gruplar olmak üzere birçok toplumsal kesim siyasete katılacak ve güçlü bir siyasal yapı kurulacaktır. Dolayısıyla, siyasal gelişmenin hedeflediği gelişmiş siyasal yapı devrim sonrasında doğal olarak kurulmuş olur. İlk devrimler yeni siyasal sistem kurarken gelişmiş kurumları oluşturmaktan uzak kalmışlardır. Ancak 20. yüzyıldaki devrimler gerçek modern kurumların

kurulması ile sonuçlanmıştır. Rus Devrimi'nde olduğu gibi, son devrimler parti aracılığıyla merkezîyetçiliğin kurumsallaşmasını ve genişletilmiş siyasal katılımı sağlayabilmiştir. Fakat, Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, gelişmemiş devlet geleneği olan, ekonomik gelişmenin sınırlı olduğu ve modernleşme sürecinin tam olarak sağlanmadığı toplumlarda devrim de gelişmiş bir siyasal yapıyı kurmaktan uzak kalır (Huntington, 1968, s. 308-315). Görüldüğü gibi devrimler birçok süreci olduğu gibi modernleşme süreçlerini de baştan aşağı değiştirirler. Bu haliyle devrimlerin reformlara göre siyasal düzen bakımından çok daha büyük sonuçlara neden olduğu görülmektedir.

B. SİYASAL DÜZEN BAŞARISIZLIKLARI: SİYASAL BOZULMA VE PRETORYANİZM

Modernleşme süreçlerinde yaşanan değişimin olumsuz sonuçları için iki önemli kavram kullanılır: Siyasal bozulma ve pretoryanizm. Siyasal bozulma, yozlaşmayı da içerecek şekilde siyasal iktidarın yetersiz kaldığı ve siyasal sistemin işlemediği bir durumdur. Pretoryanizm ise, askeri yönetimi içeren bir siyasal bozulma türüdür. Huntington yozlaşmış toplum kavramını yasaların, otoritenin, birlikteliğin, disiplinin ve fikir birliğinin olmadığı; bireysel çıkarların kamusal çıkarlardan önde geldiği, yurttaşlık yükümlülüklerinin olmadığı ve siyasal kurumların zayıf, sosyal kuvvetlerin ise güçlü olduğu bir toplum anlamında kullanır (Huntington, 1965, s. 415). William Kornhauser ise kitlesel yozlaşmış toplumu kurumların olmadığı ve kitlelerin seçkinlerce modernleştirildiği bir toplum olarak niteler. Ayrıca, kurulu olan siyasal iktidar oldukça otoriter olup, bu iktidarın ortadan kaldırılmasına yönelik radikal kitlesel hareketler yaşanmaktadır (Kornhauser, 1959, s. 119).

Huntington öncelikle geleneksel ve radikal pretoryanizm ayrımı yapar, sonra da geleneksel olanı üçe ayırır. Bunlardan Batı sömürgecilğinde, yerli - ulusal yöneticilerin otoritesi emperyal devlete bağlıdır. Ordu emperyal kuvvetlerin bir unsuru iken, siyasal kurumlar ve meşruiyetin geleneksel kaynakları oldukça zayıflatılmıştır. Monarşik pretoryanizm ise ordunun etkili olduğu ve geleneksel kurumların varlığını devam ettirdiği bir merkezi siyasal sistemi tanımlar. Bu yönetimlerde yüksek bir meşruiyet varken siyasal kurumlar oldukça katıdır. Geleneksel pretoryanizmin en geniş türü oligarşik olanıdır. Bağımsızlık sonrasında birçok ülkede toplumsal kuvvetlerin ve siyasal kurumların zayıf olduğu, buna karşın siyasal katılım ile birlikte sendikalar gibi bazı grupların siyasette etkili olduğu dönem yaşanmıştır. Bu yönetimlerde hâkim toplumsal kuvvetler başta ordu olmak üzere, toprak sahipleri ve din adamları sınıfıdır. Huntington'un 20. yüzyılda birçok modernleşen ülkeler için geçerli olarak gördüğü istikrarsız siyasal durum radikal pretoryanizm'dir. Bu yönetimin temel özelliği siyasal katılım yoluyla kitlesel ve kapsamlı olmasıdır. Radikal pretoryan toplumda kent yaşamında ve siyasette istikrarsızlıklar yoğun biçimde görülür ve devlet otoritesi sarsılır. Geleneksel pretoryanizmden radikal pretoryanizme geçişte ordu ciddi bir rol üstlenmektedir. Oligarşik - monarşik

yönetimlere karşı duran ordu, reformları ve milli bütünleşmeyi desteklemektedir. Giderek statüsünü ve özerkliğini güçlendiren ordu, milliyetçi ve ilerlemeci bir işlev üstlenmek amacıyla orta sınıflarla işbirliği yapar ve iktidara karşı gizli bir ittifak oluşturur. Sonuçta darbe veya isyan yoluyla iktidar devrilir (Huntington, 1968, s. 198-219).

Yakın dönem - modern bozulmuş yönetimler değerlendirilirse, hızlı modernleşme süreci içerisinde siyasal bozulma yaşayan toplumlar görülür. Huntington az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde asıl meselenin toplumsal kuvvetlerin siyasallaşması olduğunu söyler. Toplumsal güçler siyasal meselelerle ilgilidir ve siyasete müdahale etmeye hazırdır. Ordu ile birlikte dini gruplar ve örgütlenmiş sınıflar gibi toplumsal güçler de siyasete müdahalede bulunabilir. Aslında her ülkede özelleşmiş toplumsal grupların siyasete etkisi bulunmaktadır. Fakat, yasalara ve siyasal etiğe aykırı olarak grupların çıkarları doğrultusunda siyasete doğrudan müdahaleleri ancak yozlaşmış devletlerde görülür. İşte, yozlaşma bu sosyal grupların daha fazla iktidar elde ederek servet kazanması durumunda ortaya çıkar. Askeri müdahaleler başta Latin Amerika ve Ortadoğu ülkeleri olmak üzere özellikle 1960'lı yıllarda birçok ülkede görülmüştür. Bu ülkelerde ordu atama ve mali işler gibi kurumsal işlerle ilgilenmekle kalmaz, siyasal sistemi kullanarak güç ve statü elde etme peşinde gider (Huntington, 1968, s. 192-194).

Siyasal bozulmanın görüldüğü toplumların genel bir özelliği siyasal kurumların etkili işleyememesidir. Bu siyasal sistemler özerk, karmaşık, bütüncül ve uyum sağlayabilir bir yapıdan uzaktır. Siyasal kurumlar ve siyasal liderler meşru olarak görülmezler. Bunun sonucunda etkili sosyal gruplar arasında her zaman çatışma çıkar ve çatışmaların giderilmesi pek mümkün değildir. Bu durum aynı zamanda iktidarın bölündüğünü, parçalı bir iktidar yapısının olduğunu gösterir. Herhangi bir siyasal gruba veya lidere ait iktidar kaygan zemindedir, her zaman elden gidebilir. Siyasetçilerin gruplarla olan ilişkileri de değişkendir, siyasetçiler bir gruba olan bağlılıklarını değiştirebilirler. Dahası, yozlaşmış siyasette etkili siyasal kurumların ve bilinçli siyasal toplumun olmaması nedeniyle siyasal katılım her alanda bulunmamaktadır. Bu toplumlarda siyasal katılım arttıkça istikrar azalır (Huntington, 1968, s. 194-198).

Kurumsal gelişme merkezli siyasal bozulma kavramını açıklayan bilim adamı Huntington'u takip eden Fukuyama'dır. Fukuyama, rejim türleri fark etmeksizin siyasal kurumların geliştiği gibi düşüşe geçeceği iddiasından yola çıkar. Ona göre, siyasal bozulma siyasal gelişmenin bir şartıdır. Yeni istikrarlı bir düzen kurulması için kaotik bir geçişin yaşanması gerekir. Aynı zamanda Fukuyama kurumların doğal olarak düşüşünü değişme bağlar. Sosyal hareketlilik ve çevresel değişimler kurumları işlevsiz hale getirebilir. Kurumlar değişen şartlara uyum sağlamada zorluk çekerler. Bunun en önemli nedenleri insanların rasyonel olmayan şekilde kurumları yönetmeleri ve yeni katılan grupların dengeyi bozmasıdır. Fukuyama modern siyasal kurumların insanların gayri

rasyonel davranışları nedeniyle bozulmasını repatrimonilizasyon kavramı ile ifade eder. Fukuyama en gelişmiş devletlerin bile siyasal kurumların işlevsizliği ve gücün eşitsiz dağılımı nedeniyle siyasal düzensizliği yaşayabileceğini belirtir. Buna göre, gücün merkezileşmesini ve seçkinlerin yönetimini ortadan kaldırarak demokratik bir yönetim hedefleyen Amerikan siyaseti de başarısız olmuştur (Fukuyama, 2015, s. 462-466). Bu teoriler doğrultusunda, Fukuyama'nın siyasal bozulma kavramını Huntington'a bağlı kalarak açıkladığı görülmektedir. Özellikle kurumsallaşma vurgusu ondan mirastır. Huntington'dan farklı olarak sadece siyasal bozulmanın nedenleri konusunda yeni açıklamalar getirmiştir.

IV. YENİ DÜNYA DÜZENİN TEORİSİ OLARAK SİYASAL DÜZEN

Siyasal düzen teorisinin önemli bir yönünü de küresel düzeyde siyasal düzeni kurmak oluşturur. Huntington'un siyasal düzen teorisi var olan dünya düzeninin ardındaki teorik temellerden birisidir. Uluslararası alana ilişkin Huntington'un ilk siyasal düzen teorileri demokratikleşme konusundadır. Demokratikleşme birçok ülke rejiminin Batılı tarzda bir siyasal yönetime dönüştürülmesini ifade eder. Soğuk Savaş'ın sona erip Amerikan gücünün tek kutup olduğu yeni dönem Amerikan hegemonyasının kesinleştiğini gösterir. İşte, yeni dünya düzeninin dayanağı olan teorilerde Huntington'un siyasal düzen teorisinin önemli bir yeri vardır.

A. KÜRESEL BATILI DÜZENİN BİR YÖNTEMİ: DEMOKRATİKLEŞME

Son dönem literatürde üç demokratikleşme döneminin yaşandığı genelde kabul edilir: 18. yüzyılın son çeyreği, 2. Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin öncesi ve sonrasındaki 15 - 20 yıl. Birinci dönemde devrimler sonrasında liberal demokratik düzen kurulmuş, ikincisinde faşist rejimlerden, üçüncüsünde ise komünist rejimlerinden demokrasilere geçilmiştir. 20. yüzyıl demokratikleşme dönemlerinin en önemli siyasal sonucu, Batı ve Amerikan hegemonyasının güçlenmesi ya da kesinleşmesidir (Moore, 2016, s. 481-482, Huntington, 2011, s. 25-34 ve Rustow, 1990, s. 75-76). Son dönem demokratikleşme 1970'li yıllardan başlayıp 1990'lı yıllara kadar süren ve Latin Amerika, Orta Avrupa, hatta Afrika gibi geniş coğrafyadaki ülkeleri kapsayan bir süreçtir. Son dönem demokratikleşmeye Huntington "üçüncü dalga" adını vermiştir. Huntington üçüncü dalgada beş temel etken tespit etmiştir: Meşruiyet sorunları, ekonomik büyüme ile orta sınıfın genişlemesi, Hristiyan kurumların otoriter rejim karşıtlığı, ABD ve AB'nin demokratikleşmeyi desteklemesi ve ilk geçişlerin sonrakiler için model oluşturması (Huntington, 2011, s. 55-58).

Gerçekleşen önemli bir demokratikleşme modeli de 20. yüzyıl sonlarına dek süren otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçiştir. Bu tarz demokratikleşme, reformlar yoluyla kısmen demokratik olan otoriter rejimin yerini tam demokratik sisteme bırakması şeklinde gerçekleşmiştir. Modern

otoriter rejimler modern siyasal sisteme ve demokratik meşruiyete sahip olmakla birlikte, bürokrasi, ordu ve liderlik ile otoriter yetkiler kullanır. Ayrıca, başta parlamento olmak üzere demokratik kurumlar tam işlemez. Modern otoriter devletlerin önemli bir özelliği bürokrasiye dayanarak siyasal gücü kullanmasıdır. 1960'lı ve 70'li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde bürokratik olarak gelişmiş otoriter devletler etkin olmuştur. Guillermo O'Donnell bu tarz yönetimleri "bürokratik otoriter devlet" olarak tanımlamıştı (O'Donnell, 1979, s. 85-91). Edward Shils de, modernleşme sürecine giren veya sömürge sonrasında kurulan devletlerde siyasal demokrasiye ulaşmayan otoriter rejimleri "vesayet demokrasisi" ve "modernleşen oligarşi" olarak adlandırmıştır. Hindistan'da görülen vesayet demokrasisi rejiminde sivil yönetim, temsili hükümet ve kamu özgürlükleri olmasına karşın, güçlü bir yönetim ve sınırlanmış bir kamuoyu vardır (Shils, 1965, s. 60-67). Huntington 20. yüzyılın son dönem otoriter rejimleri olarak; tek parti sistemlerini, askeri rejimleri ve kişisel diktatörlüğü görmektedir. Bazı gelişmekte olan ülkelerde görülen tek parti sistemlerinde parti, gücü tekeline almıştır ve ideoloji ile iktidarını sürdürmektedir. Darbelerle oluşan askeri rejimlerde ise generallerden oluşan cunta şeklinde ordu kurumsal bir temelle iktidarını kullanır. Kişisel diktatörlüğün temel özelliği olarak lider otoritenin kaynağıdır ve iktidar liderin etrafında şekillenir. Huntington bu rejimlerin Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar demokratik rejimlere dönüştüğünü söyler (Huntington, 1991, s. 580-581).

Son dönem demokratikleşme uygulamalarından yola çıkarak Huntington bir demokratikleşme modeli oluşturmuştur. Bu modelde üç tür süreç vardır: Dönüşüm, yerine geçme ve yer değiştirme. Bu ayrım demokratikleşmede etkili olan gruplara göre ve değişimin etkisine göredir. Dönüşümde otoriter rejimin iktidarında bulunanlar değişime öncülük ederler ve rejim sona erdirilip demokratik sisteme geçişte belirleyici rol oynarlar. Buna en önemli örnek Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Yerine geçmede, dönüşümden farklı olarak reformcular ya yoktur ya da zayıftır ve iktidardaki hâkim unsurlar rejim değişikliğine karşı çıkmaktadır. Bu tarz demokratikleşme Arjantin ve Yunanistan örneklerinde görüldüğü gibi, genelde diktatörlükten geçişlerde görülmektedir. Yer değiştirmelerde, iktidar ve muhalifler arasında güç dengesi bulunduğundan her iki taraf birlikte hareket ederek ve geleceğin ancak sistem değişikliğinde olduğuna inanarak değişimi gerçekleştirirler. Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri gibi birçok ülkede bu tarz demokratikleşme yaşanmıştır (Huntington, 1991, s. 590-615).

Demokratikleşme süreçlerinde birçok toplumsal grup rol oynamıştır. Fukuyama, 19. yüzyıl Avrupası'nda ve 20. yüzyılda gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin ortaya çıkışında etkili olan dört temel sosyal grup belirler: Orta sınıflar, çalışan sınıflar, toprak sahipleri ve köylüler. Fukuyama bu gruplardan en çok orta sınıfların etkisini önemser (Fukuyama, 2015, s. 399-408). Huntington, demokratikleşme karşısındaki tutumları bakımından her üç kanadın da; liberal demokrat reformcuların, tutucuların ve devrimci aşırıların önemli

olduğunu belirtir. Demokratikleşmenin karşıtları öncelikle devrimci Marksist - Leninist'lerdir. Komünist olmayan otoriter sistemlerde iktidar içindeki tutucular ise sağcı, faşist veya milliyetçi olarak tanımlanmaktadır. Demokratikleşmeyi savunanlar da kendi içinde birlik değildir. İlimli reformcular ile radikaller, değişimin boyutu ve yöntemi bakımından anlaşamamaktadırlar. Sonuç olarak, iktidar ile muhalefet arasındaki etkileşimin yanı sıra, iktidarın ve muhaliflerin kendi içindeki ılımlı ve aşırıları arasındaki etkileşimi demokratikleşme süreçlerini belirleyecektir (Huntington, 2011, s. 588-590). Fukuyama'nın ve Huntington'un demokratikleşmede sosyal grupları belirlemesi klasik ve demokratik anlayışa uygundur, fakat eksiktir. Özellikle de siyasal alandaki gruplara pek değinilmemiştir. Gerçekte devlet seçkinlerinin yeni rejime geçişteki etkisi son derece belirleyicidir. Özellikle siyasal liderler ve askeri seçkinler, kamu gücü ile toplumu yönlendirerek demokrasiye geçişte büyük pay sahibi olmuşlardır.

B. SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKAN HEGEMONYASININ İNŞASINDA SİYASAL DÜZEN

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile hegemonya ilişkileri değişmiş, dünya düzeni yeniden kurulmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet hegemonyası ile rekabete giren ABD, Soğuk Savaş sonrasında tek hegemon devlet olmuştur. Güç ilişkilerinin dağılımı bakımından tek kutupluluk iki önemli değişikliğe neden olmuştur: İttifak içinde daha fazla gücün merkezileşmesi ve karşı güçler arasında rekabetin kaybolması. John Ikenberry'ye göre, tek kutupluluk uluslararası ilişkilerin hiyerarşik yapısını da değiştirerek, lider devlet etrafında toplanan devletler kümesi şeklinde bir sistem oluşturmuştur (Ikenberry, 2011, s. 119-121). Bu sistemin en önemli özelliklerinden birisi, hegemon devlete rakip olabilecek bir gücün bulunmamasıdır. Bunun en önemli göstergesi 1990'lı yıllara gelindiğinde Amerika'nın dünyanın en büyük ekonomik, askeri ve teknolojik gücü olmasıdır. Amerikan gücünün rakipsizliğinde üç temel etken rol oynamaktadır: Küreselleşen liberal ekonomi, demokratikleşme ve Amerikan ittifakının büyümesi (Cox, 1987, s. 212-230). Huntington, uluslararası ilişkilerde kabul gören Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninin "tek kutupluluk" ile tanımlanmasını kabul etmez. Tek kutuplulukta uluslararası sistem süper güç etrafında kümelenen güçsüz devletler topluluğudur. Buna karşın gerçekte bir "süper güç" olan devlet, ABD vardır, fakat onun yanında güçlü diğer devletler vardır. Huntington bu sistemi "tek-çok kutupluluk" ile tanımlar (Huntington, 1999, s. 35-49).

Soğuk Savaş sonrası Amerikan hegemonyasının kesinleşmesinde dış politikada takip edilen üç temel yaklaşım etkili olmuştur. Amerikan hegemonyasını gerçekleştiren etkenlerin başında müdahalecilik gelir. ABD özellikle Ortadoğu ve Asya'da askeri müdahalelerde bulundu. İlk olarak, BM ittifakı ile birlikte Körfez Savaşı kapsamında Irak'a savaş açtı. Amerikan askeri müdahaleleri 1993 - Somali, 1994 - Haiti, 1995 - Bosna ve 1999 - Kosova ile

devam etti. 11 Eylül 2001 tarihi sonrasında ise günümüze dek süren Afganistan müdahalesi gerçekleşti. Ardından 2003 yılında başlayan ve 2010 yılında askerlerin geri çekilmesi ile son bulan Irak müdahalesi gerçekleşti. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrasında demokrasi ve insan hakları savunuculuğu 1990'lı yıllarda Amerikan dış politikasının dinamiklerinden biri haline geldi. Amerika yine özgür toplumlar kurmak, demokrasiler inşa etmek ve zulümleri önlemek iddiaları ile tüm dünyada müdahalelerde bulunmaktaydı. ABD 1992 yılında BM gözetiminde Somali'ye, 1995 yılında NATO emrinde Bosna Hersek'e ve 1999 yılında NATO kapsamında Kosova'ya asker gönderdi. Her üç müdahalede ABD sürekli barışı sağlamada önemli başarı elde etti (Kristol and Kagan, 1996, s. 20). Üçüncüsü, Soğuk Savaş sonrasında ABD sadece müdahaleci - sert gücünü değil, yumuşak gücünü de kullanarak hegemonyasını kurmuştur. ABD, uluslararası siyasete ve ekonomiye yön veren kurumların Amerikan toplumu ve ideolojisi ile uyum içinde olan ilkeleri yayması nedeniyle büyük bir yumuşak güce sahiptir. Yumuşak güç olarak nitelendirilebilecek Amerikan dış politikasının en önemli örnekleri Soğuk Savaş'ın son yıllarında ve Clinton döneminde görülmüştür (Nye, 1990, s. 153-159).

İdeoloji temelinde iki kupta bölünen dünyanın, Soğuk Savaş sonrasında hangi esaslara göre bölüneceği 1990'lı yıllara gelindiğinde belirsizdi. Teoride devletlerin sınıflanmasını sağlayan yeni dinamiklerin ne olduğu konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Batı ile Doğu farkını belirleyen kimlik esaslı siyasal - toplumsal dinamiklerin önemli olduğunu dair birkaç tez ileri sürülmüştür (Eisenstadt, 1981, s. 155-181 ve Wallerstein, 1992, s. 158-183). Bu kapsamda, en çok tartışılan teorilerin başında Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi gelir. Huntington'a göre, Soğuk Savaş sonrasında devletler arasında çatışmaları ve ittifakları belirleyen unsur kültürelidir. Yeni düzende milletler kendilerini kültürel ittifaklara göre tanımlayacak ve kültürel benzerliklere göre ittifaka dahil olacaklardır. Bölünmenin temelinde medeniyetler yer alır: Batı, İslam, Ortodoks, Çin, Hindu, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri. Bunlar içinde dünya siyasetini belirleyecek olan Batılı ve Batılı olmayan medeniyetler arasındaki çatışmadır (Huntington, 1993a, s. 22). Huntington bu tezini ileri sürmesinden sonra yaptığı değerlendirmede, medeniyetler çatışması tezinin mutlak doğru olmadığını, bu teze uymayan bazı gelişmelerin yaşandığını belirtir. Buna karşın Huntington'a göre, kendi tezine karşıt olarak sunulan devletlerin medeniyetleri belirlediği ve dünya çapında tek bir medeniyetin olduğu şeklindeki iki temel tezin kendi tezine alternatif olamayacağını da söyler (Huntington, 1993b, s. 186-194).

Yeni yüzyılda ilk küresel bölünme kültürel değil, ama "terörizm" çerçevesinde siyasal kaynaklı olmuştur. Bu bölünmeyi yaratan ve Batı'ya bir "düşman" sunan yeni Amerikan hegemonyasıydı. Küresel bir düşmanın varlığı, Amerika'nın gücünü diri tutup belirli bir hedefe yönelmesini sağlamakta ve Amerikan hegemonyasının gerçekleşmesini teşvik etmekteydi. Amerika'nın uluslararası gündeme getirdiği küresel bir tehdit ve düşman algılaması, Amerikan

müdahalelerinin gerekçesini oluşturmuştur. İşte, küresel bir düşman gerekliliği tezi 11 Eylül saldırılarını Amerika'nın kendisinin yaptığına dair iddialara neden olmuştur (Goldberg, 2004, s. 249-261). 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'nın en saygın şehri olan New York'a karşı yapılan saldırılar küresel bir düşmanı ortaya çıkarmıştır: "İslamcı terörizm". Bu tarihten itibaren terörizm ile mücadele Amerikan dış politikasının temel unsuru haline gelmiştir. 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde Amerika'nın uluslararası stratejisi olarak "Amerika'nın güvenliğinin sağlanması ve terörizm ile mücadele edilerek dünyanın daha güvenli bir yer olması" hedefi yer almıştır. Bu kapsamda, öncelikle başta radikal İslamcı örgütler olmak üzere tüm terör örgütleri ile mücadele edilecekti. Terör örgütlerinin yanı sıra, örgütleri barındıran veya destek veren tüm rejimler de hedefteydi (The National Security Strategy of the United States of America, 2002).

11 Eylül ABD için dünya düzenini belirlemede bir milat olmuştur. Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde yer alan ve Başkan Bush tarafından ilan edilen savaş stratejisi, önce Afganistan sonra Irak'a askeri müdahalede bulunularak uygulanmaya başlanmıştır. Başkan Obama döneminde adına Arap Baharı denen bir süreçte Ortadoğu devletlerinin diktatör rejimlerinin devrilmesi gerçekleşmiştir. Bu haliyle Ortadoğu Amerikan hegemonyasının ve dünya düzeni idealinin yeni coğrafyası olmuştur.

SONUÇ

Dünya düzeni olgusunun teorik dayanaklarından olan siyasal düzen teorisi, Amerikan hegemonyası savunusunun geçerliliğini sağlamaktadır. Amerikan hegemonyası savunucuları içerisinde yer alan Samuel P. Huntington, siyasal düzen teorisi bakımından hayati değerinde teoriler ileri sürmüş, değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu makalede ifade edilen "Huntington'da siyasal düzen teorisi" aynı zamanda tüm siyasal düzen teorisinin büyük bir kısmını oluşturur. Huntington siyasal düzen teorilerini ileri sürerken klasik modernleşme - siyasal gelişme literatüründen yararlanmış, Amerikan muhafazakârlığı bakış açısını kullanmış ve yeni dünya düzeni anlayışı doğrultusunda hareket etmiştir.

Samuel Huntington'un siyasal düzen teorisi, ulusal ve uluslararası alanda Batılı ve Amerikan hegemonyasını öngören siyasal düzenin hâkim olmasına hizmet etmiştir. Huntington'da ulusal siyasal düzeni sağlamanın temel yöntemleri olarak sunulan kurumsallaşma, siyasal katılma ve demokratikleşme hep Batılı - Amerikan siyasal yapıları öngörür. Weberyen bürokrasi, kapitalist ekonomi ve demokrasi rejimi hedeflenen temel siyasal yapılar Batılı değerlere dayalıdır. Hedef Batılı siyasal düşünceler üzerine kurulu olan Amerikan siyasal yapıları dünyada hâkim kılmak ya da yaymaktır. Modernleşme bu amaca yönelik kullanılan temel süreçtir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ülkelerde siyasal değişimin yönü Batılı siyasal yapılardır. Başka bir deyişle, gelişmekte olan

ülkeler Amerikan hegemonyası savunusunu öngören bir küresel siyasal değişimin yönlendirmesi ya da baskısı altındadır. Zaten Batı ve ABD siyasal düzenini kurmuştur. Hedef bu düzeni diğer ülkelere taşımaktır. Demokrasi, liberalizm ve kapitalist ekonomi üzerine kurulu olan hâkim siyasal düzeni kuran güçler, ülkelerin gelişiminde söz sahibi olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında gerçekleşen demokratikleşme süreçleri birçok ülkeyi Batı'nın içine sokmuş ve Batılı siyasal düzenin kesinleşmesini sağlamıştır.

Samuel Huntington'un teorileri Batı'nın hâkimiyetinde olan uluslararası ilişkilerde pratik olarak kullanılmıştır. Huntington'un siyasal düzen teorilerini "yeni dünya düzeni" ile birlikte düşünmek gerekir. Yeni dünya düzeni, Amerikan hegemonyasının kesinleştiği bir "tek kutuplu dünya"dır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında sadece ABD süper gücünü ilan etmekte kalmamış liberal kapitalist ekonomi de rakipsizliğini göstermiştir. Dolayısıyla, ABD önderliğinde Batılı ve Amerikan hegemonyacı bir siyasal düzen kesinleşmiştir. İşte, Huntington'un demokratikleşme teorileri ve "medeniyetlerin çatışması tezi" Amerikan ve Batılı siyasal düzen savunusu kapsamında değerlendirilmelidir.

Huntington'un siyasal düzen teorisinde ortaya çıkan önemli bir yön de taraflılıktır. Başka bir deyişle, bu teoriler tamamen tarafsız ve bilimsel bir tarzda ele alınmamıştır. "Hangi siyasal düzen?" diye sorulduğunda cevap hep Batılı ve Amerikan hegemonyacı siyasal düzendir. Kendisinin takip ettiği öncü siyaset bilimciler gibi, Huntington Batılı ve Amerikan değerlerine dayalı teoriler ileri sürmüştür. Bu durum, siyasal düzen teorisi olduğunda daha doğal ve anlaşılırdır. Zira, siyasal düzen kavramının gelişimi tamamen Batılı siyasal düşünce içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bilimsel yönü bulunmakla birlikte Huntington'un siyasal düzen teorilerinin taraflı olduğu düşünülebilir.

Günümüzde ABD'ye rakip güçler çıksa da, Amerikan hegemonyasını içeren Batılı siyasal düzen hâkimiyetini devam ettirmektedir. Buna olanak sağlayan siyasal teoriler de geçerliliğini sürdürmektedir. Bu teorilerden önemli bir kısmını oluşturan Huntington'un siyasal düzen teorisi de yeni dünya düzeni değişmedikçe önemini koruyacaktır. Sonuçta, Huntington'un siyasal düzen teorisi etrafında şekillendirdiği siyasal teorileri, ülkelerin siyasal gelişimlerinde görülecek şekilde, dünyada var olan siyasal düzen olgusunun ardında önemli bir teorik zemin olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

Almond, G. A. and Powell, G. B. (1966). *Comparative politics: a developmental approach*. Boston: Little Brown.

Almond, G. A. and Verba, S. (1989). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Newbury Park: Sage Publications.

- Brinton, C. (1965). *The anatomy of revolution*. New York: Vintage Books.
- Cox, R. W. (1987). *Production power and world order: social forces in the making of history*. New York: Columbia University Press.
- Deutsch, K. W. (1961). Social mobilization and political development. *American Political Science Review*, 55(3), 493-514.
- Eisenstadt, S. N. (1962). Initial institutional patterns of political modernization. *Civilizations*, 12(4), 461-474.
- Eisenstadt, S. N. (1964). Institutionalization and change. *American Sociological Review*, 29(2), 235-247.
- Eisenstadt, S. N. (1981). Cultural traditions and political dynamics: the origins and modes of ideological politics. *The British Journal of Sociology*, 32(2), 155-181.
- Fukuyama, F. (2015). *Political order and political decay*. London: Profile Books.
- Goldberg, R. A. (2004). Who profited from the crime? Intelligence failure, conspiracy theories and the case of September 11. *Intelligence and National Security*, 19(2), 249-261.
- Gross, F. (1958). *The seizure of political power*. New York: Philosophical Library.
- Huntington, S. P. (1965). Political development and political decay. *World Politics*, 17(3), 386-430.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Huntington, S. P ve Dominguez, J. I. (1975). *Siyasal gelişme* (Çev. E. Özbudun). Ankara: Siyasal İlimler Derneği Yayınları.
- Huntington, S. P. (1991). How countries democratize. *Political Science Quarterly*, 106(4), 579-616.
- Huntington, S. P. (1993a). The clash of civilizations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. P. (1993b). if not civilizations, what? Paradigms of the post-cold war world, *Foreign Affairs*, 72(5), 186-194.
- Huntington, S. P. (1999). The lonely superpower. *Foreign Affairs*, 78(2), 35-49.
- Huntington, S. P. (2011). *Üçüncü dalga: geç 20. yüzyılda demokratikleşme* (Çev. E. Özbudun). Ankara: Kilit Yayınları.
- Ikenberry, J. (2011). *Liberal leviathan*. New Jersey: Princeton University Press.

- Kornhauser, W. (1959). *Politics of mass society*. New York: The Free Press.
- Kristol, W. and Kagan, R. (1996). Toward a neo-reaganite foreign policy. *Foreign Affairs*, 75(4), 18-32.
- LaPalombara, J. and Weiner, M. (Ed.) (1966). *Political parties and political development*. Princeton: Princeton University Press.
- Lerner, D. (1964). *The passing of traditional society*. New York: Free Press.
- Moore, B. J. (2016). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri* (Çev. Ş. Tekeli ve A. Şenel). Ankara: İmge Kitabevi.
- Neumann, F. L. (1950). Approaches to the study of political power. *Political Science Quarterly*, 65(2), p.161-180.
- North, D. C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.
- Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, (80), 153-171.
- O'Donnell, G. A. (1979). *Modernization and bureaucratic authoritarianism*. Berkeley: University of California.
- Parsons, T. (1965). *Structure and process in modern societies*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1967). *The social system*. London: Routledge.
- Rustow, D. A. (1967). *A World of Nations*. Washington: The Brookings Institution.
- Rustow, D. A. (1990). Democracy: a global revolution?. *Foreign Affairs*, 69(4), 75-91.
- Shils, E. (1965). *Political development in the new states*. The Hague: Mouton.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve toplumsal devrimler* (Çev. S. E. Türközü). Ankara: İmge Kitabevi.
- The National Security Strategy of the United States of America*. (2002). <https://www.state.gov/documents/organization>, (26 Mart 2017).
- Wallerstein, I. (1992). *Geopolitics and geoculture: essays on the changing world system*. Cambridge: Cambridge University Press.

YENİLİKLERİN YAYGINLAŞMASI VE GENİŞLETİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL MODELİNİN BÜTÜNLEŞTİRİLMESİYLE TÜRKİYE’DE MOBİL UYGULAMA KULLANMA NİYETİNİN ARAŞTIRILMASI

Büşra KUTLU KARABIYIK*

Mustafa ÇETİN**

ÖZ

Dünyadaki sosyal ve ekonomik değişimlerin temel belirleyicilerinden olan mobil teknolojiler oldukça büyük bir hızla gelişim göstermektedir. Mobil teknolojilerin en önemli göstergelerinden biri olan mobil uygulamalar günlük işlemlerin gerçekleştirilmesini destekleyen ve mobil cihazlarda yer alan programlar olarak tanımlanmaktadır. Bir mobil uygulamanın başarılı olarak kabul edilebilmesi için bireylerin mobil uygulamaları yüklemelerinin yanı sıra mobil uygulamaları benimsemiş olmaları ve uygulamaları sıklıkla kullanmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı tüketicilerin cep telefonlarının uygulama marketlerinde yer alan belirli bir uygulamayı kullanma kararı verme davranışlarını anlamak, yorumlamak ve analiz etmektir. Bu bağlamda tüketiciler tarafından bir uygulamanın kullanım kararının verilmesini sağlayan direkt ve indirekt faktörler literatürdeki en etkili teorilerden olan Yeniliklerin Yaygınlaşması (Diffusion of Innovations-DOI) ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli (Extended Teknoloji Acceptance Model- Extended TAM) teorileri bütünleştirilerek araştırılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. 396 kişi ile gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçlarına göre imaj ve gözlenebilirliğin mobil uygulamaları benimseme niyetini doğrudan, anlamlı ve pozitif olarak etkilediği bulunurken, algılanan kullanım kolaylığının ve algılanan kullanılabilirliğin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı olarak etkilemediği bulunmuştur. Gençlerin imaj, ünlülük, bilinir olma gibi özelliklere önem verdikleri bilinmektedir. Bu sonuçlar mobil uygulamaları çoğunlukla gençlerin kullandığı genç nüfuslu Türkiye açısından oldukça anlamlı görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Yeniliklerin Yaygınlaşması, Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli, Mobil Uygulama, Benimseme Niyeti.

---

* Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, busra.kutlu@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6691-2921>

** Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, mcetin@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8264-7657>

Makalenin gönderilme tarihi: Şubat 2021

Kabul tarihi: Mayıs 2021

INVESTIGATION OF INTENTION TO USE MOBILE APPLICATION IN TURKEY BY INTEGRATING DIFFUSION OF INNOVATIONS AND EXTENDED TEKNOLOGY ACCEPTANCE MODEL

ABSTRACT

Mobile technologies, which are one of the main determinants of social and economic changes in the world, develop rapidly. Mobile applications, one of the most important indicators of mobile technologies, are defined as programs that support the realization of daily transactions and take place on mobile devices. In order for a mobile application to be considered successful, individuals must have adopted mobile applications and frequently use applications as well as installing mobile applications. The aim of this study is to understand, interpret and analyze the behaviors of consumers to decide to use a specific application in application markets of mobile phones. In this context, direct and indirect factors that enable consumers to decide on the use of an application have been investigated by integrating the Diffusion of Innovations (DOI) and Extended Technology Acceptance Model (Extended TAM) theories, which are among the most effective theories in the literature. Questionnaire method was used as a data collection tool in the study. According to the results of this study conducted with 396 people, it was found that image and observability directly, significantly and positively affect the intention to adopt mobile applications, while perceived ease of use and perceived usefulness did not significantly affect the intention to adopt mobile applications. It is known that young people attach importance to features such as image, fame, and being known. These results are seemed quite significant for Turkey which has young population and where mostly young people use mobile applications.

Keywords: Diffusion Of Innovations, Extended Teknoloji Acceptance Model, Mobile Application, İntention To Adopt.

GİRİŞ

Dünyadaki sosyal ve ekonomik değişimlerin önemli göstergelerinden olan mobil teknolojiler günden güne hızla gelişim göstermektedirler (Kalinic ve Marinkovic, 2016). Taşınabilir nitelikteki mobil teknolojiler bireylerin her an, her yerden bilgi edinebilmelerini, bilgi alışverişlerini ve iletişimlerini kolaylaştırmaktadır (Lee, Park, Kim ve Lee, 2012). Gelişmekte olan ülkelerde mobil teknoloji pazarının günden güne büyümesi de eskisine göre daha fazla mobil uygulamanın kullanılmasına yol açmaktadır (Mehra, Paul ve Kaurav, 2020). Mobil uygulamalar insanların iletişim kurma, bilgi arama ve iş yapma stillerini değiştirmiş ve pek çok hizmetin bireylerin parmaklarının ucunda olmasını sağlamıştır (Yoon, Hostler, Guo ve Guimaraes, 2012). Purcell (2011)'e göre mobil uygulamalar; mobil cihazların yeteneklerini artıran ve son kullanıcıya yönelik olan yazılım uygulamalarıdır. Taylor, Voelker ve Pentina (2011)'ya göre ise günlük işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlayan küçük programlardır.

Mobil uygulamalar genellikle bilgiye ulaşmak, üretkenliği arttırmak ve eğlence amacıyla kullanılmaktadır. Hava tahmini, GPS, oyun, mesajlaşma,

görüntülü konuşma, sağlık ve bankacılık uygulamaları popüler mobil uygulamalara örnek verilebilir. Bunların yanında mobil cihazların uygulama marketlerinde; alışveriş, not alma, belge tarama, yedekleme, seyahat, ulaşım, ödeme, proje yönetme, para yönetme vb. uygulamalar da yer almaktadır. Ancak piyasada aynı içerikte ve çok sayıda uygulama bulunmasına rağmen, bu uygulamalardan yalnızca oldukça azı popülerdir ve kullanıcılar tarafından faydalı bulunmaktadır (Hajiheydari ve Ashkani, 2018).

Günümüzde cep telefonları uygulama pazarında 5.5 milyondan fazla uygulama yer almaktadır (Statista, 2020). Mobil uygulama geliştiricileri uygulamalardan gelir elde edebilmek için yüksek kullanıcı sayılarına erişmeyi hedeflemektedirler. Kullanıcılar beğendikleri uygulamaları mobil cihazlarına yüklemektedirler. Ancak zamanla yükledikleri mobil uygulamaları kullanmadıklarını farkeden kullanıcılar bu uygulamaları cihazlarından hızla kaldırmaktadırlar. Uygulamaların tüketiciler tarafından aktif olarak kullanılmaması durumunda ise uygulama geliştiricileri önemli bir kazanç kaybı yaşamaktadır (Mehra vd., 2020).

Kullanıcıların indirme esnasında herhangi bir ücret ödemediği mobil uygulamalar önemli bir reklam aracı niteliğindedir. Tüketicilere ücretsiz olarak sunulan pek çok mobil uygulama farklı markaların reklamlarını uygulama kullanıcılarına iletmektedir (Yang, 2013, s. 85). Gazete, televizyon, dergi ve radyo gibi geleneksel reklam araçlarının aksine mobil cihazlarda yer alan mobil uygulamalar kullanıcıların günlük alışkanlıklarını (zevklerini, harcamalarını vs.) takip edebilme yeteneklerine sahip oldukları için reklamların çoğunlukla doğru müşterilere ulaşmasını sağlamaktadırlar (Tamilmani, Rana ve Dwivedi, 2018). Bu bakımdan en gelişmiş reklamcılık tekniklerinden biri olarak kabul edilen mobil reklamcılığın devam ettirilebilmesi ve uygulama geliştiricilerinin yıllık kar hedeflerine ulaşabilmeleri için yüklenen mobil uygulamaların kullanıcılar tarafından benimsenmiş ve aktif olarak kullanılıyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla uygulama geliştiricileri bireylerin vakitlerinin çoğunu indirdikleri mobil uygulamalarda geçirmelerini dilemektedirler. Bireyler uygulamalarda vakit geçirdikçe uygulama ile işbirliği yapan markaların potansiyel tüketicileri haline gelmektedirler. Sonuç olarak bir uygulamanın başarılı olarak nitelendirilebilmesi için bireylerin mobil uygulamaları yüklemelerinin yanında uygulamaları benimsemiş olmaları ve uygulamaları sıklıkla kullanmaları gerekmektedir.

Bu araştırmada Mehra ve diğerleri (2020)’nin Yeniliklerin Yaygınlaşması (Diffision of Innovations-DOI) ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli (Extended Teknoloji Acceptance Model- Extended TAM) teorilerini bir araya getirerek gençlerin mobil uygulamaları kullanma davranışlarını araştıran çalışmalarında ileri sürdükleri modelin geçerliliği, Türkiye örneklemini üzerinde test edilmiştir. Bu çalışmanın örneklemini orijinal çalışmada olduğu gibi sadece genç bireyleri değil, her yaş grubunda yer alan bireyleri içermektedir. Bu

çalışma Mehra ve diğerleri (2020)'nin çalışmalarında geliştirdikleri modelin gelişmekte olan diğer ülkelerde uygulanması için yaptıkları çağrı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bir diğer ifadeyle bu çalışmanın amacı birbirinden bağımsız olan, Yeniliklerin Yaygınlaşması ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli teorilerinde yer alan değişkenlerin, mobil uygulama benimseme niyeti üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkilerinin ve mobil uygulama benimseme niyetini açıklama güçlerinin araştırılmasıdır.

Bu çalışmanın sonucunda bireylerin uygulamaları kullanışlı ve kolay bulunmasını sağlayan dolaylı etkilerin ve bazı direkt etkilerin bireylerin bir uygulamayı kabul etme sürecine katkısı bulunmuş olacaktır. Bulunan sonuçların ışığında uygulamalar çeşitli açılardan bireyler için daha uygun hale getirilecek ve uygulamaların bireyler tarafından daha çok benimsenmesi sağlanacaktır. Dolayısıyla uygulama yatırımcıları da yüksek kar hedeflerine ulaşabileceklerdir.

Bu çalışmanın giriş bölümünde mobil uygulamalar ve kullanıcıların mobil uygulamaları benimseme niyeti hakkında giriş yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde göreceli avantaj, algılanan keyif, uyumluluk, karmaşıklık, denenebilirlik, imaj, gözlenebilirlik, algılanan kullanışlılık, algılanan kullanım kolaylığı kavramları araştırılmış ve bu kavramların aralarındaki ilişkiler incelenerek araştırmanın kavramsal çerçevesi ve hipotezleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmanın yöntemi ortaya konulmuştur. Araştırmanın dördüncü bölümündeki bulgular başlığı altında doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli analizi sonuçları incelenmiştir. Çalışmanın son bölümü olan sonuç ve tartışma bölümünde ise araştırmanın sonuçları yorumlanmış ve ilerideki araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle Yeniliklerin Yaygınlaşması ve Teknoloji Kabul Modeli teorileri incelenerek araştırma modelini oluşturan tüm bileşenlerin kavramsal çerçevesi ortaya konulacaktır.

A. YENİLİKLERİN YAYGINLAŞMASI TEORİSİ

Yeniliklerin Yaygınlaşması (Diffision of Innovations-DOI) teorisi bilişim sistemleri alanındaki en ünlü kabul teorilerinden birisidir. Bu teori ile bir ortamda yer alan bir yeniliğin kabul edilme sürecini açıklayan 5 adet özellik ileri sürülmüştür. Bunlar; bir yeniliğin bir önceki yeniliğe kıyasla ne ölçüde daha iyi olduğunu ifade eden göreceli avantaj, bir yeniliğin mevcut iş süreçlerine ve uygulamalara ne ölçüde asimile edilebileceğini gösteren uyumluluk, yeniliği kullanmanın ne ölçüde zor olduğunu ifade eden zorluk, yeniliğin başka insanlar tarafından ne ölçüde görünür olduğunu ifade eden görünürlük ve yeniliği deneyimlemenin kolaylığını ifade eden denenebilirliktir (Oliveira, Thomas ve Espadanal, 2014).

1. Göreceli Avantaj

Göreceli Avantaj; bir yeniliğin önceki yeniliklerden daha fazla avantaj sağlaması (Rogers ve Shoemaker, 1983) ve bir yeniliğin, yerini aldığı yenilikten daha iyi olarak algılanma derecesi (Hsu, Lu ve Hsu, 2007), platformun görevlerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlayıp sağlamadığı, iş kalitelerini iyileştirip iyileştiremeyeceği ve işlerinde verimliliklerini artırıp artırmayacağı (Moore ve Benbasat, 1991) olarak tanımlanmaktadır. Lee, McGoldrick, Keeling ve Doherty (2003)’e göre, kullanıcılar yeni teknolojinin mevcut teknolojiye göre göreceli bir avantaj sunduğunu algıladıklarında yeni teknolojiyi daha kolay benimseme eğilimi göstermekte ve Ram ve Sheth (1989)’a göre bir yeniliğin rekabet avantajı yoksa kullanıcıların yeniliğe geçmek için hiçbir motivasyonları olmamaktadır.

Tüketiciler, bir mobil uygulamanın göreceli avantajlarını kullanmış oldukları önceki teknolojilerle karşılaştırarak belirlemektedir. Bu da yeniliğin kullanışlı olarak algılanmasına yol açmaktadır (Min, Kam Fung So ve Jeong, 2019). Robinson (2009), inovasyonun algılanan göreceli avantajı ne kadar büyük olursa, yeniliğin kullanım oranının aynı hızlı artacağını öne sürmüştür. Çünkü kullanıcıların üretkenlik, verimlilik ve zamandan tasarruf gibi çeşitli gereksinimlerini karşılanmış olacaktır. Pek çok kullanıcı bu avantajlardan yararlanmak isteyecektir.

Alanyazında göreceli avantaj ve algılanan kullanışlılık kavramlarının oldukça yakın anlamlara sahip olduğu sıklıkla belirtilmektedir (AL-Majali ve Nik, 2011; Karahanna, Ahuja, Srite ve Galvin, 2002; Moore ve Benbasat, 1991). Teknolojilerin kabulü alanyazınında göreceli avantajın algılanan kullanışlılık üzerindeki olumlu etkisi ise pek çok çalışmada desteklenmiştir. Bulut bilişim sistemlerinin kabulü (Gangwar, Date ve Ramaswamy, 2015), işletmeden işletmeye alım-satım için tasarlanmış mobil uygulamaları kabulü (Swani, 2020), mobil bankacılığın kabulü (Riquelme ve Rios, 2010) ve Uber (ulaşım aracı) mobil uygulaması kabulü (Min vd., 2019) çalışmalarında göreceli avantajın algılanan kullanışlılığı anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bilgilerin ışığında içeriği ne olursa olsun diğer alternatiflere göre göreceli avantajı yüksek olarak algılanan mobil uygulamaların aynı zamanda kullanışlı bulunacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak aşağıdaki araştırma hipotezi ileri sürülmüştür:

H1:Göreceli avantaj, mobil uygulamaların algılanan kullanışlılığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

2. Uyumluluk

Uyumluluk, kullanıcıların bir yeniliği mevcut değerleri, inançları, alışkanlıkları ve önceki deneyimleriyle tutarlı olarak algılamaya düzeyini ifade etmektedir (Rogers, 2003). Tornatzky ve Klein (1982), uyumluluğun değerlerin

uyumluluğu ve mevcut uygulamalarla olan uyumluluktan oluştuğunu öne sürmüştür. Premkumar, Ramamurthy ve Nilakanta (1994), mevcut donanım ve yazılımla uyumluluğu teknik uyumluluk olarak ve mevcut çalışma prosedürleri ve değer sistemleri ile uyumluluğu ise kurumsal uyumluluk olarak ele almaktadır.

Geçmiş deneyimler ve değerler ile uyumlu olan yenilikler, olmayanlara göre daha hızlı benimsenmektedir (Chauhan, Mukhopadhyay ve Jaiswal, 2018). Yeni teknoloji, kullanıcıların önceki tecrübeleri ve yaşam tarzlarıyla uyumlu değilse, yeni teknolojinin öğrenilmesi ve etkili bir şekilde kullanılması için büyük bir efor sarfedilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla öğrenme süreci zaman almakta ve söz konusu teknolojinin kullanılabilirlik algısı azalmaktadır. Bu bilgiler ışığında yeniliğin uyumluluğun algılanan kullanılabilirlik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir (Gumussoy, Kaya ve Ozlu, 2018).

Uyumluluğun algılanan kullanılabilirlik üzerindeki pozitif etkisi alanyazındaki pek çok çalışma ile desteklenmektedir. İşletmelerde müşteri ilişkileri yönetimi bilişim sistemleri kullanma niyeti (Tung, Lee, Chen, ve Hsu, 2009), çevrimiçi kurslara ait web sitelerini kullanma niyeti (Chang ve Tung, 2008), mobil ticareti kullanma niyeti ve kabulü (Wu ve Wang, 2005), sağlık çalışanlarının mobil sağlık sistemlerini kabulü (Wu, Wang ve Lin, 2007), mobil ödeme sistemlerinin kabulü (Lwoga ve Lwoga, 2017) ve markaların mobil uygulamalarını kullanma niyeti (Stocchi, Michaelidou ve Micevski, 2019) çalışmalarında uyumluluğun algılanan kullanılabilirliği anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bilgilerin doğrultusunda mobil uygulamaların bireylerin değerleri ve düşünceleriyle uyumluluk gösterdiğinde uygulamaları kendilerine uygun görecekları ve uygulamaları daha kullanışlı bulacakları düşünülmektedir. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi ileri sürülmüştür:

H2:Uyumluluk, mobil uygulamaların algılanan kullanılabilirliğini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

3. Karmaşıklık

Karmaşıklık, bir yeniliğin anlaşılmasının, kullanılmasının ve uygulamasının zorluk derecesini açıklamak için kullanılmaktadır (Rogers ve Shoemaker, 1983). Yeniliklerde seçeneklerin, sunulan bilgilerin, detayların, işaretlerin, grafiklerin, renklerin vb. özelliklerin fazlalığı ya da eksikliği karmaşıklık oluşturmaktadır. Anlaşılması ve kullanılması daha basit olarak algılanan yenilikler kullanıcılar tarafından daha hızlı benimsenmektedir. Aksine, bir uygulama veya ürünün anlaşılması, öğrenilmesi veya kullanılması zor olarak algılandığında, yeni beceriler ve bilgilerde ustalaşılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu tür karmaşık yeniliklerin benimsenme olasılığı daha düşüktür (Chauhan vd., 2018). Herhangi bir yeniliğin bireylerinin benimseme kararı açısından, geleneksel kanı, bu tür yenilikler kullanıcı dostu arayüzlerle geldiğinde benimseme niyetinin yüksek olduğudur. Bu nedenle, karmaşıklık bir

bireyin yeni teknolojileri benimseme niyetiyle ters orantılıdır (Owusu, Bekoe, Addo-Yobo ve Otiekue, 2020). Diğer yandan karmaşıklık, kullanıcıların yeniliğin fonksiyonlarını yanlış anlamalarına ve teknolojiyi gerektiği gibi kullanamamalarına da yol açabilmektedir (Holak ve Lehmann, 1990).

Günümüzde yeniliklerin karmaşıklığı arttıkça, kullanım kolaylığı azalmaktadır. Alanyazında bu ifadeyi destekleyen benzer pek çok çalışma bulunmaktadır. Eğitimde teknolojilerin kabulü (Teo, Lee ve Chai, 2008), mobil ticaret kullanma niyeti ve kabulü (Wu ve Wang, 2005), mobil bankacılığın kabulü (Owasu vd., 2020) ve “sınıfta işlenen konuların teknolojik araçlarla zenginleştirilerek işlenmesini ifade eden tersine sınıf akıllı uygulamalar”ın kabulü (Khlaisang, Teo ve Huang, 2019) çalışmalarında karmaşıklığın kullanım kolaylığını anlamlı ve negatif etkilediği bulunmuştur. Bu bilgiler ile paralel olarak mobil uygulamaların karmaşıklığı arttıkça kullanıcıların uygulamaların kullanımını zor olarak algıladıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür:

H3: Karmaşıklık, mobil uygulamaların algılanan kullanım kolaylığını anlamlı ve negatif etkilemektedir.

4. Gözlenebilirlik

Gözlemlenebilirlik, bir yeniliğin sosyal çevredeki görünürlüğünü ve yeniliğin faydalarının kolaylıkla gözlemlenebilir olmasını (Rogers, 2003) ve yeniliğin sonuçlarının başkaları tarafından gözlemlenebilir olmasını (Joo, Lim, ve Lim, 2014) ifade etmektedir.

Bireyler telefonlarını çoğunlukla her an yanlarında bulundurduğundan, bireylerin çevresindeki kişileri gözleme olasılığı artmaktadır (Sam, Chatwin, ve Ma, 2014). Bir yeniliği kullanmanın olumlu sonuçları görüldüğünde, yeniliğin kullanılması daha olasıdır. Görünürlük halkın ilgisini artırır; daha az gözlemlenebilir bir yenilik daha yavaş yayılacaktır (Chauhan vd., 2018). Gözlem fırsatı olmadığında yeniliğin yayılımın daha fazla zaman alacağı söylenmektedir (Joo, vd., 2014). Sonuç olarak tüketicilerin, yeniliklerin etkileri veya faydalarını gözlemlediklerinde yenilikleri benimseme olasılıkları daha yüksek olmaktadır (Min vd., 2019). Alanyazında benzer sonuçları içeren pek çok çalışma yer almaktadır Gözlenebilirliğin teknoloji ürünlerinin kabulünü (Vishwanath ve Goldhaber, 2003), “e-yayımlar, müzik dosyaları, blog, podcast, mobil uygulama yada bir video gibi dijital formda oluşturulan, depolanan, kullanılan dijital sinyallerin iletimini ifade eden dijital ürünlerin” kabulünü (Akgün ve Kılıç, 2019), e-öğrenme sistemlerinin kabulünü (Lee, Hsieh ve Hsu, 2011) ve mobil internetin kabulünü (Köse, 2012) anlamlı ve pozitif etkilediği bulunmuştur. Buna göre mobil uygulama kullanımının dışarıdan görünürlüğünü ifade eden bu çalışmada gözlenebilirlik olgusunun, bireylerin mobil uygulamaları kabul etme niyetini anlamlı ve pozitif etkilediği tahmin edilmektedir. Sonuçta aşağıdaki araştırma hipotezi ileri sürülmüştür:

H4:Gözlenebilirlik tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

5. Denenebilirlik

Denenebilirlik, bir yeniliğin kabul edilmeden önce denenme durumudur (Hsu vd., 2007, s. 717). Ancak sınırlandırılmış bir alanda bu deneme süreci gerçekleşmektedir. Denenebilirlik yoluyla kullanıcılar deneme-yanılma tecrübesini yaşadıkdan sonra yenilikleri benimsemekte ve kaygı seviyeleri ciddi oranda azalmaktadır (Joo vd., 2014). Dolayısıyla bir yenilik denendiğinde yenilikle ilgili olan belirsizlikler azalacak ve bu ise yeniliğin benimsenme oranını arttıracaktır. Bir ürünü denenebilir olarak sınıflandırmak için o ürünü deneyen yeterli sayıda kullanıcıdan, çabadan ve zamandan bahsetmek gerekmektedir (Chauhan vd., 2018: 13).

Yeniliklerin kabul edilme sürecinde yaşanan olumsuz bir deneyim teknolojinin reddedilmesine yol açabilmektedir (Coursaris ve Osch, 2015). Denenebilirliğin teknoloji kabulü alanyazınındaki konumu araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. E-öğrenme sistemlerinin kabulünü (Lee vd., 2011) ve üçüncü nesil mobil katma değerli hizmetleri kullanma niyetini (Yang, 2007) araştıran çalışmalarda denenebilirliğin algılanan kullanım kolaylığını anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguların ışığında mobil uygulamaların deneme sürümlerinin, uygulamaların tanınmasını ve anlaşılmasını kolaylaştıracağı tahmin edilmektedir. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi ileri sürülmüştür:

H5:Denenebilirlik, mobil uygulamaların algılanan kullanım kolaylığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

B. GENİŞLETİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL MODELİ

Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model-TAM) teorisi bilişim sistemleri alanındaki en ünlü kabul teorilerinden bir diğeridir. Kullanma niyeti ve gerçek kullanım arasındaki ilişkiyi basit ve etkili bir şekilde açıklamaktadır. TAM'a göre bireyler bir sistemi kullanmaya niyetlendikten sonra gerçek kullanma davranışını oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla kullanma niyetinin belirlenmesi, sistemi kullanma davranışının tahmin edebilmesini sağlamaktadır (Fishbein ve Ajzen, 1980). TAM modelinde davranışsal niyet; algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı olmak üzere iki önemli değişken tarafından tahmin edilmektedir (Gumussoy vd., 2018).

1. Algılanan Kullanılabilirlik

Algılanan kullanılabilirlik, "bireylerin yeni teknolojiyi kullanmalarının iş performanslarını arttıracığına yönelik inançları olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2006). Dolayısıyla, bireylerin bir teknolojiyi kullanmalarına ilişkin kararları, teknolojinin işlerini daha iyi veya daha kolay hale getirebileceğine yönelik beklentileriyle ilişkilidir (Davis, 1985). Bireyler bilgi teknolojilerini ve

teknolojinin belirli özelliklerini kullanışlı bulduklarında, teknolojileri kabul etmekte ve kullanılmaktadırlar. Sonuç olarak, hedef kullanıcılar belirli bir teknolojiyi kullanışlı bularak kabul etmektedirler. Ayrıca algılanan kullanım kolaylığı bileşeninin daha fazla dikkat çektiği ancak algılanan kullanışlılığın da algılanan kullanım kolaylığı ile eşit derecede önemli olduğunu öne sürülmektedir (Kenny, Phan, Daim ve Tugrul, 2011).

Algılanan kullanışlılığın teknolojilerin kabulü üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu alanyazında yer alan çeşitli çalışmalarda belirtilmektedir. Mobil ödeme hizmetlerinin kabulü (Koenig-Lewis, Marquet, Palmer ve Zhao, 2015), mobil sağlık hizmetlerinin kabulü (Zhao, Ni ve Zhou, 2018), öğretmenlerin mobil öğrenme kabulü (Mac Callum ve Jeffrey, 2014) ve mobil finansal hizmetlerin kabulü (Abdinoor ve Mbamba, 2017) çalışmalarında algılanan kullanışlılığın benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile mobil uygulamaların kullanıcılar tarafından kullanışlı olarak algılanmasının, bu uygulamaların daha fazla benimsenip kullanılmasına yol açacağı düşünülmektedir. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi oluşturulmuştur:

H6:Algılanan kullanışlılık tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

2. Algılanan Kullanım Kolaylığı

Radner ve Rothschild (1975)’e göre çaba, bir bireyin gözetim sorumluluğunu üstlendiği çeşitli faaliyetlere tahsis edebileceği sınırlı bir kaynağı ifade etmektedir. Algılanan kullanım kolaylığı (AKUKO) ise; “bireylerin belirli bir sistemi kullanmanın kolay olduğuna inanması” (Davis, 1989), yeni bir teknolojinin minimum çabayla ve mevcut bilgi ve becerileri ile kullanabilmesi için gereken kolaylık derecesi (Hajiheydari ve Ashkani, 2018) ve bir sistemi kullanmanın fiziksel ve mental açıdan zahmetsiz olması (Hsu vd., 2007) olarak tanımlanmaktadır. AKUKO, bir kullanıcının belirli bir teknoloji sistemini kullanmanın ciddi zorluklar yaşamayacağına ne ölçüde inandığını açıklar (Owusu vd., 2020). Bireyler belirli teknolojileri kullanmanın kolay olduğuna dair güçlü inançlara sahiplerse, bu teknolojileri kullanma niyetleri de o kadar yüksek olmaktadır (Torres, 2011).

Yeniliklerin kabulü alanyazınında algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılık üzerindeki olumlu etkileri sıklıkla ele alınmaktadır. Öğretmenlerin mobil öğrenme kabulü (Mac Callum ve Jeffrey, 2014), mobil sağlık hizmetleri kabulü (Zhao vd., 2018), mobil hizmetlerin kullanımı (Revels, Tojib ve Tsarenko, 2010) ve mobil fırın hizmeti kullanımı (Lee ve So, 2015) çalışmalarında algılanan kullanım kolaylığının algılanan kullanışlılığı anlamlı ve pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların ışığında mobil uygulamaların kullanımının kolay olmasının, bu uygulamaların kullanışlı olarak

algılanmasına yol açacağı düşünülmektedir. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi ileri sürülmüştür:

H7:Algılanan kullanım kolaylığı, mobil uygulamaların algılanan kullanılabilirliğini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

Teknolojilerin kabulü alanyazınında mobil bankacılık kabulü (Kumar, Dhingra, Batra ve Purohit, 2020), mobil sağlık hizmetleri kabulü (Zhang vd., 2017), mobil alışverişe devam niyeti (Shang ve Wu, 2017) ve mobil sanal topluluğunun kabulü (Zhang vd., 2010) çalışmalarında algılanan kullanım kolaylığının teknolojilerin kabul edilmesi üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu raporlanmıştır. Ancak diğer taraftan algılanan kullanım kolaylığının diğer faktörler kadar güçlü bir etkiye sahip olmadığını (Mallat, Rossi, Tuunainen ve Öörni, 2008) veya hiçbir etkisinin olmadığı da ileri sürülmüştür (Mac Callum ve Jeffrey, 2014). Söz konusu çelişen çıktılar sonucunda mobil uygulamaların algılanan kullanım kolaylığının mobil uygulamaların benimsenme niyetini üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ileri sürülmüş ve aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H8:Algılanan kullanım kolaylığı, tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

3. Algılanan Keyif

Davis, Bagozzi, ve Warshaw (1992) algılanan keyfi, “teknolojiyi kullanma faaliyetinin, performans sağlaması haricinde, kendi başına zevkli olarak algılanma derecesi” olarak tanımlanmaktadır. Ancak Fagan (2019) bunu teknolojinin kullanımından elde edilen eğlence ya da mutluluk olarak tanımlamaktadır. Eğlence öyle birinci plandadır ki; Kim, Kim ve Wachter (2013) kullanıcıların eğlence ihtiyaçlarının, kullanıcıların mobil teknoloji kullanma niyetlerini oluşturan birincil motivasyonlardan biri olduğuna işaret etmişlerdir. Benzer şekilde Kim (2008) bir teknolojiyi kullanmaktan zevk veya keyif alan tüketicilerin bu teknolojiyi benimseme ve daha kapsamlı kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Eğlendiren teknolojiler genellikle kullanımları kolay ve kullanışlı olarak algılanmaktadır (Van der Heijden, 2004). Sanal gerçeklik araçları kabulü (Lee, Kim ve Choi, 2019), mobil ödeme araçları kabulü (Koenig-Lewis vd., 2015), mobil alışveriş kullanımı (Bendary ve Al-sahouly, 2018 ve mobil veri hizmetlerinin kabulü (Huiying, Whinston, Tingjie ve Jiale, 2010) çalışmalarında algılanan keyifin algılanan kullanılabilirliğini anlamlı ve pozitif etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmaların ışığında mobil uygulamaların keyifli bulunduğu takdirde kullanışlı olarak algılanacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma hipotezi ortaya konulmuştur:

H9:Algılanan keyif, mobil uygulamaların algılanan kullanılabilirliğini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

4. İmaj

Günümüzde mobil uygulamalar günlük yaşamın desteklenmesini sağlayan araçlardan oldukları için çoğu kişi günlük hayatında faydalanmakta ve bu işlem sırasında diğer bireyler tarafından görünürlük artmaktadır (Chan, 2005). Bir yeniliği kabul etme eğilimi çoğunlukla kullanıcıların sosyal statülerini iyileştirme isteği sonucunda oluşmaktadır (Rogers, 1995). Özellikle genç toplumlarda imajı arttıran ve geliştiren yeniliklerin daha çabuk yaygınlaşma şansı bulunmaktadır (Chauhan vd., 2018, s. 14).

İnovasyonun yayılması bağlamında imaj, bir inovasyonun, bireyin sosyal sistemlerindeki statü imajını güçlendirme düzeyinin ne ölçüde algılandığı (Moore ve Benbasat, 1991, s. 195), bir yeniliğin kullanımının kişinin imajını veya sosyal çevresini ne kadar arttırdığı (Karahanna, Straub ve Chervany, 1999), bir yenilik sonucunda topluluğun algısının ne kadar arttığı (Yi ve Hwang, 2003), “bilgi teknolojileri (BT) kullanımlarının sonucu olarak kullanıcıların sosyal ağlarındaki akranlardan saygı ve hayranlık duyulma derecesi” (Lin ve Bhattacharjee, 2010) ve inovasyon kullanımının işletme içindeki bir kullanıcının imajını artırma düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Kim, Connolly ve Blum, 2014, s. 422).

Kullanıcılarda yeniliklerin kullanımları ve sonuçları hakkında bir belirsizlik duygusu oluşabilmektedir. Kullanıcılar bu durumu aşabilmek için çoğunlukla yenilikler hakkında farklı fikirlere ve kişisel deneyimlere sahip olan diğer kişilerin görüşlerine başvururlar (Bao, Zhou ve Su, 2003). Bu nedenle kullanıcının etrafında yer alan kişiler oldukça gerekli hale gelmektedir (White, Tynan, Galinsky ve Thompson, 2004).

Bilgi teknolojilerine dair yeniliklerin kabulünde imaj oldukça önemli bir faktör olarak yer almaktadır (Moore ve Benbasat, 1991; Venkatesh ve Davis, 2000). Yeniliklerin kabulü alanyazınındaki, sağlık bakım sisteminde nesnelere interneti kabulü (Karahoca, Karahoca ve Aksöz, 2018), mobil hizmetlerin kabulü (Rao ve Troshani, 2007), mobil öğrenme kabulü (Hao, Dennen ve Mei, 2017; Mohammadi, 2015) ve mobil internet kabulü (Hsu vd., 2007) çalışmalarında imajın yeniliklerin kabulü üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunduğu ortaya konulmuştur. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi ortaya konulmuştur:

H10:İmaj tüketicilerin tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

5. Davranışsal Niyet

Davranışsal niyet, kullanıcıların bilgi teknolojilerini kullanmaya yönelik tutumlarını araştırmayı hedefleyen Teknoloji Kabul Modeli’nden (TAM) elde edilmiş olan bir değişkendir. Kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetinin gücü (Fishbein ve Ajzen, 1977) olarak tanımlanan davranışsal niyet,

bir bireyin gerçek davranışının en önemli belirleyicisidir (Zhang, Zhu ve Liu, 2012). Zarpou, Saprikis, Markos ve Vlachopoulou (2012)'a göre bir bireyin mobil hizmetleri kullanacağına dair öznel olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Bir birey belirli davranışlara karşı olumlu bir tutuma sahip olduğunda, o davranışa uygun davranışı gerçekleştirmek için daha güçlü bir arzuya sahip olacaktır (Sam vd., 2014). Bu çalışmada davranışsal niyet mobil uygulamaların kullanıcılar tarafından benimsenme/kabul edilme niyeti olarak ele alınmıştır.

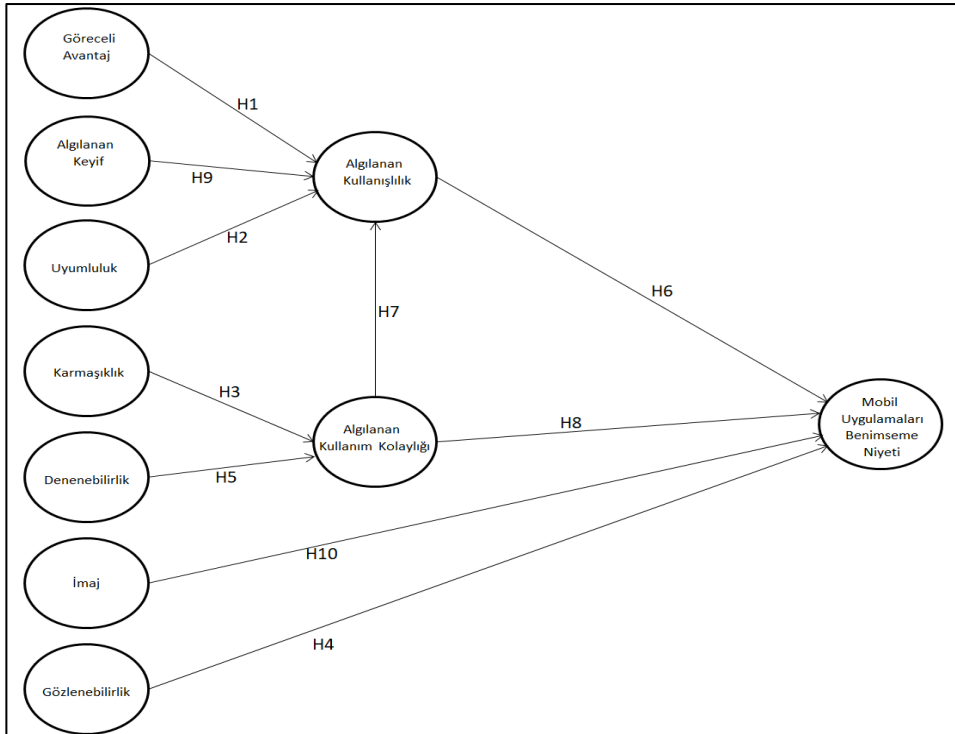
II. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın kuramsal modeli, hipotezleri, veri toplama aracı, veri toplama süreci, veri analizi yöntemi ile araştırmanın ana kütlesi ve örnekleme sunulmuştur.

A. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL MODELİ VE ÖLÇEKLERİ

Bu çalışmada, birbirinden bağımsız olan, göreceli avantaj, algılanan keyif, uyumluluk, karmaşıklık, denenebilirlik, imaj, gözlenebilirlik, algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı faktörlerinin mobil uygulama benimseme niyeti üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkileri ve mobil uygulama benimseme niyetini açıklama güçleri araştırılacaktır. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Kuramsal model

Literatürde daha önceden geliştirilmiş olan ve bu çalışmada ele alınan tüm ölçekler Tablo 1’de gösterilmektedir. Veri toplama aracında toplam 34 madde bulunmaktadır. Yabancı dilde oluşturulan ölçeklerin Türkçe diline çeviri aşamasında 5 aşamalı teknik kullanılmıştır. Bu aşamalar, ilk çeviri, ilk çeviriyi değerlendirme, geri çeviri, geri çeviriyi değerlendirme ve uzman görüşünü içermektedir (Brislin, Brislin, Lonner ve Thorndike, 1973). Tüm ölçekler öncelikle 2 İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Daha sonra bu ölçekler 3 farklı konunun uzmanı/alan uzmanı tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirmede ölçek maddelerinin okuyucular tarafından anlaşılabilirliği ve kültürel uyumluluğu incelenmiştir. Değerlendirme neticesinde elde edilen Türkçe ölçekler, 2 İngiliz Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi tarafından yeniden İngilizce diline çevrilmiştir. Elde edilen İngilizce ölçekler, ölçeklerin orijinal haliyle karşılaştırılmıştır. En son aşamada ise tüm ölçekler 2 farklı uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri sonrasında ölçeklerin nihai hali ortaya çıkmış ve bu çalışmada kullanılması kararlaştırılmıştır (Çetin ve Basım, 2012).

Ölçek maddeleri sırası ile, göreceli avantaj (Davis, 1989), algılanan keyif (Nysveen, Pedersen, ve Thorbjørnsen, 2005), uyumluluk (Davis, Bagozzi, ve Warshaw, 1989; Slyke, Belanger, ve Comunale, 2004), algılanan kullanışlılık (Venkatesh, Morris, Davis ve Davis, 2003), karmaşıklık (Davis, 1989), denenebilirlik (Karahanna vd., 1999), algılanan kullanım kolaylığı (Davis vd., 1989; Venkatesh vd., 2003), imaj (Moore ve Benbasat, 1991), gözlenebilirlik (Atkinson, 2007) ve mobil uygulamaları benimseme niyeti (Taylor ve Todd, 1995) ana kaynaklarından elde edilmiştir.

Tablo 1: Ölçek Maddeleri

Maddeler	Ölçek İsmi
GA1:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları kullanmak zaman kazandırıcı niteliktedirler. GA2:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları kullanmak verimlidir. GA3:Mobil uygulamaları cep telefonlarında kullanmak benzer özellikteki uygulamaları farklı cihazlarda kullanmaktan daha kullanışlıdır.	Göreceli Avantaj
AKEYF1:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları eğlendirici bulurum. AKEYF2:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları keyifli/tatminkar bulurum. AKEYF3:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları heyecan verici bulurum. AKEYF4:Cep telefonlarında yer alan mobil uygulamaları eğlenceli bulurum.	Algılanan Keyif
UYM1:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanmak isteklerimle uyumludur. UYM2:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanmak tarzıma uygundur. UYM3:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanmayı tercih ederim.	Uyumluluk
AKLLNŞ1:Mobil uygulamaları kullanmak belirli faaliyetlerdeki üretkenliğimi artırır. AKLLNŞ2:Mobil uygulamaları kullanmak belirli faaliyetlerdeki verimliliğimi artırır. AKLLNŞ3:Genel anlamda, belirli faaliyetlerimde mobil uygulamaları kullanmayı faydalı bulurum.	Algılanan Kullanışlılık
KARM1:Cep telefonumdaki mobil uygulamaları kullanmayı öğrenmek benim için kolaydır. KARM2:Mobil uygulamanın istediklerimi yapmasını sağlamak kolaydır. KARM3:Cep telefonunda yer alan mobil uygulamalarla etkileşimlerim net ve kolaydır. KARM4:Cep telefonunda yer alan mobil uygulamaları kullanmak kolaydır.	Karmaşıklık

Tablo 1'in devamı...

DENE1:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanıp kullanmama kararını vermeden önce uygulamanın ücretsiz deneme sürümünü kullandım (uygulama ücretliyse)	Denenebilirlik
DENE2:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanıp kullanmama kararını vermeden önce onu düzgünce	
DENE3:Cep telefonundaki mobil uygulamaların deneme sürümlerinin süresi uygulamaların neler yapabileceğini görmeme yetecek kadar uzun olmalıdır.	
AKUKO1:Benim için mobil uygulamaları çalıştırmayı/kullanmayı öğrenmek kolaydır.	Algılanan Kullanım
AKUKO2:Mobil uygulamaları kullanma konusunda beceri kazanabilmek benim için kolaydır.	Kolaylığı
AKUKO3:Genel anlamda mobil uygulamaları kullanmayı kolay bulurum.	
İMJ1:Cep telefonlarındaki mobil uygulamaları yalnızca gençler kullanır.	İmaj
İMJ2:Cep telefonunda mobil uygulamaları kullanarak diğer kişilerden farklılaşırım.	
İMJ3:Cep telefonunda mobil uygulamaları kullanan kişiler moda uyum sağlamışlardır.	
İMJ4:Cep telefonunda mobil uygulama kullanmak imajımı artırır.	
GÖZ1:Yaştaşlarım benim bir mobil uygulama kullandığımı gördüklerinde o mobil uygulamaya ilgi	Gözlenebilirlik
GÖZ2:Mobil uygulamayı kullandığım için insanlar uygulama hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğumu	
GÖZ3:Mobil uygulama kullanan yaşlıların uygulama kullanmayı sevmektedir.	
GÖZ4:Kullandığım uygulamaların içeriklerini arkadaşlarıma anlatmakta herhangi bir zorluk yaşamam.	
MBN1:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanmak isterim.	Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti
MBN2:Cep telefonumda mobil uygulamaları kullanmayı sıklıkla düşünürüm.	
MBN3:Cep telefonumda mevcut olan bir uygulamayı 6 ay içinde başka bir mobil uygulama ile değiştirme ihtimalim yüksektir.	

B. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada Mehra ve diğerleri (2020)'nin araştırmalarında yer alan ölçek maddeleri kullanılmaktadır. Mehra ve diğerleri (2020)'den ölçek kullanım izini alınmıştır. Ayrıca Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Etik kuruluna başvurulmuş ve anket uygulama izni alınmıştır.

Anket formu ile mobil uygulamaların göreceli avantajları, bireylerin mobil uygulamalardan aldıkları keyif, mobil uygulamaların bireye uyumluluğu, mobil uygulamaların karmaşıklığı, mobil uygulamaların denenebilirliğini, mobil uygulamaların yaratacağı imajı, mobil uygulama kullanmanın gözlenebilir sonuçlarını, bireylerin mobil uygulamaların kullanışlılığı ve kullanım kolaylığı konusundaki algıları ve bireylerin mobil uygulamaları benimseme niyetleri araştırılmıştır. Katılımcıların en sevdikleri ve son üç ayda en az 10 kez kullandıkları mobil uygulamalarını düşünerek anket sorularını cevaplamaları istenmiştir.

Anket formu, Google Formlar aracılığı ile oluşturulmuştur. Covid 19 pandemi süresinde toplanan bu anket verilerine sağlıklı yollar ile erişebilmek için tüm katılımcıların anketi çevrimiçi olarak yanıtlamaları istenmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN ANALİZ AŞAMALARI

Bu çalışmada öncelikle örneklemeden elde edilen veriler doğrultusunda öncelikle katılımcılara ait demografik özellikler ortaya konulmuş ve ölçeklerin öngörülen yapılarının toplanan veri ile desteklenip desteklenmediği belirlemek için AMOS 20 programı ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA analizinden sonra ölçekler arasında yapısal eşitlik modeli kurularak ölçekler arasındaki nedensel ilişkiler incelenmiştir.

D. ARAŞTIRMANIN ANA KÜTLESİ VE ÖRNEKLEMİ

Digital in 2020, (2020) raporuna göre Türkiye’de 77.390.000 adet mobil uygulama kullanıcısı bulunmaktadır. Bu çalışmanın ana kütlesi ise Türkiye’de mobil uygulama kullanan tüm bireylerdir. (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004)’a göre ana kütle sayısı 1.000.000’den fazla olduğunda ve $+0,05$ örnekleme hatası ile analiz sonucu elde edilmek istenildiğinde ulaşılması gereken anket sayısı en az 384’dür. Bu araştırmanın örnekleme basit tesadüfi örnekleme metodu ile elde edilmiştir. Çevrimiçi anket yöntemi uygulandığından tüm sorulara cevap verme zorunluluğu getirilmiş, tüm sorular cevaplanmadan anket sonuçlandırılmamaktadır. Dolayısı ile eksik veya tamamlanmamış anket bulunmamaktadır. Bu çalışmanın örnekleme 396 kişiden oluşmaktadır. Bu sayı 384’den fazla olduğu için kişi sayısının gerçekleştirilecek analizleri uygulamak için yeterli miktarda olduğu söylenebilir.

III. BULGULAR

Bu bölümde katılımcıların demografik özellikleri, doğrulayıcı faktör analizi, ave, cr, α değerleri ve ölçekler arası korelasyonlar ve yapısal eşitlik modeli sonuçları ele alınacaktır.

A. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmadaki katılımcıların toplam sayısı 396’dır. Tablo 2’de görüldüğü üzere ankete katılımcıların çoğunluğu %55,8’i erkeklerdir. Ankete katılan kişilerin çoğunluğunun eğitim seviyesi %43,7 ile lisans (üniversite) eğitimidir. Bu oranı %26 ile lisansüstü, %21,5 ile yüksekokul ve %5,6 ile lise seviyesi takip etmektedir. Ankete katılanların çoğunluğunun yaş aralığı %44,2 oranı ile 18-25 yaş grubudur. Bu oranı %30,8 ile 26-33 yaş aralığı, %18,7 ile 34-41 yaş aralığı, %3,5 ile 42-49 yaş aralığı ve %2,8 ile 50+ yaş aralığı takip etmektedir. Ankete katılım gösteren kişilerin çoğunluğu %60,3 ile her gün, %27,3 oranı ile her hafta ve %12,4 oranı ile her ay bilgisayar kullanmaktadır. Ankete katılım gösteren kişilerin çoğunluğu %90,2 oranı ile her gün ve %8,3 oranı ile her hafta ve %1,5 oranı ile her ay cep telefonu kullanmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		<i>Frekans</i>	<i>%</i>
<i>Cinsiyet</i>	Erkek	221	55,8
	Kadın	175	44,2
	Toplam	396	100
<i>Eğitim</i>	Lise	22	5,6
	Yüksekokul	85	21,5
	Lisans	173	43,7
	Yüksek Lisans	103	26
	Doktora	13	3,2
Toplam	396	100	
<i>Yaş</i>	18-25	175	44,2
	26-33	122	30,8
	34-41	74	18,7
	42-49	14	3,5
	50+	11	2,8
Toplam	396	100	
<i>Bilgisayar Kullanma Sıklığı</i>	Her gün	239	60,3
	Her hafta	108	27,3
	Her ay	49	12,4
	Toplam	396	100
<i>Cep Telefonu Kullanma Sıklığı</i>	Her gün	357	90,2
	Her hafta	33	8,3
	Her ay	6	1,5
	Toplam	396	100

B. DOĞRULAYICI FAKTÖR ANALİZİ

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA); daha önceden geliştirilmiş, önceki araştırmalarda kullanılmış ya da kuramsal dayacağı bulunan bir ölçeğin ya da bir modelin doğruluğunu yeni bir araştırmada toplanan veriler ile teyit etmek için kullanılmaktadır (Gürbüz, 2019). DFA analizinde her bir gözlenen değişkenin hangi gizil değişkenin veya hangi faktörün altında yer alacağı belirlidir. DFA analizinin sonucunda gözlenen değişkenlerin yük katsayıları, faktörlerin açıkladıkları varyans oranı gibi bilgilere ek olarak, oluşturulan modelin doğruluğu çeşitli uyum iyiliği değerleri ile test edilmektedir. Bu bölümde ölçüm modeli (araştırmada yer alan tüm ölçekler) bir bütün olarak analize dahil edilmiştir. DFA analizini gerçekleştirmeden önce veri setinin eksik ve uç

değerleri, tekli ve çoklu normalliği ve çoklu doğrusal bağıntısallık değerlerinin incelenmesi tavsiye edilmektedir (Ullman ve Bentler, 2012).

Tamamen çevrimiçi olarak gerçekleştirilen bu ankette tüm soruların yanıtlanması zorunlu olarak ayarlanmıştır. Anketi cevaplayan katılımcıların yanıtlanmadıkları bir soru olduğunda anket formu gönderilememektedir. Bu nedenle bu araştırmada eksik veya kayıp veri bulunmamaktadır. Bu araştırmada Mahalanobis katsayısının Chi-Kare dağılımlarındaki olasılıkları incelenmiş ve analizde herhangi bir uç değere rastlanmamıştır. Çalışmadaki normallik varsayımı tüm verilerin çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri ve Q-Q plot eğrileri yardımıyla incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve 1 değerleri arasında yer almakta ve Q-Q plot eğrileri normallik doğrusuyla paralellik göstermektedir. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmaması için ise VIF<0,10 ve Tolerans değerinin<0,10 olması gerekmektedir (Gujarati, 1995). Bu çalışmada çoklu doğrusal bağlantı sorunu görülmektedir. Bu araştırmada yer alan tüm verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle maksimum olabilirlik yöntemi kullanılmıştır.

Kline’a göre (aktaran Kılıç ve Koyuncu, 2017, s. 417) “DFA çalışmalarında en azından χ^2 , serbestlik derecesi, p-manidarlık değeri, Hata Kareleri Ortalamalarının Karekökü (Root Mean Square Error Of Approximation-RMSEA) ve %90 güven aralığı, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index-CFI) ve Artık Kareler Ortalamasının Standartlaştırılmış Karekökü (Standardized Root Mean Square Residual-SRMR) değerleri raporlanmalıdır” (Kline, 2016). Buna göre DFA analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri ($X^2[482, N =396] =1078,656$; $p<0,01$; $X^2/sd= 2,238$; CFI= 0,945 (>0,09); RMSEA= 0,056 (<0,08); SRMR= 0,04 (<0,08)) olarak bulunmuştur. GFI ve AGFI değerleri örneklem büyüklüğüne oldukça duyarlı kriterlerdir (Fan ve Sivo, 2005) ve söz konusu uyum indekslerinin çıktı raporlarında kullanılmaması önerilmektedir (Sharma, Mukherjee, Kumar ve Dillon, 2005). Elde edilen sonuçlara göre uyum iyiliği değerlerinin kabul edilen sınırlar içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Uyum İyiliği Sonuçları ve Beklenen Değerler

	X^2	DF	GFI	AGFI	NFI	CFI	SRMR	RMSEA
Uyum iyiliği	1078,656	482	0,857	0,824	0,906	0,945	0,046	0,056
Beklenen Değerler	-	-	>0,90	>0,85	>0,90	>0,90	<0,08	<0,08

Uyum iyiliği ortaya konulduktan sonra ölçeklerin güvenilirlik değerlerinin belirtilmesi gerekmektedir. Tablo 4’de ölçeklere ait bilgiler yer almaktadır. Cronbach Alpha Güvenilirlik Katsayısı (α) her bir ölçeğin güvenilirliğini ifade ederken, korelasyonlar değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü göstermektedir.

Tablo 4: AVE, CR, α Değerleri ve Ölçekler Arası Korelasyonlar

	AVE	CR	α	GA	AKEYF	UYM	AKLLNŞ	KARM	DENE	AKUKO	İMİ	GÖZ	MBN
GA	0,692	0,762	0,854	1									
AKEYF	0,687	0,897	0,896	,746**	1								
UYM	0,690	0,763	0,869	,695**	,730**	1							
AKLLNŞ	0,699	0,768	0,872	,647**	,650**	,711**	1						
KARM	0,677	0,894	0,894	,645**	,694**	,700**	,677**	1					
DENE	0,618	0,720	0,822	,580**	,633**	,607**	,611**	,633**	1				
AKUKO	0,740	0,789	0,895	,656**	,669**	,710**	,659**	,799**	,665**	1			
İMİ	0,724	0,913	0,911	,496**	,579**	,457**	,433**	,357**	,527**	,378**	1		
GÖZ	0,582	0,848	0,849	,684**	,732**	,723**	,647**	,706**	,651**	,727**	,644**	1	
MBN	0,634	0,730	0,833	,676**	,713**	,683**	,639**	,720**	,636**	,706**	,548**	,777**	1

**0,01 anlamlılık seviyesi

Tablo 4'te AVE>0,5, CR>0,7 ve CR>AVE birleşim geçerliliği değerlerinin sağlandığını ve her bir değişkenin yüksek güvenilirliğe sahip oldukları (her bir α >0,70) gözlenmektedir. Tablo 4'te aynı zamanda değişkenler arasındaki ilişkilere de yer verilmiştir. Ör; imaj ve diğer değişkenler arasında çoğunlukla orta güçlü (0,378 - 0,579 arası) ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun dışında çoğunlukla tablodaki tüm değişkenlerin birbiri ile pozitif yönlü ve orta üst düzeyde (>0,60) korelasyona sahip oldukları görülmektedir.

C. YAPISAL EŞİTLİK MODELİ

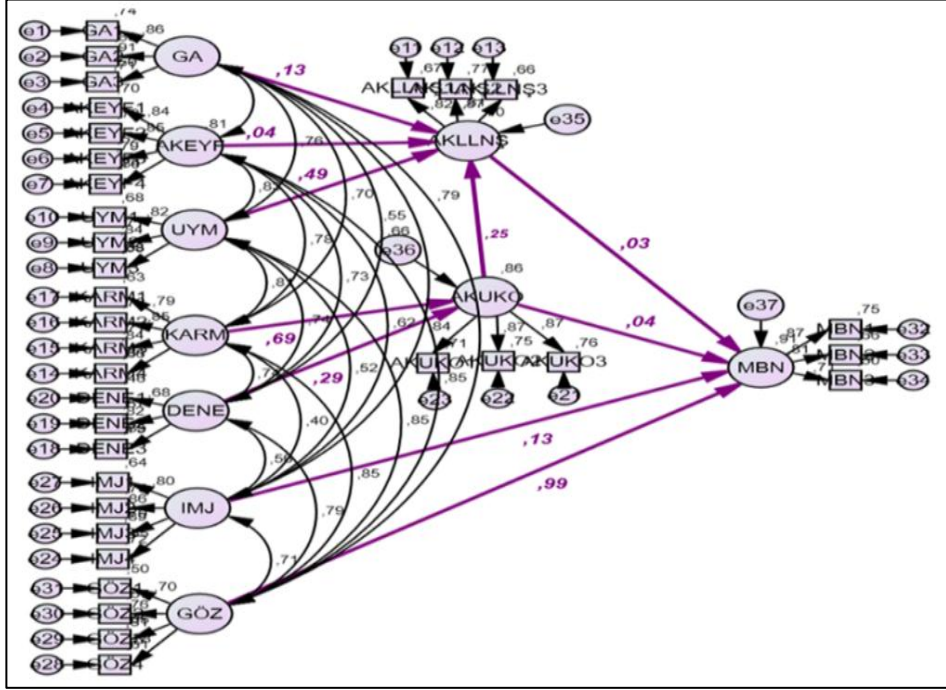
Yapısal eşitlik modeli (YEM) analizlerinde değişkenler arasındaki direkt ve indirekt nedensel etkiler test edilmektedir. Bu tür modellerde, her bir gizil değişken, gözlenen değişkenlerle (anket soruları) ile birlikte YEM analizine dahil edilerek araştırmanın ölçüm modelini oluşturmaktadır. YEM analizlerinde, gözlenen değişkenlerin ölçüm hataları da modele dahil edildiğinden, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler diğer modellere göre daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır (Gürbüz, 2019, s. 94). Araştırmanın bu bölümünde değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tespit edebilmek için yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur.

Şekil 2'de yer alan YEM sonuçlarına göre; Görelî Avantajın (GA) Algılanan Kullanışlılık (AKLLNŞ) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır ($\beta=0,13$, $p=0,081>0,05$) ve Algılanan Keyifin (AKEYF) Algılanan Kullanışlılık (AKLLNŞ) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır ($\beta=0,04$, $p=0,703>0,05$). Uyum'un (UYM) Algılanan Kullanışlılık (AKLLNŞ) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif ($\beta = 0,49$, $p < 0,01$) bulunmuştur.

Karmaşıklığın (KARM) Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKUKO) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif ($\beta=0,69$, $p<0,01$) bulunmuştur. Denenebilirliğin (DENE) Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKUKO) üzerindeki

etkisi anlamlı ve pozitif ($\beta=0,29$, $p<0,01$) bulunmuştur. Algılanan Kullanım Kolaylığının (AKUKO) Algılanan Kullanışlılık (AKLLNŞ) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif ($\beta=0,25$, $p<0,01$) bulunmuştur.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli, Standardize Yol Diyagramı

Algılanan Kullanışlılığın (AKLLNŞ) Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti (MBN) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır ($\beta=0,03$, $p=0,639>0,05$). Algılanan Kullanım Kolaylığının (AKUKO) Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti (MBN) üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır ($\beta=0,03$, $p=0,655>0,04$). İmajın (IMJ) Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti (MBN) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif ($\beta=0,13$, $p<0,05$) bulunmuştur. Gözlenebilirliğin (GÖZ) Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti (MBN) üzerindeki etkisi ise anlamlı ve pozitif ($\beta= 0,99$, $p<0,01$) bulunmuştur.

Ayrıca İmajın (IMJ) ve Gözlenebilirlik (GÖZ) değişkenleri, Mobil Uygulamaları Benimseme Niyeti (MBN) değişkeninin varyansının %91’ini açıklamaktadır. Bunun yanı sıra Görelî avantaj (GA), Algılanan Keyif (AKEYF), Uyum (UYM) ve Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKUKO) değişkenleri Algılanan Kullanışlılık (AKLLNŞ) değişkenin varyansının %70’ini açıklarken, Karmaşıklık (KARM) ve Denenebilirlik (DENE) değişkenlerinin de Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKUKO) değişkenin varyansının %86’ısını açıkladığı bulunmuştur. YEM analizine ilişkin tüm parametre değerleri Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: YEM Analizine İlişkin Parametre Tahmini

Ölçme Modeli						
GA1	<---	GA	0,86	1		
GA2	<---	GA	0,91	0,921	0,039	***
GA3	<---	GA	0,71	0,723	0,045	***
AKEYF1	<---	AKEYF	0,84	1		
AKEYF2	<---	AKEYF	0,85	0,956	0,046	***
AKEYF3	<---	AKEYF	0,79	0,932	0,051	***
AKEYF4	<---	AKEYF	0,84	0,927	0,046	***
UYM3	<---	UYM	0,83	1		
UYM2	<---	UYM	0,84	1,054	0,054	***
UYM1	<---	UYM	0,82	1,089	0,057	***
AKLLNŞ1	<---	AKLLNŞ	0,82	1		
AKLLNŞ2	<---	AKLLNŞ	0,88	1,066	0,053	***
AKLLNŞ3	<---	AKLLNŞ	0,81	0,991	0,054	***
KARM4	<---	KARM	0,81	1		
KARM3	<---	KARM	0,84	1,032	0,053	***
KARM2	<---	KARM	0,85	1,007	0,051	***
KARM1	<---	KARM	0,79	0,991	0,055	***
DENE3	<---	DENE	0,85	1		
DENE2	<---	DENE	0,82	1,052	0,057	***
DENE1	<---	DENE	0,68	0,896	0,062	***
AKUKO3	<---	AKUKO	0,87	1		
AKUKO2	<---	AKUKO	0,87	1,033	0,045	***
AKUKO1	<---	AKUKO	0,84	0,988	0,045	***
IMJ4	<---	IMJ	0,85	1		
IMJ3	<---	IMJ	0,89	1,057	0,046	***
IMJ2	<---	IMJ	0,87	1,019	0,047	***
IMJ1	<---	IMJ	0,8	1,006	0,052	***
GÖZ4	<---	GÖZ	0,78	1		
GÖZ3	<---	GÖZ	0,81	1,047	0,059	***
GÖZ2	<---	GÖZ	0,76	0,997	0,061	***
GÖZ1	<---	GÖZ	0,7	0,978	0,066	***
MBN1	<---	MBN	0,87	1		
MBN2	<---	MBN	0,81	0,989	0,05	***
MBN3	<---	MBN	0,71	0,933	0,058	***
Yapısal Model						
AKUKO	<---	KARM	0,69	0,748	0,064	***
AKUKO	<---	DENE	0,29	0,277	0,052	***
AKLLNŞ	<---	AKEYF	0,04	0,035	0,091	0,703
AKLLNŞ	<---	UYM	0,49	0,532	0,106	***
AKLLNŞ	<---	GA	0,13	0,111	0,064	0,081
AKLLNŞ	<---	AKUKO	0,25	0,236	0,067	***
MBN	<---	GÖZ	0,99	1,046	0,134	***
MBN	<---	IMJ	0,13	0,1	0,05	0,048
MBN	<---	AKUKO	0,04	0,035	0,079	0,655
MBN	<---	AKLLNŞ	0,03	0,027	0,059	0,639

($X^2[496, N=396]=489,341$; $p<0,01$; $X^2/sd= 2,244$; CFI= 0,943; RMSEA= 0,05; SRMR=0,04)

Tablo 5’de yer alan hipotez testi sonuçları Tablo 6’da özetlenmektedir. Tablo 6’de H1, H6 ve H8, H9 reddedilirken, H2, H3, H4, H5, H7 ve H10’un kabul edildiği görülmektedir.

Tablo 6: Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	Kabul/Red
H1:Göreceli avantaj, mobil uygulamaların algılanan kullanılışlılığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	RED
H2:Uyumluluk, mobil uygulamaların algılanan kullanılışlılığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	KABUL
H3:Karmaşıklık, mobil uygulamaların algılanan kullanım kolaylığını anlamlı ve negatif etkilemektedir.	KABUL
H4:Gözlenebilirlik tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	KABUL
H5:Denenebilirlik, mobil uygulamaların algılanan kullanım kolaylığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	KABUL
H6:Algılanan kullanılışlılık, tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini etkilememektedir.	RED
H7:Algılanan kullanım kolaylığı, mobil uygulamaların algılanan kullanılışlılığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	KABUL
H8:Algılanan kullanım kolaylığı, tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	RED
H9:Algılanan keyif, mobil uygulamaların algılanan kullanılışlılığını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	RED
H10:İmaj tüketicilerin tüketicilerin mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif etkilemektedir.	KABUL

SONUÇ

Mobil uygulamalar; mobil cihazların yeteneklerini artıran ve son kullanıcıya yönelik yazılım uygulamalarıdır (Yang, 2013). Mobil uygulamaları kullanan bireyler günlük yaşamlarındaki çeşitli faaliyetleri gerçekleştirirken mobil uygulamalardan faydalanmaktadırlar. Bazı mobil uygulamalar kullanıcılar için vazgeçilmez olsa da uygulama marketine yüklenen uygulama sayısı ile karşılaştırıldığında bu uygulamaların pek azının kullanıcılar tarafından aktif olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Uygulama geliştiricileri öncelikle uygulamalarının kullanıcılar tarafından tercih edilmesini ve daha sonra kullanıcıların uygulamalara bağımlı hissetmelerini amaçlamaktadırlar. Kullanıcıların uygulamalarda geçirdikleri zaman arttıkça kullanıcıların maruz bırakıldıkları reklam sayısı artmakta ve sonuç olarak kullanıcılar uygulamaya reklam veren çeşitli markaların tüketicileri haline gelmektedir. Sonuç olarak bir uygulamanın başarılı olarak nitelendirilebilmesi için bireylerin mobil uygulamaları yüklemelerinin yanında uygulamaları benimsemiş olmaları ve bu uygulamaları sıklıkla kullanmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada bireylerin belirli bir mobil uygulamayı kullanma kararını vermelerine yol açan direkt ve indirekt faktörlerin Türkiye örneklemini üzerinde araştırılması amaçlanmıştır. Bulunan sonuçların ışığında mobil uygulamaların çeşitli açılardan bireyler için daha uygun hale getirilmesi ve mobil uygulamaların bireyler tarafından daha çok benimsenmesi sağlanabilecektir.

Kavramsal geçerliliği ortaya konulmuş olan ölçeklerin yer aldığı ölçüm modelinin toplanan veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığının araştırılması için bu çalışmada öncelikle DFA analizi gerçekleştirilmiştir. DFA analizi sonuçlarına göre modelin uyum değerleri kabul edilen sınırlar içinde bulunmuştur. Son modelde modelde yer alan ölçeklerin AVE, CR ve güvenilirlik değerleri incelenmiş ve modeldeki ölçeklerin geçerlili ve güvenir oldukları tespit edilmiştir. Modelde yer alan ölçekler arasındaki nedensel ilişkiler ise YEM analizi ile incelenmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre; göreceli avantaj ve algılanan keyifin, algılanan kullanılabilirlik üzerinde etkisinin olmadığı; fakat uyumun algılanan kullanılabilirliği anlamlı ve pozitif etkilediği bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle uygulamaların kullanıcıya zaman kazandırması, uygulamanın cep telefonunda daha kullanışlı olması, kullanıcıların mobil uygulamaları cep telefonlarında kullanmayı hoş, keyifli ve heyecan verici bulmaları; kullanıcıların işlerindeki üretkenliklerinin ve verimliliklerinin artmasına ve uygulamaları faydalı bulmalarına yol açmamaktadır. Ancak bir mobil uygulamanın kullanıcıların stili, tarzı ve istekleriyle uyumlu olması kullanıcıların uygulamaları kullanışlı bulmalarını sağlamaktadır. Buna göre hedef kitlelerini iyi tanımlayabilen mobil uygulamalar kullanıcıların tarzlarına hitap eden uygulamalar geliştirdiklerinde kullanıcılar ancak o zaman bu uygulamaları kendileri için kullanışlı bulmaktadırlar.

Karmaşıklığın ve denenebilirliğin, algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etkisi ise anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Ek olarak karmaşıklığın algılanan kullanım kolaylığı üzerindeki etki düzeyinin denenebilirliğe göre daha fazla tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle uygulamayı öğrenmenin ve uygulamada işlemleri gerçekleştirmenin kolay olması, uygulamaların kullanımının kolay olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kullanıcılar uygulamaları kullanmadan önce deneme sürümlerini kullandıklarında ve deneme süresi yeteri kadar uzun olduğunda mobil uygulamaların kullanımını kolay olarak algılanmaktadırlar. Bu durumda uygulama öğrenmesi ve kullanımı basit bir şekilde tasarlandığında ve kullanıcılara deneme süresi verildiğinde mobil uygulamaların kullanımları daha kolay olarak algılanmaktadırlar.

Algılanan kullanım kolaylığının, algılanan kullanılabilirlik üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitif olarak bulunmuştur. Buna göre uygulamaların öğrenilmesi ve kullanılması kolay olduğunda uygulamalar kullanıcılar açısından faydalı ve kullanışlı olarak algılanmaktadır. Algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığının mobil uygulamaları benimseme niyeti üzerindeki etkisi anlamlı

bulunmamıştır. Buna göre mobil uygulamaların kolay ve kullanışlı olarak algılanması, uygulamaların kullanıcılar tarafından benimsenmesi için yeterli değildir.

Kullanıcıların bir mobil uygulamayı kabul etmesi için mobil uygulamanın farklı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlara göre bu niteliklerin mobil uygulamaların sağladığı imaj ve gözlenebilirlik olduğu bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle imaj ve gözlenebilirliğin kullanıcıların mobil uygulamaları benimseme niyetini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği bulunmuştur. Gözlenebilirliğin etki düzeyinin ise imaja göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kullanıcılar bir uygulamayı kullandıklarında kullanmayanlardan farklılaştıklarını, moda uyum sağladıklarını hissettiklerinde, mobil uygulamalara dair bilgileri dışarıdan belli olduğunda ve kullanıcıların ekranları bu mobil uygulamaları kullandıklarında kullanıcılar mobil uygulamaları kabul etmeye niyetlenmekte ve sonuç olarak bu uygulamaları sürekli olarak kullanma davranışı gösterecekleri tahmin edilmektedir. Bu bulgular yeniliğin gözlenebilirliğinin yeniliklerin benimsenmesi üzerinde olumlu bir etkisinin sonucuna ulaşan pek çok çalışma ile uyumlu olduğunu göstermektedir (Akgün ve Kılıç, 2019; Köse, 2012; Rogers, 2003). Genç nesle ulaşabilmek için gençlerin örnek aldıkları kişilerin ve popüler ekranların gözlenebilirliğini sağlamak önemli bir strateji olabilmektedir. Ayrıca alanyazındaki (Hao, Dennen ve Mei, 2017; Rao ve Troshani, 2007; Venkatesh ve Davis, 2000) çalışmaları ile benzer şekilde bu çalışmada imajın mobil uygulamaların kullanma niyetini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde imajın yeniliklerin doğrudan benimsenmesi ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sonuçlar bu alandaki literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Son olarak imaj ve gözlenebilirlik, mobil uygulamaları benimseme niyeti değişkeninin varyansının %91’ini açıklanmaktadır. Göreli avantaj, algılanan keyif, uyum, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılık değişkeninin varyansının %70’ini açıklarken, karmaşıklık ve denenebilirlik değişkenlerinin de algılanan kullanım kolaylığı değişkeninin varyansının %86’ısını açıklamaktadır. Buna göre bu çalışmada mobil uygulamaların benimsenme niyetindeki değişimi büyük oranda açıklayan en etkili değişkenler tespit edilmiştir.

Mobil uygulamaların kullanıcılar tarafından içtenlikle kabul edilmesini ve dolayısıyla ilerideki düzenli kullanımını hedefleyen uygulama geliştiricileri kullanıcıların imajlarını ve dışarıdan görünürlüklerini yüksek oranda arttırabilecekleri mobil uygulama özellikleri geliştirmeye çalışmalıdırlar. Bu sonuçlar mobil uygulamaları çoğunlukla gençlerin kullandığı genç nüfuslu Türkiye açısından oldukça anlamlı görülmektedir. Günümüzde genç kuşağının imaj, ünlülük, bilinir olma gibi özelliklere değer verdiği düşünüldüğünde sonuçların oldukça anlamlı olduğu söylenebilmektedir.

İlerideki araştırmacılara imaj ve gözlenebilirlik değişkenlerinin yanı sıra, uygulama kullanıcıları çoğunlukla gençler olduğundan, gençlerin önem verdiği farklı değişkenler eklenerek mobil uygulamaları benimseme niyetinin varyansının açıklanma düzeyinin artırılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca karma yöntem veya nitel bir yöntem kullanılarak bu çalışmadaki araştırma yönteminin kapsamının genişletilmesi tavsiye edilmektedir. İlerideki araştırmaların Türkiye örneklemleri üzerinde gerçekleştirilmesi ilgili literatüre katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdinoor, A., ve Mbamba, U. O. (2017). Factors influencing consumers' adoption of mobile financial services in Tanzania. *Cogent Business & Management*, 4(1), 1392273.
- Atkinson, N. L. (2007). Developing a questionnaire to measure perceived attributes of eHealth innovations. *American Journal of Health Behavior*, 31(6), 612-621.
- AL-Majali, M., ve Nik, N. K. N. (2011). Modeling the antecedents of internet banking service adoption (IBSA) in Jordan: A Structural Equation Modeling (SEM) approach. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 16(1), 1-15.
- Akgün, Z., ve Kiliç, S. (2019). Türkiye'de dijital ürünlerin benimsenme düzeyleri: c kuşağı tüketicilerine dair bir saha araştırması 1. *Third Sector Social Economic Review*, 54(2), 1014-1034.
- Bendary, N., ve Al-Sahouly, I. (2018). Exploring the extension of unified theory of acceptance and use of technology, UTAUT2, factors effect on perceived usefulness and ease of use on mobile commerce in Egypt. *Journal of Business and Retail Management Research*, 12(2). 60-71.
- Bao, Y., Zhou, K. Z., ve Su, C. (2003). Face consciousness and risk aversion: do they affect consumer decision- making? *Psychology & Marketing*, 20(8), 733-755.
- Brislin, R. W., Brislin, R. W., Lonner, W. J., ve Thorndike, R. M. (1973). *Cross-cultural research methods* (Vol. 11). New York: J. Wiley.
- Chan, T. C. (2005). *A study of the adoption e-learning factors on Taiwan (Doctoral Thesis)*. Chaoyang University of Technology.
- Chang, S. C., ve Tung, F. C. (2008). An empirical investigation of students' behavioural intentions to use the online learning course websites. *British Journal of Educational Technology*, 39(1), 71-83.

- Chauhan, S., Mukhopadhyay, S., ve Jaiswal, M. (2018). The adoption of mobile app for B2C transaction in platform marketplace: An empirical examination of key drivers. *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 20(1), 9–22.
- Coursaris, C. K., ve Van Osch, W. (2015). Lifestyle-technology fit: Theorizing the role of self-identity in IS research. *Computers in Human Behavior*, 49, 460-476.
- Çetin, F., ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Davis, F. D. (1985). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results* (Doctoral Thesis). Massachusetts Institute of Technology.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., ve Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: a comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982–1003.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., ve Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111–1132.
- Fagan, M. H. (2019). Factors influencing student acceptance of mobile learning in higher education. *Computers in the Schools*, 36(2), 105–121.
- Fan, X., ve Sivo, S. A. (2005). Sensitivity of fit indexes to misspecified structural or measurement model components: Rationale of two-index strategy revisited. *Structural Equation Modeling*, 12(3), 343-367.
- Fishbein, M., ve Ajzen, I. (1977). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley, Reading, MA
- Fishbein, M., ve Ajzen, I. (1980). *Predicting and understanding consumer behavior: Attitude-behavior correspondence. Understanding attitudes and predicting social behavior*. Prentice Hall Englewood Cliffs, NJ.
- Gangwar, H., Date, H., ve Ramaswamy, R. (2015). Understanding determinants of cloud computing adoption using an integrated TAM-TOE model. *Journal of enterprise information management*, 28(1), 107-130.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gumussoy, C. A., Kaya, A., ve Ozlu, E. (2018). Determinants of mobile banking use: an extended TAM with perceived risk, mobility access,

- compatibility, perceived self-efficacy and subjective norms. *Industrial Engineering in the Industry 4.0 Era* içinde (225-238. ss.). Cham: Springer.
- Gujarati, D.N. 1995. *Basic econometrics*. 3rd ed. McGraw-Hill, New York, USA
- Hajiheydari, N., ve Ashkani, M. (2018). Mobile application user behavior in the developing countries: A survey in Iran. *Information Systems*, 77, 22–33.
- Hao, S., Dennen, V. P., ve Mei, L. (2017). Influential factors for mobile learning acceptance among Chinese users. *Educational Technology Research and Development*, 65(1), 101-123.
- Holak, S. L., ve Lehmann, D. R. (1990). Purchase intentions and the dimensions of innovation: An exploratory model. *Journal of Product Innovation Management: An International Publication of the Product Development & Management Association*, 7(1), 59–73.
- Hsu, C. L., Lu, H. P., ve Hsu, H. H. (2007). Adoption of the mobile Internet: An empirical study of multimedia message service (MMS). *Omega*, 35(6), 715–726.
- Huiying, D., Tingjie, L., Whinston, A. B., ve Jiale, L. (2010, April). An empirical study of consumer adoption on mobile data services (MDS) in China. *2010 Second International Conference on Multimedia and Information Technology* içinde (298-301.ss.). IEEE.
- Joo., Y. J., Lim, K. Y., ve Lim, E. (2014). Investigating the structural relationship among perceived innovation attributes, intention to use and actual use of mobile learning in an online university in South Korea. *Australasian Journal of Educational Technology*, 30(4), 427–439.
- Kalinic, Z., ve Marinkovic, V. (2016). Determinants of users' intention to adopt m-commerce: an empirical analysis. *Information Systems and E-Business Management*, 14(2), 367–387.
- Karahanna, E., Straub, D. W., ve Chervany, N. L. (1999). Information technology adoption across time: a cross-sectional comparison of pre-adoption and post-adoption beliefs. *MIS Quarterly*, 23(2), 183–213.
- Karahanna, E., Ahuja, M., Srite, M., ve Galvin, J. (2002). Individual differences and relative advantage: The case of GSS. *Decision Support Systems*, 32(4), 327–341.
- Karahoca, A., Karahoca, D., ve Aksöz, M. (2018). Examining intention to adopt to internet of things in healthcare technology products. *Kybernetes*.
- Kenny, Phan, Daim, ve Tugrul, U. (2011). Exploring technology acceptance for mobile services. *Journal of Industrial Engineering and Management (JIEM)*, 4(2), 339–360.

- Kılıç, A. F., ve Koyuncu, İ. (2017). *Ölçek uyarlama çalışmalarının yapı geçerliği açısından incelenmesi*. Pegem Atıf İndeksi, 415-438.
- Kim, J., Connolly, D. J., ve Blum, S. (2014). Mobile technology: an exploratory study of hotel managers. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 15(4), 417–446.
- Kim, S. H. (2008). Moderating effects of Job Relevance and Experience on mobile wireless technology acceptance: Adoption of a smartphone by individuals. *Information and Management*, 45(6), 387–393.
- Kim, Y. H., Kim, D. J., ve Wachter, K. (2013). A study of mobile user engagement (MoEN): Engagement motivations, perceived value, satisfaction, and continued engagement intention. *Decision Support Systems*, 56, 361–370.
- Kline, R. B. (2016). *Principle and practice of structural equation modelling* (4. Baskı). New York, NY: The Guilford Press.
- Khlaisang, J., Teo, T., ve Huang, F. (2019). Acceptance of a flipped smart application for learning: a study among Thai university students. *Interactive Learning Environments*, 1-18.
- Koenig-Lewis, N., Marquet, M., Palmer, A., ve Zhao, A. L. (2015). Enjoyment and social influence: predicting mobile payment adoption. *The Service Industries Journal*, 35(10), 537-554.
- Köse, B. (2012). *Tüketici yenilikçiliği ve yeniliklerin benimsenmesi: bir yenilik olarak mobil internet* (Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kumar, A., Dhingra, S., Batra, V., ve Purohit, H. (2020). A framework of mobile banking adoption in India. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(2), 40.
- Lee, M. S., McGoldrick, P. J., Keeling, K. A., ve Doherty, J. (2003). Using ZMET to explore barriers to the adoption of 3G mobile banking services. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 31(6), 340-348.
- Lee, Y.C. (2006). An empirical investigation into factors influencing the adoption of an e-learning system. *Online Information Review*, 30(5), 517–541.
- Lee, Y. H., Hsieh, Y. C., ve Hsu, C. N. (2011). Adding innovation diffusion theory to the technology acceptance model: Supporting employees' intentions to use e-learning systems. *Journal of Educational Technology & Society*, 14(4), 124-137.

- Lee, S.-G., Park, B., Kim, S.-H., ve Lee, H.-H. (2012). Innovation and imitation effects in the mobile telecommunication service market. *Service Business*, 6(3), 265–278.
- Lee, M. H., ve So, Y. J. (2015). The effects of mobile bakery application's perceived usefulness and easiness on its continuous use. *Culinary science and hospitality research*, 21(2), 171-186.
- Lee, J., Kim, J., ve Choi, J. Y. (2019). The adoption of virtual reality devices: The technology acceptance model integrating enjoyment, social interaction, and strength of the social ties. *Telematics and Informatics*, 39, 37-48.
- Lin, C., ve Bhattacharjee, A. (2010). Extending technology usage models to interactive hedonic technologies: a theoretical model and empirical test. *Information Systems Journal*, 20(2), 163–181.
- Lwoga, E. T., ve Lwoga, N. B. (2017). User acceptance of mobile payment: the effects of user- centric security, system characteristics and gender. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 81(1), 1-24.
- Matthew Yaw Owusu, G., Amoah Bekoe, R., Amoasa Addo-Yobo, A., ve Otioku, J. (2020). Mobile banking adoption among the Ghanaian youth. *Journal of African Business*. 1-22.
- Mac Callum, K., ve Jeffrey, L. (2014). Factors impacting teachers' adoption of mobile learning. *Journal of Information Technology Education*, 13. 141-162.
- Mallat, N., Rossi, M., Tuunainen, V. K., ve Öörni, A. (2008). An empirical investigation of mobile ticketing service adoption in public transportation. *Personal and Ubiquitous Computing*, 12(1), 57-65.
- Mehra, A., Paul, J., ve Kaurav, R. P. S. (2020). Determinants of mobile apps adoption among young adults: theoretical extension and analysis. *Journal of Marketing Communications*, 00(00), 1–29.
- Min, S., Kam Fung So, K., ve Jeong, M. (2019). Consumer adoption of the Uber mobile application: Insights from diffusion of innovation theory and technology acceptance model. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(7), 770–783.
- Moore, G. C., ve Benbasat, I. (1991). Development of an instrument to measure the perceptions of adopting an information technology innovation. *Information Systems Research*, 2(3), 192-222.

- Mohammadi, H. (2015). Investigating users’ perspectives on e-learning: An integration of TAM and IS success model. *Computers In Human Behavior*, 45, 359-374.
- Nysveen, H., Pedersen, P. E. ve Thorbjørnsen, H. (2005). Intentions to use mobile services: Antecedents and cross-service comparisons. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33(3), 330–346.
- Oliveira, T., Thomas, M., ve Espadanal, M. (2014). Assessing the determinants of cloud computing adoption: An analysis of the manufacturing and services sectors. *Information and Management*, 51(5), 497–510.
- Premkumar, A. G., Ramamurthy, K., ve Nilakanta, S. (1994). Implementation of Electronic Data Interchange: An Innovation Diffusion Perspective. *Journal of Management Information Systems*, 11(2), 157–186.
- Purcell, K. (2011). *Half of adult cell phone owners have apps on their phones*. Retrieved from <http://pewinternet.org/Reports/2011/Apps-update.aspx>
- Radner, R., ve Rothschild, M. (1975). On the Allocation of Effort*. *Journal of Economic Theory*, 10(3), 358–376.
- Ram, S., ve Sheth, J. N. (1989). Consumer resistance to innovations: the marketing problem and its solutions. *Journal of Consumer Marketing*, 6(2), 5-14.
- Rao, S., ve Troshani, I. (2007). A conceptual framework and propositions for the acceptance of mobile services. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 2(2), 61-73.
- Riquelme, H. E., ve Rios, R. E. (2010). The moderating effect of gender in the adoption of mobile banking. *International Journal of bank marketing*, 28(5), 328-341.
- Robinson, L. (2009). A summary of diffusion of innovations. *Enabling Change*, 5(10), 1–7.
- Rogers, E. M., ve Shoemaker, F. (1983). *Diffusion of innovation: A cross-cultural approach*. New York: Free Press.
- Rogers, E. M. (1995). Diffusion of Innovations: modifications of a model for telecommunications. In *Die Diffusion Von Innovationen In Der Telekommunikation* (pp. 25–38). Berlin: Springer Berlin Heidelberg.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Revels, J., Tojib, D., ve Tsarenko, Y. (2010). Understanding consumer intention to use mobile services. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 18(2), 74-80.

- Sam, K. M., Chatwin, C. R., ve Ma, I. C. (2014). Mobile stock trading (MST) and its social impact: A case study in Hong Kong. *IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management* içinde (437–441. ss.).
- Shang, D., ve Wu, W. (2017). Understanding mobile shopping consumers' continuance intention. *Industrial Management & Data Systems*, 117(1), 213-227.
- Sharma, S., Mukherjee, S., Kumar, A., ve Dillon, W. R. (2005). A simulation study to investigate the use of cutoff values for assessing model fit in covariance structure models. *Journal of Business Research*, 58(7), 935-943.
- Social, W. are. (2020). Digital in 2020. Retrieved from <https://wearesocial.com/digital-2020>
- Stocchi, L., Michaelidou, N., ve Micevski, M. (2019). Drivers and outcomes of branded mobile app usage intention. *Journal of Product & Brand Management*, 28(1), 28-49.
- Swani, K. (2020). To app or not to app: A business-to-business seller's decision. *Industrial Marketing Management*.
- Tamilmani, K., Rana, N. P., ve Dwivedi, Y. K. (2018). *Mobile application adoption predictors: Systematic review of UTAUT2 studies using weight analysis. Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)* (Vol. 11195 LNCS). Springer International Publishing.
- Taylor, D. G., Voelker, T. A., ve Pentina, I. (2011). *Mobile Application Adoption by Young Adults: A Social Network Perspective*. WCOB Faculty Publications.
- Taylor, S., ve Todd, P. A. (1995). Understanding Information Technology Usage: A Test of Competing Models. *Information Systems Research*, 6(2), 144–176.
- Teo, T., Lee, C. B., ve Chai, C. S. (2008). Understanding pre- service teachers' computer attitudes: applying and extending the technology acceptance model. *Journal Of Computer Assisted Learning*, 24(2), 128-143.
- Tornatzky, L. G., ve Klein, K. J. (1982). Innovation characteristics and innovation adoption-implementation : a meta-analysis of findings. *IEEE Transactions On Engineering Management*, 29(1), 28–45.
- Torres, C. A. (2011). *Patient Health Portals for Personal Health in Health Consumers' Intentions to Use Examining the Role of Anxiety and Apathy Information Management* (Doctoral Thesis). Florida State University.

- Tung, F. C., Lee, M. S., Chen, C. C., ve Hsu, Y. S. (2009). An extension of financial cost and TAM model with IDT for exploring users' behavioral intentions to use the CRM information system. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 37(5), 621-626.
- Ullman, J. B., ve Bentler, P. M. (2012). *Structural Equation Modeling, Research Methods In Psychology*. Handbook of Psychology, 2ns Edn., John Wiley & Sons. 661-690.
- Van Slyke, C., Belanger, F., ve Comunale, C. L. (2004). Factors influencing the adoption of web-based shopping: the impact of trust. *ACM SIGMIS Database: The DATABASE for Advances in Information Systems*, 35(2), 32-49.
- Van der Heijden, H. (2004). User acceptance of hedonic information systems. *MIS Quarterly*, 28(4), 695-704.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., ve Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Vishwanath, A., ve Goldhaber, G. M. (2003). An examination of the factors contributing to adoption decisions among late-diffused technology products. *New media & society*, 5(4), 547-572.
- White, J. B., Tynan, R., Galinsky, A. D., ve Thompson, L. (2004). Face threat sensitivity in negotiation: Roadblock to agreement and joint gain. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 94(2), 102-124.
- Wu, J. H., ve Wang, S. C. (2005). What drives mobile commerce?: An empirical evaluation of the revised technology acceptance model. *Information & management*, 42(5), 719-729.
- Wu, J. H., Wang, S. C., ve Lin, L. M. (2007). Mobile computing acceptance factors in the healthcare industry: A structural equation model. *International journal of medical informatics*, 76(1), 66-77.
- Yang, M. M. (2007). An exploratory study on consumers' behavioral intention of usage of third generation mobile value-added services. *Unpublished Master Thesis, National Cheng Kung University*.
- Yang, H. C. (2013). Bon appétit for apps: Young American consumers' acceptance of mobile applications. *Journal of Computer Information Systems*, 53(3), 85-96.
- Yazıcıoğlu, Y., ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayınevi.

- Yi, M. Y., ve Hwang, Y. (2003). Predicting the use of web-based information systems: self-efficacy, enjoyment, learning goal orientation, and the technology acceptance model. *International Journal of Human Computer Studies*, 59(4), 431–449.
- Yoon, V. Y., Hostler, R. E., Guo, Z., ve Guimaraes, T. (2012). Assessing the moderating effect of consumer product knowledge and online shopping experience on using recommendation agents for customer loyalty. *Decision Support Systems*, 55, 883–893.
- Zarpou, T., Saprikis, V., Markos, A., ve Vlachopoulou, M. (2012). Modeling users' acceptance of mobile services. *Electronic Commerce Research*, 12(2), 225–248.
- Zhang, L., Zhu, J., ve Liu, Q. (2012). A meta-analysis of mobile commerce adoption and the moderating effect of culture. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1902–1911.
- Zhao, Y., Ni, Q., ve Zhou, R. (2018). What factors influence the mobile health service adoption? A meta-analysis and the moderating role of age. *International Journal of Information Management*, 43, 342-350.
- Zhang, C., Huang, J., Chen, J., Li, M., Lee, H. J., Choi, J., ve Kim, J. W. (2010, June). Research on adoption of mobile virtual community in China and Korea. In *2010 Ninth International Conference on Mobile Business and 2010 Ninth Global Mobility Roundtable (ICMB-GMR)* (pp. 220-229). IEEE.
- Zhang, X., Han, X., Dang, Y., Meng, F., Guo, X., ve Lin, J. (2017). User acceptance of mobile health services from users' perspectives: The role of self-efficacy and response-efficacy in technology acceptance. *Informatics for Health and Social Care*, 42(2), 194-206.

İŞ SÜREÇLERİNİN MODELLENMESİ, İYİLEŞTİRİLMESİ, PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ VE YÖNETİLMESİNİN İŞLETME VERİMLİLİĞİNE KATKISI: BİR UYGULAMA

Doğan YILDIZ*

ÖZ

İşletmelerin iş süreçlerini yönetebilmeleri başarıları ve verimlilikleri için çok önemlidir. Bu çalışmanın amacı, bir işletmedeki süreç iyileştirme çalışmaları ve işletme verimliliğine yaptığı katkı ile ilgili bilgiler sunmaktır. İş süreçlerini yönetebilmek için öncelikle iş süreçlerinin modellenmesi ve gerekli iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. İyileştirmeler sonrası yeni oluşan süreçler üzerinden performans metriklerinin konulması, ardından bu metriklerin ölçülerek sonuçlarının değerlendirilmesi ve işletmedeki ölçüm yapılan bu süreçlerde gerekmesi durumunda iyileştirmelerin tekrar yapılması şeklinde sürekli olarak döngüsel bir yöntem izlenmelidir. Bu çalışma kapsamında, bir işletmede yönetim, destek ve operasyonel süreç grupları altında on ana süreç ve altında yer alan kırk iki alt süreç ele alınmış ve bu süreçlerdeki iyileştirme çalışmaları ile metrikleri belirlenerek işletmenin süreçlerini daha verimli bir şekilde yürütmesi sağlanmıştır. Ayrıca çalışmanın bulgular kısmında ise bu süreç çalışmaları kapsamında örnekler ile işletmeye katkıları açıklanarak yapılan süreç çalışmasının nasıl bir fayda sağladığı aktarılmıştır.

Anahtar Kavramlar: İş Süreçleri Modelleme, Süreç Performansı, Süreç Yönetimi, Süreç İyileştirme.

---

* Dr., Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ), Bilgi Teknolojileri Başkanlığı,
dyildiz2000@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0002-0946-7251>

Makalenin gönderilme tarihi: Şubat 2021

Kabul tarihi: Haziran 2021

THE CONTRIBUTION OF MODELLING, IMPROVING, MEASURING AND MANAGING BUSINESS PROCESSES TO BUSINESS PRODUCTIVITY: A CASE STUDY

ABSTRACT

It is very important for companies to be able to manage their business processes for their success and productivity. The purpose of this study is to provide information about process improvement studies in an company and its contribution to company productivity. In order to manage business processes, first of all, business processes should be modeled and necessary improvements should be made. After the improvements, a cyclical method should be followed continuously, such as putting performance metrics on the newly formed processes, then measuring the results of these metrics and evaluating the results and making improvements if necessary in these processes in the company. Within the scope of this study, ten main processes and forty two sub-processes under the management, support and operational process groups in the company were handled and the improvement studies and metrics in these processes were determined, enabling the company to carry out its processes more efficiently. In addition, in the findings section of the study, the contributions to the company with examples within the scope of these process studies were explained and how the process work carried out was beneficial.

Keywords: Business Process Modeling, Process Performance, Process Management, Process Improvement.

GİRİŞ

İşletmelerdeki tüm işlemler belirli süreçlerden geçerek bir çıktı sunar. Dolayısı ile süreç, yaşayan, ancak görünmeyen ayrıca içinde bilgi akışlarını barındıran bir olgudur. İşletme içinde süreçlere hakim olabilmek için süreçlerin belirlenmesi, kritik süreçlerin netleştirilmesi, süreçlerin izlenip performanslarının takip edilmesi ve süreçlerde yer alan darboğazların giderilmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda da işletme içinde yaşananlardan yönetim veya süreç sahibi olarak bilgi elde edilebilir. Dolayısı ile süreçler hem işletme üst yönetimine hem de operasyonel seviyede çalışan personele çok büyük bilgi sunmaktadır. Üst yönetim, bu süreçlerin sonucunda elde edilen veya ortaya konulan değer ile ilgilenirken, operasyonel seviyede olan yöneticiler ise bu süreçlerin içinde yer almaktadırlar ve darboğaz olan yerlerde müdahale ederek sürecin düzgün bir şekilde çalışmasını sağlamaktadır. Süreç yönetimi bundan dolayıdır ki çok büyük önem arz etmektedir.

Süreç, bir değer oluşturmak amacı ile birtakım girdileri alan ve bunları işleyerek bir takım katma değerli çıktılara dönüştüren, tanımlanabilen, ölçülebilen, tekrarlanabilen, kontrol edilebilen, belirli bir sorumlusu olan birimler arası aktiviteler dizisidir şeklinde tanımlayabiliriz. Süreç modelleme, sürecin çerçevesini çizerek süreç içinde yer alan aktiviteler ile nasıl işlediğini ve bu aktivitelere girdileri, çıktıları ve kurallarını gösteren bir tekniktir. Süreçler,

daha iyi analiz edilmesi, süreçte yer alabilecek olan darboğazları bulmak, performansını iyileştirmek gibi nedenler ile modellenir. Süreç performansını ise süreç net bir şekilde belirlendikten sonra süreç içine giren süreç akışındaki olgunun sürecin çıkışına kadar olan sürede belirlenmiş olan kriterleri karşılayıp karşılamadığı şeklinde tanımlayabiliriz. Bazı durumlarda süreç performansı işi daha kısa zamanda yapmak, bazı durumlarda ise daha çok parça üretmek şeklinde olabilmektedir. Sürecin performansını takip etmek işletme içinde iyileştirme imkanlarına imkan vererek işletmenin başarısına başarı katar. Süreç iyileştirmede süreç içinde yer alan darboğazların elimine edilmesi veya mevcut süreç akışındaki işlemlerin daha iyi yapılmasına yönelik çalışmalardır. Tüm bu çalışmaların tamamı süreç yönetimi dediğimiz kavram içinde ele alınmaktadır. Sonuç olarak süreç yönetimi işletme içinde yer alan süreçlerin modellenmesi, performans göstergelerinin belirlenmesi, ölçülmesi ve iyileştirilmesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır.

Bu çalışma soğutma/ısıtma sistemlerini proje bazlı yapıp ve sonrasında bakım hizmeti veren bir işletmede süreç modelleme ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. İşletme süreçlerinin yönetimi konusunda sıkıntılar yaşamakta ve süreçlerine hakim olamamaktadır. Katma değeri olmayan süreçler veya aktiviteler yüzünden maliyetlere katlanmakta ve kaliteli hizmet verememekten dolayı sorunlar yaşamaktadır.

Bu çalışma ile işletmede yapılan süreç iyileştirme faaliyetleri ve işletmeye katkılarının neler olduğu hakkında bilgi sunulması hedeflenmiştir. Literatür bölümünde, öncelikle bu konuda yapılan farklı çalışmalara ve bulgularına yer verilmiştir. Yöntem kısmında ise süreç modellemesi ile ilgili literatürdeki yöntemlerden, uygulama kısmında kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Uygulama kısmında ise işletmenin süreç modelleme ve iyileştirme çalışmaları ile bulguları hakkında bilgiler sunulmuştur.

I. LİTERATÜR

Süreç yönetimi, süreç iyileştirme, süreç modellemesi, süreç performans ölçümü ile ilgili olarak literatürde yer alan çalışmaları incelenmiş ve çalışmanın kapsamı ile ilgili olanlara bu bölümde yer verilmiştir.

Çevik ve Aran (2009), yaptıkları çalışmada motor pistonları ile ilgili uygulanan süreçler ve hataları, hata modu ve etkileri analizi (Failure Mode and Effect Analysis-FMEA) tekniği ile analiz etmişler ve işletmenin kalite fonksiyonları sürecinin iyileştirilmesine katkı sağlamışlardır. Tezsürücü ve Tunail (2010), süreç iyileştirme kapsamında yoğun olarak kullanılan altı sigma metodolojisi hakkında bilgiler verdikten sonra bir işletmede vaka çalışması kapsamında bu yöntemin uygulanması ile önemli ölçüde iyileştirmeler sağladıklarını aktarmışlardır. Güner, Akman ve Yücel (2010), tanımla, ölç, analiz et geliştir ve kontrol et (Define, Measure, Analyze, Improve, Control – DMAIC) yöntemini kullanarak erkek gömlek üretimindeki sorunları incelemiş

ve belirlenen hataların giderilmesine yönelik çalışma yaparak süreçlerde zaman olarak yüzde 50 ile 78 oranında iyileştirmeler sağlamışlardır. Yıldırım ve Karaca (2013), yedi kalite aracı ile elektronik sektöründe çalışmalarını sürdüren bir işletmede çalışmalar yapmışlardır. Sonuçta süreçte yaşanan değişkenlikler için istatistiksel proses kontrol tekniklerinden uygun olanını kullanarak süreçlerin kontrol altına alınabileceğini, maliyetlerin azalabileceğini ve kalite ve verimliliğin artabileceğini aktarmışlardır. İnce, Erol ve Karagöz (2013), hizmet işletmesi olan bir hastanede süreç iyileştirme çalışması kapsamında görüntü arşivleme ve iletişim sisteminin sürecini maliyet, zaman, kalite, teknoloji ve müşteri beklentileri boyutunda analiz ederek iyileştirmeye çalışmışlar ve sonuçta incelenen boyutlarda kayda değer bir şekilde iyileştirmeye yönelik başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Gijo ve Scaria (2014), bir otomotiv parça imalat şirketinde beta düzeltme tekniğinin yanı sıra altı sigma metodolojisinin başarılı bir şekilde uygulanmasını aktarmışlardır. Bu uygulama sonucunda süreç kapasitesi ile ilgili sorunların azalması ve ilk aşamada veriminin yüzde 94,86'dan yüzde 99,48'e çıktığını ve ayrıca görünmeyen kazançların yansız yıllık 87.000 dolarlık bir kazanç sağladığını görmüşlerdir. Akdamar (2014), yalın altı sigma yöntemi ile otomotiv yan sanayinde bir firmada uygulama yapmış ve sonuçta verimlilik, ıskarta ve rötuş oranlarında iyileştirme yapılmış ve süreçlerde hızlanma elde etmiştir. Indrawati ve Ridwansyah (2015), çalışmalarında yalın altı sigma yöntemini kullanarak üretim hedeflerini yerine getiremeyen bir demir cevheri firmasında vaka çalışması yapmışlar ve sonuçta katma değeri olmayan işlemleri üretim sürecinden çıkararak başarılı bir süreç iyileştirme uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Sarıgül ve Oralhan (2016), bir işletmede EFQM (European Foundation for Quality Management- Avrupa Kalite Yönetim Vakfı) modelini uygulamışlardır. Anket çalışması yaparak sonuçlara ulaşmışlardır. Bu kapsamda, radar analizinde işletme 396 puan almış ve ardından SWOT analizi yaparak bazı projeler belirlemişler ve işletmenin EFQM seviyesini artırmasını hedeflemişlerdir. Kayışkan (2016), süreç yönetimi ve süreç iyileştirmesi ile ilgili bilgiler vermiş ve bir firmada uygulama sonuçlarını paylaşmıştır. Türkan ve Görener (2017), vasıflı çelik üretim sektöründe bir firmada farklı süreç iyileştirme tekniklerini kullanarak bir çalışma yapmışlar ve katma değeri olmayan aktivitelerin süreçlerden arındırılmasını sağlamışlardır. Berber (2017), dondurma fabrikası süreç iyileştirme çalışmasında mevcut süreçleri inceleyerek sorunları tespit etmiş ve bir kısmını iyileştirerek işletmenin kazanç sağlamasına katkıda bulunmuştur. Bir kısmını ise işletmenin orta vadeli planına alınmasını sağlamıştır. Oral (2018), bir liman işletmesinde balık kılçığı yöntemi ile ele aldığı sürecin tamamındaki sorunları tespit etmiş, beyin fırtınası yöntemi ile de önerilerde bulunmuştur. İyileşme öncesi ve sonrası sonuçları karşılaştırmıştır. Gürsoy (2020), süreç iyileştirmeye yönelik olarak bir tekstil firmasında yalın üretim tekniklerinden tam zamanında üretim, kaizen, standart iş, 6S gibi teknikler ile süreçlerin zamanlarında azalma ayrıca toplam üretken bakım, andon, görsel yönetim gibi teknikler ile hata oranlarında azalma sağlamıştır.

Bu çalışma ile süreç modellemesi, iyileştirmesi ve performans ölçülmesi ile ilgili özellikle uygulama yapmak isteyen çalışan profesyonellere veya araştırmacılara bu sürecin nasıl ele alınabileceği ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Dolayısı ile diğer süreç iyileştirmesi ile ilgili çalışmalardan ana farkı ise diğer çalışmalar ağırlıklı olarak istatistiki yöntemler ile süreç incelemesi yapmışlardır. Bu çalışma ise süreç çalışmasının kendi süreci hakkında sürecin başından sonuna kadar nasıl ele alınabileceği ile ilgili bilgiler sunmuş ve bir uygulama ile hayata geçirilerek literatüre bu anlamda katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

II. SÜREÇ YÖNETİMİ, MODELLEMESİ, PERFORMANSI VE VERİMLİLİĞİ

Hammer ve Champy (1993), iş süreçlerini yeniden düşünmenin gerekliliğini, bu süreçte bilgi teknolojilerinin rolünü, süreç iyileştirmeleri için fırsatların olduğunu, yeniden yapılanmada başarı gibi konulara değinmişlerdir. Bu çalışma ile süreç yönetiminin önemi artmış ve iş dünyası süreç yönetimindeki değişime bununla beraber başlamıştır. Hammer (1997) eserinde, ilk eserin ortaya koyduğu süreç yönetimindeki değişimin daha ötesine geçerek bunu bir hayat felsefesi halinde getirmenin önemini vurgulamıştır. Yeniden yapılandırmanın sonuçlarıyla, sonrasındaki sonuçları ona bağlı kaldığı mirasla ilgilidir ve bu mirası devam ettirmek gerektiğini ifade etmiştir. Hammer'a göre iş süreci, müşterisine değer yaratan, uçtan uca aktiviteler bütünüdür. Dolayısı ile başarı, süreçlerin uçtan uca organize edilmesidir. Süreç sahibi, ilgili süreci ile ilgili müşteriye değer katacak ve içerde de süreç ile ilgili tüm işlemleri yapacak kişidir. Dolayısı ile süreç ve müşteri odaklılık üzerinde durulmuştur. Ayrıca, prensipleri şu maddelerle özetlemiştir; 1) Bir şirketin amacı müşteri değeridir, 2) Müşteri değeri süreçler ile yaratılmaktadır, 3) İş başarısı üstün süreç performansından kaynaklanmaktadır, 4) Üstün süreç performansı, üstün süreç tasarımı, doğru insanlar ve doğru çevre ile elde edilmektedir.

Mertins ve Jochem (1999) iş süreçlerini, kurumsal bir görevi yerine getirmek için mantıklı olarak aktivitelerin akışı olarak tasarlamışlardır. Sürecin, malzeme veya bilgi akışını içerdiğini, genel olarak iş süreçlerinin mantıksal olarak işleyen birçok fonksiyondan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, alternatif ve paralel aktivitelerin mümkün olduğunu ve iş sürecini çalıştırmak için işletmenin personele, uygun bir organizasyon yapısına, veriye, kaynaklara ve bilgi sistemine ihtiyacı olduğunu ifade etmişlerdir. Kılıç ve Aydın (2015), süreçlerin temel unsurları ve tanımlayıcı özelliklerini açıklamışlardır. Bunlar; Müşteriler, tedarikçiler, kaynaklar, girdiler, çıktılar, süreçteki faaliyetler, süreç sahibi, süreç sorumlusu, süreç ekibi, süreç performans ölçütleri, süreç sınırları, performans hedefleri, sürecin kritiklik düzeyi şeklindedir.

Bandara, Indulska, Chong ve Sadiq (2007), iş süreçleri yönetimindeki sorunları üç ana grupta toplamışlardır. Bunlar; 1) Strateji seviyedeki sorunlar; yönetişim eksikliği, çalışan katılımı eksikliği, ortak akıl payı eksikliği, iş

süreçleri yönetimi ve örgütsel strateji arasında kopuk ilişki 2) Taktik seviyedeki sorunlar; standartların eksikliği, süreçte tanımlamaların eksikliği, süreç eğitimi eksikliği, metodoloji eksikliği 3) Operasyonel seviyedeki sorunlar; süreç görselliği için araç eksikliği, süreç tasarımı ve uygulaması arasında algı eksikliği, aletlerin yeteneklerinin yanlış anlaşılmasıdır. Ko, Lee ve Lee (2009), iş süreçleri yönetimi ile ilgili olarak dört farklı grupta standardı değerlendirmişlerdir. Bunlar; 1) Önyüz standardı 2) İş çalıştırma standardı 3) Veri değişim standardı 4) Teşhis standardıdır. Brocke ve diğerleri (2014), iyi iş süreçleri yönetimi için 10 prensibi açıklamıştır. Bu prensipler; 1) Bağlam farkındalığı 2) Süreklilik 3) Etkinleştirme 4) Bütüncüllük 5) Kurumsallaşma 6) Katılım 7) Ortak anlayış 8) Amaç 9) Basitlik 10) Teknolojiyi kullanan şeklindedir. Trkman (2010), süreçlerin yönetiminde kritik başarı faktörlerini üç teoriye dayandırmaktadır. Bunlar; 1) Beklenmedik durum: İş ortamı ve iş süreçleri arasında uyuma dayanmaktadır. 2) Dinamik özellikler: İş süreçleri yönetiminden sürekli fayda sağlamak için sürekli iyileştirme. 3) Göreve uygun teknoloji: İş süreçleri ve bilgi teknolojileri arasında uyum şeklindedir. Rosemann ve Brocke (2015), iş süreçleri yönetiminin altı ana elementini stratejik uyum, yönetim, metotlar, bilgi teknolojileri, çalışanlar, kültür şeklinde sıralamışlardır. Bu faktörlerin altında, farklı kabiliyetlere yer vermişlerdir. Bunların iş süreçlerinin yönetimi açısından önemli faktörler olduğunu ifade etmişlerdir. Scheer ve Hoffmann (2015), iş süreçleri yönetim sürecinin 1) İş süreci stratejisi 2) İş süreci tasarımı 3) İş süreci uygulaması 4) İş süreci kontrolü şeklinde dört ana başlık altında ele alınabileceğini aktarmışlardır.

Wenhong ve Tung (1999), iş süreçleri modelleme metodu seçiminde 4 farklı seçim kriteri vurgulamıştır. Bunlar; 1) Modelin gösterim metodu resmi (formal) olmalıdır. 2) Büyük ve karmaşık iş süreçleri modellenmelidir ve model ölçeklenebilir olmalıdır. 3) Otomatik bazı yetenekler sunmalıdır. 4) Kullanım kolaylığı olmalıdır. Wasana, Rosemann, ve Guy (2002), çalışmalarında süreç modellemesinin başarısını değerlendirmeyi 4 ana başlık altına toplamışlardır. 1) Süreç modeli kalitesi, 2) Model kullanımı, 3) Kullanıcı memnuniyeti, 4) Süreç modelleme etkisi şeklindedir. Her bir başlık altında ölçüme tabi tutulması gereken metrikleri açıklamışlardır. Barjis (2008), çoğu proje başarısızlıklarının gereksinim belirleme aşamasında iş süreçleri modellemenin yeterince yapılmadığı ve süreçlerde iyileştirmelerin yapılmadan yazılım aşamasında geçildiğinden kaynaklandığını açıklamıştır. Indulska, Recker, Rosemann ve Green (2009) 10 farklı iş süreci modelleme konularını günümüz ve gelecek açıdan uygulayıcılar, modelleme aracı sağlayıcılar ve akademik çevre açısından sıralamıştır. Mendling ve Reijers (2010), süreç modelleme ile ilgili yedi önerilerini modelde mümkün olduğunca az eleman kullanın, öge başına yönlendirme yollarını en aza indirin, bir başlangıç ve bir son kullanın, modeli mümkün olduğunca yapılandırılmış yapın, fiil nesnesi etkinlik etiketlerini kullanın, 50'den fazla elemanı olan bir modeli ayırıştırın şeklinde sıralamışlardır. Aysolmaz, Coşkunçay, Demirörs ve Yıldız (2011) iş

süreci modelleme yaklaşımının adımlarını stratejik planlarla uyum sağla, planla, geliştir, gözden geçir ve entegre et şeklinde tanımlamışlardır. Bu kapsamda çalışmalarında yaptıkları hazırlık çalışmaları ve yöntemin belirlenmesi, iş süreçlerinin analiz edilerek süreç modellerinin oluşturulması, performans yönetimi altyapısının oluşturulması ile ilgili bilgi vermişlerdir.

Chan ve Peel (1998), neden süreçlerin yeniden yapılandırıldığını ve sonuçlarının neler olduğunu ve ayrıca buna iç ve dış etmenlerin neden olduğunu açıklamıştır. İç etmenler olarak teknoloji iyileştirme veya otomotize etme, verimliliği artırma, maliyetleri azaltma, stratejik odağı tanımlama ihtiyacı olarak belirtmişlerdir. Dış etmenler olarak ise müşteriler, rakipler, değişen endüstri ve pazar koşulları ve yasal kurallar olarak sıralamışlardır. Adesola ve Baine (2005), sürecin iyileştirilmesini yedi adımda açıklamışlardır. Sürecin adımları; İş ihtiyaçlarının anlaşılması, süreçlerin anlaşılması, iş süreçlerinin analizi ve modellenmesi, iş süreçlerinin tekrar tasarlanması, yeni süreçlerin uygulanması, yeni sürecin ve metodolojinin değerlendirilmesi, sürecin gözden geçirilmesi şeklindedir. Kaygusuz ve Kaygusuz (2014), süreç iyileştirme ve yapıma nedenleri, süreç değer analizi, katma değer analizi, performans konularında bilgiler aktarmışlardır. Leyer, Heckl, ve Moormann (2015), süreç performans ölçümü ile ilgili bilgiler aktarmışlardır. Performans göstergelerini 2 kısımda ele alınabileceğini ifade etmişlerdir. Bunlar; süreç sonuçları ile ilgili olanlar ve süreç başarısının belirleyicilerini yansıtan göstergelerdir. Birincisine örnek olarak kar veya zarar olabilir. İkincisine örnek olarak ise kalite, esneklik, kaynak kullanım oranı ve yenilik şeklinde açıklamışlardır. İlisulu, Tarhan ve Türetken (2015), iş süreci değerlendirme olgunluk modeli ile ilgili olarak farklı yöntemler hakkında bilgi sunmuş, ortaya koydukları bir öz değerlendirme modelini aktarmışlardır. Antony ve Gupta (2018), süreç iyileştirme proje başarısızlıklarının on sebebini üst yönetimden taahhüt ve destek eksikliği, kötü iletişim uygulamaları, beceriksiz ekip, yetersiz eğitim ve öğrenim, süreç iyileştirme metodolojisinin ve ilişkili araçlarının / tekniklerinin hatalı seçimi, uygunsuz ödülleri ve tanıma sistemi / kültürü, kapsam sürüngenliği, uygun olmayan takım büyüklüğü ve kompozisyonu, tutarsız izleme ve kontrol (uzman gözetim eksikliği), değişime direnç (çalışanlar tarafından kısmi işbirliği) şeklinde sıralamıştır.

Mans, Aalst ve Vanwersch (2015), sosyal iletişim, mobil kullanım, bulut bilişim ve bilginin birbirlerini güçlendireceğini ifade etmişlerdir. Bu aşamada süreç madenciliği ve içerisinde yatan veri bilimi büyük bir önem arz etmektedir şeklinde açıklamışlardır. Bunun yanında süreç madenciliğinin 3 farklı tipinin olduğunu ve bunların; 1) Keşif: Bu tipte olay geçmişini alıp bundan süreç modelinin çıkarılması şeklindedir. Buradaki amaç, bu olay geçmişindeki davranışları yakalamaktır. 2) Uygunluk: Bu tipte ise mevcut süreç modeli olay geçmişindeki aynı süreç ile karşılaştırılır. Buradaki amaç ise gerçek olay kaydını model ile karşılaştırmak veya tam tersini yapmaktır. 3) İyileştirme: Bu tipte gerçek olay kaydındaki bilgiler ile süreç modelinin iyileştirilmesi

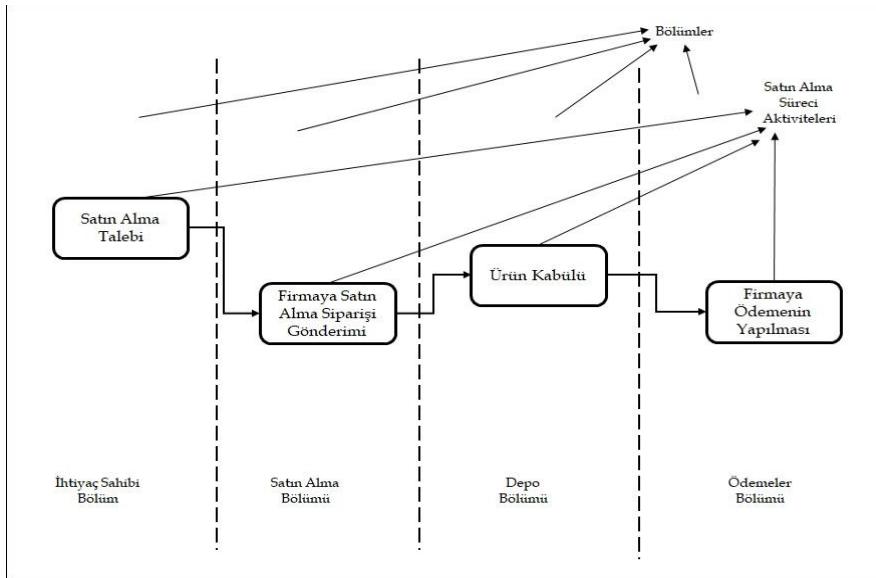

amaçlanmaktadır. Süreç madenciliği bunun yanında gerçek zamanlı veya geçmiş olaydaki veriyi alıp inceleme şeklinde de olabilmektedir şeklinde açıklamışlardır.

İşletme içinde sürecin nasıl işlediği bilinmiyorsa, hiçbir zaman o süreç hakim olunmaz ve süreç ile ilgili bir iyileştirme veya başka bir işlemin yapılması çok zor olur. Dolayısı ile işletme içinde süreçlerin nasıl işlediği net olarak belirlenmelidir. Endüstri 4.0 kapsamında artık işletme içindeki nesnelere birbiri ile konuşarak iş yapacak ise bu işlemi tanımlanmış belirli süreçler üzerinde yapacaklardır. Bunu gerçekleştirmek için öncelikle işletme içindeki süreç ve altyapıya hakim olunması ve bu hakimiyet üzerine gerekli inşaa faaliyetlerinin yapılması gerekmektedir.

İşletme içinde işletmenin ana üretim veya hizmet çıktısını etkileyen süreçler kritik süreçlerdir ve bunlar üzerinde bir darboğaz oluşması durumunda hemen iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır. Bunun yanında süreçleri, ana ve yardımcı süreçler şeklinde de sınıflandırabiliriz. Ayrıca süreçleri operasyonel, yönetsel ve destek süreçleri şeklinde de bölebiliriz. Süreçler, organizasyon yapısı içerisinde birden fazla bölüm içinden geçerek sonuçlanmaktadır. Bu şekli ile süreç yönetimi bölümler arası bir olgudur. Eğer süreç sadece bir bölüm içinde doğup sonlanıyor ise bu durumda ilgili bölüm içinde süreç ile ilgili düzenlemeler yapılabilir. Ancak birçok süreç, bölümler arasında dolaşmaktadır. Fonksiyonel yönetim yerine süreçler ile yönetim yapılması işletme için en doğru yaklaşımdır. Şekil 1'de görüleceği üzere satın alma süreci farklı bölümlerden geçerek bir değer oluşturmaktadır.

Şekil 1: İşletmede Bölümler ve Süreç Akışı

Bilgi sistemleri, süreçler üzerinde oluşan ve akan bilgi ile süreçlerin aktivitelerindeki fonksiyonları ile çalışır. Dolayısı ile işletme içinde süreçler çok iyi kurgulanmalıdır ki onun üzerinde çalışan bilgi sistemleri de çok iyi bir şekilde çalışsın. Eğer bir yerde bir darboğaz var ise bilgi sisteminde de darboğaz vardır. Süreç, kağıt üzerinde tam ve sorunsuz bir şekilde çalıştırabiliyorsa bilgi sistemine aktarılabilir hale gelmiştir. Aksi takdirde süreçteki aksaklıklar da bilgi sistemine aktarılmış ve sorunların bu sefer sistem üzerinde yaşaması kaçınılmaz olacaktır. Law (2019), kurumsal kaynak planlama (Enterprise Resource Planning (ERP)) benimseme için kritik başarı faktörlerinde, iş süreçlerinin, uygulayacakları ERP yazılımına uydurmak için yeniden yapılandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda ERP yazılımı modifiye edilmekte veya iş süreçlerinin bu yazılıma uydurulması gerekmektedir. Her ikisinde maliyetli olacağı için her ikisini dengeleyecek olan bir dönüşüm olmasında fayda olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, ERP adaptasyonunda, uygulamanın fonksiyonel yapıya göre değil de süreç akışlarına göre yapılmasının hem projeyi hem de işletmeyi başarıya götürceğini açıklamıştır.

Bir sürecin etkinliği denildiğinde süreç kapsamında planlanmış sonuçlara ulaşabiliyorsa o süreç etkindir. Eğer bir sürecin verimliliği ile ilgili çalışıyorsak o süreçte kullanılan kaynaklara karşılık elde edilen sonuçlara bakılarak ölçüm yapılmalıdır.

Süreç bakış açısı ilk olarak, Toplam Kalite Yönetimi (TKY) felsefesi ile doğmuştur. Juran ve Deming gibi toplam kalite yönetiminin duayenleri bu felsefenin temellerini atmışlardır. Bu felsefenin temelinde süreç yönetimi ve süreçlerin iyileştirilmesi ile ürün kalitesi, müşteri memnuniyeti artacak ve maliyetler düşecektir. Bunları sağlamak içinde standartlaşmanın önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda işletmeler için yer alan standart ISO 9000 standardıdır ve bir rehber niteliğindedir. 1994 yılındaki versiyonuna göre 2000 yılındaki versiyonu süreç bazlı hale gelmiştir. Ardından 2006, 2015 ve 2018 yıllarında değişiklikler yapılmıştır. Standart ne yapılacağını tariflemekte, nasıl yapılacağını söylememektedir. Aslında standart, dışarıda bir prestij gibi görünse de standardı hakkıyla uygulayanlar standardizasyona ulaşmakta, kalite bilinci yerleşmekte, etkinlik artmakta, maliyetler azalmakta, müşteri memnuniyeti artmaktadır. Standart, işletmenin başarısına odaklanmaktadır. Çünkü, başarı arttıkça işletme yönetim ve çalışanları standardı ve getirdiği kalite yönetim sistemini daha çok benimsemektedir.

ISO 9000 serisi olarak bilinen standardın en son versiyonunda ISO 9000:2015 Kalite Yönetim Sistemleri temel kavramlar ve sözlükten oluşmaktadır. ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemleri dünyadaki herhangi bir büyüklükteki ve herhangi bir alandaki işletme için uygulanabilecek olan bir standarttır. Sadece bu standart sertifikasyon olarak sağlanmaktadır. Dünya çapında bir milyondan fazla işletme sertifikasyon almıştır. Bu standart belirli kalite prensiplerini getirmektedir. Bunlar; güçlü müşteri bakışı, üst yönetimin

motivasyonu ve anlamı, süreç bazlı yaklaşım ve sürekli iyileştirmedir. Üç farklı şekilde kalite yönetim sistemi kontrol edilebilir. Bunlar, kendi kendini iç denetim şeklinde denetleme, sertifikasyon kuruluşu ile bu denetimin yapılması veya son olarak müşterinin gelecek denetlemesi şeklinde olabilmektedir. Ayrıca, sektör spesifik farklı standartlar da mevcuttur. Örneğin ISO/IEC/IEEE 90003: 2018 Yazılım Mühendisliği – ISO 9001:2015 bilgisayar yazılımına standardın uygulanması rehberi. ISO 9004:2018 Kalite Yönetimi, işletmenin kalitesi, sürekli başarıya ulaşmak için rehber sunmaktadır.

ISO 9001:2015 Nasıl Kullanılır adlı doküman ISO 9001'in yedi adet kalite yönetim prensibi üzerine inşa edildiğini aktarmaktadır. Bunlar; 1) Müşteri bakış açısı, 2) Liderlik, 3) Çalışanların katılımı, 4) Süreç yaklaşımı, 5) Geliştirme, 6) Kanıtı dayalı karar verme, 7) İlişki yönetimi şeklindedir. Süreç yaklaşımı kapsamında aktiviteler birbirine bağlanarak süreçleri birbirine bağlar, bir sistemin fonksiyonu şeklinde işlem görürler, tutarlı ve tahmin edilebilir sonuçlara yardımcı olurlar. İnsanlar, takımlar ve süreçler bir vakum içinde yer almazlar. Herkes, organizasyondaki aktiviteler hakkında bilgi sahibi olur ve nasıl bir arada uyum içinde olursa verimliliği artıracaktır şeklinde ele alınmaktadır.

İş süreçlerinin bir başka bakış açısı ile olgunluk modelleri açısından değerlendirilmesi de büyük önem arz etmektedir. Object Management Group (OMG)'un 2008 yılında yayımlanmış olduğu İş Süreçleri Olgunluk Modeline göre beş seviye ortaya konulmuştur. Bunlar;

Başlangıç: Bireysel çabalar, açık olmayan süreçler ve organizasyonel desteğin olmayışıdır.

Yönetilen: Yöneticiler kendi çalışma ünitelerinde istikrarlı bir çalışma ortamı kurmalarıdır.

Tanımlanmış: Ürünü ve hizmet işini gerçekleştirmek için organizasyon tarafından standart süreçler kurulmuştur.

Tahmin Edilebilir: Tahmin edilebilir sonuçlar için süreçler sayısal olarak yönetilebilir durumdadır.

Yenilikçi: Kuruluştaki süreçler sürekli iyileştirilebilir durumdadır.

Bir başka süreç değerlendirme modeli ise Hammer'ın (2007) yaptığı süreç denetimi adlı çalışmasında süreç, kurumsal olarak yeterlilikleri tanımlanmış ve geliştirilmiştir. Bu kapsamda süreç olgunluk değerlendirmesi tasarım, süreç yürütücüsü, süreç sahibi, altyapı ve süreç metrikleri başlıkları altında yapılmaktadır. Bunların olgunluk seviyesi belirlenen alt özelliklerine göre üçlü ölçüte göre yapılmaktadır. Özveri ve Kabak (2016), Hammer tarafından ortaya konulan bu modeli bir kurumda uygulamış ve iş süreçlerinin süreç olgunluk seviyesi ve organizasyon süreç yönetimi olgunluk seviyesini değerlendirmişlerdir.

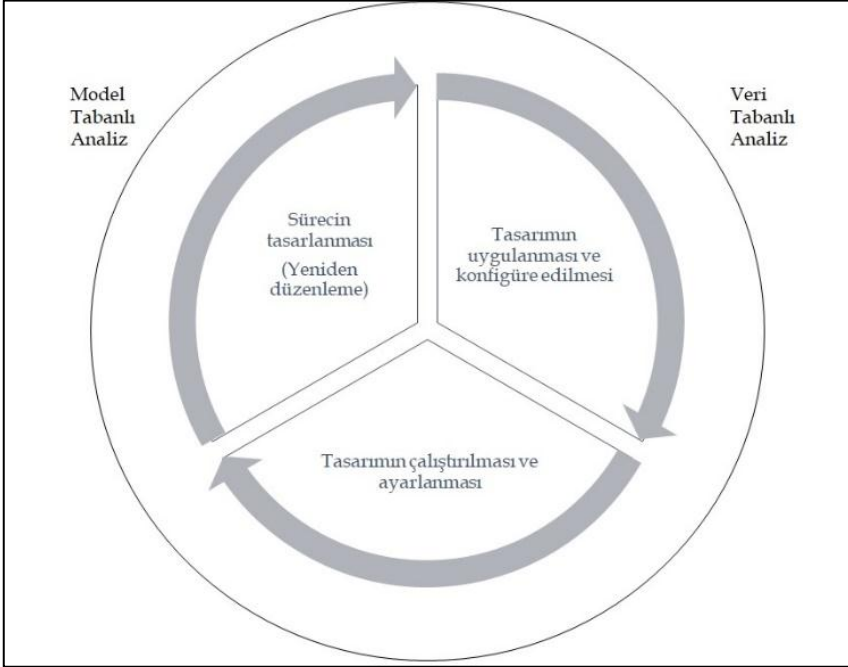
III. İŞLETME UYGULAMASI

A. YÖNTEM

İş süreci modelleme kapsamında öncelikle sürecin tasarlanması ve ardından ortaya konulmuş olan sürecin uygulamaya alınması ve uygulama için konfigüre edilmesi gerekmektedir. Ardından süreç çalıştırılır ve herhangi bir darboğaz veya sorun var ise süreç yeniden tasarlanmaktadır. Şekil 3’de de görüleceği üzere bu döngü sürekli bu şekilde devam etmesi gerekmektedir.

Bir sürecin analiz edilmesinde bir tarafta model tabanlı bir analiz, bir tarafında ise veri tabanlı bir analiz yatmaktadır. Bu çalışmanın uygulama kapsamında da özellikle model tabanlı süreçler incelenecek ve süreçlerde var ise darboğazlar analiz edilerek oluşturulmuş olan süreçlerde iyileştirmeler yapılacaktır.

Şekil 3: İş Süreçleri Modellemesi ve Analiz Çeşitleri

Kaynak: Mans, Aalst ve Vanwersch (2015)

Süreç çalışmasını sürdüren işletme hem EFQM hem de ISO 9001’e uygun olarak süreç modellemelerini yaparak ilerleyen zamanda bu kapsamda kendisini belgelendirmek istemektedir. Dolayısı ile her iki standart dikkate alınarak işletme içindeki süreç yönetimi kapsamında aşağıdaki adımların izlenmesi benimsenmiştir.

1. Süreçlerin Belirlenmesi: Bu kapsamda öncelikle işletme içindeki tüm süreçlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Süreç bilgi bankasında tanımlamalar yapılırken aşağıdaki başlıkların yer almasına karar verilmiştir. Bunlar;

- Süreç Adı
- Süreç Revizyon No
- Süreç Girdileri
- Süreç Çıktıları
- Süreç Akışı
- Süreç Sorumlusu
- Süreç Performans Ölçüm Metrikleri

2. Süreçlerin Modellenmesi: Süreçlerin modellenmesi kapsamında hem mevcut durum (AS-IS) hem de olması gereken süreç modeli (TO-BE) modellenmek istenmektedir. Ayrıca, süreçlerin modellenmesi kapsamında uluslararası standart olan Object Management Group (OMG) (2011), İş Süreçleri Modelleme ve Notasyon (BPMN) 2.0 modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

3. Süreçlerde Performans Göstergelerinin (Key Performance Indicator-KPI) Belirlenmesi: Bu kapsamda aşağıdaki başlıklarda performans metrikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

- Maliyet
- Verimlilik
- Yeterlilik
- Memnuniyet
- İşlem Süresi
- Etkenlik
- Kalite

Her bir metrik ile ilgili olarak aşağıdaki başlıklarda bilgiler belirlenmiştir.

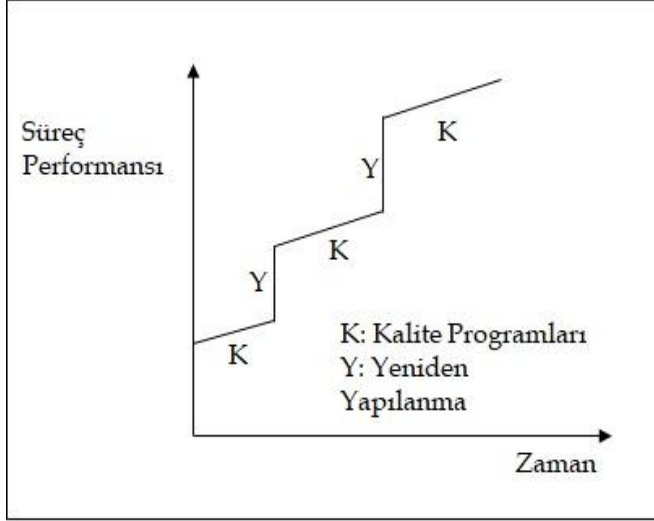
- Metrik adı
- Metrik Ölçüm Yöntemi
- Metrik Ölçüm Periyodu
- Metrik Hedef Değeri
- Metrik Sonuçları

4. Süreçlerdeki Performans Göstergelerinin Ölçülmesi: Metrikler belirlendikten sonraki aşamada süreçlerdeki bu metriklerle ilişkin olarak performans göstergeleri belirlenme çalışması planlanmıştır.

5. Süreçlerin İzlenmesi: Süreçlerin izlenmesi ve bunun ardından gerekli önlemlerin alınması da bu çalışma kapsamında önemli bir yer tutmaktadır. İzleme olmadan herhangi bir iyileştirme yapılması mümkün olmayacağı için özellikle bu aşamada proaktif olunup önceden uyarı mekanizmaları ile önlemler alınmaya çalışılmıştır.

6. Süreç İyileştirme Çalışmalarının Yapılması: Bütün bu çalışmaların asıl amacı süreç iyileştirme çalışmalarının yapılmasıdır. Dolayısı ile bu safhada elde edilen bilgi ve bulgular sonucunda süreçlerde gerekli iyileştirme çalışmaları hem yavaş yavaş iyileştirme şeklinde olan kalite programları kapsamında hem de hızlı bir şekilde yeniden yapılanma kapsamında yapılması planlanmaktadır.

Şekil 4: Kalite Programları ve Yeniden Yapılanma İlişkisi

Kaynak: (Hammer) (1997)

İşletmelerin yukarıda ortaya konulan adımlardaki iş süreçleri yönetimi kapsamındaki değişimi başlattıktan sonra bu değişimi sürdürmesi gerekmektedir. Şekil 4’de görüleceği üzere kalite programları süreçteki iyileştirmeleri zamanla yavaş yavaş iyileştirirken, yeniden yapılanmalar süreçte birden yükselme sağlamaktadır. Bunun sonucunda, her iki olgunun da işin içinde olması ve süreç performansına katkısından faydalanılması gerekmektedir. İşletme içinde her iki olgunun aynı anda uygulanması planlanmıştır. Sürekli iyileştirme kapsamında Planla, Uygula, Kontrol Et, Önlem Al (PUKÖ) şeklinde yer alan Deming döngüsü olarak da bilinen döngü kullanılması planlanmıştır. Buna göre süreçte, küçük değişiklikler ile sürecin sürekli olarak iyileştirilmesi hedeflenmektedir.

Mohapatra (2013), Deming'in PUKÖ döngüsü hakkında bilgiler sunmuştur. Buna göre, planla aşaması iş probleminin tanımlanması, verilerin toplanması ve sorunun gerçek nedeninin araştırılıp anlaşılmasını kapsamaktadır şeklinde açıklamıştır. Uygulama safhası ise geniş çaplı ortaya konulan çözümün geliştirilmesi ve uygulanmasını içermektedir. Kontrol et safhasında ise sonuçlar uygulama öncesi ve sonrasına göre doğrulanacağını aktarmaktadır. Son olarak ise önlem alma safhasında ise sonuçlar dokümanite edilir, gerekli iletişim kurulum ve gelecekteki diğer döngüler için öneriler sunulmaktadır şeklinde aktarılmıştır.

B. UYGULAMA

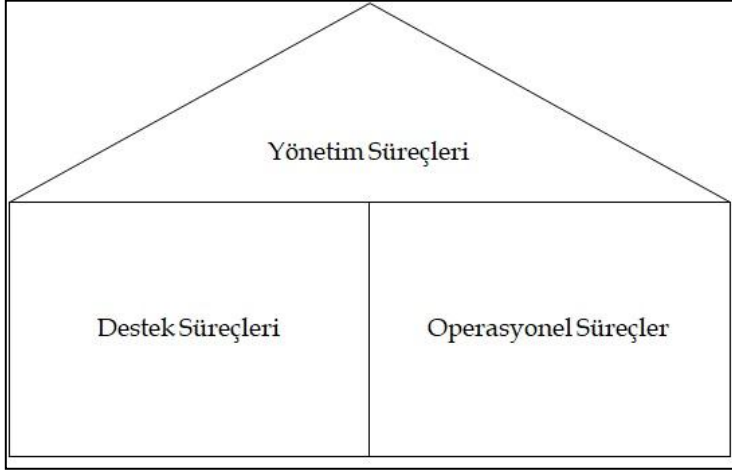
Proje bazlı ısıtma ve soğutma sistemleri kurulum ve sonrasında bakım hizmeti veren bir işletmede süreç iyileştirmesinin amacı, işletme içinde yer alan darboğazları belirlemek, verimliliği arttırmak, oluşabilecek hata veya sorunların öncesinde, proaktif bir şekilde hareket etmek şeklinde sıralanmıştır. İşletme, ilerleyen zamanda kalite belgesi almayı ve bunun öncesinde bu çalışma ile olgunluk seviyesini birkaç basamak yukarıya taşımak istemektedir. İşletme faaliyetlerini Ankara'da sürdürmektedir ve mevsimsel olarak işlerin yoğunluğuna göre değişmekle birlikte çalışmanın yapıldığı zamanda yetmiş dört personel çalışmaktadır. İşletme hem ısıtma hem de soğutma sistemleri ile ilgili çalışmalar yapmaktadır.

İşletmedeki süreç iyileştirme projesi kapsamında çalışmanın yöntem kapsamında belirlenen ve aşağıda açıklanan adımlarda proje çalışması sürdürülmüştür.

1. Süreçlerin Belirlenmesi: Öncelikle ilgili bölümlerde süreçlerin sorumluları belirlenmiştir. Süreç sorumluları, işletmede ilgili süreçte uzun süredir çalışma yapan kişilerden olması ve sürece tam olarak hakim olması istenmiştir. Her bir süreç ile ilgili süreç bilgi bankası oluşturulmuştur. Bu kapsamda süreç bilgi bankasında yöntem kısmında belirtilen başlıklar belirlenmiştir. Ayrıca süreçler üst, ara ve alt seviye süreçler olarak sınıflandırılmıştır. Süreç bilgi bankasına girilmeden önce belirlenen süreçler analiz edilmiştir. Öncelikle süreç bilgi bankasında sürecin başlangıç bilgileri doldurulmuş ardından bu çalışma bitene kadar bilgi bankasındaki diğer bilgiler de doldurulmaya devam edilmiştir.

İşletmede net olarak ortaya konulan süreçler Şekil 5'de yer aldığı gibi yönetim, operasyonel ve destek süreçleri başlıkları altında toplanmıştır.

Şekil 5: İşletme Süreçleri**Yönetim Süreçleri**

Stratejik Planlama Süreci: Bu sürecin altında işletmenin fiyat belirleme, teklif verme, proje yönetimi ile ilgili stratejik kararlarının alındığı süreçler yer almaktadır.

Kalite Sistemleri Süreci: İşletmenin proje yapım kalite işleri, işletme içi kalite süreçleri, hizmet sunma ile ilgili kalite süreçlerini kapsamaktadır.

Operasyonel Süreçler

Proje Fiyat Belirleme Süreci: İşletme ana faaliyet alanı ile ilgili olarak sunulacak olan hizmet ve projeler kapsamında yer alan işçilik ve teklif oluşturma ile ilgili ve diğer gerekli fiyat, maliyet ve kar oranlarının oluşturulması ile ilgili süreçtir.

Proje Teklif Verme Süreci: İşletme teklif usulü ile çalışmalar sürdürdüğü için teklif verme süreci ve bunun altındaki alt süreçler bu ana sürecin altında toplanmıştır.

Proje Yönetim Süreci: Teklif aşamasından sonra iş alınıp sürdürülmeye başlandığı anda proje süreci başlamakta ve işin tam olarak teslimatına kadar bu süreç devam etmektedir. Altında farklı alt süreçler yer almaktadır.

Tedarik ve Stok Süreci: Hem proje bazlı satış hem de hizmet bazlı yapılan işlerde ihtiyaç duyulan malzeme ve ekipmanların tedarik ve stok işlemlerinin yapıldığı ana süreçtir. Altında farklı faaliyetlerin yürütüldüğü alt süreçler yer almaktadır.

Hizmet Sunma Süreci: Proje süreci tamamlandıktan sonraki aşamada satışı yapılan ürünlerin bakım ve garantisi ile ilgili faaliyetlerin sürdürüldüğü süreçtir.

Destek Süreçleri

İnsan Kaynakları Süreci: İşletmede çalışan tüm personelin işe alınmasından işten çıkarılmasına kadar geçen süreçte yer alan tüm personel ile ilgili süreçler bu ana sürecin altında ele alınmıştır.

Mali Yönetim Süreci: İşletmenin hem ödeme hem de hakedişleri ile ilgili olarak, ayrıca banka ve bütçe ile ilgili faaliyetlerinin yürütüldüğü süreçler bu ana sürecin altında yer almaktadır.

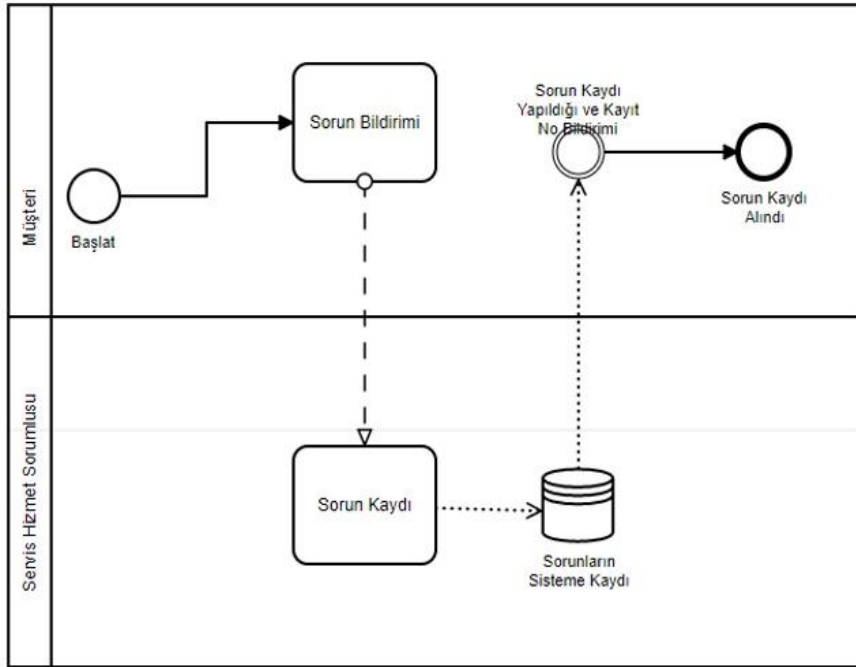
Altyapı ve İşletme Envanteri Yönetimi Süreci: Bu kapsamda işletme içinde yer alan bilişim, araç, ekipmanların yönetimi ile ilgili ana süreçtir.

Toplamda 3 grupta 10 ana süreç ve bunların altında 42 alt süreç belirlenmiştir.

2. Süreçlerin Modellenmesi: Süreç temsilcileri sürecin tam olarak kendi sorumluluk alanına giren kısımdan sorumlu olması ve ilgili kısmı öncelikle kağıt kalem ile modelleyerek sürecin kapsamının ve süreç ile ilgili girdilerin, çıktılarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Ardından ilgili sürecin tüm unsurlarını netleştirdikten sonra bilgisayar programı vasıtası ile tekrar ele alınması ve bu esnada İş Süreçleri Modeli ve Gösterimi (Business Process Model and Notation (BPMN)) 2.0 ile modellenmesi istenmiştir. Süreç modellemeleri 2 ana kısımdan oluşturulmuştur. Sürecin mevcut hali (AS-IS) ve sürecin olması gereken hali (TO-BE). Mevcut sürecin çizilmesi ve onunla ilgili durumların ortaya konulması süreç sorumluları tarafından yapılmıştır. Olması gereken süreç modelleri o alan ile ilgili süreç sorumlularının bilgileri ve ele alınan sürecin farklı işletmelerde nasıl ele alındığı incelenerek ve ayrıca farklı araştırmalar yapılarak her bir sürecin olması gereken hali modellenmiştir. Şekil 6'da sorun kaydı alınması süreci örnek olarak yer almaktadır.

Süreçler bu şekilde modellendikten sonra işletmedeki tüm birimlere süreçlerin yeni hali dağıtılmış ve görüşleri istenmiştir. Ardından gelen geri bildirimlere göre gerekli revizyonlar yapılmış ve son hali uygulamaya alınmıştır. Süreçlerin modellenmesi esnasında özellikle her bir süreç ile ilgili olarak sürecin ölçülebilir ve kontrol edilebilir olmasına, tanımlanabilir ve tekrarlanabilir olmasına, tutarlı ve katma değer üretebilmesine dikkat edilmiştir.

Şekil 6: Sorun Kaydı Alma Süreci

3. Süreçlerdeki Performans Göstergelerinin Belirlenmesi: Buradaki amaç, performans göstergelerini belirleyerek süreçlerin ölçülmesidir. Sonuç ile ilgili performans metrikleri bu çalışma kapsamında ele alınmamıştır. Öncelikle operasyonel seviye metrikler ele alınmış ardından üst yönetim ile konuşularak üst seviye metrikler de ele alınarak her bir süreçte ölçülmesi gereken metrikler netleştirilmiştir. Proje kapsamında kritik süreçlerde ilk aşamada dokuz adet metrik belirlenmiştir. Daha sonraki safhalarda bu metriklerin artırılması hedeflenmektedir.

Belirlenmiş olan metrik başlıklarına göre Tablo 1’de, müşteri sorununun çözüm süresi metriği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Müşteri Sorununun Çözüm Süresi Metriği

Metrik Adı	Müşteri Sorununun Çözüm Süresi
Metrik Ölçüm Yöntemi	İşlem Süresi: Müşterinin sorunu bildirdiği andan başlar ve sorunun kapatılma zamanına kadar devam eder.
Metrik Ölçüm Periyodu	Aylık
Metrik Hedef Değeri	3 gün
Metrik Sonuçları	Aylık olarak ortalama sonuçlar incelenir ve ona göre hedef değere ne kadar yaklaşıldı veya uzaklaşıldı değerlendirilerek olumlu veya olumsuz sebepler irdelenir ve iyileştirme çalışmaları yapılır.

4. Süreçlerdeki Performans Göstergelerinin Ölçülmesi: Performans metrikleri belirlendikten sonra bunların belirlenmiş periyotlarda ölçülmesi ve hepsinin incelenip değerlendirilebileceği bir altyapı kurulmuştur. Her bir metrik farklı şekilde farklı yöntem ile ölçülmektedir. Bazı metrikler sistem kanalı ile bazı metrikler ise personel tarafından el ile veriler toplanmakta ve ölçülmektedir. Metrikler, süreç sorumluları tarafından takip edilmekte ve incelenmektedir.

5. Süreçlerin İzlenmesi: Süreçler üzerinde belirlenmiş olan metrikler belirli aralıklar ile incelenmekte ve bu metrikler vasıtası ile süreçler izlenmeye çalışılmaktadır. Buradaki amaç proaktif bir şekilde davranarak süreçler izlenmekte ve sorunlar önceden belirlenerek herhangi bir şekilde önlem alınmaya çalışılmaktadır. İlerleyen zamanda süreçlerin sistemler ile entegre bir yapıya getirilmesi kapsamında bu izleme kısmının sistemler üzerinden yapılması hedeflenmektedir. Kritik süreçlerin bir kısmında bu entegrasyonlar yapılmıştır. Bunun sayesinde önceden uyarı mekanizmaları kurularak hem operasyonel seviyede çalışan hem de orta ve üst seviyede yönetici olarak çalışan personele bu konuda bilgi akışı sağlanmış ve gerekli önlemleri hızlı bir şekilde almaları sağlanmıştır. İlerleyen zamanda farklı şekilde uyarı mekanizmaları kurulması şeklinde iyileştirme yapılması planlanmaktadır.

6. Süreç İyileştirme Çalışmalarının Yapılması: Bu aşamada hem kalite programları hem de yeniden yapılanma şeklinde iki farklı strateji de izlenmeye çalışılmıştır. Kalite programları stratejisinde süreçlerin yavaş yavaş iyileştirilmesi ve yeniden yapılanma şeklinde bunun ele alınmasıdır. Her bir metrik sonucunda süreçler incelenip küçük iyileştirmeler yapılarak sürecin iyileştirmesi sağlanmaktadır. Bunun yanında iki yılda bir süreçler komple ele alınıp yeniden yapılanma imkanları, tüm işletmedeki süreç sorumluları ve yönetim ile bir çalıştay yapılması hedeflenmektedir. Yeniden yapılanma ile şekil 4'te yer alan sıçramaların elde edilmesi hedeflenmektedir.

C. BULGULAR VE KAZANIMLAR

Bu çalışma ile işletmedeki verimlilik artışına sebep olabilecek adımlar aşağıda sıralanmıştır. Bu kapsamdaki verimlilik hususları zaman, maliyet ve kalite üçgeni bakış açısı ile ele alınmıştır.

Süreçler elden geçirilmiş ve ayrıca diğer işletmelerdeki süreçlerin iyi yanlarını işletme kendi süreçlerine dahil etme fırsatı bulmuştur. Tablo 2'de iki süreçte yapılan iyileştirme çalışmaları yer almaktadır. Tüm süreçlerdeki çalışmalar çok geniş yer alacağı için bu çalışma kapsamında sadece önemli örnekler verilerek ilenlenmiştir.

Tablo 2: Tedarik, Stok ve Hizmet Sunma Süreci İyileştirme Çalışmaları

Ana Süreçler	Alt Süreçler	İyileştirme Alanları	İyileştirmeler
Tedarik ve Stok			
	Tedarik Yönetimi	Tedarik usul ve esasları net olarak tanımlı değildir.	Tedarik ile ilgili tedarik usulleri ve işletme içindeki kişilerin görev ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmıştır.
	Tedarikçi Firma Yönetimi	Firmalar ile ilgili bir bilgi bankası yoktur.	Tedarikçi firma bilgi bankası ve ürün kataloğu oluşturulmuştur.
	Stok Giriş	Stok girişlerinde barkod uygulaması yoktur.	Stoka girecek olan malzemelerin tamamının barkodlanması ve ardından stoka alınması sağlanmıştır.
	Stok Çıkış	Projelere malzeme çıkışlarında gecikmeler yaşanmaktadır.	Proje çalışmasına çıkacak olan çalışanların malzeme ihtiyaçlarını bir gün önceden depo sorumlusuna iletmesi ve depo sorumlusunun proje çalışmasına çıkacak olan ihtiyaçları önceden hazırlaması sağlanmıştır.
Hizmet Sunma Süreci			
	Bakım Yönetimi	Bakımı yapılacak cihazlar tam olarak takip edilememektedir.	Cihaz envanteri daha sağlıklı bir şekilde takip edilebilir duruma getirilerek bakım zamanlarının kaçırılmadan takibi sağlanmıştır.
	Garanti Yönetimi	Cihaz garantilerinin takibi tam olarak yapılamamaktadır.	Cihaz garanti takibi yapılarak garanti kapsamı dışına çıkan cihazlar ile ilgili ekstra ödeme yapılması engellenmiştir.
	Müşteri Yönetimi	Müşteri bilgi bankası yeterli bilgi içerecek şekilde takip edilememektedir.	Müşterilerin takibi için tüm bilgilerini içeren bir bilgi bankası oluşturulması çalışmasına başlanmıştır.
	Arıza Yönetimi	Müşteri arıza bildiriminde sorunlar yaşanmaktadır.	Bu süreçte iyileştirmeler yapılarak değer katmayan aktiviteler çıkarılmıştır.

Örneğin, işletmedeki tedarik ve stok yönetimi sürecinde diğer işletmelerde uygulanmakta olan malzemelerin projelere verilmesi süreci işletmeye uygulanmış ve işletmede bu sayede proje için çalışma yapacak olan personele çok hızlı bir malzeme akışı sağlanmıştır. Bunun sonucunda personel sabahları malzeme almak için uzun süre beklemeden sahada çalışmaya geçme imkanı bulmuştur.

Süreç yönetimi sayesinde darboğazlar ortaya çıkarılmış ve bu sayede darboğazlar giderilmiştir. Süreçlerdeki darboğazlar ile ilgili olarak işletmede kullanılmakta olan sistemden alınan veriler ile süreçlerdeki veri akışları analiz edilmiştir. Küçük bir süreç madenciliği uygulaması yapılmış ve sonucunda hizmet sunma sürecindeki darboğazlar ortadan kaldırılmıştır.

Süreçler tam olarak yönetilmeye çalışılmış ve sürece hakim olunarak işletme içinde neyin nasıl çalıştığı modellenmiştir. Daha önceleri hangi süreçte hangi bilginin işlendiği ve sağladığı katma değer bilinmemektedir. Bu çalışma ile işletmenin bir süreç haritası elde edilmiş ve yöneticiler süreçler üzerinden işletmeyi yönetmeye başlamıştır.

Tablo 3: Proje Yönetim Süreçleri

Sıra No	Proje Yönetim Süreci Alt Süreçleri
1	Proje Kapsam Yönetimi
2	Proje Teknik Yönetimi
3	Proje İdari Yönetimi
4	Proje Zaman Yönetimi
5	Proje Kaynak Yönetimi
6	Proje Mali Yönetimi
7	Proje Tedarikçi Yönetimi

Örnek olarak Tablo 3’de tanımlanmış proje yönetim süreçleri yer almaktadır. Buna göre proje yönetimi sürecindeki iyileştirmeler sayesinde projelere teklif verme işlemi oldukça açık ve hızlı bir şekilde oluşturulmaya başlanmıştır. Eskiden karışık bir şekilde işletme çalışanlarının yaptıkları faaliyetler daha düzenli bir şekilde yapılır hale gelmiştir.

Süreçlere tam hakimiyet sağlandığı için nereye, nasıl ve ne zaman müdahale edilebileceğini bilme imkanı sağlanmıştır. Önceden sadece sonuca bakılırken süreç çalışmaları sonucunda süreç içine de bakılır hale gelmiştir. Süreç göstergeleri sayesinde herhangi bir darboğaz veya sorunda nereye, nasıl ve ne zaman müdahale edilebileceği imkanı elde edilmiştir.

Süreç metrikleri sayesinde ölçümler ile süreçteki önemli noktalarda ölçüm sonuçlarının değerlendirilmesi sayesinde kötü giden hususlarda iyileştirmeler yapılmıştır. Metrikler, işletme yönetiminin en büyük silahı haline gelmiştir. Bunun sayesinde süreçler daha hızlı bir şekilde irdelenebilmektedir. Tablo 4’de örnek olması için hizmet sunma süreci metrikleri yer almaktadır.

Tablo 4: Hizmet Sunma Süreci Metrikleri

Süreç Adı	Metrik	Eski Değer	Yeni Değer
Bakım Yönetimi	Müşterideki Cihazların Bakımlarının Zamanında Yapılması Hedef: Yüzde 20 Zaman İyileştirmesi	Yüzde 50	Yüzde 45
Garanti Yönetimi	Müşteri Cihazlarının Garantilerinin Takibi Hedef: Yüzde 50 İyileşme	Yüzde 40	Yüzde 30
Müşteri Yönetimi	Müşteri Memnuniyetinin Arttırılması Hedef: Yüzde 20 Artış	Yüzde 50	Yüzde 65
Arıza Yönetimi	Müşteri Sorununun Çözüm Süresinde Azaltma Hedef: Yüzde 70 İyileşme	10 Gün	6 Gün

Örneğin, müşteriye geri dönüş süresi metriğinin sonucunda işletmede büyük oranda iyileştirmeler yapılmış ve bu metrik sonucundaki süre yüzde kırk oranında iyileştirilmiştir. Bunun sonucunda müşteri memnuniyeti artmıştır. Ancak, hedef yüzde yetmiş iyileştirme ile üç güne indirilmesidir. Zamanla işletme bunu da gerçekleştirmek için çalışmaktadır.

Süreç üzerinde bir şeyin değiştirilmesi istenmesi durumunda hızlı bir şekilde müdahale etme şansı doğmuştur. Süreçler tanımlı olmasından dolayı süreç iyileştirmeleri ve değişiklikleri daha net ve hızlı bir şekilde sonuçları önceden görülebilecek bir yapıya dönüştürülmüştür.

Değer katmayan süreçler ve işlemlerin kaldırılması sonucunda işletmedeki gereksiz bürokrasi ortadan kaldırılmıştır. Tablo 5’de değer katmayan süreçler ve işlemlere örnekler yer almaktadır.

Tablo 5: Değer Katmayan Süreçler ve İşlemler

No	Katma Değeri Olmayan Süreçler ve İşlemler
1	Her proje için işçilik birim fiyatlarının tekrar tekrar oluşturulması
2	Tedarikçilerin kayıtlarının birden fazla yerde yazılması
3	Stok sayım sürecinde tekrarlı işlemler
4	Arıza durumunda müşteriden bilgilerin tekrar alınması
5	Bütçe aşımalarının tamamının işletme üst yönetim onayının alınması
6	Ön muhasebe adımlarının süreçlerde olmayışı
7	Formların kağıt form şeklinde uygulanması
8	Araçların her akşam işletmeye dönmesi
9	Ekipmanların ortak kullanılmaması

Örneğin, müşteriden herhangi bir arıza durumunda istenen müşteri ve ürün ile ilgili bilgilerin ele alındığı kayıt süreci müşteri memnuniyetini olumsuz yönde etkilediği hem de süreçte herhangi bir katkısı olmadığı için kaldırılmış ve bunun sonucunda müşteri memnuniyeti artmıştır. Ayrıca katma değeri olmayan aktivite ve süreçlerin ortadan kaldırılması işletme içinde israfın önlenmesine

yardımcı olmuştur. Özellikle altyapı ve işletme envanteri yönetim sürecinde bu israflar çok yoğun bir şekilde yaşandığı gözlemlenmiş ve bu süreçteki gereksiz yere yer alan aktiviteler ortadan kaldırılmıştır.

Süreçlerin tanımlı olması ile işletme içindeki iletişim daha kolay hale gelmiştir. Önceden bir süreç hakkında veya süreçteki faaliyetler ile ilgili bilgi alışverişinde bulunurken iletişimde zorluklar yaşanmaktadır. Süreçlerin tanımlanması ile artık işletme içinde herkes bir sorunu, bir iyileştirme önerisini veya bir olguyu süreç üzerinden daha kolay aktarır hale gelmiştir.

İşletmedeki “proje teklif verme süreci” ve “hizmet sunma süreci” Hammer tarafından ortaya konulan olgunluk modelinden esinlenerek süreç sahipleri, yöneticiler ve süreç içinde çalışanlar ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar her bir sürece uygulanmış ve proje kapsamında otaya konulan dörtlü olgunluk seviyesine göre değerlendirilmiştir. Tablo 6’da işletme içindeki iki sürecin olgunluk düzeyleri aktarılmıştır.

Tablo 6: Süreç Olgunluk Düzeyi

Süreçler	Olgunluk Seviyeleri			
	Olgunluk Düzeyi 1 (Tanımlanmış)	Olgunluk Düzeyi 2 (Yönetilen)	Olgunluk Düzeyi 3 (Ölçülebilir)	Olgunluk Düzeyi 4 (Entegre)
Hizmet Sunma Süreci	X			
Proje Teklif Verme Süreci		X		

Proje teklif verme süreci ikinci olgunluk düzeyinde (dörtlü kırılıma göre) hizmet sunma süreci ise birinci olgunluk düzeyinde olduğu elde edilmiştir. Bunun nedeni ise hizmet sunma süreci yeni tanımlanan ve üzerinde daha çok iyileştirme çalışmalarının yapılması gereken bir süreçtir. Ayrıca bir sürecin belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmış olması için tüm olgunluk faktörleri (tasarım, yürütücü, süreç sahibi, altyapı, metrik) açısından aynı olgunluk seviyesinde olması gerekmektedir. Hizmet sunma süreci bu açılardan başarı sağlamadığı için birinci olgunluk seviyesinde kalmıştır.

SONUÇ

Süreçlerin modellenmesi ile yönetimin ve operasyonel yöneticilerin süreçler üzerindeki yönetim ve kontrolü artırılmıştır. Dolayısı ile süreç modelleme ve iyileştirme çalışmaları her işletme ve kuruluş için büyük önem arz etmektedir. Süreçlerin iyileştirilmeden üzerine bir çalışma veya sistem kurgulanması her zaman başarısızlığa veya üzerine kurgulanan çalışma veya sistemin verimli bir şekilde çalışmamasına neden olacaktır. Dolayısı ile çalışmalarda buna da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında yer alan işletmede altı adımlık bir süreç modelleme ve iyileştirme çalışması yapılmıştır. İşletme yönetimi bu çalışmayı devam ettirerek daha detaylı bir şekilde başka metrikler ve çalışmalar ile bu sürecin üzerine ilave çalışmalar yapmak istemektedir. Bu çalışmanın ana amacı ve literatüre katkısı, bir işletmede yer alan süreç iyileştirme çalışmaları ile ilgili bilgi sunarak araştırmacılara ve uygulayıcılara böyle bir çalışma içinde bulunmak istemeleri durumunda örnek bir uygulama göstererek çalışmalarına ışık tutmaktır. Çalışma sonucunda işletmenin kazanımları bulgular kısmında açıklanmıştır. Sonuçta işletme böyle bir çalışma ile kendisine bir yol çizmiş ve bu yolda süreçlerinin yönetimini ele alıp daha başarılı işler yapmak için çalışmalarını sürdürmek istemektedir. Çalışma yaparken karşılaşılan en büyük kısıt işletme çalışanlarından bilgi almak olmuştur. Bunun aşımı içinde önceden işletme çalışanlarına soru setleri hazırlanmış ve ilk olarak görüşmelerde bu soru setleri üzerinden gidilerek bu kısıt aşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya ilave olarak işletme yönetimi oluşturulmuş olan bu süreç çalışmasını standart modeller ile ele almak istemektedir. Bunun için öncelikle ISO 9001 ön denetimi için bir değerlendirme yapmayı ve standardın gereklerini yerine getirip getirmediğini değerlendirmek istemektedir. Ardından EFQM modeli ile hangi seviyede olduklarını da değerlendirmek istemektedir. Son olarak ilerleyen zamanda işletme yönetimi süreçler ile sistemler arasında bir bağlantı kurarak süreç ile sistem uyumu ve bunun sonucunda da süreçte oluşan veriler ile bir değerlendirme yapıp metriklerin yanında süreç iyileştirmeyi veri bazlı hale getirmeye planlamaktadır. Bu çalışmaya ilave olarak mükemmellik modeli ile ilgili çalışmaların daha da detaylandırılarak yapılması planlanmaktadır. Ayrıca, süreçlerin olgunluklarının değerlendirilmesi ile ilgili olarak da daha detaylı bir çalışma yapılmak istenmektedir.

Bu tür projelerin başarısı için diğer çalışmalara öneri olarak; üst yönetim tarafından gerekli desteğin verilmesi, çalışma yapacak ekibin ilgili süreçlere hakim olması, kapsamın net olarak belirlenmesi, çalışanların işin içine çekilmesi ve ayrıca bilişim teknolojileri ile çok iyi bir bağlantı kurulması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adesola, S. ve Baine, T. (2005). Developing and evaluating a methodology for business process improvement. *Business Process Management Journal*, 11(1), 37-46.
- Akdamar, E. (2014). *Yalın altı sigma ve sürekli süreç iyileştirme üzerine bir uygulama*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Antony, J. ve Gupta, S. (2018). Top ten reasons for process improvement project failures. *International Journal of Lean Six Sigma*.
- Aysolmaz, B., Coşkunçay, A., Demirörs, O. ve Yıldız, A. (2011). Kamuda iş süreçleri modelleme: Gereği ve yararları. 5. *Ulusal Yazılım Mühendisliği Sempozyumu UYMS'11*.
- Bandara, W., Indulska, M., Chong, S. ve Sadiq, S. (2007). Major issues in business process management: An expert perspective. *European Conference on Information Systems (ECIS)*, (s. 1240-1251).
- Barjis, J. (2008). The importance of business process modeling in software system design. *Science of Computer Programming*, 71(1), 73-87.
- Berber, G. (2017). *Bir gıda işletmesinde süreç iyileştirme uygulaması: Dondurma fabrikası örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brocke, V. J., Theresa, S., Jan, R., Trkman, P., Willem, M. ve Stijen, V. (2014). Ten principles of good business process management. *Business Process Management Journal*, 20(4), 530-548.
- Chan, P. S. ve Peel, D. (1998). Causes and impact of reengineering. *Business Process Management Journal*, 4, 44-55.
- Çevik, O. ve Aran, G. (2009). Kalite iyileştirme sürecinde hata türü etkileri analizi (FMEA) ve piston üretiminde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 241-265.
- EFQM excellence model. (2012). *Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (European Foundation for Quality Management - EFQM)*.
- Gijo, E. V. ve Scaria, J. (2014). Process improvement through six sigma with beta correction: A case study of manufacturing company. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 71(1-4), 717-730.
- Güner, M., Akman, Ü. ve Yücel, Ö. (2010). Erkek gömleği üretim sürecinin altı sigma yöntemiyle iyileştirilmesi. *Tekstil ve Konfeksiyon*, 20(1).
- Gürsoy, Ç. G. (2020). *Yalın altı sigma metodolojisi ile süreç iyileştirmeye yönelik tekstil sektöründe bir uygulama*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hammer, M. (1997). *Beyond reengineering, how the process-centered organization is changing our work and our lives*. Harper Collins e-books.
- Hammer, M. (2007). *The process audit*. Harvard Business Review, Reprint R0704H, 1-16.

- Hammer, M. ve Champy, J. (1993). *Reengineering the corporation, a manifesto for business revolution*. Harper Business.
- Indrawati, S. ve Ridwansyah, M. (2015). Manufacturing continuous improvement using lean six sigma: An iron ores industry case application. *Procedia Manufacturing*, 4, 528-534
- Indulska, M., Recker, J., Rosemann, M. ve Green, P. (June 8-12, 2009). Business process modeling: Current issues and future challenges. *Advanced Information Systems Engineering, 21 st International Conference, CAISE 2009*. Amsterdam.
- İlisulu, F., Tarhan, A. ve Türetken, O. (Eylül 2015). İş süreci olgunluğu için bir öz-değerlendirme aracı. *Conference IX. Ulusal Yazılım Mühendisliği Sempozyumu*. İzmir.
- İnce, A. R., Erol Y. ve Karagöz N. (2013). Bir süreç iyileştirme örneği olarak görüntü arşivleme ve iletişim sisteminin (Pacs) değerlendirmesi (Sivas numune hastanesi uygulaması). *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 243-258.
- KalDer, T. K. (09 Mayıs 2020). http://www.kalder.org/efqm_mukemmellik_modeli. EFQM mükemmellik modeli.
- Kaygusuz, Y. ve Kaygusuz, S. (2014, Temmuz). Süreç iyileştirmenin işletme performansına etkileri. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 10(2), 31-50.
- Kayışkan, D. (2016). Bir gıda işletmesinde süreç yönetimi ve süreç iyileştirmesi üzerine uygulama. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Ş. ve Aydınli, C. (2015). Sağlık kurumlarında süreç yönetimi uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 143-172.
- Ko, R. K., Lee, S. S. ve Lee, E. W. (2009). Business process management (BPM) standards: A Survey. *Business Process Management Journal*, 15(5), 744-791.
- Law, C. C. (2019). *Managing enterprise resource planning adoption and business processes - A holistic approach*. Cambridge Scholars Publishing.
- Leyer, M., Heckl, D. ve Moormann, J. (2015). *Process performance measurement* (Second Edition, Cilt Handbook on Business Process Management 2, Strategic Alignment, Governance, People and Culture). (J. V. Brocke ve M. Rosemann) Springer.

- Mans, R. S., Aalst, W. M. ve Vanwersch, R. J. (2015). *Process mining in healthcare-evaluating and exploiting operational healthcare processes*. Springer.
- Mendling, J. ve Reijers, W. (2010). Seven process modelling guidelines (7PMG). *Information and Software Technology*, 52(2), 127-136.
- Mertins, K. ve Jochem, R. (1999). *Quality-oriented design of business processes*. Springer Science Business Media LLC.
- Mohapatra, S. (2013). *Business process reengineering- automation decision points in process reengineering*. Springer.
- Object Management Group (OMG) Business process maturity model (BPMM). (2008). Version1.
- Object Management Group (OMG) Business process model and notation (BPMN). (2011). Version 2.0.
- Oral, U. (2018). *Bir liman esisi konteyner sevk operasyonlarında süreç iyileştirme çalışması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özveri, O., ve Kabak, M., (2016). Süreç yönetimi olgunluk modelleri ve bir organizasyonun ve süreç yönetimi olgunluğunun değerlendirilmesi, *AKÜ İİBF Dergisi*, XVIII (1), 101-110.
- Quality management and quality assurance standards — Part 1: Guidelines for selection and use. (1994). ISO 9000-1:1994.
- Quality management systems — Fundamentals and vocabulary. (2000). ISO 9000:2000.
- Quality management systems — Fundamentals and vocabulary. (2015). ISO 9000:2015.
- Quality management — Quality of an organization — Guidance to achieve sustained success. (2018). ISO 9004:2018.
- Rosemann, M. ve Brocke, J. V. (2015). *The six core elements of business process management* (Second Edition, Cilt Handbook on Business Process management 1, Introduction, Methods and Information Systems). (J. V. Brocke ve M. Rosemann) Springer.
- Sarıgül, S. S. ve Oralhan, B. (2016). EFQM mükemmellik modeli ve mobilya sektörüne yönelik bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31).
- Scheer, A. W. ve Hoffmann, M. (2015). *The process of business process management*. (J. V. Brocke ve M. Rosemann) Springer.

- Software engineering — Guidelines for the application Of ISO 9001:2015 To computer software. (2015). ISO/IEC/IEEE 90003:2018.
- Standardization, I. O. (2019). ISO 9001: 2015 *How to use it*.
- Tezsürücü, D. ve Tunail, İ. (2010). Altı sigma metodolojisi ve otomotiv sektöründe bir olay incelemesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 129-146.
- Trkman, P. (2010). The critical success factors of business process management. *International Journal of Information Management* (30), 125-134.
- Türkan, T. ve Görener A. (2017). Süreç iyileştirme: Vasıflı çelik üretim sektöründe bir uygulama. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2).
- Wasana, S., Rosemann, M. ve Guy, G. G. (2002). Measuring process modelling success. E. S. Wrycza, *10th European Conference on Information Systems (ECIS 2002)*, (s. 331-341). Gdansk.
- Wenhong, L. ve Tung, Y. (1999). A framework for selecting business process modeling methods. *Industrial Management and Data Systems*, 7, 312-319
- Yıldırım, H. ve Karaca, E. (2013). Üretim sürecinde istatistiksel proses kontrol (İPK) uygulamaları ve elektronik sektöründe bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(39), 77-87.

SOSYAL TRANSFER HARCAMALARI-GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLİŞKİSİ: KARŞILAŞTIRMALI PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

Emin Efecan AKTAŞ*
Sevi DOKUZOĞLU**

ÖZ

Pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke açısından gelir eşitsizliği seviyelerinde meydana gelen artışlar; kamunun vergiler, transfer ödemeleri ile kamusal mal ve hizmet sunumu aracılığıyla ekonomiye müdahalesinin yetersiz ve etkinsiz gerçekleşmesi nedeniyle kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle, kamu harcamaları çerçevesinden bakıldığında düşük gelir gruplarına yapılan transfer ödemelerinin gelir eşitsizliğini azaltmakta kilit bir rol oynadığı öne sürülebilmektedir. Zira, birçok çalışmada toplam gelir eşitsizliğinin analiz edilmesinde en yaygın kullanılan ölçüt olan Gini katsayısının kamunun yeniden dağıtım politikaları içerisinde en fazla transfer harcamalarına duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı, sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisinin ülkelerin gelir düzeyindeki farklılıkların analize dâhil edilerek ortaya koyulmasıdır. Bu çerçevede, analize konu edilen 60 adet ülke Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre ayrıştırılmış ve 1996-2018 yıllarını kapsayan dönemde sosyal transfer harcamaları-gelir eşitsizliği ilişkisinin tespiti için Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, hem yüksek gelir grubuna dâhil ülkelerde hem de yüksek-orta ve düşük-orta gelir grubuna dâhil ülkelerde sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak, yüksek gelir grubuna dâhil ülkelerde bu ilişki görece olarak daha güçlü ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Gelir Eşitsizliği, Gini Katsayısı, Sosyal Transfer Harcamaları, Panel Nedensellik Analizi.

---

* Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, efecanaktas@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0001-7751-3275>

** Dr. Öğr. Üye., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, sdokuzoglu@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2888-4755>

Makalenin gönderilme tarihi: Nisan 2021

Kabul tarihi: Mayıs 2021

THE RELATIONSHIP OF SOCIAL TRANSFER EXPENDITURES- INCOME INEQUALITY: A COMPARATIVE PANEL CAUSALITY ANALYSIS

ABSTRACT

Increases in income inequality levels for many developed and developing countries inevitably arise due to the inadequate and inefficient intervention of the public in the economy through taxes, transfer payments and the provision of public goods and services. From the public expenditure perspective, it can be asserted that especially transfer payments to low-income groups play a key role in reducing income inequality. In many studies, it has been concluded that the Gini coefficient, which is the most widely used criterion in analyzing the total income inequality, is the most reactive to transfer expenditures among the public redistribution policies. The aim of this study is to analyze the relationship between social transfer expenditures and income inequality by including the discrepancies in income levels of the countries. In this framework, 60 countries subject to the analysis have been separated according to the classification of the World Bank and Dumitrescu-Hurlin panel causality analysis has been implemented to determine the relationship between social transfer expenditures and income inequality in the period of 1996-2018. The findings point that there is a two-way causality relationship between social transfer expenditures and income inequality in high-income countries and high-middle and low-middle income countries. However, this relationship emerges relatively robust in high-income countries.

Keywords: Income Inequality, Gini Coefficient, Social Transfer Expenditures, Panel Causality Analysis

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik performansı yalnızca gelir artışıyla değil; gelirin paylaşımı ile de yakından ilişkilidir. İktisadi trendlerin ve hükümet politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri ekonomik ve politik analizlerin merkezini oluşturmaktadır. İktisadi, sosyal ve politik kaynaklara ulaşmakta fırsat eşitliğinin bulunmadığı durumu ifade eden gelir eşitsizliği çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmakta; sosyoloji, iktisat ve politika alanlarındaki pek çok araştırmanın konusu olmaktadır. Gelir eşitsizliği ve yeniden dağıtım politikalarının yarattığı etkiler hem sosyal bilimler yazınında hem politika yapımcılar arasında tartışma konusudur. Özellikle kamu maliyesi literatürünün temelini, etkinlik ve eşitlik arasındaki değişim oluşturmakta ve kamusal müdahalelerin etkinliği düşürdüğü genel kabul görmektedir. Diğer yandan, piyasa dinamikleri tek başına arzu edilebilir bir gelir dağılımının ortaya çıkmasında yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda, adaletli bir gelir dağılımına ulaşma süreci kamu müdahalelerin gerekçesini oluşturmaktadır. Ülkelerin yeniden dağıtıma ilişkin arayışları kimi zaman etik kaygılarla sosyal adaleti sağlamak (Atkinson, 1983; Alesina ve Angeletos, 2005); kimi zaman da etkinlik perspektifinden büyümeyi teşvik etmek (Alesina ve Rodrik, 1994) adına gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, maliye politikası dağıtımsal sonuçlar yaratan ve

iktisadi büyümeyi destekleyen araçları nedeni ile etkinlik ve eşitlik amaçlarını gerçekleştirmekte en önemli kamu müdahalesi araçlarından birisidir (Muinelogallo ve Roca-Sagalés, 2003, s. 820). Bununla birlikte, hükümetler ekonomide yüksek büyüme oranları yakalamış olsa dâhi; herhangi bir yeniden dağıtım politikası izlemedikleri sürece yoksulluk ve gelir eşitsizliği seviyesini düşürmekte başarısız olabilmektedir (Martinez-Vazquez, Moreno-Dodson ve Vulovic, 2012, s. 103).

Refah devleti anlayışının beraberinde getirdiği kamu müdahaleciliği; regülasyon, fiyat sübvansiyonları, kamusal mal ve hizmet üretimi ile gelir transferleri olarak şekillenmiştir. Piyasa kaynaklı gelir eşitsizliğinin giderilmesi, devlete ekonomide yüklenen en önemli rollerden birisidir. (Barr, 1992). Ekonominin kendi dinamikleri ile ortaya çıkan birincil gelir ve servet dağılımı, politik süreç içerisinde kamunun yeniden dağıtım mekanizması aracılığıyla tekrar şekillenmektedir. Söz konusu yeniden dağıtım mekanizması; vergiler, transfer ödemeleri ve çeşitli harcama programları ile işlerlik kazanmaktadır. İkincil gelir ve servet dağılımı olarak adlandırılan bu durumda piyasa geliri (hükümet-öncesi gelir) ile harcanabilir gelir (hükümet-sonrası gelir) farklılaşmaktadır. Bu noktada, maliye politikasının söz konusu yeniden dağıtıcı etkisi, bütçenin harcama tarafı özellikle sosyal transfer harcamaları ile işlerlik kazanmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı gelir dağılımı üzerinde önemli etkiler yarattığı genel kabul gören sosyal transfer harcamalarının gelir eşitsizlik seviyeleri üzerindeki nedensellik etkisini analiz etmektir. Bu çalışma ile sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi konu eden çalışmalara yer verilmiş ve kapsamlı bir literatür taraması ortaya koyulmuştur. Çalışmanın ampirik bölümünde ise 1996-2018 yıllarını kapsayan dönemde 60 adet ülke için sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi ile gösterilmiştir. Analizden önce serilerin yatay kesit bağımlılığı, durağanlığı ve heterojenliği de incelenmiştir. Literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak söz konusu ilişkinin yönü ülkelerin gelir seviyelerindeki farklılıklar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, çalışmamızın literatürdeki sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ile ilişkili benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

I. TEORİK VE AMPİRİK ÇERÇEVE

Transfer harcamalarına ilişkin teorik çerçeve ilk kez Pigou (1947) ile birlikte ortaya koyulmuştur. Pigou (1947) ile kamu harcamalarında transfer ve transfer-dışı harcamalar şeklinde bir ayrıma gidilmiş; transfer harcamaları bir gelir aktarım mekanizması olarak tanımlanmıştır. Teorik olarak, kamu harcamalarının her türü hane halklarının sosyal refahını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Hükümetlerin yeniden dağıtım mekanizması içerisinde yer alan vergi ve transfer politikaları hanehalklarının yalnızca gelirini değil; çalışma ve yatırım kararlarını da etkilemektedir. Diğer yandan, transfer

harcamalarının harcanabilir geliri anlık olarak iyileştirici etkisinin yanı sıra piyasa gelirinin hanehalkları arasındaki zamanlararası dağıtımını (örneğin; ilkökul eğitimi) da etkilediği söylenebilmektedir (Chu, Davoodi, ve Gupta, 2000, s. 4; Gottschalk ve Smeeding, 2000, s. 263).

Atkinson (1996), gelir dağılımına ilişkin iktisadi bir analiz ortaya koymuştur. Çalışmada, benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler arasındaki gelir dağılımına ilişkin farklılıkların nedenleri irdelenmiştir. Gelir eşitsizliğinin iktisadi kaynaklarının yanı sıra sosyal ve politik kaynakları da ele alınmıştır. Bu çerçevede, kamu transfer harcamalarının hanehalkı gelirlerindeki ikincil büyük paya sahip kaynak olduğuna; iktisadi büyümenin gelirin paylaşımına ilişkin etkilerinin yanı sıra politik tercihlerin yarattığı etkilere de dikkat çekilmiştir. Gottschalk ve Smeeding (1997), yüksek gelirli OECD ülkelerinin sosyal politikalarının etkisini analiz etmek için brüt harcama oranlarını kullanmış; kamunun nakit transfer harcamaları ile harcanabilir gelir eşitsizliği arasında güçlü bir ters yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Heady, Mitrakos ve Tsakoglou (2001), sosyal transferlerin dağıtımsal etkilerini Avrupa Birliği ülkeleri için analiz etmiş; örneklem grubunda yer alan tüm üye ülkelerde sosyal transferlerin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkide bulunduğu; ancak söz konusu etkinin anlamlılık gücünün sosyal transferlerin GSYİH'dan aldığı pay ile ilişkili olduğu sonucunu doğrulamıştır.

Literatürde, hükümetin yeniden dağıtıcı politikalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların çoğunda vergiler ve sosyal transfer harcamalarının gelir eşitsizlik seviyesinde meydana getirdiği görece etkiler karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede, Immervoll ve Richardson (2011), vergi-transfer politikalarının OECD ülkeleri üzerindeki etkisini 25 yılı kapsayan bir dönem için analiz etmiş; transfer harcamalarının gelir eşitsizliğini azaltmaktaki etkisinin vergilere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmış; ancak söz konusu etkinin 90'lı yılların ortasından itibaren zayıfladığını ortaya koymuştur. Diğer yandan, çalışmada emeklilik ödemeleri analize dâhil edilmediğinden elde edilen bulguların tam anlamıyla ekonominin bütününe yansıtmadığı ifade edilmektedir. Joumard, Pisu ve Bloch (2012), OECD ülkeleri için yaptığı çalışmada gelir eşitsizliğinin azaltılmasında vergilerin ve transfer harcamalarının görece etkilerini karşılaştırmış; transfer harcamalarının gelir eşitsizliğini azaltmakta daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Wang, Caminada ve Goudswaard (2012) ise 28 OECD ülkesi için hanehalklarına ilişkin mikro veri setini kullanarak; sosyal transferler ve vergilerin dağıtımsal etkilerini analiz etmiştir. Böylece sosyal transferlerin vergilere kıyasla gelir eşitsizliğini azaltmakta daha etkili bir politika aracı olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca sosyal transferler içerisinde yer alan emeklilik ödemelerinin söz konusu etkide en yüksek paya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Caminada, Wang, Goudswaard ve Wang (2017) ile 47 ülke için 1967-2014 yıllarını kapsayan dönemde vergi ve transferlerin etkisi ele alınmış; transfer harcamalarının gelir dağılımını iyileştirici etkisinin daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur.

Diğer yandan, literatürde yer alan bazı çalışmalar ise sosyal transferlerin alt bileşenlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Wang, Caminada ve Goudswaard (2014), farklı transfer harcama gruplarının ve doğrudan vergilerin yeniden dağıtıcı etkilerini toplam nüfus bazında incelemiştir. Transfer harcamaları; hastalık yardımları, yaşlılık ve aile yardımı, engelli ödemeleri, işsizlik tazminatı, nakit transferler, sosyal sigorta ödemeleri şeklinde gruplara ayrılmış ve her bir harcama kaleminin etkisi 20 OECD ülkesi için bütçe yansımaları yaklaşımı altında incelenmiştir. Buna göre farklı refah devleti anlayışları ve farklı sosyal politikalar gelir eşitsizliğinin ülkeler arasındaki farklılaşmasının temel sebebi olarak gösterilmiştir. Çalışmada, emeklilik ödemelerinin gelir eşitsizliğini azaltmakta birincil etkili olduğu; engellilik ve aile yardımlarının etkisinin ise sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Sánchez ve Pérez-Corral (2018), dinamik panel modellerini kullanarak 28 Avrupa Birliği ülkesi için sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisini harcama türleri açısından ele almıştır. Çalışmada, ülkeler gelir seviyeleri dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamaları şeklinde sınıflandırılan transfer harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi gelişmekte olan üye ülkeler ve diğer üye ülkeler ayrımında ortaya koyulmuştur. Buna göre gelişmekte olan üye ülkelerde sağlık ve sosyal koruma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasında ters yönlü ilişki tespit edilirken; diğer üye ülkelerde ise transfer harcamalarının yeniden dağıtıcı etkisi sosyal koruma harcamaları ile ortaya çıkmaktadır. Eğitim harcamalarının ise herhangi bir anlamlı etkisi bulunamamıştır. Korpi ve Palme (1998) ise kamu sosyal politikalarının etkisini, hedeflemiş olduğu gelir gruplarını dikkate alarak analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, *yeniden dağıtım paradoksu* olarak adlandırılmıştır. Buna göre düşük gelir gruplarına yönelik transferlerin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi; tüm gelir gruplarına yönelik transferlerin etkisine kıyasla daha düşük oranda gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, sosyal harcamaların gelir eşitsizliği üzerindeki *nedensellik* etkisinin ampirik olarak doğrulandığı çalışmalar sınırlıdır. Örneğin; En Küçük Kareler tahmincisi kullanıldığında, kamu kurumlarının kurumsal kalitesi gibi gözlemlenemeyen değişkenler sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü etkileyebilmektedir. Diğer yandan politika yapımcılar piyasa kaynaklı gelir eşitsizliğindeki artışa daha fazla yeniden dağıtım sağlayarak karşılık verebilmektedirler (Meltzer ve Richard, 1981); bunun sonucunda ise sosyal harcamaların gelir eşitsizliğini azaltmaktaki etkisi, olduğundan daha zayıf yorumlanabilmektedir (d'Agostino, Pieroni, ve Scarlato, 2020, s. 313). Sosyal harcamalar veya bileşenleri ile gelir eşitsizliği arasındaki ters nedensellik ilişkisini dikkate alan çalışmalar da literatürde mevcuttur. Doerrenberg ve Peichl (2014), araç değişken metodunu kullanarak OECD ülkeleri için kamu harcamaları, sosyal harcamalar ve artan oranlı vergi sisteminin Gini katsayısı üzerindeki etkisini incelemiş; sosyal harcamaların Gini katsayısını düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır. Niehues (2010), Avrupa ülkeleri için

Genelleştirilmiş Momentler Metodu tahmincisini uygulayarak söz konusu nedensellik ilişkisini tespit etmiş; ve sosyal transfer harcamalarının bütçedeki payı ile gelir eşitsizliği seviyesi arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu doğrulamıştır. Benzer şekilde, Martinez-Vazquez vd., (2012) 150 ülke için 1970-2009 yıllarını kapsayan dönemde GSYİH içerisinde sosyal refaha ayrılan payın artmasının gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu Genelleştirilmiş Momentler Metodu tahmincisi ile göstermiştir. Topuz ve Doğan (2020) ise transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin ülkelerin gelir eşitsizliği seviyelerine göre farklılaştığını ifade etmektedir. 39 ülkeyi kapsayan panel nedensellik analizi sonuçlarına göre gelir eşitsizliği yüksek ülkelerde transfer harcamalarından gelir eşitsizliğine tek yönlü nedensellik; gelir eşitsizlik seviyesi düşük ülkelerde ise söz konusu nedensellik ters yönlü olarak tespit edilmiştir.

Sosyal transfer harcamaları gelir eşitsizliği ilişkisinin ülkelerin gelir seviyelerinin dikkate alınarak analiz edildiği çalışmalara ise literatürde sık rastlanmamaktadır. Chu vd., (2000) gelişmekte olan ülkeler açısından vergi ve transfer programlarının dağıtımsal etkilerinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda literatürdeki çalışmaların çoğunlukla çeşitli sosyal transfer ödemeleri ve/veya harcamaları şeklindeki mikro veriler ile analiz yaptığı görülmektedir. Bu çerçevede, çalışmamızın sosyal transfer harcamaları-gelir eşitsizliği ilişkisinin ortaya koyulmasında ülkelerin gelir seviyesine göre sınıflandırılmış olması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

II. VERİ

Gelir eşitsizliği ve transfer harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi toplam 60 adet ülke için tahmin edilmiş olup veriler 1996 ve 2018 yılları arası 23 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Tüm veriler yıllık olup çalışmada gelir eşitsizliği göstergesi olarak Gini katsayısı kullanılmıştır. Gini katsayısı olarak Frederick Solt (2020) tarafından geliştirilen The Standardized World Income Inequality Database (SWIID)-Standardize Edilmiş Gelir Eşitsizliği veritabanından elde edilen veriler kullanılmıştır. Veritabanının Ekim 2020 sürümünden faydalanılmıştır. Gelir eşitsizliğine yönelik hesaplamaların pek çok ülke için her yıl düzenli olarak yapılamadığı görülmektedir. Bu sebeple, zaman boyutu ve veri tercihi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Veritabanında iki adet Gini katsayısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, hanehalkı geliri ile denkleştirilmiş vergi ve transferler öncesi “*Gini Market*” katsayısıdır. Diğeri, hanehalkı harcanabilir geliri ile denkleştirilmiş vergi ve transferler sonrası “*Gini Net*” katsayısıdır. Bu çalışmada transfer harcamaları değişkeninin eşitsizlik ile nedensellik ilişkisi tahmin edildiği için tahminlerde Gini_net katsayısı kullanılmış olup çalışmada kısaca (*gini*) şeklinde belirtilmektedir. Transfer harcamaları değişkeni için Dünya Bankası veri tabanından elde edilen harcamaların yüzdesi olarak sübvansiyonlar ve diğer transferler değişkeni (*tr*)

kullanılmıştır. Dünya Bankası, transfer harcamalarının ülkeler bazında farklılık göstermesi sebebiyle harcamalar içindeki transferlerin ve sübvansiyonların yüzdesini kullanarak araştırmacılara tüm ülkeler için standartlaştırılmış bir veri seti sunmaktadır. Tablo 1, çalışmada kullanılan verilere ilişkin özet bir bilgi sunmaktadır.

Tablo 1: Veriye İlişkin Bilgi

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Gini_Net (gini)	1380	112.5704	73.52633	1	296
Transfer (tr)	1380	45.60166	19.05049	0.2335168	84.19374

Gelir eşitsizliği ve transfer harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin ülkelerin gelir grupları arasında farklılaşabileceği savından hareket ile çalışmada ilk önce 60 adet ülke için gerçekleştirilen tahminler, Dünya Bankası'nın gelir dağılımı sınıflandırmasına göre iki ayrı panelde daha incelenmiştir. 38 adet yüksek gelirli ülke ve 22 adet yüksek-orta ve düşük-orta gelirli ülke için yinelenen tahminlere ilişkin tahmin sonuçları, çalışmanın ampirik bulgular kısmında değerlendirilmektedir. Tablo 2, gelir eşitsizliği transfer harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin tahmininde kullanılan ülkeleri belirtmektedir.

Tablo 2: Örneklem Ülkeleri

Kanada*	Yunanistan*	İzlanda*	Ürdün**
Danimarka*	Macaristan*	Litvanya*	Kolombiya**
Finlandiya*	Hollanda*	Japonya*	Güney Afrika**
İrlanda*	Polonya*	Lüksemburg*	Tayland**
İsrail*	Portekiz*	Makao*	Kosta Rika**
Letonya*	Romanya*	Malta*	Ermenistan**
Norveç*	İspanya*	Slovakya*	Endonezya**
Singapur*	İsveç*	İsviçre*	Kazakistan**
Birleşik Krallık*	İtalya*	Belarus**	Brezilya**
ABD*	Fransa*	Malezya**	Bolivya***
Uruguay*	Almanya*	Dominik Cum.**	Angola***
Avusturya*	Avustralya*	Peru**	El Salvador***
Belçika*	Bahamalar*	Sri Lanka**	Honduras***
Çekya*	Hırvatistan*	Ekvator**	Lesotho***
Estonya*	G. Kıbrıs Rum K.*	Guatemala**	Butan***

Not: * yüksek gelirli ülkeler, ** yüksek-orta gelirli ülkeler, *** düşük-orta gelirli ülkeler grubunu göstermektedir.

III. METODOLOJİ VE AMPİRİK BULGULAR

Granger (1969) tarafından zaman serileri arasındaki nedensel ilişkileri analiz etmek için geliştirilen temel model aşağıdaki gibi temsil edilmektedir (Granger, 1969, s. 427; Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1450; López ve Weber, 2017, s. 2; López, 2018, s. 45).

$$Y_t = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k Y_{t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_k X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada X_t ve Y_t durağan değişken olarak varsayılmaktadır. Bu model, durağan değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin tahmininde kullanılmaktadır. Şöyle ki, eğer X 'in geçmiş dönem değerleri Y 'nin şimdiki dönem değerlerinin anlamlı tahmin unsurları ise Y 'nin geçmiş dönem değerleri modele dâhil edildiğinde X 'in Y üzerinde nedensel bir etkisi vardır. Denklem (1) ile aşağıdaki boş (sıfır) hipoteze bağlı olarak nedensellik ilişkisi test edilebilir (Granger, 1969, s. 427-428; López ve Weber, 2017, s. 2; López, 2018, s. 45).

$$H_0: \gamma_1 = \dots = \gamma_K = 0 \quad (2)$$

Boş hipotez reddedilirse X 'in Y üzerinde nedensel bir etkisi vardır. Elbette, Y 'nin X üzerindeki nedenselliği (çift yönlü-karşılıklı nedensellik) de bu şekilde tahmin edilmektedir. Dumitrescu-Hurlin testi ise panel veri setlerindeki nedenselliği test etmek için tasarlanmıştır. Temel regresyon şu şekildedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1451; López ve Weber, 2017, s. 2-3; López, 2018, s. 45-46).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{ik} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Burada $X_{i,t}$ ve $Y_{i,t}$ her bir i için t dönemindeki durağan değişken gözlemlerini göstermektedir. Katsayıların her bir i arasında farklılık gösterdiği ancak zamanla değişmez olduğu varsayılmaktadır. K gecikme uzunluğunun her bir i için aynı olduğu ve panelin dengeli olduğu varsayılmaktadır. Granger (1969)'de olduğu gibi nedensel ilişkinin varlığını belirlemek için, X 'in geçmiş değerlerinin Y 'nin bugünkü değeri üzerindeki etkilerini test etmek gerekmektedir. Boş hipotez nedenselliğin olmadığı anlamına gelmektedir ve şu şekilde tanımlanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1453; López ve Weber, 2017, s. 3; López, 2018, s. 46):

$$H_0: \gamma_{i1} = \dots = \gamma_{iK} = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N \quad (4)$$

Alternatif hipotez ise (5) no'lu şekilde temsil edilmektedir. Eğer $N_1 = 0$ ise paneldeki her bir birim için nedensellik söz konusudur. N_1 N' den küçük ise bütün birimler için nedensellik yoktur. N_1 0'dan büyük ise panel heterojendir. Panelin heterojen olması durumunda tahminler birimlere göre değişkenlik gösterebilmektedir ve tüm birimler için nedensellik ilişkisi tahmin edilebilmektedir. (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1453; López ve Weber, 2017, s. 3; López, 2018, s. 46).

$$H_1: \gamma_{i1} = \dots = \gamma_{iK} = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$\gamma_{i1} \neq 0 \text{ veya } \dots \text{ veya } \gamma_{iK} \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_2 + 2, \dots, N \quad (5)$$

Dumitrescu-Hurlin testi ile bireysel Wald istatistiklerinin ortalaması alınarak nedensellik ilişkisi belirlenmektedir. $\bar{W}$ her bir birimin ortalamasını göstermektedir. W_i ise gözlemlenen her bir i için standart olarak ayarlanmış Wald istatistiğidir. Test, panel düzeyinde nedenselliği tespit etmek için tasarlanmıştır ve bazı birimler için nedensellik ilişkisinin olmayabileceği kabul edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1453; López ve Weber, 2017, s. 3; López, 2018, s. 46).

$$\bar{W} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_i \quad (6)$$

Wald istatistiği W_i 'nin bağımsız ve her bir i arasında aynı şekilde dağıldığı varsayımı altında, $\bar{Z}$, T ve N 'nin sonsuza gittiği asimptotik test istatistiğinin (bazen T N 'den büyük olmalıdır.) normal bir dağılım ihtiva ettiğini göstermektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1454; López ve Weber, 2017, s. 4; López, 2018, s. 47).

$$\bar{Z} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (\bar{W} - K) \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} \mathcal{N}(0,1) \quad (7)$$

T 'nin daha küçük olduğu panel veri kümelerinde bireysel Wald istatistikleri, aynı ki-kare dağılımına yakınsamamaktadır. (8) no'lu denklem ise bu dağılımın varyansının ve ortalamasının tahmini değerlerinin tespiti vasıtasıyla geliştirilmiş olan $\tilde{Z}$ test istatistiğini göstermektedir. Ayrıca, $T > 5 + 3K$ olan sabit bir T boyutu için $\tilde{Z}$ normal bir dağılım içermektedir. Panel veri kümelerinde dikkate alınması gereken başka bir konu kesitsel bağımlılıktır. Asimptotik kritik değerler yerine kullanılan $\bar{Z}$ ve $\tilde{Z}$ kritik değerleri, bootsrap (önyükleme) prosedürü ihtiva etmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 1455-1457; López ve Weber, 2017, s. 4; López, 2018, s. 47-48).

$$\tilde{Z} = \sqrt{\frac{N}{2K} \frac{T-3K-5}{T-2K-3}} \left[\frac{T-3K-3}{T-3K-1} \right] \bar{W} - K \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} \mathcal{N}(0,1) \quad (8)$$

Boş hipotezin geçerliliği nihayetinde $\bar{Z}$ ve $\tilde{Z}$ değerleri ile belirlenmektedir. Eğer bu değerler, asimptotik test istatistiğinin normal kritik değerlerinden daha büyükse, H_0 reddedilmektedir ve Granger nedensellik olduğu sonucuna varılmaktadır. Büyük N ve T panel veri kümeleri için $\bar{Z}$ değeri nedensellik ilişkisinin tespitinde kullanılmaktadır. Büyük N , ancak nispeten küçük T panel veri kümeleri için $\tilde{Z}$ değeri tercih edilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s. 15; López ve Weber, 2017, s. 1458; López, 2018, s. 47). Dolayısıyla, Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi birim sayısı az veya çok olan tüm panellerde etkin tahmin bulguları ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan Dumitrescu-Hurlin testi gecikme uzunluğunun seçimi noktasında bir rehberlik sağlamamaktadır. Bu sorunu çözmenin bir yolu, bir bilgi kriterine (AIC / BIC /

HQIC) göre gecikme uzunluğunu seçmektir. Ortak bir örneklem üzerinde tahminlerin tümlşik olması ve karşılaştırabilir olması için de gecikme uzunluğunun tespiti gerekmektedir (López, 2018, s. 47).

A. DURAĞANLIK ANALİZİ

Birim kök ve nedensellik testinden önce veri setini oluşturan değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığının ve eğim katsayılarının homojen olup olmadığını tespit edilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını tespit eden çok sayıda test bulunmaktadır. Bunun için, birimlerin korelasyon olup olmadığını tespit eden Pesaran (2004), rank korelasyon katsayılarının toplamını veren Frees (1995) ve Spearman'ın rank korelasyonu vasıtasıyla ortalama değeri tespit eden Friedman (1937) hesaplamaları kullanılmış olup, test sonuçları Tablo 3'te paylaşılmaktadır. Bu testler farklı sayıda zaman ve birim boyutuna sahip paneller arasında etkin sonuçlar verdikleri için tercih edilmiştir. Testlerin sıfır hipotezleri serilerde ve modelde yatay kesit bağımlılığı olmadığını, alternatif hipotezleri ise yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Test sonuçlarına göre olasılık değerleri %1'den küçüktür ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusudur.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test/Değişken	tr	gini	Olasılık değeri
Pesaran Testi	6.96	20.57	0.0000
Friedman Testi	32.78	123.45	0.0000
Test/Değişken	tr	gini	Kritik Değerler
Frees Testi	1.345	20.91	0.1976* 0.0435** 0.0056***

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Homojenlik testinden önce yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için daha etkin sonuçlar elde edebilmek adına yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testinin uygulanması gerekmektedir. Levin-Lin ve Chu (LLC), Shin (IPS), Breitung, Fisher ADF, Im-Pesaran ve Hadri birim kök testleri birinci nesil birim kök testlerini oluşturmaktadır.

Tablo 4: Gini_Net (gini) katsayısı Birinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları (Düzeyde ve Birinci Farklarda)

Gini_Net (gini) Katsayısı	t istatistiği I(0)	t istatistiği I(1)	Olasılık değeri I(0)**	Olasılık değeri I(1)**
Levin, Lin ve Chu	-4.74515	-5.3487	1.0000	0.0000*
Breitung	3.94887	-11.7623	1.0000	0.0000*
Fisher ADF Chi-square	161.152	1456.123	1.0000	0.0001*
-ChoiZ	80.954	-16.345	1.0000	0.0000*
Fisher PP Chi-square	65.1867	2654.084	0.9972	0.0000*
-ChoiZ	12.3457	-13.2987	1.0000	0.0000*
Im, Pesaran ve Shin	-2.16042	-6.2366	1.0000	0.0154*
Hadri-Ztest	14.2396	5.6123	1.0000	0.0000*
-HeteroZtest	13.5439	4.1869	1.0000	0.0000*

Not: *, Verilerin anlamlı düzeyde durağan olduğunu temsil etmektedir. **, Fisher testleri için olasılık değerleri, asimptotik ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanmıştır. Diğer tüm testler asimptotik normallik varsayımı altında hesaplanmıştır.

Testlerin olasılık değerlerinin 0 veya 0'a yakın olması serilerin durağan, 1 veya 1'e yakın olması birim kök varlığının tespiti anlamına gelmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 Gini_Net (gini) ve transfer (tr) değişkenlerinin birim kök analizine ilişkindir. Tablolarda bu testlerin düzey ve birinci farklarına karşılık gelen olasılık ve t-istatistiği değerleri paylaşılmaktadır. Tüm sonuçlar sabitli ve trendli olarak tabloda bulunmaktadır. Tablolardan anlaşılacağı üzere serilerin birinci farkı alındığında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Transfer (tr) Değişkeni Birinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları (Düzeyde ve Birinci Farklarda)

Transfer (tr) Değişkeni	t istatistiği I(0)	t istatistiği I(1)	Olasılık değeri I(0)	Olasılık değeri I(1)
Levin, Lin ve Chu	-1.15195	-2.3412	1.0000	0.1247
Breitung	-3.21479	-13.9831	1.0000	0.0013*
Fisher ADF Chi-square	183.071	2380.256	1.0000	0.0000*
-ChoiZ	69.346	-21.3290	1.0000	0.0000*
Fisher PP Chi-square	180.344	2134.982	1.0000	0.0000*
-ChoiZ	4.5612	-6.2398	1.0000	0.0000*
Im, Pesaran ve Shin	-3.88915	-7.1982	1.0000	0.0001*
Hadri-Ztest	44.2378	14.2398	1.0000	0.0000*
-HeteroZtest	43.6523	13.2798	1.0000	0.0000*

Not: *, Verilerin anlamlı düzeyde durağan olduğunu temsil etmektedir. **, Fisher testleri için olasılık değerleri, asimptotik ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanmıştır. Diğer tüm testler asimptotik normallik varsayımı altında hesaplanmıştır.

Paneldeki yatay kesit serilerinin hiçbir şoktan etkilenmeyeceğini varsaymak etkin sonuçlar vermeyebilir. Bu sebeple, daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için serilere ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli olarak Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF)-Yatay Kesitsel Olarak Artırılmış Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 6: CADF İkinci Nesil Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzey		Birinci Fark	
	Z (t-bar)	Olasılık Değeri	Z (t-bar)	Olasılık Değeri
Gini_Net (gini)	-12.289	0.1237	-35.2361	0.0000
Transfer (tr)	-1.2782	0.8123	-13.2369	0.0000

Bu test, hem zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu hem birim boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu tüm paneller için etkin sonuçlar vermektedir. CADF kritik değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir ve serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Test sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 6'da paylaşılmaktadır. Tabloya göre her iki değişkenin de düzeyde birim kök olduğu tespit edilmiştir ve birinci farkları alındığında serilerin durağan hale geldiği görülmektedir.

B. HOMOJENLİK ANALİZİ VE GECİKME UZUNLUĞU TESPİTİ

Birinci farklarda serilerin durağan olduğunun tespitinden sonra nedensellik analizine geçilmeden önce panel veri setinin homojen olup olmadığına da tespiti gerekmektedir. Tablo 7 verilerin homojen olup olmadıklarının tespitinde kullanılan Swamy S testi sonuçlarını göstermektedir. Swamy (1970) ile başlayan homojenlik testi çalışmaları Pesaran ve Yamagata (2008)'nin çalışmaları ile genişletilmiştir. Testin sıfır hipotezi eğim katsayılarının homojen olduğunu, alternatif hipotezi ise eğim katsayılarının homojen olmadığını öngörmektedir. Test, büyük ve küçük panel veri kümeleri için iki farklı test istatistiği geliştirmiştir. $\tilde{\Delta}$ (Delta_tilde) büyük panel veri kümeleri için tahmin bulgularını yorumlamada kullanılırken $\tilde{\Delta}_{adj}$ (Delta_tilde_adjusted) küçük panel veri kümeleri için yorumlamada kullanılmaktadır. Tablo 7 her iki test istatistiğine ilişkin tahmin bulgularını göstermektedir. Tabloya göre her iki test istatistiği sonuçları, sıfır hipotezinin reddedildiğini, eğim katsayılarının yatay kesitler arasında değişmekte ve heterojen olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

Swamy S Testi	Chi2 test istatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{\Delta}$ (Delta_tilde)	93286.99	0.0000
$\tilde{\Delta}_{adj}$ (Delta_tilde_adjusted)	94398.89	0.0000

Tablo 8 ise son tahmin hata kriteri, Akaike bilgi kriteri, Schwarz bilgi kriteri, Hannan-Quinn bilgi kriteri modelleri ile seçimi minimum yapan uygun gecikme uzunluğuna ilişkin tahmin bulgularını göstermektedir. Tablodan da görülebileceği üzere dört seçim kriteri bulgularına göre uygun gecikme uzunluğu 3 olarak seçilmiştir.

Tablo 8: VAR Uygun Gecikme Uzunluğunun Tercihi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-9459.889	NA	272395.8	21.02864	21.04465	21.03476
1	-4800.718	9276.928	8.857791	10.69493	10.75896	10.71939
2	-4628.673	341.4133	6.165545	10.33261	10.44466	10.37541
3	-4597.284	62.08002*	5.866308*	10.28285*	10.44293*	10.34401*
4	-4590.915	12.55420	5.900725	10.28870	10.49680	10.36820
5	-4587.005	7.682106	5.967871	10.30001	10.55614	10.39785

İçsel değişkenler: *tr, gini*; **Dışsal değişken:** sabit terim

* Kriter tarafından tespit edilen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (her bir test % 5 anlamlılık seviyesinde)

FPE: Final prediction error (son tahmin hata kriteri)

AIC: Akaike information criteria (Akaike bilgi kriteri)

SC: Schwarz information criteria (Schwarz bilgi kriteri)

HQ: Hannan-Quinn information criteria (Hannan-Quinn bilgi kriteri)

C. EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Panel nedensellik analizinde hangi tahmin yönteminin kullanılacağını belirlemek için panel eşbütünleşme testi de yapılmıştır. Eşbütünleşme testi Westerlund ve Edgerton (2007) testi ile yapılmıştır. Diğer testler serilerin tamamının durağan olmadığı varsayımı ile hareket etmektedir. Bu test ise diğer testlerin aksine yalnızca bir serinin durağan olmamasının yeterli olması önkoşulu ile hesaplama yapmaktadır. Sıfır hipotezi seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu varsayan testin alternatif hipotezi, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını varsaymaktadır. Bu test, heteroskedastisite (değişen varyans), otokorelasyon sorunlarına karşılık olarak hem büyük hem küçük panel veri kümeleri için etkin sonuçlar vermektedir (Westerlund ve Edgerton, 2007, s. 187).

Tablo 9: Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

LM istatistiği	Asimptotik-p Olasılık Değeri	Bootstrap-p Olasılık Değeri
12.307	0.0000	0.0000*

Not: Bootstrap (10.000) tekrarlı dağılım olasılık değerini temsil etmektedir.

LM (Lagrange Multiplier) bootstrap test istatistiği ile eşbütünleşme ilişkisini belirleyen test, asimptotik-p değeri ile bootstrap-p değeri olmak üzere iki olasılık değeri tahmini vermektedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden bootstrap-p değeri tahmin bulguları eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde kullanılmaktadır. Buna karşın, Tablo 9'dan da görülebileceği üzere her iki olasılık değeri sonuçlarına göre (%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin tamamına göre) seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.

D. DUMITRESCU-HURLIN PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

Gelir eşitsizliği ile transfer harcamaları arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi, (3) no'lu denklemden yola çıkılarak yapılan tahminler neticesinde toplam 60 adet ülke için 3 ayrı panelde incelenmiştir. Tablo 10, 60 adet ülkenin yer aldığı tüm panel verilere ilişkin tahmin sonuçlarını, Tablo 11, 38 adet yüksek gelirli ülkenin yer aldığı panel verilere ilişkin tahmin sonuçlarını, Tablo 12 ise 22 adet yüksek-orta ve düşük-orta gelirli ülkenin yer aldığı panel verilere ilişkin tahmin sonuçlarını temsil etmektedir. Tüm paneller için (3) no'lu denkleme göre elde edilen modeller aşağıdaki gibidir:

$$gini_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{ik} gini_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} tr_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (9)$$

$$tr_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{ik} tr_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} gini_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (10)$$

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi yatay kesit bağımlılığının tespit edildiği heterojen panellerde etkin sonuçlar vermektedir. Bu test, aynı zamanda eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve olmadığı her durumda tahmin yapabilmektedir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmaması sebebiyle nedensellik analizinde Dumitrescu-Hurlin testi tercih edilmiştir. Bulguları yorumlamak için **Z-bar tilde** ($\tilde{Z}$) ve **Z-bar** ($\bar{Z}$) test istatistikleri kullanılmaktadır. Metodoloji bölümünde de bahsedildiği üzere Büyük N ve T panel veri kümeleri için Z-bar test istatistiği, büyük N ancak nispeten küçük T veri kümeleri için Z-bar tilde test istatistiği yorumlamalarda tercih edilebilmektedir. Her iki test istatistiği de tahminlerin tümünde anlamlı bulgular ortaya koymaktadır. Tahmin sonuçlarına göre tüm bulgular istatistiki olarak anlamlı olup yüksek gelirli ülkelerdeki gelir eşitsizliği transfer harcamaları nedensellik ilişkisi sonuçları, yüksek ve düşük orta gelirli ülkelerdeki nedensellik ilişkisine oranla daha anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Benzer şekilde tüm ülkeler grubu nedensellik ilişkisi tahmin sonuçları da istatistiki olarak anlamlıdır. Bir başka ifade ile Dumitrescu-Hurlin testi sıfır hipotezi tüm modeller ve ülke grupları için reddedilmiştir ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Böylelikle çalışmaya konu olan panel ülkeleri için hem gelir eşitsizliği transfer harcamalarının nedenidir, hem transfer harcamaları gelir eşitsizliğinin nedenidir şeklinde genel bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Tablo 10: Tüm Ülkeler Grubu Tahmin Sonuçları

Temel Hipotez	Wald İstatistiği	Test İstatistikleri	Olasılık Değerleri
Gelir Eşitsizliği			
Transfer		Z-bar ($\bar{Z}$)= 10.5361	0.0000
Harcamalarının	W-bar ($\bar{W}$) =	Z-bar tilde ($\tilde{Z}$) =	0.0000
Nedenseli Değildir.	6.6498	6.0798	
(Gözlem Sayısı = 1380)			
Transfer			
Harcamaları Gelir		Z-bar ($\bar{Z}$)= 7.0365	0.0000
Eşitsizliğinin	W-bar ($\bar{W}$) =	Z-bar tilde ($\tilde{Z}$)=	0.0002
Nedenseli Değildir.	5.4375	3.7055	
(Gözlem Sayısı = 1380)			

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi fazla sayıda birimin olduğu panel verilerde her bir birim için de bulguların tahmin edilmesine olanak tanımaktadır. Gelir eşitsizliğinden transfer harcamalarına anlamlı nedensellik ilişkisinin tahmin edildiği ülkeler ve olasılık değerleri şöyledir: Kanada (0.053), Kosta Rika (0.020), Finlandiya (0.075), İrlanda (0.035), İsrail (0.031), Avusturya (0.011), Belarus (0.007), Belçika (0.002), Yunanistan (0.028), Macaristan (0.021), Peru (0.018), Sri Lanka (0.018), İsveç (0.093), Güney Kıbrıs Kum Kesimi (0.034), Litvanya (0.072), Makao (0.023), Slovakya (0.068), Tayland (0.021), Kolombiya (0.045), Brezilya (0.003), Angola (0.079), Kazakistan (0.043), Endonezya (0.055), Bolivya (0.030), Ermenistan (0.035). Transfer harcamalarından gelir eşitsizliğine anlamlı nedensellik ilişkisinin tahmin edildiği ülkeler ve olasılık değerleri ise şunlardır: Kanada (0.033), Kosta Rika (0.049), Danimarka (0.090), İrlanda (0.015), İsrail (0.072), Letonya (0.039), Norveç (0.018), Singapur (0.002), Belçika (0.045), Dominik Cumhuriyeti (0.090), Hollanda (0.051), Peru (0.002), Romanya (0.009), Fransa (0.092), Hırvatistan (0.005), İzlanda (0.014), Japonya (0.000), Lesotho (0.021), Litvanya (0.023), Güney Afrika (0.003), İsviçre (0.013), Brezilya (0.025), Ekvator (0.075), Kolombiya (0.018), Honduras (0.050).

Tablo 11: Yüksek Gelirli Ülkeler Grubu Tahmin Sonuçları

Temel Hipotez	Wald İstatistiği	Test İstatistikleri	Olasılık Değerleri
Gelir Eşitsizliği Transfer Harcamalarının Nedenseli Değildir. (Gözlem Sayısı = 874)	W-bar ($\bar{W}$) = 6.7966	Z-bar ($\bar{Z}$) = 9.5546 Z-bar tilde ($\tilde{Z}$) = 5.5509	0.0000 0.0000
Transfer Harcamaları Gelir Eşitsizliğinin Nedenseli Değildir. (Gözlem Sayısı = 874)	W-bar ($\bar{W}$) = 5.3767	Z-bar ($\bar{Z}$) = 5.9812 Z-bar tilde ($\tilde{Z}$) = 3.1265	0.0000 0.0018

Tüm ülkeler grubu panel veri nedensellik analizi tahmin bulgularından da anlaşılacağı üzere paneldeki birimler tek tek incelendiğinde gelir eşitsizliği ve transfer harcamaları ilişkisi her bir ülke için farklılaşmaktadır. Özellikle yüksek gelirli ve/veya gelişmiş ekonomilerde söz konusu nedensellik ilişkisi daha anlamlıdır. Ülkelerin gelir yapılarının bu ilişkiyi ve yönünü tayin edebileceği iddiasından hareket ile tahminler 60 adet ülkeyi iki ayrı panele bölerek yinelenmiştir. Ülkeler, Dünya Bankası'nın gelir dağılımı sınıflandırmasına göre ayrıştırılmıştır. 60 adet ülkenin 38 tanesi yüksek gelirli olup Tablo 11 yüksek gelirli ülkeler grubuna ait olan panel veri nedensellik tahmin bulgularını temsil etmektedir. Yüksek gelirli ülkeler grubu için çift yönlü nedensellik ilişkisi her iki test istatistiği sonuçlarına göre anlamlıdır.

Tablo 12: Yüksek ve Düşük Orta Gelirli Ülkeler Grubu Tahmin Bulguları

Temel Hipotez	Wald İstatistiği	Test İstatistikleri	Olasılık Değerleri
Gelir Eşitsizliği Transfer Harcamalarının Nedenseli Değildir. (Gözlem Sayısı = 506)	W-bar ($\bar{W}$) = 5.9224	Z-bar ($\bar{Z}$) = 3.9569 Z-bar tilde ($\tilde{Z}$) = 2.1834	0.0001 0.0290
Transfer Harcamaları Gelir Eşitsizliğinin Nedenseli Değildir. (Gözlem Sayısı = 506)	W-bar ($\bar{W}$) = 3.7508	Z-bar = 1.0166 Z-bar tilde ($\tilde{Z}$) = 0.1886	0.0094 0.0504

Çalışmaya konu olan 22 adet ülke ise yüksek-orta ve düşük-orta gelirli ülkeler grubunu oluşturmaktadır. Her ne kadar tüm panel tahminleri anlamlı nedensellik ilişkisi tespit etse de anlamlı ilişkinin neredeyse tamamen yüksek gelirli ülkelere ait olması sebebiyle tahminler orta gelirli ülkeler için de yinelenmiştir. Tablo 12, yüksek-orta ve düşük-orta gelirli ülkeler grubu tahmin bulgularını temsil etmekte olup çift yönlü nedensellik ilişkisi bu ülkeler için de anlamlıdır. Ancak her iki test istatistiği bu ülkeler için daha az anlamlıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkedeki gelir dağılımı; hanehalkları, özel sektör, kurumlar, organizasyonlar ve kamu sektörü içerisindeki karar mekanizmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasa dinamikleri kendiliğinden geliri arzu edilebilir bir biçimde dağıtmadığından kamu müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kamunun vergiler, transfer ödemeleri ve kamusal mal ile hizmet sunumu aracılığıyla müdahalesinin yetersiz ve etkinsiz gerçekleşmesi ise ülkeler arasında gelir eşitsizliği olgusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her ne kadar literatürde etkinlik ve eşitlik arasında bir değişim olduğu genel kabul görse de gelir eşitsizliğinin azaltılması hem eşitlik hem etkinlik yaratan sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktada, maliye politikası adaletli bir gelir dağılımını ve ekonomik büyümeyi destekleyen araçlarıyla birlikte etkinlik ve eşitlik amaçlarına ulaşma sürecinde politika yapıcılar açısından birincil politika aracı haline gelmiştir. Maliye politikası; kamu sektörünün büyüklüğüne, vergi tahsilatındaki artan oranlılığa ve kamu harcama türlerine bağlı olarak yoksulluk ve eşitsizlik üzerinde etkiler yaratabilmektedir. Bununla birlikte, piyasa gelirinin yeniden dağıtımı sürecinde maliye politikasının harcama tarafı önem kazanmaktadır. Özellikle, sosyal transfer harcamaları gelir eşitsizliğinin azaltılmasında en etkili araçlardan birisidir. Sosyal transferler gelir eşitsizliğini farklı kanallardan etkileyebilmektedir. İlk olarak, hem vergiler hem transferler harcanabilir gelir eşitsizliği (hükümet sonrası eşitsizlik) üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. İkinci olarak, sosyal transferler işgücü piyasasındaki çalışma ve yatırım kararları üzerinde değişim yaratarak piyasa gelir eşitsizliğini (hükümet öncesi eşitsizliği) etkilemektedir.

Teorik ve ampirik literatür incelendiğinde gelir eşitsizliği-transfer harcamaları ilişkisinin dikkate değer; ancak yeterince üzerinde durulmayan bir çalışma alanı olduğu görülmektedir. Eşitsizlik katsayısı ile ilişkili verilere her ülke ve her yıl için ulaşmaktaki zorluk, zaman boyutunun ampirik çalışmalar için yetersiz kalabilmesi, panel veri analizleri için dengeli bir veri setinin elde edilmesindeki kısıt, transfer harcamaları değişkeni ile ilişkili verilerin ülkeler ve araştırmacı kurumlar özelinde çoğunlukla mikro veriler ihtiva etmesi gibi gerekçelerin araştırma konusuna olan ilgiyi ve motivasyonu etkilediği düşünülmektedir. Çalışmamızın bu zorluklar göz önüne alındığında, sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisinin ülkeler arasındaki gelir

farklılıklarının gözetilerek analiz edilmesi ile literatüre katkı sağlayacağı söylenebilmektedir. Bu bakış açısından hareketle, örneklem grubunda yer alan 60 ülke Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasına göre ayrıştırılmış; sosyal transfer harcamaları-gelir eşitsizliği arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmiştir. Son yıllarda gelir eşitsizliğini merkeze alan çalışmalarda sık rastlanan, standartlaştırılmış bir Gini katsayısı veri setinden ve Dünya Bankası'nın tüm ülkelerin transfer harcamalarını hesaplamaya dâhil ederek standartlaştırdığı bir değişkenden faydalanılmıştır. Nedensellik analizinden önce serilerin yatay kesit bağımlılığı, homojenliği ve durağanlığı test edilmiştir. İlk olarak tüm ülkeler grubu için yapılan tahminlerde çoğunluğunu yüksek gelirli ülkelerin oluşturduğu ülkeler için anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilmiş; ülkelerin gelir seviyesindeki farklılığın tahmin sonuçlarını etkileyebileceği dikkate alınarak panel ülkeleri iki ayrı gruba bölünmüştür. Örneklem ülkeleri içerisinde düşük gelirli ülkeler bulunmadığı için ülkeler, yüksek ve orta gelirli (yüksek-orta ve düşük-orta gelirli) olarak sınıflandırılmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi sonuçlarına göre panel veri ülkeleri için sosyal transferler ve gelir eşitsizliği arasında çift yönlü (karşılıklı) nedensellik bulunduğu belirlenmiştir. Bir başka ifade ile tüm paneller için gelir eşitsizliğinden transfer harcamalarına ve transfer harcamalarından gelir eşitsizliğine güçlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Öte yandan, söz konusu nedensellik ilişkisinin yüksek gelir grubuna dâhil ülkelerde, orta gelirli ülkeler grubuna dâhil ülkelere göre daha güçlü biçimde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Transfer harcamalarının gelir eşitsizliğini düzeltici etkisi olduğu pek çok ampirik çalışma ve teorik görüş ile desteklenmiş olsa da tek başına transfer harcamalarının eşitsizliği azaltabileceğini düşünmek hatalı olabilir. Burada gelirin kime aktarıldığı sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Zira, gelirin nasıl elde edildiğinden çok ikincil gelir dağılımına konu olan gelir gruplarının belirlenmesi ve yerinde tespit edilmesi, vergi ve transferler gibi dağıtım politikalarının etkinliğini belirleyen önemli bir husustur. Gelir eşitsizliğini azaltmayı hedefleyen bir yeniden dağıtım politikası, ekonomideki yüksek gelir grupları yerine orta ve/veya düşük gelir gruplarını hedeflemelidir. Çalışmaya konu olan ülkelerin hukuki, ekonomik, siyasi, demokratik öznel koşulları dikkate alındığında, bu ülkelerdeki transferlerin hangi gelir gruplarını öncelikle tespit etmesi daha etkin sonuçlar elde edilebilmesini kolaylaştırabilir. Politika yapıcılar veya karar alıcılar ekonomik büyüme sağlamak, tasarruflar vasıtasıyla yatırımları artırmak gibi güdülerle transfer aktarımında yüksek gelir gruplarını da hedefleyebilir. Böylesi bir politika farklı makroekonomik göstergelerin (ekonomik büyüme, enflasyon, yatırım, doğrudan yabancı sermaye girişi vb.) bileşimini oluşturan bir iktisadi politika analizini gerektirmektedir. Panele konu örneklem ülkeleri homojen değildir ve birbirinden farklı ekonomik göstergeler ile eşitsizlik seviyesine sahiptir. Bu çalışma her ne kadar sosyal transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği arasındaki nedensellik ilişkisini karşılıklı olarak analiz etse de bazı ülkeler özelinde elde edilen anlamsız bulgular ile orta

gelirli ve yüksek gelirli ülkelerdeki ilişkilerin anlamlılık seviyesindeki farklılık, transferler için hedeflenen gelir gruplarının ülkeden ülkeye değişmesi ile ilgili olabilir. Gelecek çalışmaların, ülkelerdeki sözü edilen farklılıklar ile kısıtları dikkate alarak ve gelir gruplarını, harcama yapılarını, eşitsizlik seviyelerini, farklı makroekonomik verilerin ilişkide etkili olabileceği şeklindeki hususları hesaplamalara dâhil ederek ampirik analizler gerçekleştirmesi, araştırma konusuna olan katkıyı geliştirebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alesina , A. ve Angeletos, G.-M. (2005). Fairness and redistribution, *American Economic Review*, 95(4), 960-980.
- Alesina , A. ve Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465-490.
- Atkinson, A. (1983). *Social justice and public policy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Atkinson, A. (1996). Seeking to Explain the Distribution of Income. John Hills (Ed.). *New Inequalities* içinde (s. 19-48). Cambridge: Cambridge University Press.
- Barr, N. (1992). Economic theory and the welfare state: A survey and interpretation. *Journal of Economic Literature*, 30(2), 741-803.
- Caminada, K., Wang , J., Goudswaard, K. ve Wang, C. (2017). *Income inequality and fiscal redistribution in 47 LIS-countries, 1967-2014*. Luxembourg Income Studies Working Paper Series (No.724).
- Chu, K.-y., Davoodi, H. ve Gupta, S. (2000). *Income distribution and tax, and government social spending policies in developing countries*. Helsinki: UNI/WIDER.
- d'Agostino, G., Pieroni, L. ve Scarlato, M. (2020). Social transfers and income inequality in OECD countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52(C), 313-327.
- Doerrenberg, P. ve Peichl, A. (2014). The impact of redistributive policies on inequality in OECD Countries. *Applied Economics*, 46(17), 2066-2086.
- Dumitrescu, E.-I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 32(200), 675-701.

- Frees, E. W. (1995). Assessing cross-sectional correlation in panel data. *Journal of Econometrics*, 69(2), 393-414.
- Gottschalk, P. ve Smeeding, T. (1997). Cross-national comparisons of earnings and income inequality. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 633-687.
- Gottschalk, P. ve Smeeding, T. (2000). Empirical Evidence on Income Inequality in Industrialized Countries. Anthony Atkinson, ve François Bourguignon (Eds.). *Handbook of Income Distribution* içinde (s. 261-307). Amsterdam, Hollanda: Elsevier.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Heady, C., Mitrakos, T. ve Tsakloglou, P. (2001). The distributional impact of social transfers in the European Union: Evidence from the ECHP. *Fiscal Studies*, 22(4), 547-565.
- Immervoll, H. ve Richardson, L. (2011). *Redistribution policy and inequality reduction in OECD countries: What has changed in two decades?*. IZA Discussion Paper (No. 6030).
- Joumard, I., Pisu, M. ve Bloch, D. (2012). Tackling income inequality: The role of taxes and transfers. *OECD Journal: Economic Studies*, 2012(1), 37-70.
- Korpi, W. ve Palme, J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality: welfare state institutions, inequality, and poverty in the western countries. *American Sociological Review*, 63(5), 661-687.
- López, L. ve Weber, S. (2017). Testing for Granger causality in panel data. *The Stata Journal*, 17(4), 972-984.
- López, L. (2018). *The impact of official development assistance on the donor's economy the case of Switzerland* (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Neuchâtel Faculty of Economics and Business Institute of Economic Research.
- Martinez-Vazquez, J., Moreno-Dodson, B. ve Vulovic, V. (2012). The impact of tax and expenditure policies on income distribution: Evidence from a large panel of countries. *Review of Public Economics*, 200(4), 95-130.
- Meltzer, A. ve Richard, S. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.
- Muinel-Gallo, L., ve Roca-Sagalés, O. (2003). Joint determinants of fiscal policy, income inequality and economic growth. *Economic Modelling*, 30(1), 814-824.

- Niehues, J. (2010). *Social spending generosity and income inequality: A dynamic panel approach*. Socio Economic Panel Study Papers (No. 336).
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Cambridge Working Papers in Economics (No. CWPE/0435).
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pigou, A. C. (1947). *A study in public finance*. Londra, İngiltere: MacMillan & Co.
- Sánchez, A. ve Pérez-Corral, A. (2018). Government social expenditure and income inequalities in the European Union. *Hacienda Pública Española*, 227(4), 133-156.
- Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: The standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly*, 101(3), 1183-1189.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 38(2), 311-323.
- Topuz, S. G. ve Doğan, E. (2020). Transfer harcamaları ve gelir eşitsizliği ilişkisi: panel nedensellik analizi ile karşılaştırmalı bir değerlendirme. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3), 549-562.
- Wang, C., Caminada, K. ve Goudswaard, K. (2014). Income redistribution in 20 countries over time. *International Journal of Social Welfare*, 23(3), 262-275.
- Wang, C., Caminada, K. ve Goudswaard, K. (2012). The redistributive effect of social transfer programmes and taxes: A decomposition across countries. *International Social Security Review*, 65(3), 27-48.
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economic Letters*, 97(3), 185-190.

ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLARIN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: KAYSERİ İLİNDE ÇALIŞAN KADIN ÖĞRETMENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Fatmanur AKSÖZ¹

Müzeyyen EROĞLU DURKAL^{**}

ÖZ

Çalışmak ve gelir elde etmek, erkekler için olduğu kadar kadınlar için de temel insan haklarındandır. Ancak, kadınlar işe giriş aşamasından başlayarak erkeklere nazaran dezavantajlı durumda olmakta ve çalışma hayatlarında çeşitli sorunlara maruz kalmaktadırlar. Kadınlar bir yandan fırsat eşitsizliği, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, psikolojik ve cinsel taciz gibi sorunlar ile mücadele ederken aynı zamanda da çalışma hayatı ile aile hayatını dengede yürütmeye çalışmakta ve ev içi sorumluluklarını üstlenmektedir.

Bu araştırma, Kayseri İli Melikgazi İlçesi'nde devlet okullarında görev yapan 510 kadın öğretmen üzerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Sonuçlar SPSS programında analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analizleri sonucunda, kadınların çalışma ve aile yaşamında karşılaştıkları sorunlar somutlaştırılmış ve bu sorunların araştırmaya katılan kadınların demografik özelliklerine göre farklılıkları tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlara göre çalışan kadınların işlerinden memnun oldukları ve çalışmayı sevdiğikleri ancak, temel sorunlarının iş-aile dengesini kurmak olduğu tespit edilmiştir. Çalışan kadınların iş-aile dengesini kurmakta zorlanmalarının, evdeki sorumluluklarının fazla olmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, araştırma sonucunda çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığıyla ilgili sorunları, aile hayatıyla ilgili sorunları ve ekonomik sorunları saptanmış ancak, tacizle ilgili sorunları hakkında herhangi bir sonuca ve kadınların bu konudaki düşüncelerine ulaşılamamıştır.

Anahtar Kavramlar: Kadın, Çalışma Yaşamında Kadın, Kamu, Kadın Öğretmenler, Kayseri.

---

¹Arş. Gör., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, f.aksoz@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4765-0986>

^{**}Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, meroglu@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5341-3613>

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

PROBLEMS ENCOUNTERED BY WOMEN IN WORK LIFE: A RESEARCH ON FEMALE TEACHERS WORKING IN KAYSERİ

ABSTRACT

Working and earning income are among the basic human rights for women as well as for men. However, starting from the employment phase, women are at a disadvantage compared to men and are exposed to various problems in their working lives. While women struggle with problems such as inequality of opportunity, discrimination based on gender, psychological and sexual harassment, they also try to balance their working life and family life and take on their domestic responsibilities.

This study was carried out on 510 female teachers working in public schools in Melikgazi District of Kayseri Province. A questionnaire was applied to the participants by face to face interview method. The results were analyzed in the SPSS program. As a result of the analysis of the obtained data, the problems faced by women in working and family life were embodied and the differences of these problems according to the demographic characteristics of the women participating in the research were determined.

According to the results obtained as a result of the research, it was determined that working women are satisfied with their job and like to work, but their main problem is to establish the work-family balance. It was concluded that the difficulties of working women in establishing a work-family balance stemmed from the high responsibilities at home. In addition, as a result of the research, the problems of women working with gender discrimination, family life problems and economic problems were determined, but no conclusion about the problems related to harassment and the opinions of women on this issue could not be reached.

Keywords: Woman, Woman in Working Life, Public, Women Teachers, Kayseri.

GİRİŞ

Tarihsel sürece ve günümüz koşullarına bakıldığında, kadınların çalışma hayatına katılma sürecinde erkeklere nazaran daha fazla engelle karşılaştıkları kabul edilen bir gerçektir. Ayrıca çalışma hayatına dahil olsalar dahi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu yüzden öncelikli olarak kadınların istihdamı önündeki engeller ve karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi gerekmektedir.

Eğitimde eşitsizlik ve sosyo-kültürel engeller, işe alımlarda ve iş bölümünde toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, ücretlendirmede farklılık, çalışma hayatında doğurganlık ve hamilelik dönemleri, kadınların ev ve aile yaşamında üstlenmeleri gerekli görülen ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi konular neticesinde ortaya çıkan iş-aile çatışması, kadınların yükselmelerindeki sorunlar arasında bulunan cam tavan engeli ve cam uçurum, sosyal güvenlik sorunu taşıyan işler ve enformel çalışma biçimleri, psikolojik taciz (mobbing), cinsel taciz kadınların çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları başlıca engeller ve sorunlardır. Tüm bunların dışında ayrımcılık, şiddet, namus cinayetleri ve

çocuk yaşta evlilik gibi kadınların toplumsal sorunları da her geçen gün artarak devam etmektedir.

Kadınlara yönelik sorunlar, günümüzde çok yönlü bir konudur. Çalışmada bu konunun belli bir yönü olan çalışan kadınlar ve sorunlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda kadınların ekonomik haklarının değerlendirilmesi, çalışan kadınların iş ve aile hayatlarında karşılaştıkları çeşitli sorunların kuramsal olarak ele alınması, sonra da bu sorunların anketlerle ampirik olarak analiz edilmesi yapılan araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kuramsal bölümde ele alınan çalışan kadın sorunlarını, nicel bir araştırmayla somutlaştırarak literatüre katkıda bulunmak için bu konu seçilmiştir. Bu nedenle öncelikli olarak teorik bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra çalışmanın uygulama kısmında çalışan kadınların iş ve aile hayatlarında karşılaştıkları sorunların, kadınların demografik özelliklerine ve konuya dair bazı görüşlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Kadın hakları ve kadın sorunlarına dair literatürde pek çok kuramsal çalışma olmakla birlikte uygulamalı çalışmaların az olması ve bu uygulamalı çalışmaların da genel olarak özel sektörde istihdam edilen kadınlar ile yapılması nedeniyle bu çalışmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca, çalışmanın kamu kurumları arasından kadın istihdam düzeyinin yoğun olduğu eğitim sektörüne dolayısıyla kadın öğretmenlere uygulanmış olması ve belirli düzeyde eğitim seviyesine sahip olan bu kadınların konuya dair görüşlerinin ele alınması önemli görülmüştür.

I. KADINLARA YÖNELİK SORUNLAR

Günümüz toplumunda, bir başka kişiye bağımlı kalmadan, kendi kendine yetebilmek, kendi kararlarını verebilmek ve ezilmemek için kadınlar açısından ekonomik haklar oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin bir yansıması olarak ev içi işleri ücret almaksızın kadınlar yüklenirken, erkekler ev dışında ücretli işlerde çalışmaktadırlar ve neticesinde kadınların pek çoğu çalışma hayatından dışlanarak gelir elde etmelerinin önüne geçilmektedir. Böylece kadınlar ekonomik açıdan eşlerine, ailedeki diğer erkek üyelerine veya devletin sosyal yardımlarına bağımlı hale gelmektedir (İlkkaracan Ajas, 2016, s. 4).

Kadınların ekonomik haklara sahip olmaları, toplumların ilerlemesi için oldukça önemlidir. Çünkü ekonomik haklara sahip olan kadınlar üretkenliği arttıracak, toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecini hızlandıracaktır. Ayrıca kadınların ekonomik haklara sahip olması ve kadın istihdamının artırılması ailenin gelirini arttıracak, yaşam standartlarını yükseltecek ve yoksullukla mücadeleyi kolaylaştıracaktır. Kadınların ekonomik haklara sahip olması, ev içinde daha fazla söz sahibi olmalarını, yeteneklerini daha fazla

geliştirebilmelerini sağlayacak daha da önemlisi aile içi taciz, şiddet, ekonomik şiddet, zorla ve erken evlendirme, erken doğum gibi konularla mücadele etmelerinde yardımcı olacaktır. Tüm bu nedenlerin yanısıra toplumda aile yapılarının güçlenmesi, maddi şartlar veya mağduriyet gereği değil sevgi ve saygıya dayanan daha eşitlikçi daha demokratik aile birlikliklerinin kurulması adına kadınların ekonomik haklara sahip olmaları hem kadınlar hem de toplum için oldukça önemlidir (Karabiyik, 2012, s. 240).

Ancak kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları pek çok engel ve sorun bulunmaktadır. Kadınlar daha işgücüne katılım aşamasında iken çeşitli engellerle karşılaşmakta ve kadınlar için bu zorlu süreç, işe erişimlerini engelleyebilmektedir. İşe başladıktan sonra da kadınlar sırf cinsiyetlerinden ötürü çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Kadınların çalışma hayatından, kadınlık ve aile sorumluluklarından kaynaklanan çoklu sorunlar aşağıda incelenmiştir.

A. İŞE ALIMDA AYRIMCILIK

Başta Anayasa olmak üzere ulusal mevzuatımızda kadın erkek ayrımcılığını önlemeye ve aralarında eşitliği sağlamaya yönelik pek çok ifade yer olsa da uygulamada toplumsal ve kültürel yapının etkisiyle cinsiyet ayrımcılığına dayalı işe alımlar söz konusu olabilmektedir (Önder, 2013, s. 51). İşgücü piyasasında işverenlerin erkek ağırlıklı istihdamı ve işe alımlarda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcı yaklaşımları, kadınların işgücüne katılımları önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (Dirik, 2016, s. 37). Çünkü çalışma hayatında, işverenler gelenekselleşmiş önyargılarıyla çalışma hayatında kadınların erkeklere nazaran daha az etkili ve güvenilir olduğunu düşünmektedirler. Bu düşüncenin temelinde kadınların ev içi sorumlulukları nedeniyle iş yaşamlarına daha az enerjilerinin kalması, evlendiklerinde ve çocuk sahibi olduklarında işi bırakabilme ihtimalleri vardır. Bu durum, kadınların daha işe alım aşamasında ayrımcılıkla karşılaşmasına neden olmakta ve çalışma hayatına katılımlarında karşılaştıkları ilk sorunu oluşturmaktadır (Çakır, 2008, s. 33). İşverenlerin erkek işgücünü tercih etmelerinde cinsiyetçi bakış açısının yanısıra erkek işgücünün sağladığı maddi kolaylıklar da etkili olabilmektedir. İşverenler kadın çalışanların hamilelik, doğum izni, süt izni, çocuk ve yaşlı bakımı gibi durumlarla ilgili doğrudan ve dolaylı maliyetlerini üstlenmekten kaçınmaktadırlar. Ayrıca işverenler uzun çalışma saatleri ve kadınların çalıştırılmasının yasak olduğu işleri göz önünde bulundurdıklarında kadın işgücü yerine erkek işgücünü tercih edebilmektedirler (Dirik, 2016, s. 38). Kanunlarda düzenlenen doğum öncesi ve sonrası izin hakkı, kadınların tekrar işe döndükten sonraki süt izni hakkı işverenlerce “pahalı emek” olarak görülmekte ve tüm bunlar kadınların çalışmasını daha maliyetli kıldığı için işverenler kadın çalışanları tercih etmemektedir (Doğan, 2012, s. 94). Bu nedenle işverenler kanunların kadınlara tanıdığı bu hakları, maliyet kaygısıyla karşılamak istemedikleri için kadın istihdamı az yapılmaktadır (Farımaz, 2017, s. 98). Tüm

bunların yanı sıra kriz dönemlerinin, kadın çalışanları erkeklere nazaran daha fazla etkilediğine dair görüşler yaygındır. Çünkü kriz dönemlerinde yukarıda da bahsi geçen sebeplerden ötürü ilk işten çıkarılanlar daha çok kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum ise istihdam konusunda kadın ile erkek arasında halihazırda var olan eşitsizliği daha da derinleştirebilmektedir (Urhan, 2011, s. 318).

B. ÜCRETLENDİRMEDE AYRIMCILIK

Kadınların işgücüne katılımları önündeki diğer bir engel ise ücretlendirmede yapılan ayrımcılıktır. Bu konu İş Kanunu'nun 5. maddesinde *"Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz."* şeklinde ele alınmıştır. İş Kanunu ücretlendirmede farklılığı yasaklasa da kadınlar genel olarak asgari ücrette veya asgari ücretin altında çalıştırılarak uygulamada eksikler yaşanmaktadır (Farımaç, 2017, s. 94). Çalışma hayatında kadınlar ile erkekler arasında ücretlendirmede eşitsizlik yaşanması temel olarak toplumda kadının öncelikli görevinin annelik, erkeğin öncelikli görevinin ise eve gelir getirmek olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır (Çelik ve Akar Şahingöz, 2018, s. 373). Ancak aynı niteliğe sahip olup aynı işi yapmasına rağmen erkeklere nazaran kadınların daha düşük kazanç elde etmeleri, kadınların hem işgücüne katılımlarını hem de verimliliklerini olumsuz etkilemektedir (Susam, 2013, s. 34).

Aynı meslek gruplarında erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen daha düşük ücret alan kadınların yanısıra kadınlar sektörel olarak da erkeklere göre daha düşük ücretli sektörlerde çalışmaktadırlar. Kadınların genel olarak düşük ücretli veya geçici işlerde çalıştırılması, kadın istihdamının az olmasına, kadın işgücü kalitesinin düşmesine, düşük ücrette çalışan kadınların işsizliği tercih etmelerine, kadınların uzun süreli istihdamının sağlanamamasına neden olmaktadır. Bu durum, kadınların çalışma hayatında yer almasını aile ve ülke ekonomisine destek olarak gören görüşün yerini, kadınları yedek işgücü olarak değerlendiren görüşe bırakmasına da yol açmaktadır. Kadınların ikincil işgücü olarak görülmesi ve emek yoğun işlerde daha düşük ücretlerde çalıştırılmaları kadın ve erkek işgücü arasında eşitsizliklere yol açmaktadır. Bu yaşananlara göre çalışma hayatında kadın ve erkek arasında ücretlendirmede ayrımcılık olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Kocacık ve Gökka, 2005, s. 211).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türkiye Ofisi ve Türkiye İstatistik Kurumu (TUIİK) ortak çalışmasıyla hazırlanan *"Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü: Türkiye Uygulaması Raporu"* 30 Eylül 2020 tarihinde yapılan bir webinar ile kamuoyuyla paylaşılmıştır. Araştırmaya göre Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkı % 15.6 düzeyindedir. Ayrıca açıklanan verilere göre cinsiyete

dayalı ücret farkı yaş ilerledikçe ve eğitim seviyesi düştükçe daha fazla artmaktadır (ILO, 2020).

C. EĞİTİMDE AYRIMCILIK

Kadınların işgücüne katılımını negatif yönde etkileyen ve kadın istihdamının düşük seviyelerde olmasının önemli bir nedeni de kadınların eğitim imkanlarına yeterince ulaşamamaları neticesinde eğitim seviyelerinin düşük kalmasıdır. Eğitim yalnızca kadınların işgücüne katılımını ve çalışma hayatında ücretlerinin yükselmesini sağlamamakta dahası ataerkil zihniyeti de zayıflatarak toplumun da kadınların işgücüne katılımına olan bakışını değiştirmektedir (Önder, 2013, s. 49). Eğitim, kadınların işgücüne katılımını ve çalışma hayatındaki konumlarını belirlemede çok önemli bir yere sahip olduğu gibi kadınları ikincil konumdan kurtaran ve bireysel özgürlük sağlayan anahtar ögedir. Eğitim imkanlarından yeterince yararlanamama sonucunda eğitim düzeyi düşük olan hatta okuma yazma bilmeyen kadınlar istihdamda tercih edilmemekte ve çalışma hayatına girmeleri oldukça zorlaşmaktadır. İşgücü piyasalarına dahil olsalar bile düşük statülü, düşük ücretli işlerde veya kayıt dışı işlerde çalışabilmektedirler. Bu durum ise kadınlar için ayrıca başka sorunları tetiklemektedir. Bu durumun aksine eğitim seviyesi yükseldikçe kadınlar daha yüksek statülü ve yüksek ücretli işlerde çalışabilmektedir (Dirik, 2016, s. 33). Kısacası eğitim düzeyi ile işgücüne katılım arasında doğrusal bir ilişki vardır ve eğitim seviyesi arttıkça işgücüne katılma ihtimali de artmaktadır (Çakır, 2008, s. 31).

Öte yandan toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların meslek seçimlerine olan etkisine dikkat çekmekte fayda vardır. Toplumsal kültür tarafından kadınlara ve erkeklere biçilen farklı rol ve sorumluluklara göre erkek güçlü ve akıllı olandır, meslek seçimleri bile bu yönde olan askerlik, mühendislik, pilotluk gibi mesleklerdir. Kadınlar ise daha zayıf yapılı ve hassas görüldüğü için hemşirelik, öğretmenlik gibi mesleklere yönelmeleri toplum tarafından beklenen ve benimsetilendir (Farımaç, 2017, s. 30).

D. İŞ - AİLE ÇATIŞMASI

İş- aile çatışmasının tanımı, Greenhaus ve Beutell tarafından yapılmıştır. Buna göre iş- aile çatışması “*iş ve aile alanlarından kaynaklanan rol taleplerinin bazı yönleriyle birbirleriyle uyumsuz olması durumu*” şeklinde tanımlanmıştır (Özdevecioğlu ve Doruk, 2009, s. 71).

İnsanlar hayatları boyunca aynı anda hem aile rollerini hem de iş rollerini üstlenmektedirler. Ancak insanların zamanlarının ve enerjilerinin kısıtlı olduğu açıktır. Bu noktada da bazen bu rollerin eş zamanlı olarak yerine getirilmesi, sorunlar oluşturabilmektedir. Böylece birbiriyle etkileşim içerisinde olan iş ve aile rolleri arasında denge kurulmaya çalışılsa da çalışma hayatı, aile hayatı, ev işlerinin paylaşımı ve çocuk bakımı arasında çatışmalar yaşanabilmektedir.

Ev işlerini ve çocuk ya da yaşlı bakımını yalnızca kadınların görevi olarak kabul eden, erkekleri ise aile geçimini sağlamakla görevlendiren ataerkil düşünce yapısı ve cinsiyete dayalı işbölümüyle birlikte, toplum tarafından kadınlara yüklenen roller ve buna göre şekillenen aile yapısı, kadınların işgücüne katılmasını olumsuz yönde etkilemektedir (Önder, 2013, s. 50).

Önceden çoğu toplumda kadınların çalışmalarına *“olursa iyi olur”* şeklinde bakılırken, günümüzde gelişmiş ülkelerde kadın işgücü de erkek işgücü kadar gerekli görülmekte ve kadınların çalışması *“olmazsa olmaz”* bir gerekliliğe dönüşmektedir. Bu noktada kadın istihdamının artması, aile hayatında ve yapısında da değişiklikler meydana getirmektedir. Daha da önemlisi bu durum aile ve çalışma hayatı arasındaki dengeyi bozmakta ve kişinin işe ait rolleri ile aile hayatındaki rollerinin çatışmasına zemin hazırlamaktadır (Turunç ve Erkuş, 2010, s. 416). Çalışmaya başlayan ve artık bir nevi ev haricinde ikinci bir yaşamı olan kadının yeni rolü, ev içindeki rollerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Kadınların çalışan olmalarının yanında eş, ev hanımı, anne rollerinin de devam etmesi kadınların sorumluluklarını daha da artırmıştır. Bu durum kadınların iş ve aile rolleri arasında çatışma yaşanmasına yol açmıştır (Dursun ve İstar, 2014, s. 128).

Gelinen yeni sosyo-kültürel yapıda kadınların çalışma hayatında yer alması, kadınların kamusal hayata katılımlarının da geleneksel rollerden farklı şekilde olmasını sağlamıştır. Ancak çalışma hayatı ve kamusal alanlarda yaşanan değişimlere rağmen toplumun kadınlardan beklediği roller değişmemiştir. Kadınlar bir yandan çalışma hayatına dahil olma imkanına kavuşsa da diğer taraftan ev içindeki eşlik, çocuk bakımı, yaşlı bakımı, ev işleri gibi geleneksel sorumlulukları devam etmektedir. Böylece kadınlar erkeklerden farklı olarak hem ev içinde kendisine atfedilen rol ve sorumlulukları yerine getirmekle hem de işte erkekler kadar iş yükü ile yükümlüdürler. Neticede kadınlardan aynı anda hem geleneksel aile içi sorumluluklarını hem de işe dair sorumluluklarını yerine getirmelerinin beklenmesi, kadınların daha fazla efor ve enerji harcamalarının yanısıra erkeklere nazaran daha fazla iş-aile çatışması yaşamalarına neden olmaktadır (Arslan, 2012, s. 100).

Kadınların ev işleri ile aile üyelerinin gereksinimlerini karşılamak kendi başına olumsuzluk taşımamakta, sorun süreklilik isteyen bu işlerin yalnızca kadınlardan beklenmesidir. Hem kadınlar bu işleri tek başına yüklenerek fazladan iş yüküne katlanmakta hem de bu işleri ücretsiz olarak yaptıkları için harcadıkları emek çalışma olarak değerlendirilmemektedir (Susam, 2013, s. 70). Geleneksel toplumsal düşünceler ev işlerini kadınların işi olarak görmektedir. Çalışan kadınların çalışma hayatındaki sorumluluklarının yanı sıra eve geldiklerinde de ev içinde sorumlulukları devam etmektedir. Bu durumda, işten gelen kadınlar için evde ikinci bir mesai söz konusudur. Kadınların çalışma hayatına katılımı da toplum ve aileleri tarafından ev içindeki bu işlerini aksatmamaları halinde kabul edilmektedir. Çünkü modernleşme sürecine rağmen

kadınların ev içindeki işlerden sorumlu tutulması değişmemiştir (Kaya, 2009, s. 71).

Çocukların ve yaşlıların bakımını ele alan bakım emeği, kadınların işgücüne katılımını önemli ölçüde etkileyen bir kavramdır. Çünkü ücretsiz olarak yapılan bu bakım işleri toplum nezdinde “kadın işi” olarak kabul gördüğü için kadınların öncelikli ailevi sorumluluğu olarak, çalışma hayatına katılmalarını zorlaştırmaktadır (Hüseyinli ve Hüseyinli, 2016, s. 118). Çocuk bakımından sorumlu olan kadınlar, iş yaşamlarından vazgeçebilmektedirler. Bu süreçte erkekler, çocuk bakmak için işlerinden vazgeçmezler. Çünkü toplumsal cinsiyet çocuk bakımında kadınları, eve gelir getirmede ise erkekleri sorumlu kabul etmektedir (Karakaya, 2018, s. 77).

Böylece çalışan kadınlar hem çalışma hayatının yükü hem tek başına üstlenilen ev işleri üzerine bir de çocuk bakımı ve çocukların yetiştirilmesi gibi önemli bir konuyla yüzleşmek zorundadır. Özellikle çocukların belli bir yaşa kadar anneye bağımlı olmaları, çalışan kadınların sık sık iş ve annelik arasında ikiye bölünmesine ve bocalamasına neden olmaktadır. Kadınların aynı anda hem çalışmak hem de çocuk büyütme için verdiği bu mücadele, yaşadığı ikilemler, duygusal hasarlar kadınların iş yaşamlarına da olumsuz yansıtılabilmektedir (Üçyıldız, 2017, s. 13).

E. KADINLARIN KARIYER ENGELLERİ: “CAM TAVAN” VE “CAM UÇURUM”

Cam tavan kavramı ilk kez Witz ve Schellhardt tarafından 24 Mart 1986 yılında Wall Street Journal'da iş kadınları ile ilgili yayınlanan “*İş Yaşamında Kadın*” adlı makalede kullanılmıştır. Bu makalede cam tavan kavramı, “*özel şirket ya da kamu kurumlarında, eğitim kurumlarında veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda bir üst pozisyona geçmeyi arzulayan ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları tüm engeller ve haksızlıklar*” olarak kullanılmıştır (Lockwood, 2004, s. 2).

Cam tavan, çalışma hayatındaki kadınların eğitim durumları, fiziksel özellikleri gibi nedenlerden ötürü değil nitelikli personeller olmalarına rağmen sırf cinsiyetleri nedeniyle yükselmelerine engel oluşturmaktadır. Kadınların karşı karşıya kaldıkları cam tavan engeli üst düzey yönetim kadrolarında yer alamayacaklarını kabullenmelerine ve iş hayatlarındaki performanslarının azalmasına neden olarak bir nevi öğrenilmiş çaresizlik meydana getirmektedir (Büyükyaprak, 2015, s. 40).

Cam tavan sendromu, kadınların aile içinde sorumluluklarının fazla olması, kadınların öncelikli olarak ailelerini tercih etmeleri, kadınların rekabet ortamında başarılı olamayacaklarına dair kalıplaşmış önyargıların oluşu, üst kademelerdeki erkek yöneticilerin kadınların yanında rahat davranamamaları ve kadınlara karşı önyargılı tutumları gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Dahası ataerkil düşüncelerin olduğu Türk toplumunda erkek çalışanlar için, kadınların

astı olmak ve kadınlardan emir almak onur kırıcı görülmektedir. Çalışanların, kadın yöneticiler yerine erkek yöneticilerle çalışmayı yeğledikleri araştırmalarla kanıtlanmıştır. Cam tavan sendromu yani işyerlerinde yüksek kademelerde çalışan kadınların az sayıda olması yalnızca gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bir sorun değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de yaşanan bir sorundur (Yılmaz, 2013, s. 42).

Cam uçurum kavramı ise ilk kez 2005 yılında Ryan ve Haslam tarafından literatüre kazandırılan bir kavramdır. Kadınların yönetim kademelerinde ilerlemelerinde erkeklere nazaran daha fazla zorlukla karşı karşıya kalarak cam tavan engeli ile baş etmeye çalışmalarının yanı sıra kadınların cam bir uçuruma sürüklenmesi de ihtimal dahilindedir (Ryan ve Haslam, 2005, s. 88). Cam uçurum, kadın yöneticilerin cam tavan engelini kırıp üst kademelere eriştiklerinde farkında olamadıkları bir engeldir. Şöyle ki cam uçurum, yüksek risk teşkil eden bir durumda kadınların üst düzey yöneticilik pozisyonuna getirilmesidir. Dolayısıyla başarılı olmanın aslında mümkün olmadığı, gerekli kaynak ve desteğin sağlanamadığı dönemlerde kadınların böyle bir üst düzey pozisyona getirilmesi kadınlar için tehlike arz etmektedir. Kadınların ise örgütün kriz dönemlerinde gelen bu üst düzey teklifleri, sırf fırsatı değerlendirmek amacı ile maruz kalacakları tehlikenin farkında dahi olmadan kabul ettikleri gözlemlenmiştir. Bu durumun sonucunda kriz ve başarısızlık durumlarında üst düzey pozisyonlara getirilen kadınlar, stres ve psikolojik baskıya maruz kalabilmekte ve işlerinde iyi olmadıkları düşündürülerek yaşanan başarısızlıktan sorumlu tutulabilmektedir. Böylece cam uçurum, kadınlar açısından önemli bir kariyer engeli teşkil etmektedir (Yıldız, Alhas, Sakal, ve Yıldız, 2016, s. 1132).

F. PSİKOLOJİK TACİZ (MOBBİNG)

Mobbing kavramının iş yeri için ilk kullanımı 1980’li yıllarda Profesör Heinz Leymann tarafından gerçekleştirilmiştir. Leymann mobbing kavramını; *“iş yaşamında bir veya daha fazla kişiye yönelik sistematik olan düşmanca ve etik dışı iletişim kurma yoluyla psikolojik terör”* biçiminde tanımlamıştır (Çarıkçı ve Yavuz, 2009, s. 48).

Mobbing ile cinsiyet arasındaki bağlantıyı inceleyen pek çok araştırma, kadınların erkeklere nazaran daha fazla mobbinge uğradıklarını tespit etmiştir (Şalvarcı Türel ve Dolmacı, 2013, s. 90). Kadınların erkeklere göre çalışma hayatında mobbing sorunuyla daha fazla karşı karşıya kalması ve süreçten daha olumsuz etkilenmelerinin arkasındaki en büyük etmen cinsiyetleridir. Yani kadınlar sırf kadın oldukları için, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkla ve eşitsiz muamele ile karşılaşarak daha fazla mobbing içeren davranışlara maruz kalmaktadırlar. Çalışma hayatında kadınların toplum tarafından yüklenen ev içi rollerinin verdiği ağırlığın yanında mobbing sorununun da eklenmesi kadınları oldukça zor bir duruma sokmaktadır. Tüm bunlar sonucunda kadınlar huzursuz

çalışma ortamlarında, işsizlik endişesiyle onurlu çalışma hakkı zedelenecek çalışmaktadır. Psikolojisi tükenen kadınlar mobbing ve diğer sorunların birleşmesiyle sağlık sorunları da yaşayabilmekte ve yıldırımlara dayanamayarak işten ayrılmaktadır. Bu durum mobbingin, kadınları çalışma hayatından dışlayan, kadın istihdamını negatif etkileyen sosyal bir sorun olduğunu göstermektedir (Aşkın ve Aşkın, 2018, s. 256).

G. CİNSEL TACİZ

Cinsel taciz tanım olarak oldukça kapsamlıdır. Cinsel içerikli ya da akla cinselliği getiren sözler, dokunuşlar, jest ve mimikler, el kol şakaları, tehdit ve şantajlar ya da bunlara benzer tüm davranışlar cinsel taciz kapsamındadır (Öz, 2019, s. 5). Cinsel taciz, tüm dünyada ve ülkemizde son yıllarda en çok konuşulan en ciddi sorunlardan biridir. Cinsel taciz sokakta, çarşıda, otobüste, pazarda, iş yerinde yani her yerde karşılaşılabilen bir sorundur. Kişinin daha önce hiç görmediği ve görmeyeceği birinin tacizine uğraması yeterince can sıkıcı iken, aynı ortamda çalıştığı belki de hiç beklemediği iş arkadaşları veya amiri tarafından taciz edilmesi durumu daha zor, daha can sıkıcı ve travmatik hale getirmektedir (Sarmaşık, 2009, s. 6).

İş yerinde cinsel taciz, çalışan kişinin çalışma hayatına dair kararlarını, koşullarını, sürecini etkileyen işe devam etmesine engel oluşturabilen kişiyi sindiren ve yıldırın, kişiyi istemediği davranışlara, cinsel taleplere, zorlamalara maruz bırakan, düşmanca bir iş ortamına neden olan bir cinsiyet ayrımcılığıdır (Solmuş, 2005, s. 2).

Cinsel taciz kişisel, toplumsal, kültürel ve örgütsel sebeplerle dile getirilememekte veya mağdur kişiler gerekli desteği görememektedir. Dolayısıyla pek çok kadın boyun eğerek cinsel tacize katlanma mecburiyetinde kalmakta ve kendi çözüm yollarını kendisi aramaktadır (Öz, 2019, s. 1). Cinsel tacize en fazla verilen tepki tacizciden uzak durmaya ve yüzyüze gelmeden olayı kapatmaya çalışmaktır. Daha sonra ise iş arkadaşlarından ya da yönetimden destek istemek şeklinde tepkiler verilmektedir. Yaşanılan tacize dair duygu ve olayları reddetmek, tacizi inkar etmek, tacize tolerans göstermek, unutmaya çalışmak veya kendini suçlamak gibi tepkiler de en yaygın tepkiler arasında yer almaktadır. Beraber çalışma mecburiyeti, mağdurların olaya tepki vermesini güçleştirmektedir. Yapılan araştırmalar cinsel taciz mağduru kadınların çoğunluğunun olayı kimseye anlatmadığını ve yasal olarak da şikayette bulunmadıklarını, olayın üstünü kapatmaya çalıştıklarını öne sürmektedir (Solmuş, 2005, s. 5).

Cinsel taciz sorununun, kamu ya da özel sektör farketmeksizin tüm kurumlarda karşılaşılabilecek bir sorun olduğu aşikardır. Önemli nokta ise bu sorunun kabul edilerek ele alınması ve çözülmesidir. Çünkü cinsel tacizin görmezden gelindiği kamu veya özel bütün kurumlarda, hem çalışanlar hem de kurumun kendi örgütsel faaliyetleri zarar görmektedir. Bu nedenle cinsel tacize

ilişkin şikayetler dikkate alınmalı, çalışanların psikolojik ve sosyal davranışları gözlemlenmeli, çalışanların endişe duymasına neden olacak tutumlar olmamalı, sorunlar dile getirilmeli ve tüm çalışanlar bu konuda bilinçlendirilmelidir (Sarmaşık, 2009 s. 1).

H. SOSYAL GÜVENLİK SORUNU VE ENFORMEL-EV EKSENLİ ÇALIŞMA

İşgücü piyasasının küreselleşmesi ile birlikte daha düşük ücretli işgücüne yönelim söz konusu olmuştur. Bu durumdan en fazla etkilenen kesimlerden birisi ise daha az eğitilmiş ve daha ucuz işgücü niteliğinde olan kadınlar olmuştur. Bu kesimdeki kadınlar sosyal güvenlikten yoksun, olumsuz iş güvenliği koşullarında ve oldukça düşük ücretle çalışmaktadırlar (Önder, 2013, s. 57-58). Nitekim günümüzde kadınların esnek ve güvencesiz çalışma alanlarında istihdam edilmeleri oldukça sık karşılaşılan bir sorundur. Pek çok kadın sosyal güvencesi olmayan, kayıtdışı, enformel işlerde çalışmaktadır. Enformel işgücünün önemli bir kısmını ev eksenli çalışan kadınlar oluşturmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2019, s. 978). Ev eksenli çalışma en basit hâli ile ücret karşılığı evde yapılan çalışmadır. Yüzyıllardır süregelen el dokumaları, kışık gıda üretimi, başkalarının çamaşırlarının yıkanması, ütülenmesi, dikiş, şarap üretimi gibi çeşitli mal ve hizmet üretimi bu kapsamdadır. Küreselleşme ve üretimin parçalanması ile işler fabrikalardan çıkarılıp evlere doğru yöneldikçe ev eksenli çalışma çeşitlenmiş ve çalışanlarının sayısı her geçen gün artmıştır. Ev eksenli çalışmanın en temel özelliği ise yapılan işin ve çalışanların görünmez nitelikte olmasıdır (Birleşik Metal İşçileri Sendikası, 2003, s. 14).

Ülkemizde ev eksenli çalışma 1980'li yılların ikinci yarısından günümüze dek hızla yayılarak süregelmiştir. Küresel üretim zincirinin büyümesine bağlı olarak artış gösteren enformel düzenin önemli bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durumun arkasında pek çok neden bulunmaktadır. Çocuk bakım hizmetlerinin yetersizliği, ev bakım yükümlülüğü, eğitim düzeyinin düşük olması, piyasadaki güçsüz ve ikincil konum, hanenin düşük gelir seviyesi gibi nedenler kadınları ev eksenli çalışmaya yöneltmektedir (Aslan, 2016, s.70-71).

Her ne nedenle olursa olsun ev eksenli çalışma kadını ev içine bağlı kılar. Kadının ev eksenli çalışması ile geleneksel ev içi sorumlulukları bir araya geldiğinde günlük ortalama 15-18 saat çalışma temposu söz konusu olmaktadır (Aktaş, 2013, s. 261). Evin içerisinde gerçekleşen bu çalışma biçimi hem kadınların istihdama katılımını sınırlandırmakta hem de emeklerinin sömürülmesine yol açmaktadır. Nitekim ev eksenli çalışma kadınların sosyal güvenceden yoksun kalma, yasal düzenlemelerin sunduğu korumaların dışında kalma, asgari ücretin çok altında bir gelire çalışma gibi sömürü durumlarına neden olmaktadır (Aşkın ve Aşkın, 2019, s. 978).

II. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; çalışan kadınların iş ve aile hayatında karşılaştıkları sorunların, demografik özelliklerine göre farklılıklarını tespit etmektir. Tüm bunları yapabilmek adına da öncelikle teorik bir çerçeve oluşturularak kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlardan bahsedilmiştir. Daha sonra ise buradan hareketle kadınların ekonomik hakları, çalışma hayatı ve karşılaştıkları sorunlar üzerine Kayseri İli Melikgazi İlçesi'ndeki devlet okullarında istihdam edilen kadın öğretmenlerin düşüncelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kadın hakları ve kadın sorunlarına dair literatürde pek çok kuramsal çalışma olmakla birlikte uygulamalı çalışmaların az olması ve bu uygulamalı çalışmaların da genel olarak özel sektörde istihdam edilen kadınlar ile yapılması nedeniyle bu çalışmanın yapılması önemli görülmüştür. Çalışmada kamu ele alınmak istenmiştir. Bu doğrultuda günümüzde kadınların kamusal alandan yoğun olarak istihdam edildiği mesleklerden biri olan öğretmenlik tercih edilmiştir. Kamuda çalışan kadın öğretmenlerin daha rahat ve objektif cevap vereceğine dair varsayım çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kamu kurumlarında çalışan kadın öğretmenlere yapılması hem kadınların yoğun olarak çalıştıkları bir alan olması bakımından hem de bu çalışma grubunu oluşturan kadınların belli bir eğitim düzeyine sahip olması bakımından çalışan kadınların sorunlarının tespit edilmesinde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür. Böylelikle bu kadın grubunun, konuya dair görüşleri önem arz etmektedir.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yapılan çalışma nicel bir araştırma olup araştırmada kullanılacak verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket için kullanılan ölçek Susam'ın 2013 yılına ait "*Özel Sektörde Çalışan Kadınların Sorunları: Erzurum İli Örneği*" adlı çalışmasından alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; ankete katılan kişilerin demografik yapılarının, sosyo ekonomik özelliklerinin, kadınların çalışma ve aile hayatına dair görüşlerinin öğrenilmesi amacıyla 28 soru içermektedir.

İkinci bölümde ise ankete katılan kadınların aile ve iş yaşamlarında karşılaştıkları sorunları ve söz konusu kadınların bu sorunlarla ilgili algılarını ve tutumlarını ölçmek amacıyla Susam (2013) tarafından geliştirilen 32 sorudan oluşan 5'li likert ölçek referans alınmıştır. Önermelere verilen cevaplar "*1. Kesinlikle katılmıyorum*" dan "*5. Kesinlikle katılıyorum*" aralığında cevaplanmıştır. Söz konusu çalışmada oluşturulan ölçek 32 sorudan meydana gelmekte olup, özel sektördeki çalışanlar için tasarlanmıştır. Bu ölçek,

çalışmanın evrenine uyarlanmış ve 12., 15., 17. ve 18. sorular, özel sektör çalışanları ile ilgili olması nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirleyebilmek için Cronbach's Alpha testinden faydalanılmıştır. Yapılan analiz sonucu ölçeğin güvenilirlik değeri %84.7 gibi yüksek bir oranda açıklanmıştır. Çalışan kadınların sorunları ölçeğinin faktör analizi yapılmış ve ölçekte yer alan 1. soru hiçbir faktöre yerleşemediği için ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda araştırmada kullanılan ölçek için dört faktör tanımlanmıştır. Bu faktörler: “*Faktör 1: Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar*”, “*Faktör 2: Aile Hayatına Dair Sorunlar*”, “*Faktör 3: Tacizle İlgili Sorunlar*” ve “*Faktör 4: Ekonomik Sorunlar*” başlıkları altında toplanmışlardır.

Anket ve içeriğindeki ölçeklere son hali verildikten sonra araştırmanın evrenine uygulanmasına karar verilmiştir. Anket uygulaması Kayseri İli Melikgazi İlçesi'ndeki devlet okullarında çalışan 600 kadın öğretmene, 2019-2020 eğitim dönemi içerisinde, gerekli açıklamalar yapılarak yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Elde edilen veriler için SPSS programıyla gerekli analizler yapılmıştır ve elde edilen sonuçlar tablolar halinde yorumlanmıştır.

D. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE HİPOTEZLERİ

Araştırmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri; “*çok sayıda elemanlardan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir*” olarak tanımlanmıştır (Karasar, 1994, s.79).

H1: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H2: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H3: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H4: Çalışan kadınların ekonomik sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H5: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H6: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H7: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H8: Çalışan kadınların ekonomik sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H9: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

H10: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

H11: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

H12: Çalışan kadınların ekonomik sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

H13: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.

H14: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.

H15: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.

H16: Çalışan kadınların ekonomik sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.

H17: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H18: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H19: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H20: Çalışan kadınların ekonomik sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H21: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.

H22: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.

H23: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.

H24: Çalışan kadınların ekonomik sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.

H25: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.

H26: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.

H27: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.

H28: Çalışan kadınların ekonomik sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.

H29: Çalışan kadınların çalışma hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkileyebilmesine dair algıları iş memnuniyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H30: Çalışan kadınların geleceklere dair hisleri, toplumda çalışan kadına yeterli önemin verilip verilmediğine dair algılarına göre farklılık göstermektedir.

E. ARAŞTIRMANIN EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE SINIRLILIKLARI

Araştırmanın evrenini Kayseri İli Melikgazi İlçesi'nde görev yapmakta olan kadın öğretmenler oluşturmaktadır. Melikgazi Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre Kayseri İli Melikgazi İlçesi'nde çalışan kadın öğretmen sayısı 3345'tir. Cohen, Manion ve Morrison'a göre evreni 5000 kişiden oluşan bir çalışma için örneklem sayısı %95 güven ile en az 357 kişiden oluşmalıdır (Yıldız, 2017, s. 442).

Araştırmanın örneklemini Kayseri ili Melikgazi ilçesinde görev yapmakta olan ve kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiş olan 600 kadın öğretmenden oluşmaktadır. Buna istinaden Melikgazi İlçesi'ndeki devlet okullarında görev yapmakta olan kadın öğretmenlere 600 adet anket formu elden bizzat uygulanmıştır. Ancak yanlış ve eksik doldurulan formlar nedeniyle 510 adet anket formu incelenmeye tabi tutulmuştur.

Araştırma, zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle Kayseri İli Melikgazi İlçesi'nde devlet okullarında istihdam edilen kadın öğretmenler ile sınırlı tutulmuştur. Verilerin sadece bir ilden, bir ilçeden ve tek bir kurumdan toplanmış olması araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır.

III. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde katılımcıların demografik bilgileri ile kadınların çalışma ve aile hayatına ilişkin görüşlerine dair sorulara cevap verebilmek için yapılan frekans analizlerinin sonuçları verilmiştir. Araştırmanın sorularına uygun olarak farklılıkların ölçülebilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak normal dağılım testi yapılmış ve verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle iki grup arasındaki farklılıkları analiz etmek için t-testi, ikiden fazla grubun farklılaşmasını analiz etmek için de tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırma sorularına uygun olarak farklılıkların ölçülebilmesi açısından yapılan t-testi, tek yönlü varyans analizi sonuçları ve ki-kare analizi sonuçlarına bu bölümde yer verilmiş ve araştırmanın hipotezleri test edilmiştir.

A. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

		F	%			F	%
Medeni Durum	Evli	437	85,7	Kaç Yıldır Çalışıyor?	1 yıldan az	10	2,0
	Bekar	71	13,9		1-5 Yıl	47	9,2
TOPLAM		508	99,6	TOPLAM	6-10 Yıl	86	16,9
En Uzun Yaşadığı Yerleşim Birimi	Büyükşehir	298	58,4		10 Yıl ve Üzeri	365	71,6
	Şehir	163	32,0	TOPLAM		508	99,6
	İlçe	28	5,5	Hane Gelir Durumu	4001-6000 TL	114	22,4
	Köy	11	2,2		6001-8000 TL	174	34,1
TOPLAM		500	98,0	8001-10000 TL	143	28,0	
Evli İse Eşinin Mesleği	Çalışmıyor	10	2,0	10001 TL ve üzeri	77	15,1	
	Öğrenci	4	0,8	TOPLAM		508	99,6
	Devlet Memuru	242	47,5	Hane Gelirine Katkısı?	Eşimden Az	220	43,1
	Özel Sektör	113	22,2		Eşimden Fazla Aynı	68	13,3
	Kendi İş Var	51	10,0		153	30,0	
	Emekli	20	3,9	TOPLAM		441	86,5
TOPLAM		440	86,3	Aile Tipi	Çekirdek Aile	452	88,6
					Geniş Aile	54	10,6
TOPLAM		440	86,3	TOPLAM		506	99,2
Yaş	18-25	17	3,3	Evli İse Eşinin Öğrenim Durumu	İlkokul	3	0,6
	25-35	144	28,2		Ortaokul	5	1,0
	35-45	237	46,5		Lise	44	8,6
	45 ve üzeri	112	22,0		Yüksekokul	44	8,6
TOPLAM		510	100,0		Lisans	289	56,7
Çocuğu Var mı?	Yok	61	12,0		Lisansüstü	56	11,0
	1	140	27,5	TOPLAM		4441	886,5
	2	238	46,7	TOPLAM		4441	886,5
	3 ve üzeri	50	9,8	TOPLAM		4441	886,5
TOPLAM		489	95,9	TOPLAM		4441	886,5

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tabloda görüldüğü üzere katılımcıların %46,5'i 35-45 yaş aralığından oluşmaktadır. Katılımcıların %85,7 gibi büyük bir çoğunluğu evlidir. Evli katılımcıların %56,7'sinin eşlerinin öğrenim durumu lisans olmakla birlikte eşi ilkökul mezunu olan evli katılımcı sayısı %0,6 ile oldukça azdır. Yine evli olan katılımcıların %47,5'inin eşi devlet memuru, %22,2'si ise özel sektör çalışandır. Katılımcıların ailelerinin aylık gelir durumu birbirine yakın olmakla birlikte %34,1'i 6001-8000 aralığında gelire sahipken, %15,1'i 10001 ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların aile gelirine olan katkılarına baktığımızda ise %43,1'i eşinden daha az, %13,3'ü daha fazla maaş almaktadır. Katılımcıların %71,6 gibi oldukça büyük bir çoğunluğu

10 yıl ve üzerinde çalışma hayatı içerisinde iken %2'si 1yıldan az süredir çalışma hayatı içerisinde. Katılımcıların %46,7'si 2 çocuk sahibidir. Katılımcıların %58,4 çoğunluğunun en uzun yaşadıkları yerleşim birimi büyükşehirler iken %2,2'sinin köylerdir. Katılımcıların %88,6'sı çekirdek aile tipine sahipken %10,6'sı geniş aile tipine sahiptir.

B. KATILIMCILARIN ÇALIŞMA VE AİLE HAYATINA DAİR DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ FREKANS ANALİZİ

Tablo 2: Katılımcıların Çalışma Ve Aile Hayatına Dair Düşünceleri İle İlgili Frekans Analizi

		F	%			F	%
Toplumda çalışan kadına yeterli önemin verildiğini düşünüyor musunuz?	Evett	110	21,6	Çalışma hayatınızın evdeki sorumluluklarınızı olumsuz yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?	Evett	268	52,5
	Hayır	396	77,6		Hayır	238	46,7
	TOPLAM	506	99,2		TOPLAM	506	99,2
	Cevapsız	4	,8		Cevapsız	4	,8
TOPLAM		510	100,0	TOPLAM		510	100,0
Sosyal haklarınızı biliyor musunuz?	Evett	383	79,3	İşinizden memnun musunuz?	Evett	67	13,1
	Hayır	396	77,6		Hayır	423	82,9
	TOPLAM	100	20,7		TOPLAM	490	96,1
	Cevapsız	483	94,7		Cevapsız	20	3,9
TOPLAM		510	27	TOPLAM		510	100,0
Çocuklarınıza yeterince vakit ayırabiliyor musunuz?	Evett	186	36,5	Geleceğinize Dair Ne Hissediyorsunuz	Kaygılı	341	66,9
	Hayır	249	48,8		Güvenli	166	32,5
	TOPLAM	435	85,3		TOPLAM	507	99,4
	Cevapsız	75	14,7		Cevapsız	3	0,6
TOPLAM		510	100,0	TOPLAM		510	100,0
		F	%			F	%
Evli iseniz ailenizde para yönetimi nasıldır?	Erkek Söz Sahibidir	36	7,1	Sizece kadınların işgücüne katılımı önündeki engel hangisidir?	Aile sorumluluğunu kadının üstlenmesi	255	50,0
	Kadın Söz Sahibidir	9	1,8		Toplumun önyargısından çekinme	24	4,7
	Herkes Kendi Kazandığı Parayı Yönetmektedir	59	11,6		Kadınların önündeki fırsat eşitsizliği	166	32,5
	Tek Bütçe Vardır ve Ortaklaşa Yönetilir	341	66,9		Kadınlara uygun görülen mesleklerin sınırlı olması	59	11,6
	TOPLAM	445	87,3		TOPLAM	504	98,8
Cevapsız	65	12,7	Cevapsız	6	1,2		
TOPLAM		510	100,0	TOPLAM		510	100,0
Size göre bir kadın için...?	Öncelikle eşi ve çocukları gelmelidir	75	14,7	Evli iseniz ailenizde alınan kararlara katılım nasıldır?	Kararları eşim alır	18	3,5
	Evini ve işini ortak bir dengede birlikte yürütmelidir	423	82,9		Kararları ben alırım	6	1,2

	Öncelikle kariyeri ve işi gelmelidir	8	1,6		Ortaklaşa karar alırız	417	81,8
	TOPLAM	506	99,2		TOPLAM	441	86,5
	Cevapsız	4	0,8		Cevapsız	69	13,5
	TOPLAM	510	100,0		TOPLAM	510	100,0
Sizi çalışmaya yönelten en önemli neden nedir?	Ekonomik nedenler	129	25,3	Evli iseniz ailenizde ev işlerini kim yapar?	Ben yaparım	207	40,6
	Sosyal çevre edinmek/Saygınlık kazanmak	23	4,5		Eşim yapar	1	0,2
	Ekonomik bağımsızlık	174	34,1		Ortaklaşa yapılır	213	41,8
	Mesleki kariyer elde etmek	26	5,1		Yardımcı yapar	23	4,5
	Çalışmaktan hoşlanmak/Üretken olmak	158	31,0		TOPLAM	444	87,1
	Cevapsız	0	0		Cevapsız	64	12,9
	TOPLAM	510	100,0		TOPLAM	510	100,0
Eğer işinizden ayrılacak olsaydınız, bunun nedeni ne olurdu?	Maddi tatsizlik	117	22,9	Sizce kadınların çalışma yaşamında daha fazla yer almaları için yapılması gereken en önemli şey hangisidir?	Kadınların eğitimine önem verilmeli	111	21,8
	İşyerinizde kadınlara yönelik tutumlar	23	4,5		İşyerlerinde çocuklar için kreşler yapılmalı	73	14,3
	Yükselme imkânlarının olmaması ve fırsat eşitsizliği	97	19,0		Çalışma saatleri esnekleştirilmeli	115	22,5
	Yaptığınız işi sevmiyor olmanız	58	11,4		Çalışan kadınlara bakışının olumlu yönde değişmesi için çalışmalar yapılmalı	37	7,3
	Ailenize zaman ayıramamanız	192	37,6		Kadınlara yönelik daha fazla yasal düzenleme yapılmalı	125	24,5
	Toplumsal baskı	6	1,2		Doğum yapan kadınlara verilen destekler artırılmalı	49	9,6
	TOPLAM	493	96,7		TOPLAM	510	100,0
Cevapsız	17	3,3	Cevapsız	0	0		
	TOPLAM	510	100,0		TOPLAM	510	100,0
					F	%	
Sizce çalışan kadınların karşılaştığı en önemli sorun nedir?	Aile sorumluluklarının ağır olması	343	67,3				
	Toplumun önyargısı	24	4,7				
	Kadınlar daha çok geri plan işlerde çalıştırılması	38	7,5				
	Cinsiyetten ötürü ayrımcılık uygulanması	54	10,6				
	İşyerlerinde psikolojik / cinsel tacize maruz kalınması	42	8,2				
	TOPLAM	501	98,2				
Cevapsız	9	1,8					
	TOPLAM	510	100,0				

Çalışmada demografik sorular sonrasında çalışan kadınların konuya dair görüşlerini araştıran birkaç soru sorulmuştur. Bu sorular incelendiğinde katılımcıların %77,6 gibi büyük bir çoğunluğu toplumda çalışan kadına yeterli önemin verilmediğini düşünmektedir. Katılımcıların %52,5'i çalışma

hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Çocuğu olan katılımcıların %48,8'i çocuklarına yeterince vakit ayıramadıklarını düşünürken, %36,5'i aksini ifade etmiş ve %14,7 gibi önemli bir kısmı da çekimsiz kalmıştır. Katılımcıların %66,9 gibi büyük bir çoğunluğu geleceğe dair kaygı hissetmektedir. Katılımcıların %82,9'u işlerinden memnun olduklarını, %79,3'ü sosyal haklarını bildiklerini ifade etmiştir. Bu durum ise çalışma kapsamındaki çalışan kadınların farkındalık düzeyleri yüksek, haklarının bilincinde bireyler olduklarını göstermektedir. Katılımcıların %82,9 oranındaki önemli çoğunluğu, bir kadının evini ve işini ortak bir dengede yürütmesi gerektiğini düşünürken %14,7'si kadın için öncelikle eşinin ve çocuklarının gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Kariyer ve işi öncelikli tutan kadın sayısı ise %1,6'lık bir kesim olarak oldukça azdır. Bu durum katılımcıların çoğunun evli ve çocuklu olmasıyla ilişkilendirilebilir. Katılımcıların %50'si kadınların işgücüne katılımı önündeki engeli, aile sorumluluğunu kadınların üstlenmesi olarak görmektedir. Katılımcıların %37,6'sı işlerinden ayrılacak olsalar, bunun nedeninin ailelerine zaman ayıramamaları olduğunu, %1,2'lik az bir kısım ise toplumsal baskı nedeni ile işten ayrılacaklarını söylemişlerdir. Katılımcıların %67,3 gibi önemli bir çoğunluğuna göre; çalışan kadınların karşılaştıkları en önemli sorun aile sorumluluklarının ağır olması iken %4,7'lik azınlıkta olan kesim ise en önemli sorunun toplumun önyargısı olduğunu söylemiştir. Katılımcıların %34,1'i kadınları çalışmaya yönelten neden olarak ekonomik bağımsızlığı, %31'i çalışmaktan hoşlanmayı/üretken olmayı, %25,3'ü ise ekonomik nedenleri söylemiştir. Bu durum günümüzde kadınların eğitim seviyesinin artmasından ve kadınlara biçilen geleneksel rollerin değişmeye başlamasından, kadınların toplumun her alanında daha aktif bir biçimde yer almaya başlamasından kaynaklı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü geleneksel rollerine göre anneliği ve eşliği öncelikli tutan kadınlar ekonomik açıdan zorunda kalmadıkları sürece çalışmazken, günümüzde hem kadınların eğitim düzeylerinin artması sonucu meslek edinme ve kariyer beklentilerine girmesi hem de iş ile aile yaşamını dengede yürütme düşünceleri neticesinde kadınların daha çok ekonomik bağımsızlık ve üretkenlik için çalışma hayatına girmiş olabilecekleri yorumuna ulaşılabilir.

Yukarıdakilere ek olarak katılımcıların %66,9 gibi büyük bir çoğunluğu ailelerindeki para yönetiminin tek bütçeden oluştuğunu ve ortaklaşa yönetildiğini, katılımcıların %81,8 oranındaki büyük bir kısmı ise ailelerinde kararların ortaklaşa alındığını söylemiştir. Evli katılımcıların %41,8'i ailelerindeki ev işlerinin ortaklaşa yapıldığını, %40,6'sı da ev işlerini kendilerinin yaptığını belirtmişlerdir. Neticede çalışan kadınların aile içindeki kararlarda ve kazandığı paranın yönetiminde eş ile ortaklaşa söz sahibi olduğu ancak ev işlerinde de ortaklık söz konusu olmasına rağmen bu oranın ailedeki para yönetimi ve kararlara katılım kadar yüksek olmadığı, kadınların önemli bir kısmının da ev işlerini tek başına üstlendikleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların %24,5'i kadınlara yönelik daha fazla düzenleme yapılması ile, %22,5'i çalışma

saatlerinin esnekleştirilmesi ile, %21,8'i kadınların eğitimine önem verilmesiyle, %14,3'ü de iş yerlerinde çocuklar için kreşler yapılması ile kadınların çalışma hayatında daha fazla yer alabileceklerini söylemişlerdir. Oranların birbirine bu kadar yakın olması kadınların bu konuda pek çok beklenti ve ihtiyacı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu konuda ayrı bir bilimsel araştırma yapılmasının literatüre fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

C. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE KADINLARIN SORUNLARI ALGILAMASI

1. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Yaşlarına Göre Farklılıkları

Tablo 3: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Yaşlarına Göre Farklılıklarına Dair One-Way Anova Testi

	Yaş Aralığı	N	Ortalama (Mean)	SS (Std. Deviation)	F	P Sig.	Anlamlı Fark
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	1)18-25	15	2,4667	,63882	6,818	,000	2 ile 3, 2 ile 4
	2)25-35	135	2,4074	,64132			
	3)35-45	219	2,6393	,69725			
	4)45 ve üzeri	101	2,7911	,67123			
Aile Hayatına Dair Sorunlar	1)18-25	15	3,0583	,81129	,279	,840	-
	2)25-35	121	3,1829	,80639			
	3)35-45	214	3,1525	,75179			
	4)45 ve üzeri	96	3,2201	,80882			
Tacizle İlgili Sorunlar	1)18-25	17	3,9765	,83631	,514	,673	-
	2)25-35	142	4,1324	,79104			
	3)35-45	228	4,1693	,73089			
	4)45 ve üzeri	108	4,0870	,86523			
Ekonomik Sorunlar	1)18-25	16	1,9375	,79320	17,487	,000	Bütün gruplar arasında
	2)25-35	136	2,5928	,81703			
	3)35-45	218	2,9266	,71182			
	4)45 ve üzeri	101	3,1089	,77089			

Tablo 3'te çalışan kadınların algıladıkları sorunların yaş aralıklarına göre farklılıklarını ölçebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları paylaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, "Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar" faktöründe 25-35 yaş arası katılımcılar ile 35-45 yaş arası katılımcıların ve 25-35 yaş arası katılımcılar ile de 45 yaş ve üzeri katılımcıların algılarında bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde, cinsiyet ayrımcılığı konusunda 25-35 yaş arası katılımcıların algıladıkları cinsiyet ayrımcılığı olgusunun 35 yaş ve üzeri katılımcıların algıladıklarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 3 neticesinde, “Ekonomik Sorunlar” faktörü incelendiğinde bütün yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Burada göze çarpan en önemli husus, yaş aralığı küçüldükçe ekonomik sorunlara dair algı düzeyi yükselmektedir.

Böylece çalışan kadınların aile hayatı ve tacizle ilgili sorunlarının yaşlarına göre farklılık göstermediği ancak cinsiyet ayrımcılığı ve ekonomik sorunlarının yaşlarına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim, yapılan analizler sonucunda “H1: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezi ve “H4: Çalışan kadınların ekonomik sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiş, “H2: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” ve “H3: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri reddedilmiştir.

2. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Medeni Durumlarına Göre Farklılıkları

Tablo 4: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Medeni Durumlarına Göre Farklılıklarına Dair Bağımsız T-Testi

	Medeni Durum	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	t	Sd (df)	P Sig. (2-tailed)
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	Evli	405	2,6200	,67869	1,805	466	,072
	Bekar	63	2,4524	,72842			
Aile Hayatına Dair Sorunlar	Evli	399	3,1679	,79166	-,385	443	,701
	Bekar	46	3,2147	,67786			
Tacizle İlgili Sorunlar	Evli	426	4,1465	,77935	,959	491	,338
	Bekar	67	4,0478	,80535			
Ekonomik Sorunlar	Evli	405	2,8796	,77026	2,690	79,257	,009
	Bekar	65	2,5577	,91405			

Tablo 4’te çalışan kadınların algıladıkları sorunların medeni durumlarına göre farklılıklarını ölçebilmek adına kullanılan bağımsız t-testinin sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların “Ekonomik Sorunlar” faktörüne dair algılarından elde edilen sig değerinin ,009<0,05 olmasından dolayı bu faktöre yönelik algılarının medeni durumlarına göre farklılık gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Ancak diğer faktörlerde herhangi bir farklılaşma tespit edilememiştir. Sonuçta çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı, aile hayatı ve tacizle ilgili sorunlarının medeni durumlarına göre farklılık göstermediği ancak ekonomik sorunlarının medeni durumlarına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik sorunlara göre algı düzeyinin ise bekar katılımcılarda daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yani “H5: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları medeni durumlarına göre

farklılık göstermektedir.”, “H6: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.” ve “H7: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri reddedilmiştir. “H8: Çalışan kadınların ekonomik sorunları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezi ise kabul edilmiştir.

3. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Çalışma Yılına Göre Farklılıkları

Tablo 5: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Çalışma Yılına Göre Farklılıklarına Dair One-Way Anova Testi

	Çalışma Yılı Aralığı	N	Ortalama (Mean)	SS (Std. Deviation)	F	P Sig.	Anlamlı Fark
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	1 yıldan az	9	2,5556	,67844	3,956	,008	2 ile 4
	1-5 yıl	44	2,3159	,67890			
	6-10 yıl	83	2,5036	,61455			
	10 yıl ve üzeri	332	2,5972	,69592			
Aile Hayatına Dair Sorunlar	1 yıldan az	7	3,0179	,98008	,156	,925	-
	1-5 yıl	41	3,1951	,86965			
	6-10 yıl	72	3,2049	,73497			
	10 yıl ve üzeri	325	3,1638	,77665			
Tacizle İlgili Sorunlar	1 yıldan az	10	4,1800	,94021	,703	,551	-
	1-5 yıl	46	3,9783	,90944			
	6-10 yıl	85	4,1200	,74014			
	10 yıl ve üzeri	352	4,1540	,77071			
Ekonomik Sorunlar	1 yıldan az	8	2,2813	,76108	11,448	,000	1 ile 4, 2 ile 4, 3 ile 4
	1-5 yıl	44	2,4034	,96932			
	6-10 yıl	80	2,5969	,77490			
	10 yıl ve üzeri	337	2,9614	,74527			

Tablo 5’te çalışan kadınların algıladıkları sorunların çalışma yılı aralıklarına göre farklılıklarını ölçebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları paylaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, “Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar” faktöründe 1-5 yıl arası çalışmakta olan katılımcılar ile 10 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olan arası katılımcıların algılarında bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde, cinsiyet ayrımcılığı konusunda 1-5 yıl arası çalışmakta olan katılımcıların algıladıkları cinsiyet ayrımcılığı olgusunun 10 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olan katılımcıların algıladıklarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 5 neticesinde, “Ekonomik Sorunlar” faktörü incelendiğinde 10 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olan katılımcılar ile 1 yıldan az süredir, 1-5 yıldır ve 6-10 yıldır çalışmakta olan katılımcıların algıları anlamlı bir farklılık

olduğu tespit edilmiştir. Burada göze çarpan en önemli husus, çalışma süresi düştükçe ekonomik sorunlara dair algı düzeyi yükselmektedir.

Böylece çalışan kadınların aile hayatı ve tacizle ilgili sorunlarının çalışma yılına göre farklılık göstermediği ancak cinsiyet ayrımcılığı ve ekonomik sorunlarının çalışma yılına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim, yapılan analizler sonucunda “H9: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.” ve “H12: Çalışan kadınların ekonomik sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri kabul edilmiş, “H10: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.” ve “H11: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri ise reddedilmiştir.

4. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Hane Gelirine Katkılarına Göre Farklılıkları

Tablo 6: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Hane Gelirine Katkılarına Göre Farklılıklarına Dair One-Way Anova Testi

	Hane Gelirine Katkısı	N	Ortalama (Mean)	SS (Std. Deviation)	F	P Sig.	Anlamlı Fark
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	Eşinden fazla	64	2,50000	,56932	1,123	,326	-
	Eşinden az	205	2,6429	,68206			
	Aynı	140	2,6293	,71816			
Aile Hayatına Dair Sorunlar	Eşinden fazla	61	2,9201	,79877	3,629	,027	1 ile 2 1 ile 3
	Eşinden az	200	3,2206	,76943			
	Aynı	142	3,2033	,80262			
Tacizle İlgili Sorunlar	Eşinden fazla	65	4,0031	,88423	1,396	,249	-
	Eşinden az	216	4,1593	,78462			
	Aynı	150	4,1920	,71189			
Ekonomik Sorunlar	Eşinden fazla	60	2,8333	,83953	,347	,347	-
	Eşinden az	206	2,8653	,75247			
	Aynı	142	2,9208	,76398			

Tablo 6’da çalışan kadınların algıladıkları sorunların hane gelirine sağladıkları katkılara göre farklılıklarını ölçebilmek için yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları paylaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, “Aile

Hayatına Dair Sorunlar” faktöründe eşinden fazla katkı sağlayanlar ile eşinden az katkı sağlayanlar ve eşinden fazla katkı sağlayanlar ile eşiyile aynı derecede katkı sağlayan katılımcıların algılarında bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde, aile hayatına dair sorunlar konusunda hane gelirine eşinden fazla katkı sağlayan katılımcıların algıladıkları aile hayatına dair sorunlar olgusunun eşinden az katkı sağlayan ve eşiyile aynı derecede katkı sağlayan katılımcılara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Neticede çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunlarının, tacizle ilgili sorunlarının ve ekonomik sorunlarının hane gelirine göre farklılık göstermediği ancak aile hayatına dair sorunlarının hane gelirine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yani “H13: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.”, “H15: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.” ve “H16: Çalışan kadınların ekonomik sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri reddedilmiştir. “H14: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları hane gelirine katkılarına göre farklılık göstermektedir.” hipotezi ise kabul edilmiştir.

5. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Sosyal Haklarını Bilinç Düzeylerine Göre Farklılıkları

Tablo 7: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Sosyal Haklarını Bilinç Düzeylerine Göre Farklılıklarına Dair Bağımsız T-Testi

	Sosyal Haklarını Biliyor mu?	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	t	Sd (df)	P Sig. (2-tailed)																																
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	Evet	353	2,6198	,66874	1,582	443	,114																																
	Hayır	92	2,4935	,73257				Aile Hayatına Dair Sorunlar	Evet	336	3,2083	,78383	2,333	421	,020	Hayır	87	2,9899	,75584	Tacizle İlgili Sorunlar	Evet	372	4,1532	,77192	1,550	467	,122	Hayır	97	4,0144	,83629	Ekonomik Sorunlar	Evet	355	2,8627	,78202	2,482	447	,013
Aile Hayatına Dair Sorunlar	Evet	336	3,2083	,78383	2,333	421	,020																																
	Hayır	87	2,9899	,75584				Tacizle İlgili Sorunlar	Evet	372	4,1532	,77192	1,550	467	,122	Hayır	97	4,0144	,83629	Ekonomik Sorunlar	Evet	355	2,8627	,78202	2,482	447	,013	Hayır	94	2,6330	,85564								
Tacizle İlgili Sorunlar	Evet	372	4,1532	,77192	1,550	467	,122																																
	Hayır	97	4,0144	,83629				Ekonomik Sorunlar	Evet	355	2,8627	,78202	2,482	447	,013	Hayır	94	2,6330	,85564																				
Ekonomik Sorunlar	Evet	355	2,8627	,78202	2,482	447	,013																																
	Hayır	94	2,6330	,85564																																			

Tablo 7’de çalışan kadınların algıladıkları sorunların sosyal haklarını bilinç düzeylerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına kullanılan bağımsız t-testinin sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların “Aile Hayatına Dair Sorunlar” faktörü ve “Ekonomik Sorunlar” faktörüne dair algıları, sosyal haklarını bilinç düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Ancak diğer

faktörlerde herhangi bir farklılaşma tespit edilememiştir. Ekonomik sorunlara göre algı düzeyi, sosyal haklarını bilmediğini ifade eden katılımcılarda daha yüksek olarak gözlemlenirken, aile hayatına dair sorunlara göre algı düzeyi de sosyal haklarını bilmediğini ifade eden katılımcılarda daha yüksek olarak gözlemlenmiştir. Yani “*H17: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.*” ve “*H19: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.*” hipotezleri reddedilmiştir. “*H18: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.*” ve “*H20: Çalışan kadınların ekonomik sorunları sosyal haklarına dair bilinç düzeyine göre farklılık göstermektedir.*” hipotezleri ise kabul edilmiştir.

6. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların İş Memnuniyeti Düzeylerine Göre Farklılıkları

Tablo 8: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların İş Memnuniyeti Düzeylerine Göre Farklılıklarına Dair Bağımsız T-Testi

	İşinden Memnun mu?	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	t	Sd (df)	P Sig. (2-tailed)																																
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	Memnun değil	61	2,3689	,69391	-2,819	452	,005																																
	Memnun	393	2,6308	,67237				Aile Hayatına Dair Sorunlar	Memnun değil	56	2,9420	,83495	-2,500	429	,013	Memnun	375	3,2187	,76315	Tacizle İlgili Sorunlar	Memnun değil	66	3,8929	,78146	-2,708	475	,007	Memnun	411	4,1727	,78525	Ekonomik Sorunlar	Memnun değil	61	2,2172	,80425	-6,754	452	,000
Aile Hayatına Dair Sorunlar	Memnun değil	56	2,9420	,83495	-2,500	429	,013																																
	Memnun	375	3,2187	,76315				Tacizle İlgili Sorunlar	Memnun değil	66	3,8929	,78146	-2,708	475	,007	Memnun	411	4,1727	,78525	Ekonomik Sorunlar	Memnun değil	61	2,2172	,80425	-6,754	452	,000	Memnun	393	2,9268	,75712								
Tacizle İlgili Sorunlar	Memnun değil	66	3,8929	,78146	-2,708	475	,007																																
	Memnun	411	4,1727	,78525				Ekonomik Sorunlar	Memnun değil	61	2,2172	,80425	-6,754	452	,000	Memnun	393	2,9268	,75712																				
Ekonomik Sorunlar	Memnun değil	61	2,2172	,80425	-6,754	452	,000																																
	Memnun	393	2,9268	,75712																																			

Tablo 8’de çalışan kadınların algıladıkları sorunların iş memnuniyeti düzeylerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına kullanılan bağımsız t-testinin sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların bütün faktörlere dair algıları, iş memnuniyeti düzeylerine göre farklılık göstermektedir. İşinden memnun olmadığını beyan eden katılımcıların sorunlarla ilgili bütün faktörlere dair algılarının daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Yani “*H21: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.*”, “*H22: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.*”, “*H23: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.*” ve “*H24: Çalışan kadınların ekonomik sorunları iş memnuniyetine göre farklılık göstermektedir.*” hipotezleri kabul edilmiştir.

7. Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Aile Tiplerine Göre Farklılıkları

Tablo 9: Çalışan Kadınların Algıladıkları Sorunların Aile Tiplerine Göre Farklılıklarına Dair Bağımsız T-Testi

	Aile Tipi	N	Ortalama Mean	SS (Std. Deviation)	t	Sd (df)	P Sig. (2-tailed)
Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Sorunlar	Çekirdek	414	2,6029	,68061	,486	464	,627
	Geniş	52	2,5538	,72530			
Aile Hayatına Dair Sorunlar	Çekirdek	397	3,1722	,76535	,072	54,010	,943
	Geniş	47	3,1622	,90849			
Tacizle İlgili Sorunlar	Çekirdek	438	4,1256	,78664	-,785	489	,433
	Geniş	53	4,2151	,76344			
Ekonomik Sorunlar	Çekirdek	420	2,8369	,79445	,329	466	,743
	Geniş	48	2,7969	,84214			

Tablo 9’da çalışan kadınların algıladıkları sorunların aile tiplerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına kullanılan bağımsız t-testinin sonuçları verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların hiçbir faktöre dair algısı, aile tipine göre farklılık göstermemektedir. Yani “H25: Çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.”, “H26: Çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.”, “H27: Çalışan kadınların tacizle ilgili sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.” ve “H28: Çalışan kadınların ekonomik sorunları aile tipine göre farklılık göstermektedir.” hipotezleri reddedilmiştir.

8. Çalışan Kadınların Çalışma Hayatlarının Evdeki Sorumluluklar Üzerine Etkilerine Dair Algılarının İş Memnuniyetlerine Göre Farklılıkları

Tablo 10: Çalışan Kadınların Çalışma Hayatlarının Evdeki Sorumluluklar Üzerine Etkilerine Dair Algılarının İş Memnuniyetlerine Göre Farklılıkları Ki-Kare Testi

İşinizden Memnun musunuz?	Çalışma hayatınızın evdeki sorumluluklarınızı olumsuz yönde etkilediğini düşünüyor musunuz?		TOPLAM
	Evet	Hayır	
Memnun Değilim	50 (%74,6)	17 (%25,4)	67 (%100)
Memnunum	211 (%50,4)	208 (%49,6)	419 (%100)
TOPLAM	261 (%53,7)	225 (%46,3)	486 (%100)
	$X^2= 13,684$	$SD=1$	$P=,000$

Tablo 10’da çalışan kadınların çalışma hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğine dair algılarının, iş memnuniyetlerine göre gösterdiği farklılıkların incelendiği ki kare analizi sonuçları verilmiştir. Sonuçlardan görüldüğü üzere, anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. İşinden memnun olmayan katılımcıların %74,6’sı çalışma hayatının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. İşinden

memnun olduğunu söyleyen katılımcıların ise %50,4'ü çalışma hayatının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Yani “H29: Çalışan kadınların çalışma hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkileyebilmesine dair algıları iş memnuniyetlerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

9. Çalışan Kadınların Geleceklerine Dair Hislerinin Toplumda Çalışan Kadına Yeterli Önemin Verilip Verilmediğine Dair Algılarına Göre Farklılıkları

Tablo 11: Çalışan Kadınların Geleceklerine Dair Hislerinin Toplumda Çalışan Kadına Yeterli Önemin Verilip Verilmediğine Dair Algılarına Göre Farklılıkları Ki-Kare Testi

Toplumda çalışan kadına yeterli önemin verildiğini düşünüyor musunuz?	Geleceğinize Dair Ne Hissediyorsunuz?		TOPLAM
	Kaygılı	Güvenli	
Evet	47 (%42,7)	63 (%57,3)	110 (%100)
Hayır	293 (%74,6)	100 (%25,4)	393 (%100)
TOPLAM	340 (%67,6)	163 (%32,4)	503 (%100)
$X^2= 39,746$ $SD=1$ $P=,000$			

Tablo 11’de çalışan kadınların geleceklerine dair hislerinin, toplumda çalışan kadına yeterli önemin verilir verilmediğine dair algılarına göre farklılıklarını tespit edebilmeye dair yapılan kıkare analizi verilmiştir. Sonuçlardan görüldüğü üzere, anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Toplumda çalışan kadına yeterli önemin verildiğini düşünmeyen katılımcıların %74.6 gibi yüksek bir çoğunluğu geleceklerine dair kaygılı hissetmektedirler. Toplumda çalışan kadınlara yeterli önemin verildiğini düşünen katılımcıların ise %42,7’si geleceğine dair kaygılı hissetmektedirler. Yani “H30: Çalışan kadınların geleceklerine dair hisleri, toplumda çalışan kadına yeterli önemin verilir verilmediğine dair algılarına göre farklılaşmaktadır.” hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada çalışan kadınların sorunlarının incelenmesi maksadıyla öncelikli olarak kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Çalışmanın uygulama bölümünde ise çalışan kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunların, kadınların konuya dair görüşlerine ve demografik özelliklerine göre farklılıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bölümde bu amaç doğrultusunda yapılan araştırma sonucunda elde edilen veriler incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Katılımcıların demografik nitelikleri incelendiğinde katılımcıların çoğunluklu olarak evli, çocuk sahibi ve uzun süre çalışma hayatı içerisinde yer alan bireyler olduklarını söylemek mümkündür. Kadınların konuya dair

görüşlerini tespit edebilmek amacıyla yapılan frekans analizleri neticesinde kadınların çoğunluklu olarak toplumda çalışan kadınlara yeterli önemin verildiğini düşünmedikleri, çalışma hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz etkilediği, çocuklarına yeterince vakit ayıramamalarına rağmen önemli bir çoğunluğunun da çalışmayı sevdiği için çalışma hayatına dahil oldukları, işlerinden memnun oldukları ve sosyal haklarını bildikleri tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlar işgücüne katılımlarının önündeki en önemli engel olarak, işten ayrılacak olsalar temel sebep olarak ve çalışan kadınların en önemli sorunu olarak kadınların ailedeki sorumluluklarının fazla olmasını öne sürmüşlerdir. Tüm bu sonuçlar ise çalışan kadınların çoğunluklu olarak iş hayatlarında sorun yaşamadıklarını, çalışmaktan hoşlandıklarını, çalışan kadınların temel sorunlarının iş-aile dengesi olduğunu göstermektedir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların yaşlarına göre farklılıkları incelendiğinde, katılımcılardan 25-35 yaş arasındaki daha genç kadınların daha fazla toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kaldığı tespit edilmiştir. Belirtilen yaş aralığındaki kadınlar, çalışma hayatında rekabetin ve artan işsizlikle birlikte işe girmenin daha da zorlaştığı günümüz koşullarında çalışma hayatında yeni yer almaya başlayan bireyler oldukları için bu rekabet ortamında erkek baskısına, işe alımda cinsiyete dayalı ayrımcılığa ve cinsiyetlerinden ötürü mobbinge maruz kalmış olabilecekleri yorumu yapılabilir. Tatlı ve Koç (2017) tarafından yapılan çalışmada, Ergöl ve arkadaşlarının (2012) kadın akademisyenlere dair yaptıkları çalışmada, Yılmaz, Bozkurt ve İzci (2008) tarafından yapılan çalışmada, Çakır ve Arslan (2018) tarafından kadın akademisyenler üzerine yapılan çalışmada da bu konu ile ilgili benzer sonuçlar bulunmuştur. Ayrıca, yapılan analiz sonucunda çalışan kadınların ekonomik sorunlarının bütün yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Burada göze çarpan en önemli husus, yaş aralığı küçüldükçe ekonomik sorunlara dair algı düzeyi yükselmektedir. Çalışan kadınların ekonomik sorunlarının medeni durumlarına göre farklılıkları incelendiğinde ise ekonomik sorunlara göre algı düzeyinin bekar katılımcılarda daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Neticede daha genç ve bekar kadınların ekonomik sorunlara dair algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bekar kadınların maaşlarının büyük bölümünü temel yaşam giderlerine (konaklama, fatura, mutfak vs.) ayırmak zorunda kalmalarından kaynaklanan bir memnuniyetsizlik olarak yorumlanabilir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların çalışma yılı aralıklarına göre farklılıkları incelendiğinde ise çalışan kadınların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunlarının ve ekonomik sorunlarının çalışma yılına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. 1-5 yıl arası çalışmakta olan katılımcıların algıladıkları cinsiyet ayrımcılığı olgusunun 10 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olan katılımcıların algıladıklarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu noktada 1-5 yıl arası çalışma hayatında yer alan kadınlar çalışma hayatında yeni olmalarından dolayı ayrımcılıklara, mobbinge ve fırsat eşitsizliğine maruz kaldıklarını

düşünüyor olabilirler. Yılmaz, Bozkurt ve İzci'nin (2008) yapmış oldukları çalışmada kadın işgörenlerin kadın olmaktan dolayı yaşadıkları tedirginliğe ilişkin görüşleri ile çalışma süreleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmesi, ulaşılan bu sonucu destekler niteliktedir. Dikkat çeken önemli bir diğer sonuç ise çalışma süresi azaldıkça kadınların ekonomik sorunlara dair algı düzeyinin artmasıdır. Bu durum mesleğe yeni girmiş katılımcıların ekonomik açıdan beklentilerinin yüksek olmasından, meslekte daha tecrübeli katılımcıların ise daha gerçekçi beklentiler içinde olmasından kaynaklı olabilir. Tatlı ve Koç'un 2017 yılında yaptığı çalışmanın sonucu da bu tespiti destekler niteliktedir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların hane gelirine sağladıkları katkılara göre farklılıkları ele alındığında çalışan kadınların yalnızca aile hayatına dair sorunlarının hane gelirine katkılarına göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Burada dikkat çeken husus hane gelirine eşinden fazla katkı sağlayan katılımcıların algıladıkları aile hayatına dair sorunlar olgusunun eşinden az katkı sağlayan ve eşiyile aynı derecede katkı sağlayan katılımcılara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeninin ataerkil toplumlarda yaygın olan erkeğin her alanda kadından üstün olması gerektiğine dair düşüncenin olduğu varsayılabilir. Bu nedenle eşlerinden daha fazla kazanan kadınlar ataerkil düzendeki erkeğin otoritesini sarsabildiği için aile hayatlarında daha fazla problem yaşayabilmekte veya bu hususta daha duyarlı olabilmektedir. Ergöl ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışmada da benzer sonuçlar tespit edilmiştir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların sosyal haklarını bilinç düzeylerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına bağımsız t-testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre çalışan kadınların aile hayatına dair sorunları ve ekonomik sorunları, sosyal haklarını bilinç düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Sosyal haklarını bilmediklerini ifade eden katılımcıların, aile hayatlarında daha çok sorun yaşadıkları ve ekonomik açıdan sorunlarının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçtan hareketle sosyal hakları konusunda farkındalıkları daha yüksek olan kadınların kendilerini, haklarını bilmeyen kadınlara göre nispeten daha güvenli hissettikleri böylece de ekonomik ve ailevi sorunlara karşı daha güçlü olarak bu sorunları daha az düzeyde yaşadıkları yorumu yapılabilir. Bu noktada kadınların sosyal hakları konusunda bilinçlendirilmesine yönelik kamu kurum ve kuruluşlarının, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın iş birliği içerisinde çalışmalar yapması önerilebilir. Dahası kadınlar özellikle eğitim süreçleri boyunca bu konuya dair bilgilerle donatılmalı ve bunların farkında olarak çalışma hayatında ve toplumsal hayatta yer bulmalıdır. Bu durumda kadınların daha az ekonomik ve ailevi sorun yaşamaları yalnızca kadınlar açısından değil aynı zamanda toplumsal yapı açısından da oldukça önemli bir gelişim sağlayacağı göz ardı edilmemelidir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların iş memnuniyeti düzeylerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına bağımsız t-testi uygulanmıştır. Elde edilen

sonuçlara göre katılımcıların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları, aile hayatına dair sorunları, tacizle ilgili sorunları ve ekonomik sorunları, iş memnuniyeti düzeylerine göre farklılık göstermektedir. İşinden memnun olmadığını beyan eden katılımcıların tüm bu sorunlara dair algılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu hususta işinden memnun olmayan kadınlarla bire bir görüşmeler yaparak memnuniyetsizliklerinin arkasındaki nedenlerin daha detaylı olarak ele alınması önerilmektedir.

Çalışan kadınların algıladıkları sorunların aile tiplerine göre farklılıklarını ölçebilmek adına kullanılan bağımsız t-testinin sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorunları, aile hayatına dair sorunları, tacizle ilgili sorunları ve ekonomik sorunlarından hiçbirini, aile tipine göre farklılık göstermemektedir.

Çalışan kadınların çalışma hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğine dair algılarının, iş memnuniyetlerine göre gösterdiği farklılıkları incelemek amacıyla ki kare analizi uygulanmış ve anlamlı bir farklılaşma saptanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre işinden memnun olmayan katılımcıların %74,6'sı çalışma hayatının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. İşinden memnun olduğunu söyleyen katılımcıların ise %50,4'ü çalışma hayatının evdeki sorumluluklarını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. İşinden memnun olmayan katılımcıların iş hayatlarının evdeki sorumluluklarını olumsuz etkilediğine dair düşünceleri işlerinden memnun olmamalarına neden olabilir. Ancak yapılan analiz sonucunda işlerinden memnun olan kadınların %50,4 gibi büyük bir çoğunluğunun da aynı düşünceye sahip olması dikkat çeken bir husustur. Böylece çalışan kadınların iş-aile dengesini kurmakta güçlük çektiği, kadınların aile içi sorumluluklarının fazla olmasından dolayı çalışan kadınların ev içi sorumluluklarına ve çocuklarına yeterli vakti ayıramama gibi sorunlarla karşılaştıkları sonucuna ulaşılabılır. Özellikle çocuk ve yaşlı bakımı konusunda kadınların erkeklerden farklı olarak duygusal ağırlıklar yaşadığı da bir gerçektir. Bu nedenle aterkil iş bölümü neticesinde kadınların sorumlulukları olarak benimsetilen ev işleri ve bakım sorumlulukları kadınların çalışma hayatını daha yorucu ve caydırıcı duruma getirmektedir. Kılıç ve Öztürk (2014), Yılmaz, Bozkurt ve İzci (2008), Küçük (2015), Susam (2013), Çakır ve Arslan (2018), Tatlı ve Koç (2017) , Günsel, Köroğlu ve Demirci (2015) tarafından yapılan araştırmalar neticesinde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu hususta çalışan kadınların özlük hakları düzenlenirken aile hayatındaki sorumluluklarının da göz önüne alınması tavsiye edilebileceği gibi toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde kadınların ev içi yükünü hafifletebilecek toplumsal çalışmalar ile toplumun bilinçlendirilmeye çalışılması da önerilebilir. Ayrıca iş yerlerinde veya iş yerlerinin yakınlığında kreşlerin zorunlu kılınarak, belediye kreşleri gibi uygulamalara yer verilerek, bu konuda daha düşük ücretli ve daha çok sayıda kreş için devlet desteğinin sağlanarak ya da özel sektör teşvik

edilerek kreş imkanlarının geliştirilmesinin; hasta ve yaşlı bireylerin bakımı konusunda kamusal hizmetlerin geliştirilmesinin; sendikaların kadınların çalışma hayatlarındaki haklarını savunma konusunda daha aktifleştirilmesinin; çalışma saatlerinin esnekleştirilmesinin ve ücretli izinlerinin artırılmasının çalışan kadınların yaşadıkları sorunlara çözüm getirilmesinde önemli katkı sağlayacakları düşünülmektedir.

Çalışan kadınların geleceklere dair hislerinin, toplumda çalışan kadına yeterli önemin verilir verilmemesine dair düşüncelerine göre farklılık göstermediğine dair yapılan ki kare analizi sonucunda, toplumda çalışan kadına yeterli önemin verildiğini düşünmeyen katılımcıların %74.6 gibi yüksek bir çoğunluğu geleceklere dair kaygılı hissettikleri tespit edilmiştir. Bu sonuç, kadınların iş-aile dengesinde erkeklere nazaran daha fazla yıpranmalarına ve bir nevi çifte mesai yapmalarına rağmen bu çabalarının toplumda değer görmediğini düşünen kadınların geleceğe dair daha kaygılı hissettiklerini göstermektedir. Bu nedenle öncelikli olarak ev işlerini kadınların sorumluluğu olarak gören toplumsal cinsiyete dayalı yargıların değişim göstermesi ve gelinen günümüz şartlarında bu işlerin yalnızca kadının görevi olmadığına anlaşılması gerekmektedir.

Ayrıca araştırma neticesinde genel itibariyle kadınların cinsiyet ayrımcılığına dair sorunlarına, aile sorunlarına ve ekonomik sorunlarına dair fikirlerine ulaşılabilmemiş taciz ve mobbing konusunda ise pek çok katılımcı çekimsiz cevaplar vermiştir. Bu durum çalışan kadınların taciz sorunlarını dillendiremediklerini ve bu nedenle de herhangi bir çözüme ulaşamadığını gösterebilmektedir. Susam (2013) tarafından yapılan çalışma da elde edilen bu sonucu destekler niteliktedir. Bu hususta bu konunun özel olarak ele alınması ve konu hakkında kadınlarla bire bir özel görüşmeler yapılması daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına önerilebilir.

Elde edilen tüm bulgulardan hareketle kadınların yaşadıkları sorunların temelde cinsiyet ayrımcılığı ve gelenekselleşmiş toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle toplum nezdinde öncelikli olarak bu sorunların çözülmesi ve bu hususta hem daha bilinçli hem de daha duyarlı kadınların ve erkeklerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bunun başlıca çözümü ise eğitimin geçmesidir. Anaokulundan başlamak üzere eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet dersleri verilerek zihinlerdeki cinsiyete dayalı algıların değiştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca bu konuda basın ve medyaya da önemli görevler düşmektedir. Hem yazılı basının hem de görsel medyanın geniş kitlelere ulaşabildiği unutulmamalıdır. Buradan hareketle konuya dair yapılan her türlü çalışmanın zihinlerde yer etmesi ve gündemde tutulması konusunda medyanın harekete geçirilmesi önerilmektedir. Dahası sosyal medyanın gücü günümüzde yadsınamaz bir gerçeklik kazanmıştır. Sosyal medyanın bu gücü kullanılarak toplumsal cinsiyet eşitline dair bilinci artırıcı paylaşımlara ve kadınlara yönelik her türlü habere yer verilmesi, bu konunun daha hızla

yayılarak ele alınmasına yardımcı olacaktır. Kadınların sorunlarına yönelik kendilerini özgürce ifade edebilecekleri platformlar oluşturulmalıdır. Kadınlar maruz kaldıkları mobbing, cinsel taciz, şiddet eylemlerini yargılanmadan korkusuzca konuşabilmeli ve bunlar gündemde yer almalıdır. Bu noktada bu sorunlara yönelik kadınların haklarını koruyan yasal düzenlemelerin sağlanması gerekmektedir. Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları da bu sorunlara sıklıkla değinmeli konferanslar ve seminerler aracılığı ile toplum genelinde farkındalık oluşturmalı ve dönem dönem gelişimi seyretmek amacıyla raporlar hazırlamalıdır. Başarılı olan kadınlar bu konferanslara davet edilmelidir. Yine medya ve sivil toplum kuruluşları aracılığı ile güçlü kadın figürlerinin ve yaptıkları icraatlerin görünür kılınması toplumun zihinsel dönüşümüne katkı sağlayacaktır. Nitekim tüm kamu kurum ve kuruluşlarının, bakanlıkların, sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin, basın ve yayının iş birliği içerisinde olması kadın sorunlarına dair duyarlı hareket etmesi ve çalışmalarda bulunması ile geleneksel yapının değişimi sağlanabilecektir.

Benzer konuda kamu sektöründe uygulanan ampirik araştırmaların literatürde oldukça az sayıda olması nedeniyle bu konu hakkındaki ampirik çalışmaların sayısının artırılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca, bu araştırma sadece Kayseri ili Melikgazi ilçesinde görev yapmakta olan kadın öğretmenler ile sınırlı tutulmuştur. Bu sebeple kolayda örnekleme yapıldığı için elde edilen sonuçlar tüm Türkiye'de'ki çalışan kadınlara genellenemez. Benzer çalışmaların farklı kurumlarda, farklı meslek gruplarıyla ve hatta farklı şehirlerde yapılması bu konu hakkında daha verimli ve gerçekçi sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, G. (2013). Üretiyorum Öyleyse Varım: Buldan'da Ev Eksenli Çalışan Kadınların Aile ve Toplumsal Yaşamda Görünmeyen Emeği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 258-267.
- Arslan, M. (2012). İş-aile ve aile-iş çatışmalarının kadın çalışanların iş doyumları üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(3), 99-113.
- Aslan, H. (2016). Ev-eksenli çalışan kadınların sosyal ve ekonomik hayatlarına ilişkin bir saha araştırması: Denizli ili örneği. *Fe Dergi*, 8(1), 68-90.
- Aşkın, E. Ö. ve Aşkın, U. (2018). Çalışma yaşamında kadına yönelik mobbing: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24), 256-282.
- Aşkın, E. Ö. ve Aşkın, U. (2019). İşgücü Piyasasında Enformel Kadın İşgücü: Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Bir Araştırma, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1), 977-1001.

- Birleşik Metal İşçileri Sendikası, (2003). *Ev-Eksenli Çalışanlar ve Örgütlenmeleri*. İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları, 12-56.
- Büyükyaprak, F. (2015). *Çalışan kadın personelin kariyer gelişimi engellerinden cam tavan sendromu: Milli Eğitim Bakanlığı merkez teşkilatı örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, İ. ve Arslan, R. (2018). Türkiye’deki üniversitelerde kadın akademisyenlerin karşılaştıkları sorunlar ve Bartın Üniversitesi’nde çalışan kadın akademisyenler üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 265-280.
- Çakır, Ö. (2008). Türkiye’de kadının çalışma yaşamından dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31, 25-47.
- Çarıkcı, İ.H. ve Yavuz, H. (2009). Çalışanlarda mobbing (psikolojik şiddet) algısı: Sağlık sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(10), 47-62.
- Çelik, M. ve Akar Şahingöz S. (2018). İş yaşamında cinsiyet ayrımcılığı: Kadın aşçılar örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 370-383.
- Dirik, N. (2016). *Türkiye’de kadın istihdamının önündeki engellerin aşılmasında girişimciliğin önemi ve kamu istihdam kurumlarının rolü* (Uzmanlık tezi). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Doğan, E.T. (2012). Hamile kadınların çalışma yaşamında maruz kaldığı ayrımcı uygulamalar. *“İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(2), 79-98.
- Dursun, S. ve İftar, E. (2014). Kadın çalışanların yaşamış oldukları iş aile yaşamı çatışmasının iş ve yaşam doyumu üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 127-137.
- Ergöl, Ş., Koç, G., Eroğlu, K. ve Taşkın, L. (2012). Türkiye’de kadın araştırma görevlilerinin ev ve iş yaşamlarında karşılaştıkları güçlükler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(1), 43-49.
- Farımaç, P. (2017). *Türk Kamu Yönetiminde Kadın Hakları İhlallerini Önlemeye Yönelik Mekanizmalar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günsel, A., Köroğlu, S. ve Demirci, L. (2015). Çalışma hayatında kadınların karşılaştıkları sorunlar ve cam tavan algıları: Kadın öğretmenler üzerinde bir araştırma. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 71-112.

- Hüseyinli, N. ve Hüseyinli, T. (2016). Çocuk bakımının kadın işgücü üzerindeki etkileri ve hukuki düzenlemeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 34, 108-137.
- ILO. (2020, Ekim 05). Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü: Türkiye Uygulaması Raporu. Erişim adresi https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_757032/lang--tr/index.htm
- İlkkaracan Ajas, İ. (2016). Ekonomik haklarımız var, kadının insan hakları yeni çözümler derneği. Erişim adresi <https://www.kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/08/EkonomikWeb-yeni.pdf>
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de çalışma hayatında kadın istihdamı. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 32(1), 231-260.
- Karakaya, H. (2018). Görünmez emek ve ev kadınları. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 73-94.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntemi* (5. Basım). Ankara: 3A Araştırma ve Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kaya, C. (2009). *Çalışma yaşamında kadın işgücü sorunları ve örgütlenme eğilimleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kocacık, F. ve Gökçaya, V. B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Küçük, M. (2015). Çalışma hayatında kadınlar ve karşılaştıkları sorunlar: Bir işverene bağlı olarak çalışan emekçi kadınlara ilişkin bir araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Loockwood, N. (2004). Domestic and international perspectives. *HR Magazine*, 1-10.
- Önder, N. (2013). Türkiye’de kadın işgücünün görünümü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), 35-61.
- Öz, H. (2019). *İşyerinde cinsel taciz ile iş doyumu ve işten ayrılma niyeti ilişkilerinin otellerde kadın mutfak çalışanları üzerinde incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdevecioğlu, M. ve Doruk, N. Ç. (2009). Organizasyonlarda iş-aile ve aile-iş çatışmalarının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi.

- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 69-99.
- Ryan, Michelle K. ve S. Alexander Haslam (2005). The Glass Cliff: Evidence that Women are Over-Represented in Precarious Leadership, *British Journal of Management*, 16 (2), 81- 90.
- Sarmaşık, Ş. (2009). *İşyerinde cinsel taciz algılaması ve yönetim ilişkilerine etkisi hakkında bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Solmuş, T. (2005). İş yaşamında travmalar: Cinsel taciz ve duygusal zorbalık/taciz (mobbing). “İş,Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 1-14.
- Susam, R. (2013). *Özel sektörde çalışan kadınların sorunları: Erzurum ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şalvarcı Türeli, N. ve Dolmacı, N. (2013). İş yaşamında kadın çalışana yönelik ayrımcı bakış açısı ve mobbing üzerine ampirik bir çalışma. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 84-104.
- Tatlı, H. ve Koç, B. (2017). Çalışan kadın bakış açısıyla kadınların iş ve aile yaşamında karşılaştığı sorunlar hakkında bir uygulama. *İktisadiyat*, 1(1), 145-170.
- Turunç, Ö. ve Erkuş, A. (2010). İş-aile yaşam çatışmasının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: İş stresinin aracılık rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(19), 415-440.
- Urhan, B. (2011). “Türkiye’de Kriz, Kadın Emeği, Hükümet Söylem ve Politikaları”. İsmail Şiriner ve diğerleri (Ed.), *Political Economy, Chrisis & Development*, Ijopec Publication, London, ss. 315-331.
- Üçyıldız, U. H. (2017). *Kadın çalışanların cam tavan sendromu algılamaları: Ege bölgesinde faaliyet gösteren seyahat acentalarında bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, S., Alhas, F., Sakal, Ö. ve Yıldız, H. (2016). “Cam Uçurum: Kadın Yöneticiler Cam Tavanı Ne Zaman Aşar?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (4), 1119-1146.
- Yıldız, S. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme sorunu: Nicel ve nitel paradigmalardan örnekleme kuramına bütüncül bir bakış. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(11), 421-442.

- Yılmaz, A., Bozkurt, Y., ve İzci, F. (2008). Kamu örgütlerinde çalışan kadın iş görenlerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 89-114.
- Yılmaz, T. (2013). *Kadın ve erkek eğitim yöneticilerinin cam tavan sendromuna ilişkin alguları istanbul ili örneği araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÜRESELLEŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ İLİŐKİŐİ: TÜRKİYE ÖRNEKLEMİ

İhsan OLUÇ¹
İhsan GÜZEL^{**}

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki enerji tüketimi ve küreselleşme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi 1987-2018 dönemi için araştırmaktır. Bu bağlamda Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testine başvurulmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki kısa dönem için VECM'ye bağlı Granger nedensellik ile sınanmaktadır. Uzun dönem katsayıları için ise Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, enerji tüketimi ile küreselleşme arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kısa dönemde ise herhangi bir nedensel ilişkinin söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular küreselleşmenin doğasına ve enerjiyle olan ilişkisine uygun sonuçlardır. Son olarak DOLS ve FMOLS sonuçları ise küreselleşmenin enerji tüketimini pozitif etkilediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kavramlar: Küreselleşme, Enerji Tüketimi, Eş Bütünleşme.

---

¹Doktor Araştırma Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ihsanoluc@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5167-1862>

^{**}Doktor Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi, ihsanguzel@simak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9525-6628>

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

THE RELATIONSHIP OF GLOBALIZATION AND ENERGY CONSUMPTION: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the long-term relationship between energy consumption and globalization in Turkey from 1987 to 2018. In this context, the cointegration test developed by Johansen and Juselius (1990) is applied. The relationship between variables is tested with Granger causality based on VECM for the short term. For the long-run coefficients, the Dynamic Least Squares (DOLS) and Fully Modified Ordinary Least Squares Method (FMOLS) were used. The findings show that there is a cointegration relationship between energy consumption and globalization in the long run. However, it was determined that there was no causal relationship in the short term. These findings are in accordance with the nature of globalization and its relationship with energy. Finally, the DOLS and FMOLS results reveal that globalization positively affects energy consumption.

Keywords: Globalization, Energy Consumption, Cointegration.

GİRİŞ

Küreselleşme, literatürde son otuz yılda popüler olmuş yeni bir kavramken eski bir sürecin günümüzdeki yansımalarını ifade etmekte kullanılmaktadır (Ellwood, 2002:13). Dolayısıyla küreselleşme başlangıcı hususunda bir mutabakat sağlanamamış devam edegelen bir süreçtir. Kavramsal olarak çok yönlü bir yapıya sahip olması aynı zamanda birçok farklı disiplinin ihtiyaçlarını giderecek bir genişliğe erişmesine de katkı sunmuştur (Weinstein, 2005).

Küreselleşme ilk kez kavramsal olarak 1833 yılında ifade edilmiş olsa da özellikle 1970'ler sonrasında sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Kıvılcım, 2013). Başlangıcı itibariyle daha çok ekonomik bir terimi ifade eden bu kavram, zamanla kendine neredeyse tüm sosyal bilimlerde, hukukta ve hatta tıpta bile alan açmıştır. Küreselleşmenin temel saç ayağının ekonomi daha spesifik bir ifadeyle uluslararası ticaret olduğu kabul edilebilir. Uluslararası ticarete yaşanan artış üretim faktörlerinin mobilize edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum ise emeğin, sermayenin ve müteşebbislerin uluslararasılaşmasına neden olmaktadır. Bu durumu göz önünde bulunduran Wallerstein küreselleşmeyi dünya üzerinde dağınık halde bulunan işgücünün sermaye birikiminin öncülüğü neticesinde birbiriyle bağlanma ve bütünleşme başarısı olarak ele almıştır (Wallerstein, 2011). Ticari malların üretim yeri ile tüketim yerinin farklılaşması ise küreselleşmenin ulusların karşılıklı bağımlılık içinde karmaşık ilişkiler üretmesinin yanı sıra ulusal sınırların aşınmasına ve ekonomik, politik, kültürel bütünleşme süreci olarak ele alınmasını gerektirmektedir (Nye ve Donahue, 2000:155).

I. KÜRESELLEŞMENİN SOSYAL VE POLİTİK, EKONOMİK BOYUTLARI

Küreselleşme, mikro ölçekte köy ve kasabalara makro ölçekte ise devletlere varıncaya dek bireysel ve toplumsal değişimlere neden olmaktadır. Bu durum küreselleşmeyi bir bütün olarak incelemeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla küreselleşmeyi parçalara ayırarak sınıflandırmak ve bu sınıfları incelemek daha uygun olmaktadır. Nitekim birçok çalışmada farklı boyutları ele alınarak inceleme yapılsa da küreselleşmeyi ekonomik, sosyal ve politik ana başlıkları altında ele almak daha uygun olacaktır. Küreselleşme sosyal boyutu ile incelendiğinde sosyal küreselleşmenin öznesini insanlar ve toplum oluşturmaktadır. Farklı ülke ve coğrafyalarda yaşayan insanlar savaş, ticaret ve turizm gibi farklı amaçlarla birbirleriyle iletişim kurmakta ve etkileşim içinde bulunmaktadırlar. Teknolojinin ilerlemesiyle iletişimin kolaylaşması, ulaşım imkânlarının artmasıyla etkileşimin yükselmesi, adet gelenek ve kültürlerin iç içe geçmesi sonucunu doğurmakta zaman içerisinde melez kültürlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Uydu teknolojilerinin yaygınlaşması, sosyal medyanın kullanılması, küresel çapta medya yapımlarının tüm dünya insanlarına hitap etmesi toplumların artan oranda birbirine benzemesine neden olmaktadır. Sosyal küreselleşme süreci neticesinde insanlar benzer ürünleri tüketir konuma gelmiştir. Söz konusu ürünler sadece giyim-kuşam yeme-içme gibi ürünlerden oluşmamaktadır. Politik, hukuksal, bilimsel, felsefî düşünce ve fikirler de küresel toplumun tüketimine sunulmuştur.

Fransa'da meydana gelen kültür devriminin küreselleşme dalgasına neden olan etmenlerden biri olduğu düşünüldüğünde, ortak fikir ve düşüncelerin dünya kamuoyunda kabul görmesi politik küreselleşmeyi zorlayan sebeplerden biri haline gelmiştir (Can ve Doğan, 2016). Politik küreselleşme bireylerden ziyade devletleri etkilemekte devletlerarasında ilişkilerin kurulmasını zorunlu kılmakta ve devlet üstü kurumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme neticesinde siyasi ilişkiler daha karmaşık bir hal almakta siyasi karar alma mekanizmalarında devletlere eş ortaklar ortaya çıkmakta sivil toplum örgütleri, çok uluslu şirketler, askeri birliktelik ve yapılar devlet otoritesini sınırlandırmakta ve küresel sorunların çözümünde birer ortak haline getirmektedir. Söz konusu durum devlet egemenliğinin paylaşılması olarak nitelendirilebilecekse de aslında ulus devletlerin çözmekte yetersiz kalacağı problemlerde daha verimli bir yapıya kavuşmasına da neden olmaktadır. Zira günümüzde sınır ötesi problemlerin ulus devletlerce etkin bir şekilde çözümü çok zor hatta imkânsıza yakın hale dönüşmüştür. Örneğin pandemi süreciyle ortaya çıkan Covid-19 virüsü bir devletin çözebileceğinden çok daha büyük bir problem olduğu gibi küresel ısınma, küresel terörizm gibi olgular da devletleri iş birliğine zorlamakta ve eşgüdüm içinde hareket etmeye mecbur etmektedir.

Bu eşgüdüm faaliyetlerinin yönetilmesi ihtiyacı, küreselleşmenin doğası ve zorlaması neticesinde uluslararası kurumlar ve kuruluşlara ihtiyaç

duyulmuştur. Bu kurum ve kuruluşlar ulus devletlerin egemenlik yetkilerini sınırlandırırken yapılan uluslararası antlaşmalar neticesinde taraf olunan birliktelikler birlik kurallarına uyulmasını zorunlu hale getirmiştir. Söz konusu birliktelikler ulusların sadece dış politikalarını değil aynı zamanda iç politikalarını da önemli ölçüde etkilemekte ve bu politikalara yön vermektedir.

Avrupa Birliğine üye olmak isteyenlerin belli standartları yerine getirme zorunluluğu veya Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü(NATO) üyesi ülkelerin askeri okullarda benzer müfredatla eğitim alması (Yüce, 2016), gibi örneklerden de görülebileceği gibi ülkelerin iç işleri ile dış ilişkileri iç içe geçmiş ve hibrit bir alan meydana getirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması(NAFTA), Uluslararası Para Fonu(IMF), Dünya Bankası gibi kurumlarda söz konusu hibrit ilişkileri derinleştiren kurumlar olarak değerlendirilebilir. Dünya savaşları sırasında yavaşlayan ve kesintiye uğramış olan küreselleşme süreci ABD'nin hegemon güç olarak ortaya çıkması sonrası yeniden ivme kazanmıştır. Küreselleşmenin ivme kazanmasında dünya savaşları sonrası altyapısı oluşturulan kurumlar önemli bir rol üstlenmiş ve küresel ticareti de önemli ölçüde etkilemişlerdir. (Steger, 2017).

Gümrük vergilerinin düşürülmesinden tarifelerin kaldırılmasına dek uluslararası ticareti kısıtlayan her türlü engeli azaltmada ve ticareti serbestleştirmede başta DTÖ ye dönüşen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması(GATT)'in olmak üzere uluslararası kurumların oldukça önemli bir rolü olmuştur (Weinstein, 2005; Öztürk, 2018). Uluslararası ticaret yapma maliyetini düşürebilen uluslararası kurumlar aynı zamanda küresel düzeyde üretim maliyetlerini de etkileyebilmektedirler. Uluslararası kurumlardan olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) buna örnek olarak gösterilebilmektedir. OPEC'in kuruluşu ile birlikte üretimin önemli bir girdisi ve enerji kaynağı olarak kullanılan petrolün fiyatı arz-talep dengesi ile değil dışsal olarak belirlenmeye başlamış ve küresel ticarete olumsuz etkilerde bulunmuştur (Burbidge ve Harrison, 1984).

1960-1999 yılları arasında yaşanan petrol şokları küresel ticareti derinden sarsmış ve ülkelerin makroekonomik göstergelerinde bozulmalara neden olmuşlardır (Akıncı, Aktürk ve Yılmaz, 2013). Petrol önemli bir enerji kaynağı ve hammadde olması itibariyle ekonominin hemen hemen her önemli sektörünü etkilemekte, küreselleşmenin etkisi ve boru hatları ile ülke sınırlarını aşmakta ve küresel ortak bir havuz oluşturmaktadır (Shahbaz vd., 2018). Bu enerji havuzu Sosyo-ekonomik kalkınmanın motorlarından birini oluşturmakta ve küreselleşmenin evriminde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Huang, Zhang ve Duan, 2020).

II. KÜRESELLEŞME ENERJİ İLİŞKİSİ

Küreselleşme, ekonomik büyümeyi yönlendiren önemli faktörlerden biri olarak tanımlanmış olsa da bunun her ülkenin enerji tüketim düzeyini doğrudan

etkileyip etkilemediği henüz belirlenmemiştir (Etokakpan vd., 2020). Bu durumun nedenlerinden biri de küreselleşme sürecinde farklı gelir grubuna dahil ülkelerin bu sürece karşı aynılaşmış tepkiler vermemesidir. Diğer bir ifadeyle küreselleşme sürecinden kimi ekonomiler büyüyerek kazançlı çıkarken kimi ekonomiler ise zararlı çıkmıştır.

Küreselleşme ile enerji tüketimi arasındaki teorik ilişkinin oldukça basit olduğu düşünülebilir. Teorik olarak küreselleşme arttıkça enerji tüketiminin de değişeceği öngörülmektedir (Shahbaz vd., 2018). Küreselleşme enerji tüketimini asimetrik bir biçimde etkilemekte olup, ekonomik büyüme, krizler ve siyasi kargaşalar bu asimetrik nedenler arasında sayılabilir (Shahbaz vd., 2018). Bu asimetri ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise daha net olarak görülebilir. Gelişmiş ülkeler sıkı çevresel regülasyonlardan ötürü ağır sanayi yatırımlarını genellikle gelişmekte olan ülkelere yapmakta ve böylece çevre kirliliği ile yoğun enerji tüketimini geliştirmekte olan ülkelere mal etmektedirler (Ahmad vd., 2018). Bu durum gelişmiş ülkelere enerji verimliliği ve toplam enerji tüketimini azaltırken geliştirmekte olan ülkelere ise enerji tüketimini arttırabilmektedir. Buna karşılık uluslararası şirketler mevcut bilgi ve teknoloji kapasitelerini geliştirerek daha verimli üretim yöntemleri geliştirerek üretim maliyetlerini ve enerji tüketimlerini azaltabilir.

Küreselleşme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki bir bütün olarak incelendiğinde teorik olarak küreselleşmenin enerji tüketimini ölçek etkisi, teknik etki, kompozisyon etkisi olmak üzere üç farklı yolla etkilediği görülmektedir (Shahbaz vd., 2018; Grossman ve Krueger, 1991). Küreselleşme kimi ekonomiler için büyük pazarlara erişim imkânı yaratarak ölçek ekonomilerine geçişi kolaylaştırmaktadır. Ölçek etkisi, üretim ölçeğinde meydana gelen artışın kademeli olarak enerji tüketiminde de artışa neden olmasıdır (Shahbaz vd., (2013). Teknik etki, geliştirmekte olan ülkelerin, gelişmiş olan ülkelere ticaret yoluyla zaman içerisinde, enerji yönünden verimli teknolojilere uyum sağlamalarına yol açması ve bu durumun üretim ve enerji kullanımını üzerinde bir etkiye sahip olmasıdır (Topcu ve Payne, 2018). Diğer bir ifadeyle teknik etki, gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere yeni teknolojilerin transferiyle, üretimde teknolojik dönüşümü ifade etmektedir (Qamruzzaman ve Jianguo, 2020). Yeni teknolojilerin üretimde kullanılması verimliliği arttırmakla birlikte enerji tasarrufu da sağlamaktadır.

Her ne kadar küreselleşme arttıkça dünya toplam çıktısının artacağı ve bunun da enerji tüketimini arttıracığı düşünülse de bu hipotezin farklı ülkeler için farklı sonuçlar doğurabileceği de açıktır. Nitekim yapılan ampirik çalışmalarda küreselleşmenin enerji tüketimini kimi ülkeler için arttırdığı, kimi ülkeler için azalttığı ve kimi ülkeleri etkilemediğini göstermektedir (Shahbaz vd., 2018; Shahbaz vd., 2016). Dolayısıyla küreselleşme ve enerji tüketiminin ülkeler bazında değerlendirilmesi söz konusu ülkelerin karar alıcılarının daha doğru politikalar belirlemede yardımcı olabilecektir.

III. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatüre bakıldığında doğrudan küreselleşme ve enerji terimlerini ihtiva eden çalışma sayısı oldukça azdır. Küreselleşme kavramının enerji tüketimi ile ilişkisini içeren çalışmaların daha çok küreselleşmenin alt bileşenleri ile incelendiği görülmektedir. Özellikle de küreselleşmenin dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişme gibi bileşenleri yoğun olarak kullanılmıştır.

Sebri ve Ben-Salha (2014), çalışmalarında BRICS ülkeleri için 1971-2010 dönemine ilişkin analizler yapmışlardır. Çalışmada Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif sınır testi (ARDL) yaklaşımı ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmıştır. ARDL sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde ilişki mevcuttur. Çalışmada dış ticaretin yenilenebilir enerji tüketimini teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kasman ve Duman (2015), çalışmalarında yeni AB üyeleri ve aday ülkeler için 1992-2010 dönemini kapsayan panel eş bütünleşme ve panel nedensellik analiz yapmışlardır. Değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi söz konusu olup kısa dönem nedensellik sonuçlarına göre ise enerji tüketiminden ticari açıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Kesgingöz ve Karamelikli (2015), çalışmalarında Türkiye örneğinde 1960-2011 dönemini incelemişlerdir. Dış ticaret ve enerji tüketimini içeren çalışma ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde uzun dönemde dış ticaret ile enerji tüketimi ilişkili bulunmuştur.

Can ve Doğan (2016), çalışmalarında Türkiye örneğinde 1970-2012 dönemine ait küreselleşme ve enerji tüketimi verilerini kullanarak eş bütünleşme analizi yapmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre küreselleşme ile enerji tüketimi uzun dönem ilişkili bulunmuş ve küreselleşmenin enerji tüketimini arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Keskingöz ve İnançlı (2016), Türkiye örneğinde yaptıkları çalışmada 1960-2011 dönemini kapsayan bir ekonometrik analiz yapmışlardır. Çalışmada finansal gelişme ve enerji tüketimi değişkenleri Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Uzun dönemde herhangi bir ilişki mevcut değilken Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Riti vd. (2017), finansal gelişme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemek için yüksek, orta ve düşük gelirli ülke grupları olarak kategorize edilen 90 ülkeyi seçmişlerdir. 1980-2014 yıllarını kapsayan çalışmada Panel eş bütünleşme ve DOLS kullanılmıştır. Sonuçlar, finansal kalkınmanın bazı orta ve düşük gelirli ülkelerde enerji tüketimi üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Bekhet vd. (2017), finansal gelişme ile enerji tüketimi ilişkisini incelemişlerdir. ARDL yaklaşımı kullanılarak yapılan çalışma sonucunda

finansal kalkınmanın bazı GCC (Körfez İş birliği Konseyi) ülkelerinde enerji tüketimini teşvik ettiği belirtilmiştir.

Emeç ve Yarbaşı (2018), çalışmalarında Türkiye örnekleminde 1980-2015 dönemini kapsayan simetrik ve asimetrik bir nedensellik analizi yapmışlardır. Çalışmada ticari açıklık ve enerji tüketimi değişkenleri de kullanılmıştır. Simetrik nedensellik analizi neticesinde ticari açıklık ile enerji arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup asimetrik nedensellik neticesinde herhangi bir nedensel ilişkinin mevcut olmadığı görülmüştür.

Alper (2018), çalışmasında Türkiye örnekleminde 1970-2015 dönemi için küreselleşmenin enerji talebi üzerindeki etkilerini küreselleşmenin alt başlıkları için ayrı ayrı incelemiştir. Eş bütünleşme ve uzun dönem tahminlemesi için DOLS (Dinamik En Küçük Kareler) metodunun kullanıldığı çalışmada üç küreselleşme alt başlığının etkileri farklılık göstermektedir. Ekonomik ve politik küreselleşme enerji talebi üzerinde pozitif etkiye sahip iken sosyal küreselleşmede ise durum diğerlerinden farklı olarak negatif olmaktadır.

Shahbaz vd. (2018), Hollanda ve İrlanda örnekleminde 1970-2015 dönemine için küreselleşme ve enerji talebi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma neticesinde küreselleşme ile enerji talebi arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Saud ve Chen (2018), çalışmalarında Çin örnekleme için 1980-2016 dönemini incelemiştir. Küreselleşme ve enerji tüketimi değişkenlerini de içeren çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak ekonometrik analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda küreselleşmenin enerji tüketimi üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Uzun dönemde küreselleşmeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik var iken kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Akadiri vd. (2019), çalışmalarında 1970-2014 dönemine ait verilerle İtalya örnekleminde ekonometrik bir analiz yapmışlardır. Enerji tüketimi ve küreselleşme değişkenlerinin de kullanıldığı çalışmada ARDL ve Toda Yamamoto Nedensellik Tahmin metodları kullanılmıştır. Çalışmada netice olarak küreselleşmenin ile enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensel ilişkinin olmadığı belirtilmiştir.

Çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde gerek küreselleşme değişkeninin farklılık göstermesi gerekse incelenen dönemler ve ülke örneklemlerinin farklı olmasından dolayı çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlar bulunmuştur.

IV. AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada (Shahbaz vd. 2018) çalışması takip edilerek, bağımlı değişken olarak enerji tüketimi, açıklayıcı değişkenler olarak küreselleşme, Ekonomik büyüme ve sermaye stoku kullanılmıştır. Çalışmada Johansen tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi kullanılmıştır. 1987-2018 dönemini

kapsayan çalışma küreselleşme verisinin 2018 yılına kadar mevcut olmasından ve sermaye stoku verisinin de 1987 yılından itibaren başlamasından dolayı model bu şekilde kurulmuştur. Çalışmada kullanılan enerji tüketimi verisi BP istatistiklerinden alınmıştır. Küreselleşme verisi KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsünden alınmıştır. Çalışmada kullanılan Ekonomik büyüme ve sermaye stoku verileri ise dünya bankasından alınmıştır.

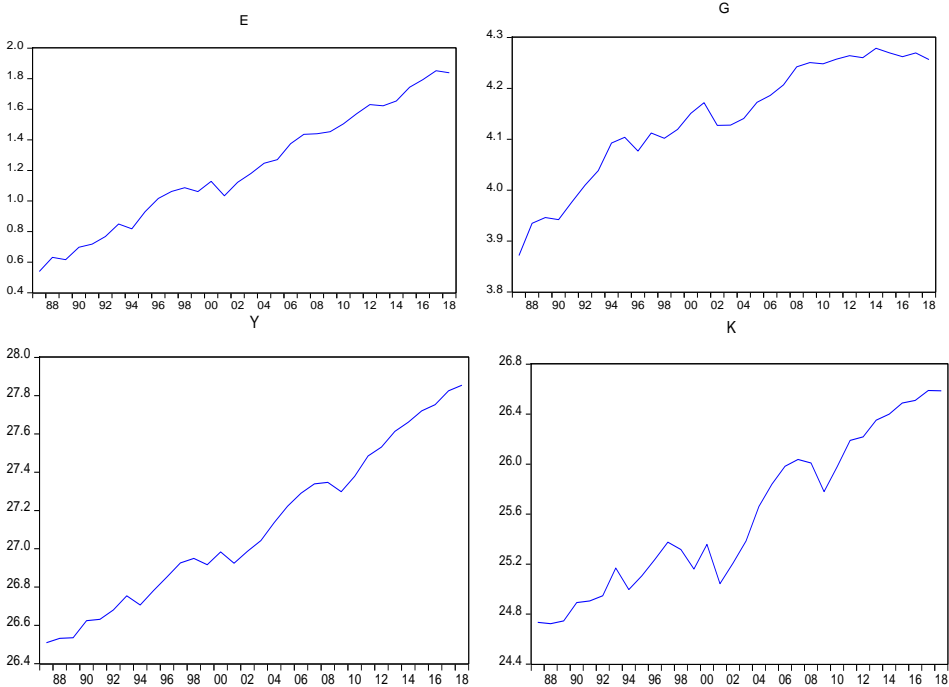
Tablo 1: Çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlerin kısaltmaları

Değişken	Kullanılış Biçimi	Kısaltması
Enerji Tüketimi	Logaritmik	E
Küreselleşme	Logaritmik	G
Ekonomik Büyüme	Logaritmik	Y
Sermaye Stoku	Logaritmik	K

A. BİRİM KÖK SINAMASI

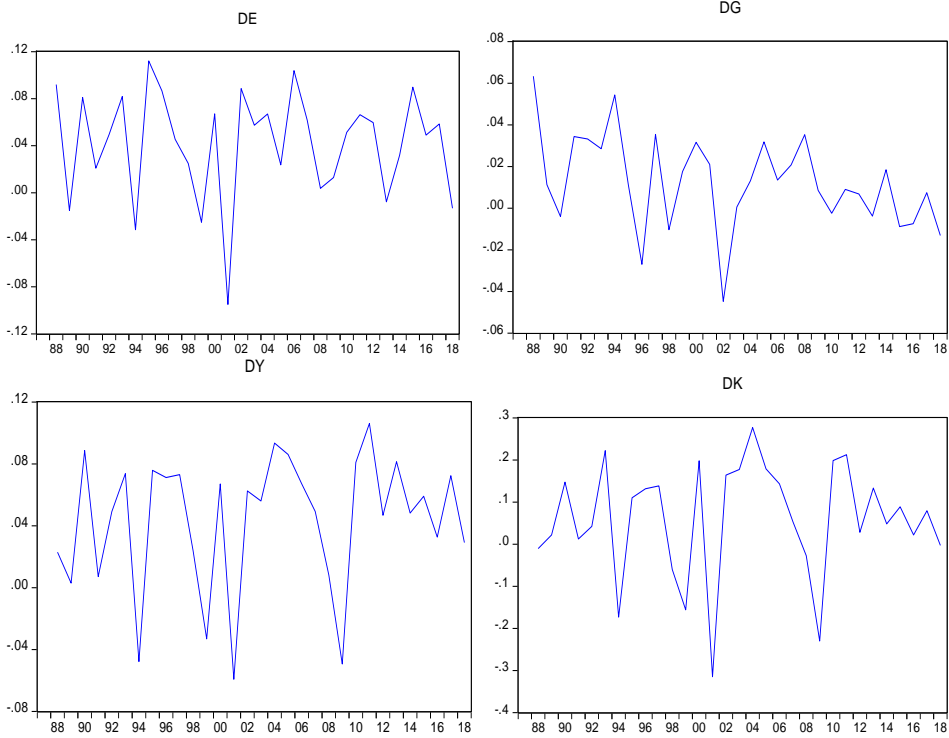
Zaman serisi analizlerinde serilerin birim kök içermeleri durumunda ortalama değer, varyans ve kovaryansları sapmalı olur ve sahte regresyon ihtimali güçlenir (Ahmed, Raza, Hussain ve Lal, 2013: 117). Modelde kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri öncelikle görsel olarak incelenecektir. Bu amaçla önce düzey değerlerine ilişkin grafikler sunulmuştur. Düzey değeri grafikleri serilerin durağanlığı hakkında yalnızca fikir verebilir kesin olarak bir yargıya varma imkanı vermez.

Grafik 1: Değişkenlerin Düzey Değerleri Grafikleri

Yukarıdaki grafiklere bakıldığında serilerin grafiklerinin durağan bir seyir izlemediği göze çarpmaktadır. Serilerin birinci farkları alınmış halleriyle grafikler tekrardan incelenmek üzere aşağıda sunulmuştur.

Grafik 2: Değişkenlerin Birinci Farklarına Ait Grafikler

Birinci farkları ile tekrardan çizilen grafiklerin daha durağan bir seyir izlediği yukarıda görülmektedir. Dolayısıyla birim kök testleri yapılarak serilerin birim kök içerip içermediği ADF (Dickey ve Fuller, 1979) ve PP (Phillips ve Perron, 1988) testleri ile araştırılacaktır.

ADF testi modelleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2: ADF modelleri

Sabitsiz ve Trendsiz Model	$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$
Sabitli Model	$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$
Sabitli ve Trendli Model	$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t$

Analiz sonucunda hesaplanan istatistik değerleri MacKinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılır. $H_0: \gamma = 0$ hipotezi serilerin birim köke sahip olduğu şeklindedir. Modeldeki, m ; gecikme uzunluğunu, Δ ; serilerin farkının alındığını göstermektedir. Yapılan testte gecikme kriteri olarak Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
E	-3.54	4.28	3.56	-3.21
ΔE	-7.46*	3.67	2.96	-2.62
G	-2.20	4.28	3.56	-3.21
ΔG	-5.39*	3.67	2.96	-2.62
Y	-2.33	-4.28	-3.56	-3.21
ΔY	-5.89*	-3.67	-2.96	-2.62
K	-2.81	-4.28	-3.56	-3.21
ΔK	-6.13*	-3.67	-2.96	-2.62

Not: Düzey değerlerinde sabit terim ve trendli, birinci farkta ise, sabit terimli modeller kullanılmıştır. Optimal gecikme uzunlukları için Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. *: %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir. Δ : birinci farkları göstermektedir.

Yukarıda verilen ADF birim kök testi analiz sonuçlarına göre modele dahil edilen değişkenlerin tamamı birinci farklarında durağandır yani $I(1)$ 'dir.

Birim kök sınavası ADF haricinde Phillips-Perron ile de yapılmıştır. PP birim kök testinde kullanılacak denklem şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2}\right) + u_t \quad (1)$$

Burada T; serinin gözlem sayısıdır.

Hipotezlerin değerlendirilmesi ADF testi ile aynıdır. Yani;

$H_0: \theta = 0$ ise seri birim kök içermektedir.

$H_1: \theta < 0$ ise seri birim kök içermemektedir.

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	PP Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
E	-3.55	4.28	3.56	-3.21
ΔE	-9.59*	3.67	2.96	-2.62
G	-2.17	4.28	3.56	-3.21
ΔG	-5.39*	3.67	2.96	-2.62
Y	-2.34	4.28	3.56	-3.21
ΔY	-6.05*	3.67	2.96	-2.62
LK	-2.81	-4.28	-3.56	-3.21
ΔK	-6.30*	-3.67	-2.96	-2.62

Not: Barlett kernel bant genişliğini kullanılmıştır.

PP birim kök testi sonuçları da ADF sonuçları ile paralellik göstermektedir. Yani değişkenlerin tamamı $I(1)$ 'dir. İki birim kök testi de göstermektedir ki değişkenlerin tamamı birinci farklarında durağandır. O halde eş bütünleşme analizi için Johansen eş bütünleşme testi kullanılabilir.

VAR Modeli

Johansen eş bütünleşme analizi kullanılacağı için öncelikle uygun gecikme sayısı VAR modeli ile belirlenecektir (Akpolat ve Altıntaş, 2013: 121).

Tablo 5: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Sayıları

LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
133.187	NA	1.16e-09	-9.227	-9.0373	-9.169
253.646	197.896*	6.74e-13*	-16.689*	-15.737*	-16.398*
269.018	20.861	7.63e-13	-16.644	-14.931	-16.120
278.393	10.044	1.52e-12	-16.170	-13.696	-15.414
299.069	16.246	1.74e-12	-16.504	-13.269	-15.515

Not: LR, FPE, AIC, SC, HQ bilgi kriterlerini göstermektedir. * ilgili bilgi kriterleri tarafından VAR modeli için seçilen uygun gecikme sayısını göstermektedir.

Yukarıdaki tabloya göre uygun gecikme 1 olarak tespit edilmiştir. Şimdi de seçilen bu gecikmenin VAR modeline uygun olup olmadığını belirlemek için istikrar şartını sağlayıp sağlamadığına bakılmalıdır. Bunun için ise ters köklerin birim çemberin içerisinde bulunması gerekmektedir. ;Yapılan analizde ters köklerden en büyüğünün değeri 0,98 olduğu böylece tüm ters köklerin birim çember içinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testleri

Otokorelasyon Testi		
Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistiği	Olasılık Değeri
1	13.82203	0.6120
2	7.963575	0.9499
3	8.908136	0.9171
4	14.39682	0.5692
Değişen Varyans Testi		
Ki-kare değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
71.95531	80	0.7276

Yukarıda yapılan testler sonucunda VAR modelinin istikrarlı olduğu otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla eş bütünleşme analizinde VAR modeli ile hesaplanan gecikme uzunluğu kullanılabilir.

Johansen Eş Bütünleşme Analizi

Makroekonomik değişkenlerle analiz yapıldığında çoğunlukla serilerin durağan olmadıkları görülmektedir. Durağan olmayan serilerle uzun dönem analizleri yapabilmek için ise genellikle eş bütünleşme testleri kullanılmaktadır (Ahmed vd., 2013: 117). Aynı seviyede $[I(1)]$ 'de durağan hale gelen serilerle yapılacak olan analizin amacı genellikle söz konusu serilerin doğrusal kombinasyonlarının hata terimlerinin $I(0)$ olup olmadığını araştırmaktır. Diğer bir ifadeyle eş bütünleşme ilişkisine bakmaktır. Eş bütünleşme analizlerinde ise genellikle Johansen ve Juselius (1990) tarafından ortaya konan ve literatürde kısaca "Johansen eş bütünleşme analizi" olarak bilinen analiz kullanılmaktadır. Johansen ve Juselius (1990) eş bütünleşme analizi için iki tane test istatistiği hesaplamışlardır.

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (2)$$

$$\lambda_{max}(r, r + 1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı eşitlikler incelendiğinde T gözlem sayısını $\hat{\lambda}_i$ ise karakteristik köklerin tahmini öz değerini temsil etmektedir. (2) numaralı testin boş hipotezi farklı eş bütünleşik vektörlerin sayısının alternatifine göre daha az veya eşit olup olmadığını test etmektedir. (3) numaralı test ise en çok r kadar eş bütünleşme ilişkisi vardır sıfır hipotezine karşılık, $r + 1$ kadar eşbütünleşme vardır alternatif hipotezini test etmektedir (Al-Majali ve Al-Assaf, 2014: 161).

Uygun gecikme sayısı tespit edildikten sonra yapılan model seçiminde Schwarz kriterine göre trend ve sabit içeren doğrusal model seçilmiştir ve söz konusu modelin tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7: Johansen Eş bütünleşme Testi

Hipotez	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer (%5)
$H_0: \tau = 0^*$	77.17476	63.87610	39.54723	32.11832
$H_0: \tau \leq 1$	37.62753	42.91525	19.96646	25.82321
$H_0: \tau \leq 2$	17.66107	25.87211	13.49506	19.38704
$H_0: \tau \leq 3$	4.166009	12.51798	4.166009	12.51798

Tablo 7'ye bakıldığında Trace ve Max-Eigen istatistik değerlerine göre %5 önem seviyesinde $H_0: \tau = 0$ hipotezi reddedilmektedir. Bu ise eş bütünleşme testi neticesinde 1 tane eş bütünleşme vektörünün varlığına işaret etmektedir. O halde modele dahil edilen değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır.

Vektör Hata Düzeltme Modeli

Eş bütünleşme ilişkisi mevcut olduğuna göre değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket ettiği söylenebilir. Fakat bu olası uzun dönemli ilişkinin kısa dönemde sapmalar yaşaması muhtemeldir. Olası sapmaların düzelişip düzelmediği Vektör Hata Düzeltme modelinin (VECM) çalışıp çalışmadığına bağlıdır. Bu kısımda VECM yardımıyla hata düzeltme katsayısı [ECM(-1)] hesaplanacak ve ona göre yorum yapılacaktır. Eğer ECM(-1) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ise uzun dönemde meydana gelen şoklar düzeltilebilir demektir (Love ve Chandra, 2005:136). Bununla beraber değişkenler arası ilişki incelenirken Granger nedensellik analizine başvurulması da değişkenlerin birbirini hangi yönden etkilediği hakkında ek bilgi verebilmektedir. Dolayısıyla literatürde de sıkça başvurulduğu gibi VECM ile Granger Nedensellik analizine birlikte bakmak yerinde olacaktır.

Tablo 8: VEC Granger İstatistik Değerleri ve Hata Düzeltme Katsayısı

Hipotezler	Chi-sq istatistiği	Olasılık	
G, E'nin Granger Nedeni Değildir	0.08	0.77	
Y, E'nin Granger Nedeni Değildir	0.09	0.75	
K, E'nin Granger Nedeni Değildir	0.08	0.76	
E, G'nin Granger Nedeni Değildir	0.07	0.78	
Y, G'nin Granger Nedeni Değildir	5.02	0.02*	
K, G'nin Granger Nedeni Değildir	7.11	0.00**	
E, Y'nin Granger Nedeni Değildir	0.26	0.60	
G, Y'nin Granger Nedeni Değildir	0.40	0.52	
K, Y'nin Granger Nedeni Değildir	0.02	0.86	
E, K'nın Granger Nedeni Değildir	0.01	0.91	
G, K'nın Granger Nedeni Değildir	0.05	0.82	
Y, K'nın Granger Nedeni Değildir	0.61	0.43	
	Hata Düzeltme Katsayı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
ECM(-1)	-0.213596	-2.812911	0.0096

Not: ** ve * sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesini temsil etmektedir.

Tablo 8'de sunulan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve sermaye değişkenlerinden küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Ayrıca yine aynı tablodan görülmektedir ki ECM(-1) hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum hata düzeltme modelinin düzgün çalıştığını ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısının -0.21 çıkması sapmaların %21'lik bir kısmının bir sonraki dönem düzeltileceği anlamına gelmektedir.

Çalışmada son olarak uzun dönem katsayı tahminleri için DOLS ve FMOLS tahminicileri kullanılmıştır.

Tablo 9: Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Bağımsız Değişkenler	DOLS		FMOLS	
	Uzun Dönem Katsayısı	Olasılık Değeri	Uzun Dönem Katsayısı	Olasılık Değeri
G	0.89 (6.12)	0.00	0.80 (6.02)	0.00
Y	0.46 (2.38)	0.03	0.74 (7.21)	0.00
K	0.15 (1.24)	0.23	-0.01 (-0.20)	0.83
c_0	-18.8 (-9.29)	0.00	-21.8 (-20.4)	0.00

Not: Parantez içerisindeki değerler t-istatistik değerleridir. FMOLS ve DOLS için Newey-West band genişliği 4 olarak alınmıştır.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre G ve Y değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Fakat K değeri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. DOLS ve FMOLS sonuçlarına göre küreselleşmede meydana gelen %1’lik bir artış enerji tüketimini sırasıyla %0.89 ve %0.80 arttırmaktadır. Benzer şekilde DOLS ve FMOLS sonuçlarına göre ekonomik büyümede meydana gelen %1’lik bir artış enerji tüketimini sırasıyla %0.46 ve %0.74 arttırmaktadır. Sabit sermaye değişkeni ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

SONUÇ

Küreselleşme hayatın her alanında etkilerini hissettiren bir fenomen haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak dünya küresel bir köy konumuna gelmiştir. Ulaşım ve iletişimin teknolojik gelişmeler vasıtasıyla ilerlemesi küreselleşmeyi hem bu süreçten etkilenen hem de bu süreci etkileyen bir duruma getirmiştir. Salgın hastalıklar artan insan mobilitesi ile birlikte bu süreçte dünyanın her yerine hızlı ve kolay bir biçimde ulaşabilmektedir. Bununla birlikte çeşitli hastalıkların tedavisi için bulunan ilaçlar da küreselleşmenin bir neticesi olarak farklı coğrafyalara ulaştırılabilmektedir. Bu durum küreselleşmenin olumlu ve olumsuz yönlerinin bulunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada küreselleşme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Çalışmada ampirik analiz için önce değişkenlerin birim kök içerip içermediğine bakılmıştır. ADF ve PP birim kök testleri ile yapılan sınamalarda değişkenlerin tamamının her iki test için de birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Birim kök sınaması sonrası Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analizler yapılmıştır. Eş bütünleşme analizi neticesinde değişkenlerin eş

bütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Bu ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Eş bütünleşme analizinden sonra kurulan hata düzeltme modelinde ise hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak küreselleşme ile enerji tüketimi arasında uzun dönemli ilişki mevcut iken kısa dönemli nedensellik sonucunda herhangi bir nedensel ilişkinin söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum küreselleşmenin doğasıyla oldukça uyumlu bir sonuçtur. Küreselleşme temelde ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere üç ana başlıkta incelenmekte olan kapsamlı bir kavramdır. Dolayısıyla kısa dönemde küreselleşme etkilerinin görülmemesi olası bir durumdur. Çalışmada ayrıca ekonomik büyüme ve sermaye değişkenlerinden küreselleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümeden küreselleşmeye doğru nedensel bir ilişkinin mevcut olması önemlidir. Bu durum ekonomik büyümenin kısa dönemde dahi küreselleşmeye ülkeleri mecbur bıraktığı şeklinde yorumlanabilir. Daha doğru bir ifade ile ekonomik büyüme ülkelerin küresel piyasalar ile entegrasyonunu zorunlu hale getirmektedir. Sosyal ve politik olarak ülkelerin daha yoğun temaslar içerisinde bulunmasını gerektirmektedir. Bu durum serilerin eş bütünleşik olduğu göz önüne alındığında uzun dönemde enerji tüketiminin küreselleşme ve büyüme ile paralel hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim DOLS ve FMOLS ile yapılan uzun dönem katsayı tahmininde küreselleşme ve büyümenin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif katsayılarla sahip olduğu görülmüştür. Türkiye özelinde küreselleşmenin enerji tüketimini arttırıcı etkide bulunması teorik olarak “ölçek etkisi” varlığından söz edilebileceği anlamına gelmektedir. Bu durum Ölçek etkisine göre küreselleşmenin Türkiye ekonomisi için küresel pazarlara erişim imkânı yaratması ve üretim ölçeğinde meydana gelen artışın kademeli olarak enerji tüketimini arttırdığını düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, M., Khan, Z., Ur Rahman, Z. ve Khan, S. (2018). Does financial development asymmetrically affect CO2 emissions in China? An application of the nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) model. *Carbon Management*, 9(6), 631–644. doi:10.1080/17583004.2018.1529998
- Ahmed, F., Raza, H., Hussain, A. ve Lal, I. (2013). Determinant of inflation in Pakistan: An econometrics analysis, using Johansen cointegration approach. *European Journal of Business and Management*, 5(30), 115–122.
- Ahmet, Y. (2016). Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği ve Eğitim Faaliyetleri (1993-2003). Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər VII , 62-64

- Akadiri, S. Saint, Alkawfi, M. M., Uğural, S. ve Akadiri, A. C. (2019). Towards achieving environmental sustainability target in Italy. The role of energy, real income and globalization. *Science of The Total Environment*, 671, 1293–1301. doi:https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.03.448
- Akıncı, M., Aktürk, E. ve Yılmaz, Ö. (2013). Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Opec ve Petrol İthalatçısı Ülkeler İçin Zaman Serisi Analizi/The Relationship Between Oil Prices and Economic Growth: Time Series Analysis for the Opec and Oil-Imported Countries. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 349–362.
- Akpolat, A. G. ve Altıntaş, N. (2013). Enerji Tüketimi İle Reel Gsyih Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(2), 115–127.
- Al-Majali, A. A. ve Al-Assaf, G. I. (2014). Long-run and short-run relationship between stock market index and main macroeconomic variables performance in Jordan. *European Scientific Journal*, 10(10).
- Alper, A. E. (2018). Enerji Tüketiminde Küreselleşmenin Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(Geybulla Ramazanoğlu Özel Sayısı), 817–829.
- Bekhet, H. A., Matar, A. ve Yasmin, T. (2017). CO2 emissions, energy consumption, economic growth, and financial development in GCC countries: Dynamic simultaneous equation models. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 117–132. doi:https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.089
- Burbidge, J., & Harrison, A. (1984). Testing for the Effects of Oil-Price Rises using Vector Autoregressions. *International Economic Review*, 25(2), 459-484. doi:10.2307/2526209.
- Can, M. ve Doğan, B. (2016). Küreselleşme ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye Örnekleminde Eşbütünleşme Analizi. *Maliye Dergisi*, (170), 59–70.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427–431. doi:10.1080/01621459.1979.10482531
- Ellwood, W. (2002). *Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Emeç, A. S. Ve Yarbaşı, İ. Y. (2018). Ticari Dışa Açıklık İle Enerji Tüketimi Arasındaki Simetrik Ve Asimetrik Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 193–206.

- Etokakpan, M. U., Adedoyin, F. F., Vedat, Y. ve Bekun, F. V. (2020). Does globalization in Turkey induce increased energy consumption: insights into its environmental pros and cons. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(21), 26125–26140. doi:10.1007/s11356-020-08714-3
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). *Environmental impacts of a North American free trade agreement*. National Bureau of economic research.
- Huang, Z., Zhang, H. ve Duan, H. (2020). How will globalization contribute to reduce energy consumption? *Energy*, 213, 118825. doi:https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.118825
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with appucations to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169–210.
- Kasman, A. ve Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic Modelling*, 44, 97–103. doi:10.1016/j.econmod.2014.10.022
- Kesgingöz, H. ve Karamelikli, H. (2015). Dış Ticaret-Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyümenin Co2 Emisyonu Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 7–17.
- Keskingöz, H. ve İnançlı, S. (2016). Türkiye’de finansal gelişme ve enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi: 1960-2011 dönemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(3), 101–114.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı Ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219–230.
- Love, J. ve Chandra, R. (2005). Testing export- led growth in South Asia. *Journal of Economic Studies*.
- Nye, J. S. ve Donahue, J. D. (2000). *Governance in a globalizing world*. Brookings Institution Press.
- Öztürk, Y. K. (2018). Dünya İktisat Tarihinde, Dünya Ticaret Örgütü’nün Yeri Ve Önemi. *Electronic Turkish Studies*, 13(22).
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. doi:10.1093/biomet/75.2.335
- Qamruzzaman, M. ve Jianguo, W. (2020). The asymmetric relationship between financial development, trade openness, foreign capital flows, and renewable energy consumption: Fresh evidence from panel NARDL

- investigation. *Renewable Energy*, 159, 827–842. doi:<https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.06.069>
- Riti, J. S., Yang Shu, Deyong Song ve Kamah, M. (2017). The contribution of energy use and financial development by source in climate change mitigation process: A global empirical perspective. *Journal of Cleaner Production*, 148, 882–894. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.02.037>
- Saud, S., Danish ve Chen, S. (2018). An empirical analysis of financial development and energy demand: establishing the role of globalization. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(24), 24326–24337. doi:[10.1007/s11356-018-2488-y](https://doi.org/10.1007/s11356-018-2488-y)
- Sebri, M. ve Ben-Salha, O. (2014). On the causal dynamics between economic growth, renewable energy consumption, CO2 emissions and trade openness: Fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14–23. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.07.033>
- Shahbaz, M., Khan, S. ve Tahir, M. I. (2013). The dynamic links between energy consumption, economic growth, financial development and trade in China: Fresh evidence from multivariate framework analysis. *Energy Economics*, 40, 8–21. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.06.006>
- Shahbaz, M., Lahiani, A., Abosedra, S. ve Hammoudeh, S. (2018). The role of globalization in energy consumption: A quantile cointegrating regression approach. *Energy Economics*, 71, 161–170. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.02.009>
- Shahbaz, M., Mallick, H., Mahalik, M. K. ve Sadorsky, P. (2016). The role of globalization on the recent evolution of energy demand in India: Implications for sustainable development. *Energy Economics*, 55, 52–68. doi:<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.01.013>
- Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Alam, S. ve Apergis, N. (2018). Globalisation, economic growth and energy consumption in the BRICS region: The importance of asymmetries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 27(8), 985–1009. doi:[10.1080/09638199.2018.1481991](https://doi.org/10.1080/09638199.2018.1481991)
- Steger, M. B. (2017). *Globalization: A very short introduction* (C. 86). Oxford University Press.
- Topcu, M. ve Payne, J. E. (2018). Further evidence on the trade-energy consumption nexus in OECD countries. *Energy Policy*, 117, 160–165. doi:<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.03.007>

Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century* (C. 1). Univ of California Press.

Weinstein, M. . (Ed.). (2005). *Globalization: what's new* (Vol. 2.). New York: Columbia University Press.

THE EFFECTS OF EMPLOYMENT AND FINANCIAL EMPOWERMENT OF WOMEN ON DOMESTIC VIOLENCE: THE CASE OF TURKEY

Yahya ALGÜL*

İkram Yusuf YARBAŞI**

ABSTRACT

As one of the fastest developing countries in the world, Turkey has been suffering from domestic violence significantly in recent decades and it has been one of the hottest topics discussed both in public and in the national media. On the other hand, it is interesting that according to United Nations Turkey is one of the leading countries in the MENA regarding the fight against domestic violence and supporting women's legal rights in general. However, beyond the legal rights and state support to women, together with other socioeconomic factors, employment status and financial empowerment of women may be linked to sexual and physical violence against women. In this study, it is aimed to investigate this potential relationship by using the "Research on Domestic Violence Against Women in Turkey" survey data conducted by the Turkish Statistical Institute in 2014. The multinomial probit model was used to modeling the effects of employment and financial empowerment on violence against women. According to estimations results, women who have a job may less likely to experience some types of domestic violence.

Keywords: Violence Against Women, Women Employment, Women Financial Empowerment, Multinomial Probit Model.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, yahya.algul@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3480-9871>

**Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, ikram.yarbasi@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4689-5121>

Makalenin gönderilme tarihi: Mayıs 2021

Kabul tarihi: Haziran 2021

KADINLARIN İSTİHDAMININ VE MALİ GÜÇLENMESİNİN AİLE İÇİ ŞİDDETE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZ

Dünyanın en hızlı gelişen ülkelerinden biri olan Türkiye’de, kadınlar son yıllarda aile içi şiddete önemli ölçüde maruz kalmakta ve bu husus hem kamuoyunda hem de ulusal medyada tartışılan en önemli konulardan biri durumunda yer almaktadır. Öte yandan, Birleşmiş Milletler’e göre Türkiye’nin aile içi şiddetle mücadele ve genel olarak kadınların yasal haklarının desteklenmesi konusunda MENA’nın önde gelen ülkelerinden biri olması ilginç bir husustur. Diğer yandan, kadınlara yönelik yasal hakların ve devlet desteğinin ötesinde, kadınların istihdam durumu ve kadınların mali olarak güçlendirilmesi gibi faktörler de, diğer sosyoekonomik faktörlerle birlikte, kadına yönelik cinsel ve fiziksel şiddetle bağlantılı olabilir. Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2014 yılında gerçekleştirdiği “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması” anket verileri kullanılarak, bu potansiyel ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. İstihdam ve mali güçlenmenin kadına yönelik şiddet üzerindeki etkilerini modellemek için çok terimli probit modeli kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, bir işi olan kadınların aile içi şiddetin bazı türlerine maruz kalma olasılığı daha düşük bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Kadına Yönelik Şiddet, Kadın İstihdamı, Aile içi Şiddet, Çok Terimli Probit Modeli.

INTRODUCTION

Intimate partner violence (IPV) is one of the most significant and complex social problems across regional, social and cultural frontiers. Regardless of a country’s level of development, women are susceptible to abuse, oppression, and other types of demeaning violence from men in all societies where cultural norms, tradition and the legal system endorse women’s subordination to men (Wahed and Bhuiya, 2007).

According to World Health Organization (WHO), IPV is defined as the “behaviour within an intimate relationship that causes physical, sexual or psychological harm, including acts of physical aggression, sexual coercion, psychological abuse and controlling behaviours”(World Health Organization [WHO]). This definition applies to abuse by both current and former spouses and partners.

Until the 1970s, IPV had been considered as a private matter of households in which external factors needed not to step in and poverty or economic dependency of women on men also deteriorated the problem (Gul, 2013). While IPV isn’t a new phenomenon, what is new is the increasing recognition that it is not an isolated event, which affects nearly one-third of women worldwide, and this form of behavior violates the rights of women, limits their participation in society, and injures their health and well-being (WHO, 2013).

38% of all murders of women in the world are committed by intimate partners; and IPV causes many health problems such as; women who experienced IPV are 16% more likely to have a low-birth-weight baby, approximately twice as likely to have an abortion, nearly twice as likely to experience depression, and, in some countries, are 1.5 times more likely to acquire HIV, compared to women haven't been exposed to IPV (WHO, 2013). According to the Centers for Disease Control, the approximate costs of IPV related to medical care and productivity loss is \$5.8 billion annually only in U.S.A. (Aizer, 2010).

Reviewing literature shows that most of the studies concerning IPV were conducted in the case of developed countries, North America with 41%, followed by Europe with 20%, and Asia with 16%, while studies conducted for the case of African and the Middle East countries make up only 11% and 5% of the total number of studies respectively (Alhabib, Nur and Jones, 2010). However, both meaning and determinative factors of violence may vary from culture to culture and from country to country. Therefore, developing countries' dynamics of IPV may considerably vary from those developed ones.

As one of the fastest developing countries in the world, Turkey has been suffering from domestic violence significantly in recent decades and it has been one of the hottest topics discussed both in public and in the national media. According to the Ministry of Family and Social Policies report of Turkey (Ministry of Family and Social Policies [MFSP], 2014), in Turkey, the proportion of ever-married women who declared having been exposed to physical, sexual, and emotional violence is 36%, 12%, and 44% respectively. Moreover, divorced or separated women are found to be more likely to be victimized by their partners, as 75% of ever abused women are found to be divorced or separated women (MFSP, 2014).

According to different studies conducted in Turkey, 15%–65% of women are exposed to physical violence (Alan, Yılmaz, Filiz and Arioz 2016; Kocacik and Caglayandereli, 2009; Ozyurt and Deveci, 2010; Sahin and Dundar, 2017), 52%–66% to verbal violence (Alan et al., 2016; Kocacik and Caglayandereli, 2009; Ozyurt and Deveci, 2010), and 6.3%–15% to sexual violence (Alan et al., 2016; Kocacik and Caglayandereli, 2009; Ozyurt and Deveci, 2010; Sahin and Dundar, 2017). Moreover, 24%–55% of the women reported the type of violence committed by their husbands or ex-husbands as psychological violence and 13.5%–19.3% as economic violence (Dikmen and Munevver 2020).

Additionally, femicide is another severe type of IPV which is endemic in Turkey. The Ministry of Justice stated that the rate of murdered women in Turkey increased by 1,400% between 2002 and 2009 and after this report, the Turkish government stopped releasing femicide statistics, but according to

Independent Communication Network statistics compiled from national and local newspapers, news websites, and agencies, in Turkey during 2016, men killed at least 261 women, raped 75, harassed 119, injured 348, and sexually abused 417 girls (Talhaoglu and Baki, as cited in, Kerman and Betrus 2018). According to independent agencies, femicide in Turkey increased from 66 in 2008 to 474 in 2019, annually (Muftuler-Bac and Muftuler, 2020).

Beyond the reported statistics, it may also be speculated that actual violence cases may be higher than the reported. Because, IPV is viewed as a private matter and victimized women are left alone in the family and women oftentimes do not have the necessary understanding, awareness, courage, and/or necessary resources to reap the benefits of their legal rights (Gul 2013). Moreover, women in Turkey tend to think that IPV is an ordinary situation seen in all marriages and they do not seek solutions that cause women to keep suffering from high levels of IPV ranging from obvious methods to more subtle methods (Gul, 2013).

On the other hand, it is interesting that according to United Nations Turkey is one of the leading countries in the MENA regarding the fight against IPV and supporting women's legal rights in general (Ergöçmen, Kaptanoğlu and Jansen, 2013). Upon the women's movements in the 1980s, the first law about women's rights enacted in the 1990s together with the establishment of women's shelters which is followed by the "Protection of Family Law" against IPV in 1998 (Ergöçmen, et. al, 2013). Later on, numerous regulations were implemented to protect women's rights and prevent IPV in Turkey.

Moreover, Istanbul Convention which is the most comprehensive international cooperation against domestic violence was opened to signature in Istanbul, Turkey and it was the first country that ratified the convention¹. Followed the convention Turkey enacted the "Protection of the Family and Prevention of Violence Against Women Law" which was brought a new set of very sound institutions and regulations to prevent domestic violence. However, it should be stressed that modern laws and regulations are not sufficient to guarantee success in practice, as women in Turkey still has been deeply affected by IPV.

Considering the complexity of the problem that is embedded in all parties of society and affects different aspects of life, intimate partner violence has drawn the attention of researchers and policymakers in a variety of fields, from judicial to medical disciplines (Castro, Peek-Asa and Ruiz, 2003). In comparison to the number of studies conducted from the perspective of sociology, criminology, juridical disciplines, medical and other disciplines, the number of studies conducted from an economics perspective is much smaller.

---

¹ For some reason Turkey is resigned from Istanbul Convention on 19.03.2021(Official Gazette, 2021)

But intimate partner violence may have economic dynamics connected to the familial budgets, women's financial independence, and other psychological factors that affect both males and females. All of those economic factors are closely related to the employment status of both men and women.

According to the Turkish Statistical Institute's January 2021 Labor Force Statistics, female and male unemployment rates were 14.1% and 11.4% respectively and labor force participation rates were 32% and 68.2%, for women and men, respectively (TSI, 2021). The women's labor force participation rates are very low compared to the rest of the world. This is, in some part, due to the prevalence of informal employment among women in Turkey and in some part due to other socioeconomic factors. Since women with low educational attachment generally have a very low chance in the labor market compared to men. This situation, when combined with the negative perception of female employment in society, women pushed out of formal employment opportunities toward low-paid and laborious informal employment, such as familial agricultural jobs (Varisli, 2021).

Considering the relatively high male unemployment and even higher female unemployment rates together with the very low labor force participation of women in Turkey, the effects of unemployment and financial condition of couples on the IPV is investigated through Multinomial Probit Models. However, it should be noted that due to data limitations only sexual violence and physical violence are taken as a proxy for IPV and psychological violence couldn't be investigated.

After this introduction section, in section two, the literature is reviewed. In section three methodology and datasets used are detailed. Section four summarizes findings and finally, in section five discussion and conclusion are covered.

I. LITERATURE REVIEW

The causal relationship between employment or financial conditions of couples and intimate partner violence is mainly reviewed from two very distinct perspectives. According to the first line of thought, household bargaining theory; as women's wage increases their bargaining power increases and, therefore reduces the possibility of violence as their option to leave a harmful relationship increases (Aizer, 2010). The intuition for this is, when a man with a violent tendency has a high unemployment risk, he might hide his true nature by behaving as a non-violent man as his partner, given his low expected future income, might leave him due to his violent nature (Anderberg, Rainer, Wadsworth and Wilson 2016). On the other hand, when a female is unemployed and has no income, she may have less financial independence to leave her partner in the case of violence. Therefore, while male unemployment is expected to decrease domestic violence, female unemployment is expected to increase

domestic violence. Accordingly, for battered women employment may be an important tool to protect themselves from intimate partner violence.

However, especially in some societies according to their social norms, institutions, or religious principles, the bread earner role is assigned to men principally and working women undermine the bread-earner role of men (Sumantra, 2019). Therefore according to male backlash theory which is the second theory in the literature that investigates the causal relationship between intimate partner violence and unemployment; as women's financial independence and bargaining power increase men may use violence as a tool to reinstate their power and control women independence and risk of abandonment (Guarnieri and Rainer, 2018).

The existing evidence for advanced nations mostly supports the predictions of household bargaining theory (Guarnieri and Rainer, 2018). For example, Bowlus and Seitz (2006) investigated the relationship between domestic violence, employment, and divorce with a survey inclusive of 12.300 women participants aged 18 and above in all provinces of Canada. According to their estimate, women's employment decisions have a causal effect on violence, as employed females are less likely to be abused by their partners. Moreover, a study conducted by Anderberg et al. (2016) by consolidating data from the British Crime Survey with labor market data from the UK's Annual Population Survey concluded that; a rise in men unemployment reduces the chance of intimate partner violence, while a rise in women unemployment increases intimate partner violence.

Another study done at Hackney, London UK with 1207 primary care participants, concluded that divorced or separated and unemployed females under 45 were at a bigger risk of current physical violence from a current or former partner (Richardson and et. al., 2002). In a different study (Aizer, 2010) where female hospitalization in California is used as a new measure of abuse, the relationship between the gender wage gap and violence is investigated. According to estimation results, the decline in the wage gap between genders which is witnessed over the past 13 years, may explain the nine percent of reduction in intimate partner violence.

For the case of developing countries too, similar findings were observed which supports household bargaining theory. In the study done for the case of India by Gaikwad and Rao(2014) 548 married women from northwest Mumbai were interviewed to analyze the socio-economic and demographic dynamics of IPV. According to percentages analysis and chi-square test results, nonworking housewives are abused more than working wives. In another study, Indian national family health survey data of the year 2005 was utilized to analyze the socio-economic predictors of IPV against spouses and children with logistic regression technique (Bhattacharya and Bhattacharya, 2014). Based on the estimation results women's financial independence is found to be associated with

less intimate partner violence. Jeyaseelan and his colleagues (2007) found similar estimation results that support household bargaining theory in the case of India. According to Gage(2005), male unemployment is a risk factor, while women's economic independence is found to be a protective buffer against IPV in Haiti.

Nevertheless, in some country cases, some evidence is founded in favor of male backlash theory. Based on the multi-country study of Kishor and Johnson (2004) in Iran, Nicaragua, Columbia, the Dominican Republic and India income earning women may have a higher risk of physical, sexual, or both types of IPV in comparison to women not working. According to a study conducted in rural Bangladesh with a population-based survey of 2,702 participants by Naved and Persson (2005) for women earning an income increases the risk of abuse. In the case of Albania based on the study of Burazeri and his colleagues (2005), which is done with 1039 married women aged between 25 and 65 living in Tirana, women with a white-collar job are at a higher risk of physical violence in comparison to non-working housewives. Using a randomized control trial in rural Ethiopia, Hjort and Villanger found that when a woman gets employed physical violence increases by 13%, while emotional violence increases by 34% (Hjort and Villanger, as cited in, Paul, 2016).

Another study was conducted by Brownridge and Halli (2002) to analyze the prevalence and causes of IPV among immigrant women in Canada. Their findings show that immigrant women from developing countries have the highest risk of abuse and women employment is associated with a higher risk of IPV.

Heath (2014) using data from Bangladesh, documented a positive correlation between employment and IPV, but only among females with low education or marriage at a young age. This suggests that females with low bargaining power may encounter a higher risk of IPV upon entering the labor force as their partners' search for ways to reinstate their high bargaining power. In this way, Heath's study seems to have some support to both the household bargaining and male backlash theory.

On the other hand, beyond male backlash and household bargaining theory, some studies found no relation between employment and IPV. According to the multi-country work of Kishor and Johnson (2004) in Cambodia, Haiti, Zambia, and the Philippines, there was no significant association between employment and IPV. A study done at Lesotho based on a random household survey of 939 sexually active women aged 18–35, current employment is not linked to the findings of both of their models (Brown, Thurman, Bloem and Kendall, 2006). For the case of Sub Saharan country of Rwanda too, based on the estimation results, the employment status of women is not a relevant determinant of domestic violence (Mattina, 2017). Chin, Song and Stamey (2017) investigated the effect of women's employment on IPV in urban India,

using a Bayesian misclassification model combined with propensity score regression estimation, and found no supporting evidence that the employment condition of women affects the odds of physical violence.

Male backlash and household bargaining theories concern the bilateral financial power relations among men and women. However, combined economic conditions of partners, in another word, poverty in households also may be an important determinative factor in IPV. Findings in literature, however, are mixed. Ogland, Bartkowski, and Ogland (2014) found that Ugandan females with larger household wealth were at a lower risk of physical violence while finding for emotional violence doesn't support the argument. Yount(2005) found that household wealth is negatively associated with physical violence in Minya, Egypt. Bamiwuye and Odimegwu (2014) in their investigation for sub-Saharan African countries found that in rich households of Zambia and Mozambique domestic violence risk is higher than in middle and low-income households. However, For Zimbabwe and Kenya women in poor households are more likely to become the victim of IPV, while in Nigeria and Cameroun, women from middle-income households are more likely to experience violence than those from poor and rich households (Bamiwuye and Odimegwu, 2014).

Apart from the theories explained, another theory that supports female employment from a non-economic perspective is exposure reduction theory. Developed by criminologists, exposure reduction theory assumes that rising labor force participation of females may decrease IPV because as women spend more time working outside spend less time with their violent spouse (Aizer, 2010). Evidence for exposure theory, however, is mixed. According to Aizer(2010) reduction in IPV as a result of the falling wage gap between partners occurs during the weekend, which is inconsistent with the exposure reduction hypothesis. Dugan and others (2003) investigated the factors that affect intimate partner homicide from the exposure reduction perspective in the United States. According to predictions while findings are mixed, most of the findings support the exposure reduction theory. Chin (2012) found that female labor force participation may reduce the likelihood of physical IPV in India. But this result is found not to be an outcome of household bargaining theory, rather it is found that exposure reduction is the key element in reducing violence (Chin, 2012).

As it is the case for the international literature review, mixed results regarding the relationship between employment and domestic violence can be seen in the studies conducted specifically for the case of Turkey too. Kocacık, Kutlar and Ersancar (2007) investigated the dynamics of IPV in four Turkish cities (Kırklareli, Sivas, Adıyaman, and Denizli) and found that household income has a positive relationship with violence. Moreover, according to their findings employed women are more likely to be a victim of spousal abuse,

while, at the same time they found that women with personal income are less likely to experience abuse. They conclude that if working women can't retain control over their income may be the victim of IPV. Balci & Ayrançi(2005) and Yılmaz(2017) found similar supporting evidence for the household bargaining theory in the case of Turkey. On the other hand, Kizilgol and Ipek(2018) found that the employment status of women and men has no significant effect on any type of abuse in Turkey. Erten and Keskin(2020) investigated the effect of women's employment on violence by exploiting the Syrian refugee inflow in Turkey as an exogenous labor market shock. According to their findings, refugee inflows simultaneously reduced women's employment opportunities and reduction in IPV against women which is supporting the male backlash theory.

II. DATASETS, VARIABLES and METHODOLOGY

A. DATASETS

This study mainly utilized the Turkish Statistical Institute's (TSI) "Domestic Violence Against Women in Turkey" survey which is conducted in 2014. In the sample design of this survey multistage stratified cluster sampling approach is used. The main purpose of this sampling design is to provide estimates of the main variables of the research on IPV against women such as age group, education level, and other socioeconomic status variables at a 95% confidence interval for countrywide and the twelve regions and urban/rural strata. Following the Turkish Statistical Institute (TSI) sample selection approach, sampling frame, block selections, and block lists of selected samples are used as was provided by TSI.

Within the scope of the research, Turkey is divided into the country, urban/rural, 12 regions, and 5 regions which are counted up to 30 layers. Except for the Istanbul region, the distribution between urban and rural strata is at a rate of approximately 75% to 25% respectively. In Istanbul, however, about 5% of the households were selected from the rural regions. Settlements with a population of 10.000 and above constitute the urban strata, and those with a population less than 10.000 constitute the rural strata. 10.560 households were selected from urban strata and 4.512 households from rural strata.

TSI's study on Violence against Women in Turkey (2014) is the second most extensive research that has been conducted throughout the country to understand the size, nature, causes, consequences, and risk factors of domestic violence in Turkey. The scope of the survey is households that are included in all settlement territories of Turkey. The research was conducted with women aged between 15 and 59 in selected households. The sample of the research is cluster sampling. 330 of the clusters are urban and 188 of them are rural clusters. The sample of the study includes 7463 people.

Secondary data were used in this study. In the study, a micro data set of the Research on Domestic Violence Against Women in Turkey conducted by

Hacettepe University Institute of Population Studies in 2014 was used. In order to use the data of the Research on Domestic Violence Against Women in Turkey in the article, official permission has been obtained from the Turkish Statistical Institute, which makes data sharing. In addition, a "Letter of Undertaking" has been given to the Turkish Statistical Institute for the use of microdata.

B. SCALES and VARIABLES

The dependent variable of the analysis is the state of exposure to violence which is measured by the following two questions:

Question 1) Has the woman been subjected to violence? (Yes or No).

Question 2) What kind of violence was the woman subjected to? (The woman was exposed to physical violence or, the woman was subjected to sexual violence or, the woman was exposed to both physical and sexual violence)

The dependent variable was created by combining these two questions as a variable with the four-potential reply. These are;

"Yes, she has been subjected to physical violence,

"Yes, she has been subjected to sexual violence,

"Yes, she has been subjected to both physical and sexual violence,

"No, she has not been subjected to any kind of violence".

To determine the independent variables authors benefited from a wide literature review and frequency distributions of those potential determinants of IPV are listed in Table 1. Independent variables are; residential status (urban, rural), region (west, south, middle, north, east) age (15-25, 26-36, 37-47 and 48+), native language (Turkish, Kurdish, Arabic, other), education (primary school, secondary school, high school, undergraduate, graduate), working (yes, no, no answer), Sectoral occupation (agriculture, industry, service, not working), sector (public, private, not working), employment status (unemployed, paid, business owner), health insurance (none, SGK, SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Agricultural Insurance, Private Insurance, other), personal income status (no, yes), spouse education (primary school, secondary school, high school, undergraduate, graduate), spouse native language (Turkish, Kurdish, Arabic, other), spouse sectoral occupation (agriculture, industry, service, not working), spouse sector (public, private, unemployed), type of occupation (not working, paid, business owner), spouse health insurance (none, SGK, SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Agricultural Insurance, Private Insurance, other), has the spouse had a regular job in the past week (yes, no, doesn't know, did not answer), does he refuse you when you demand money (yes, no, she doesn't ask for it, did not answer), the spouse's seizure of income from the woman (yes, no, not suitable, no answer).

Table 1: Frequency Distributions of Independent Variables

Variable	Victimization of Violence				Frequency (%)	P
	A	B	C	D		
Residential Statue						
Urban	1081(66.8)	90(70.9)	411(67)	3491(68.4)	5073(68)	0.541
Rural	537(33.2)	37(29.1)	202(33)	1613(31.6)	2389(32)	
Region (Reference Category: East)						
West	489(30.2)	38(29.9)	202(33)	1624(31.8)	2353(31.5)	0.531
South	145(9)	9(7.1)	53(8.6)	397(7.8)	604(8.1)	0.432
Mid.	449(27.8)	23(18.1)	139(22.7)	970(19)	1581(21.2)	0.000*
North	175(10.8)	15(11.8)	68(11.1)	787(15.4)	1045(14)	0.000*
East	360(22.2)	42(33.1)	151(24.6)	1326(26)	1879(25.2)	0.004*
Age (Reference Category: 15-25)						
15-25	143(8.8)	18(14.2)	39(6.4)	1345(26.4)	1545(20.7)	0.000*
26-36	532(32.9)	46(36.2)	212(34.6)	1613(31.6)	2403(32.2)	0.294
37-47	500(30.9)	32(25.2)	187(30.5)	1189(23.3)	1908(25.6)	0.000*
48+	443(27.4)	31(24.4)	175(28.5)	957(18.8)	1606(21.5)	0.000*
Education (Reference Category: Primary School)						
Primary	861(53.2)	61(48)	335(54.6)	2044(40)	3301(44.2)	0.000*
Secondary	201(12.4)	19(15)	67(10.9)	568(11.1)	855(11.5)	0.292
High school	196(12.1)	19(15)	68(11.1)	1173(23)	1456(19.5)	0.000*
Undergraduate	91(5.6)	6(4.7)	26(4.2)	710(13.9)	833(11.2)	0.000*
Graduate	6(0.4)	2(1.6)	1(0.2)	43(0.8)	52(0.7)	0.046
No answer	263(16.3)	20(15.7)	116(18.9)	566(11.1)	965(12.9)	0.000*
Have you worked in any kind of job in the past week, whether paid or not?						
Yes	342(21.1)	25(19.7)	154(25.1)	1019(20)	1540(20.6)	0.102
No	1276(78.9)	102(80.3)	459(74.9)	4082(80)	5919(79.4)	
Do you have a regular job? (Reference Category: No)						
Yes	23(1.4)	2(1.6)	17(2.8)	115(2.3)	157(2.1)	0.126
No	1114(68.9)	85(66.9)	388(63.3)	3623(71)	5210(69.8)	0.001*
No Answer	481(29.7)	40(31.5)	208(33.9)	1366(26.8)	2095(28.1)	0.001*
Do you have any earnings or income of your own?						
Yes	394(24.4)	28(22)	161(26.3)	1184(23.2)	1767(23.7)	0.319
No	1224(75.6)	99(78)	452(73.7)	3920(76.8)	5695(76.3)	
In a case of emergency can you find money that is enough for 1 month to feed your household?						
Yes	629(38.9)	43(33.9)	193(31.5)	2396(46.9)	3261(43.7)	0.000*
No	989(61.1)	84(66.1)	420(68.5)	2708(53.1)	4201 (56.3)	
Has your spouse worked in any type of job in the past week? (Reference Category: Yes)						
Yes	1181(73)	97(76.4)	429(70)	3333(65.3)	5040(67.5)	0.000*
No	432(26.7)	29(22.8)	180(29.4)	1083(21.2)	1724(23.1)	0.000*
Doesn't Know	5(0.3)	1(0.8)	4(0.7)	688(13.5)	698(9.4)	0.000*
Industry that your spouse work? (Reference Category: Not Working)						
Public	187(11.6)	11(8.7)	51(8.3)	623(12.2)	872(11.7)	0.027
Private	1115(68.9)	91(71.7)	417(68)	2961(58)	4584(61.4)	0.000*
Not Working	316(19.5)	25(19.7)	145(23.7)	1520(29.4)	2006(26.9)	0.000*

Tablo 1'in devamı...

Variable	Victimization of Violence				Frequency (%)	P
	A	B	C	D		
Is your spouse attached to any social security institution? (Reference Category: BAG-KUR)						
SGK	65(4)	4(3.1)	31(5.1)	219(4.3)	319(4.3)	0.665
SSK	619(38.3)	47(37)	222(36.2)	1762(34.5)	2650(35.5)	0.051
Emekli Sandığı	102(6.3)	4(3.1)	23(3.8)	402(7.9)	531(7.1)	0.000*
BAG-KUR	180(11.1)	20(15.7)	65(10.6)	430(8.4)	695(9.3)	0.000*
Other	25(1.5)	1(0.8)	14(2.3)	74(1.4)	114(1.5)	0.391
None	624(38.6)	50(39.4)	255(41.6)	2204(43.2)	3133(42)	0.011
Does your spouse allow you to work in a job? (Reference Category: No)						
Yes	485(30)	41(32.3)	249(40.6)	696(13.6)	1471(19.7)	0.000*
No	1009(62.4)	74(58.3)	313(51.1)	3390(66.4)	4786(64.1)	0.000*
No answer	124(7.7)	12(9.4)	51(8.3)	1018(19.9)	1205(16.1)	0.000*
Has your spouse refused to give you money for household needs? (Reference Category: No)						
Yes	214(13.2)	17(13.4)	224(36.5)	112(2.2)	567(7.6)	0.000*
No	1382(85.4)	109(85.8)	382(62.3)	4048(79.3)	5921(79.3)	0.000*
No answer	22(1.4)	1(0.8)	7(1.1)	944(18.5)	974(13.1)	0.000*
Did your spouse take away your income even though you did not want it? (Reference Category: No)						
Yes	106(6.6)	8(6.3)	149(24.3)	48(0.9)	311(4.2)	0.000*
No	1343(83)	102(80.3)	396(64.6)	3867(75.8)	5708(76.5)	0.000*
No answer	169(10.4)	17(13.4)	68(11.1)	1189(23.3)	1143(19.3)	0.000*
A: subjected to physical violence. B: subjected to sexual violence. C: subjected to both physical and sexual violence D: not subjected to any kind of violence. p value is calculated according to two- tail Pearson χ^2 test; *p<.01						

According to Table 1, 68% of the individuals in the study reside in the city. It is seen that the individuals participating in the study mostly live in western regions (32%). The highest participation is in the 26-36 age group. While 44% of individuals are primary school graduates, 11% are university graduates. The rate of women who stated that they do not have a regular job is 70%. 23% of the women included in the study have their own income or earnings. 23% of the women stated that their spouses have not worked in any job in the last week.

C. MULTINOMIAL PROBIT MODEL

Multinomial probit model is expressed as a random utility function model that includes error terms with zero mean, arbitrary variance-covariance matrix, and co-multivariate normal distribution in this case, the variances of the error terms in the multinomial probit model may be different and related (Daganzo, 1979: 17). Moreover, the multinomial probit model is closely associated with a multiperiod probit model in which a binary choice decision is seen over multiple periods with correlated errors (McCulloch and Rossi, 1994: 207-208). Although the multi-state probit model is among the interesting models among the preference behavior models, thanks to the fact that it gives flexibility to the conditional covariable property among the hidden benefits of alternatives,

it is not widely used in the literature because of the problem of calculation difficulty of the highest likelihood estimator in practice. However, the fact that the multistate probit model attenuates the assumption of the independence of unrelated alternatives is accepted as an advantage over the multistate logit model as a rule (Geweke, Keane and Runkle,1994).

One way to relax the independence assumption in the multinomial logit model is to use the multinomial probit model. The structural equations of the multinomial probit model are as follows:

$$U_{ij} = x'_{ij} + \varepsilon_{ij}, j = 1, \dots, J, [\varepsilon_{i1}, \varepsilon_{i2}, \dots, \varepsilon_{ij}] \sim N[0, \Sigma]. \quad (1)$$

The log-likelihood term corresponding to the option q:

$$Prob[opt_{iq}] = Prob[U_{iq} > U_{ij}, j = 1, \dots, J, j \neq q]. \quad (2)$$

The probability of this happening for the other J-1 option is:

$$Prob[opt_{iq}] = Prob \left[\varepsilon_{i1} - \varepsilon_{iq} < (x_{iq} - x_{i1})' \beta, \dots, \varepsilon_{ij} - \varepsilon_{iq} < (x_{iq} - x_{i1})' \beta \right]. \quad (3)$$

It is the cumulative probability of the normal distribution with J-1 variables. The multinomial probit model allows for an unbounded J-1 × J-1 correlation structure and J-2 independent standard deviation values (Greene, 2012, pp. 770-771).

The reason why the multinomial probit model is preferred to the multinomial logit model is independence assumption of irrelevant alternatives(IIA). If this assumption is violated, the estimated coefficients are biased and inconsistent. In this study, we implement the multinomial probit (MNP) model to analyze the determinants of employment and financial empowerment of women on domestic violence which empower for the error correlations along with the predicted coefficients. Alvarez and Nagler (1998) stated that the multinomial probit model gives more accurate predictions than the logit model, which does not require the IIA assumption.

To evaluate the relative impact of the different violence factors and to make binary comparisons between different types of violence, the marginal effects of individual variables on the probability of exposure to each type of violence were estimated.

D. FINDINGS

Multinomial probit regression model was used to determine the factors affecting violence against women over 15 years of age in the study. The estimation results of the multinomial probit regression model are given in Table 2.

Default group in the predicted multinomial probit model is the case of "not being subjected to both physical and sexual violence" where the dependent variable takes the value 4. The coefficient interpretation cannot be made from the estimated model, only the signs of the variables can be determined through this model.

Table 2: Model Estimation Results

	A		B		C		VIF
	β	S.E.	β	S.E.	β	S.E.	
Residential Statue (Reference Category: Rural)							
Urban	-0.068	0.058	0.103	0.116	-0.087	0.076	1.24
Region (Reference Category: East)							
West	0.044	0.074	-0.220	0.137	0.141	0.096	1.59
South	0.188*	0.100	-0.226	0.201	0.138	0.132	1.30
Mid.	0.433***	0.076	-0.154	0.149	0.218**	0.102	1.64
North	-0.219**	0.090	-0.366**	0.174	-0.190	0.120	1.52
Age (Reference Category: 15-25 Years)							
26-36	0.301***	0.088	0.092	0.164	0.352***	0.127	2.52
37-47	0.430***	0.093	0.092	0.177	0.411***	0.133	2.56
48 and over	0.465***	0.099	0.223	0.187	0.521***	0.138	2.64
Education (Reference Category: Primary School)							
Middle School	0.119	0.084	0.231	0.156	0.003	0.113	1.25
High School	-0.335***	0.079	-0.106	0.153	-0.349***	0.109	1.56
Undergraduate	-0.619***	0.107	-0.412*	0.232	-0.678***	0.158	1.58
Graduate	-0.720**	0.344	0.491	0.477	-0.994	0.632	1.06
No Answer	0.154**	0.076	0.080	0.147	0.249***	0.095	1.25
Have you worked in any kind of job in the past week. whether paid or not? (Reference Category:No)							
Yes	-0.063	0.092	0.032	0.161	-0.268**	0.133	2.64
Do you have a regular job? (Reference Category: No)							
Yes	-0.340*	0.191	0.002	0.375	0.223	0.222	1.09
No Answer	0.001	0.089	0.252	0.157	0.045	0.123	2.81
Do you have any earnings or income of your own? (Reference Category: No)							
Yes	0.168**	0.076	0.026	0.149	0.032	0.099	1.86
In a case of emergency. can you find money that is enough for 1 month to feed your household? (Reference Category: No)							
Yes	-0.120**	0.054	-0.259**	0.109	-0.282***	0.073	1.25
Does the spouse have a regular job? (Reference Category: Yes)							
No	0.255***	0.098	-0.101	0.221	0.169	0.132	3.35
Doesn't Know	-1.295***	0.302	-0.756	0.616	-1.063***	0.410	4.70
Industry that your spouse work? (Reference Category: Not Working)							
Public	0.327**	0.151	0.025	0.315	0.054	0.202	4.52
Private	0.308***	0.115	-0.075**	0.247	0.012	0.153	6.15

Tablo 2'nin devamı...

	A		B		C		VIF
	β	S.E.	β	S.E.	β	S.E.	
Does the spouse have social security? (Reference Category: BAG-KUR)							
SGK	-0.076	0.140	-0.512**	0.287	0.102	0.179	1.43
SSK	-0.081	0.085	-0.336**	0.153	-0.099	0.113	3.18
Emekli Sandığı	-0.213	0.153	-0.843	0.329	-0.398*	0.218	2.85
Others	-0.027	0.207	-0.745	0.519	0.121	0.258	1.17
No	0.007	0.095	-0.244	0.171	-0.137	0.125	4.26
Does your spouse allow you to work in a job? (Reference Category: No)							
Yes	0.639**	*	0.603**	*	0.816**	*	1.12
No Answer	0.133	0.098	0.220	0.184	0.295**	0.126	2.39
Has your spouse refused to give you money for household needs? (Reference Category: No)							
Yes	1.011**	*	0.920**	*	1.618**	*	1.29
No Money Demand	0.860**	*	1.454**	*	0.854**	*	3.58
Did your spouse take away your income even though you did not want it? (Reference Category: No)							
Yes	0.845**	*	0.843**	*	1.615**	*	1.26
No Money Demand	-0.065	0.084	0.151	0.155	0.044	0.107	1.98
Constant	1.509**	*	2.260**	*	1.724**	*	0.360
Note: * %10, ** %5, *** %1 A: subjected to physical violence. B: subjected to sexual violence. C: subjected to both physical and sexual violence D: not subjected to any kind of violence. β : Parameter. S.E.: Standart Error							

It is found that the odds of physical violence against women has been in the same direction with the following conditions; region, age, some categories of education, having a personal income, spouse working status, spouse sector, refusal of spouse in the case of women's desire to work, spouse doesn't give money to the woman, spouse seizures of women's income.

On the other hand, the following conditions are found to be at the opposite direction with the odds of IPV against women; living in the northern regions, high school or higher level of education, having a job, women's ability to find enough money to meet their needs in a case of emergency, some of the categories of refusal of the spouse to give money to the woman.

Moreover, sexual violence against women has been positively correlated with spouse permission to women's work desire, the spouse's refusal to money demand of the woman, and seizure of women's money by the spouse. Oppositely, being a university graduate, the woman's ability to find enough money to meet her needs in a case of emergency, and spouse's possession of health insurance is found to be negatively related to odds of sexual violence.

Table 3 shows the marginal effects estimations of the model. According to the estimations expressed in Table 3, it has been found that the place of residence has a significant effect on the violence. According to findings, individuals living in the southern region were more likely to be exposed to physical violence by 3.8% than those living in the eastern region, while people living in the middle regions more likely to be exposed to physical violence by 9%, than those living in the eastern region. However, women living in the northern regions are found to be less likely to be victimized with IPV compared to women living in the eastern region by 3.6%.

Table 3: Marginal Effects

	A		B		C		D	
	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.
Residential Statue (Reference Category: Rural)								
Urban	-0.013	0.011	0.004	0.003	-0.006	0.006	0.015	0.013
Region (Reference Category: East)								
West	0.007	0.014	-0.007*	0.003	0.012	0.008	-0.012	0.016
South	0.038*	0.021	-0.007*	0.004	0.008	0.012	-0.039*	0.023
Mid.	0.089*	0.017	-0.008*	0.003	0.008	0.009	-0.090*	0.018
North	-0.036*	0.016	-0.007	0.004	-0.010	0.009	0.052*	0.018
Age (Reference Category: 15-25 Years)								
26-36	0.053*	0.018	-0.001	0.005	0.024*	0.012	-0.076*	0.020
37-47	0.080*	0.020	-0.002	0.005	0.026*	0.013	-0.104*	0.022
48 and over	0.084*	0.022	0.001	0.005	0.036*	0.014	-0.121*	0.024
Education (Reference Category: Primary School)								
Middle School	0.022	0.017	0.007	0.006	-0.003	0.009	-0.026	0.019
High School	-0.056*	0.013	0.001	0.004	-0.020*	0.007	0.075*	0.016
Undergraduate	-0.093*	0.015	-0.005	0.005	-0.034*	0.008	0.132*	0.017
Graduate	-0.108*	0.038	0.038	0.037	-0.043*	0.015	0.113*	0.053
No Answer	0.025	0.015	0.000	0.004	0.019*	0.009	-0.044*	0.018
Have you worked in any kind of job in the past week, whether paid or not? (Reference Category:No)								
Yes	-0.007	0.018	0.002	0.005	-0.021**	0.011	0.026	0.020
Do you have a regular job? (Reference Category: No)								
Yes	-0.066*	0.028	0.002	0.012	0.031	0.025	0.034	0.038
No answer	-0.003	0.017	0.008	0.005	0.003	0.010	-0.008	0.020
Do you have any earnings or income of your own? (Reference Category: No)								
Yes	0.034*	0.015	-0.001	0.004	-0.001	0.008	-0.032*	0.017

Tablo 3'ün devamı...

	A		B		C		D	
	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.	dy/dx	S.E.
In a case of emergency, can you find money that is enough for 1 month to feed your household? (Reference Category: No)								
Yes	-0.016	0.010	-0.006*	0.003	0.020***	0.006	0.041*	0.012
Does the spouse have a regular job? (Reference Category: Yes)								
No	0.050*	0.020	-0.005	0.005	0.009	0.011	-0.054*	0.023
Doesn't know	-0.164*	0.023	-0.008	0.010	-0.043*	0.013	0.216*	0.028
Industry that your spouse work? (Reference Category: Not Working)								
Public	0.070*	0.033	-0.002	0.008	-0.004	0.016	-0.064*	0.036
Private	0.061*	0.021	-0.005	0.008	-0.006	0.012	-0.051*	0.025
Does the spouse have social security? (Reference Category: BAG-KUR)								
SGK	-0.015	0.026	-0.010**	0.004	0.012	0.017	0.012	0.030
SSK	-0.011	0.016	-0.008*	0.004	-0.005	0.009	0.025	0.019
Emekli Sandığı	-0.029	0.027	-0.013*	0.003	-0.023*	0.012	0.065*	0.030
Others	-0.005	0.039	-0.012*	0.004	0.013	0.024	0.004	0.045
None	0.006	0.018	-0.007	0.005	-0.011	0.010	0.011	0.021
Does your spouse allow you to work in a job? (Reference Category: No)								
Yes	0.109*	0.013	0.011**	0.004	0.063*	0.009	-0.183*	0.015
No answer	0.018	0.020	0.005	0.006	0.023*	0.012	-0.046*	0.023
Has your spouse refused to give you money for household needs? (Reference Category: No)								
Yes	0.146*	0.023	0.012*	0.007	0.189*	0.021	-0.347*	0.027
No Money Demand	-0.122*	0.021	-0.018*	0.004	-0.039*	0.012	0.178*	0.024
Did your spouse take away your income even though you did not want it? (Reference Category: No)								
Yes	0.100*	0.030	0.011	0.010	0.212*	0.029	-0.323*	0.039
No Money Demand	-0.015	0.015	0.005	0.005	0.005	0.009	0.005	0.018
Note: * indicate the statistical significance. A: subjected to physical violence, B: subjected to sexual violence, C: subjected to both physical and sexual violence and D: not subjected to any kind of violence. dy/dx: marginal effects S.E.: Standart Error								

It has been seen that the educational status of women is also an important factor in their exposure to IPV. Accordingly, compared to primary school graduates, high school graduates by 5.6%, university graduates by 9.3%, and postgraduates were found to be less likely to be exposed to physical violence by %10.76. Similarly, a reduction in the risk of both physical and sexual violence has been observed regarding the educational status.

Besides education age is an important factor in violence against women, since according to estimation findings older women are more likely to experience physical violence than younger women. According to findings, women aged between 26-36 is 5.3% more likely, women aged between 37-47 8% more likely, and women older than 47 are 8.4% more likely to experience

physical violence than women aged between 15-25. In the case of the risk of both sexual and physical violence, similar results have been found.

Women who were working in the past week, whether paid or not, are 2.1% less likely to be subjected to both physical and sexual violence than those who do not work. Also, it was found that women who have a regular job are 6.6% less likely to be exposed to physical violence than those who do not. Women who stated that they could find enough money to meet their one-month needs in a case of emergency were found to be 2% less likely to be subjected to both physical and sexual violence compared to those who could not.

On the other hand, women who have an income are 3.4% more likely to experience physical violence than those who do not. Moreover, women whose husbands do not work in a regular job were found to be 5% more likely to experience physical violence and 5.4% less likely do not to experience both physical and sexual violence compared to those who work. Nonetheless, women who are allowed to work by their spouses are 10.9% more likely to be exposed to physical violence, 1.1% more likely to be subjected to sexual violence, and 6.3% more likely to be subjected to both physical and sexual violence.

It was observed that women who are not given money by their spouse to meet the needs of the house are 14.6% more likely to be subjected to physical violence and 18.9% more likely to be subjected to both physical and sexual violence than the others. Women who do not ask for money from their spouses for the needs of the house are 12.2% less likely to be subjected to physical violence, and 0.39% less likely to be subjected to both physical and sexual violence than women who ask but can't receive money. Besides, women whose income was taken away were 10% more likely to be subjected to physical violence and 21.2% more likely to be subjected to both physical and sexual violence compared to those who were not.

CONCLUSION AND DISCUSSION

This paper presents information about physical and sexual violence from a population-based survey among women in Turkey. The relationship between socioeconomic factors and domestic violence is investigated through Multinomial Probit Model. Our Multinomial Probit Model estimation findings show mixed results regarding the IPV.

Looking at the working condition of women in the last week, the condition of having a regular job and having fund enough for four weeks to meet the needs of the household we see that working and having emergency fund reduced some types of IPV. Therefore, it might be instrumental to improve labor market conditions for women and providing positive discrimination in the job market to reduce the likelihood of IPV among Turkish women.

On the other hand, looking to the positive signed variables that having any type of personal income and spouse with a regular job implies a rising risk of IPV per the male backlash theory. When male patriarchy is no longer fully secure in modern times, masculinist restoration is used to ensure its reproduction, which is defined as higher levels of coercion together with the deployment of more varied ideological apparatuses (Kandiyoti, 2016). The masculinist restoration can explain the underlying mechanism of the Male Backlash theory.

This result, besides the economic factors, may highlight the effect of sociocultural factors that trigger the culture of IPV. The patriarchal social and cultural framework in Turkey that gives rise to male control over women and condones violence against women should be controlled by diminishing the levels of childhood exposures to violence; revising discriminatory family law; advancing women's economic and legal rights; and stopping gender inequality in access to formal wage employment and education (WHO, 2013).

As it is seen from the estimation findings as economic violence increases against women odds of physical and sexual violence increases significantly. Women who refused by their spouse in the case of money demand for household needs are significantly more likely to experience both physical and sexual violence. Moreover, women whose income is taken away are more likely to experience physical and sexual violence. Therefore, apart from the sociocultural factors, poverty in families may be an important source of IPV in Turkey. Since relatively high unemployment rates and lack of regular income conditions may be the sources of conflict in families. Considering the limited source of income in families that suffer from unemployment problems, conflict among couples regarding the distribution of income among alternative types of expenditures may be a source of IPV.

Age is a significantly important factor too, in the case of IPV. According to estimation results, in comparison with the women aged between 26 and 36, elder women more likely to be victimized by their spouses. This may be interpreted as the effect of patriarchal cultural norms and customs which are more widely prevalent and acknowledged among older generations than the younger. The importance of education comes into play here, since not only men even women are seen to accepted male dominance. To change this situation, a consciousness of women's rights must be spread in society.

We can see the importance of education in the statistical findings of our model too. According to findings as women's educational status rises the likelihood of violence decreases significantly. Therefore, while education is the most important source to enrich human capital, it seems that it may help to eliminate violence against females and guaranteeing basic human rights.

Finally, the model estimation results should be considered with precaution. Since the definition of violence may vary from culture to culture, region to region. Especially in developing countries like Turkey, domestic violence may not yet be considered as a major problem, in spite of its rising prevalence and severe outcomes. Since, domestic violence may be seen as a private matter and a potentially justifiable reaction to the misbehavior of the women (Alhabib, Nur and Jones, 2010).

Moreover, due to data limitations psychological or emotional violence against women could not be investigated. While employment may reduce the likelihood of physical violence, levels of emotional violence may increase as women get financially independent and more educated. Since physical violence against an intimate partner is mostly prohibited and punished vigorously in the western world, physical violence has been transforming into psychological or emotional violence gradually. Therefore, this is another limitation of our work and it can be a potential future research topic for interested scholars.

Therefore, actual occurrences of domestic violence and its effect may be higher than the survey and model estimation results imply, since women may not answer survey questions appropriately. This eventuality reflects itself mostly in the sexual violence estimation results which are found to be less significantly meaningful or not meaningful, in some cases, in proportion to physical violence. Since women do not generally know the meaning of sexual violence or may not know the difference between a healthy sexual life and sexual violence by the spouse.

REFERENCES

- Aizer, A. (2010). The gender wage gap and domestic violence. *American Economic Review*, 100(4), 1847-59.
- Alan, H., Yilmaz, S. D., Filiz, E., & Arioiz, A. (2016). Domestic violence awareness and prevention among married women in Central Anatolia. *Journal of Family Violence*, 31(6), 711-719.
- Alhabib, S., Nur, U., & Jones, R. (2010). Domestic violence against women: Systematic review of prevalence studies. *Journal of Family Violence*, 25(4), 369-382.
- Alvarez, R. M., & Nagler, J. (1998). When politics and models collide: Estimating models of multiparty elections. *American Journal of Political Science*, 55-96.
- Anderberg, D., Rainer, H., Wadsworth, J., & Wilson, T. (2016). Unemployment and domestic violence: Theory and evidence. *The Economic Journal*, 126(597), 1947-1979.

- Balci, Y. G., & Ayranci, U. (2005). Physical violence against women: Evaluation of women assaulted by spouses. *Journal of Clinical Forensic Medicine, 12*(5), 258-263.
- Bamiwuye, S. O., & Odimegwu, C. (2014). Spousal violence in sub-Saharan Africa: does household poverty-wealth matter?. *Reproductive Health, 11*(1), 1-10.
- Bhattacharya, S., & Bhattacharya, S. (2014). Battered and shattered: will they get justice? A study of domestic violence against women in India based on National Family Health Survey, 2005. *The Journal of Adult Protection*.
- Bowlus, A. J., and Seitz, S. (2006). Domestic violence, employment, and divorce. *International Economic Review, 47*(4), 1113-1149.
- Brown, L., Thurman, T., Bloem, J., & Kendall, C. (2006). Sexual violence in Lesotho. *Studies in Family Planning, 34*(4)
- Brownridge, D. A., & Halli, S. S. (2002). Double jeopardy?: Violence against immigrant women in Canada. *Violence and Victims, 17*(4), 455-471. <https://doi.org/10.1891/vivi.17.4.455.33680>
- Burazeri, G., Roshi, E., Jewkes, R., Jordan, S., Bjegovic, V., & Laaser, U. (2005). Factors associated with spousal physical violence in Albania: cross sectional study. *Bmj, 331*(7510), 197-201.
- Castro, R., Peek-Asa, C., & Ruiz, A. (2003). Violence against women in Mexico: a study of abuse before and during pregnancy. *American Journal of Public Health, 93*(7), 1110-1116.
- Chin, Y. M. (2012). Male backlash, bargaining, or exposure reduction?: women's working status and physical spousal violence in India. *Journal of Population Economics, 25*(1), 175-200.
- Chin, Y. M., Song, J. J., & Stamey, J. D. (2017). A Bayesian approach to misclassified binary response: female employment and intimate partner violence in urban India. *Applied Economics Letters, 24*(20), 1439-1442.
- Daganzo, C. F. (1979). The statistical interpretation of predictions with disaggregate demand models. *Transportation Science, 13*(1), 1-12.
- Dikmen, H. A., & Munevver, G. I. (2020). The relationship between domestic violence and the attitudes of women towards honor, gender roles, and wife-beating in Turkey. *Archives of Psychiatric Nursing, 34*(5), 421-426.

- Dugan, L., Nagin, D. S., & Rosenfeld, R. (2003). Exposure reduction or retaliation? The effects of domestic violence resources on intimate-partner homicide. *Law & Society Review*, 37(1), 169-198.
- Ergöçmen, B. A., Yüksel-Kaptanoğlu, İ., & Jansen, H. A. (2013). Intimate partner violence and the relation between help-seeking behavior and the severity and frequency of physical violence among women in Turkey. *Violence Against Women*, 19(9), 1151-1174.
- Erten, B., & Keskin, P. (2020). Female employment and intimate partner violence: evidence from Syrian refugee inflows to Turkey. *Journal of Development Economics*, 150, 102607.
- Gage, A. J. (2005). Women's experience of intimate partner violence in Haiti. *Social Science & Medicine*, 61(2), 343-364.
- Gaikwad, V., & Rao, D. H. (2014). A cross-sectional study of domestic violence perpetrated by Intimate partner against married women in the reproductive age group in an urban slum area in Mumbai. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 5(1), 49.
- Geweke, J., Keane, M., & Runkle, D. (1994). Alternative computational approaches to inference in the multinomial probit model. *The Review Of Economics And Statistics*, 609-632.
- Greene, W. H. (2012). Econometric analysis 4th edition. *International Edition*, New Jersey: Prentice Hall.
- Guarnieri, E.; Rainer, H. (2018) : Female Empowerment and Male Backlash, CESifo Working Paper, No. 7009, Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), Munich
- Gul, S. S. (2013). The role of the state in protecting women against domestic violence and women's shelters in Turkey. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 38, pp. 107-116). Pergamon.
- Heath, R. (2014). Women's access to labor market opportunities, control of household resources, and domestic violence: Evidence from Bangladesh. *World Development*, 57, 32-46.
- Jeyaseelan, L., Kumar, S., Neelakantan, N., Peedicayil, A., Pillai, R., & Duvvury, N. (2007). Physical spousal violence against women in India: some risk factors. *Journal of Biosocial Science*, 39(5), 657.
- Kandiyoti, D. (2016) Locating the politics of gender: Patriarchy, neoliberal governance and violence in Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 1(2), 103-118, DOI:10.1080/23760818.2016.1201242

- Kerman T.K., & Betrus, P. (2020). Violence against women in Turkey: A social ecological framework of determinants and prevention strategies. *Trauma, Violence, & Abuse, 21*(3), 510-526.
- Kishor, S., & Johnson, K. (2004). Profiling domestic violence: a multi-country study. *Studies in Family Planning, 36*(3), 259-261.
- Kizilgol, O. A., & Ipek, E. (2018). An Analysis on Domestic Violence against Women in Turkey: Multinomial Logit Model. *Business and Economics Research Journal, 9*(3), 715-734.
- Kocacık, F. & Çağlayandereli, M., (2009). Domestic violence towards women: Denizli case study. *Journal of Human Sciences, 6*(2), 24-43.
- Kocacık, F., Kutlar, A., & Erselcan, F. (2007). Domestic violence against women: A field study in Turkey. *The Social Science Journal, 44*(4), 698-720.
- La Mattina, G. (2017). Civil conflict, domestic violence and intra-household bargaining in post-genocide Rwanda. *Journal of Development Economics, 124*, 168-198.
- McCulloch, R., & Rossi, P. E. (1994). An exact likelihood analysis of the multinomial probit model. *Journal of Econometrics, 64*(1-2), 207-240.
- Ministry of Family and Social Policies report of Turkey. (2014). Domestic Violence against Women in Turkey.
- Muftuler-Bac, M., & Muftuler, C. (2020). Provocation defence for femicide in Turkey: The interplay of legal argumentation and societal norms. *European Journal of Women's Studies, 1*(16)
- Naved, R. T., & Persson, L. Å. (2005). Factors associated with spousal physical violence against women in Bangladesh. *Studies in Family Planning, 36*(4), 289-300.
- Ogland, E. G., Xu, X., Bartkowski, J. P., & Ogland, C. P. (2014). Intimate partner violence against married women in Uganda. *Journal of Family Violence, 29*(8), 869-879.
- Official Gazette, (2021). Retrieved from: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf>
- Özyurt, B. C., & Deveci, A. (2010). Manisa'da kırsal bir bölgedeki 15-49 yaş evli kadınlarda depresif belirti yaygınlığı ve aile içi şiddetle ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi, 21*(1), 1-7.
- Pal, S. (2019). Culture counters Male-Backlash: Causal evidence from India's Northeast.

- Paul, S. (2016). Women's labour force participation and domestic violence: Evidence from India. *Journal of South Asian Development*, 11(2), 224-250.
- Richardson, J. O., Coid, J., Petruckevitch, A., Chung, W. S., Moorey, S., & Feder, G. (2002). Identifying domestic violence: cross sectional study in primary care. *Bmj*, 324(7332), 274.
- Sahin, B., & Dundar, P. E. (2017). Kadına yönelik şiddet ve yaşam kalitesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(3).
- TSI. (2014). The National Research on Domestic Violence Against Women in Turkey. https://turkstatweb.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=313
- Turkish Statistical Institute. (2021). Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-January-2021-37486&dil=2#:~:text=The%20number%20of%20persons%20in,with%201.2%20percentage%20point%20increase.>
- Varisli, N. (2021). Türkiye'de Kadın İşgücünün Kayıt Dışı İstihdamdaki Durumu. *The Journal of World Women Studies*, 6(1).
- Wahed, T., & Bhuiya, A. (2007). Battered bodies & shattered minds: Violence against women in Bangladesh. *Indian Journal of Medical Research*, 126(4), 341.
- World Health Organization. (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2021). Retrieved from <https://apps.who.int/violence-info/intimate-partner-violence/>
- Yilmaz, O. (2017). Female autonomy, social norms and intimate partner violence against women in Turkey. *The Journal of Development Studies*, 54(8), 1321-1337.
- Yount, K. M. (2005). Resources, family organization, and domestic violence against married women in Minya, Egypt. *Journal of Marriage and Family*, 67(3), 579-596.

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İTFAİYE DAİRESİ BAŞKANLIĞININ AFETLERDE ETKİNLİK KAPASİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kıvanç DEMİRCİ*

Erkan ÖZÇELİK**

ÖZ

Araştırmanın temel amacı İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet süreçlerindeki etkinlik kapasitesinin ölçülmesi ve bu yolla toplumsal dirençliliğin artırılmasına katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ulusal ve uluslararası afet ve itfaiye terminolojisi açıklandıktan sonra İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Daire Başkanlığının mevcut durumu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise daire başkanlığı bünyesinde aktif olarak çalışmakta olan ve en az bir afet olayında görev alan itfaiye personelleriyle kurum içerisinde yer alan eksikliklerin tespiti amacıyla yapılan mülakat görüşmesinin çıktılarına yer verilmiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemi olarak kabul edilen yapılandırılmış mülakat yöntemine dayandırılmıştır.

Çalışmada itfaiye personelleri tarafından ifade edilen sorunların başında liyakatsiz personel alımı, iletişim, personel ve diğer kurumlarla olan koordinasyon eksikliği gelmektedir. Bu eksikliklerin itfaiye teşkilatı kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasındaki engellerin başında geldiği sonucuna varılmıştır. Büyük zararların meydana geldiği afetler sonrası yaşanan ruhsal sorunlar, müdahale sürecinde personellerin kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan eksiklikler ve üst ast ilişkilerinin etkin yürütülememesi personeller tarafından üzerinde durulan diğer eksiklerdir. Uzmanlığı ön plana çıkartan eğitim planlaması, liyakata dayalı personel alımı ve yükselme standartlarının belirlenip objektif olarak uygulanması, afet süreçlerinde etkin kurumların işbirliğini geliştirecek faaliyetlerin artırılması, belediye bütçesinin doğru yönetilmesi ve görevli personelin görev tanımlarının önceden belirlenmesi sorunların çözümünde önerilen yöntemlerin başında gelmektedir.

Anahtar Kavramlar: Afet, Etkinlik Kapasitesi, İtfaiye, İzmir Büyükşehir Belediyesi.

---

* Araştırma Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, kivancdemirci4@gmail.com, 0000-0001-6598-6673.

** Bilim Uzmanı, erkanozelik87@gmail.com, 0000-0001-7891-5137.

Makalenin gönderilme tarihi: Nisan 2021

Kabul tarihi: Mayıs 2021

EVALUATION OF THE ACTIVITY CAPACITY OF İZMİR METROPOLITAN MUNICIPALITY FIRE DEPARTMENT IN DISASTERS

ABSTRACT

The main purpose of the study is to measure the efficiency capacity of the İzmir Metropolitan Municipality Fire Brigade Department in disaster processes and thus contribute to the increase of social resilience. In line with this purpose, after the national and international disaster and fire brigade terminology has been explained, the current situation of the İzmir Metropolitan Municipality Fire Department was focused on. In the last part of the study, the outputs of the interviews held with the fire brigade personnel who were actively working within the department and took part in at least one disaster incident in order to identify the deficiencies in the institution were included. The study is based on structured interview and content analysis methods, which are accepted as qualitative research methods.

Lack of communication, personnel and coordination are the main problems expressed by firefighters in the study. It was concluded that these shortcomings are the main obstacles in the effective and efficient use of the fire brigade resources. Mental problems experienced after disasters in which great damages occurred, the deficiencies experienced in meeting the personal needs of the personnel during the intervention process, and the inability to carry out the superior subordinate relations are other deficiencies emphasized by the personnel. Training planning that brings expertise to the forefront, determination and objective implementation of merit-based personnel recruitment and promotion standards, increasing the activities that will improve the cooperation of effective institutions in disaster processes, proper management of the municipal budget and pre-determination of the job descriptions of the staff are among the methods recommended in solving the problems.

Keywords: Disaster, Activity Capacity Fire Department, İzmir Metropolitan Municipality.

GİRİŞ

İnsanlık ilk ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar yaşamını devam ettirebilmesi için çeşitli mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. Afet ve acil durumlar bu mücadeleler içerisinde insanlığı en çok zorlayan olaylar arasında yer almaktadır. Dünya genelindeki çeşitli bölgelerde olduğu gibi Türkiye coğrafyası da tarih boyunca birçok afet olayına maruz kalmıştır. Günümüzde ise genç oluşumlu bir yapıya sahip olması ve iklim özellikleri nedeniyle çeşitli afetlerden zarar görmeye devam etmektedir. Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (AFAD) tarafından hazırlanan 2019 yılı raporunda deprem, heyelan, kaya düşmesi, sel ve çığ afetleri Türkiye’de en çok görülen afetler arasında yer aldığı ifade edilmiştir (AFAD, 2019).

Bu afet olaylarının canlı ve cansız çevreye verdiği zararların en aza indirilmesi için kurumsal düzeyde çeşitli politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Afet ve acil durum olaylarının etkilerini azaltmayı amaçlayan her

türlü eylem olarak tanımlanan afet yönetimi konusunda ulusal düzeyde çeşitli kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin sorumlulukları bulunmaktadır. Afetlerle mücadele aşamasında merkezi teşkilat içerisinde; afetlere hazırlık, zarar azaltma, müdahale ve iyileştirme çalışmalarını yürütüp sivil savunma hizmetlerini ülke genelinde gerçekleştiren AFAD, afet ve acil durumlara ilişkin plan, proje ve raporları onaylamakla görevli Afet ve Acil Durum Yüksek Kurulu, afet ve acil durum süreçlerinde hazırlık, zarar azaltma, müdahale ve iyileştirme çalışmaları konusunda görüş bildirmekle görevli Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu yer almaktadır. Taşra teşkilatları içerisinde ise İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri, Türkiye Kızılay Derneği ve Afet Risklerinin Azaltılması Platformu bulunmaktayken yerel yönetim birimleri içerisinde ise itfaiye teşkilatları bulunmaktadır (Doğan, 2019).

İtfaiye ekipleri yangın, afet ve acil durumlarda meydana gelen olumsuzlukları önlemek için yerel halk ile işbirliği içerisinde faaliyet göstermektedir. İtfaiye teşkilatı önleme sorumluluğunun yanında gerekli eğitimleri veren, senaryolu tatbikatlar planlayan, kamu ve özel sektör kuruluşlarında risk analizleri gerçekleştiren bu yollarla can ve mal güvenliğini sağlamakla yetkili kuruluştur. Bu teşkilat tam zamanlı çalışan ve genellikle kentsel alanlarda faaliyet gösteren tam zamanlı itfaiyeciler ve kırsal alanlarda ve acil durumlarda personel eksikliği nedeniyle faaliyet gösteren gönüllü itfaiyecilerden oluşmaktadır (AGCAS, 2020; Türker, 2009).

Yukarıda görevleri verilen yerel yönetim birimleri içerisinde afet süreçlerinde temel sorumlu kurumlar arasında yer alan İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet süreçlerinde etkinlik kapasitesinin ölçülerek afetlere karşı toplum dirençliliğinin artırılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. İtfaiye teşkilatının afet süreçlerinde yaşadığı aksaklıkları ortaya koyan ve bu aksaklıkların çözümüne yönelik yaklaşımlar geliştiren çalışmaların literatürde eksikliği bilindiğinden bu çalışmanın özgün değeri anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada etkileri hala hissedilen 6,9 şiddetinde bir deprem afetiyle yakın zamanda mücadele etmek zorunda kalan İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet süreçlerindeki etkinliği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ilk kısmında itfaiye ve afet kavramları açıklandıktan sonra İtfaiye Dairesi Başkanlığının mevcut durumu üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise başkanlık bünyesinde çalışan ve en az bir afette görev almış personellerle yapılan mülakatların çıktılarına yer verilmiştir. Mülakat görüşmesi sonucunda en sık ifade edilen uzman personel eksikliği, planlama hataları, afetlere müdahale aşamasında yaşanan ekipman eksiklikleri ve büyük afet olayları sonucunda itfaiye personellerinin yaşadığı psikolojik sorunlar üzerinde özenle durulması gereken konuların başında gelmektedir.

Etkinlik analizi konusunda sadece itfaiye çalışanlarına danışılması çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır.

I. KAVRAMSAL VE YASAL ÇERÇEVE

A. AFET VE AFET YÖNETİMİ

Doğal ve insan kaynaklı olayların nedenlerini, koşullarını, sonuçlarını içerisine alan afet ve bu olaylara karşı geliştirilen kamu politikalarını içeren afet yönetimi sosyal bilimciler için önemli konuların başında gelmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar ışığında bu kavramların açıklığa kavuşturmak çalışma açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Literatür incelendiğinde afet konusunda ilk sistematik tanımların Prince (1920) tarafından yapıldığı görülmektedir. Yazar tarafından yapılan çalışmada felaket ve kriz kavramları üzerinde durulmuştur. Felaket, belirli bir sistemin işleyişini bozan ve sosyal değişmeye neden olan olaylar olarak tanımlanırken kriz, toplumsal değişime neden olma ihtimali barındıran gerginlik veya şoklar olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmanın ardından afet konusunda artan duyarlılık 1963 yılında Afet Araştırma Merkezinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (DRC, 2021). Merkezin kurulmasıyla afet konusunda yapılan çalışmalar nitelik ve nicelik olarak artmaya başlamıştır. Zibulewsky (2001) afet kavramını doğal ve insan kaynaklı olarak iki başlıkta ele almıştır. Deprem, sel, volkanlar gibi insan hayatını sekteye uğratan afetleri doğal afet, savaş, nükleer olaylar, kirlilik gibi olayları da insan kaynaklı afet olarak tanımlamıştır. Bibby (2005) tarafından yapılan çalışmada afet, ülkenin stratejik kaynaklarına zarar veren bireylerin mülklerinde hasara neden olan doğal veya insan kaynaklı olaylar olarak tanımlanmıştır. O’Leary (2006) ise afet kavramını sosyal sistemi veya onu oluşturan parçaları tam olarak bozmayan şiddetli istikrarsızlık durumu olarak tanımlamıştır.

Bir diğer tanımda ise afet; *“Bir topluluğun veya toplumun işleyişini ciddi şekilde bozan ve toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma yeteneğini aşan maddi, manevi veya çevresel kayıplara neden olan olaylar”* olarak tanımlanmıştır. Bu tanım zarar görme ihtimalinin kapasiteye bölünmesiyle kavramlaştırılan afet formülüne denk gelmektedir. Formülden de anlaşıldığı gibi risklerin ve savunmasızlığın olumsuz sonuçlarının azaltılmadığı ölçüde olayın felaketle sonuçlanma ihtimali artacaktır (IFRC, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü tarafından ise afet; *“yerel kapasiteyi aşan ve dış yardım için ulusal veya uluslararası düzeyde bir talep gerektiren durum veya olaylar”* olarak tanımlanmaktadır. Toplumun işleyişinin ciddi şekilde bozulması, etkilenen topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma yeteneğini aşan, yaygın, insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplara neden olma bu tanımda da afet kavramlaştırmasının özünü oluşturmaktadır (WHO, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü’nün yapmış olduğu kavramlaştırma ile benzerlik gösteren bir diğer tanımda ise; ticaret, sanayi, konut yapıları gibi yaşamsal

öneme sahip alanların tahribine neden olan can, mal ve çevresel kayıplara neden olan olaylar, afet olarak tanımlanmıştır (Gökçe, Özden ve Demir, 2008).

Şahin ve Sipahioğlu (2009) tarafından yapılan çalışmada doğa olaylarının yeryüzü döngüsü için yararlı olduğu ancak bu olayların canlı hayatına zarar vermesi durumunda afet olarak tanımlanacağı ifade edilmiştir.

Ulusal mevzuat hükümleri incelendiğinde de yukarıda verilen unsurlara benzer tanımlar yapıldığı görülmektedir. 4 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde afet;

Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar olarak tanımlanmaktadır.

Afetler tiplerine göre 5 başlık altında incelenmektedir. Canlı organizmaların neden olduğu afetler biyolojik afet (bulaşıcı hastalıklar, böcek istilası vb.), uzun veya orta vadede makro ölçekli iklim süreçlerinin neden olduğu olaylar klimatolojik afet (sıcak hava dalgaları, soğuk hava dalgaları vb.), kısa vadeli iklimsel olaylar ise meteorolojik afetler (tropikal siklon, yerel fırtınalar) olarak nitelendirilir. Doğal su döngüsündeki sapmaların veya rüzgar döngüsünün neden olduğu su kütlelerinin taşmasından kaynaklanan olaylar hidrolik afet (sel, çığ, heyelan) ve deprem, volkanizma gibi yerin iç yapısından kaynaklanan olaylarda jeolojik afetler olarak tanımlanmaktadır (Below, Wirtz ve Guha, 2009).

Afet olaylarının doğru bir şekilde yönetilmesi için etkin bir afet yönetimi sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda afet risklerinin önlenmesi ve azaltılması, afetlere hızlı müdahale, acil durum hazırlığı, afet sonrası kurtarma ve rehabilitasyon hizmetlerini içeren çabaların tümü ise afet yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Niekerk, 2006). Zarar azaltma, hazırlık, risk analizi, müdahale ve iyileştirme gibi çeşitli aşamaları içerisinde barındıran afet yönetimi kavramının işlerlik kazanabilmesi için bütün kamu kurum ve kuruluşlarının sisteme entegre edilmesi gerekmektedir (Ergünay, 2005).

B. AFET YÖNETİMİ PAYDAŞLARI VE İTFAİYE TEŞKİLATININ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ ÖNEMİ

Afetlerin ortaya çıkarttığı zararların yaratmış olduğu olumsuz etkiler toplumun tümünü ilgilendiren bir özellik göstermektedir. Bu nedenle afet yönetimi süreçlerinde belirli kurum veya kuruluşların sorumlulukları yüklenmesi ötesinde paydaşların etkin olduğu ortak bir mücadele oldukça önemlidir. Türkiye'de kamu kurumları, akademik kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, özel sektör temsilcileri ve uluslararası kuruluşlar afet yönetimi süreçlerinde aktif olarak yer aldıklarından çalışmaların çok paydaşlı bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ulusal düzeyde afet yönetiminde sorumlu kuruluşlar şu şekildedir;

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD): Türkiye’de paydaşlar arasındaki eşgüdümün sağlanmasında temel sorumluluk AFAD’ a verilmiştir. Başkanlık bu görevi gerçekleştirmek amacıyla paydaşları koordine etme, denetleme ve afet planlarıyla ilgili etkinlikleri düzenlemekle görevlendirilmiştir. 2019-2023 AFAD stratejik planında; afetlerde kurumlararası koordinasyonun sağlanması, afet yönetiminde risk odaklı yaklaşımın tüm kurum ve kuruluşlar tarafından benimsenmesi, afet öncesi ve sonrası süreçlerin en verimli şekilde yürütülmesi ve toplumsal farkındalığın artırılarak afet kaynaklı zararların en aza indirilmesi temel amaçlar olarak belirlenmiştir (AFAD, 2019a). Bu bağlamda AFAD; afet öncesi süreçlerde risklerin tespit edilmesi ve meydana gelebilecek zararların önlenmesi, afet sırasında kurumlararası koordinasyonun sağlanarak etkili müdahalede bulunulması, afet sonrası süreçte ise iyileştirme çalışmalarının yapılmasından sorumludur. Başkanlık deprem dairesi, müdahale dairesi, planlama ve risk azaltma dairesi, iyileştirme dairesi başta olmak üzere 11 daire başkanlığıyla çalışmalarını sürdürmektedir.

Akademik Kuruluşlar: Uluslararası gelişmelerin takip edilerek yapılan bilimsel çalışmalar ve araştırma-geliştirme faaliyetleriyle afet yönetimi süreçlerine destek vermektedirler. Ek olarak kamu kurumları ve eğitim süreçlerindeki bireylere yönelik düzenlenen eğitimlerle toplum bilincini geliştirerek afet yönetimindeki dirençliliği arttırmaktadırlar (AFAD, 2021).

Özel Sektör: Özel sektör kuruluşları tarafından gerçekleştirilen plan, proje ve yatırımların risk azaltma yaklaşımıyla uygulanması afet dirençliliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Belli afetlerde maddi ve personel imkânlarının kullanılması da afetlerle mücadele süreçlerine katkıda bulunarak toplum dirençliliğini arttırmaktadır (AFAD, 2021).

Sivil Toplum Örgütleri: Afet yönetimi süreçlerinde görevli birçok kamu kurum ve kuruluşlarının yanında sivil toplum örgütleri de önemli sorumluluklar üstlenmekte afet öncesi, sırası ve sonrası süreçlerinde planlama ve kurtarma çalışmalarına destek vermektedir. Afet süreçlerinde sivil toplum örgütleri merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin vermiş olduğu sınırlar içerisinde kendilerine verilen görevleri gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir (Doğan, 2019). Türkiye’de afetlere müdahale konusunda önemli sivil toplum örgütleri bulunmaktadır.

Türkiye’nin ilk arama kurtarma derneği olan Arama Kurtarma Derneği (AKUT), dağ ve mağara gibi ulaşılması zor bölgelerde kalanların kurtarılmasında görev almasının yanında afet sonrası süreçlerde de kamu kurum ve kuruluşlarına önemli destekler vermektedir (AKUT, 2021). Yine 2013 yılında sivil toplum örgütlerinin etkinlik ve verimliliğini arttırmak için kurulan Sivil Toplum Afet Platformu (SİTAP), afet durumlarına hazırlık, müdahale, haberleşme ve afet sonrası afetzedelerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda faaliyette bulunan Kızılay ve 1994 yılında kurulan ve tüm üyelerinin gönüllü

olduğu GEA (Toprak Ana) derneği de afet sonrası süreçte arama ve kurtarma çalışmalarına destek vermektedir (GEA, 2021).

Medya: Toplumsal afet bilinci oluşturarak afet dirençliliğinin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Görsel ve işitsel öğeleri kullanarak toplumun hemen her kesimine afet süreçleriyle ilgili bilgilerin paylaşılmasında önemli bir araç olarak görülmektedir. Afet dirençliliğinin üst düzeyde sağlanabilmesi için bilgilerin doğru ve tarafsız paylaşılması oldukça önemlidir. Bu bağlamda medya kuruluşları afet öncesi ve sonrası süreçlerde bilgileri topluma zamanında ve doğru iletmesi toplumsal dirençliliği arttırmaktadır (Soydan ve Alpaslan, 2014).

Yerel Yönetimler: Doğal ve insan kaynaklı afetlerin büyük bir kısmının etkileri yerel olduğundan dolayı meydana gelen zararların önlenmesinde yerel yönetim birimlerinin önemli görevleri bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin afetlerle mücadelesinde en önemli işlevi kadınlar, çocuklar ve dezavantajlı durumda olan bireylerin afetlere karşı dirençliliğini arttırmaktır. Yerel kapasitenin güçlendirilmesi, afetlere yönelik yerel politikaların oluşturulması, yerel afet planlarının yapılması ve yerel kurumların güçlendirilmesi yerel yönetimlerin bireylerin afet dirençliliğini arttıran diğer uygulamaları arasındadır (Yeşildal, 2020).

Türkiye’de ise yerel yönetimler 3194 sayılı İmar Kanunu’nun verdiği yetkiye dayanarak afetlere dirençli şehir planları yapmak, şehir planları sonucunda inşa edilen yapıların yapı denetimlerini gerçekleştirmek, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu’na uygun olarak binaların fiziksel olarak ne şekilde kullanıldığını denetlemek, yerel halkı afetler konusunda bilinçlendirecek eğitim çalışmaları gerçekleştirmek ve afet sonrası süreçte arama ve kurtarma çalışmalarını yapmakla görevlendirilmiştir (Esen, 2007).

23.07.2004 tarihli 25531 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 13.07.2005 tarihli 25874 Resmî Gazete’de yayımlanan 5393 sayılı Belediye Kanunu belediye teşkilatlarının afetler konusunda görev, yetki ve sorumlulukları belirlendiği düzenlemeler arasında yer almaktadır.

5393 sayılı kanunun 53. maddesinde belediye teşkilatlarının doğal ve insan kaynaklı afetlerden korunmak ve bu afetlerin yıkıcı etkilerini azaltmak amacıyla acil durum planları yapacağı, ekipman ve personellerini hazırlayacağı hüküm altına alınmıştır. Aynı maddenin 4. fıkrasında belediye sınırları dışında bir afet meydana gelmesi durumunda gerekli görülmesi halinde belediye teşkilatının bölgeye destek sağlayabileceği ifade edilmiştir.

5216 sayılı kanunun 7. maddesinde büyükşehir belediyeleri; doğal afetlerle ilgili planları yapmak, gereksinim durumunda diğer afet bölgelerine araç, gereç ve personel desteği vermek, itfaiye ve acil durum hizmetlerini gerçekleştirmek, acil bir durum sonrası çevreye büyük zararlar verme ihtimali

olan patlayıcı ve yanıcı maddelerin üretilip depolandığı yerleri tespit edip denetlemek, konut, işyeri, fabrikalar gibi yapıların doğal afetlere aldığı önlemleri denetlemekle görevlendirilmiştir.

Yine 06.12.2012 tarihli 28489 sayılı Resmi Gazete’de 6360 sayılı On Dört İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun yürürlüğe girmesiyle 5216 sayılı kanuna ek hükümler getirilmiştir. Can ve mal güvenliği için afet riski taşıyan binaların tahliye edilmesi ve yıkılmasının yanında bu konuda ilçe belediyelerinden gelen destek taleplerinin karşılanması bu kanun hükmüyle büyükşehir belediyelerine getirilen görevler arasında yer almaktadır.

Yerel yönetim birimleri afet öncesi süreçte yukarıda yer verilen faaliyetleri gerçekleştirirken afet sonrası süreçte ise itfaiye teşkilatları, teknik personel ve ekipmanlar yardımıyla arama ve kurtarma faaliyetlerine destek olarak afetlere karşı dirençliliği arttırmaktadır.

Türkiye’de ilk kez 13.06.1958 tarihli ve 9931 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 7126 sayılı Sivil Müdafaa Kanunu ile itfaiye teşkilatları, doğal afetler ve büyük yangınlarda zarar azaltma aşamalarında görevlendirilmiştir. 25.07.1995 tarihli ve 22354 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4123 sayılı Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun’un 4. maddesinde ise afet sonrasında gönüllü itfaiye birimlerinin kurulmasına karar verilmiştir (Tural, 2004). 1997 yılında yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu kararı ile Büyükşehir’de bulunan İtfaiye Müdürlükleri İtfaiye Daire Başkanlıklarına dönüştürülmüştür (İZBB, 2020).

21.10.2006 tarihli 26326 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan itfaiye teşkilatının görev ve sorumluluklarını belirleyen Belediye İtfaiye Yönetmeliği bulunmaktadır. Bu yönetmelikte itfaiye teşkilatının afet süreçlerinde görev ve sorumlulukları hüküm altına alınmıştır. Yönetmeliğin 6. maddesinde itfaiye teşkilatının afet durumlarındaki görevleri açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu maddeye göre, yangın ve sel gibi doğal afetlerde ve diğer olağanüstü durumlarda kurtarma çalışmalarına katılmak, patlama, mahsur kalma gibi durumlarda teknik bilgi ve tecrübelerden yararlanılarak ilk yardım faaliyetlerini yürütmek, su üstünde, su altında ve arazide her türlü kurtarma çalışmalarında bulunmak itfaiye teşkilatının afet süreçlerindeki temel sorumlulukları arasında yer almaktadır.

Yukarıdaki mevzuat hükmünde itfaiye teşkilatlarının sadece yangın ve yangın kaynaklı zararların azaltılmasıyla ilgilenmediği su baskınları, depremler gibi doğal afetler ve acil durumlarda arama ve kurtarma çalışmalarında görev aldığı da görülmektedir. 6360 sayılı Kanun’un ilgili maddeleri gereğince büyükşehir belediyelerinin itfaiye dairesi başkanlıklarının görev sınırları il sınırlarına kadar genişleyecek şekilde değiştirilmesi büyükşehir belediyelerinin afet yönetimi sürecindeki önemini önemli ölçüde arttırmıştır.

Bir sonraki bölümde dünya tarihinde bilinen ilk düzenli itfaiye teşkilatı Roma İmparatorluğu'nda 62 ve 192 yılları arasında büyük çaptaki yangınları söndürebilmek için oluşturulmuştur Osmanlı İmparatorluğunda ise ilk kez 1714 yılında İstanbul'da çıkan yangınların verdiği zararların azaltılması amacıyla kurulan (Özgür ve Azaklı, 2001, s. 155-156)

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelemesi EBSCO, SOBIAD, Microsoft Academic, Tr Dizin, ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanları üzerinden itfaiye, afet, afet yönetimi ve bu kelimelerin İngilizce karşılıkları sonucunda çıkan yayınların incelenmesiyle yapılmıştır.

Janssen, Bharosa ve Cresswell (2009) tarafından yapılan çalışmada afet yönetiminde çok paydaşlı bir yapının önemi vurgulanmıştır. Bu paydaşlı yapı içerisinde itfaiye örgütünün önemli olmasının yanında bilgi paylaşımı ve kurumlararası koordinasyonun afet süreçlerindeki önemi belirtilmiştir.

Mladan, Subošić ve Jakovljevic (2012) tarafından yapılan çalışmada acil servis ve itfaiye gibi kurtarma birimlerinin gelecekte yaşayacağı sorunlar üzerinde durulmuştur. Teknolojik gelişmeler nedeniyle yaşanan afetlerinde çeşitlendiğinden dolayı bu tip birimlerin en kötü durumları da düşünerek gelecek odaklı planlar yapmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Restas, Pantya ve Horváth (2015) tarafından yapılan çalışmada yangın afeti özelinde itfaiye teşkilatlarının afetlerde yaşadığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Zaman baskısından dolayı geleneksel karar verme yöntemlerinin yetersiz kalması itfaiye personellerinin afet durumlarında hızlı karar verme yeteneğine sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Üst yöneticilerin kararlarını alırken teorik ve pratik düşünselliği birlikte kullanması gerekliliği çalışmada üzerinde durulan diğer konular arasındadır. Çalışmaların örnekleri arttırılabilmekle birlikte uluslararası düzeyde afet yönetimi ve itfaiye teşkilatı bağlantılı çalışmalar zamanı iyi kullanma, risk yönetimi ve gelecek planlaması üzerine kurulduğu görülmektedir.

Türkiye'de itfaiye ve afet yönetimi ilişkisini ele alan çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde de odak noktanın yangın afeti üzerinde olduğu diğer afet tiplerindeki çalışmaların ise geri planda kaldığı tespit edilmiştir. Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında itfaiye, yangın, yangın söndürücü ve yangın söndürme kuruluşu anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan araştırmada sosyal bilimler alanında itfaiye konusunda yazılan 27 adet tez olduğu görülmektedir. Bu tezlerin önemli bir kısmı itfaiye teşkilatının örgütsel çalışma, yönetim stratejisi ve iş güvenliği uygulamaları üzerine odaklanmaktayken sadece 4 tez itfaiye teşkilatının afet yönetimiyle bağlantısını kurmuştur. Bu tezler içerisinde; Barutçu (2015) çalışmasında Ankara ili özelinde kamu hizmeti veren itfaiye teşkilatının afet yönetimindeki rolü üzerinde durulmuştur. Afet sonrası süreçte vakalara ilk

müdahale anında itfaiye teşkilatının önemi vurgulanmıştır. Ankara İtfaiyesi'nin iş yüküne göre personel eksikliği yaşadığı, itfaiye ile ilgili istatistiklerin sistemli bir şekilde tutulmaması nedeniyle madde ve malzeme eksikliklerin giderilmesinin zorlaştığı ve su baskın afetlerinin son yıllarda Ankara düzeyinde artarak personel sıkıntısı olan itfaiye teşkilatının iş yükünü arttırdığı sonuçlarına varılmıştır. Ay (2016) tarafından yapılan çalışmada ise İstanbul İtfaiyesinin yaşadığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Çalışmada personel ve teçhizat eksikliği, trafik sıkışıklığının yarattığı sorunlar, merkezi bir otorite sisteminin eksikliği ve yönetmeliklerin genel hükümler içermesi üzerinde durulan sorunların başında gelmektedir. Ölmez (2018) tarafından yapılan çalışmada ise itfaiyelerin acil durumlara erişimi üzerinde durulmuştur. Personel eksikliğinin yanında istasyon, teçhizat ve yön bulma araçlarının eksikliği çalışmada vurgulanan başlıklar arasında yer almaktadır.

Konudaki araştırma makaleleri incelendiğinde ise; Adıgüzel (2010) çalışmasında Ankara Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığı'nın afet süreçlerindeki etkinliğini değerlendirmiştir. Çalışmada itfaiye personelinin afetlerle mücadele konusunda yetersiz olduğu, çalışanların yaşlarının mesleği verimli bir şekilde yapmasına engel olacak derecede yüksek olduğu, çalışanların sportif faaliyetlerden uzak olduğu, koruyucu ekipman kullanımında eksiklerin olduğu ve afet sonrası süreçte personeller arasındaki koordinasyon eksikleri vurgulanmıştır.

Yavuz ve Bozatay (2015) tarafından yapılan çalışmada itfaiye hizmetlerinin örgütsel, kaynak problemi ve desteklerden eşit bir şekilde yararlanamama sorunları üzerinde durulmuştur. Örgütün yerel yönetimler bünyesinde faaliyet göstermesi nedeniyle uygulama farklılıkları yaşamasından kaynaklanan sorunların çözülmesi için temel uygulamalarının tek bir merkezden yürütülmesi gerekliliği tavsiyesinde bulunulmuştur.

Vatandaşlar ve Demir (2016) tarafından yapılan çalışmada afet sırasında kritik öneme sahip stratejik yolların etkin müdahale açısından önemine vurgu yapılmıştır. İtfaiyenin olay yerine ulaşmasındaki etkinliğinin ve doğru yol seçiminin zararları azaltma konusundaki önemine vurgu yapılmıştır.

Uygun ve İnal (2019) tarafından yapılan çalışmada afet süreçlerinde itfaiye teşkilatının görev ve sorumluluklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya göre itfaiye teşkilatının hazırlık, müdahale, zarar azaltma aşamalarında çeşitli görevler üstlendiği iyileştirme aşamasında ise aktif olarak rol almadığı sonucuna varılmıştır.

Karadaş ve Çögenli (2020) tarafından yapılan çalışmada ise itfaiye personelinin risk düzeylerine göre alması gereken önlemler üzerinde durulmuştur.

Türkiye gerek iklim özellikleri gerekse jeolojik yapısı nedeniyle afetlere sık sık maruz kalan ve gelecekte de maruz kalacak ülkelerin başında

gelmektedir. Afetlere müdahalenin de ilk olarak yerel yönetim birimleri tarafından gerçekleştirildiği düşünüldüğünde itfaiye ve afet yönetimi ilişkisinin incelendiği çalışmalara önem verilmesi gerekmektedir.

III. İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İTFAİYE DAİRESİ BAŞKANLIĞININ MEVCUT DURUMU

Dünya genelinde itfaiye uygulama örnekleri incelendiğinde merkezi model, merkezi idarenin kontrolünde olan ve merkezi olmayan model olarak üç farklı sınıflandırma olduğu görülmektedir. Bu modeller içerisinde Türkiye’de merkezi olmayan modelin tercih edildiği görülmektedir. Merkezi olmayan modelde merkezi yönetim dışında görevli kılınan birimler itfaiye teşkilatlarına ait görevleri kendi personelleri ve kaynaklarıyla yürütmektedir (Yaman ve Eroğlu, 2018). Bu modelin gerektirdiği gibi Türkiye’de belediye itfaiye teşkilatları; 29.11.2005 tarihli 2006/9809 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde belediye meclisi kararı ile belediye teşkilatlarına bağlı olarak kurulacağı hüküm altına alınmıştır. Bu başlık içerisinde İzmir Büyükşehir Belediyesi içerisinde yer alan itfaiye teşkilatının yapılanması ele alınacaktır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi bünyesinde İtfaiye Dairesi Başkanlığı adıyla örgütlenen birim İtfaiye Denetim ve Önleme Şube Müdürlüğü, İtfaiye Yangın ve Acil Müdahale Şube Müdürlüğü, İtfaiye Planlama ve Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü, İtfaiye Arama Kurtarma ve Afet İşleri Şube Müdürlüğü, İtfaiye Eğitim Şube Müdürlüğü, Sivil Savunma Birimi olarak altı alt birime ayrılmıştır (İZBB, 2020).

İtfaiye Denetim ve Önleme Şube Müdürlüğü: 6360 sayılı yasa uyarınca büyükşehir belediyelerinin artan sorumluluklarının karşılanması amacıyla 30.04.2014 tarihinde 05.394 sayılı meclis kararıyla kurulan müdürlüktür. İzmir Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan bölgelerde yangın kaynaklı zararların en aza indirilmesini sağlamak, konut ve işyerlerinde ortaya çıkma ihtimali olan can ve mal kayıplarını en aza indirmek, itfaiye uygunluk belgeleriyle bağlantılı işleri gerçekleştirmek, patlayıcı ve yanıcı depoların denetlenmesini sağlamak bu müdürlüğün temel görevleri arasında sayılmaktadır (İZBB, 2020a).

İtfaiye Yangın ve Acil Müdahale Şube Müdürlüğü: İzmir Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde acil müdahale gerektiren durumlara müdahale etmekle sorumlu müdürlüktür (İZBB, 2020b).

İtfaiye Planlama ve Destek Hizmetleri Şube Müdürlüğü: İtfaiye hizmetlerinin sunulmasında ortaya çıkan aksaklıkları tespit ederek hizmet sunumundaki verimliliği arttırmayı amaçlayan müdürlüktür (İZBB, 2020c).

İtfaiye Arama Kurtarma ve Afet İşleri Şube Müdürlüğü: 2014 yılında faaliyete başlayan müdürlük patlama, çökme, mahsur kalma gibi durumlarda ilk yardım hizmeti sağlama amacıyla kurulmuştur. İzmir Büyükşehir Belediyesinin

afet planlarının hazırlanmasında da önemli görev üstlenmektedir. Tatbikatların düzenlenmesi ve koordinasyonu da bu müdürlüğün sorumluluğundadır. Müdürlük kamu kurumları özel sektör temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları ile birlikte afet çalışmalarının koordinasyonunu sağlamak ve planlamalarını yapmakla görevlidir (İZBB, 2020d).

İtfaiye Eğitim Şube Müdürlüğü: Müdürlük İtfaiye Dairesi Başkanlığının hizmet içi eğitimlerinden sorumludur. Zaruri itfaiye eğitim programlarının gerçekleştirilmesi, itfaiye teşkilatı olan diğer kamu kurum ve kuruluşlarında sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde eğitimler verilmesi ve itfaiye tazeleme eğitimleri müdürlüğün temel görevleri arasındadır (İZBB, 2020e).

Sivil Savunma Birimi: Sivil savunma ile ilgili servislerin sağlanması ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden sorumlu birimdir (İZBB, 2020f).

Müdürlüklere ek olarak afet süreçlerinde personelin uzmanlaşması ve eğitilmesinin sağlanması amacıyla İtfaiye Arama Kurtarma ve Afet İşleri Şube Müdürlüğü bünyesi altında Arama Kurtarma ve Afet İşleri Koordinatörlüğü, Suda Arama Kurtarma, Dağda Arama Kurtarma ve KBRN Amirlikleri kurulmuştur (İZBB, 2020f). Bu birimlerdeki personeller İzmir şehri dışındaki afetlere de müdahalede buldukları için daha tecrübe sahibi olduklarından afetlerde daha etkin ve verimli çalışabilmektedir. Fakat müdürlüklerdeki personel sayıları karşılaştırıldığında uzmanlaşmış personel eksikliği kendisini ciddi bir şekilde göstermektedir

İtfaiye Dairesi Başkanlığı 2021 yılı Nisan ayı itibarıyla 52 itfaiye grubu, 303 araçlık filosu ve 1308 personeliyle afet ve acil durumlarda çalışmalarına devam etmektedir (İZBB, 2021).

IV. YÖNTEM

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan mülakat (görüşme) yöntemi kullanılmıştır. Mülakat, araştırmacının belirli bir amaca yönelik hazırlanan soruları kullanarak katılımcı bireylerden sözlü iletişim yöntemleri aracılığıyla veri toplama süreci olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir amaca yönelik oluşturulan soruların oluşturduğu bu sistematik yapı mülakat yöntemini sohbetten ayıran temel özellik olarak ifade edilmektedir. Bu yöntem yüz yüze anket yöntemi kullanarak veri toplamaya benzerdir. Ancak uygulanış sürecinde anket yönteminden belirli farklılıkları bulunmaktadır. Görüşme yönteminde görüşülen kişinin bilgileri serbestçe vermesine olanak tanınırken görüşmecinin rolü anket yöntemine göre daha anlamlıdır (Alnıaçık ve İslamoğlu, 2019).

Mülakat yöntemi kullanılan yöntemlerin katılığına göre yapılandırılmı, yarı yapılandırılmı ve yapılandırılmı mülakat olmak üzere 3'e ayrılmaktadır (Yüksek, 2020).

Bu çalışmada yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu görüşme yönteminin amacı katılımcıların yanıtlarının belli sırayla bir araya getirilmesini sağlamaktır. Sorular genellikle spesifik bir alanda veya belli bir yanıt aralığı sunacak şekilde hazırlanmaktadır. Bu görüşmelerde görüşme yapılan kişiden daha önce belirlenmiş belirli soruları cevaplaması istenir (Bryman, 2015). Bu çalışmada sorulan sorulara verilen cevaplar arasında paralelliği ya da farklılığı saptamak ve yapılandırılmamış mülakatlarda ortaya çıkan özneliği ortadan kaldırmak amacıyla yapılandırılmış mülakat yöntemi tercih edilmiştir.

Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde örnek olayların seçiminde araştırmacının yargısı kullanılır. Çalışmaya katılacak bireyler geçmiş afet tecrübesi ve deneyimleri baz alınarak belirlendiğinden dolayı bu örneklem yönteminin seçilmesi uygun görülmüştür (Ural ve Kılıç, 2011). Bu bağlamda katılımcı bireyler İzmir ilinde meydana gelen herhangi bir afette görev alan İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Daire Başkanlığı personelleridir. Bu şartlara uyan 20 adet personelle yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcı K1 - K20 arasındaki değerlerle kodlanmıştır. 1303 itfaiye personeli içerisinde afetlerde görev alan kişi sayısının belli olması, etik kurallar ve edinilen bilgilerin hiçbirinin paylaşılmayacağına ilişkin taahhüt verilmesi nedeniyle katılanların kişisel bilgileri paylaşılmamıştır.

Çalışmanın verileri katılımcı bireylerin kendilerini rahat hissedip düşüncelerini ifade edebilecekleri çalışma ortamlarında (itfaiye istasyonlarında) toplanmıştır. Görüşmeler gerçekleştirilirken katılımcının sözlü ve yazılı yanıtlarını hiçbir çalışma arkadaşının ve amirinin duymaması için gerekli tedbirler alınmıştır. Görüşmeler yaklaşık 10-12 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılarla yapılan görüşmede not alma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın inanılabilirliğini arttırmak amacıyla uzun süreli etkileşim yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı çalışmanın yapıldığı ortamda aktif olarak bulunması gerekmektedir. Bu sayede araştırmacı katılımcıların görüşünü, dilini ve kültürünü anlayarak daha kapsamlı çalışma yapılmasını sağlamaktadır (Başkale, 2016). Araştırmacı bireyin katılımcılarla aynı ortamda bulunması veya aynı yerde çalışması güvene dayalı bir arkadaşlık ilişkisinin oluşmasını sağlayacaktır. Bu ilişki sonucunda ise mülakat sonucunda daha doğru cevaplar alınabilecektir (Houser, 2015).

Bu kapsamda çalışmanın ikinci yazarı, İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Daire Başkanlığında 9 yıldır aktif olarak itfaiye eri görevini sürdürmektedir. Katılımcıları iş arkadaşı olarak birinci dereceden tanımaktadır. Bu sayede gerekli güven ortamı sağlanarak katılımcılardan doğru ve net bilgiler alınmıştır.

Çalışmanın inanılabilirliğini arttırmak amacıyla kullanılan ikinci yöntem katılımcı teyididir. Yöntem katılımcılara elde edilen sonuçların düşüncelerini doğru bir şekilde yansıtıp yansıtmadığı sorulması olarak tanımlanmaktadır. Bu

yöntem katılımcılarla ikinci kez görüşülmesini ve geri bildirim alınarak elde edilen bilgilerin ne derecede doğru anlaşıldığını tespit etmeye yarayan bir yöntemdir (Başkale, 2016, s. 24). Bu kapsamda çalışmada elde edilen veriler akademik bir dile dönüştürülüp metne aktarıldığında katılımcılarla ikinci kez görüşülerek anlam farklılığının önüne geçilmiştir.

Çalışma mülakat yöntemine dayandığından dolayı Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Hukuk Müşavirliğinden 2021/1105 sayılı karar numaralı etik kurul izni alınmıştır.

V. BULGULAR

Bu başlık altında katılımcıların görüşleri gizlilik esasına dayalı bir şekilde K kodu kullanılarak ve bu kodun yanında bir de numara verilerek belirtilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde mülakat yönteminde yer verilen sorulara verilen cevaplar alt problemlere göre gruplanarak sunulmuştur.

Tablo 1: “Herhangi bir afet durumuna karşı afet öncesi hazırlık süreçlerinin (tatbikat, teorik eğitim vd.) yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K3; K6; K7; K11; K12; K13; K17.	Planlama eksikliği
K1; K2; K4; K5; K8; K9; K10; K14; K15; K16; K18; K19; K20.	Pratik eğitim eksikliği
K7; K9; K11; K14; K17; K20.	Tatbikatların etkisiz ve verimsizliği

7 itfaiye personeli planlama eksikliği üzerinde dururken, 13 tanesi de pratik eğitim eksikliği konusuna vurgu yapmıştır. Pratik eğitim ve tatbikatların eksikliği eldeki ekipmanların verimsiz bir şekilde kullanılması sonucunu doğurduğu ifade edilmiştir.

K:18 Teorik eğitimlerin yeterli olduğunu ancak pratik eğitimlerin ve tatbikatların yetersiz olduğunu düşünüyorum.

K:20 Tatbikatların ve tatbikatlarda uygulamaya katılan personelin sayısının yetersiz olması nedeniyle afetlerdeki koordinasyonumuzun eksik kaldığını düşünüyorum.

Tablo 2: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının bina ve istasyonlarının afetlere karşı (deprem, sel vb.) dayanıklı olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K1; K4; K5; K6; K8; K13; K14; K16, K17; K19; K20.	Binaların dayanıksızlığı, yapıların yenilenmesi ihtiyacı
K2; K3; K7; K9; K10; K11; K12; K15; K18.	Yapıların kısmen dayanıklı olduğu ama çeşitli güçlendirmelerin yapılması ihtiyacı

11 itfaiye personeli kötü durumda bulunan bina ve istasyonların sayısının azaltıldığını buna rağmen dayanıksız binaların var olduğunu ifade ederken 9 personelden ise kısmen yeterli yanıtı alınmıştır.

K6: Birçok binamızın yenilenmesine rağmen halen önemli sayıda arkadaşımız eski binalarda çalışmak zorunda kalmaktadır. Yapılan binalar ise ileriye dönük bir bakış açısıyla değil günü kurtarmak için yapılmaktadır.

K8: Binaların dayanıklı olduğunu düşünmüyorum. Bazı istasyonlarda gerekli düzenlemeler yapılmış olsa bile eski binalarda çalışmak zorunda kalan personeller bulunmaktadır. Özellikle 6360 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde büyükşehir belediyesine bağlanan grup binalarının dayanıklılık testinden geçmesi gerektiğini düşünüyorum.

K19: 2010 yılı öncesinde yapılmış olan ve 6360 sayılı kanunla bağlanan itfaiye istasyonlarının kesinlikle sağlıklı ve dayanıksız olduğunu düşünüyorum.

K:20 Kötü koşullarda bulunan itfaiye istasyonu sayısı az olsa da bu itfaiye binalarının iş sağlığı, güvenliği ve afetlere dayanıklılık yönünden dayanıksız olduğunu düşünüyorum.

Tablo 3: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamasında yeterli sayıda bina ve istasyona sahip olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K1; K2; K4; K6; K7; K9; K13; K14; K16; K18; K20.	Binaların sayısal yetersizliği
K1; K2; K3; K4; K6; K8; K10; K13; K14; K18; K19; K20.	Personellerin sayısal yetersizliği
K7; K8; K9; K16; K17; K19.	Ekipmanların sayısal yetersizliği
K5; K11; K12; K15.	Kısmen yeterli

16 itfaiye personeli bina ve özellikle personel eksikliği üzerinde dururken 4 itfaiye personeli ise kısmen yeterli cevabını vermiştir.

K9: Yeterli sayıda olduğunu düşünmüyorum. 6360 sayılı yasa gereği İzmir sınırlarının tümünden sorumlu olan birimin personel, bina ve ekipman sayısını arttırması gerekmektedir.

K13: Yetersiz olduğunu düşünüyorum. 2011 yılına uygun planlarla 2021 yılındaki faaliyetler yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu durum ise artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamamaktadır.

K18: Yetersiz olduğunu düşünüyorum çünkü afetlere ve acil durumlara müdahale aşamasında dünyada ve ülkemizde birçok büyükşehir belediyesindeki itfaiye teşkilatında ekipler 5'er – 6'şar kişiden oluşurken bizde yeni istasyonların açılması ve emekli olan personeller nedeniyle bu durum kritik

seviyelere gelmiş ve bazı istasyonlar 2'şer ya da 3'er kişilik ekipler olarak olaya müdahale etmek zorunda kalmıştır.

K20: İzmir ilinde bazı ilçeler ve mahalleler arası ulaşım mesafelerinin fazla olması nedeniyle tam anlamıyla yeterli sayıda itfaiye istasyonunun ve personelinin olmadığı düşüncesindeyim.

Tablo 4: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamalarında üst-ast ilişkilerinin etkin bir şekilde yürütüldüğünü düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K4; K5; K6; K10; K12; K13; K15; K17; K18; K19.	Emir komuta dengesinin tam olarak sağlanamadığı
K6; K8, K15; K17; K18; K19.	Yanlış, etkin olmayan kararların alındığı
K1; K8; K16.	Koordinasyon eksikliğinin olduğu
K4; K5; K7; K8; K16; K17; K18.	Liyakatsiz personel alımı yapıldığını
K2; K3; K7; K9; K11; K14; K20.	Kısmen yeterli

13 itfaiye personeli etkinsizlik üzerinde görüş bildirirken 7 personel ise kısmen etkin yürütüldüğü cevabını vermiştir.

K6: Kesinlikle düşünmüyorum. En son yaşanan afette¹ bu net bir şekilde anlaşıldı. Ast konumdaki birçok personel üst konumdaki personelden daha bilgili olduğundan dolayı emir-komuta dengesi bozulmuştur. Bu duruma ek olarak üst makamdaki personeller kendisini ön plana çıkartmak için yanlış kararlar verdiği görülmüştür.

K8: Üst-ast ilişkilerinin etkin bir şekilde yürütüldüğünü düşünmüyorum. Son yaşanan deprem sonrası enkaz alanlarında koordinasyon eksikliği üst düzeydeydi. Ekip başları belirleme konusundaki güçlükler ve belirlenen ekip başlarının yetersiz olması nedeniyle afet alanlarında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır.

K18: Üst ast ilişkilerinin etkin bir şekilde yürütülemediği kanaatindeyim. Durumun temel nedeni ise görevde yükselme sınavı olmadan, liyakatsiz bir şekilde rütbe alan personelin kurum içerisinde fazla sayıda olmasıdır.

Soru 5: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamalarında yeterli teknik personele (köpekli arama, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer tehditlerde görev alan personel (KBRN), arama-kurtarma personeli vd.) sahip olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

¹ 11 Kasım 2020 tarihli 6.9 şiddetindeki İzmir Depremi.

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K3; K4; K6; K8; K9; K10; K13; K14; K18; K19.	Teknik-uzman personel eksikliği
K1; K2; K5; K6; K7; K8; K10; K11; K15; K17; K18; K20.	KBRN personel eksikliği
K5; K10; K12; K17.	Köpekli arama personel eksikliği

9 itfaiye personeli teknik personel konusunda eksiklik yaşandığını ifade etmiştir. 12 personel ise KBRN personel eksikliğine özel bir vurgu yapmıştır.

K8: Yeterli teknik personele sahip olduğumuzu düşünmüyorum. İstasyonlardaki en önemli eksikimiz personel eksikliğidir. Bu eksikliğin giderilip doğal afetlerle mücadele konusunda uzman ekip oluşturularak eğitimlere başlanması gerekmektedir.

K9: Personellerin kişisel becerilerini bir kenara koyacak olursak uzmanlaşmış alt görev grupları oluşturulmadan afetlerde yapılabilecek her şey tüm itfaiye personeli tarafından yapıldı. Ancak Arama kurtarma ve KBRN ekipleri halihazırda temel ihtisas grupları değillerdir. Afetlerde görev alacak personeller ihtisas düzeylerine göre seçilmeleri ve görevde kaldıkları süreçte hangi alt grupta yer alacaklarının belli olması gerekirken personel eksikliğinden dolayı bu alt gruplar idari kadrolar tarafından belirlenmektedir.

K19: Alt görev gruplarının kurulmasına rağmen yeterli sayıda eğitim almış ve uzmanlaşmış personelin bulunmadığı düşüncesindeyim.

Tablo 6: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamasında yeterli teknik ekipmana ve teknolojik kaynağa (akustik dinleme cihazı, termal kamera, kurtarma setleri vd.) sahip olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K1; K2; K4; K5; K10; K11; K12; K13; K14; K15; K18.	Teknik ekipman ve teknolojik kaynağın yeterli olduğu
K3; K6; K7; K8; K9; K16; K17; K19; K20.	Teknik ekipman ve teknolojik kaynağın yetersiz olduğu
K4; K10; K12.	Teknik ekipman ve teknolojik kaynağın yeterli olmasına rağmen personelin eksik olduğu

11 itfaiye personeli ekipman ve teknolojik kaynakları yeterli görmekteyken 9 personel kaynakların yetersiz olduğuna vurgu yapmıştır. Kaynakları yeterli gören 11 personelden üçü personel eksikliğinden dolayı ekipmanların verimli kullanılmadığını ifade etmiştir.

K4: Malzeme konusunda yeterli olduğumuzu fakat personel ve lojistik konusunda yetersiz olduğumuzu düşünüyorum.

K12: Yeterli sayıda ekipman ve teknolojik kaynağa sahibiz. Fakat personel ve eğitim eksikliği nedeniyle kaynakların kullanılma verimliliği oldukça düşüktür.

K19: En son yaşadığımız deprem afetinde yıkılan bina sayısının az olması nedeniyle eldeki ekipmanlarımız yeterli düzeydeydi ancak yıkılan bina sayısı daha fazla olsaydı teknik ekipmanlarımızın yetersiz kalacağını düşünüyorum.

K20: Her afet türü için yeterli sayıda teknolojik kaynağa sahip olmadığımız düşüncesindeyim. En son yaşanan İzmir depreminde her enkazda itfaiyeye ait bir akustik dinleme cihazı veya termal kameralarla çalışma yürütülemedi.

Tablo 7: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afetlere müdahale aşamasında, personelin kişisel ihtiyaçlarının (gıda, tuvalet, kıyafet vd.) yeterli düzeyde sağlandığını düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönlerini belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K1; K2; K3; K5; K7; K8; K9; K12; K13; K15; K17.	Yiyecek temininde sorun yaşandığı
K3; K7; K8; K9; K16; K17; K19; K20.	Kişisel koruyucu malzeme temininde sorun yaşandığı
K2; K6; K7; K11; K17; K19.	Dinlenme alanlarının eksik olduğu
K6; K10; K11; K12; K14; K18; K19.	Tuvalet alanlarının eksikliği

20 personelin hepsi çeşitli eksikler yaşandığını ifade etmiştir. Verilen cevaplar kıyafet, kişisel koruyucu ekipman ve yiyecek eksikliği üzerinde yoğunlaşmıştır.

K8: Afet sırasında oluşan koordinasyon eksikleri nedeniyle personel kendi ihtiyaçlarını kendi karşılamak zorunda kalmıştır.

K17:İzmirde yaşanan en son deprem afetinin ilk gününde kişisel koruyucu malzeme ve yemek sıkıntısı yaşadık.

K20: Afetlerde yardıma gelen diğer kamu kurumları ve STK'larda çalışan personeller kadar kaliteli hizmet alamadığımız düşüncesindeyim. Ayrıca kişisel kask ve mont gibi koruyucu ekipmanların yetersiz kaldığını düşünüyorum.

Tablo 8: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamalarında afetten etkilenen bireylerin yanında itfaiye çalışanlarının da fiziksel ve ruhsal açıdan (psikolojik, bedensel vd.) etkilendiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K2; K3; K5; K6; K7; K8; K9; K11; K13 K14; K15; K16; K17; K18; K19; K20.	Ruhsal sorun yaşadığı
K1; K4; K10; K12.	Ruhsal sorun yaşamadığı

16 itfaiye personeli afet sonrası ruhsal açıdan olumsuz bir şekilde etkilendiğini 4 itfaiye personeli etkilenmediğini ifade etmiştir.

K6: Evet afet sonrası ruhsal etkiler yaşadığımı hissediyorum. İtfaiye içerisinde ruhsal sorun yaşayanlara yönelik psikolog ve psikiyatri gibi alanında uzman personelin istihdam edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

K17: Evet özellikle ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan afetler sonrası ruhsal olarak etkilendiğimi düşünüyorum. Büyükşehir Belediyesi bünyesinde afetler sonrası personele destek verecek uzman psikologların bulunması gerektiğini düşünüyorum.

Tablo 9: “İzmir İtfaiye Dairesi Başkanlığının afet sonrası müdahale aşamasında hem itfaiye bünyesinde çalışan personelinin birbiriyle hem de diğer kurumların (AFAD, Sağlık Bakanlığı, TSK, vd.) personelleriyle olan iletişiminin, koordinasyonun ve işbirliğinin yeterli düzeyde olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa eksik yönleri belirtiniz” sorusuna verilen cevaplar

Katılımcılar	Verilen Cevaplar
K1; K3; K4; K11; K13; K14; K18; K19.	Kurum içi iletişim yetersizliği
K1; K2; K4; K6; K15; K17; K19.	Kurumlararası iletişim yetersizliği
K4; K7; K8; K9; K10; K12; K13; K20.	Kurum içi koordinasyon eksikliği
K1; K4; K8; K9; K10; K12; K13; K17; K18; K19; K20.	Kurumlararası koordinasyon eksikliği
K6; K9; K16; K19; K20.	İletişim ekipmanlarının yetersizliği

20 personel çeşitli eksiklikler üzerinde durmuştur. Verilen cevapların koordinasyon ve bilgi paylaşımında eksiklik, iş paylaşımı ve ekipman kullanımı üzerinde yoğunlaşmıştır.

K6: İletişim konusunda kullandığımız cihazlar yetersizdir. Afetlerde hızlı karar alınıp uygulanması amacıyla iletişim cihazlarının yenilenmesi gerekmektedir.

K13: Kurumlar arası iletişim çok yetersizdi. İtfaiye teşkilatının kendi içinde sistematik bir çalışma düzeni olmadığı için diğer kurumlarla sağlıklı bir iletişim kurulamamaktadır.

K:17 Çatı kuruluş AFAD çalışacağımız alanla yeterli bilgilendirmede bulunmamış ve bizim diğer kuruluşlarla olan koordinasyonumuzu sağlayamamıştır.

K:20 STK'lar ve diğer kurumlarla beraber çalışılan alanda iş paylaşımında, ekipman kullanımında ve bilgi paylaşımında aksaklıklar yaşandı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de şiddeti ve sayısı giderek artan afetlere müdahale aşamalarında AFAD gibi üst bir kuruluş olmasına rağmen, bu aşamalarda yardımda bulunan görevli kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları da etkin görevler üstlenmektedir. Günümüzde müdahale aşamasında etkin rol oynayan kamu kurumlarının başında ise itfaiye teşkilatları gelmektedir. Bu teşkilatların afet sonrası süreçlerde yangınlara müdahale etmen yanında arama-kurtarma, nükleer, biyolojik ve kimyasal maddelerden arındırma gibi geniş çapta görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Afetlerde görev yapmış itfaiye personeliyle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan ilk temel sorun kurumlar arasında ve kurum içerisinde işbirliği ve koordinasyon eksikliği olduğu görülmektedir. Cevaplardan da anlaşıldığı üzere İzmir itfaiye teşkilatı içerisinde işbirliği kültürünün yerleşmesi noktasında eksiklikleri olduğu açıktır. Bu eksikliklerin ortadan kaldırılması için afetlerde görevli olan personellerin görev tanımlarının önceden belirlenmesi gerekmektedir. Görev tanımları belirlenen bu personellerin çeşitli platformlarda bir araya getirilerek birlikte çalışma kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Afetlere müdahale aşamalarında iletişimi kolaylaştıracak afet terminolojisinin geliştirilmesi de bu sorunun çözülmesinde büyük bir önem taşımaktadır. Bu terminolojinin hızlı ve etkin kullanımının sağlanması amacıyla yılın belli dönemlerinde eğitim ve tatbikatların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kurum içi eğitimlerin yanında eğitici personellerin yurtdışına gönderilerek eğitim kalitesinin artırılması gerekmektedir. Kurum içi ve kurumlar arası teorik ve uygulamalı eğitim alt yapısının kurulmasıyla birlikte eğitim ve öğretim işbirliği öğrenmede etkililiği arttıracaktır.

Adıgüzel (2010), Barutçu (2015) ve Ölmez (2018)'in çalışmalarında da belirtildiği gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesinde de personel eksikliği yaşandığı sonucuna varılmıştır. Personel sayısındaki eksikliğin etkinlik ve verimliliği düşürdüğü göz önüne alındığında İzmir Büyükşehir Belediyesi yönetimi içerisinde memur, sözleşmeli memur ve norm kadro eksiklikleri göz önüne alınarak ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir. Personel sayısında yaşanan bu aksaklıklar giderilene kadar Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere uluslararası alanda yoğun olarak kullanılan gönüllü itfaiye sistemi uygulamaya geçirilmelidir. AFAD gibi üst bir kuruluş tarafından arama, kurtarma ve olay yeri eğitimleri başta olmak üzere katı standartlar kullanılarak verilen eğitimler sonucunda liyakati

merkeze alarak başarılı kabul edilen bireylerle gönüllü itfaiye sisteminin etkin kılınması önerilmektedir. Gönüllü itfaiye sistemini etkin kılarak eğitilmiş gönüllü bireylerin afete müdahale ekipleriyle uygun bir şekilde çalışmasının sağlanması konusundaki çabaların artırılması gerekmektedir. Afet öncesi, sırası ve sonrası süreçte personel eksikliğinin iyi eğitilmiş gönüllü itfaiyeciler tarafından karşılanarak gönüllü bireyleri toplumsal aktörler olarak görmek kısa vadede sorunların çözülmesine katkıda bulunacaktır. Nitelikli gönüllü personellerin afet müdahale süreçlerinde AFAD ve itfaiye ekiplerinin hiyerarşisi altında çalışması ve bu ekipler tarafından verilecek kurallara harfiyen uymasının sağlanması ortaya çıkma ihtimali olan sorunların önlenmesinde yardımcı olacaktır.

Adıgüzel (2010), Barutçu (2015) ve Ay (2016)'ın çalışmalarında da ifade edildiği gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi'nde de malzeme eksiklikleri olduğu sonucuna varılmıştır. Afetler konusundaki dirençliliğin artırılması için Büyükşehir Belediyesinin stok, depo ve lojistik yönetimine önem vermesi gerekmektedir.

Personeller tarafından ifade edilen bir diğer sorun ise ruhsal durumlara ilişkindir. Can ve mal kaybı yaşanan afetler sonrası psikolojik sorunlar çektiğini belirten personellere yönelik ruhsal destek hizmetlerinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Özellikle bu kadar kritik görevlerde yer alan personellerin ruhsal sağlığının yerinde olması afetlere dirençlilik konusunda oldukça önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel sınırlılığı İzmir itfaiyesinin sorunlarının o kurumda yer alan personelden gelen dönütlere bağlı olarak değerlendirilmesidir. Bu kapsamda afetlerden etkilenip itfaiye hizmetlerinden yararlanan bireylerin bu konudaki düşünceleri başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M.O. (2010). *Ankara Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Dairesi Başkanlığı'nın Afetlere Hazırlık Durumunun Değerlendirilmesi*. (Tıpta uzmanlık tezi), Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ay, R. (2016). *İstanbul İtfaiyesi, İtfaiyenin Sorunları ve Çözüm Yolları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- AFAD. (2019). Kurumsal Raporlar. Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>. 29.05.2021 tarihinde erişim sağlandı.
- AFAD. (2019a). 2019-2023 AFAD Stratejik Planı. Erişim Adresi: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/AFA-D-2019_2023-STRATEJIK-PLAN.pdf. 08.05.2021 tarihinde erişim sağlandı.

- AFAD. (2021). AFAD 2021 Yılı Performans Programı. Erişim Adresi: <https://www.afad.gov.tr/kurumsal-raporlar>. 08.05.2021 tarihinde erişim sağlandı.
- AGCAS. (2020). Prospects. Erişim Adresi: <https://www.prospects.ac.uk/job-profiles/firefighter>. 27.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.
- AKUT. (2021). Tarihçe. Erişim Adresi: <https://www.akut.org.tr/tarihce>. 08.05.2021 tarihinde erişim sağlandı.
- Barutcu, S. (2015). *Afet yönetiminde itfaiyenin rolü: Ankara ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Below, R., Wirtz, A., ve Guha, D. (2009). Disaster Category Classification and peril Terminology for Operational Purposes. Erişim Adresi: <https://www.cred.be/node/564>. 21.04.2022 tarihinde erişim sağlandı.
- Bibby, D. (2005). *Disaster Dictionary. The Definitive Guide to Related Terms, Acronyms and Concepts for Emergency Planning and Operations*. Tulsa: K & M Publishers
- Bryman, A. (2015). *Social Research Methods*. New York: Oxford.
- DRC. (2021). Erişim Adresi: <https://www.drc.udel.edu/about/mission>. 07.05.2021 tarihinde erişim sağlandı.
- Doğan, H. (2019). Afetlerde Kurum ve Kuruluşlar. Doğan Niyazi Özüçelik (ed.). *Afetlerde Acil Tıp Hizmetleri* içinde (s. 83-89). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Ergünay, O. (2005). *Afet Yönetiminde İşbirliği ve Koordinasyonun Önemi, Afet Yönetiminin Temel İlkeleri*, Ankara: JICA.
- Esen, A. (2007). Ülkemizde yerel yönetimlerin afet önleme çalışmaları sorunlar ve öneriler. *TMMOB Afet Sempozyumu*.
- Gökçe, O. Özden Ş ve Demir A. (2008). *Türkiye'de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri*. Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı.
- Houser, J. (2015). *Nursing Research: Reading, Using, and Creating Evidence (3 b.)*. Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- İZBB. (2020). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Birimler/289>
- İZBB. (2020a). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/%C4%B0tfaiye/12/9>. 28.12. 2020 tarihinde erişim sağlandı.

- İZBB. (2020b). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/itfaiye-yangn-ve-acil-mudahale-sube-mudurlugu/24/9>
- İZBB. (2020c). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/itfaiye-arastirma-planlama-koordinasyon-sube-mudurlugu/23/9>.
- İZBB. (2020d). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/itfaiye-arama-kurtarma-ve-afet-isleri-sube-mudurlugu/18/9>. adresinden erişim sağlandı.
- İZBB. (2020e). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/itfaiye-egitim-sube-mudurlugu/20/9>.
- İZBB. (2020f). İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/itfaiye-tantm-ve-kaynak-yonetimi-sube-mudurlugu/19/9>.
- İZBB. (2021). İtfaiye Dairesi Başkanlığı. Erişim Adresi: <https://itfaiye.izmir.bel.tr/tr/Anasayfa>. 19.04.2021 tarihinde erişim sağlandı.
- IFRC. (2020). The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Erişim Adresi: <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/disaster-management/about-disasters/what-is-a-disaster/>. 27.12.2020 tarihinde erişim sağlandı.
- Janssen, M. Lee, J. Bharosa, N. & Cresswell A. (2009). Advances in multi-agency disaster management: Key elements in disaster research. *Information Systems Frontiers* (12), 1-7.
- Karadaş, Y ve Çögenli, M. (2020). İtfaiye çalışanlarının çalışma şartlarına yönelik risk değerlendirmesi ve güvenli çalışma önerileri. *International Journal of Social Science*, 3(1), 115-134.
- Niekerk, D. (2006). *Disaster Risk Reduction, Disaster Risk Management and Disaster Management: Academic Rhetoric or Practical Reality*. Southern Africa: Disaster Management.
- Özgür, H., ve Azaklı, S. (2001). Osmanlı'da yangınlar ve itfaiye hizmetleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 153 - 172.
- Prince, H. (1920). *Catastrophe and Social Change*. New York: Columbia University Faculty of Political Science.
- Restas, A., Pantya, P. & Horváth L. (2015). Disaster management from the viewpoint of fire protection in Hungary. From the effectiveness of fire prevention to the safety of firefighters: Complexity of the firefighters work in crisis situations. *AES Bioflux*, 7(2). 272-276.
- Soydan, E., ve Alpaslan N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*. (7), 53-64.

- Şahin, C. ve Sipahioğlu Ş. (2009). *Doğal Afetler ve Türkiye*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık,
- O'Leary, M. (2006). *The Dictionary of Homeland Security and Defense*. Lincoln: IUniverse.
- Ölmez, İ. (2018). *Antakya'da (Hatay) Ambulans Ve İtfaiyelerin Acil Durumlarda Erişebilirliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, E. (2004). Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da modern itfaiye teşkilatının kuruluşu ve yangın nizamnameleri. *Çağdaş Yönetim Dergisi*. 13(1), 67-91.
- Türker, S. (2009). *Temel İtfaiyecilik ve Yangından Korunma*. Adana: Altınkoza Yayınları.
- Ural, K. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi* Ankara: Detay Yayıncılık
- Uygun, M., ve İnal, E. (2019). Türkiye'nin itfaiye hizmetlerinin acil durum ve afet yönetimi süreçlerine göre değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 4(1), 13-22.
- Vatandaşlar, C ve Demir, M. (2016). Orman yollarının doğal afetlerde acil ulaşım yolu olarak kullanım olanakları. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 66 (2) , 369-378. - <http://dx.doi.org/10.17099/jffiu.63832>
- WHO. (2020). Definitions: emergencies. Erişim Adresi: <https://www.who.int/hac/about/definitions/en/>.
- Yaman, K., ve Eroğlu, A. (2018). Afet Yönetim Sistemi İçinde İtfaiye Hizmetlerinin Rolü. M. Mecek, B. Parlak, ve E. Atasoy (Ed.) *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları* içinde (s. 422-434). Ankara: Nobel Yayıncılık .
- Yavuz, Ö ve Bozatay, Ş. (2015). Türkiye'de itfaiye hizmetlerinin örgütlenmesi ve etkinliği sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 785-804.
- Yeşildal, A. (2020). Doğal afetlerle mücadelede yerel yönetimlerin rolü ve kapasite sorunları: esnek şehir uygulaması. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 87-116.
- Yüksek, A.N.(2020). Nitel bir araştırma tekniği olarak: görüşme. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(56), 547-552.
- Zibulewsky, J.(2001). Defining disaster: the emergency department perspective. *Baylor University. Medical Center*, 14(2), 144-149.

VILFREDO PARETO'NUN İKTİSADİ SOSYOLOJİK DÜŞÜNCE YAPISI VE REFAH İKTİSADINA YANSIMALARI*

Melek AKDOĞAN GEDİK**

ÖZ

İktisatçı ve sosyolog olarak anılan Vilfredo Pareto (1848-1923), iktisat sosyolojisinde kullanılmayan ve sosyolojisinin diğer alanlarında çok az rastlanan bir düşünce biçimini temsil etmektedir. Pareto, sosyolojik bakış açısının temelini oluşturan insan yaşamının mantıksal olmayan kısımlarını vurgulayarak ve toplumdaki dinamiklerle ilgilenecek deneysel örnekler sunmaktadır. Pareto, mantıksal ve mantıksal olmayan davranışlar, tortular ve türemler, elit (seçkinler teorisi), rantiyeciler ve spekülâtörler temelinde sosyolojik teoriler geliştirerek refah iktisadına katkılar sunmaktadır. Toplumlar arasında gelir farklılıklarından hareketle genel bir sosyal eşitsizlik teorisi geliştirmiştir. Pareto'nun yaklaşımı, sınıfsal ayrılıklardan çok bireysel gelire, istatistiklerden çok tüm sosyoekonomik dağılıma, sosyal yapının boşluklarından çok sosyal heterojenliğe ve bireylerin sahip olduğu fırsatlar ve yeteneklerin dağılımından kaynaklı eşitsiz yapıya dikkat çekmektedir. İktisat ve sosyolojiye ortak bir bakış açısı geliştiren Pareto'nun öngörülleri, eşitlik ile ilgili sosyo iktisadi yaklaşımlara öncülük etmektedir. Çalışmamızda iktisat ve sosyolojiye ortak bir bakış açısı getiren Pareto'nun öngörülleri ve refah iktisadına yansımaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Vilfredo Pareto, Sosyoloji, İktisat, Refah İktisadi

---

* Bu çalışma ICHUS tarafından 13-15 Kasım 2020 tarihinde Ankara Milli Kütüphanede düzenlenen 3. İnsan Çalışmaları Kongresinde sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç.Dr. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü
makdogan@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6470-5796>

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

ECONOMIC SOCIOLOGY MENTALITY OF VILFREDO PARETO AND ITS REFLECTIONS ON WELFARE ECONOMICS

ABSTRACT

Vilfredo Pareto (1848-1923), who is referred as an economist and sociologist, represents a mentality which is not used in economics sociology and that is rarely seen in the other fields of sociology. Pareto suggests empirical examples by emphasizing the irrational parts of human life which form the basis of the sociological perspective and by dealing with the dynamics of society. Pareto makes contributions to welfare economics by developing sociological theories based on logical and illogical behaviours, residues and formations, elite (intelligentia), renters and speculators. He developed a general theory of social inequality considering income differences between societies. Pareto's approach underlines individual income rather than class discriminations, the whole of socio-economic distribution rather than the statistics, social heterogeneity rather than the gaps in social structure, and unequal structure due to the distribution of individuals' opportunities and abilities. In this study it has been aimed to evaluate Pareto's foresight, who developed a common perspective on economics and sociology, lead socio-economic approaches about equality and its effects to welfare economics.

Keywords: Vilfredo Pareto, Sociology, Economy, Welfare Economics.

GİRİŞ

Bugünün iktisat sosyolojisi çeşitli felsefi, teorik ve metodolojik izler üzerine inşa edilmiştir. İktisat bilimi sosyolojiye göre birbirine benzer değer ve nitelikleri içeren bir bütünlüğe sahip olması nedeniyle homojen bir yapıya sahiptir. İktisatın bu homojen yapısı Leon Walras (1834-1910), Alfred Marshall (1842-1924) ve diğerleri gibi yaklaşık yüz yıl önce Neo klasik iktisat okulunu oluşturan iktisatçıların eserlerine kadar uzanmaktadır. Çağdaş iktisatçıların çalışmaları ise bu yazarların eserlerine dayanmaktadır. Buna karşılık bazı iktisat sosyologları (Aspers,1999, Swenberg 1998, Tilman, 1997 gibi) klasik iktisat üzerinde çalışmanın faydalı sonuçlar verebileceğine inanmaktaydılar.

Kurumsallaştıkları dönemde disiplinler arası ayrımın bugünkü kadar net olmaması iktisadi düşünürlerin iktisadi sosyolojik bakış açılarının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İtalyan asıllı Vilfredo Pareto (1848-1923) klasik bir düşünür örneğini temsil etmektedir. Literatürde Pareto'nun iktisat sosyolojisine katkısını araştıran veya sosyolog olarak değerlendiren çok az sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Pareto'nun iktisat ve sosyoloji arasında kesin bir ayrım yaptığı tartışılmaktadır. Pareto bu yönüyle hem iktisatçı hem de sosyolog kimliğine sahiptir. Bununla birlikte liberal iktisadi tutumu ve faşizm ile olan ilişkisi sosyologlar arasında göz ardı edilmesinin nedenleri arasında sayılabilir. Sonuçta Pareto'nun, insan hayatının mantık dışı kısmını vurguladığı gerçeği insanların onu daha az incelemesine neden olmuştur.

Bu amaçla çalışmamızda öncelikle Pareto düşüncesinin arka planını ve iktisat ile sosyoloji arasındaki sınırlara ilişkin görüşlerini açıklamaya çalışılacaktır. Çalışmamızın sınırları çerçevesinde birinci bölümde V. Pareto'nun yaşamı ve eserleri, ikinci bölümde bilimsel bakış açısı, üçüncü bölümde iktisadi sosyolojik bakış açısı ve son bölümde iktisadi sosyolojik bakış açısının refah iktisadına yansımaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. VILFREDO PARETO'NUN YAŞAMI VE ESERLERİ

Vilfredo Frederica Damaso Pareto, 15 Temmuz 1848 tarihinde sığınmacı İtalyan bir baba ile Fransız bir annenin çocuğu olarak Fransa'da dünyaya gelmiştir. Vilfredo Pareto'nun ailesinin geçmişi hayatına önemli etkilerde bulunmuştur. Cenova'nın köklü ailelerinden olan baba 1830'larda Cumhuriyetçi fikirleri nedeniyle Fransa'ya yerleşerek, Fransız bir hanımla evlenip aile kurmuştur. Paris'te yaşayan elit bir tüccar ailenin unvan sahibi oğlu olmak, iki dil konuşulan, kültürel seviyesi yüksek bir evde büyümek ve sahip olduğu çevrenin olanaklarından yararlanmak Pareto'nun yaşantısına katkıda bulunmuştur. Bu nitelikler Pareto'nun klasik eğitim görmesine, çevreye uyum becerisi kazanmasına ve yaşadığı yüzyılda kültürel birikiminin artmasına imkan sağlamıştır. Diğer yandan sığınmacı ve sürgün bir babanın oğlu olması itibariyle otokratik yönetime, kurulu düzene karşı düşünce yapısına sahip bir ailede çocukluk çağlarını geçirmesi gelecekteki düşünce yapısının oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Pareto elitlere kuşkucu yaklaşarak statükoya karşı bir tavır sergilemiştir.

1858 yılında Pareto ailesiyle birlikte İtalya'ya dönererek eğitime devam etmiştir. Almış olduğu evrensel kuşkucu kartezyen felsefe, matematik, dil, tarih ve edebiyat dallarında aldığı klasik eğitim Pareto'yu tek bir düşünce okuluna bağımlı kalmaktan kurtararak farklı felsefi görüşler ile entelektüel geleneklerden yararlanmak açısından özgür kalmasını sağlamıştır. (Sarp, 2013, s.92). Torino Üniversitesi Politeknik Enstitüsü'nde mühendislik eğitimi almıştır. Pareto'nun sosyolojik analizlere yaklaşımında, mühendislik öğrencisiyken oluşturduğu epistemolojik bakış açısının etkisi gözlenmektedir. 1869 yılında tamamladığı "Katı Maddelerdeki Dengenin Temel İlkeleri" başlıklı tezinde Pareto epistemolojisini açıkça ortaya koymaktadır (Çelebi, 1990, s.131). Pareto, değişimin kaçınılmaz olduğunu, mevcut birimlerin sonsuz olası bileşimlerinin sonucunun ne olacağını kestirmenin kesin bir yolunun olmadığını ve denetim dışı etkilerin gözlenen sonuçlar yarattığını savunuyordu. Bu olgular ışığında, teori sonuçlanmış durumlar yerine, değişim dinamiklerine, münferit birimlerin davranışları yerine değişimin dinamiklerine ve kümelenmiş olgulara odaklanmalı, en yaygın ya da genel süreçleri destekler görünen prensipleri belirlemeli, dış faktörleri görmezlikten gelmelidir (Powers, 1984, s.11). Pareto'nun almış olduğu mühendislik ve matematik eğitimi, fen bilimlerindeki kavradığı teknikleri, sosyal bilimlere uygulama çabası ve özellikle araştırmalarında kullandığı denge kavramını iktisadi ve siyasal kuram üzerinde

tanımlaması arasında ilişki olduğu gözlenmektedir (Stanley, 2011, s.87). Pareto'ya göre değişim dinamiklerini tanımlama arayışı denge teorisini oluşturmaktadır. Daha sonraları Pareto'nun çalışmaları, kavramları açıklama, genel özellikleri ayırma ve sosyal sistemlerin analizinde dengeli yaklaşımı sağlayan ilkeler bulma yolunda aşamalı bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Powers, 1984, s.12).

Pareto mühendislik eğitimini tamamladıktan sonra 1869-1889 yılları arasında Roma Demiryolu ve Floransa demir üretimi şirketinde danışman, mühendis ve yönetici olarak çalışmıştır. Bu dönemde babasından etkilenerek demokrat, pasifist ve cumhuriyetçi bir tavır sergilemiştir. 1871'de İtalya'nın birleşmesinin ardından, karmaşık ulusal sorunlar, bir ulus politikası oluşturmak ve ulusal kalkınma için yol çizmek için birçok eğitilmiş insanı politik arenaya çekerken Pareto D. Comparetti, A. Linecher, S. Sonnio gibi dönemin önde gelen isimleriyle arkadaşlık etmiştir. 1872'de Floransa'daki Coğrafya akademisine sunduğu "Orantılı Teslimiyet" adlı çalışmasıyla Peruzzi ailesinin beğenisini kazanmıştır. Aynı dönemde Peruzzi'nin ev sahipliğinde toplanan Adam Smith Topluluğu'na katılmıştır. Pareto 33 yaşında serbest ticaretin sözünü sakınmayan bir savunucusu olması nedeniyle Peruzzi bölgesinden parlamentoya aday olmaya karar vermesine rağmen adaylığı başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Powers, 1984, s.12; Çelebi, 1990, s.131; Amoroso, 1938, s.1).

Pareto 1889'da Rus asıllı Dina Bakunin adlı kadınla evlenerek, karısı ve annesiyle Frisole'deki Villa Rosa'ya taşınır. Mühendislik görevinden ayrılarak 1889-1893 yılları arasında zamanının büyük bir bölümü hükümetin iç ve dış siyasetini serbest ticaret ve liberalizm adına eleştiren makaleler yazarak ve klasiklerden çeviriler yaparak geçirmeye başlamıştır. Uzun vadede üniversitede akademik kariyer hedefiyle yorumculuk yapmaya, sosyolojik kavrayışını güçlendirmeye ve sosyal olguların önemli özelliklerini ayırmaya başlamıştır (Çelebi, 1990, s.131).

Maffeo Pantaleoni'nin *Economie Pure* (1889-Saf Ekonomi) adlı eserine verdiği cevapla Pareto iktisat akademisyenleri arasında dikkat çekmiştir. Pantaleoni'nin çalışması Pareto'ya, sosyolojinin mümkün olduğunu ve ekonominin gerçek bir bilim geliştirmenin ilk sosyal sahası olacağını göstererek dönemin aydınlarını heyecanlandıran bir dizi makale yazmasına neden olmuştur. Pareto, kendi tezi kadar, Leon Walras'ın ekonomide denge modellerini kurallara bağlama çabasına girişmiştir. Bu çalışma, Pantaleoni aracılığıyla Pareto'nun 1892'de Lozan Üniversitesine davet edilmesine ve Siyasal İktisat dersleri vermesine neden olmuştur (Amoroso, 1938, s.1; Schumpeter, 1949, s.150; Candela ve Wagner, 2016, s.25).

Pareto, Walras'ın politik iktisat derslerini vermeye başladıktan sonra 1896-1897'de iktisadi olguların karşılıklı bağımlılıklarını tanımlayan *Politik Ekonomi Dersi* adlı eserini yayımlayarak iktisatçılar arasında sağlam bir yer edinmiştir. Pareto çalışmasında iktisadi davranışların denge modellerini

kurallaştırmak için marjinal fayda, arz ve talep fonksiyonlarından yararlanarak iktisadi düşüncede büyük ilerleme kat edilmesine ve optimalite (en iyilik) kavramının araştırmalarda yer almasına neden olmuştur. Pareto aynı zamanda zenginler ve fakirler arasında servetin eşitsiz dağıtıldığını iddia ederek *Politik Ekonomi Dersi* aracılığıyla gelir dağılımı yasasını geliştirmiş ve fakirliğin büyümeyle arttırarak azaltılabileceğini vurgulamıştır (Powers, 1984, s.18).

Pareto, 1901 yılında kaleme aldığı *Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması* başlıklı çalışmasında iktisadi olayların ve olguların sosyo-politik bağlamda değerlendirilmesi gerekliliğini savunmuştur. Pareto, döngüsel değişim gösteren toplumun belirgin özelliklerini tanımlamayış, bu döngülerin hareketinin denge koşullarında açıklamasını yapmayı ve tanımlanmış dengeden çıkan toplumun yapısal özelliklerini göstermeyi amaç edinmiştir. Politik, ekonomik ve sosyal döngülerin karşılıklı bağlılık doğasını tartışarak incelemesini tamamlamıştır. Böylelikle ilk birleşik toplum teorini geliştirmiştir. Pareto ekonomi alanında da ilerleme kaydederek 1906'da *Manuale di Economia Politica (Politik Ekonominin El Kitabı)* adlı eserini yayımladı. 1909-1914 yılları arasında zamanın büyük çoğunu. *Trattato Di Sociologia Generale (Genel Sosyoloji Tezi)* adlı eserine ayırdı. *Genel Sosyoloji Tezi*, Pareto'nun detaylandırılmış seçkinler kuramına ek olarak sosyolojik teorisinin diğer bölümlerini de içeren başlıca çalışması olarak değerlendirilmesine rağmen okuyucu tarafından kolay anlaşılmayan bir niteliğe sahipti. Ancak bu eser sosyal, ekonomik ve politik değişkenlerin, karşılıklı ilişki içinde birbirine bağlandığı sosyal sistem kavramının en güçlü kullanıldığı eser olma özelliğine sahiptir (Zetterberg, 1901, s.10; Chipman, 2002,s.8; Welty, 2016, s.50).

Pareto, her ne kadar okuyucularından büyük tepki alsa da ve hayal kırıklığına uğrasa da İtalya ve dünyada yaşananlar Pareto'nun öngörülerini doğrulamaktadır. Bu dönemde kolay yaşama arzusu yaygınlaşırken, Birinci Dünya Savaşı sonunda zenginlerin çıkarlarının daha çok korunduğu, işçi sınıfın zarara uğradığı bir süreç olarak algılanmıştır. Yaşanan geniş katılımlı grevlerin sonucunda Sosyalist Partiye destek artarken, ulusal hükümet kararsızlıkları nedeniyle iş yapmakta güçlük çekmeye başlamıştır. Toplumsal olarak üst sınıfta yer alanlar işçilerin sosyal devrim yapabileceği kaygısını taşımaya ve İtalyan faşizminin kök salmasına neden olmuştur (Powers, 1984, s.34-35).

Toplum teorisini yoğunlaştırmak ve netleştirmek amacıyla 1920 yılında kaleme aldığı ve *Rivista di Milano* dergisinde yayınlanan makaleler, 1921 yılında *Demokrasi'nin Dönüşümü* adıyla yayımlandı. "*Genellemeler*" *Demokrasi'nin Dönüşümü*'nde yer alan makalelerin ilk dizisi olarak 1920 yılında yayımlandı. 1920'nin sonlarına gelindiğinde "*Genellemeler*", "*Merkezi Otoritenin Çöküşü*", "*Plütokratik Döngü*" ve "*Duygular*" monografi olarak basılmak üzere hazırlandı. Pareto yapmış olduğu çalışmalara bir ek yazarak Faşizmin yükselişi ve Büyük Buhran, öngörülerinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştır (Zetterberg, 1901, s.10; Powers, 1984, s.35; Aron, 2000, s. 386).

Pareto, 1922 yılında geçirdiği kalp rahatsızlığının ardından, ölümünden kısa bir süre önce Mussolini'den aldığı kabul üzerine solcular tarafından Faşist damgası yemiştir. Pareto hayatı boyunca plütokraziye karşı çıkmasına, tarafsız olmasına bütün kesimlerde hipokrazi ve aç gözlülüğe karşı çıkmasına rağmen kimse tarafından sevilmemiştir (Çelebi, 1990, s.133; Powers, 1984, s.41).

Avrupa'nın aydın toplulukları arasında uzun ve verimli bir hayat süren Pareto 19 Ağustos 1923'te yaşamını kaybetmiştir. Yaşamının son yıllarını toplumun üzerinde bilimsel çalışmalar yapmasına rağmen anlaşılmasının ve göz ardı edilmenin verdiği acıyla geçirmiştir.

Genel olarak yaşamı değerlendirildiğinde, seçkin bir aileye mensup olması ve seçkinleri iyi tanıyor olmasının, ailesinin devletin en üst yönetici sınıflarıyla olan ilişkilerinin, ailesinin ve kendisinin siyasi duruşunun Pareto'nun eserleri üzerinde etkileri gözlenmektedir (Sarp, 2013, s.92-93). Powers (1984)'a göre Pareto'dan sonra sosyal bilimlerde çok az ilerleme kaydedilmesi çok sayıda iyi öğrenci, filozof ve toplum tarihçisi olmasına rağmen, Pareto'nun kastettiği anlamda "sosyal bilimci" unvanını hak edebilecek çok az sayıda kişi, Pareto gibi bilimde gelişmeyi, sosyal organizasyonlarda gerçekçi açıdan keşfedilebilir yasalara dayalı olarak görenlere verilmelidir.

II. VILFREDO PARETO'NUN BİLİMSEL BAKIŞ AÇISI

Sosyolojik açıdan Pareto'nun katkılarını değerlendiren farklı bakış açıları söz konusudur. Genelde Pareto'nun çalışmalarının Talcott Parsons (1902-1979)'dan sonra önem kazandığı, Parsons'ın Pareto'ya Weber ve Durkheim kadar önem vermesiyle birlikte tanınmaya başladığı ancak günümüzde bu ilginin azaldığı düşüncesi hakimdir (Ritzer, 1996, s.38). Parsons, toplumu birbirine bağlı parçalardan oluşan bir bütün ve dengede olan bir sistem olarak tanımlayan Pareto'nun sosyolojik düşünce yapısından etkilenmiştir. Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerine, sosyolojinin gelişimine katkıda bulunan ilerleme kuramlarına, pozitivism, evrimcilik, sosyal Darwinizm, hümanist felsefe ve Marksizme yönelttiği eleştirel bakış açısı, kitle demokrasisini küçümsemesi, farklı düşünce ve görüşlere sahip olması nedeniyle sıra dışı sosyolog olarak anılmaktadır. Aydınlanma filozoflarının aksine rasyonel olmayan (insani güdüler gibi) unsurların önemini vurgulamıştır. Toplumun insan doğasından oluşan psikolojik unsurların ve benzeri mekanizmaların bir ürünü olduğuna ilişkin görüşleri Pareto'nun sosyolojik düşünce yapısının temelini belirlemektedir. Pareto'nun sosyolojik bakış açısının temelini oluşturan bu düşünce yapısı devrimci değişimin önemli bir toplumsal dönüşüme neden olacağını savunan Marx'ın görüşlerinin gerçekçi olmadığını göstermek yönüyle, Marx'ın toplumsal değişim kuramına tamamen zıt bir bakış açısı geliştirmiştir (Ritzer, 1996, s.38-41 Aktaran, Suğur, 2011, s.163-164).

A. MANTIKSAL VE MANTIKSAL OLMAYAN EYLEMLER

Pareto, analizlerinde insan davranışlarını mantıksal (mantıklı) ve mantıksal olmayan (mantıksız) olmak üzere iki başlık altında incelemektedir. Mantıksal eylem Weber'in sosyal eylemine paralel bir yapı göstererek amaç araç ilişkisi üzerine kurulmakla birlikte, Pareto, Weber'den farklı olarak objektif bir şekilde doğru olmayı da ekler. Pareto, insanın mantıksal ve mantıksal olmayan eylemlerinin mantıksal deneysel yöntemle bilimsel olarak incelenebileceğini kabul eder. Mantıksal deneysel yöntem, eylemlerdeki mantıksal tutarlılığı ve bu tutarlılığın objektif olgularla bağını dikkate almaktadır. (Fletcher, 1972, s.587) Pareto, ekonomideki rasyonel birey kavramının mantıksal eylemde bulunan, diğer bir ifade biçimiyle, gözlem, deney ve mantıksal nedenler temelinde hareket eden bireyden başladığını, böylelikle kıt imkânların elde edilmesi girişimi olan ekonominin de mantıksal deneysel metodu kullanan bir bilim olduğunu savunmaktadır (Sorokin, 1964,61). Pareto'ya göre mantıksal olmayan, akılcı olmayan eylem, mantıksal eylem dışındaki duygulara, sübjektif tutkulara dayanan, belirli bir hedefe yöneltilen tüm eylemleri kapsamaktadır. Mantıksal olmayan davranışlar, ne mantıksız ne de mantık dışıdır(Fletcher 1972, s.588). Pareto, insanın sosyolojiye mantıksal olmayan eylemlerini analiz edebilmek için ilgi duyar ve mantıksal deneysel metodu insan davranışlarına uygular (Aron,1973, s.85; Sokorin, 1964, s.61; Çelebi, 1990, s.136-138).

Pareto mantıksal olmayan eylemlere ilişkin teorilerin doğruluklarından çok yararlılıkları nedeniyle önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Eylemin mantıksal olabilmesi nesnel gerekçedeki araç-amaç bağıntısının zihindeki araç-amaç bağıntısına uygun olmasına bağlıdır. Öznel ve nesnel bağıntının ya da bu iki bağıntı arasındaki uyumun özelliğini taşımayan eylemler mantıksal olmayan eylemler olarak tanımlanmaktadır. Pareto mantıksal olmayan tüm bu aksiyonları mantıksal deneysel bilim anlayışı ile incelemeyi, böylece gerçeği bulmayı amaçlamakta aynı zamanda belirli grupların hatta tüm bir toplumun çıkarına da ters düşebileceğini ifade etmektedir (Samuels, 2012, s. 31).

Pareto, Mantıksal ve mantıksal olmayan eylem şekillerini ve mantıklı olmayan eylemin alt kategorilerini "*The Treatise*" adlı çalışmasında bir tablo aracılığıyla açıklamaya çalışmıştır.

Tablo 1: Mantıksal ve Mantıksal Olmayan Eylemler

		Davranışın mantıksal bir amacı var mıdır?	
		Nesnel Olarak (a)	Öznel Olarak (b)
I. SINIF	Mantıksal Davranış		
	Nesnel amaç öznel amaçla aynıdır	EVET	EVET
II. SINIF	Mantıksal olmayan davranış		
	1. Grup	HAYIR	HAYIR
	2. Grup	HAYIR	EVET
	3. Grup	EVET	HAYIR
	4. Grup	EVET	EVET
3a, 4b: Eğer özne tanırsa nesnel amacı kabul edebilir			
3a, 4b: Eğer özne tanırsa nesnel amacı kabul etmeyebilir			

Kaynak: Pareto,1966, s.184; Aktaran Sarp, 2013, s.96

Tabloda yer alan “hayır-hayır” türü davranışlar amaç-araç ilişkisinin olmadığını vurgulamaktadır. Buna örnek olarak geleneksel davranış biçimleriyle nezaket gerektiren davranışlar verilebilir. Birey davranışlarını haklı çıkarabilecek nedenlerle savunma yaparken davranışları ikinci gruba geçmektedir (Pareto,1966, s.185). Bu eylem biçiminde nesnel ve öznel olarak mantıklı bir yan söz konusu değildir ve nadiren gözlemlenir. İkinci grupta araç-amaç ilişkisi nesnel olarak yokken, öznel olarak vardır. Davranışın bilinçteki amacı ve bu amaca ulaşabilmek için başvurulan yöntemler dışındaki inanca (doğaüstü, dini, batıl, vs. gibi metafizik beklentiler) dayalı hareketler bu gruba girmektedir. Üçüncü gruptaki davranışlar öznel olarak araç- amaç ilişkisinin olmadığı, ancak nesnel olarak bu ikili ilişkinin olduğu davranış türleridir. Bu tarz davranışlar, nesnel olarak amaca ulaştıracak araçların ne öncesinde ne de davranış sırasında öznel olarak düşünülüp kararlaştırılmadan (göze toz zerresinin girmesini engellemek için kırpmak gibi) uygulandığı türden içgüdüsel eylemlerdir. Dördüncü grupta ise öznel ve nesnel eylemlerin mantıksal bir amacı olmasına rağmen ortaya çıkan sonuca göre davranışlar mantıksal olmayan davranışlar olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, öznel ve nesnel araç-amaç ilişkisi arasında bir uyumsuzluk ya da belirlenemeyen bir uyumsuzluk söz konusudur. Mantıksal olmayan davranış ayrımı içinde en dikkat çekici olarak nitelendirilebilecek bu gruba örnek olarak, Bolşevik devrimcilerin halkın özgürlüğünü sağlayabilmek adına devrim yapmayı hedeflediklerini ve bu nedenle şiddet kullandıklarını, sonrasında ise kuramda öngörülmeyle şekilde otoriter bir rejim kurmaya zorlandıkları verilebilir (Pareto, 1966, s.183; Aron, 2000, s. 327, Aktaran, Sarp, 2013, s.97).

B. TORTULAR VE TÜREMLER

Pareto bireysel eylemlerin temelinde tortu/kalıntı (residu, değişmez eğilimler ve türem/türev (derivation, değişken nedenler) olmak üzere mantıksal olmayan iki önemli ayırmadan bahsetmektedir. Pareto'nun topluma ilişkin değerlendirmelerinde bu iki unsur önem arz etmektedir. Tortular ve türemler bireyin davranışlarını dolaylı olarak da toplumu etkilemektedir. Paretonun sosyolojik bakış açısının temelinde tortular ve türemlerin genel nüfus içindeki dağılımına göre toplumsal sistem dengeye kavuşur (Aron, 2000, s.340; Coses, 2010, s.342).

Tortular, bireysel eylemlerin temel güdülerini olarak, türemler ise bireysel eylemlerin dışsal detayları olarak tanımlanmaktadır. Pareto sosyal eylemlerin gerisinde altı önemli tortu bulunduğunu belirtir. Bu tortular (Zetterberg, 1901, s.11-12);

1. Uyuşma: Macera oluşturma ve maceraya girişme eğilimi
2. Korunma: Güvenliği sağlama ve koruma eğilimi
3. Anlamlılık: Hissedilenleri çeşitli semboller kullanarak açıkça gösterme eğilimi
4. Sosyalleşme: Diğer bireylerle ilişki halinde olma eğilimi
5. Bütünlük: Bireyin kendisi için sağladığı olumlu imajı sürdürme eğilimi
6. Seks: Sosyal olayları erotik olgularla değerlendirme eğilimi

Uyuşma içgüdüleri nesnelere arasında ilişki kurma, sebep sonuç ilişkisi çıkarma, akıl yürütme biçimidir. Uyuşma toplumların entelektüel gelişiminin, zekanın ve uygarlığın belirleyicisi konumundadır. Korunma tortusu bireylerin diğer bireylerle ve çevreyle olan ilişkilerinin devamlılığının sağlanmasında belirleyici unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Korunma uyuşma içgüdülerinin karşıtı olarak değerlendirilebilir. Anlamlılık duyguları dışa dönük davranışlarla açıklama gereksinimi olarak tanımlanmaktadır. Zihnin bir diğer yansıması da zihinsel duyularla belirli tekrarlanan eylemleri (dans, alkış, tören, vs.) güçlendirmektir. Sosyalleşme topluluklarla ilgili kalıntılar olarak anılmaktadır. Bireylerin onaylanma, beğenilme, takdir edilme gibi istekleri söz konusudur. Diğer yandan bireylerin aykırı düşünme dürtüleri de vardır. Sosyalleşme tortusu bu tarz aykırı düşünce biçimlerinin baskı altında tutulmasını ifade etmektedir. Bütünlük kalıntısı bireyin kendilerine bağlı olan kişilerle bağımlılık ilişkilerini tanımlamaktadır. Sosyalleşme kalıntısının tamamlayıcısı niteliğindedir. Seks kalıntısı bireyin cinsel içgüdülerine bağlı olarak felsefi bir metafiziği veya davranış ahlakını geliştirdiği sürece sosyolojik araştırmalara konu edinilmektedir. Pareto, bu kalıntıyı din ile ilişkilendirmektedir. Farklı dinler cinselliğe farklı davranış biçimleri geliştirmişlerdir (Fletcher,1972, s.600-602;

Aron,1973, s.98-103; Pareto,1966, s.237). Pareto sosyolojisinde bu kalıntılardan en çok uyuma ve korunmaya önem vermektedir.

Pareto, birbiriyle ilgili sosyal olguları ve ilişkili teorileri karşılaştırarak yaptığı analizinde insan zihninin şu ortak özelliklere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Toplumdaki bireyler, duyma, düşünme ve eylemlerinde yaşadıkları durumlar karşısında düzenli bağlantılar kurarak bu bağlantıları korumaya çalışmışlardır. Çeşitli sosyal faaliyetlerle zihinsel algı biçimlerini güçlendirerek bir yandan düzen bir yandan da çatışma içinde olmuşlardır. Bireysel güvenliklerini mülkiyet ve sosyal statüleri ile tamamlayarak cinsel istekleri ile motive olmuşlardır (Fletcher, 1972, s.603).

Pareto sosyolojisinde türemler, insan davranışlarının sözlü özelliklere sahip farklı ve değişken araçlardır. Kalıntılar/tortular türemleri belirlemektedir. İdeoloji ya da doğrulama kuramına karşılık Pareto türemleri kullanılmaktadır (Aron, 2000, s.352). Farklı şekillerde gözlenebilen türemler, bireylerin kendi davranışlarını akılcı bir çerçevede inandırıcı kılmaya çalıştıkları ifade biçimidir. Tortular, birçok türem (değer yargısı, dünya görüşü, kuram vs. gibi) oluşturma olanağına sahiptir (Swingewood, 1998, s.201; Slattery, 1991, s.228; Tolan, 1985, s.32-33). Pareto'ya göre eylemi meşrulaştırmada araç olan türemler değişse de eylemin temelini oluşturan kalıntılar değişmediğinden bireyin doğası ve toplumun yapısı değişmemektedir. Coser (2010, s.344)'e göre Pareto yalnızca kuramları ve inanç sistemlerini türemler olarak açıklamamakla birlikte toplumsal değişim ve dinamiklerin de belirleyici rolü olduğunu vurgulamaktadır (Suğur, 2011, s.170).

Birey doğası gereği mantıksal olmayan davranışlarını da mantık sınırları dahilinde açıklamaya çalışır. Türemlerin rolü de bu şekilde açıklanabilir. Türemlerle ilgili bireyin kendi öznel eylemlerini akılcı bir yaklaşımla açıklamak için kullandığı araçları ve bireylerin eylemlerine bir ölçüde akılcı bir görünüm kazandırmakta kullandıkları düşünsel meşrulaştırmalar ve ideolojiler gibi açıklamalarda bulunulabilir (Slatter, 2011, s.28).

Seçilen sözcükler ve vurgulanan kavramlar değişse de, türemler tortuların peşinden gelir. Türemler mantıksal olmayan eylemi güdüleyen tortuları birey kendi akıl düzeyinde ve topluma sunuş biçiminde anlaşılır ve daha kabul edilebilir hale getirmeye çalışır. Meşrulaştırma ve daha akılcı bir hal alma türemlerin temel özellikleridir (Sarp, 2013, s.102).

C. ELİT (YÖNETİCİ SEÇKİNLER) TEORİSİ

Elit teorisinin kökenleri, bu alanda klasikleşmiş elit teorisyenlerinden Pareto, Michels ve Mosca'ya kadar uzanır. Vilfredo Pareto (1968), Roberto Michels (1962)'in yanı sıra Gaetano Mosca (1939) da en önemli klasik elit teorisyenlerinden biri olarak kabul edilir. Moyser (1987, s.5) Michels, Bachrach (1967, s.10) ise Mosca' adını ilk elitist düşünür olarak ön plana çıkarmaktadırlar (Arslan, 2003, s.117; Küçüktağı, 2010, s.21).

Pareto, elit kavramının tanımına açıklık getirmeye çalışarak çalışmalarına başlar. Seçkinler üzerine ilk yazılarında, örneğin 1896-1897 Cours adlı eserinde Pareto, "aristokrasi" terimini (yani "elit" olarak adlandıracağı şeyi) tanımlamanın ve bu grubu yönetici sınıfa bağlamanın zorluklarını gözlemlemiştir. Birkaç yıl sonra, Les Systeme's sosyalistlerin de, nüfuz sahiplerinin, siyasi ve sosyal iktidarın aynı zamanda büyük servet sahibi olma eğiliminde olduğunu kabul ederek, bu sınıfların bir eliti, bir aristokrasiyi oluşturduğunu ifade etmiştir. Ancak "elit" veya "aristokrasi" tanımının sadece etimolojik bir tanımdan ziyade bir sözlük tanımı olacağından endişe ederek sosyal bilimlerde entelektüel bir gelişimin sağlanmasında, böyle bir yaklaşımın gerçekten bilimsel mi yoksa proto-bilimsel bir aşamayı mı işaret ettiğini sorgulamıştır. Nitekim, elitler hakkındaki ilk yazılarında, yalnızca seçkinlerin "gücü" ve "şerefi" olduğunu, elitlerin her zaman yönettiğini varsaymıştır. Pareto'nun konusu elitlerin kendi başına kuramsallaşması, elitlerin dolaşımının bir açıklaması olduğu ölçüde kabul edilebilirdi böylelikle, genel olarak sosyolojide kuramsallaştırılacaksa, bu kesinlikle daha az kabul edilebilir bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır (Welty, 2016, s53-54).

Pareto, bireylerin varoluşları itibariye tam bir eşitliğin söz konusu olmadığını ve bunun topluma ayrışık (heterojen) yansımaları olduğunu vurgulamaktadır. Bu eşitsiz ve ayrışık yapı bazı bireylerin toplumda daha üstün vasıflara sahip olmasına neden olarak toplumun geri kalanını bu tarz niteliklere sahip seçkinlerin yöneteceğini savunmaktadır. Yönetici seçkinler teorisi literatürde Pareto ve Mosca ile anılmakla birlikte ve her ikisi de çalışmalarında Marx'ın yöneten ve yönetilen farkını red ederek yönetici seçkinleri kişisel özelliklerine bağlı olarak değerlendirmişler ve tüm toplumlar için seçkinler tarafından yönetilecekleri gerçeğinin altını çizmişlerdir. Yönetici seçkinleri güçlü kılan özellik halk kitlelerine karşı örgütlü ve birleşik davranmalarıdır.

Pareto, geniş ve dar anlamda iki seçkin tanımı yapmaktadır. Geniş anlamda yapmış olduğu seçkinler tanımı toplumsal seçkinlerin tümünü içeren nitelikteyken, dar anlamda yapmış olduğu seçkin tanımı yalnızca yönetici seçkinleri içermektedir. Pareto, bir toplumda hali hazırda baskın ve iktidar sahibi olan sınıfı yönetici seçkinler olarak tanımlamaktadır. Pareto nüfusu seçkin olmayan alt tabaka ve seçkin olan üst tabaka olmak üzere ikiye ayırır. Seçkin olan üst tabaka da yönetici seçkinler ve yönetici olmayan seçkinler olmak üzere ikiye ayırarak toplumu yönetici seçkinlerin doğası ile özdeşleştirir. Pareto'ya göre alt sınıf yeteneksiz, örgütsüz, ve yönetime ilişkin sorumluluklarını yerine getirme, denetleme ve kontrol konusunda sessiz ve duyarsız kalan bir sınıf olarak değerlendirirken, yönetici seçkinleri de tortu ve türeme dayalı psikolojik yönetim biçimlerine ve araçlara (güç ve hile) dayalı bir ayrıma tabi tutar. Pareto'nun sosyolojik bakış açısına yöre yönetici seçkinler halkı yönetme biçimlerine göre aslanlar ve tilkiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Aslanlar güç kullanarak, tilkiler sinsice ikna ederek toplulukları yönetir. Aslanlara askeri diktatörleri, tilkilere ise Avrupa demokrasilerini örnek vermektedir. Aslanlar

kararlı, açık sözlü ve zalim yönetici seçkin grubunu temsil ederken, tilkiler diplomatik, kurnaz ve yönlendirici yönetici seçkin grubunu temsil etmektedirler.

Pareto'ya göre bireyin yeteneklerine ilişkin özellikler ile birlikte tortuların da eşitsiz dağıldığını ve bu eşitsiz yapının toplulukların itaatkâr yapıya sahip olmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Yönetici grup, kararlı, eylem niteliği olan, yenilikçi, vs. özelliklere sahip tilki ve aslanlar grubunun ortak özelliklerini taşıy nitelikte olmalıdır. Pareto ve Mosca'nın bakış açısına göre demokratik yönetim anlayışı da dahil yönetim biçimlerinin genelinde yönetici seçkinlerin hakim olduğu görüşü vurgulanmaktadır. Devrimlerin tümü bir seçkin grubunun yerine bir başka seçkin grubunun yönetim anlayışının hâkim olmasını ifade etmektedir. Yönetici seçkinler iktidara geldikten bir süre sonra yönetici niteliklerini kaybederek bozulmaya başlarlar. Pareto'nun anlayışına göre tarihsel değişim ileriye dönük değil sınırsız sayıda döngüsel tekrara dayanırken, değişim yönetici seçkinler grubunda gözlenirken toplumun alt kesimlerinde önemli bir dönüşüm söz konusu değildir. Bu döngü aslanların egemenliği ve tilkilerin egemenliğinin sırasıyla yer değiştirmesinden oluşmaktadır (Suğur, 2011, s.171-173, Küçüktağı, 2010, s.23).

D. RANTİYECİLER VE SPEKÜLATÖRLER

Pareto, çıkarları ve duyguları bütünleştirerek iktisadi sosyolojik bir bakış açısı geliştirmiştir. İktisadi sosyolojik bakış açısı iktisat alanında gerçekleşen ve onu etkileyen mantıksız eylemlerden oluşmaktadır. Pareto duyguların iktisadi ve sosyal dengeyi nasıl etkileyebileceğine ilişkin yanıtlar aramaktadır. Bu konuda geliştirdiği düşünceleri rantiyeciler ve spekülâtorlere ilişkin bilinen tartışmasında yer almaktadır. İktisadi alandaki dalgalanmaları açıklamasının altında bu iki türe odaklanan bir analiz yatmaktadır.

Pareto'ya göre iktisadi ölçüğün en üst noktasında bulunanların davranış modelleri toplumsal dengenin sağlanmasına yöneliktir. Kapitalist düzenin iktisadi kurallarına bağlı olarak girişimciler ve tasarruf sahiplerine dönük bir ayırım yaparak iktisadi elitleri spekülâtorler ve rantiyeciler bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Spekülâtorler olarak tanımlanan girişimciler, sabit bir geliri olmaksızın kişisel kurnazlıkları ile gelir kaynaklarının farkına varmak suretiyle gelir elde eden kimselerdir. Rantiyeciler olarak tanımlanan tasarruf sahipleri ise, gelirleri büyük çaplı birleşimlere bağlı olmayan, tasarruflarına dayalı sabit gelir sahibi bireylerdir. Söz konusu iktisadi aktörlerin siyasal süreçlerle ilişkilerine yönelik Pareto bir analiz geliştirmemiş olsa da, temel de spekülâtorler daha az istikrar arayışındayken rantiyeciler istikrarı öncelikli olarak göz önünde bulundurur (Demirel, 2012, s.76-77).

Hem rantiyeciler hem de spekülâtorler parayı hedef aldıklarından ikisi de kapitalist özellikler sergilerler. Pareto tarafından tanımlandığı şekliyle tasarruf sahipleri rantiyeciler ve spekülâtorler iktisadi alanda incelenmesi gereken zıt özelliklere sahip iki gruptur. Rantiyecilerin altında yatan kalıntı sınıf,

grubun sürekliliğini ve kümelerin kalıcılığı anlamına gelmektedir. Bu kalıntının soyut düzeyde ifadesi, bir sistemin, alışkanlığın veya benzerinin kararlılığıdır ve sonuç olarak toplumda muhafazakar bir gücü temsil etmektedir. Paretoya göre rantiyeciler, "gizemli, temkinli, çekingen ruhlar" a sahip olmakla birlikte, sadece tehlikeli girişimlere değil, aynı zamanda tamamen güvende olmama gibi en uzak bir görünüme sahip olan tüm maceralara güvenmemektedirler. Rantiyeciler mülk, devlet ve şirket tahvilleri, ömür boyu gelirler veya spekülasyonların olmadığı emlak ve araziden elde ettikleri faiz geliri elde ederler. Tasarruf sahipleri de dolaylı olarak bu gruba dahildir.

Finer tarafından da belirtildiği gibi, Pareto'nun bir mantıksal olmayan bir eylem olarak tanımladığı tasarruf etmek, J. M. Keynes'in tasarruf eğilimi hakkındaki görüşlerine benzemektedir. Pareto'ya göre spekülörler girişimcilere benzeseler de özdeş değildirler. Pareto zaman zaman iş adamının girişimci ile aynı olduğunu ifade etmektedir. Spekülörler, tasarruf sahiplerinin aksine, "birleştirme içgüdü" olan kalıntılar tarafından yönlendirilmektedir. Spekülörler arasında Weber'in "modern kapitalisti" ve Schumpeter'in "girişimcisi" gibi diğer tarihsel türler de yer almaktadır. Spekülör, genel olarak finansal piyasadaki spekülörleri ve endüstriyel girişimcileri içerecek şekilde tanımlanmıştır (Pareto, 1966, s. 60; Keynes 1936/1973, s.347-48; Zetterberg 1997, s.79, Aktaran, Aspers, 2001, s. 533-534).

Pareto'ya göre spekülörler grup olarak veya sınıf olarak birlikte çalışmamakla birlikte bir uyum içinde hareket ediyormuş gibi görüneceklerdir. Bu eylemler tasarlanmış bir planla sonuçlanmamaktadır. Örneğin hem spekülörler hem de rantiyeciler siyasi alanı etkileyerek kaynaklarını artırmaya çalışmaktadırlar Bu etki, tasarruf sahiplerine ait olan parayı elde etmek için koruyucu tarifeler koymanın veya hükümet harcamalarını artırmanın, işçi sınıfının çıkarına olduğunu iddia eden spekülörler tarafından yapılabilir. Seçkinler arasına girerek, seçkin türleri içindeki duyguların birleşimini değiştirerek kararların farklı sonuçlarına yol açmaktadır. Sonuç olarak, ekonomik alandaki faaliyetlerin politik alanı nasıl etkilediğini ve bunun ekonomiyi nasıl etkileyebileceği vb. gözlemlenebilir. Bu örnek aynı zamanda rantiyeciler ve spekülörler arasındaki çatışmayı da aydınlatmaktadır Pareto, spekülörler ile rantiyeciler arasındaki çatışmanın, kapitalistler ve proleterler arasındaki çatışmadan daha güçlü olabileceğini ifade etmektedir. Çatışma, yüksek faiz isteyen tasarruf sahipleri ile düşük faiz isteyen spekülörler arasındadır. Spekülörlerin değişimi tercih ederken, rantiyecilerin toplumda istikrarı tercih etmesi, bu nedenle sadece ekonomik çatışmaların değil, aynı zamanda sosyal çatışmaların da bir nedenidir (Aspers, 2001, s. 534).

Ancak en önemli sonuç, farklı grupların farklı çıkarları söz konusudur. Bu çıkarlar çatışmalara yol açmaktadır. Bu, neoklasik iktisat teorisine göre uygun olmayan bir tür çatışmadır. Neoklasik teori, aktörlerin aynı çıkarlar tarafından yönlendirildiğini ve dolayısıyla hepsinin para kazanmakla

ilgilendiğini varsaymaktadır. Faiz oranı değişirse, nasıl hareket edeceklerine karar verirken hepsi bu değişikliği göz önünde bulunduracaklardır. O halde neoklasik teori, rasyonel olan yalnızca bir tür kapitalist, homo economicus varsaymaktadır. Aksine, Pareto'nun iktisadi karar birimleri, aynı koşullarla karşılaştıklarında farklı davranmalarına neden olan belirli özelliklere sahiptir (Aspers, 2001, s. 535).

III. VILFREDO PARETO'NUN POLİTİK EKONOMİK BAKIŞ AÇISI

Pareto'nun iktisat sosyolojisi açısından en önemli başarısı iktisadi daha geniş bir bakış açısıyla sosyal çerçeve ile bütünleştirebilmesidir. Bu nedenle, Pareto yalnızca iktisadi bir dengeden bahsetmemekle birlikte, iktisadi dengenin merkezde olduğu bir sosyal sistem dengesini vurgulamaktadır. Sosyal sistem Pareto'nun iktisat ve sosyoloji arasındaki sınırın ötesine nasıl geçtiğini anlamak için anahtar görev üstlenmektedir. Pareto, en önemli sosyolojik çalışması Akıl ve Toplum (Mind and Society)'u yayımlayana kadar bu sınırı net bir şekilde ortaya koyamamıştır. Ancak Cours d'Economic Politique adlı eserinde, farklı disiplinler hakkındaki fikirleri ve bunların birbiriyle nasıl ilişkili olduğu hakkında bilgi veren bir alt yapı oluşturduğu gözlenmektedir. Toplumları oluşturan farklı sınıflar ve gruplar birbiriyle ilişkilidir ve birbirini etkilemektedir. Böylelikle, Pareto'nun sistemler fikri açıkça "biyolojik" bir zemin kazanmaktadır. Dolayısıyla, Pareto'nun dili son derece mekanik olsa bile, çalışmalarının içeriği mekanik değildir. Bireyler tarafından oluşturulan üretim ve servet mübadelesi politik iktisadın çalışma alanıdır. Politik iktisat yalnızca materyal ile ilgili sınırlı bir çalışma alanı değildir. Marshall ve Weber gibi Pareto da iktisadi analizini sosyal olgular ile sonuçlandırmaktadır (Henderson 1937, s. 17; Swedberg 1998; Aspers 1999, s.657).

Pareto analizinde iktisadi fayda yerine, Yunanca kökenli bir kelime olan *ophelimity* kavramını kullanmıştır. İktisadi mal ve hizmetlerden elde edilen haz olarak tanımlanan *ophelimity* kavramının bugünkü iktisat teorisinde fayda kavramına karşılık gelmektedir. Fayda, Pareto'da iktisadi ve iktisadi olmayan şeylerden duyulan tatmin olarak tanımlanarak sosyal bir kavram haline gelmektedir. *Ophelimity*'den farklı olarak faydanın sosyal temelinde bireyler arasında bağımlılıkları gündeme getirmesi yatmaktadır. Pareto'ya göre faydalar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi söz konusuysen, bireysel *ophelimity*'ler birbirinden bağımsızdır. Diğer yandan Pareto, *ophelimity* teorisinde dışsallığın olmadığını varsayarken, fayda kavramı dışsallıkla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır (Tarascio, 1969, s.4-13; Pareto 1971, s.112, Aktaran Albayrak, 2003, s.39).

Ophelimity ile fayda kavramları arasındaki diğer önemli bir fark bireyler fayda ile ilgili tercihlerini sosyal ve politik süreçler aracılığıyla, *ophelimity* tercihlerini ise piyasa aracılığıyla açıklamalarıdır. Tarascio (1969, s.10-16), Pareto'nun sosyal fayda ile toplumsal fayda arasında da ayırım yaptığını

vurgulamaktadır. Sosyal fayda bireysel temele sahipken, toplumsal fayda toplumun bireysel çıkarlarından ayrılan refahı temsil etmektedir. Ancak, Bergson ve Samuelson'un Sosyal Refah Fonksiyonu yaklaşımı Pareto'nun sosyal fayda kavramına benzemekte, bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere ulaşmaya çalışmaktadır. Pareto'nun fayda yerine *ophelimity*'yi kullanmasının arkasında, Pareto'nun yaşadığı dönemde, tüketici davranışını açıklamak için faydanın ölçülebilirliği varsayımını kabul etme zorunluluğu yatmaktadır (Marchionatti ve Gambino, 1997, s. 1334; Tarascio, 1969, s. 6 Aktaran, Albayrak, 2003, s.40).

Pareto, politik iktisadın saf politik iktisat ve uygulamalı politik iktisat olmak üzere ikiye ayrılabilceğini vurgulamakla birlikte, bu düşünce Walras'ı takip ettiği anlamına gelmemektedir (Blaug 1992, s.122–23). Pareto, farklı bireylerin faydalarını toplamının mümkün olmadığını düşündüğünden, tam bir faydadan bahsetmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Saf politik iktisat, soyut rasyonel bireyin davranışlarını incelerken, tümdengelmisel olarak analiz eder ve birkaç deneysel ilkedен yararlanır. İktisadın bir diğer faydası, paranın iktisadi alanda kullanılması ve paranın bir ölçüm aracı olarak hizmet edebilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin sosyolojiyle ilgili bir sorun, olguların birkaçının ölçülmesinin mümkün olmasıdır. Sosyolojide matematiğin sınırlı bir kullanımının olmasının nedeni budur. Sosyolojinin ölçüm yapamaması da ilerlemesinin önünde bir engeldir. Pareto'ya göre saf ekonominin sahip olduğu büyük bilimsel üstünlüklere rağmen gerçekte birkaç sorunu çözebilmektedir. Pareto'nun gerçekliğe saf politik iktisattan daha yakın olan yaklaşımları politik iktisada uygulanmıştır. Gerçekliğin eylemlerini yansıtmadan, uygulamalı iktisat daha somut olayları açıklamayı amaçlamaktadır. Özetle, aradaki fark şu örnekle açıklanabilir: Saf iktisat, yaşamın iktisadi alanındaki paranın işlevini belirlemektedir. Uygulamalı iktisat ise, şu anda var olan parasal sistemleri, geçmişin parasal sistemlerini, dönüşümlerini ve benzerliklerini tanımlamaktadır (Blaug 1992, s. 122–23; Aspens, 2001, s.524).

Böylelikle, saf ve uygulamalı iktisat olmak üzere ayrıştırılan iki iktisat dalına, Pareto sosyolojiyi de eklemektedir. Sosyoloji Pareto'nun ilk yazılarında bir "kalıntı" olarak olumsuz tanımlanmıştır. Pareto'nun sosyoloji tanımına en yakın olanı, genel olarak insan toplumunu incelemesidir. Bu, sosyolojinin iktisat dahil tüm disiplinleri kapsadığı anlamına gelmektedir. Sosyoloji, yukarıda kullanılan para örneğine dönersek, bir araç olarak parayı değil, örneğin, vergi toplama aracı olarak da parayı ele almaktadır. Pareto konuyu daha da açıklığa kavuşturabilmek için saf iktisadın tarifelerin servet üzerindeki doğrudan etkilerini açıklayabileceğini savunmaktadır. Uygulamalı iktisat bu çıkarımı doğrulayabilir; ancak yalnızca sosyoloji, farklı ülkelerin neden farklı tarifelere sahip olduğunu veya neden bazı ülkelerin serbest ticaret altında başarılı olduğunu ve neden bazı ülkelerin koruma altında başarılı olduğunu açıklayabilmektedir. Özetle bu olgu, Pareto'nun politik iktisat ve sosyoloji

arasındaki önem arz eden sınırlara bakış açısını vurgulamaktadır (Aspers, 2001, s.525).

IV. VILFREDO PARETO’NUN İKTİSADİ SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISININ REFAH İKTİSADINA KATKILARI

A. REFAH, SOSYAL REFAH VE REFAH İKTİSADİ KAVRAMLARI

Kökeni Arapçadan gelen refah kelimesi İngilizce’de “Welfare” Fransızca’da “Aisance”, İtalyanca’da “Benessere”, Almanca’da “Wohlergehen” olarak ifade edilmektedir. Türkçe sözcük anlamı olarak refah; saadet, selamet, iyilik, sağlık kavramlarına karşılık gelmektedir. Herhangi bir ülke için refah kavramı, bireyin ve toplumun refahı, servet gibi maddi varlıkları ile parasal varlıklarının reel değerleri olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2009,s.4). Refah bu tanımlamaları itibariyle bireyin mutluluğu için iktisadi olarak neyin iyi olduğu ve bu iyiye nasıl ulaşılacağı ile ilgili sorular bütünüdür.

Arthur Cecil Pigou 1920 yılında kaleme aldığı “Refah İktisadı (The Economics of Welfare)” adlı çalışmasıyla iktisadi alanda refahın analizi konusunda önemli katkılar sunarak refah iktisadının bir olgu olduğunun altını çizmiştir. Vilfredo Pareto, Pigou’dan sonra refahın iktisatla olan sıkı ilişkisini vurgulamaktadır. Bireysel mutluluk ve iyilik olarak tanımlanan refahın toplumsal düzeyde tanımlanması olan sosyal refah, bireylerin refah seviyelerinin toplamı sonucu elde edilen toplumsal refahın elde edilmesidir. Sosyal refahın artması bireysel gelir, fayda ve tatminin artırılabilmesine bağlıdır.

Refah iktisadının gelişimi Myint, Ricardo, Mill ve Marshall’a kadar uzanmakla birlikte refah iktisadi kavramını ilk kez Pigou kullanmıştır. Pigou’nun tanımlamasına göre refah iktisadi her hangi bir toplumun iktisadi refahının artırılmasında rol oynayan etkenler ile ilgilenen bir alandır. Böylelikle, refah iktisadi aracılığıyla bir toplumun refah artışının sağlanabilmesi için önerilerde bulunulur. Toplum farklı seçenekler arasında refahını en çoklayacak tercihlerde bulunur. Refah iktisadi aracılığıyla, toplumsal refahın artırılabilmesi için kaynakların optimal dağılımına ilişkin öneriler geliştirilir. Refahın nasıl ölçüleceği ve kaynakların optimal dağılımı önem arz eden iki sorundur. İktisat teorisi içinde önemli bir yeri olan, refah iktisadi, refahın ne olduğu, toplumun refahı nasıl değerlendirdiği, toplum adına kimin söz sahibi olduğu soruları ile ilgilenmektedir. Bu sorulara cevap sosyal refah fonksiyonları aracılığıyla verilmeye çalışılmaktadır (Nath, 1973, s.11; Eroğlu, 2004, s.138; Price, 1977, s.3).

19. yy. başı itibariyle bireylerin ve toplumların iktisat bilimi içerisinde refah kavramına ilişkin değerlendirmeleri dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm refah iktisadının, klasik refah iktisadi ve yeni refah iktisadi olmak üzere ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Diğer yandan faydanın ölçümü sorunu da refah iktisadi içinde ayrışmalara neden olmuştur. Fleming, refah iktisadını klasik ve

yeni refah iktisadı olarak ayırıştırmaktan ziyade kardinalistler ve ordinalistler olarak bir ayrıma tabi tutmuştur. Marshall ve Pigou gibi isimlerin de içinde yer aldığı kardinalist grup faydanın ölçülebileceği görüşünü savunmaktadırlar. Diğer yandan Kaldor, Hicks, Scitovsky, Little, Lange, Lerner, Sen, Bergson ve Samuelson gibi isimlerin de içinde yer aldığı ordinalist grup faydanın ölçülemeyeceğini, zamanla artma veya azalma yönünde hareket gösterebileceğini iddia etmektedirler. Klasik refah iktisadını benimseyenler sosyal faydayı maddi refah göstergeleri çerçevesinde kardinal düşünce biçimiyle, yeni refah iktisadını benimseyenler ise sosyal refahı kıtlık ve pozitivist bir yaklaşımla ordinal düşünce biçimiyle tanımlamaktadırlar. Klasik refah iktisadı ve yeni refah iktisadı arasındaki temel ayrım faydanın ölçülebilirliğine ve karşılaştırılabilirliğine dayanmaktadır. Farklı varsayımlara dayanmakla birlikte her iki yaklaşımın da temel hedefi toplumsal refahın artırılmasıdır (Stigler, 1943, s.355, Ng, 1979, s.1; Eroğlu, 2004, s.138).

Akalın (1986, s.45) tatmin ve yapabilme olanağını bireysel refah olarak tanımlamaktadır. Bireyin refahı artıyorsa durumunun iyileştiği söylenebilir ve bireyin refahının artmasını belirleyen kendisidir. Bireylerin tatmin ve fayda düzeyleri farklılık gösterdiğinden ve karşılaştırması güç olduğundan subjektif özelliğe sahiptir. Çelebi (2003, s.29)'e göre refah, temelde bireysel olarak daha iyi olma anlamına gelmekle birlikte refah iktisadı bakımından mutluluk ve iyilik hali olarak ifade edilmektedir. Dinler (2002, s.477)'e göre refah, bireyin iktisadi refahı çerçevesinde değerlendirilmekte ve bireyin belirli bir zaman aralığında tükettiği mal ve hizmetlerden sağladığı fayda ile ilişkilendirilmektedir. Böylelikle bireyin, iktisadi refahı, mal ve hizmetlerden elde ettiği faydaya göre belirlenmektedir (Özcan, 2009, s.5).

Sosyal refah, refahın bireysel düzeyden toplumsal düzeye taşınması için bir amaç olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal refahın oluşumunu bireysel refah düzeyleri belirlemektedir. Sosyal refah, toplumu oluşturan bireylerin gelir artışına bağlı olarak fayda ve tatmin seviyelerindeki artışı ifade etmektedir. Bireysel refah düzeyinden toplumsal refah düzeyine doğru yapılacak bir değerlendirmede toplumsal değer yargılarına gereksinim duyulmaktadır. Toplumsal olarak herkesin refah seviyesi korunur, daha iyileştirilebilir veya refah dağılımı adaletli bir şekilde gerçekleştirilebilirse sosyal refah artışı sağlanabilir (Mishan, 1969, s.23).

Bu noktada, sosyal refahın daha iyi anlaşılabilmesi için kaynak dağılımında etkinliğin ve gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi önem arz eden konulardır. Kamu politikaları tartışmalarının temelinde etkinlik ve adaletin sağlanması yatmaktadır. Etkinlik ve adalet arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Etkin olan bir kaynak dağılımı, gelir dağılımında adaleti sağlayamazken, diğer yandan adil bir gelir dağılımının sağlandığı durumda kaynakların etkin dağılmadığı sonucuna ulaşılabilir. Sosyal refahın

sağlanabilmesinde etkinlik ve adalet arasında bir tercih yapılması söz konusu olabilir.

Yaygın yazında sosyal refah yaklaşımları, faydacı ahlak ve Rawls yaklaşımları çerçevesinde analiz edilmektedir. Jeremy Bentham (1748-1832), faydacı ahlak yaklaşımının öncülerindedir. Bentham mutluluğu iktisadi gayretin ve toplumsal örgütlenmenin ölçümü ve hedonizmin uzantısı olarak tanımlamaktadır. Bentham'a göre en çok insanın en yüksek düzeyde mutlu olabilmesi sağlanmalıdır. Bentham, bireysel faydacı ahlak anlayışından hareketle faydacı devlet anlayışını geliştirmiştir. Böylelikle, bireyin "doğal haklarının" bulunmayışı ve "bırakınız yapsınlar" gibi iktisadi bakımdan iki önemli kurama ulaşmıştır. Bentham bu düşünce tarzı ile "toplumsal sözleşme"nin olmadığını altını çizerek bireyci görüşü ortaya koymaktadır. Bireyler menfaatlerine uygun mal ve hizmet tercihlerinde devlet müdahalesine gerek duymaz ve kendi tercihlerinin fayda açısından en iyisi olduğu kanaatindedirler. Bentham'a göre insan, davranışlarını haz ve acı olmak üzere iki evrensel güdü çerçevesinde yönetmektedir.

Toplumsal mutluluğun sağlanabilmesinin arkasında bireyin acıdan kaçıp hazzı ulaşma gayreti yatmaktadır. Bentham, toplumdaki bireylerin teker teker faydalarının toplanması sonucunda sosyal refaha ulaşabileceğini vurgulamaktadır. Böylelikle, sosyal refah ve sosyal fayda eş anlamlı bir hal almaktadır. Sosyal refahın sağlanabilmesinde toplam fayda artışı olarak tanımlanan etkinlik rol almaktadır. Diğer yandan, faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği konusunda da iktisatçılar arasında bir fikir birliği söz konusu değildir. Ordinal iktisatçılar farksızlık eğrileri aracılığıyla faydanın ölçülebileceğini, kardinal iktisatçılar faydanın ölçülemeyeceğini savunmaktadırlar. Kardinal faydacılara göre sosyal refah artışı, gelirin marjinal faydası düşük olan bireyden gelirin marjinal faydası yüksek olan bireye gelir geçişi ile sağlanabilmektedir. Benthamcı yaklaşım faydanın ölçülemeyeceği vurgusu nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Diğer yandan Rawls, sosyal refahı bireysel durumları benzer olmayan bireylerin, fayda düzeylerinin karşılaştırılması çerçevesinde analiz etmekte ve toplumdaki en düşük refah düzeyine sahip olan bireye göre açıklamaktadır. Sosyal refah, toplumda en kötü durumda olan bireyin refahının yükseltilmesidir. Rawls'a göre iyi durumda olan bireylerin faydalarının artması, sosyal refahın iyileşmesine katkı sağlamazken, kötü durumda olan kişinin faydasının artırılması gerekmektedir (Özcan, 2009, s.8; Karaş, 2019, s.72-76; Selen ve Karas, 2018, s.981-982).

Sosyal Refah Fonksiyonu, bireysel refah fonksiyonlarından yola çıkarak sosyal refahın tanımlanması ve sosyal refahın en üst seviyeye ulaştırılması amacına bir araç olma görevini üstlenmektedir. Herhangi bir topluma ait iktisadi düzenlemede optimaliteye ilişkin öngörünün, refah fonksiyonu çerçevesinde ifade edilebileceği düşünülmektedir. Böylelikle, sosyal refah fonksiyonları iktisadi refahın tanımlanabilmesinde soyut bir araç işlevi görmektedir Sosyal

refah fonksiyonu aracılığıyla bir toplumun sosyal politikalarına ilişkin fikir sahibi olunabilir. Arrow'a göre bireysel refah fonksiyonlarının toplanması sonucunda elde edilen sosyal refah fonksiyonu toplumun çoğunluğunun tercih durumlarına ilişkin sıralamasını gösteren bir kural ve yöntemler bütünüdür. Sosyal refah fonksiyonunun tanımlanabilmesinde bireyin yaşadığı toplumun, ne kadar bireyci değer yargılarına sahip olduğu önemli rol oynamaktadır. Bergson, üretim ve bireysel kayıtsızlık eğrilerinin iktisadi refah fonksiyonunun oluşturulmasında önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Refaha ilişkin ilkelerin toplumun baskın değerlerini yansıtması gerekirken, Bergson her hangi bir toplum için baskın değerlerinin ve bireyin farksızlık fonksiyonlarının genel özelliklerini belirlenmesi gerekliliğinin altını çizmektedir (Nath, 1975, s.25-26; Little, 1965, s.118- 122; Bergson, 1938, s.322-323).

B. VILFREDO PARETO'NUN REFAH İKTİSADINA KATKILARI

Pareto'nun refah iktisadına olan ilgisi, iktisat, politik ve sosyal konularda serbest ticareti ve özgürlüğü destekleyen kişisel politik görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Liberal bir ekonominin, yeni ve Ricardocu olmayan kriterlere göre, devlet müdahalesinin önemli rol oynadığı bir ekonomiden daha iyi olduğunu göstermek için saf ekonominin araçlarını uygulamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, araştırmasının önemli ve beklenmedik sonuçlarından biri, saf ekonominin tek başına uygulanmasının, liberal ekonominin sosyalist bir ekonomiye göre üstünlüğünü tesis etmekten aciz olduğunu göstermesidir. Pareto'nun, refah sorunlarıyla ilgili çalışmalarındaki yenilikler arasında bir dizi kavramsal ve terminolojik açıklama söz konusudur. Bu açıklamalar arasında, ekonomide toplum için en çok ofemilite (ophelimity) tanımı ve sosyolojide toplum için en çok fayda tanımı yer almaktadır (Mornati, 2013, s.66).

V. Pareto, fayda teorisi ve tüketici davranışlarına ilişkin bakış açısıyla ordinal fayda kavramının gelişiminin öncülüğünü yapmıştır. Benthamcı faydacı ahlak anlayışı temelli Pareto optimumu kavramının literatüre girmesi Little'ın eserinde Pareto'ya atıfta bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Pareto'nun temel felsefesi sosyal refahı bireyci bir bakış açısıyla ele alırken organik devlet görüşünü sorgulayan bir düşünceye dayanmakla birlikte birey ve toplumun çıkarları arasındaki ilişki üzerine şekillenmektedir.

1899'un sonu ile 1900'ün başları arasında, birinci nesil marjinalist-hedonistlerden ayrılan Pareto, çağdaş iktisat bilimine temel miras olarak kabul edilecek iki temel ve farklı hedefin peşinden gitmiştir. Bu hedeflerden birincisi Kardinalist Edgeworth'ün kayıtsızlık eğrilerini sıralı eğrilere dönüştürerek sıralılık veya bir kardinalin sıralı fayda fonksiyonu ile değiştirilmesi, ikincisi ise ofelimitenin bir tercihler endeksi olarak yorumlanması veya seçim ve denge kuramının hedonizmden bağımsız bir hal almasıdır. 1899 yılı dönüm noktasında Pareto, iktisat teorisi anlayışını faydayı ölçmek zorunda kalmadan tercihler

gerçeği üzerine inşa etmiştir (Pareto, 1984, s. 290-291, Aktaran, Bruni, 2010,93-94).

Literatürde yer alan genel tanım itibariyle, Pareto optimumu “hiçbir bireyin refahının diğer bireylerin refahlarını azaltmadan arttırmanın mümkün olmadığı durumu” ifade etmektedir. Bu koşulların gerçekleştiği durumda piyasa ekonomisi koşullarında optimum toplum refahına ulaşılabildiği söylenebilir. Toplumun refahının piyasa ekonomisi koşullarında optimum seviyeye ulaştığı durumda devletin iktisadi sürece müdahale etmesine gerek yoktur. Refah iktisadi teorisyenlerine göre bu durum ancak ve ancak tam rekabet piyasası koşullarında sağlanabilecektir. Piyasa ekonomisi içinde tam rekabet piyasası koşullarının tam olarak sağlanamaması optimal kaynak dağılımının düzenlenmesinde devlete önemli sorumluluklar yüklemektedir. Pareto’ya göre sosyal refahın sağlanabilmesi fiyat mekanizması ve kaynak dağılımında etkinlik aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Pareto, gelir seviyesi düşük bireylerin iktisadi durumu kötüleşmeden gelir seviyesi yüksek bireylerin refahlarında ortaya çıkan artışları da sosyal refah artışı olarak değerlendirmektedir. İktisadi kaynakların etkin dağılımı toplumsal refahın arttırılmasında önemli rol oynamakla birlikte Pareto Optimum koşulların sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Pareto Optimumunun sağlanabilmesinde etkinlik (tüketim, üretim, genel) koşullarının sağlanması gerekmektedir. Pareto optimum tüketim düzeyinin sağlanabilmesi farksızlık eğrisi ve bütçe doğrusu eğrilerinin eğimlerinin, iki mal arasındaki fiyat ve marjinal ikame oranlarının birbirine eşitlenmesi durumunda gerçekleşmektedir. Pareto optimum üretim düzeyinin sağlanabilmesi için mevcut üretim faktörleriyle bir malın üretim miktarının artması (diğer malların üretim miktarı sabitken) sosyal refahta artışına neden olmaktadır. Genel olarak Pareto optimum ise tüm bireyle için iki mal arasındaki marjinal ikame aynı iki mal arasındaki marjinal dönüşüm oranına eşit olması koşulunda sağlanabilmektedir.

Pareto optimalitenin özellikle V. Pareto'nun temel yaklaşımları olan faydanın sıralı olması, kamu müdahalesizliği savunusu, karşıt güçlerin mücadelesi ve sürekli denge haline yönelim gibi noktalarda önemli düzeyde iktisadi karşılığı bulunmaktadır.

Paretocu refah iktisadi “optimum”, “iyi” gibi önermelerde bulunduğu için tartışmalı değer yargıları üzerinden ifade edilmektedir. . Bireyi, zevki, faydayı veya bir nesnenin tercih edilebilirliğini belirlemede en yetkin kişi olarak ifade eden ilk değer yargısı, çıkış noktası bireyi alan metodolojik bireycilikten kaynaklanmaktadır. Ancak refah iktisadi gerçekte toplum refahıyla ilgilendiğinden, ahlaki yargılara da ihtiyaç duyulmaktadır. Pareto ilkesi, sosyal refahı bireysel yaklaşımla oluşturmaktadır Böylelikle sosyal fayda fonksiyonları bireysel fayda fonksiyonları üzerinden tanımlanmaktadır. Böylelikle ikinci değer yargısına göre, toplum refahı devlet ya da toplum yerine kendini gerçekleştirebilen bireylerin refahına bağlıdır. Bu ifadenin matematiksel karşılığı

Bergson'ın sosyal refah fonksiyonlarıdır. Üçüncü değer yargısı, bireysel refahı etkileyen iktisadi olmayan nedenlerin ihmal edilmesidir. Geleneksel Paretocu refah iktisadının en temel varsayımlardan birisi dışsallıkların olmadığıdır. Bireysel refah piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlere, bireyin servetine, boş zamanına bağlıdır. Son değer yargısı ise en azından tek bir kişinin gerçek geliri artıyor, başka kimsenin geliri azalmıyorsa toplum refahı artacaktır, şeklindeki Pareto iyileşme tanımlamasıdır. Kaldor ve Hicks tarafından geliştirilen telafi testleri, Bergson ve Samuelson'un sosyal refah fonksiyonları yaklaşımları ve sosyal seçim teorisi ile Paretocu refah iktisadının konu alanı genişletilerek toplum refahının en çoklaştırılmasına ve iktisadi optimumun nasıl sağlanacağı konusunda refah iktisadına katkılar sağlanmıştır (Albayrak, 2003, s.25).

SONUÇ

İtalyan bir baba ile Fransız bir annenin çocuğu olarak Fransa'da dünyaya gelen Vilfredo Pareto'nun ailesinin geçmişi hayatına önemli etkilerde bulunmuştur. Ticaret ile uğraşan seçkin bir ailenin oğlu olmak, iki dil konuşulan, kültürel seviyesi yüksek bir evde büyümek ve sahip olduğu çevrenin imkanlarından faydalanmak Pareto'nun yaşantısına katkılar sağlayarak, Pareto'nun klasik eğitim görmesine, çevreye uyum becerisi kazanmasına ve yaşadığı yüzyılda kültürel birikiminin artmasını mümkün kılmıştır. Pareto'nun almış olduğu mühendislik ve matematik eğitimi, fen bilimlerindeki kavradığı teknikleri sosyal bilimlere uygulama çabası ve özellikle araştırmalarında kullandığı denge kavramını iktisadi ve siyasal kuram üzerinde tanımlaması arasında ilişki olduğu gözlenmektedir. Pareto'ya göre değişim dinamiklerini tanımlama arayışı denge teorisini oluşturmaktadır. Daha sonraları Pareto'nun çalışmaları, kavramları açıklama, genel özellikleri ayırma ve sosyal sistemlerin analizinde dengeci yaklaşımı sağlayan ilkeler bulma yolunda aşamalı bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Pareto, sosyoloji tarihinde özel bir konuma sahip olmakla birlikte çalışmaları Raymond Aron (1967/1999), Lawrence J. Henderson (1935), George Homans (Homans ve Curtis, 1970), Gerhard Lenski (1966), Joseph Lopreato (1964, 1965) dahil olmak üzere bir dizi sosyoloğu derinden etkilemiştir. Diğer yandan, Sorokin (1928), Gurvitch (1966), Talcott Parsons (1968), Coser (1977) ve Powers (1987) gibi Amerikalı ve Avrupalı pek çok sosyolog Pareto'nun fikirlerine karşı çıkmışlardır (Nielsen, 2007, 634-635).

Pareto'nun iktisat ve sosyoloji arasında açık bir ayrım yaptığı ve düşüncesinin, iktisadi döngüler fikri ve girişimcinin rolü gibi evrimsel yönlerini vurgulaması gerektiği görüşü bir kenara bırakılırsa, yaklaşımının iki boyutla ilişkili olarak anlaşılabilceği ileri sürülmektedir. Bu iki boyut davranış için mantıksal kanıt düzeyi ve faaliyet alanı olarak tanımlanmakla birlikte iktisat ve sosyolojik bakış açısı arasında da bir sınır oluşturmaktadır.

Bu sınır aynı zamanda, iktisadın kullandığı yaklaşımın, Paretoyu yaklaşıma kıyasla bir basitleştirme olduğu anlamına gelmektedir. Gerçek insan dışında, iktisadi insan, analitik olarak neoklasik iktisadi çalışmalar için analiz edilir. Ancak Pareto, deneysel çalışmalar için bunun nadiren yeterli olacağını, bilim adamının öznel ilgiyi hesaba katması gerektiğini çünkü sonunda insanın nasıl davranacağına bunlar karar vereceğini vurgulamaktadır. Pareto, sadece farklı tipteki aktörlere değil, aynı zamanda iktisat alanında neoklasik teori tarafından kavranamayacak güdülerle hareket eden aktörlerle de ilgilenmektedir. Dolayısıyla aktörler, bir kimlik oluşturmak, arkadaş edinmek, çocukları için tasarruf etmek veya belirli bir dine inandıkları için iktisadi alanda hareket edebilirler. Böylelikle, bireylerin dar bir rasyonel seçim bakış açısının öngördüğü şekilde hareket edemeyecekleri durumlar söz konusu olabilir. İktisadi davranışın altında yatan açıklama bu nedenle mantıklı değil, mantıksızdır. Pareto'nun düşüncesinin duyguları, beğenileri ve benzer kavramları kullanan sosyolojik akışlarla ilişkili olabileceği veya hatta bu akımlar için bir ölçüt olarak işlev görebileceği anlamına gelmektedir.

Pareto'ya göre, mantık dışı davranışlara dayalı açıklamalar fikri davranışları kolaylıkla daha ileri götürülebilir. İktisat teorileri, bazı iktisatçıların açıklamalarından daha az mantıksal-deneysel bir yapıya sahiptir ve böylelikle iktisadi bilginin sosyolojik analizi için bir alan açılmasına imkan sağlar. Pareto, iktisadi teorilerin belirli eylemlerin mantıklı görünmesini sağlamak için kullanılan türemler olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, borsa komisyoncuları tarafından kullanılan teoriler (türemler) her zaman deneysel-mantıksal karakter bilgisine dayanmamaktadır. Dahası, komisyoncuların bu teorileri piyasayı etkilemek için kullanmaları mümkündür veya teoriler kendi duygularının ifadeleri bile olabilir. Bunlar, deneysel çalışmalar için Pareto'nun yaklaşımı kullanılırsa ele alınabilecek tipik araştırma konularıdır.

Pareto, mantıksal ve mantıksal olmayan davranışlar, tortular ve türemler, elit (seçkinler teorisi) , rantiyeciler ve spekülörler temelinde oluşturduğu sosyolojik teoriler çerçevesinde refah iktisadına katkılar sunmaktadır. Pareto optimumu olarak literatürde yer alan refah dengesi “hiçbir bireyin refahının diğer bireylerin refahlarını azaltmadan arttırmanın mümkün olmadığı durum” olarak ifade edilmektedir. Bu koşulların sağlandığı piyasa ekonomisi koşullarında, optimum düzeyde toplum refahına ulaşılabilirdiği söylenebilir. Toplumun optimum düzeye ulaştığı durumda devletin iktisadi sürece müdahale etmesine gerek yoktur. Refah iktisadi teorisyenlerine göre bu durum, tam rekabet piyasası koşullarında sağlanabilecektir. Piyasa ekonomisi içinde tam rekabet piyasası koşullarının tam olarak sağlanamaması optimal kaynak dağılımının düzenlenmesinde devlete önemli sorumluluklar yüklemektedir. Pareto'ya göre sosyal refahın sağlanabilmesi fiyat mekanizması ve kaynak dağılımında etkinlik aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Pareto, gelir seviyesi düşük bireylerin iktisadi durumu kötüleşmeden gelir seviyesi yüksek bireylerin refahlarında ortaya çıkan artışları da sosyal refah artışı olarak

değerlendirmektedir. İktisadi kaynakların etkin dağılımı toplumsal refahın artırılmasında önemli rol oynamakla birlikte, Pareto Optimum koşulların sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu yönüyle, Pareto'nun yaklaşımı, çoğu sosyolog ve ekonomistten tamamen farklı bir bakış açısından topluma baktığı için oldukça benzersiz bir niteliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (1986). *Kamu Ekonomisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Albayrak, Ö. (2003). *Refah İktisadının Teorik Temelleri Piyasa ve Refah İlişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Amoroso, L. (1938). Vilfredo Pareto, *Econometrica*, 6(1), 1-21.
- Aron, R. (1973). *Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar* (Çeviren: Feyzi Yalım), Ankara: Ağaç - İş Matbaası.
- Aron, R. (2000). *Sosyolojinin Düşünce Evreleri* (Çeviren: Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit teorisi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 115-135.
- Aspers, P. (1999). The sociology of Alfred Marshall, An Overview, *American Journal of Economics and Sociology*, 58(4), 651-667.
- Aspers, P. (2001). Crossing the Boundary of Economics and Sociology, The Case of Vilfredo Pareto, *American Journal of Economics and Sociology*, 60(2), 519-545.
- Bachrach, P. & M. Baratz, M. (1962). Two Faces of Power. *American Political Science Review*, 56(4), 947-952.
- Bergson, A. (1938), Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics, *The Quarterly Journal of Economics*, 52, 310-334.
- Blaug, M. (1992). *The Methodology of Economics, or, How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruni, L. (2010) Pareto's legacy in modern economics: The case of psychology, *Revue Europeenne des Sciences Sociales, European Journal of Social Sciences*, XLVIII-146, 93-111.
- Candela, R. A. & R. E. Wagner. (2016). Vilfredo Pareto's Theory of Action: An Alternative to Behavioral Economics. *Il Pensiero Economico Italiano* 24 (2), 15-28.

- Chipman, J. S. (2002). Pareto: Manuel of Political Economy, <http://users.econ.umn.edu/~jchipman/DALLOZ5.pdf> (Erişim Tarihi: 27.08.2020).
- Coser, L. A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler*, Ankara: De Ki Basım Yayımları.
- Çelebi, A.K. (2003). *Liberal Ekonomik Düşünce ve Kamu Kesiminin Büyüklüğü Sorunu*, Manisa: Emek Matbaası.
- Çelebi, N. (1990). Vilfredo D. Pareto, *S.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, 5, 131-146.
- Demirel, H. (2012). *1980 Sonrası Türkiye’de Devlet İş Dünyası İlişkileri Işığında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinler, Z. (2002). *Mikro Ekonomi*, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Eroğlu N. (2004). John R. Hicks’in Refah Ekonomisine Katkıları, *T.C. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 137-153.
- Fletcher, R. (1972) *The Making of Sociology: A Study of Sociological Theory Vol. 2*, Exeter: Nelson.
- Henderson, L. (1937). *Pareto’s General Sociology: A Physiologist’s Interpretation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Karaş, E. (2019) *Refah İktisadi Bağlamında Optimal Vergi Arayışı: Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keynes, J. [1936] 1973. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Küçüktağılı, M. S. (2010) *Siyasal Elitler ve Yerel Siyasal Hayat: Konya’da 1980 Sonrası Yerel Siyasal Elitler Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Little, I. M. D. (1957), *A Critique of Welfare Economics*, Oxford University Press.
- Michels, R. (1962). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchies Tendencies of Modern Democracy*. New York: Collier-MacMillan.
- Mornati, F. (2013). Pareto Optimality in the Work of Pareto, *Revue Européenne des Sciences Sociales, European Journal of Social Sciences*, 51(2), 68-82.
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*. New York: McGraw Hill.

- Moyser, G. & Wagstaffe, M. (1987). *Research Methods for Elite Studies*. London: Allen & Unwin.
- Nath, S.K. (1973). *Perspective of Welfare Economics*, First Edition, London: Bath MacMillan.
- Nath, S.K. (1975). *A Reappraisal of Welfare Economics*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Nielsen, F. (2007). Economic inequality, Pareto and sociology: The Route not Taken, *American Behavioral Scientist*, 50(5), 619-638.
- Özcan, G. (2009) *Türkiye'de Kamu harcamaları'nın Sosyal Refah Devleti Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pareto, V. (1966). *Sociological Writings*. London: Pall Mail Press.
- Pareto, V. (1968). *The rise and fall of the elites*. New Jersey: The Bedminster.
- Pareto, V. (1984). *Demokrasinin Dönüşümü* (Çeviren: Kadir Zeki Tezer), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.
- Pareto, Vilfredo (1901) *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü, Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması* Çeviren Merve Zeynep Doğan, Doğu Batı Yayıncılık, 5. Baskı, 2018, Ankara
- Price C. M. (1977). *Welfare Economics in Theory and Practice*, First Edition, New York: Macmillan Press.
- Ritzer, G. (1996). *Sociological Theory*, New York: McGraw-Hill.
- Samuels, W. J. (2012). *Pareto on Policy*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Sarp, Ç. (2013). Pareto'yu Okumak Mantıklı Olmayan Davranış ve Seçkinler Teorisi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 91-113.
- Schumpeter, J (1949). Vilfredo Pareto (1848-1923), *The Quarterly Journal of Economics*, 63(2), 147-173.
- Selen, U. ve Kardeş, E. (2018). Refah İktisadı Kapsamında Sosyal Refah ve Vergileme İlişkisi: Türk Gelir Vergisinin Değerlendirilmesi, *Business and Economics Research Journal*, 9(4), 979-993.
- Slattery, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çeviren: Ümit Tatlıcan vd. Sentez Yayınevi, İstanbul
- Sorokin, P. (1964). *Contemporary Sociological Theories*, New York: Harper and Row Publishers.
- Suğur, S. (2011). *Klasik Sosyoloji Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2284 T.C Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1281, Eskişehir

- Swedberg, R.(1998). *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton NJ: Princeton University Press.
- Tarascio, V.J. (1969), Paretian Welfare Theory: Some Neglected Aspects, *The Journal of Political Economy*, 77, 1-20.
- Welty, G. (2016). Pareto's Theory of Elites: Circulation or circularity? *Mundo Siglo XXI revista Del CEICAS –IPN*, 38(XI), 49-58.
- Yew-Kwang, N. (1979). *Welfare Economics Introduction and Development of Basic Concept*, First Edition, London: The Macmillan Press.
- Yew-Kwang, N. (2004), *Welfare Economics Towards a More Complete Analysis*, First Edition, New York: The Palgrave Macmillan Press.
- Zetterberg, H. (1997). *Social Endeavor*, Selected Writings, R. Swedberg & E. Uddhammar, Eds. Stockholm : City University Press

SEKTÖR-ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT ÇEŞİTLENDİRMESİ VE İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Melisa BOLAT**

Fatih KAPLAN***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin sektörel ihracatının ülke bazında çeşitlendirmesi ve sektörel ihracatını etkileyen temel faktörlerin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin sektörel ihracatının ülke bazında çeşitlendirmesinde Entropi Endeksi, sektörel ihracatını etkileyen temel faktörlerin belirlenmesinde Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 2010-2019 dönemine ait SITC Rev4 haneli düzey 1'de sınıflandırılan 10 sektörü kapsayan toplam ihracat verileri, Türkiye ve ithalatçı ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH), ithalatçı ülkelerin Türkiye'den uzaklıkları, Türkiye'nin reel döviz kuru endeksi yıllık panel verileri kullanılmıştır. Yapılan çeşitlendirme analizine göre son yıllarda ihracat yapılan 10 sektörün 8'inde ülke çeşitlendirmesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ortalama ihracat menzili arttıkça, ortalama ihracat çeşitlilik endeksinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. PPML analizi sonucunda ise Türkiye'nin sektörel ihracatının, ihracat partneri olan ülkenin GSYİH ile ülkeler arası uzaklığa duyarlı olduğu, reel döviz kur endeksi ile Türkiye'nin GSYİH'nin etkisinin sektörel bazda değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Sektörel İhracat, İhracat Çeşitlendirmesi, Panel Veri.

---

* Bu çalışma, Doç. Dr. Fatih Kaplan danışmanlığında Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde yürütülen "Sektör-Ülke Açısından İhracat Çeşitlendirmesi ve İhracatı Etkileyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ABD, melisa_bolat@tarsus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0552-253X>

*** Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, fkaplan@tarsus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7417-1126>

Makalenin gönderilme tarihi: Şubat 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

DIVERSIFICATION OF EXPORTS IN TERMS OF SECTOR-COUNTRY AND FACTORS AFFECTING EXPORTS: AN IMPLEMENTATION UPON TURKEY

ABSTRACT

The aim of this study is to ascertain diversification Turkey's sectoral exports' on a country basis and the main factors affecting the sectoral exports. In accordance with this purpose, it was used the Entropy Index for the diversification of Turkey's sectoral exports' on a country basis, the Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML) method for determine the main factors affecting sectoral exports. Total export data of covers the 2010-2019 period in 10 sector classified in SITC Rev4 Digit 1 and the GDP of Turkey and importer countries, the distance of importing countries from Turkey, Turkey's real exchange rate index annual panel data were used in the study. According to the diversification analysis, it was determined that there has been country diversification in 8 out of 10 sectors exported in recent years. It was also concluded that as the average export range increases, the average export diversity index also increases. As a result of PPML analysis, Turkey's sectoral exports are sensitive export partner's GDP and to the distance between countries, and that the effect of the real exchange rate index and Turkey's GDP varies on a sectoral basis.

Keywords: Sectoral Export, Export Diversification, Panel Data.

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2008 yılının ikinci yarısından itibaren bir ekonomik durgunluk gözlemlenmiştir. ABD'de başlayan bu ekonomik durgunluk önce ABD'nin ticaret partneri olduğu ülkelere ardından ise neredeyse tüm ülkelere yayılmış ve sonrasında birçok ülke ekonomisi küçülmüştür. Literatürde “Küresel Finansal Kriz” olarak adlandırılan bu dönemin sosyo-ekonomik ve politik etkileri uzun bir süre devam etmiştir (Allen ve Carletti, 2010, s. 2). Küresel finansal krizden çıkış olarak başta ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülkeler gibi gelişmiş ülkeler finansal genişleme programı uygulamış, gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik büyüme modellerini gözden geçirmiştir (Mohan, 2009, s. 3).

Küresel finansal kriz dönemi ve sonrasında Türkiye'de İhracata Dayalı Büyüme Modeli gündeme gelmiştir. Bu kapsamda ihracatın sürdürülebilir olması, ihracatın çeşitlendirilmesi, ihracatın teşvik edilmesi ve benzeri (vb.) konular ortaya çıkmıştır. Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) 2009-2013 dönemi Dış Ticaret Stratejik Planı'nda stratejik amaç olarak “sürdürülebilir ihracat artışını sağlamak” hedefine yer vermiştir (Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2008, s. 8). Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), “Türkiye'nin 2023 İhracat Stratejisinin Uygulamaya Aktarılması ve Performans Yönetimi” proje çalışmasını kamuoyuna açıklayarak 2023 yılı için 500 milyar ABD doları tutarında ihracat hedefini ortaya koymuştur (Resmi Gazete, 2012). 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma planında da Türkiye'nin ihracat kapasitesinin artırılması için gerekli düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiş, özellikle ihracatın teknoloji kompozisyonu vurgulanmıştır (Resmi Gazete, 2013).

Küresel finansal krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi 2009 yılında yüzde 4,7 oranında küçülürken 2010-2019 yılları arasında ise yıllık ortalama yüzde 5,8 oranında büyümüştür. Bu dönemde uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttıran Türkiye, bir taraftan ihracat hacmini yükseltirken bir yandan da yeni pazarlara açılarak pazar çeşitliliğini arttırmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye 2017 yılında 157 milyar dolar, 2018 yılında 168 milyar dolar, 2019 yılında ise 172 milyar dolar ihracat hacmine ulaşmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020). Türkiye'nin 2017, 2018 ve 2019 yıllarında ihracat yaptığı ülke sayısı sırasıyla 210, 214 ve 226'ya ulaşmıştır. 10 milyon dolar üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı 2017 yılında 155'e, 2018 yılında 170'e, 2019 yılında ise 175'e yükselmiştir (Türkiye İhracatçılar Meclisi [TİM], 2020, s. 54).

2019 yılında küresel piyasalardaki durgunluk ve ticaret-gümrük savaşları neticesinde dünyanın önde gelen ihracatçı ülkelerin ihracatlarında belirgin düşüşler gözlemlenmiştir. 2020 yılında küresel Covid-19 salgınıyla birlikte ülkelerarası ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Nisan 2020'de ülkeler sınırlarını kapatmaya ve salgına yönelik önlemler almaya başlamışlardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Nisan 2020 Dünya Ekonomik Görünümü (World Economic Outlook-WEO) raporunda dünya ekonomisinin yüzde 3 oranında küçüleceği, Haziran 2020'de ise Nisan raporunu güncelleyerek dünya ekonomisinin yüzde 4,9 küçüleceği tahmininde bulunmuştur. Salgın sonrası ülkelerin ekonomik toparlanmalarının uzun süreceğine yönelik beklentiler, dış pazarlarda da eskiye nazaran daha kuvvetli bir rekabetin oluşacağı beklentisini beraberinde getirmiştir.

Türkiye son yıllarda ihracatı ve ihracat yaptığı ülke sayısını arttırmış olsa da bugün gelinen noktada toplam ihracatı istenilen seviyede değildir. Küresel Covid-19 salgını sonrası ülkelerin ihracat pazarlarının yapısının yeniden oluşacağı beklenilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış pazarlardaki durumunun araştırılması önem arz etmektedir. Yapılan literatür taramasında Türkiye'nin ihracatının farklı boyutlardan ele alındığı görülmüştür. Çalışmanın literatüre iki noktada katkı sağlaması beklenilmektedir. Birincisi, Türkiye'nin toplam ihracatı üzerine yapılan çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, sektörel bazda ihracatını inceleyen çalışma sayısı oldukça azdır. İkincisi, Türkiye'nin ihracatının ülke bazında çeşitlendirmesini inceleyen az sayıda çalışma olmakla birlikte sektörel bazda ülke çeşitlendirmesini araştıran çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada, sektörel bazda detaylı analizler yapılırken diğer yandan sektör-ülke bazında ihracat çeşitlendirmesine yer verilmektedir. Bu yönüyle çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır ve bu durum çalışmayı önemli kılmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde genel bir değerlendirmenin yapıldığı giriş bölümü yer almaktadır. İkinci bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde analizde

kullanılan veri seti, model, analiz yöntemleri hakkında detaylı bilgi verilmiş, yapılan analiz sonuçları tablolar hâlinde sunulmuştur. Son bölümde ise yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

I. LİTERATÜR ÖZETİ

Yapılan literatür taramasında ülke ihracatının sektörel bazda incelendiği kısıtlı sayıda çalışmanın olduğu gözlemlenmiştir. Literatür taraması yaparken, özellikle sektörel ihracatı ele alan araştırmalara öncelik verilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak literatür taraması iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup ürün ve ülke bazında ihracat çeşitlendirmesini araştıran çalışmaları, ikinci grup ise sektörel ihracatı araştıran çalışmaları kapsamaktadır.

Birinci grupta ürün ve ülke bazında ihracat çeşitlendirmesi konusunda Türkiye ve diğer ülkeler üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan Kösekahyaoğlu (2007) 1980-2005 dönemi için Gini-Hirschman yoğunlaşma endeksini kullanarak Gümrük Birliği Anlaşması'nın Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatında ürün çeşitliliğini incelemiştir. Gümrük Birliği Anlaşması'nın Türkiye'nin ihracatında ürün çeşitliliğini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çınar ve Göksel (2010) Türkiye'nin ihracattaki büyümesi, kriz dönemlerinde dış satımda bölgesel çeşitlendirmesi ve istikrarını 2002-2009 dönemine ait verileri kullanarak Entropi ölçütü ile incelemiştir. Ürün çeşitlendirmesinin sektör ihracatını istikrarlı hale getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Doğan ve Soyuyiğit Kaya (2011) gümrük birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretini 1996-2005 yıllarına ait verileri kullanarak yoğunlaşma oranı (CR_m) ve Herfindahl endeksi ile analiz etmiştir. Gümrük Birliği Anlaşması'nın ürün çeşitlendirmesi ile birlikte ülke çeşitlendirmesini de arttırdığı tespit edilmiştir. Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015) uluslararası ticaretteki ürün ve ülke çeşitlenmesinin firma performansı üzerindeki etkilerini imalat sanayi firmaları için 2003-2010 dönemine ait verileri kullanarak incelemiştir. İhracatçı firmaların sermaye yoğunluklarının ürün/ülke çeşitlendirmesinde önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır. Ateş ve Seymen (2019) 1980-2017 dönemine ait verileri kullanarak bilateral yoğunlaşma endeksi, sektörel-bilatere ticaret yoğunlaşma endeksi ve açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi ile Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının taraf ülkelerle olan ticareti üzerine etkilerini analiz etmiştir. Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının yeni ihracat pazarları kazandırarak ihracatında ülke çeşitlendirmesi yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ürün ve ülke bazında ihracat çeşitlendirmesi konusunda Türkiye dışındaki ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan Taylor ve Francis (2003) 19 Latin Afrika ve Karayip ülkesi için tarımsal ihracata ilişkin 1961-2000 dönemine ait verileri kullanarak Entropi temelli çeşitlendirme ölçümlerini hesaplamıştır. 1985 sonrası dönemde Latin Afrika ve Karayip ülkelerinde tarım ürünleri ihracatında çeşitlendirmeye gidildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bernard ve Jensen (2004) ihracata girme olasılığını arttıran faktörleri 1984-1992 dönemine ait

verileri kullanarak Genelleştirilmiş Momentler Metodu ile analiz etmiştir. Ürün çeşitliliğinin ihracatın önemli belirleyicisi olduğu vurgulanmıştır. Bernard, Jensen, Redding ve Schott (2007) 1992-2000 dönemine ait ABD'nin tüm uluslararası ticaret verilerini Gravity model çerçevesinde analiz etmiştir. İhracat çeşitlendirmesinin ihracatı arttırdığı gözlemlenmiştir. Matthee ve Naude (2007) bölgesel büyüme ve ihracat çeşitlenmesi arasındaki ilişkiyi Güney Afrika'da 354 bölgede 19 sektör için 1996-2004 dönemine ait ihracat verilerini kullanarak Herfindahl endeksi, Hirschmann endeksi, Al-Marhubi tarafından geliştirilen çeşitlenme endeksi ve PRODY endeksi ile incelemiştir. Ülkeler arası mesafe arttıkça ihracat çeşitliliğinin azaldığı belirtilmiştir. Gamberoni (2007) Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) ülkelerinin tek taraflı ticaret tercihlerinin ihracat çeşitlendirmesi üzerindeki etkisini 1994-2004 dönemine ait verileri kullanarak Tobit ve Probit modelleri çerçevesinde incelemiştir. Tek taraflı ticaret tercihlerinin özellikle tarım sektöründe ihraç edilen ürün yelpazesini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Amurgo-Pacheco ve Pierola (2007) 1990-2005 yıllarını kapsayan dönemde 24 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ürün ve pazar çeşitlenmesi açısından Tobit modeli çerçevesinde incelemiştir. Serbest ticaret anlaşmalarının imzalanmasının ticaret maliyetlerini düşürmesiyle çok çeşitli ürün ihraç edebileceği ileri sürülmüştür. Xin ve Lui (2008) coğrafi yoğunlaşmanın Çin'in genel tarımsal ihracat istikrarsızlığı üzerindeki etkilerini 1992-2003 dönemi için Gini Hirschman endeksi kullanarak incelemiştir. Japon pazarına ihracat yoğunlaşmasının Çin'in tarımsal ihracat istikrarsızlığını önemli ölçüde azalttığı belirtilmiştir. Mayer, Melitz ve Ottaviano (2011) piyasadaki rekabetin hem firmanın ihraç edilen ürün yelpazesini hem de ürün karmasını nasıl etkilediğini Fransız ihracatçı firmalar için 2003 yılına ait veriler ile Pareto analizi kullanarak incelemiştir. Pazar büyüklüğü ve pazar coğrafyasının ihraç edilen ürün karması üzerinde etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Doğruel ve Tekçe (2011) ticaretin serbestleştirilmesinin seçilmiş MENA ülkelerinde ihracat çeşitlendirmesini nasıl etkilediğini 1991-2009 dönemine ait verileri kullanarak panel veri analizi ile incelemiştir. Serbest ticaret anlaşmalarının ihracatta ürün çeşitliliğine neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci grupta Türkiye'de ve diğer ülkelerde sektörel ihracatı etkileyen faktörleri ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan Yıldız ve Özdamar (2014), reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi 2005:01-2012:12 dönemine ait veriler ile Engle-Granger Eşbütünleşme analizi ve İkili Granger Nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Reel döviz kurunun Türkiye imalat sanayisi ihracatında uzun dönemde belirleyici faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kılıç ve Yıldırım (2015) döviz kuru oynaklığının Türkiye reel ihracat hacmine etkisini 2005:I-2012:II dönemi için panel veri analizi ile incelemiştir. Sektörel reel döviz kurunun sektör ihracatını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Nazlıoğlu (2013) döviz kuru oynaklığının sektörel ihracata etkisini 1980-2009 dönemine ait veriler ile GARCH modeli ve FMOLS tahmincisi kullanarak,

Kaplan ve Güngör (2017) ise reel döviz kurunun Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yaptığı sektörel ihracatına etkisini 2002:I-2016:IV dönemine ait veriler ile panel veri analizi kullanarak analiz etmişlerdir. Döviz kuru oynaklığının sektörel ihracata etkisinin sektörler arasında farklılık gösterse de ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Özkul ve Öztürk (2019) döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kuru ile sektörel dış ticaret arasındaki ilişkiyi 1997:01-2018:12 dönemine ait verileri kullanarak Toda Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Döviz kuru oynaklığı ile tarım ve madencilik sektörü dış ticareti arasında, reel döviz kuru ile de tarım ve imalat sanayi sektörü dış ticareti arasında nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kaplan ve Bolkan (2020) teknoloji yoğun mal ihracatına dış gelir ve döviz kurunun etkisini 2003:I-2017:IV dönemine ait verileri kullanarak FMOLS tahmincisi ile incelemiştir. Yüksek ve orta-yüksek teknoloji ürünleri sektörleri ihracatının reel döviz kuru ve dış talep esnekliğinin diğer sektörlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sektörel ihracat bazında Türkiye dışındaki ülkeler üzerine yapılan çalışmalardan Doğanlar (2002) Türkiye, Endonezya, Malezya, Güney Kore ve Pakistan'da döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini 1980:I-1996:IV dönemine ait verileri kullanarak ADF Birim Kök testi ve Engle-Granger Eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Döviz kurunun reel ihracatı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Arize, Malindretos ve Kasibhatla (2003) 1973:I-1998:IV dönemi için döviz kuru oynaklığının Burkina Faso, Kolombiya, Kosta Rika, Ürdün, Kenya, Kore, Myanmar, Pakistan, Güney Afrika, Venezuela ülkelerinin ihracatına etkisini Johansen Eşbütünleşme testi ve Hansen durağanlık testi ile incelemiştir. Döviz kurundaki oynaklığın hem kısa hem de uzun dönemde ihracat talebi üzerinde olumsuz etki yarattığı tespit edilmiştir. Sweidan (2013) döviz kurunun Ürdün'de 1976-2009 döneminde ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini ARDL Sınır testi ile analiz etmiştir. Döviz kurunun ihracat üzerinde kısa dönemde etkili olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Serenis ve Tsounis (2014) Hırvatistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi için yaptıkları çalışmada 1990:I-2012:I dönemine ait veriler ile Phillips-Peron Birim Kök testi ve ARDL Sınır testi kullanmışlardır. Döviz kuru oynaklığının Hırvatistan ve Kıbrıs ihracatına uzun dönemde pozitif yönde etkisi olduğu belirtilmiştir.

II. VERİ SETİ, MODEL, YÖNTEM VE ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmanın amacı TÜİK SITC Rev4 Digi 1 sınıflandırmasına göre Türkiye'nin sektörel ihracatını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda birinci aşamada Türkiye'nin sektörel ihracatının bölgesel çeşitlendirmesi, ikinci aşamada sektörel ihracatını etkileyen temel faktörler analiz edilmiştir.

A. VERİ SETİ VE MODEL

Çalışmada Türkiye'nin sektörel ihracatı, Türkiye'nin GSYİH'si, ihracat yapılan ülkelerin GSYİH'si, ihracat yapılan ülkelerin Türkiye'ye olan uzaklıkları ve Türkiye'nin reel döviz kur endeksi verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler 2010-2019 dönemine ait yıllık serilerdir.

Çalışmada ülkelere ait GSYİH verileri Dünya Bankası veri tabanından, Türkiye'ye ait reel döviz kuru endeksi TCMB veri tabanından, Türkiye'nin sektörel ihracatı ve GSYİH'si TÜİK'in veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin başkentleri arasındaki uzaklık verisine ise "distancefromto.net" adlı internet sayfasından ulaşılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlerin kısaltmaları, tanımlamaları ve temin edildikleri veri kaynaklarına ilişkin bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler, Tanımları ve Veri Seti Kaynağı

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Kaynak
Expo	Türkiye'nin sektörel ihracatı	TÜİK
Gdptr	Türkiye'nin GSYİH'si	TÜİK
GDP	Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkenin GSYİH'si	Dünya Bankası
Dist	Türkiye'nin başkenti ile dış ticaret yaptığı ülkenin başkentleri arasındaki uzaklık	Distancefromto.net internet sayfası
Rdk	Türkiye'nin reel döviz kur endeksi	Merkez Bankası

Sektörel ihracatı etkileyen faktörler için temel model "Model 1" şeklinde oluşturulmuştur.

$$Expo_{it} = C + \beta_1 GPD_{it} + \beta_2 Gdptr_{it} + \beta_3 Dist_{it} + \beta_4 Rdk_{it} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model (1)'de, $Expo_{it}$ Türkiye'nin ihracatını, GPD_{it} ihracat yapılan ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasını (GSYİH), $Gdptr_{it}$ Türkiye'nin GSYİH'sini, $Dist_{it}$ iki ülke arasındaki mesafeyi, Rdk_{it} reel döviz kurunu ifade etmektedir. Analizde incelenen sektörler TÜİK'in SITC Rev4 sınıflandırmasının Digit 1 grubuna ait verilerden elde edilmiştir.

Tablo 2. SITC Rev4 Sınıflandırması Digit 1 Grubu

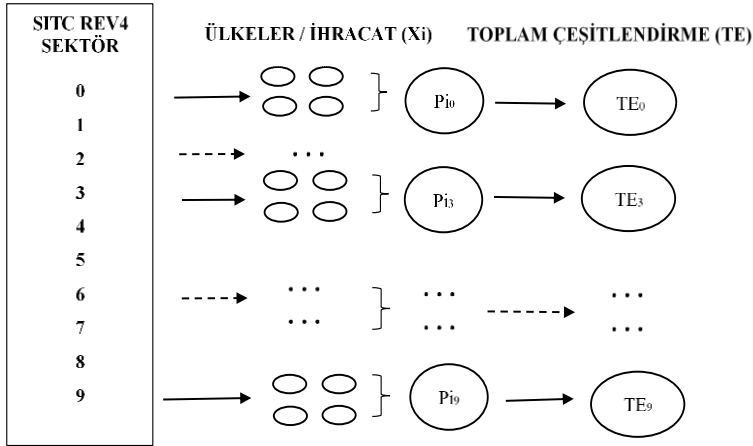
Kod	Tanım
0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
1	İçki Ve Tütün
2	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler
3	Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler
4	Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar
5	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri
6	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar
7	Makinalar Ve Ulaştırma Araçları
8	Çeşitli Mamül Eşya
9	Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 04.04.2020

B. YÖNTEM VE ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmanın birinci aşamasında Türkiye'nin sektörel ihracatının bölgesel çeşitlendirmesi araştırılmıştır. Türkiye'nin sektörel ihracatının bölgesel çeşitlendirmesi hesaplanırken Çınar ve Göksel'in (2010) çalışmalarında kullandıkları yaklaşım ele alınmıştır. Çınar ve Göksel (2010, s. 37)'in yaklaşımına Şekil 1'de yer verilmiştir.

Şekil 1. Bölgesel Çeşitlendirme Bileşenleri

Kaynak: Çınar ve Göksel (2010, s. 37) çalışmasından yararlanılmıştır.

Çınar ve Göksel (2010) çalışmalarında bölgesel çeşitlendirmeyi hesaplarken Entropi Endeksi'nden yararlanmışlardır. Entropi Endeksi kolay uygulanabilir ve kolay anlaşılabilir olması, tarihsel geçerliliği, fen bilimlerindeki gelişimi ve uygulanış şeklinin mantığı nedeniyle diğer endekslere göre daha üstündür (Jacquemin ve Berry, 1979, s. 360). Entropi Endeksi hesaplanmasında öncelikle Model 2 hesaplanmıştır.

$$Pi = \frac{Xi}{\sum_{i=1}^m Xi} \quad (2)$$

Model 2'de Xi herhangi bir sektörün incelenen bir yılda i ülkesine yaptığı ihracatı, Pi ise sektörün o yılki toplam ihracatı m adet ülkeye yapılmışsa sektörün ihracatı içinde i ülkesine gerçekleştirilen payını ifade etmektedir.

$$TE = \sum_{i=1}^m Pi \cdot \ln \left(\frac{1}{Pi} \right) \quad (3)$$

Model 3'te TE hesaplanan toplam entropi değeridir. Sektörün tüm pazarlara yaptığı toplam ihracatında ülkelerin paylarının ağırlıklı ortalamasını vermektedir. Model 3'te yer alan $\ln$ doğal logaritmayı temsil etmektedir. TE değeri sifıra yaklaştıkça çeşitlendirme düşmekte, sıfırdan uzaklaştıkça

çeşitlendirme yükselmektedir. Tüm ihracatın tek bir ülkeye yapılması gibi bir uç durumda TE değeri sıfır olacaktır.

Toplam sektörel ihracat bölgesel çeşitlendirmesi hesaplanırken Model 2 ve Model 3'ten yararlanılmıştır. 2010-2019 dönemine ait sektörel toplam çeşitlendirme değerlerine Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. 2010-2019 Dönemi Sektörel Toplam Çeşitlendirme Değerleri

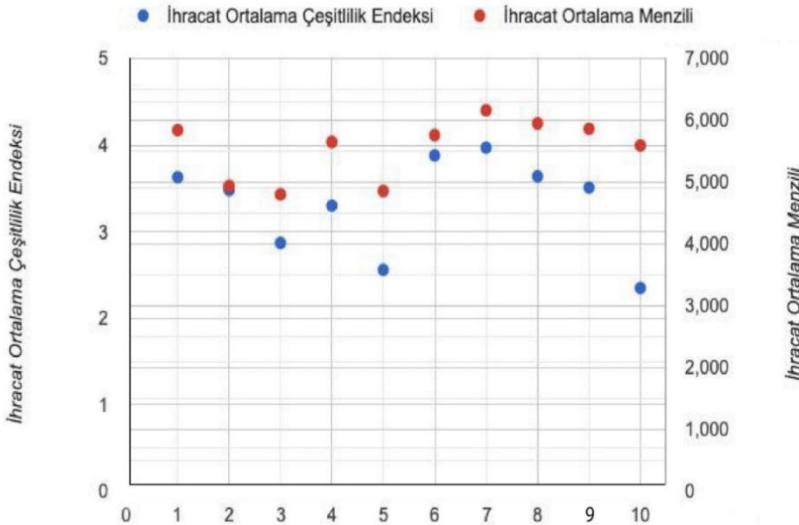
SEKTÖRLER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	3,68	3,65	3,60	3,61	3,62	3,64	3,24	3,71	3,76	3,81
İçki Ve Tütün	3,43	3,55	3,46	3,46	3,40	3,42	3,44	3,53	3,48	3,64
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	2,78	2,94	2,76	2,43	2,83	2,92	3,00	2,86	3,07	3,16
Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	3,45	3,38	3,33	3,30	3,29	3,27	3,27	3,14	3,27	3,39
Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	2,93	1,65	1,56	2,35	2,10	2,16	2,44	2,93	3,41	4,10
Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	2,93	3,93	3,90	3,87	3,91	3,99	4,06	4,08	4,12	4,10
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	3,92	3,95	3,94	3,95	3,97	3,96	3,95	3,99	4,03	4,07
Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	3,61	3,61	3,63	3,70	3,67	3,66	3,63	3,62	3,64	3,68
Çeşitli Mamül Eşya	3,36	3,39	3,48	3,50	3,53	3,55	3,57	3,56	3,59	3,60
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar	1,67	2,74	1,30	2,62	2,67	2,06	2,27	1,99	3,12	3,10

TE değerinin yükselmesi, ilgili sektörün ihracatında ülke çeşitlendirmesinin arttığı, bir başka ifade ile çok sayıda ülkeye ihracat yapıldığı anlamına gelmektedir. Tablo 3 incelendiğinde Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri sektörü en düşük TE değerine 2016 yılında, en yüksek değerine ise 2019 yılında ulaşmıştır. İçki ve Tütün sektörü en düşük TE değerine 2014 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşmıştır. Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektörü en düşük TE değerine 2013 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşmıştır. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü en düşük TE değeri 2017 yılında, en yüksek TE değeri 2010 yılında gözlenmiştir. Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar en düşük TE değeri 2012 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşmıştır. Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektörü en

düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2018 yılında ulaşılmıştır. Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektörü en düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek TE değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü en düşük TE değerine 2010 ve 2011 yılında, en yüksek değerine 2013 yılında ulaşılmıştır. Çeşitli Mamül Eşya sektörü en düşük TE değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2019 yılında ulaşılmıştır. Sıtc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektörü en düşük değerine 2010 yılında, en yüksek değerine 2018 yılında ulaşılmıştır.

Tablo 3'ten elde edilen sonuçlara göre Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörü ile Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektörü hariç nerdeyse tüm sektörlerin toplam Entropi Endeks değerlerinin son 2 yılda yükseldiği görülmektedir. Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektöründe çeşitlendirme puanı yıllar içinde çok değişmediği için son iki yılda artış sağlanmamasına dayanarak bu sektörde çeşitlendirmenin olmadığı yorumunu yapmak uygun değildir. Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler sektörünün ihracatında ise yıllar içerisinde ihracat ülke çeşitlendirmesi azalmıştır. Analiz sonuçlarından hareketle ihracat yapılan ülkelerin uzaklığı ile entropi değerleri arasındaki ilişkiyi incelemekte fayda vardır. Bu bağlamda, 2010-2019 dönemi için hesaplanan sektörel entropi değerlerinin ortalaması, söz konusu dönemde ihracat yapılan ülkelere olan ortalama uzaklık ile karşılaştırılmıştır. Sektörel ortalama entropi değerleri ile sektörel ihracat ortalama menzili arasındaki ilişkiye Şekil 2'de yer verilmiştir.

Sektörel Ortalama Entropi Değerleri İle Sektörel İhracat Ortalama Menzili

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de x ekseninde sektörleri, y sol ekseninde ihracat ortalama çeşitlilik endeksini ve y sağ ekseninde ihracat ortalama menzili ifade etmektedir. Kırmızı nokta ile gösterilen ihracat ortalama menzili ile mavi nokta ile gösterilen ihracat ortalama çeşitlilik endeksi arasındaki mesafenin azalması, ihracat yapılan ülkelere olan mesafe arttıkça ihracat yapılan ülke çeşitliliğinin arttığı anlamına gelmektedir. Ancak sektörel ihracatta çeşitliliğinin artıyor olması ihracat gelirlerinin de artacağı anlamına gelmemektedir. Bunun için sektörel ihracatı etkileyen temel faktörlerin araştırılması gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci aşaması olan Türkiye’nin sektörel ihracatını etkileyen temel faktörler panel veri analiz yöntemi ile araştırılmıştır. Panel veri analizlerinde klasik (havuz), sabit etkili ya da tesadüfi etkili modellerinden biri En Küçük Kareler (OLS) yöntemi kullanılarak parametreler tahmin edilebilmektedir. Logaritmaları alınarak doğrusal hale getirilen verilerin analizlerinde hata terimi varyansının sabitlik varsayımını sağlamadığını Silva ve Tenreyro (2006) Monte Carlo denemeleriyle tespit etmiştir. En küçük kareler tahmincisi (OLS) ve grup içi tahmincisinde bağımlı değişken sıfır değerini aldığıda sıfırın logaritması tanımlı olmadığından modelden dışlandığı da görülmektedir (Gül ve Yerdelen, 2019, s. 53). Hata terimi varyansının sabit olmaması durumunda, doğrusallaştırılmış modeller kullanılarak elde edilen tahminler sapmalı olmaktadır (Silva ve Tenreyro, 2006, s. 641). Böyle bir durumda sağlam-sapmasız tahminler yapmak için Silva ve Tenreyro (2006) Poisson Pseudo Maksimum Olabilirlik (PPML) tahmincisini önermiştir. PPML tahmin yöntemi, heteroskedastisitenin varlığında tutarlıdır ve bağımlı değişken sıfır değerini aldığıda sapmasız tahminler yapabilmektedir (Kaplan ve Aktaş, 2016, s. 269). Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmalarının alınması ve bağımlı değişkenin bazı yıllarda sıfır olması nedeniyle PPML tahmincisinin kullanılması uygun görülmüştür.

İhracat çeşitlendirmesi ile ülke mesafesi arasında net bir ilişki ortaya konulamamıştır. Bunun en önemli nedeni olarak ihracat talebini etkileyen faktörlerin olduğu düşünülmüştür. İhracat talebini etkileyen faktörlerin araştırıldığı çalışmalar incelendiğinde ihracat yapılan ülkenin milli geliri, Türkiye’nin milli geliri, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinin çalışmalarda sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle incelenen sektörlerde Türkiye’nin ihracatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan analizlerde söz konusu değişkenlere yer verilmiştir.

Tablo 4. PPML Tahmin Sonuçları

SEKTÖRLER	C	Gdp	Gdptr	Dist	Rdk
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	0,71	0,04*	0,07	-0,09*	-0,10*
İçki Ve Tütün	-3,24	0,06*	0,21**	-0,10*	-0,21*
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	0,12	0,09*	0,07	-0,13*	-0,14*
Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	-0,51	0,03*	0,12	-0,11*	-0,02
Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	-9,62	0,05*	0,49*	-0,06*	-0,50*
Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	0,83	0,06*	0,06	-0,09*	-0,11*
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	2,43	0,05*	0,004	-0,08*	-0,01
Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	1,86	0,06*	0,02	-0,10*	-0,09*
Çeşitli Mamül Eşya	1,08	0,06*	0,06	-0,12*	-0,13*
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar	-2,1	0,06*	0,96*	-0,05*	-0,83*

Not: *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Yapılan PPML analizi sonucunda İçki ve Tütün sektör ihracatı, Hayvansal Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar sektör ihracatı ve Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH ve Türkiye'nin GSYİH değişkenlerinden pozitif, reel döviz kuru ve ülkeler arasındaki uzaklık değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir. İhracat partneri ülkenin GSYİH'sindeki artış talep artışı oluştururken Türkiye'nin GSYİH büyümesi yurt içinde söz konusu sektörlerde bir kapasite artışı sağlayacaktır. Reel döviz kurundaki artış ise yerli kuru pahalı hale getireceğinden ihracatı negatif yönde etkilemesi beklenmektedir. Ülkeler arası uzaklık ise taşıma maliyetlerinden dolayı ihracat ile negatif ilişkilidir. Elde edilen bu sonuçlar, literatür ile uyumludur¹.

Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri sektör ihracatı, Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler sektör ihracatı, Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri sektör ihracatı, Makinalar ve Ulaştırma Araçları sektör ihracatı ve Çeşitli Mamül Eşya sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH değişkeninden pozitif, reel döviz kuru ve ülkeler arası uzaklık değişkenlerinden negatif yönde etkilenmektedir. Bu sonuçlar literatür ile paralellik göstermektedir. Türkiye'nin GSYİH değişkeninin ilişkisiz olması, ekonomik büyümenin bu sektörlerde kapasite artışı sağlasa bile bu artışın ihracata yönelmemesinden kaynaklanabilmektedir. Mineral Yakıtlar Yağlar ve Alkali Ürünler sektör ihracatı ve Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar sektör ihracatı, ihracat partneri ülkenin GSYİH değişkeninden pozitif, reel döviz kuru değişkeninden negatif yönde etkilenmektedir. Bu sonuçlar literatürde tespit edilen diğer çalışmalar ile uyumludur. Türkiye'nin GSYİH değişkeninin ilişkisiz olması, benzer şekilde ekonomik büyümenin bu sektörlerde kapasite artışı sağlasa bile bu artışın ihracata yönelmemesinden kaynaklanabilir olmasıdır. Reel döviz kuru ile ilişkisiz olmasının nedeni ise bu sektörlerdeki mal ihracatının

¹ PPML Tahmincisi Özet Sonuçlarına Ek 1'de tabloda yer verilmiştir.

döviz kurlarına bağlı şoklardan etkilenmemesi, alıcının sabit müşteriler olmasından kaynaklanabilir olmasıdır.

SONUÇ

2008 Küresel Finansal Krizi'nden sonra dünya mal ticaretinde daralmalar yaşanırken Türkiye'nin ihracatını artırabiliyor olmasındaki nedenin anlaşılabilmesi için özellikle son on yıldaki ihracat potansiyelinin değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Türkiye'nin sektörel ihracatında ülke çeşitlendirmesi Entropi Endeksi hesaplanarak yoğunlaşma/çeşitlendirme analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 10 sektörden 8'inde ülke çeşitlendirmesi söz konusudur. Bu durumda da dış pazarda ülke sayısının dengeli bir şekilde arttığını göstermektedir. Yani, sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da dış ülke pazarlarında yer edinilmeye başlanıldığını göstermektedir.

Çalışmada yapılan ikinci analizde literatürde sektörel ihracatı etkileyen ve sıkça çalışmalarda yer verilen faktörlerin etkisi analiz edilmiştir. PPML analiz sonuçları incelendiğinde Türkiye'nin sektörel ihracatının ihracat partneri olan ülkenin GSYİH ile ülkeler arası uzaklığa duyarlı olduğu, reel döviz kur endeksi ile Türkiye'nin GSYİH'nin etkisinin sektörel bazda değiştiği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Türkiye'nin özellikle yakın coğrafyasında ekonomik olarak gelişme potansiyeline sahip ülkelerle ticaretini artırmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkiye 2020 yılı itibari ile 20'si yürürlükte, 5'i müzakere süreci tamamlanan, 16'sı müzakere süreci devam eden ve 10'u girişimde bulunun Serbest Ticaret Anlaşması'na (STA) sahiptir. Türkiye çok daha fazla sayıda ülke ile STA'lar imzalayarak ihracat pazarlarını genişletmelidir. Bir başka önemli nokta ise pazar çeşitliliğinin sağlanması için daha uzak yerlere ihracat yapan firmalara navlun desteği verilmesidir. Özellikle ilk pazara giriş ve pazarda tutunmak için ihracatçı firmaların devlet eliyle desteklenmesi ve teşvik edilmesi uzun dönemde Türkiye'nin ihracat hacmini genişleteceği düşünülmektedir. Ayrıca, 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın ürün bazında genişletilmesinin, toplam ihracatı ve çeşitliliği artırıcı yönde etkilerinin olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arize, A. C., Malindretos, J. ve Kasibhatla K. H. (2003). Does exchange-rate volatility depress export flows: The case of LDCs. *International Advances in Economic Research*, 7-20.
- Ateş, E. ve Seymen, D. A. (2019). Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları: İki yanlı sektörel bir analiz ve dış ticaret politikası açısından bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27(42), 255-282

- Allen, F. ve Carletti, E. (2010). An overview of the crisis: Causes, consequences, and solutions. *International Review of Finance*, 10(1), 1-26.
- Amurgo-Pacheco, A. ve Pierola, M. D. (2007). Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins. *Policy Research Working Paper*, 4473, 1–34. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1016/j.jss.2009.03.020> Erişim Tarihi: 26.07.2020
- Bernard, A. B., Bradford Jensen, J., Redding, S. J. ve Schott, P. K. (2007). Firms in international trade. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 105–130. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1257/jep.21.3.105> Erişim Tarihi: 26.07.2020
- Bernard, A. B. ve Jensen, J. B. (2004). Why some firms export. *Review of Economics and Statistics*, 86(2), 561–569. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1162/003465304323031111> Erişim Tarihi: 26.07.2020
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2010). İhracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(2), 30-58.
- Dalgıç, B. ve Fazlıoğlu, B. (2015). Dış ticarete ürün/ülke çeşitliliği ve firma performansı: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 23(26), 7–23. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.17233/se.31913> Erişim Tarihi: 21.06.2020
- Dogruel, A. S. ve Tekce, M. (2011). Trade liberalization and export diversification in selected MENA countries. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 13, 1–24.
- Doğan, S. ve Soyyiğit Kaya, S. (2011). Gümrük birliği sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile dış ticaretinin ülke ve fasıl bazlı yoğunlaşma analizi. *Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi*, (14), 1-18.
- Doğanlar, M. (2002). Estimating the impact of exchange rate volatility on exports: Evidence from Asian countries. *Applied Economics Letters*, 9(13), 859-863.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı. (2008). Stratejik Plan (2009-2013). Erişim Adresi: <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/0r78S+DisTicaretMusesarligiSP0913.pdf> Erişim Tarihi: 02.09.2020
- Gamberoni, E. (2007). Do unilateral trade preferences help export diversification? *HEI Working Paper*, (17), 1-27.
- Gül, H. ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2019). Turizm talebinin panel çekim modeli ile analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (1), 49-60.
- Jacquemin, A. P. ve Berry C. H. (1979). Entropy measure of diversification and corporate growth. *The Journal of Industrial Economics*, 27(4), 359-369.

- Kaplan, F. ve Aktas, A.R. (2016). The Turkey tourism demand: A gravity model. *The Empirical Economics Letters*, 15 (3), 265-272.
- Kaplan, F. ve Bolkan, E. (2020). Teknoloji yoğun malların sektörel ihracatı: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3): 1001-1020.
- Kaplan, F. ve Güngör, Ş. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne sektörel ihracatına döviz kurunun etkisi: Panel veri analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 9(1), 33-48.
- Kılıç, E. ve Yıldırım, K. (2015). Sektörel reel döviz kuru volatilitésinin Türk imalat sanayi ihracatı üzerine etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 13-26.
- Kösekahyaoglu, L. (2007). Türkiye dış ticaretinde ürün ve ülke bazında yoğunlaşma: 1980-2005 dönemi üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (36), 15-34.
- Matthee, M. ve Naudé, W. (2007). Export diversity and regional growth. *WIDER Research Paper*, (11), 1-20.
- Mayer, T., Melitz, M. J. ve Ottaviano, G. I. P. (2014). Market size, competition, and the product mix of exporters. *American Economic Review*, 104(2), 495-536. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1257/aer.104.2.495> Erişim Tarihi: 18.07.2020
- Mohan, R. (2009). Global financial crisis – causes, impact, policy responses and lessons. 7th Annual India Business Forum Conference, *London Business School*, London. Erişim Adresi: <https://www.bis.org/review/r090506d.pdf?frames=0> Erişim Tarihi: 23.07.2020
- Nazlıoğlu, S. (2013). Exchange rate volatility and Turkish industry-level export: Panel cointegration analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 1088-1107.
- Yıldız, H. ve Özdamar, G. (2014). Reel döviz kuru - dış ticaret ilişkisi: Türkiye imalat sanayisi sektörleri üzerine bir inceleme (2005-2012). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 187-204.
- Özkul, G. ve Öztürk, A. (2019). Yapısal kırılmalar eşliğinde döviz kuru oynaklığı ile Türkiye'nin sektörel dış ticareti arasındaki etkileşim. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (4), 1069-1095.
- Resmi Gazete. (2012). 2023 ihracat stratejisi ve eylem planı. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120613-31.htm> Erişim Tarihi: 13.05.2020

- Resmi Gazete. (2013). Onuncu kalkınma planı (2014-2018). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130706M1-1.htm>
Erişim Tarihi: 13.05.2020
- Serenis, D. ve Tsounis, N. (2014). Exchange rate volatility and aggregate exports: Evidence from two small countries. *ISRN Economics*, 1-10.
- Silva, L. M. C. S. ve Tenreyro S. (2006). The log of gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641-658.,
- Sweidan, O. D. (2013). The effect of exchange rate on exports and imports: The case of Jordan. *The International Trade Journal*, 27(2), 156-172. DOI: 10.1080/08853908.2013.738515.
- Taylor, G. T. ve Francis, B. (2003). Agricultural export diversification in Latin America and The Caribbean. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, (35), 77-87.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020). Reel efektif döviz kuru. Erişim Adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/>. Erişim Tarihi: 11.05.2020
- Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2020). İhracat 2020 raporu. Erişim Adresi: https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/%C4%B0hracat%202020%20Raporu.pdf .
Erişim Tarihi: 13.08.2020
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Dış ticaret istatistikleri. Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> . Erişim Tarihi: 08.05.2020
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). Yıllara göre dış ticaret. Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>. Erişim Tarihi: 08.05.2020
- World Bank. (2020). Gdp (current \$). Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Erişim Tarihi: 15.05.2020
- Xin, X. ve Liu, J. (2008). Geographic concentration and China's agricultural export instability. *The World Economy*, 31(2), 275-285.

EKLER

Ek 1. PPML Tahmincisi Özet Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler			
	Gdp	Gdptr	Dist	Rdk
Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	+	Anlamsız	-	-
İçki Ve Tütün	+	+	-	-
Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	+	Anlamsız	-	-
Mineral Yakıtlar, Yağlar Ve Alkali Ürünler	+	Anlamsız	-	Anlamsız
Hayvansal, Bitkisel Katı Ve Sıvı Yağlar, Mumlar	+	+	-	-
Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi Ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	+	Anlamsız	-	-
Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar	+	Anlamsız	-	Anlamsız
Makinalar Ve Ulaştırma Araçları	+	Anlamsız	-	-
Çeşitli Mamül Eşya	+	Anlamsız	-	-
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar	+	+	-	-

* İstatistiki olarak anlamlılık yeşil renk ile anlamsızlık ise kırmızı renk ile gösterilmiştir.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL POLLUTION IN TURKEY

Mohammed ALNOUR*

ABSTRACT

This study examines the relationship between economic growth and environmental pollution in Turkey. The research uses annual time series data from 1970 to 2017. Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were used to test the stationarity of the series. In this the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is used as an estimation technique. Furthermore, the classical additive decomposition method was used to forecast the pollution. The results indicate that economic growth has a positive significant effect on environmental pollution in the short-run and positive but insignificant effect in the long-run. When the long-run and short-run elasticities were compared it is found that the long-run elasticity is greater than the short-run elasticity which challenges the validity of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis and provides evidence against its existence in Turkey. The paper suggests that robust and effective environmental policies should be strictly implemented and closely monitored to reduce the environmental pollution and to ensure the preservation of resources for future generations.

Keywords: Economic Growth, EKC, Environmental Pollution, CO₂, and EFP.

---

* *PhD student, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, mohamedmershing88@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0003-3276-7380>.*
Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021 *Kabul tarihi: Temmuz 2021*

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME İLE ÇEVRE KİRLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Araştırmada, 1970 –2017 arasındaki yıllık zaman serisi verileri kullanılmıştır. Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Bu ARDL yaklaşımı bir tahmin tekniği olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, kirliliği tahmin etmek için klasik katkı ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyümenin kısa vadede çevre kirliliğine olumlu, uzun vadede ise olumlu önemsiz etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Uzun vadeli ve kısa vadeli esneklikler karşılaştırıldığında, uzun vadeli esnekliğin, EKC hipotezini geçireliliğini desteklemeyen kısa vadeli esneklikten daha büyük olduğu bulunmuştur ve Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin varlığına karşı kanıt sağlanmaktadır. Çalışma, çevre kirliliğini azaltmak ve gelecek nesillere aktarılacak kaynakların korunmasını sağlamak için sağlam ve etkili çevre politikalarının sıkı bir şekilde uygulanması ve yakından takip edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, EKC, Çevre Kirliliği, CO₂ ve EFP.

INTRODUCTION

The primary goal of economic activities is to increase human welfare and rapid economic growth is seen as a way to reach this goal. However, when production increases the use of resources while the relative cost of production factors diminishes, wastes generated by the production and consumption process increase the environmental cost. As long as economic growth occurs, the use of natural resources will exceed production capacity, leading to an increase in the amount of waste and Greenhouse gas emissions (Pata, 2018). As a result of increasing economic activities and the exploitation of natural resources, the size of the Greenhouse gas emissions has reached serious levels. The world's countries emit vastly different amounts of heat-trapping gases into the atmosphere. The figure (2) below shows data provided by the International Energy Agency, which estimates carbon dioxide (CO₂) emissions from the combustion of coal, natural gas, oil, and other fuels, including industrial waste and non-renewable municipal waste and rubbish.

International organizations, such as the United Nations, have been constantly attempting to reduce the adverse impacts of global warming and climate changes through intergovernmental and binding agreements, such as Paris Agreement. The Paris Agreement is an agreement within the United Nations Framework Convention on Climate Change mitigation, adaptation, and finance, signed in 2016. It sets out a global framework to avoid dangerous climate change by limiting global warming to well below 2°C and pursuing efforts to limit it to 1.5°C. It also aims to promote countries' ability to deal with

the impacts of climate change and support them in their efforts (United Nations). Turkey has experienced a significant rise in energy consumption and carbon emissions alongside the economic growth in recent decades, the CO₂ emissions is constantly increasing along the growth trajectory. According to the International Energy Agency (IEA); Turkey is among the 20 countries that emitted the most carbon dioxide in 2018, Turkey's share in carbon emissions is 1% of the total world's emissions. In its eleventh development plan (2019-2023), Turkey aims to protect the environment and natural resources, improve quality, ensure effective, integrated, and sustainable management, implement environment and climate-friendly practices in all areas, and increase environmental awareness and sensitivity of all segments of the society. In addition, and within the scope of national conditions, climate change will be tackled in sectors causing Greenhouse gas emissions and the resilience of the economy and society to climate risks will be increased by capacity building for adaptation to climate change (see, Eleventh Development Plan, 2019-2023).

Furthermore, Turkey is a candidate to become a member of the European Union (EU) and will likely face significant pressures from EU during negotiations to introduce its national plan on climate change and global warming along with specific emission targets and the related abatement policies (Ozturk and Acaravci, 2010). For these reasons, investigating the relationship between economic growth and environmental degradation in Turkey is very important and will significantly contribute in designing environmental management policies and their implementation.

In the light of the importance of addressing environmental issues a large number of studies have examined the relationship between economic growth and environmental deterioration under the Environmental Kuznets Hypothesis framework (Lachehebet *et al.*, 2015; Bölük and Mert, 2015; Ali *et al.*, 2017; Salahuddin *et al.*, 2016; Awad, 2019). However, an important weakness of many studies that investigated the Environmental Kuznets Curve is that carbon dioxide (CO₂) was used as an indicator for environmental deterioration while it contributes only partially to total environmental damage (Uddin *et al.*, 2017).

This research will depart from previous studies and use the ecological footprint as well as carbon dioxide (CO₂) as measures of environmental pollution. The ecological footprint is an aggregate measure of the environment. It consists of six components of surface productive areas: carbon footprint, fishing ground, build-up, forest land, cropland, and grazing land (Solarin and Bello, 2018). The study covers a relatively large sample spanning the period 1970 - 2017. The Environmental Kuznets Hypothesis (EKC) will be examined using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model suggested by Pesaran *et al.*, (2001).

The rest of the paper is organized as follows: Section two reviews important literature on the subject. Section three presents the methodology.

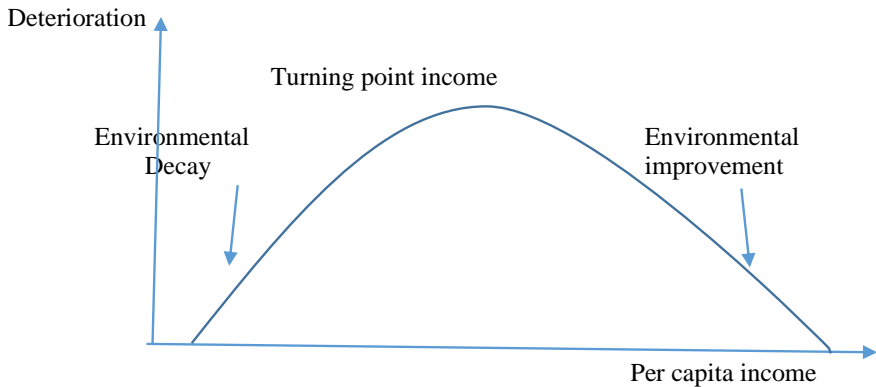
Section four shows the results and discussion while section five provides the conclusion.

I. THEORETICAL FRAMEWORK

Human beings are presently confronted by two major challenges; economic growth and preserving the environment (Uddin et al., 2017). When the economy starts moving along the growth trajectory then at the earliest stage of the economic growth environment deteriorate due to air pollution, deforestation, and many other pollutants. With an increase in per capita income economy starts to develop and environmental deterioration declines (Shahbaz and Sinha, 2018). This association between economic growth and environmental degradation is hypothesized to be an inverted U-shaped relationship and is referred to in the literature as the Environmental Kuznets Curve (EKC). The EKC hypothesis was firstly introduced by Simon Kuznets (1956) and later confirmed by Grossman and Krueger (1995).

Figure 1 explains the Environmental Kuznets Curve. It indicates that at the early stage of the development process economic growth tends to increase Greenhouse gas emissions and as a result contributes to global warming and climate change, and when economic growth passes a certain point, it reduces the Greenhouse gas and hence improves the quality of the environment (Sirag et al., 2018).

Figure 1. Environmental Kuznets Curve

Source: graphed by the author

As environmental degradation has become more severe, the relationship between environmental degradation and economic growth becomes an increasingly important issue (Tutulmaz, 2015). According to the Environmental Kuznets Curve hypothesis, economic growth is both cause of and solution to environmental deterioration. Therefore, investigating the validity of the EKC hypothesis becomes prominent to economic growth and environmental policies

(Acaravci and Akalin, 2017). Although the relationship between economic growth and environmental degradation is extensively investigated in literature, however, (Stern, 2004) argued that the issues of the EKC should be revisited by using new models and decompositions with different panels and time series data sets. Moreover, there are some researchers believe that the Environmental Kuznets Curve is caused by upgrading from the adjustment of economic structures (Tiwari et al., 2013).

Some authors (see for instance, Grossman and Krueger, 1991; Stern, 2004; Song et al., 2008) have emphasized the role of three different effects in Environmental Kuznets Curve: First; the scale effect; it means that using more natural resources in the production process leads to the destruction of nature while technology is constant, which is defined as environmental deterioration. Second, the structural effect; it means that economic development passes through stages starting from the preliminary upgrade, from an agriculture system to the rapid development of high-grade, industrial structures with high-pollution industries and then finally turns to more information-concentrated industries, which leads to improvements in environmental quality. Third, the technique effect; it means that economic growth can break through one threshold point after arriving at a certain stage of economic development. Hence, at a low-income level, only the high pollution technique can be used but, after crossing the threshold point of economic development, cleaner technologies can be adopted which lowers the deterioration in environmental quality.

Lopez and Islam, (2008) on the other hand, used the income elasticity of demand for environmental quality to explain the EKC. He argued that the demand for a clean environment increases while real income per capita increases. This approach was further explained by (Lieb, 2002), who argued that an increase in income improves the level of education, and this creates awareness about the environment. Moreover, an increase in income distribution has positive effects on the environment.

II. LITERATURE REVIEW

The relationship between economic growth and environmental quality is one of the most controversial issues in many fields of science because of climate change and global warming problems (Aslan et al., 2018). The issue of the relationship between the environment and development has attracted the attention of researchers for many decades. Over the years, studies have tried to figure out the determinants of environmental pollution (Ali et al., 2016). There is a wide belief that the environment deteriorates at the early stage of development and improves as per capita income increases. In 1956 Simon Kuznets speculated that the relationship between economic growth and environmental deterioration predicts an inverted U-shaped.

Several empirical studies (see for instance, Al-Mulali *et al.*, 2015; Diaoe *et al.*, 2009; Ibrahim and Law, 2016; Lachehebet *et al.*, 2015; Ben Jebli *et al.*, 2015; Ali *et al.*, 2016; Moutinho *et al.*, 2017; Adu, and Dekyriah, 2017; Katircioğlu and Taşpınar, 2017; Özokcu and Özdemirb, 2017; Siraget *et al.*, 2018; Awad, 2019; Raza *et al.*, 2020) have tested the EKC hypothesis using different techniques of analysis and estimation methods. However, the findings are mixed and inconclusive. For instance, Özokcu and Özdemir (2017), found an N-shaped relationship when testing the EKC hypothesis in OECD countries. Lacheheb *et al.*, (2015) found no evidence for the relationship when investigating the Environmental Kuznets Curve hypothesis in Algeria while Sirag *et al.*, (2018) have found an evidence supporting the existence of EKC in developed countries.

Jalil and Mahmud (2009) concluded that the EKC hypothesis is valid when utilized the ARDL bound test to probe income-pollution relationship for China for the period 1975–2005. Akbostancı *et al.* (2009) applied both time series and panel data series methods to examine whether the inverted U-shaped relationship between economic growth and environmental degradation exists or not for Turkey, but he found no evidence supporting the validity of EKC hypothesis in Turkey.

He and Richard (2010) also found no evidence supporting the existence of the EKC hypothesis when they examined the relationship between GDP per capita and carbon dioxide emissions for Canada for 57 years, and concluded that there is monotonically increasing relationship between income and pollution in Canada. But Iwata *et al.* (2010) analyzed the existence of the relationship between per capita GDP and carbon emissions in France. This study provides evidence for inverted U-shaped relationship between GDP per capita and CO₂ emissions in France. Shahbaz *et al.* (2014) probed the economic growth-CO₂ emissions relationship for Tunisia for 1971–2010 periods. ARDL bound test results show that the EKC hypothesis is valid.

Apergis (2016) used the second-generation panel data methods to test the validity of EKC hypothesis in 15 countries for the period of 1960–2013 and found the evidence that supporting the inverted U-shaped relationship between real income and CO₂ emission. CANBAY (2019) used the Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) to examine the effects of economic growth and renewable energy consumption on environmental pollution in Turkey for the period of 1990-2016. He concluded that economic growth increased carbon dioxide (CO₂) emissions in both the short and the long term while renewable energy consumption reduced CO₂ emissions both in the short and long term. Saboori *et al.* (2016) analyzed the effects of economic growth on environmental pollution for Malaysia spanning period 1980–2008 by utilizing ARDL bound test. The existence of the EKC hypothesis is proved. Li *et al.* (2016) confirmed the EKC hypothesis when applying panel data method to investigate the link

between income and pollution indicators (CO₂, wastewater, and waste solid emissions) for 28 provinces of China spanning the period 1996–2012.

An important limitation of previous studies is that carbon dioxide (CO₂) was used as the proxy for environmental deterioration. This measure, however, relates only to air pollution and excludes other pollutants impacting on soil, forests, and other environmental aspects. Therefore, the use of carbon dioxide as a proxy for environmental degradation appears to be inadequate measure argument suggests the inadequate. To have a better understanding of the relationship between economic growth and environmental deterioration this research utilizes the ecological footprint (EFP) as well as the carbon dioxide (CO₂) as measures of environmental pollution.

Recently, a large number of studies have examined the EKC hypothesis using the EFP as a measure of environmental pollution (Ulucak and Lin, 2017; Uddin *et al.*, 2017; Charfeddine and Mrabet, 2017; Ulucak and Bilgili, 2018; Yilanci and Ozgur, 2019; Dogan *et al.*, 2020; Altıntaş and Kassouri, 2020). Ecological footprint is widely used as an index of sustainability. The ecological footprint is a measure of the resources necessary to produce the goods that an individual or population consumes (Fiala, 2008).

Some authors have recognized some of the methodological weaknesses of previous studies (see, for example, Sirag *et al.*, 2018). For example, the GDP and its quadratic term have been used to test the EKC hypothesis, (see, for example Furuoka, 2015; Shahbaz *et al.*, 2015; Lacheheb *et al.*, 2015; Ibrahim and Law 2014, 2016; Al-Mulali *et al.*, 2016; Rafindad, 2016; Awad, 2019). This specification makes econometric models vulnerable to multicollinearity and misspecification. Therefore, this research will try to avoid these drawbacks by using the approach of Narayan and Narayan (2010) which involves comparing the short-run and long-run elasticities of per capita income (GDP).

Among the 20 countries that emitted the most carbon dioxide in 2020, Turkey is number sixteen. The share of Turkey in carbon emissions is 1% of the total world's emissions, it emitted around 0.42GT. Turkey aims to tackle the issue of climate change and to decrease the Greenhouse gas emissions within the scope of eleventh development plan (2019-2023) to protect the environment. Therefore, is extremely important to investigate the relationship between the economic growth and environmental deterioration for Turkey.

In this regard, many studies have examined the relationship between economic growth and environmental degradation in Turkey, (see for instance, Altinayet *et al.*, 2004; Erdal *et al.*, 2008; Halicioglu, 2009; Jobert, and Karanfil, 2007; Lise, and Van Montfort, 2007; Lise, 2005; Canbay, 2019; Say and Yücel, 2006; Soytaş, 2001; Soytaş and Sari, 2009; Soytaş and Sari, 2003). Unlike the current studies, this study employs the Ecological Footprint (EFP hereafter), as well as CO₂ emissions, as indicators of environmental degradation. Furthermore,

none of the previous studies put any attention to forecast the indicators of environmental deterioration. Therefore, this study employs the classical multiplicative decomposition method to predict EFP and CO₂ in Turkey.

This study departs from previous studies in the following regards:

First, ecological footprint and carbon dioxide are both used to test the validity of the Environmental Kuznets Curve hypothesis in Turkey. Second, the article addresses the methodological limitations of previous studies by employing the approach of Narayan and Narayan (2010) which compares the long-run and short-run elasticities of per capita income (GDP). Third, the study employs classical multiplicative decomposition method to forecast the ecological footprint and carbon dioxide, which is to the best of my knowledge the only study employs this method of analysis to forecast the indicators of environmental deterioration.

III. RESEARCH METHODOLOGY

A. MODEL SPECIFICATION AND DATA

To investigate the relationship between economic growth and environmental pollution in Turkey this study uses the EFP, CO₂ and per capita real income as a proxy for pollution and economic growth, respectively. The time series data about EFP is obtained from the (Global Footprint Network). The series on per capita real income (GDP), foreign direct investment (FDI) and energy consumption (EC) are obtained from the World Bank (world development indicators). All variables are used in natural logarithmic form in empirical analysis.

Many researchers have shown the limitation of traditional EKC that use the real GDP and its quadratic term to investigate the validity of EKC hypothesis (e.g., Narayan and Narayan, 2010; Sirag et al., 2018). Therefore, this study examines the relationship between per capita GDP and ecological footprint (EFP) in both long-run and short-run following the empirical testing procedures suggested by Narayan and Narayan (2010).

In addition, the study also will specify another model in which CO₂ emissions is used as a measure of environmental pollution. In this method short-run elasticity is compared to long-run elasticity to test whether the hypothesis is valid or not. If it turns out that long-run elasticity is smaller than short-run elasticity, then environmental quality is improved by the growth of per capita income (GDP) over time and the EKC does exist. According to the idea of Narayan and Narayan (2010) and based on the empirical work of Mrabet et al. (2017) our two models can be specified as follows:

$$\ln EFP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\ln CO2_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Where the EFP is the ecological footprint, GDP is the per capita real income, CO₂ is carbon dioxide, β_1 is the long-run elasticity and ε_t is the error term. The bivariate specification might not capture all the factors that contribute to environmental pollution so additional variables can be added to the model in the following manner:

$$\ln EFP_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GDP_t + \alpha_2 \ln FDI_t + \alpha_3 \ln EC_t + e_t \quad (3)$$

$$\ln CO2_t = \varphi_0 + \varphi_1 \ln GDP_t + \varphi_2 \ln FDI_t + \varphi_3 \ln EC_t + e_t \quad (4)$$

Where the FDI is foreign direct investment measured as a percentage of per capita real GDP and EC is the energy consumption and $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \varphi_1, \varphi_2, \varphi_3$ are their long-run elasticities.

B. METHOD OF ESTIMATION

Most time series data are non-stationary in nature which result in misleading outcomes of regression analysis. To test for the stationarity properties of the variables this study uses the augmented Dickey–Fuller (1979) (ADF), Phillips and Perron (1988) (PP) tests. The null hypothesis of the ADF and PP tests indicate a unit root.

To test the validity of the Environmental Kuznets Hypothesis (EKC) this study utilizes the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model for the many advantages that distinguish it among other methods. First, this model does not require that all variables be integrated of order zero or I(0). Second, both short-run and long-run models are estimated simultaneously. In addition, the ARDL method tends to perform better in a small sample size compared to multivariate analysis. To test the existence of cointegration relationships among the variables in model (1) and (2) the unrestricted error correction term (ECT) proposed by Pesaran et al. (2001) can be specified as follows:

$$\begin{aligned} \Delta \ln EFP_t = & \delta_0 + \delta_1 \ln EFP_{t-1} + \delta_2 \ln GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^q \delta_3 \Delta \ln EFP_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^p \delta_4 \Delta \ln GDP_{t-i} + \theta ECT_{t-i} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln CO2_t = & \psi_0 + \psi_1 \ln CO2_{t-1} + \psi_2 \ln GDP_{t-1} + \sum_{i=1}^q \psi_3 \Delta \ln CO2_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^p \psi_4 \Delta \ln GDP_{t-i} + \Theta ECT_{t-i} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (6)$$

Where equations (5) and (6) are ARDL (q,p) models and the lag lengths are chosen according to Akaike Information Criterion (AIC). To test the existence of cointegration relationships among the variables in model (3) and (4) the unrestricted error correction term (ECT) proposed by Pesaran et al. (2001) can be specified as follows:

$$\begin{aligned} \Delta \ln EFP_t = & \gamma_0 + \gamma_1 \ln EFP_{t-1} + \gamma_2 \ln GDP_{t-1} + \gamma_3 \ln FDI_{t-1} + \gamma_4 \ln EC_{t-1} \\ & + \sum_{i=1}^q \gamma_5 \Delta \ln EFP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_6 \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_7 \Delta \ln FDI_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \gamma_8 \Delta \ln EC_{t-i} + \Theta ECT_{t-i} \\ & + v_t \end{aligned} \quad (7)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln CO2_t = & \lambda_0 + \lambda_1 \ln CO2_{t-1} + \lambda_2 \ln GDP_{t-1} + \lambda_3 \ln FDI_{t-1} + \lambda_4 \ln EC_{t-1} \\ & + \sum_{i=1}^q \lambda_5 \Delta \ln CO2_{t-i} + \sum_{i=0}^p \lambda_6 \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \lambda_7 \Delta \ln TO_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \lambda_8 \Delta \ln EC_{t-i} + \Theta ECT_{t-i} \\ & + v_t \end{aligned} \quad (8)$$

Where equations (7) and (8) are ARDL (q, p, m, n) models and the lag lengths are chosen according to Akaike Information Criterion (AIC). The bound test for cointegration is conducted based on the joint null hypothesis of no cointegration $H_0: \delta_1 = \delta_2 = 0$ and $H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 0$ against the alternative of cointegration $H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0$ and $H_1: \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq 0$, for equations (5) and (7) -respectively. And $H_0: \psi_1 = \psi_2 = 0$ and $H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = \lambda_3 = \lambda_4 = 0$ against the alternative of cointegration $H_1: \psi_1 \neq \psi_2 \neq 0$ and $H_1: \lambda_1 \neq \lambda_2 \neq \lambda_3 \neq \lambda_4 \neq 0$, for equations (6) and (8), respectively. The Wald F-statistic is employed to examine the existence of cointegration relationship among the selected variables.

The F-statistic is compared with the lower and upper bounds critical values. If the F-statistic is greater than the upper critical bound, then the null hypothesis of no cointegration is rejected and thus cointegration does exist. If the F-statistic however, is less than the lower critical bound the null hypothesis

cannot be rejected and, therefore, cointegration does not exist. If the cointegration relationship exists, then the error correction model (ECM) can be estimated. The ECM shows the short-run dynamics and the speed of adjustment to disequilibrium.

IV. RESULTS AND DISCUSSION

In this part of the study, the plots of the variables for the possible existence of stationarity are examined. The results of Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests in table (1) and figure (5) (a, b, c, d) in the appendix show the results for the possible existence of a unit root test at the level as well as first-difference. The results of ADF and PP are quite similar since none of the variables are integrated of the second order. Particularly, the ADF results show that EFP and CO₂ series are stationary at level. Also, the same is true for the PP test results regarding the ecological footprint and carbon dioxide. The other series like per capita real GDP, foreign direct investment (FDI) and energy consumption (EC) are stationary at the first difference at %1 level of significance for both Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron. After identifying the series order of stationarity, the second step is to apply the cointegration test to identify the long-run relationships among the variables.

Table 1: Unit root tests

Variables	ADF		PP	
	C	C&T	C	C&T
LnEFP_{it}	-0.6278 (-2.926)	-5.5234 ^a (-3.508)	-0.9117 (-2.925169)	-5.5159 ^a (-3.508508)
LnCO_{2it}	-1.9054 (-2.925169)	-3.2287 ^c (-3.508508)	-2.0482(-2.925169)	-3.2472 ^c (-3.508508)
LnGDP_{it}	0.6492 (-2.925169)	-1.7350 (-3.508508)	0.7053 (-2.925169)	-1.8273 (-3.508508)
LnFDI_{it}	-1.1311 (-2.926622)	-3.9161 ^b (-3.508508)	-1.5772 (-2.925169)	-3.8073 ^b (-3.508508)
LnEC_{it}	-2.7986(-2.925169)	-0.1360 (-3.508508)	-2.5916 (-2.925169)	-0.4674 (-3.508508)
DLnEFP_{it}	-6.9944 ^a (-2.926622)	-6.9163 ^a (-3.510740)	-14.752 ^a (-2.926622)	-15.539 ^a (-3.510740)
DLnCO_{2it}	-6.3240 ^a (-2.926622)	-6.4228 ^a (-3.510740)	-6.3281 ^a (-2.926622)	-6.5463 ^a (-3.510740)
DLnGDP_{it}	-6.53199 ^a (-2.926622)	-6.6067 ^a (-3.510740)	-6.5326(-2.926622)	-6.6045 ^a (-3.510740)
DLnFDI_{it}	-9.7354 ^a (-2.926622)	-9.6594 ^a (-3.510740)	-10.2776 ^a (-2.926622)	-10.264 ^a (-3.510740)
DLnEC_{it}	-5.3804 ^a (-2.926622)	-5.8573 ^a (-3.510740)	-5.3387 ^a (-2.926622)	-5.8586 ^a (-3.510740)

Note: ^{a, b} denotes significant at %1 and %5 respectively. C refers to intercept, C&T refers to intercept and trend. The values in ( ) are the critical values at 5% level of significance.

Although the ARDL bound test for cointegration has several advantages, it has low power since it does not take into consideration the possibility of structural or regime shifts in the cointegrating vector (Gregory and Hansen, 1996; Hatemi-j, 2008). Table (2) presents the findings of unit root test with one structural break. Precisely, the results indicate that all the variables are non-stationary I(1). From the analysis of various unit root tests, the variables are found to be compatible with ARDL model.

Table 2: ADF unit root test with structural break

Variables	ADF			
	C	Break date	C&T	Break date
LnEFP_{it}	-1.810445(-4.443649)	2002	-5.910665 ^a (-4.859812)	1998
LnCO2_{it}	-2.614590(-4.443649)	2002	-4.840363 ^c (-4.859812)	1984
LnGDP_{it}	-1.492486(-4.443649)	2002	-4.097208 ^c (-4.859812)	2010
LnFDI_{it}	-2.990405(-4.443649)	1987	-4.264594(-4.859812)	1987
LnEC_{it}	-3.600589(-4.859812)	1982	-2.989276(-4.859812)	2015
DLnEFP_{it}	-10.91857 ^a (-4.443649)	1993	-10.54340 ^a (-4.859812)	1993
DLnCO2_{it}	-6.676734 ^a (-4.443649)	1987	-6.553104 ^a (-4.859812)	1987
DLnGDP_{it}	-7.348009 ^a (-4.443649)	2009	-7.288775 ^a (-4.859812)	2009
DLnFDI_{it}	-10.23237 ^a (-4.443649)	2001	-9.744954 ^a (-4.859812)	1984
DLnEC_{it}	-6.799315 ^a (-4.443649)	2014	-6.931945 ^a (-4.859812)	2013

Note: ^a, ^b denotes significant at %1 and %5 respectively. C refers to intercept, C&T refers to intercept and trend. The values in ( ) are the critical values at 5% level of significance.

In case cointegrations exist then it can be inferred that there is long-run relationship among the variables. In this study ARDL bound test to cointegration method is employed. Starting with the bound test to cointegration, table (3) shows that the model 1 has failed to pass the test, the F-statistic value (2.303824) is lower than the upper critical value (4.35), therefore only the short-run model can be estimated. However, the long-run and short-run model can be estimated for model 2 since the model has passed the F-statistic test of cointegration at 1% level of significance. It can be concluded that the cointegration test shows the existence of long-run relationships among the variables in model 2, so it will be the focus of the subsequent analysis.

Table 3: Bound test for cointegration

The model	F-statistic	Critical values	
		I(0)	I(1)
$\text{LnEFP}_{it} = F(\text{LnGDP}_{it}, \text{LnFDI}_{it}, \text{LnEC}_{it})$	2.303824	3.23	4.35
$\text{LnCO2}_{it} = F(\text{LnGDP}_{it}, \text{LnFDI}_{it}, \text{LnEC}_{it})$	5.077470	3.23	4.35 ^a

Note: ^a denotes significant at level 1%. The critical values are according to Pesaran et al. (2001) at 1% level

After confirming the existence of the long-run relationship to our models, we can now turn to estimate short-run and long run models. Since the bound test does not show cointegration evidence in the first model; only model 2 will be estimated. Table (4) shows the short-run estimates for model 1, it indicates that all the variables are significant in explaining the change in pollution. In particular, a 1% change in per capita real income and energy consumption will increase the pollution by 0.7354% and 1.2808% respectively. However, foreign direct investment has a negative impact on the pollution.

Table (5) demonstrates the ARDL results for model 2. It reveals that per capita real GDP is positive and significant in the long-run and negative and significant in the short-run. Moreover, the results also show that the short-run elasticity (0.741421) is smaller than the long-run elasticity (2.545893). This may indicate the absence of the EKC hypothesis. This conclusion is supported by figure (6) which reveals that pollution (EFP and CO₂) is increasing with per capita real GDP. Nonetheless, the results also reveal the significance of per capita real GDP in explaining the change in CO₂ in the short-run and long-run. It indicates that a 1% increase in per capita real GDP will lead to a positive change in CO₂ by 0.74% and 2.54% in short-run and long-run respectively. The other variables are also found to be significant in the short-run and long-run. It reveals that the EC is the most pollutant, if it increases by 1% this will lead to an increase in CO₂ by 1.613% in the short-run but in the long-run pollution caused by energy consumption will be decreasing by -5.295%. The results also show that more foreign direct investment will increase environmental pollution by 0.0041% and 0.0645% in the short-run and long-run respectively.

Table 4: Short-run coefficients – model 1

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNGDP	0.735427	0.044623	16.48089	0.0000
LNFDI	-0.025315	0.009291	-2.724509	0.0092
LNEC	1.280848	0.174457	7.341933	0.0000
C	-5.194383	0.245884	-21.12531	0.0000
R-squared	0.982784	Mean dependent var	0.0999	
Adjusted R-squared	0.981610	S.D. dependent var	0.1487	
S.E. of regression	0.020174	Akaike info criterion	-4.8892	
Sum squared resid	0.017907	Schwarz criterion	-4.7332	
Log likelihood	121.3413	Hannan-Quinn criter	-4.8302	
F-statistic	837.2410	Durbin-Watson stat	1	45769
Prob(F-statistic)	0.000000			

Table 5: ARDL results- model 2

Long-run coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Constant	5.651924	9.327309	0.605954	0.5481
LnGDP _{it}	2.545893	1.351896	1.883202	0.0673
LnFDI _{it}	0.064586	0.124439	0.519018	0.6068
LnEC _{it}	-5.295756	7.367007	-0.718848	0.4766
Short-run coefficients				
DLnGDP _{it}	0.741421	0.101772	7.285147	0.0000
DLnFDI _{it}	0.004108	0.006505	0.631485	0.5315
DLnEC _{it}	1.613494	0.282023	5.721150	0.0000
ECT	-0.063599	0.052334	-1.215264	0.2318

The ARDL model is further evaluated by the diagnostic tests such as serial correlation, heteroskedasticity and histogram normality test. Table 6 illustrates the findings of the Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test. The prob value is (0.7880), so, the model is stable since the null hypothesis of no serial correlation cannot be rejected. In addition, table 7 presents the heteroskedasticity test: Breusch-Pagan-Godfrey. It indicates that the model is not suffering from the heteroskedasticity, since the null hypothesis of no heteroskedasticity cannot be rejected, the p-value is 0.8173. Moreover, the ARDL model is also evaluated by the Histogram Normality Test. Figure 3 shows the findings of the normality test. It indicates that the model follows the normality since the probability value of the Jarque-Beta is 0.3143 and P-value is 0.314. Furthermore, Ramsey-reset test is performed. Table 8 clearly show that

the ARDL model is free from any specification error since the null hypothesis of no regression specification error cannot be rejected.

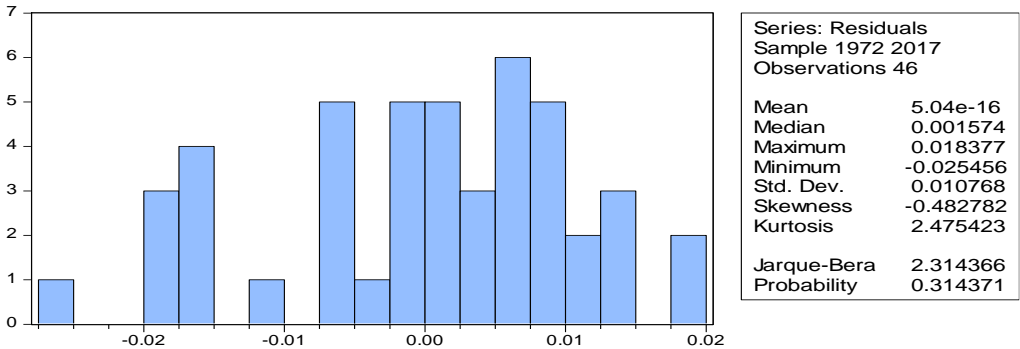
Table 6: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	0.239813	Prob. F(2,36)	0.7880
Obs*R-squared	0.604799	Prob. Chi-Square(2)	0.7390

Table 7: Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

F-statistic	0.515281	Prob. F(7,38)	0.8173
Obs*R-squared	3.987806	Prob. Chi-Square(7)	0.7812
Scaled explained SS	2.007576	Prob. Chi-Square(7)	0.9594

Figure 4: Histogram Normality Test

Table 8: Ramsey RESET Test

Specification: LNEFP LNGDP LNFDI LNEC C			
Omitted Variables: Squares of fitted values			
	Value	df	Probability
t-statistic	0.524446	43	0.6027
F-statistic	0.275044	(1, 43)	0.6027
Likelihood ratio	0.306048	1	0.5801
F-test summary:			
	Sum of Sq.	df	Mean Squares
Test SSR	0.000464	1	0.000464
Restricted SSR	0.072961	44	0.001658
Unrestricted SSR	0.072497	43	0.001686
LR test summary:			
	Value	df	
Restricted LogL	87.62764	44	
Unrestricted LogL	87.78067	43	

To sum up, the results present an evidence against the EKC hypothesis in the case of Turkey indicating that the growth of per capita real GDP will cause further damage to the environment. In addition, the stability of models is assessed using the CUSUM and CUSUMSQ test as suggested by Pesaran.[†] Figure (7) and (8) present the findings of CUSUM and CUSUMSQ for model 1 and model 2 respectively. The models have passed the test indicating the stability of the estimated parameters.

Furthermore, the study employed the classical multiplicative decomposition method to forecast pollution in Turkey for the next three years. Figure (9) shows that both ecological footprint and carbon dioxide will be increasing. An important result comes out from this study is that the EKC hypothesis is not valid in the case of Turkey. The results of the non-existence of the EKC hypothesis agree with other studies, (see, for example, Al-Mulali *et al.*, 2015; Lacheheb *et al.*, 2015; Siraget *et al.*, 2018).

However, the findings contradict many existing studies. The findings are in contrary to those of Awad (2019) who found support for the EKC hypothesis in selected African countries using panel data analysis. His results may be attributed to the heterogeneity bias and use the conventional EKC approach and the CO₂ as a measure for environmental quality. Another study by Ike *et al.* (2020) confirmed the EKC hypothesis only in countries with high CO₂ emission, while the opposite was not true for low CO₂ emitting countries. Unlike Ike *et al.*

[†]CUSUM and CUSUM of Squares refer to Cumulative sum and cumulative sum of squares, respectively.

(2020), our study uses the EFP which is more comprehensive measure to the environment.

Likewise, Sarkodie and Ozturk (2020) used the CO₂ emissions as indicator for environmental degradation and found evidence supports the existence of the EKC hypothesis in Kenya. Although Charfeddine and Mrabet (2017) used the EFP as an indicator for the environment, but they relied on the conventional testing of the EKC. Their results have validated the existence of the EKC only in the sample of oil-exporting countries.

CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

Since the early 1970s, specifically after the United Nations Conference on the Human-Environment in 1972, the relationship between production activities and environmental concerns has been studied by different methods in different disciplines. This is because the environment is of vital importance for human life, and they are confronted with serious environmental problems.

This study examined the impact of economic growth on environmental pollution in Turkey. The EFP and CO₂ are used as measures of environmental pollution and per capita real GDP as a measure for economic growth. The study relied on the available time-series data for the period from 1970 to 2017. Since the macroeconomic data are non-stationary and are subject to unit root, ADF and PP unit root tests were applied to determine the series order of stationarity.

Furthermore, after none of the variables were found to be integrated of the second order, the cointegration test of Pesaran et al. (2001) was performed to verify the existence of a long-run relations among the variables. The ARDL approach for cointegration was used to estimate the long-run and short-run models. In addition, the classical additive decomposition method was employed to forecast pollution in Turkey for the next three years.

The results indicated that the per capita real income (GDP) has a positive significant effect on the environmental pollution (CO₂) in the long-run and short-run. When the long-run and short-run elasticities were compared the EKC hypothesis was found not to exist. The other explanatory variables were also found to be significant in explaining pollution.

The results reveal that more foreign direct investment (FDI) increases pollution in Turkey as well as energy consumption in short run. Based on the results obtained by this study, an important implication can be drawn. First, the absence of the EKC hypothesis in Turkey. Second, the environmental policies aim to improve the environmental quality are less effective. Third, more foreign direct investment can increase environmental pollution. Fourth, the pollution that caused by energy consumption will be decreasing in the long run.

The study can therefore draw the following recommendations for policy and future research: first, robust and effective environmental policies should be strictly implemented and closely monitored to reduce environmental pollution and ensure the reservation of resources for future generations. Second, more policies to manage foreign direct investment are also needed since advanced and environmentally friendly technology is used, and that will eventually reduce pollution. Third, since the energy consumption can contribute to pollution, there will be a need to concentrate more on clean and renewable energy which may have less environmental damage. Fifth, for future research, more studies are needed to investigate the relationship between economic growth and environmental pollution, especially in Turkey to help policymakers and investors design effective policies and keep the pollution in check.

REFERENCES

- Acaravci, A., and Akalin, G. (2017). Environment–economic growth nexus: a comparative analysis of developed and developing countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(5), 34-43.
- Adu, D. T., and Denkyirah, E. K. (2018). Economic growth and environmental pollution in West Africa: Testing the Environmental Kuznets Curve hypothesis. *Kasetsart Journal of Social Sciences*.
- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., and Tunç, G. İ. (2009). The relationship between income and environment in Turkey: is there an environmental Kuznets curve? *Energy policy*, 37(3), 861-867.
- Ali, W., Abdullah, A., and Azam, M. (2017). Re-visiting the environmental Kuznets curve hypothesis for Malaysia: fresh evidence from ARDL bounds testing approach. *Renewable and sustainable energy reviews*, 77, 990-1000.
- Al-Mulali, U., Ozturk, I., and Solarin, S. A. (2016). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in seven regions: The role of renewable energy. *Ecological indicators*, 67, 267-282.
- Al-Mulali, U., Saboori, B., and Ozturk, I. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131.
- Altınay, G., and Karagol, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy economics*, 26(6), 985-994.

- Altıntaş, H., and Kassouri, Y. (2020). Is the environmental Kuznets Curve in Europe related to the per-capita ecological footprint or CO₂ emissions? *Ecological Indicators*, 113, 106187.
- Apergis, N. (2016). Environmental Kuznets curves: New evidence on both panel and country-level CO₂ emissions. *Energy Economics*, 54, 263-271.
- Aslan, A., Destek, M. A., and Okumus, I. (2018). Bootstrap rolling window estimation approach to analysis of the Environment Kuznets Curve hypothesis: evidence from the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(3), 2402-2408.
- Awad, A. (2019). Does economic integration damage or benefit the environment? Africa's experience. *Energy Policy*, 132, 991-999.
- Ben Jebli, M., Ben Youssef, S., and Ozturk, I. (2015). The role of renewable energy consumption and trade: Environmental Kuznets curve analysis for sub-Saharan Africa countries. *African Development Review*, 27(3), 288-300.
- Bölük, G., and Mert, M. (2015). The renewable energy, growth and environmental Kuznets curve in Turkey: an ARDL approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587-595.
- CANBAY, Ş. (2019). Türkiye'de iktisadi büyüme ile yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerindeki etkileri. *MaliyeDergisi*, 176, 140-151.
- Charfeddine, L., and Mrabet, Z. (2017). The impact of economic development and social-political factors on ecological footprint: A panel data analysis for 15 MENA countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 138-154.
- Diao, X. D., Zeng, S. X., Tam, C. M., and Tam, V. W. (2009). EKC analysis for studying economic growth and environmental quality: a case study in China. *Journal of Cleaner Production*, 17(5), 541-548.
- Dickey, David. A. and Wayne Fuller. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dogan, E., Ulucak, R., Kocak, E., and Isik, C. (2020). The use of ecological footprint in estimating the Environmental Kuznets Curve hypothesis for BRICST by considering cross-section dependence and heterogeneity. *Science of the Total Environment*, 138063.
- Fiala, N. (2008). Measuring sustainability: Why the ecological footprint is bad economics and bad environmental science. *Ecological economics*, 67(4), 519-525.

- Furuoka, F. (2015). Financial development and energy consumption: Evidence from a heterogeneous panel of Asian countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 430-444.
- Erdal, G., Erdal, H., and Esengün, K. (2008). The causality between energy consumption and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 36(10), 3838-3842.
- Gregory, A. W., and Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of econometrics*, 70(1), 99-126.
- Global Footprint Network. Ecological Footprint. 28.12.2020:<https://www.footprintnetwork.org/>
- Grossman, G. M., and Krueger, A. B. (1991). *Environmental impacts of a North American free trade agreement* (No. w3914). National Bureau of economic research.
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy policy*, 37(3), 1156-1164.
- Hatemi-j, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- He, J., and Richard, P. (2010). Environmental Kuznets curve for CO₂ in Canada. *Ecological Economics*, 69(5), 1083-1093.
- Jalil, A., and Mahmud, S. F. (2009). Environment Kuznets curve for CO₂ emissions: a cointegration analysis for China. *Energy policy*, 37(12), 5167-5172.
- Jobert, T., and Karanfil, F. (2007). Sectoral energy consumption by source and economic growth in Turkey. *Energy policy*, 35(11), 5447-5456.
- Johansen, S., and Juselius, K. (1994). Identification of the long-run and the short-run structure an application to the ISLM model. *Journal of Econometrics*, 63(1), 7-36.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.
- Ike, G. N., Usman, O., and Sarkodie, S. A. (2020). Testing the role of oil production in the environmental Kuznets curve of oil producing countries: New insights from Method of Moments Quantile Regression. *Science of the Total Environment*, 711, 135208.

- Iwata, H., Okada, K., and Samreth, S. (2010). Empirical study on the environmental Kuznets curve for CO₂ in France: the role of nuclear energy. *Energy Policy*, 38(8), 4057-4063.
- Katircioğlu, S. T., and Taşpınar, N. (2017). Testing the moderating role of financial development in an environmental Kuznets curve: empirical evidence from Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 572-586.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 45(1), 1-28.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., and Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lacheheb, M., Rahim, A. A., and Sirag, A. (2015). Economic growth and carbon dioxide emissions: Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Algeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1125-1132.
- Lieb, C. M. (2003). The environmental Kuznets curve: a survey of the empirical evidence and of possible causes (No. 391). *Discussion paper series*.
- Li, T., Wang, Y., and Zhao, D. (2016). Environmental Kuznets curve in China: new evidence from dynamic panel analysis. *Energy Policy*, 91, 138-147.
- Lopez, R., Islam, A. (2008), Trade and the environment. *The Princeton Encyclopedia of the World Economy*, 24, 22-23.
- Lise, W. (2006). Decomposition of CO₂ emissions over 1980–2003 in Turkey. *Energy Policy*, 34(14), 1841-1852.
- Lise, W., and Van Montfort, K. (2007). Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship? *Energy economics*, 29(6), 1166-1178.
- Moutinho, V., Varum, C., and Madaleno, M. (2017). How economic growth affects emissions? an investigation of the environmental Kuznets curve (EKC) in Portuguese and Spanish economic activity sectors. *Research@ua*, 8, 49-49.
- Mrabet, Z., AlSamara, M., and Jarallah, S. H. (2017). The impact of economic development on environmental degradation in Qatar. *Environmental and ecological statistics*, 24(1), 7-38.
- Narayan, P. K., and Narayan, S. (2010). Carbon dioxide emissions and economic growth: Panel data evidence from developing countries. *Energy policy*, 38(1), 661-666.

- Özokcu, S., and Özdemir, Ö. (2017). Economic growth, energy, and environmental Kuznets curve. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 639-647.
- Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO₂ emissions in Turkey: testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-779.
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables. *Journal of econometrics*, 80(2), 355-385.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rafindadi, A. A. (2016). Revisiting the concept of environmental Kuznets curve in period of energy disaster and deteriorating income: Empirical evidence from Japan. *Energy Policy*, 94, 274-284.
- Raza, S. A., Shah, N., and Khan, K. A. (2020). Residential energy environmental Kuznets curve in emerging economies: the role of economic growth, renewable energy consumption, and financial development. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(5), 5620-5629.
- Saboori, B., Sulaiman, J., and Mohd, S. (2016). Environmental Kuznets curve and energy consumption in Malaysia: A cointegration approach. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 11(9), 861-867.
- Salahuddin, M., Alam, K., and Ozturk, I. (2016). The effects of Internet usage and economic growth on CO₂ emissions in OECD countries: A panel investigation. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 1226-1235.
- Sarkodie, S. A., and Ozturk, I. (2020). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Kenya: a multivariate analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 117, 109481.
- Say, N. P., and Yücel, M. (2006). Energy consumption and CO₂ emissions in Turkey: Empirical analysis and future projection based on an economic growth. *Energy policy*, 34(18), 3870-3876.
- Shahbaz, M., Solarin, S. A., Sbia, R., and Bibi, S. (2015). Does energy intensity contribute to CO₂ emissions? A trivariate analysis in selected African countries. *Ecological indicators*, 50, 215-224.

- Shahbaz, M., Nasir, M. A., and Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: the effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843-857.
- Shahbaz, M., Khraief, N., Uddin, G. S., and Ozturk, I. (2014). Environmental Kuznets curve in an open economy: a bounds testing and causality analysis for Tunisia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 34, 325-336.
- Sirag, A., Matemilola, B. T., Law, S. H., and Bany-Arifin, A. N. (2018). Does environmental Kuznets curve hypothesis exist? Evidence from dynamic panel threshold. *Journal of environmental economics and policy*, 7(2), 145-165.
- Soytas, U., Sari, R., and Ozdemir, O. (2001). Energy consumption and GDP relation in Turkey: a cointegration and vector error correction analysis. *Economies and business in transition: facilitating competitiveness and change in the global environment proceedings*, 1, 838-844.
- Soytas, U., and Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member. *Ecological economics*, 68(6), 1667-1675.
- Soytas, U., and Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy economics*, 25(1), 33-37.
- Solarin, S. A., and Bello, M. O. (2018). Persistence of policy shocks to an environmental degradation index: the case of ecological footprint in 128 developed and developing countries. *Ecological indicators*, 89, 35-44.
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World development*, 32(8), 1419-1439.
- Tao, S., Zheng, T., and Lianjun, T. (2008). An empirical test of the environmental Kuznets curve in China: a panel cointegration approach. *China Economic Review*, 19(3), 381-392.
- The republic of Turkey: Eleventh Development Plan, 2019-2023: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/On_BirinciPLan_ingilizce_SonBaski.pdf
- Tiwari, A. K., Shahbaz, M., and Hye, Q. M. A. (2013). The environmental Kuznets curve and the role of coal consumption in India: cointegration and causality analysis in an open economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 18, 519-527.

- Tutulmaz, O. (2015). Environmental Kuznets curve time series application for Turkey: why controversial results exist for similar models? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 73-81.
- Uddin, G. A., Salahuddin, M., Alam, K., and Gow, J. (2017). Ecological footprint and real income: Panel data evidence from the 27 highest emitting countries. *Ecological Indicators*, 77, 166-175.
- Ulucak, R., and Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high-, middle- and low-income countries. *Journal of cleaner production*, 188, 144-157.
- Ulucak, R., and Lin, D. (2017). Persistence of policy shocks to Ecological Footprint of the USA. *Ecological Indicators*, 80, 337-343.
- United Nations. Paris Agreement: <https://www.un.org/en/>
- World Bank (world development indicators. 20.12.2020: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>).
- Yilanci, V., and Ozgur, O. (2019). Testing the environmental Kuznets curve for G7 countries: evidence from a bootstrap panel causality test in rolling windows. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(24), 24795-24805

APPENDIX

Figure 3. Stationarity of the series

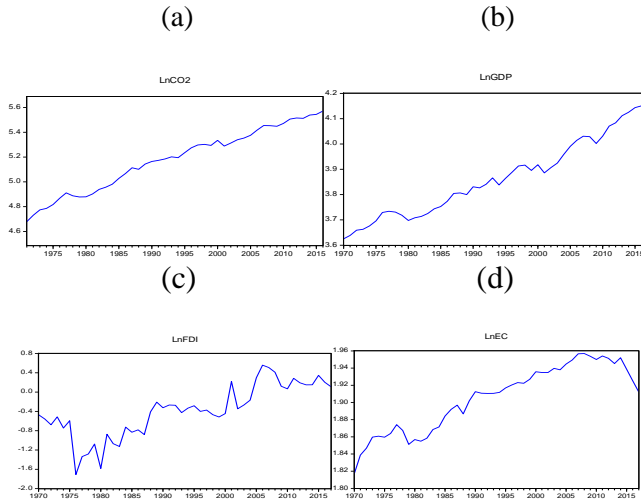

Figure 4. Ecological footprint, CO₂ and per capita GDP

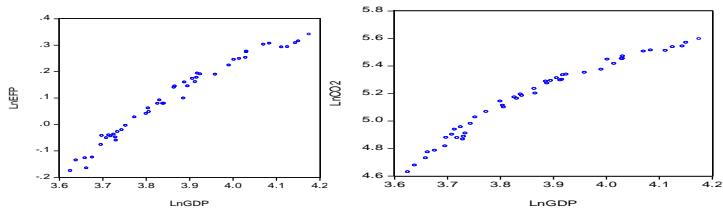

Figure 5. CUSUM and CUSUM of Squares test - model 1

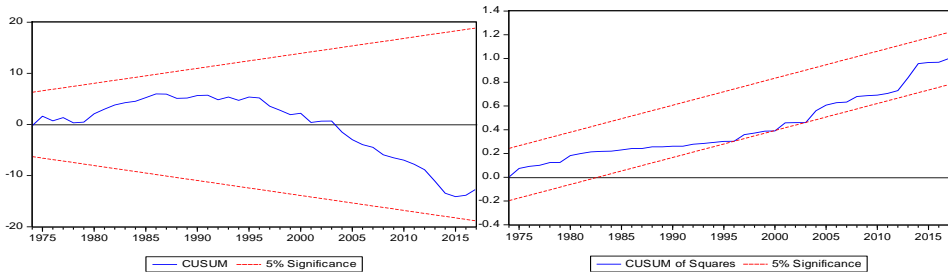

Figure 6. CUSUM and CUSUM of Squares test - model 2

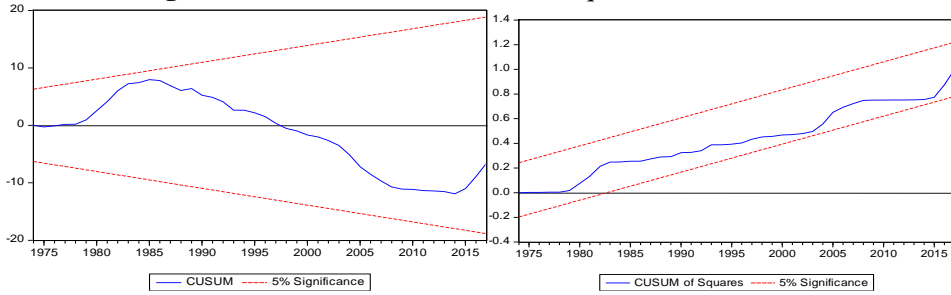
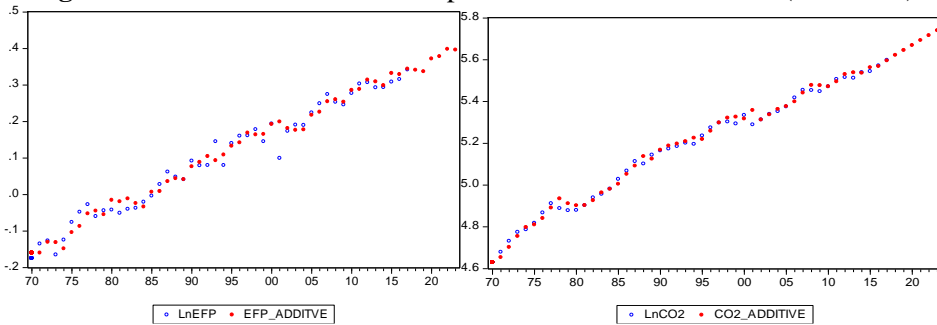

Figure 7. Classical additive decomposition method of Forecast (EFP CO2)

AKSİYONDAN SONRA DEĞERLENDİRME METODOLOJİSİ VE ÖRNEK FORMATLAR

Mustafa Şeref AKIN*

ÖZ

Aksiyondan sonra değerlendirme yaklaşımının amacı, sürekli bir öğrenme kültürünü yerleştirmek, en iyi uygulamaları ve yenilikçi yaklaşımları bulma ve organizasyon içinde yaymaktır. Aksiyondan sonra, olmuş olayın hem başarılı hem de başarısız yönleriyle tüm paydaşlarla değerlendirmeye tabii tutup, kurumun stratejilerini şekil verme ve çalışanların istifadesine sunma amacıyla kurumun veri bankasına kaydedilmesidir. 4 tane temel soru sorulur: Ne planlandı?, ne oldu?, niçin oldu? ve ne yapılmalı? Bunlar yansız, organizasyonda kimseyi suçlanmadan, ön yargısız, herkesin katılımın desteklediği bir ortamda sadece faaliyet konuşularak rapor haline dönüştürülmektedir. Aksiyondan sonra değerlendirmeden faydalanabilmek için, projenin çeşitli dönemlerine yayılarak yapılması, eksikliklerin zamanında iyileştirilmesi yönünden ilerlenmektedir. Makalede geleneksel performans değerlendirme ile aksiyondan sonra değerlendirme farkları karşılaştırılmaktadır. Geleneksel performanstan farklı olarak, aksiyondan sonra tüm ekibin katılımının teşvik edildiği, ekibin başarılı ve başarısız yönleriyle değerlendirildiği, açık iletişim ortamında ve ekibin olanın ve olması gerekenin kendilerinin keşfettiği bir süreçtir. Amaç tüm ekiptekilerin gelecekte daha iyi sonuçlar üretmeleri için birlikte en iyi nasıl çalışacaklarını düşünmelerine yardımcı olmaktır. Aksiyondan sonrada kullanılacak iki tane format detaylı şekilde açıklanmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Aksiyondan Sonra Değerlendirmesi, Performans Değerlendirme, Bilgi Yönetimi.

---

* Prof. Dr. Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafa.akin@erzincan.edu.tr, 0000-0002-1850-9118

Makalenin gönderilme tarihi: Mart 2020

Kabul tarihi: Temmuz 2021

METHODOLOGY AND SAMPLE FORMATS OF AFTER ACTION REVIEW

ABSTRACT

After action review approach supports the desire to find and use a continuous learning culture, best practices and innovative approaches. During after action review, both the successful and unsuccessful aspects of the incident are evaluated with all stakeholders and recorded in the institution's database for the purpose of shaping the organization's strategies and bringing them to the benefit of all employees. Four basic questions are asked: what was planned, what happened, why happened and what should be done? These are spoken in an environment that is honest, unblamed and unbiased supported by everyone and converted into a report. From this point of view, it also deals with the successful aspects of the action. In order to benefit from after action review, evaluating the various phases of the project and ensuring that the deficiencies are timely improved. In this article, differences between traditional performance evaluation and after action review are compared. Unlike traditional performance, it is a process in which the whole team is encouraged to participate, the team evaluates successful and unsuccessful events and discovered what they should be in the open communication environment. The goal is to help the team to think about how best to work together to produce better results in the future. Two formats of after action review are provided in detail.

Keywords: After Action Review, Performance Adjustment, Knowledge Management.

GİRİŞ

Aksiyondan sonra değerlendirme vuku bulan olayda olanın ve olması gerekeni sistematik olarak yazarak yapısal sermayeyi güçlendirmenin yoludur. Olaydan çok yönlü olarak kimseyi yargılamadan ders çıkarma ve tüm kurumun hizmetine sunulacak şekilde kodlanmasıdır. Bu makalede aksiyondan sonra değerlendirme metodunun diğer değerlendirme metotlarına göre farkları anlatılmakta ve süreçte takip edilmesi gereken adımları tanıtılmaktadır. Ayrıca aksiyondan sonra örnek formatlar gösterilmektedir.

Türk akademik literatüründe yer almamış bu performans değerlendirme metodu, ilk kez A.B.D. silahlı kuvvetler tarafından geliştirilmiştir (Wing, 1994, s.109). Daha sonra özel ve kamu kurumlarına yayılmıştır. İşletmelerin karlarını yükseltmek ve maliyetlerini azaltmak için uyguladığı bir bilgi yönetimi haline gelmektedir (Horwitch ve Armacost, 2002, s.30).

Amerikan silahlı kuvvetlerinde görevin ne olduğunu, nasıl ele alındığını, neyin doğru gittiğini, neyin yanlış gittiğini belirlemek ve bir sonraki göreve hazırlık amacıyla aksiyondan sonra değerlendirme uygulanmaktadır. Değerlendirmeye tüm paydaşların katılımı sağlanarak; Ne planlandı? Ne oldu? Neden oldu? Ne yapmalıyız? Sistematığında temel sorulardan oluşan bir toplantı

düzenlenmektedir (Wing, 1994, s.90). Askeri alanda savaşta veya eğitimde birliğin nasıl yaptığı sorusunun bir gözlemci subayın veya ekip liderinin sağlıklı bir cevap vermesi mümkün değildir. Bundan dolayı aksiyon tamamlandıktan sonra her katılımcıya bu sorunun kendi bakış açısıyla değerlendirmesi istenmektedir (Morrison & Meliza, 1999, s.80). Lojistik subayıyla, ön hatta çarpışan erbaşın anlattığı hikâyelerde farklı başarı ve başarısızlık noktaları belirecektir. Bütün bunları toparlayabilmek ve bir sonraki seferde hatayı azaltmak amacıyla aksiyondan sonra değerlendirme yapılmaktadır.

Aksiyondan sonra değerlendirme prensipleri geri bildirimden, performans değerlendirmeden, bilişsel zekâdan, grup dinamiklerinden, iletişim teorilerinden ve davranışsal bilimlerden oluşmaktadır.

Aksiyondan sonra toplantıların çıktısı, yeniden kullanım için arşivlenmiş bilgi içeriği ve takip edilecek değişikliklerin belirtilmesidir (Leseure & Brookes, 2004, s.115). Böyle bir çalışma kurumlarda veya toplumda yeni gelenler/jenerasyon için çok zengin bir deneyim kaynağı sunmaktadır.

Aksiyondan sonra faaliyete iştirak edenlerin topluca yaptıkları bir değerlendirmedir. Burada 4 tane sorunun cevabı aranmaktadır:

- i) Faaliyet öncesi amaç neydi? Performans değerlendirilmesi yapılabilmesi için planlanan ile çıktının karşılaştırılması gerekmektedir.
- ii) Faaliyet esnasında ne oldu? Süreçteki gerçekler aranmaktadır.
- iii) Neden böyle oldu? Sebepler araştırılmaktadır.
- iv) Nasıl ilerletilebilir? Paydaşların süreçteki çıkan sorunların çözüm önerileri dinlenmektedir.

Diğer performans değerlendirmelere göre temel farkı katılımı ve sonuçtır. Aksiyondan sonra değerlendirmede ekipteki tüm katılımcılar kendileri mevcut olan performans seviyesini yeterli görebilmekte veya eksiklerini bulmaktadırlar. Dışardan bir hakem veya üst düzey yönetici değerlendirmede bulunmamakta ve özellikle de eksikleri araştırılmamaktadır.

Gerek piyasa şartlarından gerekse de insan davranışlarından dolayı arzu edilen ile gerçekleşen aynı olmamaktadır. Planların güncelleştirilebilmesi için deneyimler yazılması ve yeni aksiyonun oluşturulması gerekmektedir.

Aksiyondan sonra süreci, “planla-uygula-kontrol et-önlem al” döngüsü ile de ilintilidir. Sürekli iyileştirme girişimlerine mükemmel bir katkı sağlamaktadır (Dinçer, 2013, s.100). Bunlar birbirlerini destekleyen kullanışlı araçlarda olsa birbirlerinin yerine geçmezler (Mind Tools, 2019). Aksiyondan sonra bir performans değerlendirme aracı olarak, faaliyetten sonra gerçekleştirilen bir bilgi yönetim aracıdır.

Organizasyon açısından sahada öğrenilmiş deneyimler en geçerli bilgilerdir (March, 1994, s.89). Ama bu deneyimleri yapısal sermaye unsuru olarak kazandırmak için aksiyondan sonra bilgi yönetimine ihtiyaç vardır. Konu sadece bir çalışandan diğer çalışana bilginin aktarılması değil ama aynı zamanda nasıl aktarılması gerektiğinin metodolojisidir (Crossan, Lane ve White, 1999, s.525; Morris & Moore, 2000, s.737).

Aksiyondan sonrasının özünde öğrenen organizasyon yapısı vardır (Drucker, 2007, s.81; Luthans ve Kreitner, 1985, s.90; Wood ve Bandura, 1989, s.375). Eğer kurum aksiyondan sonra değerlendirmeyi rutin bir süreç dönüştürmediğinde, özellikle nadir, tehlikeli, yeni ve belirsiz olaylardan sınırlı deneyim kazanmaktadır (Weick, 1995, s.90; Carroll, 1998, s.700). Ayrıca deneyimlerin sadece olmuş tüm olaylar kadar, olabilecek hadiselerden de çıkartılabileceği düşünülürse, sistemli bir aksiyondan sonra değerlendirmenin yapısal sermayeye katkısı büyüktür (Roese & Olson, 1995, s.88; Morris & Moore, 2000, s.737).

Bu makalede aksiyondan sonra değerlendirmenin hem ön şartlarını hem de sürecin devamındaki kurallar tanıtılmaktadır. Zira, ön şartlar yerine getirilmezse, o vakit sahadaki deneyim kurumun yapısal sermayesinin bir parçasına dönüşmemekte ve geleneksel performans değerlendirme metodların sakıncalı yönlerini taşımaya devam etmektedir.

İlk bölümde aksiyondan sonra öğrenme ile ilgili literatür tanıtılacaktır. İkinci bölümde aksiyondan sonra öğrenme ile geleneksel performans değerlendirilmesi yapılacaktır. Üçüncü bölümde sistemin genel kalıbı çizilecektir. Dördüncü bölümünde aksiyondan sonra öğrenmenin zamanlaması tartışılacaktır. Son bölümde ise uygulama çalışmalarına yer verilecektir

I. LİTERATÜR

Aksiyondan sonra gözden geçirme süreçte ne olduğunu, neden olduğunu ve katılımcılar ve sorumlu olanlar tarafından nasıl daha iyi yapılabileceğini analiz etmek için yapılandırılmış bir gözden geçirme veya ayrıştırma (bilgilendirme) sürecidir (Cronin ve Andrew, 2009 s.32). Temel amaç içgörürleri ortaya çıkarma, farkındalığı arttırma, davranışı değiştirme ve aksiyonlarda ortak tutum sergilemektir.

Biçimsel anlamda eylem sonrası incelemeler ilk olarak Amerikan Ordusu tarafından geliştirilmiştir (Morrison ve Meliza, 1999, s.1) Resmi olarak tüm Amerikan askeri hizmetleri ve birçok kamu kuruluş tarafından kullanılmaktadır (Sawyer and Deering, 2013, s. 388). Ordudaki aksiyondan sonra incelemelerinde temel olarak iki tür yöntem vardır: Resmi ve gayri resmi. Resmi olanlar daha ayrıntılı planlama, hazırlık ve kaynaklar gerektirir. Normalde ordu içi ve dışı değerlendirmelerin bir parçası olarak planlanır ve yürütülür (FM, 2019, s.33). Gayri resmi ise daha az planlama ve hazırlık gerektirir. Bununla

birlikte, kaynaklar mevcut olduğunda, maksimum eğitim faydası elde etmek için resmi bir aksiyondan sonra yürütülür (ArmyStudyGuide.com, 2006).

Takım ve komutanlarıyla mümkünse eylemin gerçekleştiği yerde inceleme yapılmaktadır (au.af.mil., 2019). Resmi olanda normalde komutanlık düzeyinde yürütülür. (Mastaglio, vd., 2011) Tartışma ayrıca düşman tarafından kullanılan silah sistemlerini ve doktrini de incelemeyi kapsar. Kendi birliklerinde kullanılan araçlar ve yazılımlarda tartışmaya dahil edilir (Mosley, 2013, s.30; Salter ve Klein, 2007). Aksiyondan sonrada moderatör misyona genel bakış sağlar ve hedeflere odaklanan olaylar ve faaliyetler hakkında bir tartışmaya öncülük eder (Pike, 2019).

Kapanışta, aksiyondan sonra sürecinin lideri yorumları özetler. Özellikle de takımın güçlü ve zayıf yönleri ve birimin eksiklerini gidermek için ne yapması gerektiği yönünde bir eylem planı konarak oturum bitirilir (Combined Arms Center – Training, 2013).

Dışarıdan değerlendirilen şerit eğitimi, küçük birim ARTEP'ler ve tank ve BFV topçu masaları başlıca örneklerdir. Gayri resmi mürettebat, takım ve takım AAR'leri şirket ve daha yüksek kademeli AAR'lardan önce tutulur

Bir bilgi yönetimi aracı olarak hesap verebilirlik kültürü oluşturmanın bir yolu olarak genişletmektedir. Aksiyondan sonrasının yazılı hale getirip muhafaza edilmesi, daha sonraki ekiplere de kaynak çalışma bırakmaktadır (Levy, 2011, s. 582). Sonrasında birçok farklı sektörde (tıp, yangın söndürme, danışmanlık hizmetleri gibi) uygulanması yayılmıştır (Cronin ve Andrew, 2009 s.33).

Yaparak öğrenmek kadar yapılandırılmış öğrenmekte önemlidir. Ekibin kendi deneyim tüm organizasyona ışık tutacaktır (Beatty, 2015, s.24).

Aksiyondan sonra değişim yönetiminin bir parçasıdır (Baird, vd. s.19). Aksiyondan sonra amaçlanan ve elde edilen gerçek sonuçların karşılaştırılması başlanır ama bunu çok ötesinde öğrenen ve değişen organizasyon amacına destek verir. Süreçte öğrenme katılımcılar tarafından ileriye taşınır. Başkaları için öneriler üretilmez. Deneyimler tartışılır. Katılımcıların ve projeden sorumlu olanların yapılandırılmış bir inceleme veya bilgilendirme sürecidir. Ne olduğunu, neden olduğunu ve nasıl daha iyi yapılabileceği analiz edilmektedir. Başarısızlıkların nasıl önleneceğini ve başarısında nasıl tekrarlanacağı konusu tartışılır.

Aksiyondan sonrası, katılımcıların şeffaflığına, dürüstlüğüne ve özverisine dayanır. Aksiyon sonrasında süreçteki moderatör ve ekip lideri önemli rol oynarlar. Herhangi bir suçlamaya veya hatayı yüze vurmaya çalışmadan, konunun objektif olarak alınması, aksiyondaki niyetin, planlamanın, hazırlığın, eylemin objektif olarak incelemesini sağlayan bir döngü içinde gerçekleşir (Baird, vd. s.19). Mevcut düşünce biçimlerine meydan okuyan ve

suçlama veya misilleme korkusu olmadan hareket edilir. Liderler dahil herkes, kendi performanslarının takım başarısızlığına katkıda bulunmuş olabileceğini açıkça paylaşmalıdır. (Beatty, 2015, s.24).

II. GELENEKSEL PERFORMANS DEĞERLENDİRME VE AKSIYON SONRASI DEĞERLENDİRME FARKLARI

Tablo 1.'de geleneksel ile aksiyon sonrası değerlendirme performans yöntemleri karşılaştırılmaktadır:

A. KATILIMCILAR

Katılım zorunlu kılınmalı ve tüm ekip üyeleri tartışmaya dahil edilmelidir. Müşteriler, ortaklar ve tedarikçiler bile dahil edilebilmektedir. Her katılımcının olayla ilgili farklı bir perspektife sahiptir. Belirli standartlara veya beklentilere ilişkin açık uçlu sorularla katılım teşvik edilmelidir (Campbell & Dardis, 2004, s.26). Geleneksel yöntemde ise sınırlı katılımcı sayısı ve pasif iletişimle süreç gerçekleşmektedir.

B. ANA TARTIŞMA KONUSU: EKİBİN TÜM YÖNLERİYLE PERFORMANSI

Aksiyon sonrası değerlendirmede hem başarılarından hem de başarısızlıklardan öğrenmek için toplanılmaktadır. Geleneksel değerlendirmede ise başarısızlıklara odaklanılması, katılım ve coşkuyu engelleyen olumsuz bir çağrışım yapmıştır. Aksiyon sonrası, bu algıyı kırmak için, başarılı veya başarısız olan olaylara ve *ekibin* performansına odaklanılmaktadır (Walden, 2009, s.88). Değerlendirmelerde suçlama yapılmaz ve suçlu aranmaz.

Tablo 1: Geleneksel ve Aksiyon Sonrası Değerlendirme

Geri bildirimlerin özelliği	Geleneksel performans değerlendirme	Aksiyondan sonra değerlendirme
Katılımcılar	Katılımcılar sınırlı ve pasif dinleyicilerdir	Katılımcılar en geniş sayıda ve aktif olarak katılırlar
Ana tartışma konusu	Yapılan hatalar	Yaşanan süreç
İletişimin yönü	Tek taraflı	Karşılıklı
Ortam	Savunmacı	Öneriye açık
Öğretim tarzı	Geleneksel ders	Rehber keşifli öğrenme
Öğrenme kaynağı: Ne ve Neden oldu	Lider, müfettişler ve subjektif değerlendirme	Tüm paydaşlar ve objektif performans değerlendirme

Kaynak: Morrison ve Meliza, 1999

C. İLETİŞİM YÖNÜ

Tartışmalarda grubun katılımı ve konuşması teşvik edilmektedir. Bu, geri bildirim ve sürekli öğrenme yanında aynı zamanda iyi iletişim kurma alıştırmasıdır. Ekip birbirleriyle ne kadar iyi iletişim kurmakta ve farklılıklarını çözmekteyse gelecekte daha kuvvetli bağları oluşmaktadır (Morrison & Meliza, 1999, s.109).

D. ORTAM

Aksiyon sonrasında doğru tonu ayarlamak çok önemlidir. Özellikle de güvenin ve geri bildirim değeri vurgulanmalıdır. Tartışma ne kadar açık ve dürüst olursa, o kadar gerçekler su üstüne çıkmaktadır.

Ortam katılımı teşvik edici şekilde organize edilmektedir. Aksiyon sonrasında başlangıcında kurallar belirlenirken güven unsuru en temel olandır. Cezalandırıcı ve eleştirel değildir. Aynı fikirde olma zorunluluğu ve suçlamanın tartışmanın bir parçası olmadığını vurgulanmalıdır. Kişisel saldırılar derhal durdurulmalıdır.

E. ÖĞRETİM TARZI

Rehber keşifli öğrenme de eğitmenin ders vermesi yerine, katılımcıların kendilerinin öğrenmesi amaçlanmaktadır. Eğitmen süreci kolaylaştırandır. Değerlendirmenin başarılı olması için, ekibin olaydan elde etmeleri gereken deneyimleri kendileri keşfetmeleri gerekmektedir (Morrison & Meliza, 1999, s.110).

F. NE VE NEDEN OLDU?

Aksiyondan sonrası değerlendirme kimseyi yargılama amacı taşımamakta ve sadece öğrenmeye destek olunmaktadır. Amaç tüm ekiptekilerin gelecekte daha iyi sonuçlar üretmeleri için birlikte en iyi nasıl çalışacaklarını düşünmelerine yardımcı olmaktır. Amaçlanan planlanan ile gerçekleşen farkını karşılaştırma ve neden böyle geliştiğini kişileri suçlamadan sorgulamaktır (Morrison & Meliza, 1999, s.111). Süreçle ilgili tüm değerlendirmeler paydaşlar tarafından karar verilmektedir. Gözlemcinin veya hiyerarşik olarak üstte olanların etkileri yoktur.

III. AKSİYONDAN SONRA DEĞERLENDİRME SÜRECİ: ORTAK KURGULAMA MEKANİZMASI

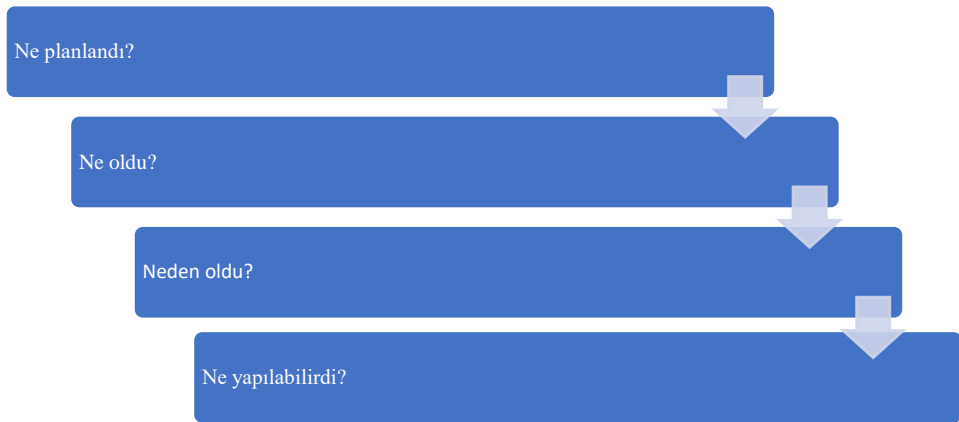
Aksiyondan sonrada süreç, planlanan ile yapılan arasındaki farkın, ne olduğunun anlaşılması için sistematik bir şekilde aksiyonun ve neticelerinin araştırılması ve geniş kitlelere ulaşması için paylaşılmasıdır. Aksiyondan sonra, 4 ana sorunun cevabını ve çıkarılacak derslerin belirtilmesini kapsamaktadır: Ne planlanmıştı? Ne oldu? Neden oldu? Ne yapılabildi? (Şekil 1)

Aksiyondan sonrasında, paydaşlara bu sorular sorulmakta ve cevapları not edilmektedir. Aksiyondan sonra değerlendirme bir ortak kurgulama mekanizmasıdır. Ekip hem sorunun kaynağı hem de çözüm önerileri üzerine beraber çalışmaktadırlar. Ortak kurgulama, paydaşları sürece katarak tartışılmasıdır. Ortak kurgulama sayesinde fikir üretme, prototip ve test süreçleri birlikte gerçekleştirildiğinden daha hızlı sonuçlar alınmaktadır. Atölye toplantılarında paydaşlar dinlenirken yeni birçok fırsat yakalanmaktadır (Luma Institute, 2012, s.70).

Toplantının sistematığı şöyle işlemektedir: önce toplantıya tüm paydaşlar davet edilmekte, gerçekleşen faaliyet ve öğrenilen derslerle ilgili sorular sorulmakta, tüm öğrenilen deneyimler kaydedilmekte ve “deneyimler havuzuna” yüklenilmektedir. Yükleme de çıkarılan deneyimleri yapılması ve yapılmaması olarak sınıflandırılmaktadır. Özetle yapılmak istenen deneyimin ekiple ortaya çıkarmak, yazmak ve paylaşmaktır.

Şekil 1: Aksiyondan Sonra Süreci

Kaynak: Walden, 2009,

Aksiyondan sonraki süreci adım adım incelenirse:

A. NE PLANLANDI?

Takımın performansı ile ilgili gerçekler, veriler ve rakamlar toplanmaktadır. Teslimde son tarihleri kaçırılmış veya zamanında bitirilmiş, ürün standartları göz ardı edilmiş veya standart üstü ürün üretilmiş, müşteri geri bildirimleri göz ardı edilmiş veya üstün bir müşteri deneyimi yaşatılmış olabilmektedir. Böylece başarısızlık kadar başarılarında toplantının konusunu oluşturmaktadır.

Toplantıdan önce bir toplantı yöneticisi belirlenmelidir. Tarafsız biri tartışmaya odaklanmaya yardımcı olmaktadır. Bu kişi sorular sormakta ve tartışmaya kişileri yargılayıcı olmayacak şekilde yol göstermektedir. Temel

tartışma sorularını bir beyaz tahtaya veya kağıtlı sunum tahtasına yazılması, katılımcıların toplantının asıl amacına odaklanmalarına yardımcı olmaktadır.

Katılımcıların ne olması gerektiği konusunda hemfikir olmaları sağlanmalıdır. Hedefler net değilse, ciddi bir vizyon ve strateji eksikliği ortaya çıkmaktadır. O zaman projenin veya faaliyetin baştan başarılı olması muhtemel değildir. Hedefler konusunda konsensüs sağlandıktan sonra, gerçek ve amaçlanan sonuçlar tartışılmaktadır. Belirlenen hedeflere göre neyin işe yaradığına ve farklı şekilde ne yapılabileceği üzerine tartışma sürebilmektedir.

B. NE OLDU?

İki yöne odaklanılmaktadır: faaliyete ve ekibin performansına. Olmuş olanlara (gerçeklere) ve sonuçlara dikkat edilmektedir. Gerçeklerin saptırılmasına ve manipülasyona izin verilmemektedir. Tartışma takımın neleri kontrol edebileceği üzerinedir (Walden, 2009, s.134). Kendi kontrolleri dışındaki konular tartışmaya dâhil edilmez.

C. NEDEN OLDU?

Aksiyon sonrasında olumsuz eleştiri ya da hata bulunmak istenmemektedir. Vurgu, öğrenmeye odaklanmadır; bu nedenle, maksimum katılım ve açıklık, en baştan net bir şekilde belirtilmektedir. Tartışma sorgulama üzerine kurgulanmamalıdır.

“Bunun nasıl gittiğini düşünüyorsunuz?” diye sorulursa bu tartışmak için çok geniş bir konu olabilmektedir. Bunun yerine, katılımcılar faaliyetle ilgili belirli konular üzerinden sorular sorulmakta ve tartışılmaktadır. Genel-geçer yoruma izin verilmez. Ekiptekilerin başlarından geçenleri anlatmaları istenmektedir (Mind Tools, 2019)

Bazen katılımcıların her birinin fikirlerini önceden yazmalarını istemek ve ardından paylaşmaları yararlı olmaktadır. Böylece, ekipteki sessiz üyelerin katkıda bulunmaları sağlanmaktadır (Mind Tools, 2019).

D. NE YAPILABİLİRDİ?

Sorularda evet/hayırlı kısa cevap tarzını taşımaz, ucu açık sorular sorulmaktadır. Örnek sorulardan bazıları şöyle sıralanmaktadır: Bir dahaki sefere farklı olarak ne yapardın? Ne olmasını tercih ederdin? Durum nasıl önlenebilirdi? Bu deneyime dayalı olarak sizce ideal prosedür nedir?

Tavsiyelerin kaydedilmesi gerekmektedir. Ekip tarafından verilen spesifik öneriler yazılmalıdır. Sonra bu bilgiyi diğer takım liderlerine ve paydaşlarına iletilmelidir. Aksiyon sonrası değerlendirme kurum çapında öğrenmeye ve gelişime katkıda bulunma şekli budur. Organizasyon genelinde öğrenilen deneyimler paylaşılmaktadır. Pek çok kuruluş, aksiyon sonrasının deneyimlerini intranet aracılığıyla tüm ekiplerine sunabilmek için veri tabanlarına veya bloglarına koymaktalar. Diğer ekiplerden gelen kilit

öğrenmeleri duyurmak ve aynı hataları yapmalarına engellemek veya en iyi uygulamaları çoğaltmalarını desteklemek amacını taşımaktadır. Ayrıca gereken eğitimler sağlanmalıdır. Önerilerin kimsenin izlememesi durumunda, süreçte harcanan zaman israf edilmektedir. Toplanan fikirlerin operasyonlara ve eğitim faaliyetlerine dahil edilmesini sağlamak için bir sistem oluşturulmalıdır.

IV. AKSİYONDAN SONRA NE ZAMAN YAPILIR?

Aksiyon sonrası değerlendirme en kısa zamanda yürütülmelidir. Geri bildirim etkili olması için zamanında yapılmalıdır. Üretim sürecinde, tüm işlemi bitirmek yerine ilk üniteleri (örneğin ilk 100) tamamlandıktan sonra bir aksiyon sonrası değerlendirme yapılmalıdır.

Aksiyon sonrası değerlendirme sadece büyük veya resmi projelerle sınırlı olmadığını not etmek önemlidir. Bunları personel toplantılarından veya ay sonu muhasebesi gibi düzenli işlemlerden sonrası da kullanılmaktadır. Ayrıca, bir güvenlik olayı meydana geldiğinde, aksiyon sonrası değerlendirme önemli dersleri göstermektedir. Strateji danışmanlık firması Jump Associates, her müşteri toplantısından sonra aksiyon sonrası değerlendirme benzeri bilgi brifingleri düzenlenmektedir (<http://www.jumpassociates.com/>). Üst düzey yöneticiler de dahil olmak üzere çalışanlar toplantılarının nasıl geliştirileceği hakkında somut bir öneri sunarak birbirlerine geri bildirimde bulunmaktalar.

Aksiyon öncesinde toplanmak faydalıdır. Bir sonraki önemli etkinlikten evvel planlanma yapılmaktadır. Ekip öğrenilen derslerin gözden geçirilmesinden ve bu derslerin yeni plan veya performans standartlarına entegre etmektedir (Campbell & Dardis, 2004, s.26).

V. AKSİYON SONRASI VE BİLGİ MERKEZLERİ

Aksiyon sonrası değerlendirmesi bilgi merkezlerinin (kütüphane, arşiv vb.) ele alındığında hazırlıkta, entegrasyonda, takipte, depolamada, yayılmasında, inovasyonda, kamu yönetiminde ve teknolojiye görülmektedir.

- i) Hazırlık: Aksiyon sonrası öncesinde hazırlık aşamasında bütün bilgilerin ulaşılabilirliği sağlanmalıdır. Hazırlık aşamasında performans sürecini götürecek kişiye bütün belgelerin sunulmuş olması gerekmektedir. Kamera kayıtlarının, ilgili verilerin (endüstriyel, ekonomik ve demografik), yazılı raporların (organizasyon içinde ve dışında) hızlı bir şekilde ulaşılabilirliği sağlanmalıdır.
- ii) Entegrasyon: Aksiyon sonrası değerlendirmenin diğer değerlendirme metodlarıyla entegrasyonu sağlanmalıdır.
- iii) Takip: Aksiyon sonrası prensiplerinin uyulmasının takip edilmesi ve sistemeleştirilmesi gerekmektedir. Standartlaşmayla beraber bilgilerin kategorileştirilmesi, okunabilirliği ve dijital ortama dönüştürülmesi kolaylaştırılmalıdır.

- iv) Yayılmasında: Aksiyon sonrası süreç ve ürünlerinin topluma ulaştırılmalıdır. Aksiyon sonrası değerlendirme tarihine bakıldığında, askeri tarih açısından en önemli dokümanter bilgiyi oluşturmaktadır (Everett, 1992, s.90). Aksiyon sonrasında tüm disiplinlerde olgunlaştırılmasının sağlanması sadece ne olduğunu anlamak için değil aynı zamanda performans değerlendirmesi açısından da önemlidir.
- v) İnovasyonda: Aksiyon sonrasında sorun-çözüm açısından değerlendirilmesinin topluma ulaştırılması esastır. Buradan iki fayda ortaya çıkmakta: çözümün diğer organizasyonlarca uygulanması ve inovasyonla daha iyi çözümler bulunması için zemin hazırlanmasıdır.
- vi) Kamu Yönetimi: Aksiyon sonrası değerlendirme önce askeri alanda ortaya çıkmış ve sonrasında da özel sektör tarafından faydalanılmıştır. Ancak çok geniş bir uygulama alanı da kamu yönetimindedir. Özellikle toplumsal içeriğin ve kamu faydasının en maksimize olan (örneğin yangın söndürme) sektörde bilginin sistematik olarak oluşturulmasında, depolanmasında ve yayılmasında bilgi merkezleri anahtar kurumlardır.
- vii) Teknoloji: Yeni teknolojilerin aksiyon sonrasına entegrasyonu ve diğer birimlerin faydalanmasının hızlıca sağlanmasıdır. Teknolojiden desteği özellikle bilgiye ulaşmada çeşitlilikte ve hızda kendisini göstermektedir.

VI. AKSİYON SONRASI DEĞERLENDİRME

A. FORMAT ÖRNEĞİ I

Aksiyona genel bakış

Bu bölüm, etkinlik ve katılımcı kurumlar ve etkinliğin tarih ve yeri, etkinlik türü, öncü ve etkinliğe genel bakış gibi arka plan bilgisi sağlamaktadır. Aşağıda Tablo 2’de etkinliğe genel bakışta görüldüğü üzere olay, tarih, mekan, hasar, olayın olmasına sebep olan, öncü ve katılımcı kuruluşlar yazılmaktadır.

Tablo 2: Etkinliğe Genel Bakış

Başlık	
Olay	
Tarih	
Mekân	
Hasar	
Olayın olmasına sebep olan	
Öncü Kuruluş	
Katılımcı Kuruluş	

Kaynak: Everett, 1992

Aksiyonun hedefleri ve amaçları

Amaç ve hedefler tanımlanır: genellikle 3-6 kelime arasında olmaktadır.

Olaylar konusu

Bu bölümde, senaryonun ve oyuncuların anlatıldığı, olayın bir özeti sunulmaktadır. Özette, olay ne, ne zaman, nerede olduğunu, olayların kritik görevlerin performansını ve görev sonuçlarının elde edilmesini nasıl etkilediği anlatılmaktadır.

Konuların analizi

Bu bölüm eylem sırasında ortaya çıkan sorunları analiz etmektedir. Değerlendirilen konular hedeflere dayanmalıdır. Amaç tarafından organize edilmekte ve beklendiği gibi gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere her bir hedefi ele almaktadır. Aşağıda açıklandığı şekilde düzenlenmektedir.

- Faaliyet: Faaliyetin kısa bir açıklaması (ör. “Bilgi Toplama ve Sağlama: operasyondan sonra tüm durumlardan gelen olay durumu ve kaynak bilgilerini toplanması, düzenlenmesi ve belgelenmesi”).

- Gözlem: Genel gözlemi tanımlayan kısa, eksiksiz bir cümle (ör. “İyileştirme alanı: çalışanlar piyasayla ilgili düzenli ve tutarlı güncellemeler almadı.”).

- Referans: Gözlem için geçerli olan spesifik planlar, politikalar, prosedürler, yasalar, düzenlemeler ve ayrıca gözlemle ilgili görevler de referans alınmaktadır (ör. “Ulusal Müdahale Planı, Acil Destek Fonksiyonu # 5, Acil Durum Yönetimi”). Ayrıca, gözlemle ilgili hiçbir referans yoksa, bu bölüm için “uygulanamaz” olarak kaydedilmesi kabul edilmektedir.

- Analiz: Neler olduğuna dair kısa bir açıklama olmak üzere gözlemin özündeki davranışın açıklaması; eylem veya davranışın sonuçları (olumlu veya

olumsuz); ve katkıda bulunan faktörlerin kök-nedenli bir analizi eklenmektedir (ör. “Raporlar, operasyon merkezine düzensiz aralıklarla ulaştı ve sıklıkla çelişkili veya tutarsız bilgiler içeriyordu. Bu alanda karşılaşılan zorluklardan bazıları sınıflandırılmış iletişim kapasitesinin eksikliğine bağlı olabilir).

• Tavsiyeler: Değerlendirme ekibinin karar ve tecrübelerine dayanarak, iyileştirme için belirlenmiş alanları ele alan geniş önerilerden oluşmaktadır (ör. “Aksiyonun planlama aşamasında, çalışanlara bilgi raporlama şartlarını sağlansın”).

İyileştirme Planı

Her araştırma bulgusunu, alınacak iyileştirme eylemlerini, sorumlu taraf, kurum ve beklenen tamamlanma tarihini listeleyen bir İyileştirme Planı geliştirilmektedir. Aşağıdaki tablo 3’de eylem planı iyileştirme matrisi sonrasında görüldüğü gibi iyileştirmeyle tavsiyeler, sorumlu personel ve program ve destekleyici çalışmalar ile hedef tarihi belirtilmelidir.

Tablo 3: Eylem Planı İyileştirme Matrisi Sonrası

Konu ve Tavsiye	İyileştirmeden Sorumlu Çalışan/Program	Destekleyici Çalışan ve Programlar	Tamamlama İçin Hedef Tarihi

B. Aksiyon Sonrası Değerlendirme Formatı II

Daha sade olarak kullanılabilen başka bir format örneği:

I. Ne Planlandı?

Tablo 4’de planlanan konular kaleme alınmaktadır. Bağlantılı olan kişiler yazılmaktadır.

Tablo 4: Ne Planlandı?

Konu/İçerik	Lider	Ekip ve Destekleyici Ekip

II. Ne oldu

Tablo 5’de aşamalar belirtilmektedir.

- İşlerin planlandığı gibi geçen aşamaları?
- İşlerin planlandığı gibi geçmeyen aşamaları?

Tablo 5: Aşamalar

Aşamalar	Geçen	Geçmeyen

III. Niçin oldu

Tablo 6’da başarılı ve başarısız olan aşamaların sebepleri öğrenilmektedir.

a) Bu eylem/etkinlik sırasında ne öğrenildi?

Tablo 6: Başarılı/Başarısız

Aşamalar	Neden Başarılı	Neden Başarısız

IV. Ne Yapılabilir

Tablo 7’de daha sonraki zamanlarda yapılacakların listesi ve tavsiyeler kaleme alınmaktadır.

a) Bir dahaki sefere daha iyi ne yapılabilir?

b) Bir dahaki sefere ne değiştirilebilir?

c) Gelecekteki etkinliklere hazırlanırken ekibin daha iyi yapmasının yolları nelerdir?

Tablo 7: Eylem Planı İyileştirme Matrisi Sonrası

Konu	İyileştirilecek	Muhafaza Edilecek	Sorumlu ekip üyeleri ve tarih

SONUÇ

“Şimdiye dek tasarlanan en başarılı organizasyonel öğrenme yöntemlerinden biri” olarak adlandırılan “Aksiyon Sonrası Değerlendirme”, 1970’lerde askerlerinin hem hatalarından hem de başarılarından öğrenmelerine yardımcı olmak için Amerikan Birleşik Devletler Ordusu tarafından geliştirilmiştir. O zamandan beri, birçok şirket tarafından performans değerlendirmesi için kullanılmıştır.

Sürecin kendisi dört temel soru etrafında toplanmış aktif bir tartışmadır:

Neyi başarmayı düşündük (stratejimiz neydi)?

Ne yaptık (stratejimize göre nasıl yürüttük)?

Neden böyle oldu (neden strateji ile yürütme arasında bir fark vardı)?

Stratejiyi uyarlamak veya daha iyi bir sonuç elde etmek için uygulamayı iyileştirmek için ne yapılmalı veya başarı nasıl tekrarlanır?

Birinci soruda, gerçekler ifade edilmektedir. Hedefin ne olduğu ve başarı kriterleri ortaya konmaktadır. Herkes genel hedefi ve uzmanlığı içindeki özel hedefi beyan etmektedir.

İkinci soruda, gerçekler keşfedilmeye devam edilmektedir. Burada objektif olarak sonuçları ortaya konmaktadır. Farklı bakış açıların toplanmasıyla bütün resim görülmektedir. Bu soruda neyin iyi gittiği ve neyin iyi gitmediği konusunda ekibin konsensüsü gereklidir.

Üçüncü soruda, sebep-sonuç ilişkisi tartışılmakta ve faaliyetler (kişiler değil) değerlendirilmektedir.

Dördüncü soruda dışsal güçlerden çözümler aramak yerine içsel çözümlere odaklanılmaktadır. Güçlü tarafların nasıl muhafaza edileceği ve güçsüz tarafların nasıl iyileştirileceği konuşulmakta ve bir sonraki faaliyetin hazırlıkları yapılmaktadır.

Aksiyon sonrası sadece takım performansına odaklanmak için bir fırsat değil, aynı zamanda kültürel değişim için bir katalizör görevi de görmektedir. Etkili aksiyon sonrası değerlendirme için ekip üyelerinin mevcut düşünme ve performans biçimlerini sorgulayabilecekleri bir şeffaflık, özverili ve samimiyet ortamı yaratmaktır. Başarılı ve başarısız olayları değerlendirme için düzenli olarak toplanma, ekipleri güçlendirme, performanslarını artırma ve kuruluşun DNA'sına yerleştirme gerçekleştirilmektedir. Temel öğrenmeler paylaşıldığında, bir ekibin deneyimleri tüm kuruma fayda sağlamaktadır.

Aksiyon sonrası değerlendirme bir ortak kurgulama mekanizmasıdır. Ekip beraber sorunu ve çözümü bulmaktadır.

Aksiyon sonrası değerlendirme sürekli iyileştirme sürecidir. Her faaliyet sonrasında yapılan değerlendirmelerle biraz daha iyisini yapan ekip, uzun zamanda büyük bir ivme kazanmaktadır.

Aksiyondan sonra da ortam suçlayıcı değildir. Kişisel olarak değil ekipçe hata aranmakta ve bir daha ki seferi neyi daha iyi yapabilecekleri tartışmaktadırlar. Bir bilgi yönetimi ve öğrenme aracıdır. Bilgi yönetiminin merkezinde sadece ekip performansı ve faaliyet konusu vardır. Bilgi alışverişini organize etmekte ve bir daha ki sefere performansı yükseltme hedefini taşımaktadır.

Aksiyon sonrasında değerlendirilmede iletişim diyaloglara dayanmaktadır. Sözü kesilmeden herkes konuyla ilgili düşüncelerini ifade etmektedir. Konuşma esnasında birisi suçlanmaz ve sadece hadise dile getirilmektedir.

Odak noktası performansın bütünüdür. Sadece eksikler değil ama başarılarında vurgulanmaktadır.

Ekibin ne kadar iyi yaptığını değerlendirmek için uzun bir projenin sonuna kadar beklemek yerine, başlangıçtan itibaren sürekli toplanmayla öğrenmelerin etkinliği artırılmaktadır. Hızlı bir şekilde aksiyon sonrası değerlendirme yapılarak, olanların daha doğru bir tanımı elde edilmektedir.

Sürekli iyileştirme, meydana gelen değişikliklerle başa çıkılmasına yardımcı olmaktadır. Aksiyondan sonra öğrenme, iletişim ve gelişme ile ilgili bir diyalog açılması yoludur. Ayrıca, kuruluşların aksiyondan sonra sayesinde öğrenmelerini ve değişime uyum sağlanmaları sağlanmaktadır.

Aksiyon sonrası değerlendirme önce askeri alanda ortaya çıkmış ve sonrasında da özel sektörde genişçe faydalanılmıştır. Ancak çok geniş bir uygulama alanı da kamu yönetimindedir. Özellikle toplumsal içeriğin ve kamu faydasının en maksimize olan sektörde bilginin sistematik olarak oluşturulmasında, depolanmasında ve yayılmasında bilgi merkezleri anahtar kurumlardır.

KAYNAKÇA

- ArmyStudyGuide.com (2006). *U.S. Army Board Study Guide*. Foster City, California: QuinStreet, Inc. ISBN 0-9776750-0-9.
- Baird, L; Holland, P; Deacon, S (Spring 1999). Learning from action: Imbedding more learning into the performance fast enough to make a difference. *Organizational Dynamics*, 27 (4): 19–32. doi:10.1016/S0090-2616(99)90027-X.
- Barnett, Daniel J.; Strauss-Riggs, Kandra; Klimczak, Victoria L.; Rosenblum, Andrew J. ve Kirsch, Thomas D. (2021). An Analysis of After Action Reports From Texas Hurricanes in 2005 and 2017. *Journal of Public Health Management and Practice*, 27(2), 29, E71-E78.
- Beatty, C. (2015). *The How of Change*. Queen's University IRC.
- Carroll, J. (1998). Organizational learning activities in high-hazard industries: The logics underlying self- analysis. *Journal of Management Studies*, 35, 699-717.
- Combined Arms Center - Training (December 2013). *The Leader's Guide to After-Action Reviews (AAR)* (PDF). Unit Training Management (UTM).

- Cronin, G. ve Andrews, S (2009). After action reviews: a new model for learning. *Emergency Nurse*, 17(3), 32–35.
- Crossan, M. M., H. Lane, W. ve White, R. E. (1999). An organizational learning framework: From intuition to institution. *Academy of Management Review*, 24, 522-537
- Campbell, D. J. ve Dardis, G.J. (2004). The ‘Be, Know, Do’ Model of Leader Development. *Human Resource Planning*, 2004, 27 (2), 26.
- Diñçer, Ö. (2013). *Örgüt Geliştirme*. İstanbul: Alfa Yayınları
- Drucker, P. (2007). *Management Challenges for the 21st. Century*. New York: Butterworth-Heinemann.
- Everett, S.E. (1992). *Oral History: Techniques and Procedures*. Washington DC: Center of Military History.
- FM (2019). 25-101 Appendix G After Action Reviews. www.au.af.mil.
- Horwitch, M., ve Armacost, R. (2002). Helping Knowledge Management Be All It Can Be. *Journal of Business Strategy*, 23 (3), 26-31.
- Leseure, M. ve Brookes, N. (2004). Knowledge Management Benchmarks For Project Management. *Journal of Knowledge Management*, 8(1), 103-116.
- Levy, M. (2011-07-19). Knowledge retention: minimizing organizational business loss. *Journal of Knowledge Management*, 15(4), 582–600.
- Luthans, F. ve Kreitner, R. (1985). *Organizational Behavior Modification and Beyond*. Glenview: Foresman.
- Luma Institute. (2012). *Human Centered Design*. Pittsburg: Free Press.
- March, J. (1994). *A Primer on Decision Making: How Decisions Happen?* New York: Maxwell Macmillan International.
- Mastaglio, T., Wilkinson, J. ve Jones, P. (2011). *Current Practice and Theoretical Foundations of the After Action Review*. United States Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.
- Mind Tools. (2019). After Action Review (AAR) Process. https://www.mindtools.com/pages/article/newPPM_73.htm.
- Morris M. W. ve Moore, P. C. (2000). The Lessons We (Don’t) Learn: Counterfactual Thinking and Organizational Accountability after a Close Call. *Administrative Science Quarterly*, 45, 4, 737.
- Morrison, J.E. ve Meliza, L.L. (1999). Foundation of After Action Review Process. *US. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences*.

- Mosley, T. (2013). Operational Terms and Graphics. FM 101-5-1. Department of the Army.
- Pike, J. (2019). After Action Reviews. *Global Security*.
- Roese, N.J. ve Olson, J.M. (1995). *What Might Have Been?* Mahwah, NJ: Lawrence.
- Salter, M. ve Klein, G. (2007). After Action Reviews: Current Observations and Recommendations. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences.
- Sawyer, T. L. ve Deering, S. (2013). Adaptation of the US Army's After-Action Review for Simulation Debriefing in Healthcare. *Simulation in Healthcare*, 8 (6): 388–97.
- Walden, J. L. (2009). *Modeling and Benchmarking Supply Chain Leadership: Setting the Conditions for Excellence (Resource Management)*. New York: CRC Press.
- Wing, K. M. (1994). Comprehensive Knowledge Management. *Working Paper KRI #1999-4* http://www.krii.com/downloads/comprehensive_km.pdf
- Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Wood, R. ve Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *Academy of Management Review*, 14, 361-384.

ALTERNATİF YÖNTEMLERE DAYALI PORTFÖY OPTİMİZASYONU

Önder BÜBERKÖKÜ*

ÖZ

Bu çalışmada koşullu riske maruz değer (Conditional value-at-risk, CVaR), maksimum düşüş oranı (Maximum drawdown, MDD), Omega rasyosu ve Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminden oluşan dört farklı portföy optimizasyon yönteminin performansları aylık veriler kullanılarak Ocak 2000 ile Eylül 2020 dönemi için karşılaştırılmıştır. Portföy optimizasyon yöntemleri hedeflenen üç farklı yıllık getiri oranı dikkate alınarak uygulanmıştır. Portföy optimizasyon yöntemlerinin performanslarının değerlendirilmesinde Sharpe rasyosu, Treynor rasyosu, Bilgi rasyosu, Sortino rasyosu, Calmar rasyosu ve Jensen (alfa) kriterinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları incelenen dönem için en iyi performansı Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon yönteminin sergilediği sonucuna işaret etmektedir. Fakat, bulgular Omega rasyosuna dayalı portföylerin yoğunlaşma riskine ilaveten önemli oranda piyasa riski de içerdiğini göstermektedir.

Anahtar Kavramlar: Portföy Optimizasyonu, Omega Rasyosu, Koşullu Riske Maruz Değer, Maksimum Düşüş Oranı.

---

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, Finans Bilim Dalı, e-posta: onderbuber@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7140-557X>.

Makalenin gönderilme tarihi: Şubat 2021

Kabul tarihi: Mayıs 2021

PORTFOLIO OPTIMISATION BASED ON ALTERNATIVE METHODS

ABSTRACT

In this study, the performances of four different portfolio optimisation methods consisting of the Omega ratio, conditional value-at-risk (CVaR), maximum drawdown (MDD), and Markowitz (1952) mean variance methods are compared using monthly data for the period from January 2000 to September 2020. Portfolio optimisation methods are applied by taking into account three different targeted annual return rates. Sharpe ratio, Treynor ratio, Information ratio, Sortino ratio, Calmar ratio, and Jensen's alpha measure are used to evaluate the performance of portfolio optimisation methods. The study findings indicate that the portfolio optimisation method based on the Omega ratio exhibits the best performance for the period examined. However, findings also indicate that optimal portfolios based on the Omega ratio contain significant concentration risk in addition to high market risk.

Keywords: Portfolio Optimisation, Omega Ratio, Conditional Value-At-Risk, Maximum Drawdown.

GİRİŞ

Pay senedi piyasalarının temel işlevlerinden biri toplanan fonların (tasarrufların) şirketler arasındaki etkin dağılımının sağlanmasıdır. Pay senedi piyasalarının bu işlevi daha çok fiyat mekanizması ile yerine getirdiği ifade edilebilir. Çünkü, etkin piyasalar hipotezi varsayımı altında şirketlerin durumunu en iyi şekilde yansıtan unsur şirketlerin pay senetlerinin piyasa fiyatlarıdır (Rejeb ve Boughrara, 2013, s.187). Yatırımcılarda bu piyasa fiyatlarında meydana gelen değişimler sonrasında ortaya çıkan risk / getiri potansiyelini analiz ederek yatırım kararlarını vermektedirler. Fakat, burada yatırımcılar için kritik unsuru çeşitli risk / getiri potansiyeline sahip alternatif portföyler arasından optimal portföyün belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu amaçla da hem literatürde hem de uygulamada portföy optimizasyon yöntemlerinden yararlanılmaktadır.

Literatürde öneminden dolayı oldukça farklı portföy optimizasyon yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemlere örnek olarak genetik algoritmaya dayalı portföy optimizasyon yöntemi, parçacık sürü optimizasyon yöntemi, çok amaçlı genetik algoritma yöntemi, makine öğrenmesi ve derin öğrenme algoritmaları, hedef programlama yöntemi, bulanık ortalama mutlak sapma yöntemi, Black-Litterman yöntemi, yapay sinir ağı yöntemi ve stokastik programlamaya dayalı yöntemler verilebilir (Örneğin bakınız: Çelengi, Eğrioğlu ve Çorba, 2015; Fernandez ve Gomez, 2007; Gökmen, 2009; Klega, 2013; Ma, Han ve Wang, 2021; Özdemir, 2011; Solatikia, Kiliç ve Weber, 2014; Yakut ve Çankal, 2016)

Bu yöntemlerin yanı sıra CVaR ve MDD yöntemleri ile Omega rasyosu gibi alternatif portföy optimizasyon yöntemlerinin de özellikle uluslararası yazında oldukça ilgi gördükleri anlaşılmaktadır¹. Örneğin; Deng, Ma ve Yand (2011) CVaR yöntemine dayalı portföy optimizasyon yöntemini Çin pay senedi piyasalarına uyguladıkları çalışmalarında bu yöntemin Markowitz (1952) ortalama varyans yönteminden daha etkin bir yöntem olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dai ve Wen (2014) ABD pay senedi piyasaları için alternatif CVaR yöntemlerinin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında kendi geliştirdikleri CVaR yönteminin diğer alternatiflere göre daha iyi bir performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Najafi ve Mushakhian (2015) CVaR yöntemini Tahran pay senedi piyasasında işlem gören 24 farklı şirkete uyguladıkları çalışmalarında bu yöntemin etkin bir portföy optimizasyon yöntemi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lim, Shanthikumar ve Vahn (2011) ise CVaR yönteminin tahmin hatalarına bağlı olarak portföy optimizasyonu açısından kırılğan bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir.

Receiz ve León (2008) MDD portföy optimizasyon yönteminin performansını inceledikleri çalışmalarında bu yöntemin Markowitz (1952) ortalama varyans yönteminin bazı dezavantajlarını giderebildiğini ve bu nedenle de portföy optimizasyonu için faydalı bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir. Chekhlov, Uryasev ve Zabaranin (2003) koşullu riske maruz düşüş oranına (Conditional drawdown at-risk) dayalı risk fonksiyonunu esas aldıkları çalışmalarında bu yaklaşımın alternatif yaklaşımlara göre portföy riskini daha başarılı bir şekilde öngördüğünü ve daha istikrarlı portföyler oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Almahdi ve Yang (2017) beş farklı borsa yatırım fonunu dikkate aldıkları çalışmalarında beklenen maksimum düşüş oranına dayalı amaç fonksiyonlarının portföy optimizasyon performanslarının Sharpe ve Sterling rasyolarına dayalı amaç fonksiyonlarının portföy optimizasyon performanslarından daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Favre-Bulle ve Pache (2003) hedge fon endekslerinin yanı sıra MSCI endeksi gibi klasik pay senedi endeksleri için Omega rasyosu, Markowitz (1952) ortalama varyans yöntemi ve riske maruz değer yönteminin performanslarını karşılaştırdıkları çalışmalarında Omega rasyosunun diğer yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar verdiğini ifade etmişlerdir. Sharma, Utz ve Mehra (2017) S&P500 endeksinde yer alan pay senetlerini dikkate aldıkları çalışmalarında Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon yönteminin koşullu riske maruz değer yönteminden daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bernard, Vanduffel ve Ye (2018) ise Omega rasyosunun etkinliğini inceledikleri çalışmalarında, bu yöntemin portföy optimizasyon analizlerinde kullanılmasının oldukça riskli portföylerin oluşturulmasına yol

¹ Literatürde MDD, portföy değerinin yeni bir zirve noktasına ulaşmasından önceki zirve noktasından dip noktasına doğru gerçekleşen maksimum fiyat düşüş oranı olarak tanımlanmaktadır.

açabileceğini, bu nedenle de bu yöntemin temkinli bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Castro, Tito, Brandão ve Gomes (2019) ise pay senedi endeksleri ile kripto para birimlerinden oluşan varlık setine Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon yöntemini uyguladıkları çalışmalarında optimal portföyün kripto para birimlerinden ziyade pay senedi endeksleri gibi geleneksel finansal varlıklardan oluştuğunu belirtmişlerdir.

Fakat, ulusal yazına bakıldığında bu yöntemlerin henüz oldukça sınırlı sayıda kullanıldıkları görülmektedir. Çünkü, ulusal yazında Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon analizlerine rastlanmazken, MDD ve CVaR yöntemlerine dayanan sadece birer adet çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların ilkinde Uyar ve Küçükşahin (2017)MDD yöntemini BİST100 ve S&P500 endekslerindeki pay senetlerine uygulamış ve portföylerin performanslarının analizinde Sharpe ve Treynor rasyolarından yararlanmışlardır. Çalışma bulgularına göre düşük riskli portföylerin yüksek riskli portföylerden daha iyi performans sergilediklerini belirtmişlerdir. İkinci çalışma ise Gökğöz (2006) tarafından yapılmıştır. Gökğöz (2006) çalışmasında VaR ile CVaR yöntemlerine dayalı portföy optimizasyon analizlerine yer vermiştir. Bu nedenle bu çalışmada ulusal yazındaki ilgili boşluk dikkate alınarak Omega rasyosu ile CVaR ve MDD portföy optimizasyon yöntemlerinin performanslarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilgili portföy optimizasyon yöntemleri önde gelen bazı ABD’li şirketlerin pay senetlerine uygulanmıştır. Bunun temel nedeni ilgili portföy optimizasyon yöntemlerinin bazı temel dinamiklerinin gelişen ve yapısal sorunları bulunan sermaye piyasalarından ziyade gelişmiş ve dolayısıyla yeterli derinliği olan sermaye piyasaları ile daha uyumlu olmasıdır². Çalışmada ayrıca literatürdeki temel portföy optimizasyon yöntemlerden biri olması nedeniyle Markowitz (1952) ortalama varyans yöntemine de yer verilmiştir.

Çalışmanın literatüre çeşitli açılardan katkı sağladığı düşünülmektedir. Öncelikle daha önce de ifade edildiği gibi ulusal yazında portföy optimizasyon konusunun oldukça ilgi görmesine rağmen, Omega rasyosu ile CVaR ve MDD yöntemlerinin henüz pek kullanılmadığı görülmektedir. İkinci olarak, bilindiği gibi, ilgili dört portföy optimizasyon yönteminin ortak bir noktası bulunmaktadır. O da şudur ki; ilgili dört portföy optimizasyon yönteminin de optimal portföyleri oluşturabilmesi için optimal portföyün hedeflenen yıllık getiri oranının yatırımcı tarafından önceden belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada farklı yaklaşımlara karşı dirençli (robust) sonuçlar elde edebilmek amacıyla tek bir hedef getiri oranı yerine ilgili dört portföy optimizasyon yöntemi için de üç farklı hedef getiri oranı dikkate alınmıştır. Son olarak da bu çalışmada optimal portföylerin performansları karşılaştırılırken

² Çalışmada ABD’li şirketlerin incelenmesinin bir diğer önemli nedeni ise özellikle Omega rasyosu ile MDD yöntemine ait kodların sadece finance yahoo web sitesinden ABD’li ve Avrupalı şirketlerin pay senetlerine ait verilerin paket programa aktarılmasına izin vermesidir.

Sharpe rasyosu, Treynor rasyosu, Calmar rasyosu, Sortino rasyosu, Bilgi rasyosu ve Jensen (alfa) ölçütü olmak üzere altı farklı kriterden yararlanılmıştır.

I. VERİ

Bu çalışma Ocak 2000 ile Eylül 2020 dönemini kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Literatürde portföy optimizasyon yöntemlerinin uygulanacağı finansal varlık seti belirlenirken çeşitli yaklaşımlar kullanılmaktadır. Genel olarak BİST100 ve S&P500 endeksleri gibi gösterge borsa endekslerinde yer alan şirketlerin tamamını dikkate alan çalışmalar olduğu gibi belli sektörlerde faaliyet gösteren ve / veya belli büyüklüğe sahip az sayıdaki şirketi dikkate alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Klega (2013) çalışmasında 6 önemli ABD’li şirkete ait pay senetlerini dikkate alırken; Mishra, Pisipati ve Vyas (2011) 9 farklı sektörel pay senedi endeksini, Solatikia vd. (2014) ise Almanya pay senedi piyasalarında işlem gören ve farklı sektörlerde ait olan 6 farklı şirkete ait pay senetlerini dikkate almışlardır. Bu çalışmadaki analizlerde de bu yaklaşımlar doğrultusunda Forbes Global 2000 listesine göre küresel bazda önemli bir büyüklüğe sahip olan ve faaliyet alanları çeşitlilik gösteren 10 adet ABD’li şirketin pay senetleri kullanılmıştır. Çalışmada piyasa portföyü olarak S&P500 endeksi, risksiz faiz oranı olarak ise 3 ay vadeli ABD hazine bonusu faiz oranları kullanılmıştır. Pay senetlerine ilişkin veriler finance yahoo web sitesinden (<https://finance.yahoo.com>), risksiz faiz oranlarına ait veriler ise FED (Federal Reserve Bank, FED) veri tabanından (<https://www.federalreserve.gov/data.htm>) temin edilmiştir. İlgili şirketler ve bu şirketlere ait temel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Portföy Optimizasyon Yöntemlerinin Uygulanacağı Şirketler

Sembol	Şirket	Temel faaliyet alanı
PFE	Pfizer,Inc	Sağlık sektörü, sağlık ürünlerinin geliştirilmesi ve üretimi, ilaç
AMZN	Amazon	Çevrimiçi perakendecilik, alışveriş hizmetleri, internet üzerinden perakende satış
DIS	Walt Disney	Eğlence, kitle iletişim araçları, haberleşme
GS	GoldmanSachsGroup	Finans, finansal hizmetler
GE	General Electric	Özel endüstriyel makineler
PEP	PepsiCo,Inc	Gıda ve içecek
HD	Home Depot,Inc	Tüketiciye dönük ev dekorasyonu, ev aletleri, ev geliştirme perakendeciliği
CAT	Caterpillar, Inc	Tarımsal makineler, ağır iş makineleri
UPS	United ParcelService,Inc	Entegre nakliye, taşımacılık, lojistik
LMT	Lockheed Martin Corporation	Havacılık ve savunma sanayi

II. METODOLOJİ

Daha önce ifade edildiği gibi bu çalışmada koşullu riske maruz değer, maksimum düşüş oranı, Omega rasyosu ve Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminden oluşan dört farklı portföy optimizasyon yönteminin performansları karşılaştırılmıştır. Fakat, ilgili portföy optimizasyon yöntemlerine dayalı analizlere başlamadan önce yatırımcı tarafından hedeflenen yıllık portföy getirisinin önsel olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada farklı yaklaşımlara karşı dirençli sonuçlar elde edebilmek amacıyla %12, %15 ve %18'den oluşan üç farklı hedeflenen yıllık getiri oranı dikkate alınarak ilgili portföy optimizasyon yöntemlerinin performansları karşılaştırılmıştır. Bu oranlar belirlenirken iki temel unsur dikkate alınmıştır. Bunlardan ilki etkin sınırdır. Çünkü, zaten etkin sınır yıllık portföy getirisinin olası değer aralığını doğrudan belirlenmektedir. Örneğin bu çalışmada incelenen dönem ve dikkate alınan hisse senetleri için etkin sınır kapsamında belirlenen minimum yıllık portföy getirisi %11.45'tir. İkinci unsur ise piyasa portföyünün sunduğu getiri oranıdır. İncelenen dönem için piyasa portföyünün yıllık getiri oranı %10'un altındadır. Dolayısıyla gerçekçi bir yaklaşım sergilenerek yatırımcının hedeflediği yıllık optimal portföy getirisi önsel olarak belirlenirken piyasa portföyünün sunduğu bu getiri oranı da dikkate alınmıştır.

A. MARKOWITZ (1952) ORTALAMA-VARYANS YÖNTEMİ

Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemi Denklem (1), (2), (3), (4) ve (5)'teki gibi ifade edilmektedir (Uygurtürk ve Korkmaz, 2015: 70):

$$\max E(r_p) = \max \sum_{i=1}^n w_i r_i \quad (1)$$

$$\min \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j cov_{ij} \quad (2)$$

$$\text{Kısıt 1: } \sum_{i=1}^n w_i r_i \geq \bar{r} \quad (3)$$

$$\text{Kısıt 2: } \sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad (4)$$

$$\text{Kısıt 3: } 0 \leq w_i \leq 1; \quad i = 1, 2, 3, 4, \dots \dots n \quad (5)$$

Burada;

n ; Portföye dahil edilen toplam menkul kıymet sayısını

r_i ; Portföy içerisindeki ilgili menkul kıymetin getiri oranını

cov_{ij} ; İlgili değişkenler arasındaki kovaryans değerini

$\bar{r}$; Yatırımdan beklenen getiri oranını

w_i ; İlgili varlığın portföy içerisindeki ağırlığını

$E(r_p)$; Portföyün beklenen getiri oranını ifade etmektedir.

Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemi portföy optimizasyonunda kullanılırken amaç fonksiyonu hedeflenen yıllık getiri düzeyinde portföy riskinin minimize edilmesi olarak belirlenmiştir.

B. OMEGA RASYOSUNA DAYALI PORTFÖY OPTİMİZASYONU

Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminin hem literatürde hem de uygulamada oldukça sık kullanılan bir yöntem olmasına rağmen, bu yöntemin bazı önemli eksiklikleri de bulunmaktadır. Örneğin, Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemi pay senedi getirilerinin standart normal dağılıma uyduğu ve yatırımcıların fayda fonksiyonunun kuadratik bir yapı sergilediği varsayımlarına dayanmaktadır. Fakat, bir çok farklı çalışmada gösterildiği gibi pay senedi getirileri çoğu zaman standart normal dağılıma uymamaktadır. Ayrıca, yatırımcıların fayda fonksiyonunun kuadratik bir yapıya sahip olduğunun varsayılması dapratik hayattaki gelişmelerle pek uyumsuzdur (Chang, Yang ve Chang, 2009:10529).

Bu varsayımların aksine Keating ve Shadwick (2002) tarafından geliştirilen Omega rasyosu ise pay senetlerinin getiri dağılımının tüm momentlerini (özelliklerini) dikkate alabilmekte ve fayda fonksiyonunun yapısı konusunda önsel olarak herhangi bir varsayımda bulunmamaktadır.

Keating ve Shadwick (2002) tarafından geliştirilen Omega rasyosunun genel yapısı Denklem (6)' gösterilmiştir:

$$\Omega(L) = \frac{I_2(L)}{I_1(L)} \quad (6)$$

Burada, $I_1(L) = \int_a^L F(x)dx$ ve $I_2(L) = [1 - \int_a^L F(x)]dx$ olduğundan, Denklem (6) yeniden Denklem (7)' deki gibi ifade edilebilmektedir:

$$\Omega(L) = \frac{[1 - \int_a^L F(x)]dx}{\int_a^L F(x)dx} \quad (7)$$

Burada, L zarar eşikini (loss threshold), bir diğer ifadeyle yatırımdan beklenen minimum getiri oranını; $F(x)$ kümülatif dağılım fonksiyonunu; (a, b) pay senedi getirilerindeki değişimin alt ve üst limitlerini; $I_2(L)$, beklenen minimum getiri oranının üzerindeki getiri oranlarının ağırlıklı ortalamasını; $I_1(L)$ ise beklenen minimum getiri oranının altındaki getiri oranlarının ağırlıklı ortalamasını ifade etmektedir.

Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon yöntemi kullanılırken amaç fonksiyonu hedeflenen getiri düzeyinde Omega rasyosunun maksimize edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle Denklem (9) ve (10)'daki kısıtlar dikkate alınarak, Denklem (8)'de gösterilen amaç fonksiyonunun maksimize edilmesi gerekmektedir (Castro vd., 2019):

$$\text{maksimize et, } \Omega(L) = \frac{EG_p(L)}{EL_p(L)} = \frac{E[\text{maksimum}(R_p-L;0)]}{E[\text{maksimum}(L-R_p;0)]} \quad (8)$$

$$\text{Kısıt 1: } \sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad (9)$$

$$\text{Kısıt 2: } 0 \leq w_i \leq 1; \quad (10)$$

Burada EG_p , P portföyünden beklenen kazancı; EL_p , P portföyünden beklenen zararı; R_p portföy getirisini; L portföyden beklenen minimum getiri oranını ifade etmektedir.

C. MDD YAKLAŞIMINA DAYALI PORTFÖY OPTİMİZASYONU

Portföy yönetiminde yapılan yatırımın riskinin nasıl ölçülmesi gerektiği tartışmalı bir konudur. Bu noktada MDD aslında portföy yönetimi açısından aşağı yönlü riskleri dikkate alan yeni bir risk ölçütü sunmaktadır. Bu risk ölçütünün standart sapma ve / veya varyans gibi risk ölçütlerine göre bazı önemli avantajları bulunmaktadır. Örneğin, MDD standart sapma ve /veya varyans gibi yatırım süreci içerisinde gerçekleşen ortalama risk düzeyine değil, yatırım süreci içerisinde gerçekleşen ekstrem durumların yol açtığı aşağı yönlü risk düzeyine odaklanmaktadır (Roy, 1952). Bu tür bir yaklaşım da finansal kurumların karşılaşabileceği ekstrem finansal şoklardan en az zararlı çıkabilmeleri açısından önemli olabilmektedir (Magdon-İsmail ve Atiya, 2004).

Literatürde genel olarak MDD Denklem (11)'deki gibi ifade edilmektedir:

$$MDD_{0,t} = \text{minimum} \left[\frac{P-L}{P}, MDD_{0,t-1} \right] \quad (11)$$

Burada P , pay senedi fiyatlarında en büyük düşüşün yaşanmasından önceki tepe noktasındaki pay senedi değerini; L , yeni tepe noktası öncesindeki en düşük pay senedi değerini; $MDD_{0,t-1}$, bir dönem önceki maksimum düşüş oranını ifade etmektedir.

MDD yöntemi kullanılarak portföy optimizasyonu yapılırken amaç fonksiyonu hedeflenen getiri düzeyinde MDD değerinin minimize edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda MDD yöntemi ile portföy optimizasyonu yapılırken Denklem (13), (14) ve (15)'teki kısıtlar dikkate alınarak Denklem (12)'deki amaç fonksiyonunun minimize edilmesi gerekmektedir (Receiz ve Leon, 2008):

$$\text{minimize et, } MDD_p = MDD(A.W) \quad (12)$$

$$\text{Kısıt 1: } \sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad (13)$$

$$\text{Kısıt 2: } \sum_{i=1}^n w_i TR_i = TR.W^T = TR_p \quad (14)$$

$$\text{Kısıt 3: } w_i > 0 \quad (15)$$

Burada TR_i , i .varlığın toplam getirisini; TR_p , portföyün toplam getirisini; TR , varlıkların toplam getirisinin sütun vektörünü; W ilgili varlıkların ağırlıklarının sütun vektörünü; A ise ilgili varlıkların fiyat matrisini ifade etmektedir.

D. KOŞULLU RİSKE MARUZ DEĞER YÖNTEMİ

CVaR yöntemi bir portföyün değerinde piyasa riskinden dolayı meydana gelen kayıp tutarının klasik VaR modelleri tarafından belirlenen kayıp tutarlarını aşması durumunda ortalama kayıp tutarlarının hangi seviyelere ulaşabileceğini ölçen bir yöntemdir (Najafi ve Mushakhian, 2015, s. 446). Bu yönüyle CVaR yöntemi aslında portföy yönetimi açısından MDD yönteminde olduğu gibi aşağı yönlü riskleri dikkate alan bir risk ölçütü sunmaktadır.

CVaR yöntemi ile bir portföyün piyasa riski Denklem(16)'da gösterildiği gibi hesaplanmaktadır (Deng vd., 2011:175):

$$CVaR_{t,\alpha}(x) = E[-x \mid -x \geq VaR_{t,\alpha}] \quad (16)$$

Burada α , güven düzeyini; $VaR_{t,\alpha}$ klasik yöntemle belli bir güven düzeyi dikkate alınarak hesaplanan piyasa riskini; $-x$ ise $VaR_{t,\alpha}$ değerlerine eşit ve onu aşan negatif getiri oranlarını ifade etmektedir.

$CVaR_{t,\alpha}(x)$ yönteminin portföy optimizasyonunda kullanılması Rockafellar ve Uryasev (2000) tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Bu yöntem kullanılarak portföy optimizasyonu yapılırken amaç fonksiyonu hedeflenen getiri düzeyinde $CVaR_{t,\alpha}$ değerinin minimize edilmesi olarak belirlenmektedir. Bu çalışmadaki analizlerde de %95 güven düzeyi için hedeflenen getiri düzeyinde CVaR değerini minimum kılan portföy optimal portföy olarak belirlenmiştir³.

E. OPTİMİZASYON YÖNTEMLERİNİN PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ

Bu çalışmada farklı yaklaşımlara karşı dirençli sonuçlar elde edebilmek amacıyla ilgili portföy optimizasyon yöntemlerinin performanslarının analizinde Sharpe rasyosu, Treynor rasyosu, Bilgi rasyosu, Sortino rasyosu, Calmar rasyosu ve Jensen-alfa ölçütünden oluşan altı farklı kriterden yararlanılmıştır. Nihai karar verilirken de sayıca ilgili kriterler tarafından en çok desteklenen optimizasyon yönteminin en başarılı optimizasyon yöntemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

³Çalışmada ilgili tüm optimizasyon yöntemlerinin avantaj ve dezavantajlarının daha net bir şekilde analiz edilebilmesi için optimal portföylere dahil edilebilecek pay senetleri için herhangi bir ağırlık kısıtı girilmemiş, sadece açığa satış işlemleri kısıtlanmıştır.

1. Sharpe rasyosu

Sharpe (1966) tarafından geliştirilen bu rasyo risk ölçütü olarak standart sapma parametresini esas alan bir yaklaşımdır. Risk ölçütü olarak standart sapma parametresinin esas alınması beklenen getiriden hem aşağı hem de yukarı yönlü sapmaların risk olarak tanımlandığı anlamına gelmektedir. Bir portföyün Sharpe rasyosu ne kadar yüksek ise o portföyün performansının o kadar iyi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Sharpe rasyosu Denklem (17)'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Sharpe rasyosu} = \frac{r_p - r_f}{\sigma_p} \quad (17)$$

Burada;

r_p ; Portföy getirisini,

r_f ; Risksiz faiz oranını,

σ_p ; Portföyün standart sapma değerini göstermektedir.

2. Sortino rasyosu

Sortino (2000) tarafından geliştirilen bu rasyo risk ölçütü olarak kısmi standart sapma (semi-variance) parametresini esas alan bir yaklaşımdır. Çünkü, Sharpe rasyosunun aksine Sortino rasyosu sadece yatırımcının beklediği minimum getiri oranından aşağı yönlü sapmaları risk olarak tanımlamaktadır. Sortino rasyosu Denklem (18)'de gösterilmiştir:

$$\text{Sortino rasyosu} = \frac{r_p - r_{expmin}}{\sigma_d} \quad (18)$$

Burada,

r_p ; Portföy getirisini,

r_{expmin} ; Yatırımcının kabul ettiği minimum getiri oranını,

σ_d ; Kısmi (semi-variance) standart sapma parametresini ifade etmektedir.

3. Calmar rasyosu

Young (1991) tarafından geliştirilen Calmar rasyosu risk ölçütü olarak MDD değerini dikkate almakta ve MDD başına düşen yıllık ortalama getiri oranını performans ölçütü olarak kullanmaktadır. Calmar rasyosu Denklem (19)'da gösterilmiştir:

$$\text{Calmar rasyosu} = \frac{r_{mean}}{|MDD|} \quad (19)$$

Burada,

r_{mean} ; Aylık veriler kullanılarak son 36 ay için hesaplanan yıllık ortalama getiri oranını,

MDD; Aylık veriler kullanılarak son 36 ay için hesaplanan MDD değerinin ifade etmektedir.

4. Treynor rasyosu

Treynor (1965) tarafından geliştirilen bu oran rasyonel yatırımcıların beklenen çeşitlendirme etkisine sahip portföyler oluşturabilecekleri varsayımı altında risk ölçütü olarak sistematik risk parametresini esas alan bir yaklaşımdır. Treynor rasyosu Denklem (20)'de gösterilmiştir:

$$\text{Treynor rasyosu} = \frac{r_p - r_f}{\beta_p} \quad (20)$$

Burada;

r_p ; Portföy getirisini,

r_f ; Risksiz faiz oranını,

β_p ; Portföyün beta katsayısını göstermektedir.

5. Bilgi rasyosu

Grinold (1989) tarafından geliştirilen bilgi rasyosu, portföyün performansını referans alınan (benchmark) başka bir endeksin performansı ile kıyaslamaktadır. Bu analizde referans alınan endeks gösterge pay senedi endeksidir. Bu kapsamda bilgi rasyosu Denklem (21)'deki gibi hesaplanmaktadır:

$$\text{Bilgi rasyosu} = \frac{r_p - r_b}{\sigma_{pd}} \quad (21)$$

Burada;

r_p ; Portföy getirisini,

r_b ; Referans alınan endeksin getirisini,

σ_{pd} ; Portföy getirisi ile referans alınan endeksin getirisi arasındaki farkın standart sapmasını (tracking error) göstermektedir.

6. Jensen alfa ölçütü

Jensen (1968) tarafından geliştirilen bu yaklaşım portföylerin performanslarının analizinde alfa değerini esas alan bir yaklaşımdır. Bir portföyün alfa değeri sıfırdan ne kadar büyük ise o portföyün o kadar iyi bir performans sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Jensen alfa ölçütü Denklem (22)'de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır:

$$\alpha_p = r_p - [r_f + \beta(r_m - r_f)] \quad (22)$$

Burada;

α_p ; Portföyün alfa değerini,

r_p ; Portföy getirisini,

r_f ; Risksiz faiz oranını,

β ; Portföyün beta katsayısını,

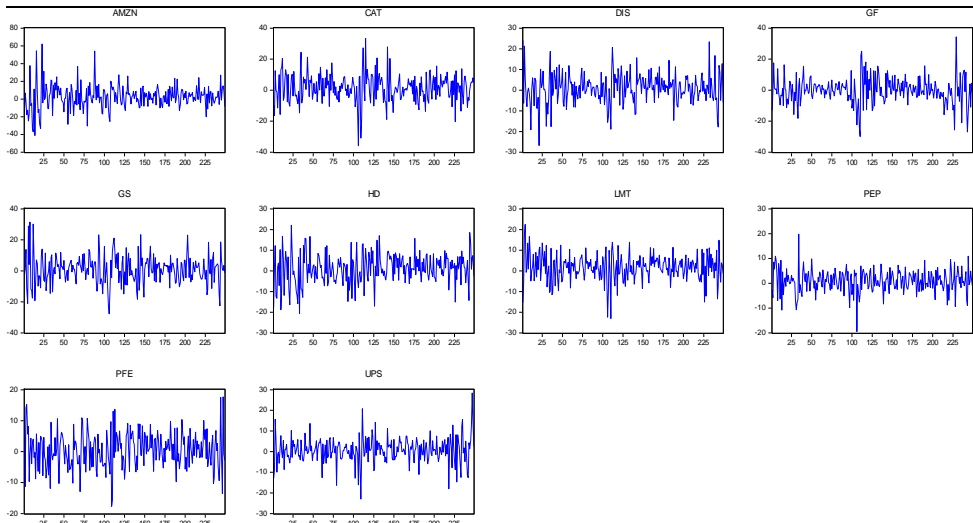
r_m ; Piyasa getirisini göstermektedir.

III. BULGULAR

A. ÖNSEL ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada kullanılan pay senetlerinin getiri serileri Şekil 1’de, bu getiri serilerine ait temel betimleyici istatistikler ise Tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde ilgili dönemde GF pay senedi dışındaki tüm pay senetlerinin pozitif bir ortalama getiri oranına sahip oldukları görülmektedir. En yüksek pozitif getiri oranını yaklaşık %2.40 ile AMZN pay senedi sunarken; en düşük pozitif getiri oranını yaklaşık %0.50 ile PFE pay senedi sunmaktadır.

Şekil 1: Pay Senetlerinin Getiri Serileri

Tablo 2: Pay Senedi Getiri Oranlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Paylar	Ortalama	Std.sapma	Çarpıklık	Basıklık	JB
AMZN	% 2.392	% 13.43	0.414	6.200	113.4*[0.00]
CAT	% 1.451	% 9.041	-0.147	4.812	34.9*[0.00]
DIS	% 0.949	% 7.244	-0.139	4.555	25.9*[0.00]
GF	% -0.23	% 8.341	-0.034	5.187	49.7*[0.00]
GS	% 0.823	% 9.218	0.132	3.886	8.89*[0.02]
HD	% 0.995	% 7.303	-0.203	3.361	3.07[0.216]
LMT	% 1.575	% 6.404	-0.371	4.443	27.3*[0.00]
PEP	% 0.858	% 4.532	-0.273	5.131	50.2*[0.00]
PFE	% 0.499	% 5.821	0.018	3.312	1.03[0.59]
UPS	% 0.753	% 6.178	-0.016	5.740	77.9*[0.00]

*,%5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Toplam riskin bir ölçütü olarak standart sapma parametrelerine bakıldığında en yüksek riske AMZN (%13.44), en düşük riske ise PEP (%4.53) pay senetlerinin sahip oldukları anlaşılmaktadır. Çarpıklık değerlerine bakıldığında AMZN, GS ve PFE pay senetlerinin getiri dağılımının standart normal dağılıma göre sağa, diğer pay senetlerinin ise sola çarpık bir dağılım özelliği sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu AMZN, GS ve PFE pay senetlerinin pozitif getiri oranı sunma olasılıklarının negatif getiri oranı sunma olasılıklarından daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Basıklık değerlerine bakıldığında en yüksek değerlere sırasıyla AMZN (6.20) ile UPS (5.741) pay senetlerinin, en düşük değerlere ise sırasıyla PFE (3.313) ile HD (3.362) pay senetlerinin sahip oldukları görülmektedir. Bu bulgu da AMZN ve UPS pay senetlerinde ekstrem fiyat hareketlerinin gerçekleşme olasılığının diğer pay senetlerine göre daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Pay senetlerinin getiri serilerinin dağılım özelliklerine bakıldığında Jarque-Bera (JB) test istatistiğine göre iki pay senedi (PFE ve HD) dışındaki tüm pay senetlerinin getiri serilerinin dağılımının standart normal dağılıma uymadığı görülmektedir. Bu sonuçların da Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemden ziyade Omega rasyosunun temel varsayımları ile daha uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Portföy yönetiminde değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinin de önemli işlevleri bulunmaktadır. Çünkü, değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinin düşüklüğü beklenen çeşitlendirme etkisinin ortaya çıkabilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle Tablo 3 ve 4'te sunulan korelasyon matrislerine bakıldığında inceleme kapsamındaki tüm pay senedi getirileri arasındaki korelasyon değerlerinin birbirinden farklı olmakla birlikte pozitif değerlere sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 3: Pay Senedi Getirileri Arasındaki Korelasyon Matrisi

	AMZN	CAT	DIS	GF	GS
AMZN	1	0.264749	0.320003	0.226445	0.309771
CAT	0.264749	1	0.432682	0.450506	0.423929
DIS	0.320003	0.432682	1	0.465432	0.446921
GF	0.226445	0.450506	0.465432	1	0.461978
GS	0.309771	0.423929	0.446921	0.461978	1
HD	0.33054	0.376071	0.398349	0.366238	0.417369
LMT	0.037867	0.24675	0.269607	0.311256	0.200896
PEP	0.10327	0.241283	0.354429	0.25927	0.191544
PFE	0.105643	0.294252	0.333502	0.258492	0.218532
UPS	0.274996	0.497028	0.353621	0.411991	0.303234

En düşük korelasyon değerinin AMZN ile LMT pay senedi getirileri arasında olduğu (0.0379), en yüksek korelasyon değerinin ise UPS ile CAT pay senedi getirileri arasında olduğu (0.4970) anlaşılmaktadır. Ayrıca genel olarak diğer pay senedi getirileri ile en düşük ortalama korelasyon değerine AMZN pay senedi getirilerinin sahip olduğu ardından ise LMT pay senedi getirilerinin geldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra diğer pay senedi getirileri ile en yüksek ortalama korelasyon değerine DIS pay senedi getirilerinin sahip olduğu ardından ise GF pay senedi getirilerinin geldiği ifade edilebilir.

Tablo 4: Pay Senedi Getirileri Arasındaki Korelasyon Matrisi

	HD	LMT	PEP	PFE	UPS
AMZN	0.33054	0.037867	0.10327	0.105643	0.274996
CAT	0.376071	0.24675	0.241283	0.294252	0.497028
DIS	0.398349	0.269607	0.354429	0.333502	0.353621
GF	0.366238	0.311256	0.25927	0.258492	0.411991
GS	0.417369	0.200896	0.191544	0.218532	0.303234
HD	1	0.230554	0.283136	0.263656	0.413411
LMT	0.230554	1	0.314114	0.342892	0.305197
PEP	0.283136	0.314114	1	0.398776	0.262874
PFE	0.263656	0.342892	0.398776	1	0.267705
UPS	0.413411	0.305197	0.262874	0.267705	1

B. PORTFÖY OPTİMİZASYON SONUÇLARI

1. Hedeflenen yıllık getiri %12 iken elde edilen portföy optimizasyon sonuçları

Çalışmada öncelikle yatırımcının hedeflediği yıllık portföy getirisinin %12 olduğu varsayımı altında elde edilen sonuçlar üzerinde durulmuştur. Bu hedef kapsamında elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine göre belirlenen optimal portföyün en yüksek ağırlığa PEP (%47.03), en düşük ağırlığa ise GS (%2.72) pay senetleri sahip olacak şekilde PFE, AMZN, GS, PEP, HD, UPS ve LMT pay senetlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. CVaR yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyün en yüksek ağırlığa PEP (%44.51) en düşük ağırlığa ise GS (%5.02) ile UPS (%5.03) pay senetleri sahip olacak şekilde PFE, AMZN, GS, PEP, UPS ve LMT pay senetlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Burada ayrıca hem Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine hem de CVaR yöntemine göre oluşturulan optimal portföylerde PEP pay senetlerinin tek başına oldukça yüksek bir ağırlığa sahip olmasının yoğunlaşma riski açısından dikkate edilmesi gereken bir durum olduğu da ifade edilmelidir. MDD yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyde AMZN, PEP ve HD pay senetlerinin yer aldığı ve bu pay senetlerinin ağırlıklarının sırasıyla %23.13, %56.25 ve %20.62 olduğu görülmektedir. Omega rasyosuna ait sonuçlar incelendiğinde ise optimal portföyde AMZN ve LMT pay senetlerinin sırasıyla %35.88 ve %64.12 ağırlık oranları ile yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bulgular MDD yöntemi ile Omega rasyosunun portföy çeşitlendirmesi ve yoğunlaşma riski açısından ilk iki yöntemle göre daha riskli yöntemler olabilecekleri anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Optimal Portföyler (Hedeflenen getiri %12)

Paylar	Ağırlıkları
Markowitz (%12)	
PFE	% 14.39
AMZN	% 2.91
GS	% 2.72
PEP	% 47.03
HD	% 3.96
UPS	% 14.78
LMT	% 14.21
MDD (%12)	
AMZN	% 23.13
PEP	% 56.25
HD	% 20.62
Omega (%12)	
AMZN	% 35.88
LMT	% 64.12

Tablo 5'in devamı...

Paylar	Ağırlıkları
CVaR (%12)	
PFE	%28.30
AMZN	%10.52
GS	%5.02
PEP	%44.51
UPS	%5.03
LMT	%6.61

Belirtilen portföy optimizasyon analizlerine ilaveten portföy yönetimi açısından önemli olan bir diğer noktayı da yatırımcıların belirlenen portföylere yatırım yapmaları durumunda ne kadarlık bir riske katlanacaklarının ölçülmesi oluşturmaktadır. Portföy yönetiminde bu amaçla çeşitli risk ölçütlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada standart sapma ile ölçülen toplam risk, beta ile ölçülen sistematik risk, MDD ile ölçülen aşağı yönlü risk ve CVaR ile ölçülen aşağı yönlü piyasa riski üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Optimal Portföylerin Risk Düzeylerinin Ölçümü

	Standart sapma	Beta	CVaR	MDD
Markowitz	%13.01	0.59	-%8.44	-%37.21
MDD	%17.28	0.80	-%10.08	-%29.40
Omega	%22.27	0.90	-%13.33	-%38.33
CVaR	%13.85	0.65	-%7.90	-%37.32

Not: Standart sapma değerleri aylık standart sapma değerlerinin $\sqrt{12}$ ile çarpılmasıyla elde edilen yıllıklandırılmış standart sapma değerleridir. CVAR değerleri %95 güven düzeyindeki aşağı yönlü aylık piyasa riskini göstermektedir.

Bulgular incelendiğinde her dört risk ölçütüne göre de en yüksek risk düzeyine Omega rasyosu ile oluşturulan portföyün sahip olduğu, ardından MDD yöntemine göre oluşturulan portföyün geldiği en son sırada ise CVaR yöntemi ile Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine göre oluşturulan portföylerin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Belirtilen risk analiz sonuçlarına rağmen portföy performansı açısından önemli olan nokta ne tek başına portföylerin risk düzeyidir ne de getiri düzeyidir. Portföy performansları açısından önemli olan nokta en uygun risk / getiri bileşiminin elde edilebilmesidir. Bu amaçla kullanılan ve daha önce de ifade edilen portföy performans ölçütlerine ait sonuçlar incelendiğinde (Tablo 7) risk ve / veya getiri tanımlarının birbirinden farklı olmasına rağmen altı farklı performans kriterinin tamamının en iyi performansı Omega rasyosunun sergilediği sonucuna işaret ettikleri anlaşılmaktadır. Ardından MDD yöntemi gelmekte, Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemi ise üçüncü sırada yer almaktadır. En kötü performansı ise CVaR yöntemi sergilemektedir.

Tablo 7: Optimal Portföylerin Performanslarının Analizi

	Markowitz	MDD	Omega	CVaR
Jensen alfa	%6.85	%8.87	%15.52	%6.38
Sharpe	0.75	0.77	0.93	0.70
Treynor	% 16.60	% 16.73	% 23.21	% 15.03
Bilgi rasyosu	0.39	0.63	0.87	0.39
Calmar	0.88	1.76	0.98	0.96
Sortino	1.15	1.29	1.57	1.13

Not: Jensen alfa değerleri yıllıklandırılmış değerlerdir.

2. Hedeflenen getiri %15 iken elde edilen portföy optimizasyon sonuçları

Çalışmanın bu aşamasında yatırımcının hedeflediği yıllık portföy getirisinin %15 olduğu varsayımı altında elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Bu hedef kapsamında elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine göre belirlenen optimal portföyde en yüksek ağırlığa PEP (%46.04), en düşük ağırlığa ise GS (%0.56) pay senetleri sahip olacak şekilde PFE, AMZN, GS, PEP, HD, CAT, UPS ve LMT pay senetlerinin yer aldığı görülmektedir. CVaR yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyde en yüksek ağırlığa PEP (%47.39) en düşük ağırlığa ise UPS (%0.82) pay senetleri sahip olacak şekilde PFE, AMZN, PEP, HD, CAT, UPS ve LMT pay senetlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hem Markowitz (1952) ortalama varyans yöntemine hem de CVaR yöntemine göre PEP pay senetlerinin yol açtığı yoğunlaşma riskinin devam ettiği görülmektedir.

Tablo 8: Optimal Portföyler (Hedeflenen Getiri Oranı %15)

Markowitz	Ağırlıklar
PFE	%4.09
AMZN	%7.80
GS	%0.56
PEP	%46.04
HD	%5.14
CAT	%1.04
UPS	%8.34
LMT	%26.98
MDD	
AMZN	%23.13
PEP	%56.25
HD	%20.62
Omega	
AMZN	%43.71
LMT	%56.29

Tablo 8'in devamı...

CVaR	
PFE	%13.26
AMZN	%15.19
PEP	%47.39
HD	%5.27
CAT	%3.25
UPS	%0.82
LMT	%14.83

MDD yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyde AMZN, PEP ve HD pay senetlerinin yer aldığı ve bu pay senetlerinin ağırlıklarının sırasıyla %23.13, %56.25 ve %20.62 olduğu anlaşılmaktadır. Omega rasyosuna ait sonuçlar incelendiğinde ise optimal portföyde AMZN ve LMT pay senetlerinin sırasıyla %43.71 ve %56.29 ağırlık oranları ile yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bulgular da hedeflenen getiri oranının %15 olması durumunda da hem Omega rasyosunun hem de MDD yönteminin yoğunlaşma riski açısından ilk iki yönetime göre daha riskli olmaya devam ettikleri anlamına gelmektedir.

Optimal portföylerin risk düzeylerine ait analiz sonuçlarına bakıldığında (Tablo 9) her dört risk ölçütüne göre de en yüksek risk düzeyine Omega rasyosunun sahip olduğu, ardından MDD yönteminin geldiği en son sırada ise CVaR yöntemi ile Markowitz (1952) ortalama varyans yönteminin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Optimal Portföylerin Risk Düzeyinin Ölçülmesi

	Standart sapma	Beta	CVaR	MDD
Markowitz	%13.62	0.62	-%8.86	-%35.75
MDD	%17.28	0.80	-%10.08	-%29.40
Omega	%24.21	0.97	-%14.45	-%40.21
CVaR	%14.37	0.69	-%8.31	-%35.02

Belirtilen risk düzeylerine rağmen portföy performansı açısından temel belirleyici unsur olan optimal risk / getiri bileşimine ait sonuçlar incelendiğinde (Tablo 10) altı farklı performans kriterinden dört tanesinin en iyi performansı Omega rasyosunun sergilediği sonucuna işaret ettikleri, ardından ise Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminin geldiği anlaşılmaktadır. En kötü performansı ise MDD yönteminin sergilediği, CVaR yönteminin ise üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 10: Optimal Portföylerin Performanslarının Analizi

	Markowitz	MDD	Omega	CVaR
Jensen alfa	%9.30	%8.87	%15.62	%8.77
Sharpe	0.91	0.77	0.89	0.86
Treynor	%20.13	%16.73	%22.21	%18.13
Bilgi rasyosu	0.64	0.63	0.82	0.66
Calmar	1.01	1.76	1.10	1.25
Sortino	1.42	1.29	1.50	1.40

Not: Jensen alfa değerleri yıllıklandırılmış değerlerdir.

3. Hedeflenen getiri %18 iken elde edilen portföy optimizasyon sonuçları

Çalışmanın bu aşamasında yatırımcının hedeflediği yıllık portföy getirisinin %18 olduğu varsayımı altında elde edilen sonuçlar üzerinde durulmuştur. Bu hedef kapsamında elde edilen bulgular Tablo 11’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine göre belirlenen optimal portföyde AMZN, PEP, HD, CAT ve LMT pay senetlerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, optimal portföyde en yüksek ağırlığa %40.15 ile LMT pay senetlerinin sahip olduğu, ardından %38.05 ile PEP pay senetlerinin geldiği, en düşük ağırlığa ise sırasıyla %4.21 ve %4.36 ile HD ve CAT pay senetlerinin sahip oldukları anlaşılmaktadır. CVaR yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyde AMZN, PEP, HD, CAT, UPS ve LMT pay senetlerinin yer aldığı görülmektedir. Optimal portföyde en yüksek ağırlığa %38.11 ile PEP pay senetlerinin sahip olduğu, ardından %26.85 ile LMT pay senetlerinin geldiği, en düşük ağırlığa ise sırasıyla %2.42 ile %2.76 oranları ile HD ve UPS pay senetlerinin sahip oldukları anlaşılmaktadır. Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminde olduğu gibi CVaR yönteminde de PEP ve LMT pay senetlerinin optimal portföyde yüksek oranlı ağırlıklara sahip olmalarının yoğunlaşma riski açısından dikkate edilmesi gereken bir unsur olduğu ifade edilmelidir.

Tablo 11: Optimal Portföyler (Hedeflenen Getiri Oranı %18)

Markowitz	Ağırlıklar
AMZN	%13.24
PEP	%38.05
HD	%4.21
CAT	%4.36
LMT	%40.15
MDD	
AMZN	%22.43
PEP	%30.59
HD	%31.12
LMT	%15.86

Tablo 11'in devamı...

Omega	
AMZN	%51.66
LMT	%48.34
CVaR	
AMZN	%17.62
PEP	%38.11
HD	%2.42
CAT	%12.23
UPS	%2.76
LMT	%26.85

MDD yöntemine ait sonuçlar incelendiğinde optimal portföyde AMZN, PEP, HD ve LMT pay senetlerinin yer aldığı ve bu pay senetlerinin ağırlıklarının sırasıyla %22.43, %30.59, %31.12 ve %15.86 olduğu görülmektedir. Omega rasyosuna ait sonuçlar incelendiğinde ise optimal portföyde AMZN ve LMT pay senetlerinin sırasıyla %51.66 ve %48.34 ağırlık oranları ile yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu bulgular hedeflenen getiri oranının %18 olması durumunda da Omega rasyosu ve MDD yönteminin yoğunlaşma riski açısından ilk iki yönetime göre daha riskli olmaya devam ettikleri anlamına gelmektedir.

Optimal portföylerin risk düzeylerine ait sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde her dört risk ölçütüne göre de en yüksek risk düzeyine Omega rasyosunun sahip olduğu, ardından MDD yönteminin geldiği en son sırada ise CVaR yöntemi ile Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 12: Optimal Portföylerin Risk Düzeyinin Ölçümü

	Standart sapma	Beta	CVaR	MDD
Markowitz	%15.06	0.68	-%9.89	-%36.18
MDD	%17.81	0.88	-%11.06	-%30.50
Omega	%26.64	1.05	-%16.09	-%52.16
CVaR	%15.67	0.78	-%9.38	-%37.80

Belirtilen risk düzeyleri sonrasında portföy performansına ait sonuçlar incelendiğinde (Tablo 13) en iyi performansı Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminin sergilediği, ardından CVaR yönteminin geldiği, en kötü performansı ise MDD yöntemi ile Omega rasyosunun sergilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 13: Optimal Portföylerin Performanslarının Analizi

	Markowitz	MDD	Omega	CVaR
Jensen alfa	%11.43	%9.85	%15.73	%10.68
Sharpe	1.00	0.84	0.83	0.96
Treynor	22.14	17.01	21.15	19.38
Bilgi rasyosu	0.84	0.83	0.74	0.93
Calmar	1.07	1.57	1.22	1.31
Sortino	1.59	1.39	1.41	1.54

Not: Jensen alfa değerleri yıllıklandırılmış değerlerdir

Dolayısıyla bu aşamaya kadar üç farklı yıllık getiri oranı dikkate alınarak yapılan tüm analizler birlikte değerlendirildiğinde en iyi performansı sergileyen yöntemin Omega rasyosu olduğu, ardından Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminin geldiği, üçüncü sırada CVaR yönteminin yer aldığı, en kötü performansı ise MDD yönteminin sergilediği anlaşılmaktadır.

C. ÇALIŞMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde bu aşamaya kadar elde edilen bulgular kısaca değerlendirilecektir. Öncelikle çalışma bulgularının en iyi performansı sergileyen yöntemin Omega rasyosu olduğu sonucuna işaret etmesinin Favre-Bulle ve Pache (2003) ile Bernard vd.'nin (2018) çalışma bulguları ile uyumlu olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu çalışmalar da Omega rasyosunun Markowitz (1952) ortalama varyans yöntemi ile riske maruz değer yönteminden daha iyi performans sergilediğini, fakat bu yöntemin risk düzeyi yüksek portföyler oluşturma riskinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonucun yanı sıra burada dikkate edilmesi gereken noktalardan birinin de hedeflenen portföy getirisi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü bulgular hedeflenen portföy getirisi arttıkça Omega rasyosunun performansının azaldığına işaret etmektedir. Bu nedenle bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı yıllık hedeflenen portföy getiri oranlarının kullanılabilmesi düşünülmektedir. Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemine ait sonuçlar değerlendirildiğinde her ne kadar en iyi performansı sergileyen ikinci yöntem olduğu sonucuna ulaşılsa da bu yöntemin özellikle Omega rasyosu ve MDD yaklaşımına göre göreceli olarak yoğunlaşma riski daha az portföyler oluşturduğu da belirtilmelidir. Çünkü, bu yöntemle göre belirlenen optimal portföylerde diğer yöntemlere nazaran hem sayıca daha çok pay senedi yer almakta hem de bu pay senetleri daha makul ağırlıklara sahip olmaktadır.

MDD yöntemine gelince daha önce ifade edildiği gibi bu yöntem aslında aşağı yönlü riskleri dikkate alan yeni bir risk ölçütü sunmakta ve bu yönüyle finansal kurumlara ekstrem finansal şokların olası etkileri konusunda fikir vermektedir. Fakat, bu özelliklerine rağmen en kötü performansı sergileyen yöntemin MDD yöntemi olduğu sonucuna ulaşılmasının bu yöntemin sunduğu alternatif risk ölçütünün etkinliğini azaltan bir unsur olduğu ifade edilebilir. Bu

nedenle örneğin Chekhlov vd.'nin (2003) çalışmalarında olduğu gibi portföy optimizasyon analizlerinde bu yöntemin daha farklı versiyonlarının kullanılmasının daha doğru bir yaklaşım olabileceği düşünülmektedir. CVaR yöntemine ait sonuçlara gelince MDD yönteminden sonra bu yöntemin en kötü performansı sergileyen ikinci yöntem olduğu sonucuna ulaşılmada kullanılan dağılım varsayımının etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir. Çünkü literatürde oldukça yaygın bir şekilde finansal zaman serilerinin dağılımının kalın kuyruk (fat-tail) özelliği sergilediği ifade edilmektedir. Nitekim bu çalışmanın önsel analiz sonuçlarının sunulduğu kısımda da çalışma kapsamında kullanılan pay senetlerinin getiri oranlarının iki istisna dışındaki her durumda standart normal dağılıma uymadığı gösterilmişti. Bu nedenle CVaR yöntemine dayalı analizlerde Student t dağılımı gibi alternatif dağılım varsayımlarından yararlanılmasının elde edilebilecek sonuçlar açısından önemli olabileceği düşünülmektedir⁴.

SONUÇ

Bu çalışmada Ocak 2000 ile Eylül 2020 dönemi için aylık veriler kullanılarak koşullu riske maruz değer (Conditional value-at-risk, CVaR), maksimum düşüş oranı (Maximum drawdown, MDD), Omega rasyosu ve Markowitz (1952) ortalama-varyans yönteminden oluşan dört farklı portföy optimizasyon yönteminin performansları karşılaştırılmıştır. İlgili portföy optimizasyon yöntemleri Forbes Global 2000 listesine göre küresel bazda önemli bir büyüklüğe sahip olan ve faaliyet alanları çeşitlilik gösteren 10 adet ABD'li şirketin pay senetleri dikkate alınarak uygulanmıştır. Çalışmada piyasa portföyü olarak S&P500 endeksi kullanılmıştır. Risksiz faiz oranı olarak 3 ay vadeli ABD hazine bonusu faiz oranları kullanılmıştır. Portföy optimizasyon yöntemlerinin performansları hedeflenen üç farklı yıllık getiri oranı dikkate alınarak karşılaştırılmıştır. Portföy optimizasyon yöntemlerinin performanslarının karşılaştırılmasında Sharpe rasyosu, Treynor rasyosu, Bilgi rasyosu, Sortino rasyosu, Calmar rasyosu ve Jensen (alfa) ölçütünden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada optimal portföylerin risk düzeyleri ayrıca incelenmiştir. Bu amaçla standart sapma ile ölçülen toplam risk, beta ile ölçülen sistematik risk, MDD ile ölçülen aşağı yönlü risk ve CVaR ile ölçülen aşağı yönlü piyasa riski üzerinde durulmuştur.

Çalışma bulguları Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon yönteminin en başarılı yöntem olduğunu göstermektedir. Ardından ise Markowitz (1952) ortalama-varyans yöntemi gelmektedir. En kötü performansı ise sırasıyla MDD ile CVaR yöntemlerinin sergiledikleri anlaşılmaktadır. Fakat,

⁴ Bu çalışmada CVaR yönteminin sadece standart normal dağılım varsayımı altında tahmin edilmesinin nedeni analizlerde kullanılan kodlarda Student t dağılım varsayımı gibi alternatif dağılım varsayımlarının bulunmamasıdır.

bulgular Omega rasyosunun en iyi performansı sergileyen yöntem olmakla birlikte, bu yönteme dayalı optimal portföyün hem önemli bir yoğunlaşma riski içerdiğini hem de toplam risk, sistematik risk ve aşağı yönlü piyasa riski açısından en riskli portföy olduğunu göstermektedir

Çalışma bulgularının uygulamalı analizler açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Öncelikle optimal portföylerin analizinde risk ve / veya getiri tanımları birbirinden farklı olan altı farklı portföy performans kriterinin kullanılmasına rağmen, Omega rasyosunun en uygun yöntem olduğu sonucuna ulaşılmasının yatırımcılar açısından önemli bir bilgi olduğu düşünülmektedir. Çünkü, çalışma bulguları yatırımcıların sahip oldukları fonları etkin bir şekilde değerlendirebilmeleri için bu çalışmada belirtilen diğer yöntemlerin yerine Omega rasyosundan yararlanabileceklerini göstermektedir. Fakat, gerek yoğunlaşma riskine gerekse diğer risk ölçütlerine ait sonuçlar dikkate alındığında yatırımcıların Omega rasyosuna dayalı portföy optimizasyon analizlerinde temkinli olması gerektiği de anlaşılmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi Omega rasyosu ile şartlı riske maruz değer ve MDD yöntemlerine dayalı portföy optimizasyon analizleri henüz ulusal yazında yeterince yer almamaktadır. Bu nedenle bu alanda yapılabilecek daha sonraki çalışmalarda BİST100 endeksinde yer alan pay senetlerinin dikkate alınabileceği veya özellikle MDD ve CVaR yöntemlerinin alternatif varsayımlar altında tahmin edilebileceği düşünülmektedir. Bu tür yaklaşımların konu ile ilgili olarak daha kapsamlı ve güvenilir sonuçların elde edilebilmesi açısından önemli olabileceği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Almahdi, S., and Yang, S.Y. (2017). An adaptive portfolio trading system: A risk-return portfolio optimization using recurrent reinforcement learning with expected maximum drawdown. *Expert Systems With Applications*, 87, 267–279.
- Bernard, C., Vanduffel, S., and Ye, J. (2018). Optimal strategies under omega ratio. *European Journal of Operational Research*, 275 (2), 755-767.
- Castro, J.G., Tito, E.A.H., Brandão, L.E.ET., and Gomes, L.L. (2019). Crypto-assets portfolio optimization under the omega measure. *The Engineering Economist*, 65 (2), 114-134.
- Chang, T-J., Yang, S.C., and Chang, K-J. (2009). Portfolio optimization problems in different risk measures using genetic algorithm. *Expert Systems with Applications*, 36, 10529–10537.
- Chekhlov, A., Uryasev, S., and Zabarankin, M. (2003). Portfolio Optimization With Drawdown Constraints. Pardalos, P.M., Migdalas, A. ve

- Baourakis, G. (Eds.). *Supply Chain and Finance* içinde (s.209-228). London, England: World Scientific publishing Co.Pte.Ltd.
- Çelengi, A. Z., Eğrioğlu, E., ve Çorba, B.Ş. (2015). İMKB 30 indeksini oluşturan hisse senetleri için parçacık sürü optimizasyonu yöntemlerine dayalı portföy optimizasyonu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16(1), 25-33.
- Dai, Z., and Wen, F. (2014). Robust CVaR-based portfolio optimization under a genal affine data perturbationun certainty set. *Journal of Computational Analysis and Applications*, 16(1), 93-103.
- Deng, L., Ma, C., and Yang, W. (2011). Portfolio optimization via pair copula-GARCH-EVT-CVaR model. *Systems Engineering Procedia*, 2, 171 – 181.
- Favre-Bulle, A., and Pache, S. (2003). *The omega measure: Hedge fund portfolio optimization*. (Unpublished MBF master's thesis). University of Lausanne – Ecole Des Hec.
- Fernandez, A., and Gomez, S. (2007). Portfolio selection using neural net works. *Computers & Operations Research*, 34, 1177-1191.
- Gökgöz, E. (2006). *Riske maruz değer (VaR) ve portföy optimizasyonu* (1. Baskı) Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 190.
- Gökmen, Y. (2009). *Stokastik programlama ile optimal portföy oluşturma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grinold R. C. (1989). The fundamental law of active management. *Journal of Portfolio Management*, 15 (3), 30-37.
- Jensen, M. C. (1968). The performance of mutual funds in the period 1945-1964. *The Journal of Finance*, 23 (2), 389-416.
- Keating, C., and Shadwick, W. F. (2002). A universal performance measure. *Journal of Performance Measurement*, 6(3), 59–84.
- Klega, D. (2013). *My ventures are not in one bottom trusted: Comparative study to modern portfolio theory and Black-Litterman portfolio formation*. (Unpublished Rigorous Thesis). Charles University, Faculty of Social Sciences.
- Lim, A.E.B., Shanthikumar, J.G., and Vahn, G-Y. (2011). Conditional value-at-risk in portfolio optimization: Coherent but fragile. [Operations Research Letters](#), 39 (3), 163-171.
- Ma, Y., Han, R., and Wang, W. (2021). Portfolio optimization with return prediction using deep learning and machine learning. [Expert Systems with Applications](#), 165(1), 1139-73.

- Magdon-Ismail, M., and Atiya, A. (2004). An analysis of the maximum drawdown risk measure. *Risk Magazine*, 17 (10): 99–102.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.
- Mishra, A. K., Pisipati, S., and Vyas, I. (2011). An equilibrium approach for tactical asset allocation: Assessing Black-Litterman model to Indian stock market. *Journal of Economics and International Finance*, 3 (10), 553-563.
- Najafi, A. A., and Mushakhian, S. (2015). Multi-stages to chastic mean–semi variance–CVaR portfolio optimization under transaction costs. *Applied Mathematics and Computation*, 256, 445–458.
- Özdemir, M. (2011). Genetik algoritma kullanılarak portföy seçimi. *İktisat İslatme ve Finans*, 26 (299), 43-66.
- Receiz, A. and León, C.E. (2008). Efficient Portfolio Optimization in the Wealth Creation and Maximum Drawdown Space. Berkelaar, A., Coche, J. ve Nyholm, K. (Eds.). *Interest Rate Models, Asset Allocation and Quantitative Techniques For Central Banks And Sovereign Wealth Funds* içinde (s.1-23). Bogota, Colombia: Palgrave Macmillan.
- Rejeb, A.B., and Boughrara, A.(2013). Financial liberalization and stock markets efficiency: New evidence from emerging economies. *Emerging Markets Review*, 17, 186–208.
- Rockafellar, R.T., and Uryasev, S. (2000). Optimization of conditional value-at-risk. *Journal of Risk*, 2, 21–41.
- Roy, A. D. (1952). Safety first and the holding of assets. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 20 (3), 431-449.
- Sharma, A., Utz, S., and Mehra, A. (2017). Omega-CVaR portfolio optimization and its worst case analysis. *OR Spectrum*, 39, 505–539.
- Sharpe, W. F. (1966). Mutual fund performance. *The Journal of Business*, 39, 119-138.
- Solatikia, F., Kiliç, E ., and Weber, G.W. (2014). Fuzzy optimization for portfolio selection based on embedding theorem in fuzzy normed linear spaces. *Organizacija*, 47(2), 90-97.
- Sortino F. A. (2000). Measuring risk: Upside-potential ratios vary by investment style. *Pensions and Investments*, 28(22), 30–35.
- Treynor, J. L. (1965). How to rate management of investment funds. *Harvard Business Review*, 43 (1), 63-75.

- Uyar, U., ve Küçükşahin, H. (2017). Portföy seçiminde expected maximum drawdown yaklaşımı: BİST100-S&P500 Uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 8 (4), 727-748.
- Uygurtürk, H., ve Korkmaz, T. (2015). Portföy optimizasyonunda Markowitz modelinin kullanımı: Bireysel emeklilik yatırım fonları üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 68, 67-82.
- Yakut, E., ve Çankal, A. (2016). Çok amaçlı genetik algoritma ve hedef programlama metotlarını kullanarak hisse senedi portföy optimizasyonu: BİST 30'da bir uygulama. *Business and Economics Research Journal*, 7(2),43.62.
- Young T. W. (1991). Calmar ratio: A smoother tool. *Futures (Cedar Falls, Iowa)*, 20 (11), 1-22.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE SOSYAL SERMAYE VE KONJONKTÜREL DALGALANMALAR İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Semih ÇETİN*

ÖZ

Son yıllarda, büyümenin dinamikleri arasında tartışılmaya başlanan ve kalkınma literatüründe kendisine yer edinen sosyal sermaye konusuna yönelik ilgi artmaktadır. Diğer taraftan konjontürel dalgalanmaların refah ve büyüme üzerine olan olumsuz etkileri sebebiyle, bu dalgalanmaların tüm olası sebeplerini araştırmak önemli görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal sermayenin ekonomik performans üzerinde nasıl bir etki yarattığı önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada 1995-2017 yılları arasında 15 AB üyesi ülkeden oluşan bir örneklem için, sosyal sermaye ve konjontürel dalgalanmalar arasındaki ilişki tam değiştirilmiş en küçük kareler (FMOLS) yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada, sosyal sermaye ile konjontürel dalgalanmalar arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğuna dair kanıt bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Sosyal Sermaye, Konjontürel Dalgalanmalar, Panel Veri Analizi (FMOLS).

---

* Dr. Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, semihcetin@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3290-1375>.

Makalenin gönderilme tarihi: Mart 2021

Kabul tarihi: Nisan 2021

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL CAPITAL AND BUSINESS CYCLE VOLATILITY IN EUROPEAN UNION COUNTRIES

ABSTRACT

In recent years, there has been an increasing interest in the issue of social capital, which has been discussed among the dynamics of growth and has taken its place in economic development literature. On the other hand, due to the negative effects of cyclical fluctuations on welfare and growth, it is important to investigate all possible causes of these fluctuations. From this point of view, the effect of social capital on economic performance emerges as an important research topic. In this study, the relationship between social capital and cyclical fluctuations was investigated using the fully modified least squares (FMOLS) method for a sample of 15 EU member countries between 1995 and 2017. As a result, the study provides evidence that there is a significant relationship between these variables.

Keywords: Social Capital, Business Cycle Volatility, Panel Data Analysis (FMOLS).

GİRİŞ

Literatürde büyüme ve kalkınma dinamikleri çerçevesinde ele alınan sosyal sermaye kavramına yönelik ilgi son dönemde artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi geleneksel yaklaşımların açıklayamadığı alanların, görece yeni bir kavram olan sosyal sermaye ile açıklanmaya çalışılması olarak görülebilir. Literatürde, güvenin yeterli düzeyde olmadığı durumda, olası problemleri ortadan kaldırmak için gerekli, maliyetli ve yavaş işleyen kurallara ve yaptırımlara ihtiyaç duyulduğu, yüksek düzeyde güvenin ise işlem maliyetlerini düşürdüğü bilinmektedir (Helliwell ve Putnam, 2007, s.5; Knack ve Keefer, 1997,s.1252).

Diğer taraftan, konjonktürel dalgalanmaların azaltılması, sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve refah kayıplarının minimize edilmesi açısından önemli görülmektedir. Bu sebeple, konjonktürel dalgalanmaların tüm olası sebeplerini araştırmanın gerekliliği doğmuştur. Buradan hareketle sosyal sermayenin makro ekonomik istikrar üzerinde nasıl bir etki yarattığı önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal sermayenin geliştirilmesi için kamunun kullanabileceği en etkili aracın, eğitim olduğu ifade edilmektedir (Fukuyama, 2001, s.18). Bu çalışmada sosyal sermayenin göstergesi olarak Goldin ve Katz (1999)'ı takiben eğitim harcamaları kullanılmıştır. Çalışmada söz konusu tartışmalardan yola çıkarak sosyal sermaye ve konjonktürel dalgalanmalar arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, ilk olarak eşbütünleşme analizi yapılmış ve Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) kullanılmıştır. 15 AB üyesi ülke için 1995-2017 yılları arasındaki dönem incelenmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın birinci bölümünde sosyal sermaye kavramı açıklanacaktır. İkinci bölümde, önce eğitim ve sosyal sermaye arasındaki bağlantıya ilişkin literatüre, daha sonra da sosyal sermaye, büyüme ve konjonktürel dalgalanmalar arasındaki bağlantıya ilişkin literatüre yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise, çalışmada kullanılan değişkenler, model ve yöntem açıklanacaktır. Son olarak çalışmaya ilişkin sonuçlar kısaca özetlenerek politika önerilerinde bulunulacaktır.

I. SOSYAL SERMAYE KAVRAMI

Literatürde büyüme dinamikleri çerçevesinde ele alınan sosyal sermaye kavramına yönelik ilgi son dönemde artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi geleneksel yaklaşımların açıklayamadığı alanların, görece yeni bir kavram olan, sosyal sermaye ile açıklanmaya çalışılmasıdır. Ayrıca, sosyal sermaye modern ekonomilerin önemli bir parçası olmaya devam etmekte ve ekonomik faaliyetler daha karmaşık ve teknolojik olarak daha da gelişmiş hale geldikçe sosyal sermayenin önemi artmaktadır (Fukuyama, 2001, s.10).

Yeni bir kavram olması sebebiyle ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süreçte literatürde birçok sosyal sermaye tanımı yapılmıştır. Coleman (1988), sosyal sermayenin işlevi ile tanımlanabileceğini ileri sürmüş ve sosyal sermaye kavramının tek bir şeyi ifade etmediğini “iki ortak unsuru olan çeşitli kavramlardan” oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre, birinci unsur, sosyal sermayenin tüm türlerinin mevcut sosyal yapılardan ortaya çıkması; ikinci unsur ise, sosyal sermayenin birey ve kurumların belirli eylemlerini kolaylaştırması şeklinde ifade edilmektedir. Diğer taraftan, Fukuyama (2001), sosyal sermayeyi bireyler arasındaki iş birliğini teşvik eden, somutlaştırılmış gayri resmi bir norm olarak tanımlamıştır. Fukuyama’ya göre sosyal sermaye ile ilişkilendirilen güven, sosyal ağlar, sivil toplum ve benzerlerinin tümü, sosyal sermayenin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ancak sosyal sermayenin kendisini oluşturmamaktadır (Fukuyama, 2001, s.7).

Putnam (2000)’e göre, sosyal sermaye, koordineli eylemleri kolaylaştırarak toplumun verimliliğini artıran güven, normlar ve sosyal ağlar gibi sosyal organizasyonun özellikleri olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası da benzer bir tanım kullanarak sosyal sermayenin kolektif eylemleri mümkün kılan normlardan ve ağlardan oluştuğunu ifade etmektedir (Grootaert, 1998, s.2). Geniş anlamda sosyal sermaye, bir topluluğun üyelerinin aile dışındaki diğer kişilerle iş birliği yapma kapasitesi olarak da tanımlanmaktadır (Algan, Cahuc, ve Shleifer, 2013, s.189).

Diğer taraftan, fiziksel ve beşeri sermaye kavramları ile birlikte düşünüldüğünde sosyal sermaye teorisi, sosyal ağların da bir değeri olduğu temelinde şekillenmektedir. Nasıl söz konusu sermaye türleri, bireysel ve toplumsal verimliliği artırıyorsa sosyal bağlantıların da söz konusu verimlilikleri artırabileceği ileri sürülmektedir (Putnam, 2000, s.16). Yani diğer sermaye

biçimleri gibi sosyal sermaye de üretkendir ve belirli amaçlara ulaşılmasını mümkün kılar. Fiziksel sermaye ve beşeri sermaye gibi sosyal sermaye de tamamen ikame edilebilir değildir; ancak belirli faaliyetlere özgü olabilir. Ayrıca diğer sermaye biçimlerinden farklı olarak sosyal sermaye, doğası gereği aktörler arasındaki ikili ve çoklu ilişkilerin yapısı içinde yer almaktadır (Coleman, 1988, s.98).

Sosyal sermayenin neleri kapsadığı ve nasıl ölçüleceği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Sosyal sermaye temel olarak güven, sosyal ağlar, sivil toplum vb. unsurlar altında incelenmektedir. Fakat Fukuyama (2001) sosyal sermaye ile ilişkilendirilen bu unsurların sosyal sermayenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, ancak sosyal sermayenin kendisini oluşturmadıklarını ileri sürmüştür. Sosyal sermayenin kavramının ölçülmesinin oldukça zor olduğu, Fukuyama (1995); Putnam (2000); Solow (1995) gibi literatürün önde gelen araştırmacıları tarafından da ifade edilmiştir.

Sosyal sermaye, sermayenin diğer türlerine göre büyük oranda dışsallıklar yoluyla yayılmaktadır. Putnam (2000), sosyal sermayenin toplumun daha geniş bir kesimini etkileyebilecek dışsallıklara sahip olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte kimi faaliyetlerin daha kolay yapılmasında önemli bir rol oynayan belirli bir sosyal sermaye biçiminin, başka eylemler için yararsız ve hatta zararlı olabileceği Coleman (1988) tarafından ifade edilmiştir. Dasgupta (2005) da sosyal sermayenin pozitif dışsallıklar sağlamasının yanında, negatif dışsallıklara¹ da yol açabileceğini ileri sürmüştür. Literatürde sosyal sermayenin negatif dışsallık yaratabilmesinin, bir sermaye çeşidi olması önünde engel olmadığı, fiziksel ve beşeri sermayenin de olumsuz yanlarının söz konusu olması çerçevesinde belirtilmiştir². Bu noktada Fukuyama (2001), sosyal sermayeyi ölçerken söz konusu negatif ve pozitif dışsallıkların net etkisinin göz önüne alınmasının yerinde olacağını ifade etmiştir.

Diğer taraftan, literatürde, sosyal sermayenin, ticaret, finansal gelişmişlik, kamusal malların sunumu gibi sosyal sonuçların önemli bir belirleyicisi olduğu ileri sürülmektedir (Algan vd. 2013, s.189). Kamu kurumlarının etkin çalışabilmesi için sosyal sermayenin hayati bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. Literatürde, toplumların sosyal sermayeleri/kültürleri yerine, kurumlarının karşılaştırılmasının daha uygun olup olmadığı tartışılmaktadır. Fakat birçok uygulamada da görülebileceği üzere bir ülkede oldukça başarılı

¹ Örneğin mafya yapılanması gibi organize suç örgütleri ve yönetim partizanlıklarının yapıldığı durumlarda ortak normlar temelinde istenilen amaçlara ulaşılabilir. Bu nedenle söz konusu yapılanmaların sosyal sermayeye sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu gruplar, içerisinde yer aldıkları toplum için önemli negatif dışsallıklar da üretmektedirler.

Ayrıca kamusal çıkarların gözetilmesi amacıyla kurulan ve sosyal sermayeye sahip olan sivil toplum kuruluşlarının da (STK) negatif dışsallık yaratması mümkündür. Şöyle ki, STK'larının aşırı siyasallaşması sonucu kamu politikalarının işlevselliğinin azalması veya çıkmaza girmesi söz konusu olabilmektedir (Fukuyama, 2001, s.8-12).

² Ayrıntılı bilgi için (Fukuyama, 2001,s.8)

çalışan bir kurumun, sosyal sermayesi eksik olan başka bir ülkeye, aynı işlerlikte transfer edilmesi mümkün görünmemektedir. Örneğin, İtalya'daki adalet sisteminin, ülkenin güney ve kuzeyinde çok farklı işlediği, yargıçların soruşturmaları tamamlaması ve güneydeki hukuk davalarına hükmetmesinin ülkenin kuzeydekinden çok daha uzun sürdüğü çalışmalarda ortaya konmuştur³ (Tabellini, 2010, s.678). Daha önce ifade edildiği gibi kurumların işlerliğinin sağlanması için sosyal sermayenin yeterli seviyede olması gerekmektedir (Fukuyama, 2001, s.12). Ayrıca sosyal sermayenin hem kamu kuruluşlarında hem de özel sektör kuruluşlarında etkinliği artırdığı ampirik olarak kanıtlanmıştır (La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer ve Vishny Robert, 1997, s.333).

Diğer taraftan, sosyal sermaye, alışkanlık içeren bir sosyalleşme süreciyle, bir nesilden diğerine aktarılırlar. Yani patika bağımlılığı (gelenekler), sosyal olarak optimal olmayan normların çok uzun süreler boyunca devam edebileceği anlamına gelir (Fukuyama, 2001, s. 16; Goldin ve Katz, 1999, s.695; Putnam, 2000, s.389; Tabellini, 2010, s.692). Bu sebeple toplumların içerisinde buldukları kısır döngülerin kırılabilmesi, ekonomi alanında işlem maliyetlerinin azaltılması ve politik alanda sınırlı devletin ve modern demokrasinin başarısı için gerekli olan örgütlü yaşamın desteklenmesi gibi pozitif çıktıların sağlanabilmesi için sosyal sermayeyi artıracak politikaları geliştirmeleri önemli görülmektedir (Fukuyama, 2001, s.7).

II. LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmanın temel amacı, sosyal sermayenin konjonktürel dalgalanmalar üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Bu analiz yapılırken sosyal sermayenin bir göstergesi olarak, Goldin ve Katz (1999)'ı takiben, eğitim harcamaları kullanılmıştır. Bu sebeple, sosyal sermaye-büyüme literatürünün yanında eğitim-sosyal sermaye bağlantısını inceleyen literatür de önemli görülmektedir. Literatürde eğitim, oy vermektan başkalarına güvenmeye kadar pek çok siyasi ve sosyal katılım biçiminin en önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Helliwell ve Putnam, 2007, s. 1). Eğitim ile sosyal sermaye arasındaki bu ilişkinin oldukça güçlü olduğu birçok çalışmada ortaya konulmuştur.

Eğitimin önemli bireysel getirilerinin yanında, toplumsal faydayı artırmasının da mümkün olduğu ifade edilmektedir. Nie, Junn ve Stehlik-Barry (1996)'ne göre eğitimin pozitif dışsallıklarının önemli örneklerinden birisi, bireylerin daha duyarlı ve toplumsal sorunlarla daha ilgili olmalarına sunduğu katkı olarak belirtilmiştir. Ayrıca Nie vd. (1996) bir bireyin davranışlarının sadece kendi eğitiminden değil, çevresindeki insanların davranışlarından da

³ Putnam (1993), toplumların üyelerine işbirliği, dayanışma ve sosyal fayda alışkanlıkları aşıladıklarını iddia ederek, Kuzey İtalya'nın Güney'e göre ekonomik başarısını ve yönetsel verimliliğini büyük ölçüde daha gelişmiş toplumsal yaşamına bağlamaktadır.

etkilenebileceğini belirtmiştir. Bireyin çevresindekilerin daha eğitilmiş hale gelmesinin siyasal ve sosyal olarak topluma katılım gösterme olasılığının daha fazla olacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan siyasal davranışın gelişmesi ve toplumsal sorunlarla ilgili olarak bireylerin daha akılcı siyasal kararlar alabileceği varsayılabilir. Dahası, eğitilmiş seçmenlerin demokrasinin kalitesini artıracığı da düşünülebilir⁴ (Milligan, Moretti ve Oreopoulos, 2004, s.1668).

Eğer öne sürülen önermeler doğru ise eğitimin sosyal faydası, özel faydasından büyüktür denilebilir. Bu sebeple eğitimin kamu tarafından desteklenmesi bu sosyal faydaların- sosyal sermayenin- artırılmasını önemli ölçüde destekleyeceği söylenebilir (Milligan vd., 2004, s.1668). Ayrıca Coleman (1988), sosyal sermayenin bir kamu malı olduğunu ve dolayısıyla sosyal sermayenin gelişmesine katkıda bulunan yatırımların kamu tarafından yapılması gerektiğini, aksi takdirde sosyal optimumun altında bir üretim ile karşı karşıya kalınacağını ileri sürmektedir.

Literatürde, Almond ve Verba (1989); Dee (2004); Glaeser, Ponzetto ve Shleifer (2007); Helliwell ve Putnam (2007); Knack ve Keefer (1997); Milligan, vd. (2004); Nie vd. (1996); Putnam (2000) eğitim ile sosyal sermaye arasında pozitif bir ilişkinin varlığını kanıtlayan çalışmalar yapmışlardır. Aghion, Algan, Cahuc ve Shleifer (2010) de kamusal eğitimin toplumsal güvensizliği ortadan kaldırarak sosyal sermayeye pozitif bir katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir.

Fukuyama (2001) eğitimin, beşeri sermayeyi artırmasının yanında sosyal sermayeyi de artırdığını ifade etmiş ve sosyal sermayenin, ekonomi ile ilgili kurumların oluşturulması ve reformların gerçekleştirilmesi için uygulanan kamu politikaları ile şekillendirilmesinin kolay olmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan sosyal sermayenin geliştirilmesi için kamunun kullanabileceği en etkili araç eğitim olduğu ileri sürülmüştür. Eğitim ile sosyal sermaye arasındaki ilişki açıklanırken Aghion vd. (2010); Helliwell ve Putnam (2007); Knack ve Keefer (1997), ile paralel bir şekilde güven unsuru ön plana çıkarılmıştır.⁵

Eğitimin sosyal sermayeyi (güven ve yurttaşlık normları vb.) nasıl güçlendirdiği bir örnekle açıklanabilir; cehaletin güvensizliği doğurduğu veya öğrenmenin/eğitimin başkalarının davranışları hakkındaki belirsizliği azalttığı durumlarda güvenin ve sosyal normların, dolayısıyla sosyal sermayenin bundan pozitif etkileneceği ileri sürülebilir (Mueller 2003, s. 327). Ayrıca güvenin yeterli düzeyde olmadığı durumda, olası problemleri ortadan kaldırmak için maliyetli ve yavaş işleyen kurallara ve yaptırımlara ihtiyaç duyulduğu, yüksek düzeyde güvenin ise işlem maliyetlerini düşürdüğü bilinmektedir (Helliwell ve Putnam, 2007, s.5; Knack ve Keefer, 1997, s.1252). Ek olarak Putnam, Leonardi, ve Nanetti (1993) sosyal ağların koordine davranışları kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artıracığını ileri sürmüşlerdir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Milligan vd., 2004.

⁵ Temel bulgu, bir toplumun eğitim düzeyi arttıkça, güven de artacaktır.

Marx Weber'in "kültürel üstyapı, ekonomik altyapıyı yaratır" şeklindeki ifadesinde, günümüzdeki adıyla sosyal sermayenin ekonomi üzerindeki etkisine işaret ettiği söyleyebilir (Fukuyama, 2001, s.17). Literatürde de sosyal sermaye-büyüme ve sosyal sermaye-konjonktürel dalgalanmalar arasında önemli bir ilişkinin söz konusu olduğunu ileri süren çalışmalar yer almaktadır.

Konjonktürel dalgalanmalar ve ekonomik performans arasındaki ilişkiye baktığımızda bu konunun yıllar boyunca göz ardı edildiği görülmektedir. Daha sonraları literatürde, konjonktürel dalgalanmaların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ve önemli refah kayıplarına sebep oldukları ortaya konulmuştur. Ayrıca konjonktürel dalgalanmaların enflasyon ve istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin önemli refah maliyetlerine sebep olacağı Wolfers (2003) tarafından gösterilmiştir. Buna ek olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde, konjonktürel dalgalanmaların gelir dağılımı, yoksulluk ve refah üzerinde negatif etkileri olduğu ortaya konulmuştur (IMF, 2005, s.69). Dahası Kose, Prasad ve Terrones (2005), yüksek konjonktürel dalgalanmanın, büyümeyi olumsuz etkilediğini ampirik olarak ortaya koymuşlardır.

Bu açıklamalar ışığında, konjonktürel dalgalanmaların tüm olası sebeplerini araştırmak önemli görülmektedir. Buradan hareketle sosyal sermayenin makro ekonomik istikrar üzerinde nasıl bir etki yarattığı önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde sosyal sermaye ve makro ekonomik istikrar ilişkisi incelenirken öncelikle büyüme olgusu ele alınmıştır. Son on yılda az sayıda da olsa konjonktürel dalgalanmalar ile sosyal sermaye ilişkisini ele alan çalışmalar literatürde yerini almıştır.

Büyüme ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiye dair önemli bir katkı Putnam vd. (1993) tarafından yapılmıştır. Çalışmada İtalya'nın bölgeleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarının sebepleri incelenmiş ve sosyal sermayenin ekonomik ve kurumsal performanstaki farklılıkları açıklamada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, Beugelsdijk ve Schaik (2005), Avrupa'daki 54 bölge için yaptıkları çalışmada sosyal sermaye ile bölgesel ekonomik büyüme farklılıklarının pozitif şekilde ilişkili olduklarını ortaya koymuştur. Tabellini (2010), 8 Avrupa ülkesindeki 69 bölge için ekonomik büyümede kültürün rolünün olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmada kültürü ölçerken güven, başkalarına saygı ve bireysel öz güven gibi bireysel değerleri ve inanışları kullanmışlardır. Sonuç olarak sosyal sermayenin de içerisinde bulunduğu kültürün, ekonomik performansı pozitif etkilediği belirtilmiştir.

Knack ve Keefer (1997) ve La Porta vd. (1997), güven ve toplumsal iş birliğinin, ekonomik performans üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmış ilk ampirik çalışmalar arasında yer almaktadırlar. Knack ve Keefer (1997), güven ve yurttaşlık normlarının (civic norms), politik kanallar üzerinden

ekonomik performansı dolaylı bir şekilde artırabileceğini ileri sürmüştür. Çalışmada, sosyal sermayenin siyasi katılım düzeyini ve karakterini etkileyerek, hükümetin performansının ve ekonomi politikalarının kalitesinin arttırılabileceği öne sürülmüştür. Bunların yanında Glaeser, La Porta, Silanes ve Shleifer (2004) beşeri sermaye ve sosyal sermayenin ekonomik performansın birincil belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Algan ve Chuc (2010) ise bireylerin ailelerinden “miras kalan” güvenin⁶, Amerika’da 1935-2000 arasındaki dönemde ekonomik performans üzerinde belirleyici olduğu sonucuna varmıştır. Son olarak, Francois ve Zaboynik (2005); Zak ve Knack (2001) sosyal sermayenin ekonomik performans üzerindeki etkisini inceleyen teorik modeller ortaya koymuşlar ve her iki çalışmada da sosyal sermayenin ekonomik performansı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmaya en yakın iki çalışmada, Sagnier (2013); Ponzetto ve Troiano (2018) sosyal sermaye ve konjonktürel dalgalanmalar ilişkisini incelemişler ve bu çalışmanın sonuçları ile tutarlı olarak, sosyal sermaye arttıkça konjonktürel dalgalanmaların azaldığını ortaya koymuşlardır. Sagnier (2013) çalışmasında, Aghion vd. (2010)’un kredi kısıtlarının yatırımların aynı-yönlü devreviliğini artırdığı sonucundan hareket etmiştir. Yüksek güvenin kredi kısıtlarını gevşeteceğini ileri sürmüş, bunun da yatırımların aynı-yönlü devreviliğini düşüreceğini böylece konjonktürel dalgalanmaları azaltacağını belirtmiştir. Benzer şekilde Knack ve Keifer (1997)⁷ de kredi piyasalarındaki güvenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Ponzetto ve Troiano (2018) sosyal sermayenin büyümeyi artırdığı ve konjonktürel dalgalanmaları azalttığı sonucuna ulaşırken sosyal sermayenin toplumun bilinç düzeyini artırarak bilinçli seçmenlerin, politikacıları daha etkin politikalar üretmeye yönlendirdiklerini ve bu etkinlik artışının ekonomik performansı pozitif etkilediğini ifade etmişlerdir.

III. DEĞİŞKENLER, MODEL VE YÖNTEM

Çalışmada, sosyal sermayenin konjonktürel dalgalanmalar üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 15 temel Avrupa Birliği ülkesinin⁸ 1995-2017 arası yıllarına ait 23 yıllık verileri kullanılmıştır.

Çalışmada sosyal sermayenin konjonktürel dalgalanmalar üzerine olan etkisi denklem (1)’de yer alan regresyon modeli kullanılarak araştırılmıştır:

$$GAPABS_{it} = \alpha_i + \beta_i EDU_{it} + \delta_i NSAV_{it} + \gamma_i RGDP_{it} + \phi_i OPEN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

⁶ Literatürde bireylerin sosyal sermaye düzeyleri ile ebeveynlerinin sahip olduğu sosyal sermaye düzeyleri arasında önemli bir ilişkinin var olduğunu gösteren çalışmalar yer almaktadır (Algun ve Cahuc, 2010, s.2061).

⁷ Güven unsurunun ekonomik performansı hangi yollarla etkileyebileceği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Knack ve Keifer, 1997, s.1252-1254).

⁸ Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan.

Denklem (1)'de, Cabanillas ve Ruscher (2008); Furceri ve Jalles (2016) çalışmalarını takiben konjonktürel dalgalanmaların göstergesi olarak GAPABS_{it} değişkeni kullanılmıştır. GAPABS değişkeni, gerçekleşen çıktı düzeyi ile potansiyel çıktı düzeyi arasındaki farkın potansiyel GSYİH'ye oranının (%) mutlak değerini ifade etmektedir. Çalışmada, sosyal sermayenin göstergesi olarak kullanılan EDU değişkeni ise eğitim harcamalarının GSYİH'ye oranını temsil etmektedir⁹. Çalışmanın literatür taraması kısmında yer alan tartışmalar ışığında, sosyal sermaye arttıkça konjonktürel dalgalanmanın azalması beklenmektedir. Regresyon denkleminde dışlanan değişken sorununun ortaya çıkmasını önleyebilmek amacıyla literatürde konjonktürel dalgalanmaları etkilediği genel kabul gören kontrol değişkenleri eklenmiştir. Söz konusu kontrol değişkenlerinden ilki, net ulusal tasarrufların GSYİH'ye oranını ifade eden NSAV değişkenidir. Tasarruflar arttıkça sermaye piyasaları gelişir ve derinleşir bu da ülkelerin şoklardan etkilenme ihtimalini düşürür. Bu nedenle tasarrufların artması sonucu konjonktürel dalgalanmaların azalması beklenmektedir. Regresyon denkleminde yer alan diğer kontrol değişkeni ise ülkelerin dışa açıklık derecesini gösteren mal ve hizmet ithalat ve ihracatının toplamının GSYİH'ye oranı olan OPEN değişkenidir. Ülkelerin dışa açıklılığının artması ülkelerin dış şokların etkilenme ihtimalini artmaktadır. Bu da konjonktürel dalgalanmaları arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Denklemde yer alan üçüncü kontrol değişkeni olan kişi başı reel GSYİH (RGDPPC) ise, gelir etkisini dikkate alarak, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerini ifade etmektedir. Buna göre, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arttıkça kurumsal gelişmişliklerinin de arttığı kabul edilmekte; böylece, gelişmiş finansal piyasalara sahip ülkelerin daralma dönemlerinde kredi bulma sıkıntısı ile karşılaşma ihtimali azalmaktadır (Acemoglu, 2003; Debrun ve Kapoor, 2010; Essers, 2012; Fatas ve Mihov, 2003; Fatas ve Mihov, 2008; Fatas, 2009). Ayrıca Debrun ve Kapoor (2010), ülkelerin gelişmişlikleri arttıkça daha büyük kamu sektörüne ve dolayısıyla daha büyük otomatik istikrarlandırıcılara sahip olduklarını ve böylece söz konusu ülkelerin maliye politikalarının karşı yönlü devrevi özelliklerinin arttığını belirtmişlerdir. Regresyon denkleminde yer alan

⁹ Dee (2004); Helliwell ve Putnam (2007); Milligen, vd. (2004); Nie, Junn ve Stehlik-Barry (1996) vb. çalışmalarında daha eğitimli bireylerin çevresi ile olan etkileşimi yüksek bireyler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yani bireylerin hem kendilerinin hem de içerisinde buldukları çevrenin eğitim seviyesinin artmasının sosyal sermaye üzerinde pozitif bir etki yarattığı ifade edilmektedir. Buradan hareketle çalışmada ülkelerde kamu eğitim harcaması seviyelerinin sosyal sermaye üzerinde pozitif bir etki yarattığı varsayımından yola çıkarak, Goldin ve Katz (1999)'ı takiben eğitim harcamalarının GSYİH'ya oranı sosyal sermayenin bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Temel yaklaşım eğitim harcamaları arttıkça sosyal sermayenin de arttığı olarak ifade edilebilir. Bunun yanında eğitim harcamalarının sosyal sermayeyi ölçmede yetersiz kaldığı çeşitli yazarlar tarafından ileri sürülmektedir. Buna karşın Fukuyama (1995) ve Solow (1995), sosyal sermayenin ölçümünün çok da kolay olmadığını belirtmişlerdir. Bu noktada sosyal sermayenin net bir göstergesi olmadığını hatırlatmak yerinde olacaktır.

EDU ve RGDPCC değişkenlerine ilişkin veriler EUROSTAT veri tabanından elde edilirken, GAPABS, NSAV ve OPEN değişkenlerine ilişkin veriler AMECO veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada, sosyal sermayenin konjonktürel dalgalanmalar üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla ‘Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (Fully Modified Ordinary Least Squares – FMOLS)’ tahmincisi kullanılmıştır. FMOLS tahmincisi bir panelde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her ikisinin de durağan olmayan özellikleri ile uzun dönemli ilişkilerdeki parametre heterojenliği sonucunda, Pedroni (1999, 2000)’de önerilmiştir. FMOLS tahmin edicisi, bağımsız değişkenlerin içselliğinden kaynaklanan ikinci dereceden sapmayı ortadan kaldırmak için eşbütünleşme vektörünün OLS tahmin edicisini yarı-parametrik şekilde düzeltmektedir. Pedroni (1999, 2000), eşbütünleşik paneller arasında heterojenliği açıklayan bir yapıya sahip olan “boyutlar arası grup ortalaması FMOLS tahmin edicisini” (between-dimension group-mean panel FMOLS estimator) geliştirmiştir.

Genel olarak eşbütünleşik sistem aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \beta_i x_{i,t} + e_{it} \quad (2)$$

$$x_{i,t} = x_{i,t-1} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

$i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$ olmak üzere N panel sayısını ve T zaman içerisindeki gözlem sayısını ifade etmektedir. $y_{i,t}$ ve $x_{i,t}$ durağan değilse ancak eşbütünleşiklerse $e_{i,t}$ tanım gereği durağandır. Buna göre; $\hat{\beta}_j = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_{ji}$ ve ilişkili t istatistiği $t_{\hat{\beta}_j} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N t_{\hat{\beta}_{ji}}$ olmaktadır.

FMOLS tahmini öncesinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin eşbütünleşik olması gerekmektedir. Bunun için öncelikle değişkenlerin durağanlığı araştırılmıştır. Bu amaçla, Pedroni (1999) tarafından geliştirilen Levin-Lin ve Im-Pesaran-Shin ADF test istatistikleri kullanılmıştır.

Tablo 1: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	Levin-Lin ADF	Im-Pesaran-Shin ADF
GAPABS	-0.14	-1.61
EDU	0.23	-0.35
NSAV	1.41	0.27
OPEN	2.95	3.11
RGDPCC	2.18	1.37

Levin-Lin ve Im-Pesaran-Shin ADF test istatistikleri, normal dağılıma sahip olmalarına rağmen, boş hipotezin reddi dağılımın sol tarafında gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle eksi işaretli büyük değerler birim kök

hipotezinin reddine; böylece, değişkenlerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmasına neden olmaktadır. Tablo-1’de yer alan sonuçlara göre, modelde yer alan değişkenlerin durağan olmadıkları görölmektedir.

Çalışmada, ikinci aşama olarak birim kök testleriyle durağan olmadıkları tespit edilen değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel PP, panel ADF, grup PP ve grup ADF test istatistiklerine göre, ‘değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur’ boş hipotezi ele alınan model için reddedilmiştir. Buna göre, durağan olmayan değişkenlerin doğrusal bileşimlerinin durağan oldukları sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Panel PP	-3.75***
Panel ADF	-4.78***
Group PP	-2.52***
Group ADF	-3.75***

Tablo 3. ‘de, çalışmada oluşturulan model için FMOLS tahmin sonuçları yer almaktadır¹⁰. Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre EDU değişkenin katsayısının işareti negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, literatürle uyumlu olarak sosyal sermaye arttıkça konjonktürel dalgalanmalar azalmaktadır. Modelde yer alan kontrol değişkenlerine bakıldığında da NSAV ve RGDPPC değişkenlerinin katsayıları beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre net tasarrufların GSYİH’ye oranı ve kişi başına reel GSYİH arttıkça konjonktürel dalgalanmalar azalmaktadır. Diğer yandan, modelde yer alan son kontrol değişkeni olan OPEN değişkeninin katsayısının işareti de beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Ülkenin dışa açıklık derecesinin artması konjonktürel dalgalanmaların artmasına neden olmaktadır.

Tablo 3: FMOLS Tahmin Sonuçları

Sabit	-0.2512 (-0.7013)
EDU	-0.4259 (-2.9221)***
NSAV	-0.0106 (-4.2891)***
OPEN	2.0125 (2.9084)***
RGDPPC	-0.0002 (-5.4797)***

¹⁰ FMOLS tahminleri yapılırken, zaman kukla değişkenlerinin (Tdum) modele dahil edilmesiyle paneli oluşturun birimler arasındaki ortak zaman etkileri yok edilmiştir.

SONUÇ

Genel olarak bir topluluğun üyelerinin aileleri dışındaki kişilerle işbirliği yapma kapasitesi olarak tanımlanan sosyal sermayenin, sosyal sonuçların önemli bir belirleyicisi olduğu iddia edilmektedir. Literatürde yer alan pek çok çalışmada, ülkeler/bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılıklarının sebepleri incelenmiş ve sosyal sermayenin ekonomik ve kurumsal performanstaki farklılıkları açıklamada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan, konjonktürel dalgalanmaların büyüme, refah, gelir dağılımı vb. değişkenler üzerine olumsuz etkisi söz konusudur. Bu çerçevede, çalışmada sosyal sermaye ile konjonktürel dalgalanmalar arasındaki ilişki, 15 AB ülkesi için FMOLS panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sosyal sermayenin artışı konjonktürel dalgalanmaların azalmasıyla sonuçlanmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuç, çalışmanın ilgili kısımlarında ele alındığı üzere sosyal sermayenin diğer faydalarının yanında ekonomik performansı da olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca sosyal sermaye, sosyal olarak optimal olmayan normların iyileştirilmesi ve dolayısıyla toplumların içerisinde buldukları kısır döngülerin kırılabilmesi için çok önemli görünmektedir. Bu noktada başta eğitim olmak üzere sosyal sermayenin artırılmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için gereklilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aghion, P., Algan, Y., Cahuc, P., Shleifer, A. (2010). Regulation and distrust. *The Quarterly Journal of Economics*, August, 1015-1049.
- Aghion, P., Angeletos, G., Banerjee, A., Manova, K. (2010). Volatility and growth: Credit constraints and the composition of investment. *Journal of Monetary Economics*, 57, 246–265.
- Algan, Y., Cahuc, P. and Shleifer, A. (2013). Teaching practices and social capital. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5(3), 189-210.
- Almond, G. and Verba, S. (1989). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. London: Sage Publications.
- Altuğ, S., Neyaptı, B. and Emin, M. (2012). Institutions and business cycles. *International Finance* 15(3), 347–366.
- AMECO (2020). Database of the European Commission's Directorate General for Economic and Financial Affairs. Erişim Adresi: <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators->

statistics/economic-databases/macro-economic-database-ameco/ameco-database_en

- Beugelsdijk, S. and Schaik, T. (2005). Social capital and growth in European regions: An empirical test. *European Journal of Political Economy*, 21, 301–324.
- Cabanillas, L.G. and Ruscher, E. (2008). The great moderation in the euro area: What role have macroeconomic policies played? *European Commission Economic Papers*, No.331.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology* 94, 95-120.
- Dasgupta, P. (2000). Economic Development and the Idea of Social Capital. (Ismail Serageldin and Partha Dasgupta Eds.). *Social Capital: A Multifaceted Perspective* içinde (s.325-423). Washington, DC: World Bank.
- Debrun, X. and Kapoor, R. (2010). Fiscal policy and macroeconomic stability: Automatic stabilizers work, always and everywhere. *IMF Working Paper*, No. 111.
- Dee, T. S. (2004). Are there civic returns to education?, *Journal of Public Economics* 88, 1697– 1720.
- Essers, D. (2012), Democracy and external shock resilience in developing countries: Evidence from the Great Recession. *IOB Working Paper*, No.2012(02).
- Eurostat Database (2020). Erişim Adresi: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Fatás, A. and Mihov, I. (2003).The case for restricting fiscal policy discretion. *The Quarterly Journal of Economics*, 118, 1419-1447.
- Fatas, A. and Mihov, I. (2009). The Euro and fiscal policy. *NBER Working Paper*, No.14722.
- Francois P. and Zbojnik J. (2005). Trust, social capital and economic development. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 51-94.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York: The Free Press.
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.

- Furceri, D. and Jalles, J. T. (2016). Determinants and effects of fiscal stabilization: New evidence from time-varying estimates, *IMF Working Paper*, Forthcoming.
- Glaeser, E. L., Ponzetto, G. A. M. and Shleifer, A. (2007). Why does democracy need education?, *Journal of Economic Growth*, 12(2), 77-99
- Glaeser, E. L., La Porta, R., Silanes, F., L. D. and Shleifer, A. (2004). Do institutions cause growth?, *Journal of Economic Growth*, 9(3): 271-303.
- Goldin, C. and Katz, Lawrence F. (1999). Patterns of social capital: Stability and change in comparative cerspective: Part II. *The Journal of Interdisciplinary History*, 29(4), 683-723.
- Helliwell, J. F. and Putnam R. D. (2007). Education and social capital. *Eastern Economic Journal*, 33(1), 1-19
- IMF. (2005). World Economic Outlook, Globalization and external imbalances. Erişim Adresi:<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/Globalization-and-External-Imbalances>.
- Knack S. and Keefer P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-Country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.
- Kose, M.A., Prasad, E.S., Terrones, M.E. (2005). Growth and volatility in an era of globalization. *IMF Staff Papers*, 52, 31-63.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer A., Vishny Robert W. (1997). Trust in large organizations. *The American Economic Review*, 87(2), 333-338.
- Milligan, K., Moretti, E. and Oreopoulos, P. (2004). Does education improve citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom. *Journal of Public Economics* 88, 1667– 1695.
- Mueller, D., C. (2003). *Public choice*. New York:Cambridge University Press.
- Nie, H., Junn, J. and Stehlik-Barry, K. (1996). *Education and democratic citizenship in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully-Modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Ponzetto, G. A. M., Troiano, U. (2018). Social capital, government expenditures and growth, *NBER Working Paper Series*, No. 24533.

- Putnam, D. R., Leonardi, R., Nanetti, Y. R. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of american community*. New York: Simon & Schuster.
- Sagnier, M. (2013). Does trust favor macroeconomic stability? *Journal of Comparative Economics*, 41, 653–668.
- Solow, R. M. (1995). But verify. *The New Republic*, 11, 36-39.
- Tabellini, G. (2010). Culture and institutions: Economic development in the regions of Europe, *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 677-716.
- Wolfers, J. (2003). Is business cycle volatility costly? Evidence from surveys of subjective well-being. *International Finance*, 6(1), 1–26.
- Zak P. J. and Knack S. (2001). Trust and growth. *The Economic Journal*, 111, 295-321.

KENTSEL DİRENÇ PLANLAMASINDA İŞ BİRLİĞİ

Suna ERSAVAŞ KAVANOZ*

ÖZ

Kent planlama anlayışı ve politikalarında geleneksel yöntemlerin, teknik yaklaşımların ve merkezîyetçi anlayışın sonuç üretmedeki yetersizliği ve giderek karmaşıklaşan sorunlara çözüm arayışları politika alanında iş birliğinin önemini artırmaktadır. Kent ile ilgili karar alma sürecinde kentte yaşayanlar giderek daha az söz sahibi olmaktadır. Önceleri ekoloji alanı ile ilişkisel olarak çevre konularında ve afet riskleri bağlamında ele alınan kent direnci kavramının giderek kent ile ilgili daha fazla sorun alanını anlatmak için kullanılması planlama yaklaşımlarında ve kent politika alanında kentsel direncin sağlanmasında nasıl bir yöntem izlenebileceği konusunun daha yakından anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kentlere direnç kazandırılması yolunda uygulanacak planlama anlayışı ve politikalarda izlenecek yöntemde iş birliğinin önemini ortaya koymaktır. Özellikle mekânın üretiminde etkili olan aktörlerin farklılığı ve sayısı göz önüne alındığında söz konusu aktörlerin politika yapım ve uygulama sürecinde iş birliği içerisinde hareket etmesi kentin dirençli olma düzeyini etkileyecektir. Çalışmanın önemi kentsel direnç çalışmalarının ağırlıklı olarak teknik yaklaşımlarla değerlendirilmesinin yetersizliğini kent hakkı tartışmaları ile ilişkilendirerek farklı aktörlerin birlikte hareket etmesinin önemini ortaya koymasındır. Dirençli bir kent yaratma politikaları aktörler arası iletişim ve iş birliği çerçevesinde kent yönetimleri odağında geliştirilmesi gereken bir çerçeveye sahiptir.

Anahtar Kavramlar: Kent, Direnç, Planlama, İş Birliği.

---

* Dr.Öğr.Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, suna.ersavaskavanoz@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1162-2537>.

Makalenin gönderilme tarihi: Şubat 2021

Kabul tarihi: Haziran 2021

COOPERATION IN PLANNING OF URBAN RESILIENCE

ABSTRACT

The fact that traditional methods, technical approaches, and the perception of centralism in urban planning policies have failed to produce sufficient solutions to the wicked problems have increased the importance cooperation in the field of politics. People living in cities have less say in decision making processes regarding their cities. The concept of urban resilience which was previously a subject of environment and disaster risks in relation to ecology, have started to be used to explain more and more issues relating to cities. The transformation and expansion of the concept requires a closer understanding of what methods can be followed in planning and urban policy in order to provide urban resilience. In this context, the aim of the study is to discuss the importance of cooperation in planning and policy methods in order to make cities more resilient. Considering the diversity and number of actors that are effective in the production of the space, the cooperation of these actors in the process of policy making and implementation the level of the resilience of the city. The significance of the study is that it puts forward the insufficiency of evaluating urban resilience studies mainly by technical approaches and the importance of acting together of different actors in the context of the discussions on the right to the city. Policies of creating a resilient city have a framework that needs to be developed through communication and cooperation and and city governments.

Keywords: City, Resilience, Planning, Cooperation.

GİRİŞ

Kentsel mekânın biçimlenmesinde farklı aktörlerin farklı yöntemlerle etkin olduğu görülmektedir. Söz konusu aktörlerden her biri kendi ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda yapıyı çevreye yön vermektedir. Kentsel planlama yaklaşımı önceleri kenti güzelleştirme çabası olarak belirmesine rağmen günümüze gelindiğinde mekânsal biçimin toplumsal ve siyasal süreçlerden bağımsız düşünülmemesi gerektiği anlayışı hâkimdir. Bunun temel nedenini Harvey'in (2009, s. 32) mekânsal biçimlerin toplumsal sürecin gelecek gelişmesini kurumsallaştırma ve belirleme eğiliminde olacağı yaklaşımı ile değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla mekânın üretiminde etkili olan aktörlerin eylemleri ve uygulamaları ve söz konusu alanda gerçekleştirilecek olan politikalar toplumsalı da diyalektik olarak üretecektir.

Kentler kurulduğundan bugüne farklı risklerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle çevresel riskler, kentsel yapıyı çevreye ve kentte yaşayan topluluklara büyük zararlar vermektedir. Kentsel direnç kavramı da önceleri özellikle çevresel riskler karşısında kentlerin fiziksel dayanıklılığını anlatan bir kavram olarak dayanıklılık ile ilişkili bir biçimde ortaya çıkmıştır. Ancak kentlerin sadece fiziksel dayanıklılığının riskleri karşılamada yeterli olmaması ve teknik yaklaşımla risklere karşı çözüm arayışları sonuç üretmede başarılı olamamıştır ve kavram sonrasında terör, salgın hastalıklar, yoksulluk, göç gibi farklı kamu

politikaları geliştirilmesi gereken alanlarla ilişkili bir biçimde siyasi alanı içerecek biçimde sosyal direnç yaratmaya yönelik olarak kullanılmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, öncelikle kentsel direnç kavramına açıklık getirilmekte ve kentsel direnç, kent hakkı ile ilişkiel bir bağlamda ele alınarak kent ile ilgili uygulanacak planlama ve politika yaklaşımlarında iş birliğinin yeri anlaşılmaktadır. Çalışmada özellikle mekânın salt fiziksel bir anlayışla biçimlenmesinin yetersizliği vurgusuyla birlikte kentsel direnç geliştirilmesi yolunda alınacak kararlarda nasıl bir planlama yaklaşımı geliştirilebileceği ve farklı aktörlerin iş birliği içerisinde politika alanını yönetmesinin önemi ortaya konulmaktadır.

I. KENTSEL DİRENÇ KAVRAMI

Holling (1973, s.14), direnç kavramını ekoloji ile ilişkiel bağlamda “sistemin bozulmadan önceki kendisini oluşturan elementler arası ilişkiyi kaybetmeksizin bozulma ve değişimi karşılama kabiliyeti” olarak tanımlamıştır. Kavram, kent alanında sıklıkla sürdürülebilirlik ile ilişkiel olarak afet risklerine, iklim değişikliği ve bunlara bağlı olarak yaşanan sorunlar çerçevesinde kullanılmaktadır (Ersavaş Kavanoz, 2020, s.9). Direnç kavramı genel olarak herhangi bir değişime karşı direnme ve başlangıç durumuna geri dönme ile ilgili bir içeriğe sahiptir. Acil durum planlanmasında ise, salgın hastalıklar ve şiddetli hava olayları gibi risk ve şoklara verilen cevap ve güvenlik önlemleri ile benzer anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır (Mehmood, 2016, s. 407).

Kentsel direnç, aynı zamanda planlama ve ekoloji arasındaki ilişkiellik bağlamında bu ilişkiyi anlatan bir kavramdır (Pickett, Cadenasso ve Grove, 2004). Planlama teorisi ve pratiğinde direnç düşüncesi toplum ve çevre arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yardımcı bir enstrüman olarak toplumsal ve kurumsal çerçevede beliren çevresel tehditlere karşı cevaben ortaya çıkmıştır (Mehmood, 2016, s. 407; Mileti, 1999’dan akt. Spaaans ve Waterhoo, 2017, s.109). Sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma ve yönetim gibi kentsel amaçlarla birlikte direnç kavramının ilişkiel kurulduğunda kent sisteminin bilgi ve kaynak aktarma kabiliyeti bakımından kentin planlanmasında dirençli bir kent yaratmak önem kazanmaktadır (Desouza ve Flanery, 2013, s. 89). Vale (2014), direnç kavramının sürdürülebilirlik, büyüme ile ilgili anlamlarının yanında toplumu, ekonomiyi, çevreyi potansiyel tehditlere karşı emniyet, güvenlik ve koruma gibi stratejik anlamları da kentsel yaşama dâhil ettiğini belirtmektedir.

Toplumun direncini anlatan bir kavram olarak sosyal direnç ise belirgin bir karışıklık olmaksızın topluluğun dış şokları ve baskıları karşılama kabiliyeti olarak Adger (2000) tarafından tanımlanmıştır. Sosyo-ekolojik bakış açısıyla direnç, değişim ve dönüşüm anlamlarını da içerecek şekilde riskle karşılaşıldıktan sonra ortaya çıkacak yeni durumu öğrenme, değişim ve dönüşüme uyum sağlama anlamlarını da içerecektir.

II. KENT HAKKI BAĞLAMINDA KENTSEL DİRENÇ

Kentsel direnç çalışmaları ağırlıklı olarak süreçler ve işleve odaklanırken devlet ve yapılar değerlendirmelerin dışında kalmaktadır (Pickett vd., 2004, s. 373) Bunun temel nedeni kent alanında kavramın ekolojik sistemle ilişkili olaylar için dayanıklılık anlamı ile kullanılmaya başlamasıdır. Fakat kent söz konusu olduğunda ve kavram sonrasında kent ile ilgili birçok sorun alanını anlatmak için kullanılmaya başlandığında politik süreçlerin ve kurumsal yapıların dışarıda bırakılmayacağı ortadadır. Kentsel direnç yaratılmak istendiğinde sadece merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki mücadelelerin son bulması ve iş birliğine gidilmesi ile değil bununla birlikte geniş bir paydaş grubunun sorumluluk alması ile bu gerçekleşebilecektir. Bu bizi Lefebvre'nin "kent hakkı" bağlamına götürmektedir; kentte yaşayanların kendi geleceklerini de belirleyebilme hakkına sahip olabilmesi.

Lefebvre'ye (2015) göre kentsel mekânın üretimi, zorunlu olarak ona bağlı olan sosyal ilişkilerin yeniden üretimini de içermekte ve kentin sadece fiziksel mekânının planlamasından daha fazla olarak kent hayatının tüm yönlerinin üretimi ve yeniden üretimini içermektedir. Lefebvre, siyasal iktidarların kentsel örgütlenmeyi belirledikleri, kentsel örgütlenmenin ise, insan yerleşimlerini belirleyebileceğini belirtmektedir. O'na göre kent hakkı, kentin sosyal, politik, ekonomik ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasıdır. Kent hakkı, karar vermeyi devletten uzaklaştırıp kentsel mekânın bir ürünü olmaya yaklaştıracak şekilde yeniden düzenlemektedir. Demokratik müzakerenin sadece devlet kararları ile sınırlı tutulması yerine, kentsel mekânın üretimine katkı sağlayacak tüm kararlarda uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Kent hakkı, kentle ilgili kararlarda kontrolü tümüyle sermaye ve devletten kent sakinlerine kaydırarak, kentsel mekânın üretiminin temelini oluşturan güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ihtiyacı üzerinde durmaktadır (Güler, 2011, s. 52- 54)

Purcell'e (2002) göre kent hakkı bağlamında demokrasi, liberal demokrasinin oy mekanizmasından farklıdır. Çünkü liberal demokrasilerde vatandaşlar, sosyal süreçte dolaylı bir kontrole sahiptir. Devlet bu süreci kurumsallaşmış bir ortak sese dönüştürme gücüne sahiptir. Buna karşılık kent hakkı, insanların kentsel mekânı üreten kararlara yönelik doğrudan oy hakkıdır. Örneğin kent alanlarının oluşturulmasına yönelik planların kararları devlet tarafından alınırken, planlama dışında kalan kararlar devletin dışında kalmaktadır. Firmaların yatırım kararları, kent hakkının yetki alanlarına girebilmektedir. Çünkü bu tarz kararlar, kentsel mekânın üretiminde önemli rol oynamaktadır. Sermayenin kentsel mekâna yatırım yaparak ürettikleri yapıyı çevre toplumsal yapıyı doğrudan etkilemektedir (Güler, 2011, s. 60).

1970 sonrası dönemde küresel yeniden yapılanma süreci kararların kontrolü ile ilgili olarak kent sakinlerinin haklarından mahrum kaldığı, birçok devlet fonksiyonunun devlet dışı, ulus- üstü ve ulus-altı yapılara transfer edildiği bir dönemi getirmiştir. Yeni ortaya çıkan düzen bölgesel ekonomik rekabet ve

küresel rekabet ortamında kent yönetimlerinin yerel alana yatırım çekmek amacıyla yönelik olarak yapıyı çevreyi düzenlemelerini gerektirmiştir (Purcell, 2011)

Kentler günümüzde küresel piyasa ile ilişkili bir biçimde birbirleri ile rekabet etmektedir. Rekabet süreçleri yatırımı kendine çekmek isteyen kentlerin önceliklerini söz konusu yatırımların ve yatırımcıların isteklerine duyarlı bir planlama anlayışı ve kentleşme pratiğine dönüştürmektedir. Yerel kalkınma anlayışının da buna eşlik etmesi, yerel yaşam kalitesini ekonomi ile ilişkilendiren bir anlayışı öne çıkarmaktadır. Doğal afetler, iklim değişikliğinin yanında birçok farklı sorun kentlerdeki yaşamı tehlikeye sokmaktadır. Bunun için sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile hareket eden kent yönetimlerinin hareket alanının sınırlandırılmaması önem taşımaktadır. Çevre, sağlık, güvenlik, emniyet bunların hepsi ekonomi, iş üretimi ve endüstriyel büyüme ile ilişkilidir. Altyapı eksiklikleri, çevresel tehlikeler, artan yoksulluk ve kırılğan nüfustan kaynaklanan risklerin oluşturduğu kentsel risk, kentlerin güvenliğini tehlikeye atmaktadır (Deshkar, Hayashia ve Mori, 2011, s. 2-7).

Risklerle mücadele etmek söz konusu olduğunda hükümetlerin direnç kavramına teknik bilimsel bakış açısının ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu bakış açısı kamu politikası alanının bir bölümü için birçok ülkede iklim değişikliği konularında politika yapıcılara farklı bir alan açmaya başlamıştır. Neo-liberal tartışmalar içinde söz konusu bakış açısının statükoyu devam ettiren, stabil durumu kavramsallaştıran ve sistemin sınırlılıklarının şoklara ve tehditlere geniş ölçüde tasarlanmış yanıtlar verme çabası olarak direnç kavramına yaklaşılmamasını getirmektedir. Yine aynı bakış açısı, bireylere ve belirsizce tanımlanmış topluluklara sorumluluk yüklemek için politik gerekçe ortaya çıkarmaktadır. Ve bu iddia, vatandaşların doğal olarak hareket etme ve acil durumların üstesinden gelme gücüne sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır (Beilin ve Wilkinson, 2015, s. 1206). Oysa kentleşmenin tarihinin toplumsal sınıfların ortaya çıkmasıyla birlikte değerlendirildiği yaklaşımlardan hareket edilecek olursa kentler günümüzde de sınıfsallaşmanın ve gelir farklılıklarına bağlı olarak mekânsal ayrışmanın yoğun bir şekilde yaşandığı yerleşim yerleridir. Kent mekânı ile ilgili planlama kararlarında ve mekânın üretiminde özellikle devlet ve özel sektöre göre daha az söz sahibi olan hatta bazı dönemlerde söz sahibi olamayan toplumsal sınıfların yaşadığı mekânların daha kırılğan olduğu ortadadır. Mekânın üretiminde sınırlı olarak söz sahibi olan ve mekânın üretiminden ortaya çıkan ranttan en az payı alan sınıfların risklerle karşılaşılması durumunda sorumluluk almasını beklemek söz konusu eşitsizlikleri yok saymak anlamına geleceğinden doğru bir bakış açısı olup olmadığı tartışmalıdır.

Kentleşme pratikleri farklı ülkelerde farklı zamanlarda farklı dinamiklerle gerçekleşmiştir. Bu pratiklerin şekillenmesinde politika alanının etkisi ve ekonominin gereklerinin etkili iki ana öge olduğu iddia edilebilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşme süreci ve bu sürecin yönlendiricisi olan devletin politik kaygılarla hareket etmesi ve yine son dönemde küresel rekabet ortamının yarattığı kentler üzerindeki baskı planlama sürecini etkilemektedir. Büyük yatırımlara öncelik veren bir kentleşme pratiğinin henüz kentleşmeye dair birçok sorunu çözmemiş ülkelerde daha büyük sorunların geri plana itilmesine yol açabileceği tartışılmaya devam edilmektedir. Kentleşme anlayışı çevresel değerlerin arka plana itilmesi, çöküntü alanlarının ihmal edilmesi, kentsel yoksulluğun artışı gibi sonuçlar doğurabilecektir. Bu durumda kentsel direnç politikaları, tüm toplumsal kesimler için eşit sonuçlar yaratmayacaktır.

Gelişmekte olan ülke kentleşmelerinin temel özelliklerinden biri sayılabilecek enformel konut alanlarını her ülkenin kentleşmesine bağlı olarak farklı dönemlerde farklı özellikleri ile ortaya çıkmış ve birçok ülkede varlığını devam ettirmekte ve yine yeni enformel konut alanları ortaya çıkmaktadır. Bu enformel konut alanlarının olduğu kentsel mekânı kayıt dışı olarak nitelendirdiğimiz taktirde, kentin direnci söz konusu olduğunda kayıt dışı kentsel alanların ölçeği önemlidir. Kayıt dışı alanlar planlanmamış, dağınıktır ve daha kırılğan alanlar oldukları tartışmasızdır. Kayıt dışı alanların çoğunluğu, düşük gelirli nüfustan oluşmaktadır. Bu, onları kentlerde oluşacak sorunlar karşısında daha da korunmasız hale getirmektedir (Jabareen, 2013, s. 222). Kent planlaması çalışmalarında mekâna dair alınan kararların toplumsal yapı ile doğrudan ilişkisi göz önüne alınarak tüm toplumsal sınıfların direncini sağlamaya yönelik uygulamalara gidilmesi ve söz konusu çalışmalarda kent halkının alınan kararlara katılabilmesi önem arz etmektedir.

III. PLANLAMA İLE İLİŞKİSEL BAĞLAMDA KENTSEL DİRENÇ

Planlama ve kalkınma yaklaşımlarında ekoloji düşüncesi, sürdürülebilirlik yaklaşımı çerçevesinde yer almaya başlamıştır. Sürdürülebilir kent planlama anlayışı birçok ülkede tartışılmış ve uygulama alanı bulmuştur. Sürdürülebilirlik ve direnç kavramı kent ile ilgili konularda benzer anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte kentsel sürdürülebilirlik ve kentsel dirençlilik arasındaki farkın ne olduğunu ortaya koymayı amaçlayan çalışmalarda Zhang ve Li (2018) söz konusu konular ile ilgili çalışmalar üzerinde yaptıkları araştırmada kentsel sürdürülebilirliğin 1968 başlarında alan kullanımı & planlama çalışmalarında ekolojik çalışmaların önemi vurgusuyla yer aldığını, 5 yıl sonra 1973 yılında Holling tarafından kentsel direnç teorisinin temelini atıldığını belirtmektedirler. Söz konusu konular ile ilgili çalışmalarda kentsel direnç ve kentsel sürdürülebilirlik ekolojik sistemin davranışlarından birçok kaynak türünün yönetimine farklı yaklaşımlara uyum sağlayarak yansıtılmıştır. Zhang ve Li (2018) kentsel sürdürülebilirlik araştırmacılarının çalışmalarında sosyo-ekonomik denge, ekolojik dengenin kurulması ve en az dengenin bozulması ile doğanın fazla olan ürününü toplamak üzerine vurgulara

yer verirken, kentsel direnç araştırmacılarının aksine süreklilik için gereklilikler ve çekicilik alanlarını vurguladıklarını tespit etmektedirler. Uzun yıllar boyunca çalışmalarda kentsel sürdürülebilirlik baskın kavram olarak kullanılmış ancak son dönem çalışmalar kentsel dirence doğru yön değiştirmiştir. Kentsel sürdürülebilirlik ve kentsel direnç her ne kadar birbirleri ile rekabet edebilir olsa da rasyonel bir kentsel gelişme ancak ikisi bir arada olursa meydana gelecektir. Kent yöneticilerinin, planlamacıların ve araştırmacıların kentsel direnç ve kentsel sürdürülebilirliğe karar alma süreçlerinde eşit bir ilgi göstermeleri gerekmektedir (Zhang ve Li, 2018).

Geleneksel tarımın ve toprağın kullanım biçimlerinin değişmesi ve buna eşlik eden küreselleşme politikaları doğal çevreye zarar vermektedir. Üçüncü dünya ülkelerinin üreticilerinin üzerindeki baskılar toprakların ve ormanların korunmasını göz ardı etmek zorunda kalan ve biyo-çeşitliliğe zarar veren yöntemler uygulayan bir anlayışı beraberinde getirmektedir. Yağmur suları ve selleri önleyen ormanlık araziler yok olmaktadır, müşterek mekanlar yapılaşmaya açılmaktadır (McNally, 2013, s. 113). Arazi kullanımındaki değişiklikler kentsel alanları ve vahşi alanları değiştirmektedir. Örneğın, havzaların gelişimi asit yağmurlarının etkisi, farklı ağaç kesme pratiklerinin etkisi gibi değişkenler üzerinden değerlendirilir, ancak havzaların ekolojik fonksiyonları tasarım ve planlamadan da kaynaklanabilir (Pickett vd. 2004, s. 376-377). Türkiye’de Sağlıklı Kentler Birliği’nin, üye kentler üzerinden iklim değişikliğinden etkilenebilirliğinin farklı kriterler bağlamında sorgulandığı araştırma sonuçlarına göre kentlerin olası iklim değişikliği etkileri karşısındaki en büyük riskler “fiziksel altyapıdaki yetersizlikler”den sonra “kurumsal yapı”dan kaynaklanan yetersizliklerdir (Türe ve Ar, 2005, s. 12). Doğa olayı olarak sayabileceğimiz arasında yer alan selin afete dönüşmesinde yanlış arazi kullanımı, çarpık kentleşme ve ormanların tahribi gibi insan müdahaleleri önceliklidir.

A. RİSK PLANLAMASINDA KENT DİRENÇİ

Risk yönetimi alanının bu denli son zamanlarda büyümesinin temel nedeni olarak Rose’un riskler ile ortaya çıkan toplumsal kaygının kontrol için istekle sonuçlanması ve risklerin belirlenmesinin, riski gelecek için belirlenebilir, kontrol edilebilir ve yönetilebilir yaparak geleceğın günümüze geldiğini iddia etmektedir. Teknik bilimsel bakış açısı ile riske yaklaşıldığında yönetilebilir ve ölçülebilir, öncelikle tasarlanmış direnç anlayışı ortaya çıkar (Beilin ve Wilkinson, 2015, s. 1210). Sosyo-ekolojik bakış açısı ise riske farklı açıdan yaklaşarak, riskin tahmin edilemez olduğunu vurgular: belirsizlik her zaman bizimledir... Dolayısıyla kentsel planlama risk tahminleri üzerine kurulu olsa bile risk ile karşılaşıldıktan sonra ortaya çıkacak yeni duruma uyum sağlamak ve yeni durumu öğrenme üzerine kent politikaları geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu anlayış, dayanıklılık içeriğinden direnç içeriğine geçişi de anlatır.

Planlama; fiziksel güvenliği, çevresel ve sosyo-mekansal politikaları içeren yapılı çevrenin tüm boyutlarının dağıtımında merkezi bir rol oynar. Kent tasarımı; kamu politikalarının çok kültürlülük, kent sağlığı, çevresel adalet, ekonomik kalkınma vb. birçok yönü için bağdaştırıcıdır. Paydaşların beklentilerini önceleyen ve kentsel direnç yaratılmak istendiğinde planlama süreci içine belirsizliğin de entegre edildiği bir planlama anlayışı benimsenmiş olması risk planlamasında önemlidir. Planlama süreci birçok farklı paydaşın katılımı ile gerçekleştirilmelidir (Jabareen, 2013, s. 224-226). Kentsel direnç politikalarında kamu ve özel örgütler, hem önceden plan hem de risk anında ve sonrası harekete geçebilmelidir. Kentteki tüm aktörler bu konuda farkındalık sahibi olmalı, tüm sektörler ağ kurarak koordinasyon içinde hareket etmelidir. Direnç söz konusu olduğunda karşılaşılan riskler yeni bilgiler gerektirebilir, bu nedenle kentsel direnç aynı zamanda yönetimlerin yeni bilgiler ve öğrendikleri ışığında yeni duruma uyum sağlama ve adapte olma sürecini de anlatır (Godschalk, 2003, s. 139). Dirençli kentler inşa etmek arazi kullanımı ve fiziksel imkânların değiştirilmesinin ötesine geçmeyi gerektirir. Bilginin kentsel mekân ve bilişsel ağlar boyunca akması da gerekmektedir (Desouza ve Flanery, 2013, s. 91). Bu nedenle kentsel direnç çalışmalarında akıllı kent sistemlerinin kullanılması ve yine bu alanda iş birliklerine gidilmesi konuları önem kazanmaktadır.

Kentsel direncin dayanıklılık içeriği ile birlikte inşa edilebilir hale gelmesi şokların öngörülebilir olması ile ilişkilidir. Dolayısıyla alan planlama, tasarım, politika yapıcılar ve paydaşlar ile disiplinler arası bir sürecin işletilmesini gerektirmektedir. Ahern (2013), bu süreçte peyzaj ekolojinin öneminden bahsettiği çalışmasında; sürdürülebilir ve dirençli bir kent inşa etmek için farklı disiplinlerin bir arada izlemeleri gereken stratejileri ilk olarak biyoçeşitliliği korumanın kent planlamasında ve tasarımında geniş ölçüde kabul edilmesi ve önceliklendirilmesi, ikinci olarak kentsel ekolojik ağlar inşa etmek ve bu bağlantıları yönetmek, üçüncü olarak çok fonksiyonlu planlama ve tasarım, dördüncü olarak bolluk inşa etmek ve uygulamayı birimlere ayırma, beşinci olarak uyarlanabilir bir tasarım, olarak ifade etmektedir. Söz konusu stratejilerin hayata geçirilmesi ile kentsel yeşil alanların yönetiminde biyoçeşitliliği önemseyen bir anlayış planlama ve politika geliştirme sürecinde ekosistemin fonksiyonları ve hizmetleri üzerindeki etkisi ile insanlar için doğrudan birçok fayda yaratacaktır. Ulaşım, iletişim, enerji dağılımı gibi bütüne bağlı fonksiyonları içeren bağlantılar kent ekosistemi içinde yeşil yollar, mavi-yeşil ağlar gibi çok fonksiyonlu ağlarla sağlanacaktır. Kentsel toprak üzerindeki belirli alanlar için birçok ekosistem hizmetinin karşılanması ve ekolojik stratejiler ile riski dağıtmak için birçok altyapı fonksiyonunun desantralize edilmesi ile bolluk inşa edilecek ve tüm bu uygulamalar belirsizlik ve tamamlanmamış bilgi bağlamında politika ve planların geliştirilebilmesi ile mümkün olacaktır.

Kentlerin direnç geliştirmesinde planlamanın önemi açıktır. Farklı ülkelerde farklı planlama yaklaşımları ve öncelikleri uygulanmakla birlikte kentsel direnç için geleneksel planlama yaklaşımlarına uyum sağlamakdan ziyade belirsizlik merkezli anlayışın benimsenmesi gerekir. Adaptasyon planlaması, eylemleri ve politikaları, istatistiki belirsizlikleri, senaryodaki belirsizlikleri ve bazen de bilgisizliğin de farkında olunduğunun düşünülmesini gerektirir. Planlar değerlendirilirken, direnç kavramı çerçevesinde belli soruların yanıtlanması gerekmektedir. Bu sorular, “plan, kentleri daha dirençli yapmak ve zayıflıkları azaltmak için altyapı tasarımı için gelişmiş projeler içeriyor mu”, “plan, kentlerin uyumlu planlama kapasitesini artırıyor mu” veya “iklim değişkenliklerine ve değişikliklerine başarılı karşılık verecek planlama sistemi kabiliyetinde mi” şeklinde düşünülebilir (Jabareen, 2013, s. 226). Atina Anlaşmasında savunulan planlama anlayışına bakacak olursak anlaşmada arzu edilen planlamanın gerçekleştirilebilmesi için “arzu edilene uygun şekilde ileriye gören, problemleri kavramış, önceden düşünülmüş ve planları hazırlanmış en iyi hayat şartlarını gerçekleştirmeye kararlı bir politik kuvvet; uzmanların kendisi için düşünmüş olduğu şeyleri anlama, arzu etme, isteme gücüne sahip aydın bir halk; bazıları çok büyük çapta olacak işleri başlatabilmek ve yürütebilmek imkânını verecek bir ekonomik durum” söz konusu koşulların bir arada varlığı kentsel direnç yaratmak için zorunludur (Ersavaş Kavanoz, 2020, s. 16).

Risk temelli alan kullanımı, planlama anlayışının gerçekleştirilebilmesi, kentsel kalkınma ve altyapı projelerinde acil yatırım önceliğinin en güvenli alanlarını tanımlar. Gelişmekte olan ülkelerde, politik destek kazanmanın kentsel alan kullanımına etki eden bir neden olması ve yine etkin bir halk müzakeresi olmaksızın teknik uzmanlar tarafından planların hazırlanması, birçok belediyenin altyapı ve arazi yatırımları için kaynak ve teknik kapasitesinin yetersiz olması, alan kullanımı planlarının nadiren tamamen hayata geçirilmesi ile sonuçlanır (Jha, Miner ve Stanton-Geddes, 2013, s. 27).

Direncin etkili olabilmesi için ortak stratejiler için ortak amaçları doğrultusunda hareket eden, ortaklık içerisinde çalışan kent kurumları, örgütler ve bireyler gerekir. Rittel ve Weber (1973), karmaşık (wicked) sorunlar kavramının temelini planlama alanı üzerine kurdukları çalışmalarında yeni bir iletişimsel planlama gerçeğinin altını çizmişlerdir. Karmaşık sorunlar, planlama teorisi için her şeyden önce üretkenlik sağlar. Çevresel planlama alanındaki çalışmacılar, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik konularını karmaşık sorunlar olarak çerçeveledirerek çok aktörlü ağları ve iş birlikçi ortaklıkları vurgular. Uyarlanabilir, katılımcı ve disiplinler arası yaklaşım toplumsal olarak değer yaratıcı sonuçlar üretmektedir (Kwakkell, Walker ve Haasnoot, 2016)

Sosyo-ekolojik direncin pratikte hayata nasıl geçirilebileceğini açıklayabilmek, kentlerin direncini artırmak için önemli bir boşluğu dolduracaktır. Edimsel perspektiften her gün farklı aktörlerin farklı davranışları kentlerin direncini etkilemektedir. (Wagenaar ve Wilkinson, 2013, s. 1266).

Kentsel politika alanında etkili olan ve yine kentsel planlamada doğrudan yetkili bir aktör olarak yer almayan ancak mekânın üretimine etki eden aktörlerin kentin direncini etkilediği tartışmasıdır.

B. KENTSEL DİRENÇ PLANLAMASINDA İŞ BİRLİĞİ

İş birliği, kavramsal olarak çok sayıda farklı aktörün ortak amaçları yerine getirebilmek için birbirleri ile ilişkili bir şekilde çalışmaya dahil olması anlamını taşır. Kentsel direnç geliştirilmesi söz konusu olduğunda ilgili politikaların hayata geçirilmesinde farklı aktörlerin birarada, koordineli bir şekilde çalışması büyük önem kazanmaktadır.

Çağdaş riskler ve güvenlik tehditlerine karşı alınacak önlemler şeklinde geniş bir alanı kapsayan kentsel direnç politika yapım süreci, ulusal güvenliğin kurumsal çerçevesi ve acil önlemler için merkezi olarak kullanılan bir metafor haline dönüşmüştür. Güvenlik önlemleri nüfusun, ekonomik, kültürel ve politik bağlamda yoğun olduğu bölgeler olmalarından dolayı özellikle kentler üzerinde yoğunlaşmıştır. Politika alanında güvenlik ile ilişkili olarak direnç sadece terörizm değil pandemi, iklim değişiklikleri, hava değişiklikleri, gıda, mega kültürel ve spor olaylarının güvenliği gibi tehditlerin sırasıyla farkına varılması ile birlikte toplumun güvenliği ve emniyeti için politik öncelik olarak desteklenmiştir. Direncin politik retoriğinin desteklenmesinin son dönemlerde daha kent merkezli (hükümet binaları) ve geniş ölçüde kent sosyo-ekonomik sisteminin çeşitliliği bağlamında yeniden uygulandığı görülmektedir (Coaffee, 2013, s. 241).

Kent yönetimleri riskle karşılaştığında ilk yanıtı verecek olan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Kentler ve yerel yönetimler riskle karşılaşılan yerlerde rehberlik edeceklerdir, güvenliği sağlamak, uygun fiyata hizmetleri sağlama, inşa edilmiş yapıyı çevreyi düzenlemek, riske yol açabilecek tehlikeli aktiviteleri düzenlemek gibi. Bazı kaynaklar ve kararlar yerel kontrolün ötesine geçebilmekte, bölgesel, ulusal ve hatta onun ötesinde yetkiyi gerektirebilmektedir. Yerel yönetimler sivil toplum, özel sektör ve bölgesel ve ulusal hükümetler ile iş birliği içerisinde amaçlarını gerçekleştirmeli, toplum ve diğer çıkar gruplarının katılımını desteklemeli, sivil toplum aktörleri ve hükümetin tüm seviyesinde sorumlulukların çizilmesi gerekmektedir (Jha vd. 2013, s.14).

Özel sektör, özellikle 1980 sonrası dönemde yoğun olarak kentsel mekâna yatırım yapmaya ve mekânın üretiminde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, özel sektör, kent yönetiminde karar verme mekanizmasının yeniden dağıtımında gücü, ulusal ve yerel yönetimlerden özel sektöre yetki devretmeye yönelik baskılarını sürdürmektedir. Özel sektör, kentsel mekânda, kolektif hizmetlerin sunumu da dâhil olmak üzere, hizmet sağlayıcı olarak önemli bir rol oynar. Özel sektör, hem hizmet sağlayıcı hem de mekânın üretiminde yoğun bir şekilde yer almasına ve risk ve kırılganlık azaltma

politikalarında neredeyse hiç rol almaya talepkar olmamasına rağmen yine risk sonrası yeniden yapılanma sürecinde devlet ve kalkınma bankaları üzerindeki baskıyı oluşturan sektördür (Pelling, 2003, s. 87).

Hükümetlerin çevresel varlıkları koruyucu rolü ve sosyal refah rolü ile çevre ve insan kaynağını asıl ekonomik artığı kolaylaştırmak için istismar etmeyi destekleyici rolü arasındaki çıkar çatışmaları, uyguladıkları politikalarda belirleyicidir (Pelling, 2003, s. 84). Devletin meşruiyet fonksiyonu ile sermaye birikimi fonksiyonu arasında yapacağı tercihler dönem dönem farklılık göstererek politika alanını şekillendirmektedir. Kurumsal yapılar politika aktörleri tarafından kurulurlar ve dolayısıyla politik aktörlerden etkilenirler. Kararların sınırlandırılmış bir çerçevede alınması kentin direncini etkileyecek ve sınırlandıracak önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

BM'ye göre politik istikrarsızlıklar sonucu zayıf yönetim sistemine sahip kentsel alanlar, gelişmemiş yerel yönetim yapısı, metropoliten karakterdeki hizmetlerin yokluğu, özel ve kamu sektörü arasında sınırlı koordinasyon, yerel ve merkezi hükümetin politika gündemleri ve rekabeti, kentsel planlamada direnci uygulamak için sınırlılıkları göstermektedir. Ek olarak, Kentler ve İklim Değişikliği Üzerine BM Raporu (2011), kent direncinin yerel yönetimler ve yerel ekonomik kurumlar arasında koordinasyonu sağlamadığı sürece başarılamayacağını belirtmektedir. Aynı rapor, nüfusun tüm kesimlerini içine alacak kent kalkınma modelleri geliştirilmesine vurgu yapmakta ve planların yalnızca çevresel önlemler üzerinde toplanması durumunda zamanla sosyal ve ekonomik engeller, sınırlılıklar ortaya çıkaracağını belirtmektedir (BM Raporu 2011'den akt. Cartails, 2014, s. 262).

Kentsel direncin gerçekleştirilmesine yönelik politikalarda aktörler; ortaklık, iş birliği ve koordinasyon içerisinde hareket edebilmelidir. Kentlerin direnci hükümetler, özel sektör, sivil toplumu da içine alacak şekilde sorumlulukların paylaşımını gerektirmektedir. Bu bağlamda İngiltere hükümetinin direncin geliştirilmesi için 2004 yılında Sivil Acil Durum Kanunu (Civil Contingencies Act) iyi bir örnek olarak görülebilir. Söz konusu kanun, merkezi stratejik yönetimin tahmin, önleme, hazırlık, cevap ve iyileşme aşamalarına bağlıdır. Coaffee (2013), bu örnekten yola çıkarak birinci dalga direncin özellikle fiziksel dayanıklılık ve mühendislik güvenlik sistemleri ile direnmeyi içerdiğini belirtmektedir. Bu bağlam içindeki direnç özellikle ulusal güvelik kurumları tarafından uygulanmakta ve kontrol edilmektedir (özellikle hükümet binalarının korunması). İkinci dalga, şokları kavramanın ötesine geçerek hükümetlerin, toplulukların ve işlerin şokları absorbe edebilme kabiliyetine ve engelleyici eylemler almaya odaklanır. Bu dalgada direnç düşüncesi orijinal duruma geri dönmekten ziyade olay sonrası dönemde yeni normale ilerleme ile ilgilidir. Bu dalgada tüm yerel, bölgesel ve ulusal aktörler birlikte hareket etmektedirler. Direncin üçüncü dalgası, işlerin, hükümetlerin ve toplulukların şokları öngörme/bekleme yeteneği ve sonuç olarak direnci günlük

aktivitelerinin içine yerleştirmeleridir. Direncin dördüncü dalgası ise direnci yerleştiren bir yaklaşımdır. Bu aşamada, devlet kurumlarına bağlı merkezileşmeden yerel ağların sorumluluklarının artırıldığı yönetim ile daha geniş paydaşlara ve sektörlerle sorumlulukların paylaşıldığı bir yaklaşım hâkimdir. Bu bağlamda yer ve toplulukların dış şokları karşılama kabiliyeti onların sosyal altyapıları ile ilişkilendirilmiştir. Kentsel direnç alanında geliştirilecek politika alanlarının karmaşık bir sorun olarak görülmesinin temel nedeni de yüksek belirsizliklerin olduğu bir çağda bireyin özerkliğini optimize etme gerekliliğinin bunu bilimsel olarak da karmaşıklaştırmasıdır.

Son yıllarda derin belirsizlikler altında karar verme anlayışı ile nitelenen karmaşık sorunlar karşısındaki karar alma süreci önem kazanmaktadır. Derin belirsizlik ile sistem ve onun sınırları üzerinde mutabakata varılmadan ve bilmeden farklı tarafların karar alınması kastedilir; çıkarların sonuçları ve onlara bağlı önemi, sisteme belirsiz girdiler için olasılıkların önceden paylaşılması, sistemle dinamik bir etkileşim içinde kararların zamana yayılması ve bağımsız olarak düşünülmemesi gerekir. Derin belirsizlikler altında karar alma karmaşık sorunların bir özelliğidir. Karmaşık sorunlarda sorun ve çözüm önerileri birbirine dolaşmış durumdadır. Derin belirsizlik altında karar verme sürecinde sağlam karar verme (robust decision making) ve dinamik uyum politikaları patika (dynamic adaptive policy pathways) yaklaşımlarının önemi vurgulanmaktadır. Sağlam karar verme, aday stratejilerin planlanmasında model temelli senaryo analizlerinden kazanılan anlayış ışığında ve çok geniş sayıdaki senaryolar karşısında test edilen tekrarlanan bir yaklaşımı vurgular, bu şekilde aday ve alternatif stratejiler geliştirilebilir. Bu yaklaşım, geniş ölçüde birçok senaryo tasarlanmasını mümkün kılar. Dinamik uyum politikaları patika yaklaşımı ise gelecek hakkındaki derin belirsizlikler ışığında dinamik uyum planlarının tasarlanmasının gerekliliğini anlatır (Kwakkel vd. 2016)

Kent plancılarının belirgin olmayan risklerle başa çıkabilmek ve uyum sağlayabilmek adına toplumun uzun vadeli kapasitesini inşa edebilmek için felaketlerin birçok farklı etkisini göz önünde bulundurması gereklidir. Kentsel direncin altyapı, kurumsal, sosyal ve ekonomik dört ögesi olduğu düşünülebilir. Kurumsal direnç, hükümet ve hükümet dışı örgütler gibi toplumun yöneticilerini ifade eden sistemi anlatmakta; altyapı direnci, ulaşım ve yapı çevre gibi inşa edilen yapının kırılabilirliğinin azalmasını anlatmakta; ekonomik direnç, istihdam, iş sayısı gibi toplumun ekonomik farklılıklarını ve onların felaket sonrası fonksiyonlarını devam ettirebilme kapasitesini anlatmakta, sosyal direnç ise, yaş, cinsiyet, ırk, sosyo-ekonomik statü gibi toplumun demografik ve sosyal sermayesinin profilini anlatmaktadır (Jha vd. 2013, s. 11). Ekonomik fırsatlar insanların kent alanında dağılımında önemli rol oynamaktadır. Türkiye’de 1950’lerde kırsal kesimden büyük kentlere göçle gelen insanların ağırlıklı olarak kentlerin çeperlerine, daha az güvenli riskli alanlara yerleştikleri bilinmektedir.

Hem altyapının inşa edilmesi hem de risklerle karşılaştıktan sonra kentin yeni durumu karşılayabilme kapasitesi ve yeniden uyum sağlayabilmesinde bilgi teknolojileri, iletişim ve kurumsal anlamda sektörler arası iş birliği büyük önem taşımaktadır. Kentsel altyapı ilk riskle karşılaşıldığında sistemin ve hizmetlerin bu riske karşı verdiği ilk yanıttır. Direncin merkezinde bilinen ve bilinmeyen felaketslere uyum sağlayabilecek esneklik kabiliyeti vardır. Dolayısıyla risk planlamasında belirsizlik ögesi sistemin tasarımında her zaman “bolluk” ilkesini gerektirmektedir. Bu anlayış direnci, kapasiteyi artırmak için risk azaltma anlayışının ötesine taşır. Hayati fonksiyon taşıyan temel ihtiyaçların ve kentin hala işler halde olması gerekmektedir (Jha vd. 2013, s. 12-13). Kentsel direnç geliştirilmesi daha geç kentleşmesini tamamlayan ve hala arazi kullanımı konusunda üzerinde baskı olan gelişmekte olan ülke kentleri için maliyetli olması yanında üzerinde küresel kent olma baskısı, sermayenin birikimi için kentsel mekâna ilgisinin artması ve yine politika alanının bağımlılığı ve siyasi kaygıları düşünüldüğünde çok daha zordur.

SONUÇ

Kentler günümüzde nüfusun yoğun olarak yaşadığı mekânlardır. Bunun yanı sıra kentler, kentsel mekânın üretimine duyulan ilgideki artış ile söz konusu üretimden ortaya çıkan ranttan pay almak isteyen aktörlerin mücadele sürdürdüğü alanlardır. Kentlerin farklı özellikteki risklerle karşı karşıya kalmaları durumunda geçirecekleri değişim çok farklı sayıda aktörün etki ettiği ve etkilediği bir çerçeveye sahiptir. Kentlerin çevresel felaketler ile karşılaşması durumunda söz konusu felaketslere karşı cevap verme kabiliyetini anlatan bir kavram olarak ekoloji ve planlama yaklaşımı çerçevesinde kullanılmaya başlayan kentsel direnç kavramı günümüzde çok ölçekli ve aktörlü bir yapıyla birlikte değerlendirilmek durumundadır. Kentlerin direnci, planlama yaklaşımı çerçevesinde politika yapıcılar, karar alıcılar ve kent mekânının fiziksel üretiminde ve dolayısıyla toplumsal üretimine etki eden çok sayıda aktör ile ilişkilidir. Kentlerin direncini artırmaya yönelik politikalarda aktörlerin iş birliği içerisinde koordineli bir şekilde birlikte hareket edebilmesi önem kazanmaktadır.

Özellikle çevre yönetişimi alanında son dönemlerde hükümetler, özel sektör, sivil toplum ve bilim dünyası arasında yeni ilişkiler kurulmasına zemin hazırlayan katılımcı yöntemlerin arttığını görmekteyiz. Ortak üretim alanlarında güç ve politikanın boyutları ve bu boyutların ortak üretimin sonuçlarını nasıl ve ne kadar etkilediğinin ihmal edildiği iddiasından yola çıkan Turnhout, Metze, Wyborn, Klenk ve Louder (2020), ortak üretimin niçin ve nasıl başarısız olabileceğini ve bunun nasıl önlenebileceğini katılım, müzakereci demokrasi ve demokrasi literatüründeki bulgularla tartışmaktadırlar. Katılımcılar arasındaki eşitliğin açık olmaması, güç eşitsizliği ortaklıklarda önemli hale gelmekte ve uygulamalardaki “başarı” ya da “başarısızlıkların” nedenine dönüşebilmektedir. Bu bağlamda kent direnci ile ilgili çalışmalarda farklı uygulama örnekleri

üzerinden sınırlılıkların ya da imkânların aktörler arası güç eşitsizlikleri ve mücadeleleri bakımından tartışılması konu ile ilgili gelecek çalışmalar için önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related?, *Progress of Human Geography*, 24(3), 347-364.
- Ahern, J. (2013). Urban landscape sustainability and resilience: The promise and challenges of integrating ecology with urban planning and design. *Landscape Ecol*, 28, 1202-1212.
- Beilin, R. Ve Willkinson C. (2015). Introduction: Governing to urban resilience. *Urban Studies*, 52(7), 1205-1217.
- Cartails, C. (2014). Toward resilient cities- a review of definitions, challenges and prospects. *Advances in Building Energy Rersearch*, 8(2), 259-266.
- Coaffe, J. (2013). Rescaling and responsabilising the politics of urban resilience: From national security to local place-making. *Politics*, 33(4), 40-252.
- Deshkar, S., Hayashia, Y. ve Mori Y. (2011). An alternative approach for planning the resilient cities in developing countries. *International Journal of Urban Sciences*, 15(1), 1-14.
- Desouza, K. C. ve Flanery T.H. (2013). Designing, planning and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89-99.
- Ersavaş Kavanoz, S. (2020). Kentsel direnç kavramı üzerine. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 5-24.
- Godschalk, D. R. (2003). Urban hazard mitigation: Creating resilient cities. *Natural Hazard Review*, 4(3), s.136-143.
- Güler, M. (2011). Kentsel haklar, kapitalizm ve katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 49-71.
- Holling, C.S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- Jabareen, Y. (2013). Planning the resilient city: Concepts and strategies for coping with climate change and environmental risk. *Cities*, 31, 220-229.
- Jha, A.K., Miner, T.W., Stanton-Geddes, Z. (2013). *Building urban resilience: Principles, tools and practice, direction in development*. Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-0-8213-8865-5.
- Kwakkal, J.H., Walker, W.E. ve Haasnoot, M. (2016). Coping with the wickedness of public policy problems: Approaches for decision making

- under deep uncertainty. *Journal Water Resourch Planning Manage*, 142(3), 1-5.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir hakkı*. çev Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayınları.
- McNally, D. (2013). *Başka bir dünya mümkün: Küreselleşme ve antikapitalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mehmood, A. (2016). Of resilient places: Planning for urban resilience. *European Planning Studies* 24(2), 407-419.
- Pelling, M. (2003). *The vulnerability of cities: Natural disasters and social resilience*. London: Earthscan.
- Pickett, S.T.A., Cadenasso, M.L. ve Grove, J.M. (2004). Resilient cities: Meaning, models, and metaphor for integrating the ecological, socio-economic, and planning realms. *Landscape and Urban Planning*, 69, 369-384.
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The right to the city and it's urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58, 99-108.
- Rittel, H.W.J. ve Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, 4, 155-169.
- Spaans, M. ve Warterhout, B. (2017). Building up reilience in cities worldwide-Rotterdam as participant in the 100 Resilient Cities Programme. *Cities*, 61, 109-116.
- Stumpp, E. M. (2013). New in town? on resilience and "resilient cities". *Cities*, 32, 164-166.
- Turnhout, E., Metze, T., Wyborn, C., Klenk, N. ve Louder, E. (2020). The politics of co-producıon: Participation, power and transformation. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 42, 15-21.
- Türe, C.ve Ar, M. (2005). *Sağlıklı Kentler Birliği üyesi kentlerin iklim değişikliğine uyum kapasitelerinin belirlenmesi*. Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği Başkanlığı.
- Vale, L. J. (2014). The politics of resilient cities: whose resilience and whose city?. *Building Research&Information*, 42(2), 191-201.
- Wagenaar, H. ve Wilkinson, C. (2013), Enacting resilience: A performative account of governing for urban resilience, *Urban Studies*, 52(7), 1265-1284.
- Wilhelm, M. (2011). The role of community resilience in adaption to climate change: The urban poor in Jakarta, Indonesia. Konrad-Otto Zimmermann (Eds.) *Resilient cities: cities and adaptation to climate*

change proceedings of The Global Forum 2010 local sustainability 1 içinde, (s. 45-54). Springer: Newyork.

Zhang, X. ve Li, H. (2018). Urban resilience and urban sustainability: What we know and what we do not know?. *Cities*, 72, 141-148.

Zimmermann, M. ve Brettsneider, N. (2011). Introduction: Local strategies and actions in response to climate change. Konrad-Otto Zimmermann (Eds.) *Resilient cities: cities and adaptation to climate change proceedings of The Global Forum 2010 local sustainability 1* içinde, (s. 189-192). Springer: Newyork.

PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRMEİN BAĞLAMSAL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİNDE ÇALIŞAN MUTLULUĞUNUN ARACILIK ROLÜ

Şükriye KILIÇ AKSOY¹

Hüseyin ÇİÇEK¹¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çalışanların algıladığı psikolojik güçlendirmenin onların mutlulukları ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisini ve çalışan mutluluğunun psikolojik güçlendirme ve bağlamsal performans arasındaki ilişkide aracılık rolünün olup olmadığını belirlemektir. Araştırmada, Spreitzer'in (1995) geliştirdiği ve Doğan (2019)'ın çalışmasında kullandığı Psikolojik Güçlendirme Ölçeği, Zheng ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen ve Ayyıldız (2018)'in çalışmasında kullandığı mutluluk ölçeği ve Borman ve Motowidlo (1993) tarafından kullanılıp geliştirilen ve Yılmaz (2017)'in çalışmasında kullanılan iş performansı ölçeğinin bağlamsal performans boyutu bağlamsal performans ölçeği olarak kullanılmıştır. Araştırma, Burdur Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde çalışan 211 kişi üzerinde anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu ve bağlamsal performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu; çalışanın mutluluğunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışan mutluluğunun, psikolojik güçlendirme ve bağlamsal performans üzerine etkisinde kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yapılan analiz sonuçlarına göre, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık, yetkinlik, otonomi ve etki boyutlarının çalışan mutluluğu ve çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Psikolojik Güçlendirme, Çalışan Mutluluğu, Bağlamsal Performans.

---

¹ Doktora Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, skaksoy@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7473-5921>

¹¹ Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, hcicek@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8284-7955>

Makalenin gönderilme tarihi: Aralık 2020

Kabul tarihi: Temmuz 2021

THE MEDIATING ROLE OF EMPLOYEE HAPPINESS IN THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT ON CONTEXTUAL PERFORMANCE

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the effect of psychological empowerment perceived by employees on their happiness and contextual performance and whether employee happiness has a mediating role in the relationship between psychological empowerment and contextual performance. In the study, the Psychological Empowerment Scale developed by Spreitzer (1995) and used in the study of Doğan (2019), the happiness scale developed by Zheng et al. The contextual performance dimension of the work performance scale developed and used in Yılmaz (2017)'s study was used as the contextual performance scale. The research was conducted using the survey method on 211 people working in the Burdur Youth and Sports Provincial Directorate. According to the obtained results, psychological empowerment has a meaningful and positive effect on employee happiness and contextual performance; It has been determined that the employee's happiness has a meaningful and positive effect on the employee's contextual performance. It has been determined that there is a partial mediation effect on the effect of employee happiness on psychological empowerment and contextual performance. Furthermore, according to analysis results, significant and positive effects of psychological empowerment's significance, competence, autonomy, and impact dimensions on employee happiness and contextual performance were determined.

Keywords: Psychological Empowerment, Employee Happiness, Contextual Performance.

GİRİŞ

Hangi sektörde faaliyet gösterirse gösterecek bir örgütte karar verme hakkına sahip olan yöneticiler, buldukları örgütte çalışanlara yol gösterme görevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan, yöneticilerin, yerine getirilmesi gereken işlerle ilgili olarak çalışanlarına sahiplenme ve sorumluluk verilmesi süreçlerine işlerlik kazandırmaları; çalışanlarının örgütü sahiplenmelerinde de yararlı olacak faktörlerdendir. Bu da yöneticilerin çalışanlara yaptıkları bir işte ve verdikleri bir kararda söz sahibi olduklarını gündeme getirir. Dolayısıyla bu durum, çalışanların güçlendirilmesi olgusunu ortaya çıkarır (Karakaş ve Serçek, 2014, s.91). Personel güçlendirme, kişilerde zayıflık duygusuna sebep olabilecek durumların tanımlanması ile biçimsel olan ve biçimsel olmayan unsurlar yardımıyla çalışanlarda öz-yeterliliğe ilişkin duygunun artırılmasına ilişkin bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Yarmacı, 2012, s.18). Personel güçlendirmenin bir yaklaşımı da çalışanların algılarına, dolayısıyla bireyin kendisini güçlendirilmiş hissedip hissetmediğine dayanır. Bu yaklaşıma göre personel güçlendirme, kişinin bakış açısıyla ele alınmakta, çalışanın psikolojik durumunu yansıtmaktadır. Çalışanların güçlendirilmesi amacıyla üst yönetim gerekli şartları oluştursa da, bu şartlar altında kişinin ne hissettiği önemli ve belirleyicidir. Bu yaklaşım, literatürde motivasyonel veya

bilişsel yaklaşım olarak adlandırılmakta, temelde bireyin öz-yeterlilik duygusu üzerinde durmakta ve psikolojik güçlendirme olarak açıklanmaktadır (Sağlam Arı, 2014, s.5). Psikolojik güçlendirme, öz yeterlilikle ilgili olarak motivasyonel bir kavram biçiminde açıklanır ve gücün kontrollü bir biçimde çalışanlara verilmesini anlatır (Hemedoğlu, Koçak, Özkan ve Berberoğlugil, 2012, s.90). Psikolojik güçlendirme, performans ve çabaya ilişkin beklentilerde ortaya çıkan artma biçiminde açıklanabilir (Demirel ve Yücel, 2017, s.313).

Gününün büyük bir bölümünü işyerinde geçiren çalışanların iş ortamında kendilerini iyi hissetmeleri, işe ilişkin duygularının pozitif olması ve işini yaparken keyif alması, mutluluğunu ilgilendirdiği gibi işyerindeki verimliliğini ve performansını da etkilemektedir. Hem de, yüksek mutluluk seviyesine sahip olan çalışanların aynı işinde devam etme niyetlerinin daha fazla olduğu gözlenmektedir (Kahraman, 2018, s.21). Çalışanların işyerinde refahının yüksek olması ve kendilerini mutlu hissetmeleri yaptıkları işe de olumlu yansımaktadır. Araştırmalar, mutlu bir şekilde çalışanların mutsuz olarak çalışanlara göre daha fazla avantaj sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Mutlu bir ortamda çalışan kişiler daha fazla sosyal becerilere sahiptirler (Güllü, 2018, s.548).

İşletmenin amaçlarına ulaşarak başarılı olabilmesi, rekabet ortamında daha dirençli olabilmesi ve personelin motivasyonu ve bağlılığı işletme verimliliği üzerinde etkili olduğu için performans büyük önem taşımaktadır. Performans kavramı çalışanın işletmenin amaçlarını elde edebilmesi amacıyla iş tanımı ile ilgili davranışlarının ve süreçlerinin sonucunda elde ettiği bir çıktı olarak tanımlanabilmektedir. Uygulama açısından en çok araştırılan performans türleri olarak görev performansı ve bağlamsal performans dikkat çekmektedir (Çam, 2019, s.33). Bir işin gerçekleştirilmesi için gerekli ana yükümlülükler görev performansı olarak tanımlanmaktadır (Tuğba Şahin, 2018, s.38). Bağlamsal performans ise, bir çalışanın iş tanımında bulunmasına karşın diğer çalışanlara yardım etmesi ve onlarla iş birliği yapmaya istekli olmasıdır (Ünlü ve Yürür, 2011, s.185). Esas yapılan işle alakası olmasa bile, farklı bir işin yerine getirilmesine yardımcı olmak, kendi sorumluluğundaki işlerde fazladan çaba harcamak, ekip arkadaşlarına yardımcı olmak, işletmenin kurallarına, yönetmeliklerine ve kültürüne uyum göstermek, işletmenin vizyon ve misyonunu benimsemek gibi davranışlar bağlamsal performansı oluşturan etkenlerdir (Akpınar, 2017, s.21).

Literatür incelendiğinde, Özocak ve Yılmaz'ın (2020) çalışmalarına göre psikolojik güçlendirmenin çalışanların örgütsel mutlulukları üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca Kanbur (2018)'un çalışmasında psikolojik güçlendirmenin iş performansını pozitif yönde etkilediğine ilişkin bulgular saptanmıştır. Bu çalışmanın amacı çalışanlardaki psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu ve bağlamsal performansı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Çalışma, daha önce herhangi bir çalışma yapılmadığı ve örnekleme ulaşmada

sorun yaşanmayacağı düşüncesi ile Burdur Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma yapılan çalışmalardan farklı olarak psikolojik güçlendirmenin hem çalışanların mutluluğuna hem de bağlamsal performansına etkisini birlikte incelenmesi ve çalışan mutluluğunun, psikolojik güçlendirme ve bağlamsal performans ilişkisi üzerinde aracılık rolünün incelenmesi nedeniyle farklılaşmaktadır.

I. PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME

Modern yönetim yaklaşımı kapsamında bulunan bazı yönetim stratejileri, başta insan kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin yöntemler, küreselleşen dünyada ağır rekabet şartlarına karşın yaşamını sürdürmeye ve genişlemeye çabası içinde olan işletmelere, değişim eğilimlerini yakalayabilme olanağı vermektedir. Sözü edilen insan kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin metotlar bütününe önemli bir parçası da personel güçlendirir (Çavuş, 2008, s.1289). Personel güçlendirme “personelin kendisini güçlü hissetmesi ve belirli limitler dahilinde bu gücünü özgür bir şekilde kullanabilmesidir” (Çuhadar, 2005, s.2). Personel güçlendirme; eğitime, yetiştirme, paylaşma, yardımlaşma ve ekip çalışması yoluyla bir örgütteki çalışanların karar verme yetkilerinin artırılması ve onları geliştirilmesine ilişkin süreçtir (Odabaş, 2014, s.31).

Günümüz modern yönetim kavramlarından psikolojik güçlendirme, işletmedeki güçlendirmeye ilişkin müdahalelerinin başarılı olması için personeller tarafından deneyimlenmesi gerekli olan psikolojik bir süreçtir (Kesen, 2015, s.6532). Başka bir tanıma göre, psikolojik güçlendirme personelin güçsüzlüğüne sebep olan olayın bilinmesi ve sorunun çözülmesi ile onların özyeterlilik duygusunun artırılarak güçlü hissettirildiği süreç olarak tanımlanmaktadır (Erdem, Gökmen ve Türen, 2016, s.163). Psikolojik güçlendirmenin temelinde bireysel yarar beklentisinin ve bireyin kendisine ilişkin inancının artırılması bulunmaktadır. Psikolojik güçlendirme bireyin işini anlamlı bulması, kendini işi üzerinde yeterli hissetmesi, işi ile ilgili olarak karar verebilme hakkının bulunduğunu ve işi üzerinde etkili olduğunu düşünmesi şeklinde ifade edilebilir (Toplu ve Akça, 2013, s.225).

Psikolojik güçlendirme; anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Aşağıda bu boyutlar şu şekilde açıklanmıştır (Akın ve Saruhan, 2016, s.28).

Anlam: Bir iş rolünün gerekleriyle bireyin inançları, değerleri ve davranışları arasındaki uygunluktur (Odabaş, 2014, s.36). Bu kavramlar arasındaki uyum ise işin kişi açısından taşıdığı önemi ifade etmektedir (Akın ve Saruhan, 2016, s.28). Uyum var ise birey işine anlam yükleyebilecek ve güçlendirme oluşacaktır (Toplu ve Akça, 2013, s.225). İşini anlamlı olarak algılayan personel, görevini değerli ve önemli olarak görmektedir. Bununla birlikte birey, önemli bir şey için çaba sarf ettiğini hissediyorsa kendini içsel olarak ödüllendirmekte ve motive olmaktadır (Odabaş, 2014, s.37).

Anlam boyutunun düşük olması bireyin olaylara ilişkin olarak ilgisini azaltmakta ve bireyi duyarsızlaştırmakta, bu boyutun yüksek olması ise kişinin işine bağlılığını sağlamaktadır (Odabaş, 2014, s.37). Bir işin yapılış amacının çalışan için taşıdığı değer olan anlamlılık; çalışanların yaptıkları görevi önemseme ve görevlerinin önemli olduğunu düşünme düzeyleriyle alakalıdır (Tolay, Sürgevil ve Topoyan, 2012, s.452).

Yetkinlik: Personelin işi ile alakalı ne kadar uzman olduklarına dair geliştirdikleri algıların bütünüdür. Bu kavram literatürde yeterlilik olarak da kullanılabilir. Yeterlilik kavramı, etkinlikleri yerine getirmek amacıyla gereken beceri ile bireyin kendi kapasitesine inancını göstermektedir. Yetkinlik, kişinin görevini en iyi biçimde yapabileceğine ve kendi yeteneklerine olan inancıdır. Çalışanlar kendi yetkinliklerinden kadar emin olma düzeyleri arttıkça yeteneklerini kullanacakları faaliyetlere girmeye isteklilikleri de artacaktır (Odabaş, 2014, s.37). Yetkinlik, güçlendirici yöneticiler olmadan da geliştirilebilir (Akın ve Saruhan, 2016, s.28). Yetenek ve yeteneklerine ilişkin güvene sahip personel güçlendirilmiş olacaktır (Toplu ve Akça, 2013, s.226).

Özerklik: Çalışanların yaptığı görev ile alakalı karar verme yetkisini kullanabileceğine ve tek başına kararlar alıp uygulayabileceğine dair oluşan algıların bütünüdür. Başka bir anlatımla, personelin görevine ilişkin olarak atacağı adımda yani, mesela çalışma metodu, çalışma temposu ile alakalı karar almada, harcayacağı emekte ve yararlanacağı metotlarda üst yönetimden bağımsız olarak karar alabilme özgürlüğüdür (Akın ve Saruhan, 2016, s.28). Diğer bir tanıma göre ise, personelin görevlerini ne şekilde yapacakları hususunda karar verme iradelerini kullanmaları ve görevleri üstünde kontrolün kendisinde olmasını açıklamaktadır (Tolay vd. 2012, s.452). Kişinin görevinde seçim hakkının bulunması, yaratıcılığının artması ve sorumluluk sahibi olmasını pozitif bir biçimde etkiler (Toplu ve Akça, 2013, s.226).

Etki: Çalışanın örgütsel çıktılar üzerinde kendisinin etkisinin olduğuna ilişkin inancıdır (Erdem vd. 2016, s.163). Etki, işe yönelik hedefe ulaşılmasında bireyin davranışının bir farklılık meydana getirmesindeki düzeyini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle etki boyutu; personelin çalıştığı yerlerde iz bırakabilme ve işletmenin onların düşüncelerine önem verme düzeyini göstermektedir (Odabaş, 2014, s.37). Çalışanın görev stratejisi, sonuçları ya da görevin yönetimi üstünde etki yetkisine sahip olma derecesini belirtir. Diğer bir ifadeyle, güçlendirilmiş personel organizasyon kapsamındaki kararları ve çıktıları etkileyebileceğini hisseder (Akın ve Saruhan, 2016, s.28). Eğer, çalışan kişi yaptığı görevle içinde bulunduğu organizasyona bir değer kattığına ilişkin bir inanca sahipse güçlendirilmiş olacaktır (Toplu ve Akça, 2013, s.226).

Personelin güçlendirilmiş hissetmesini sağlamak için, tüm boyutların yüksek düzeyde algılanması ve bireyin içsel motivasyon düzeyinin artırılması gerekmektedir (Hemedoğlu vd., 2012, s.90). Psikolojik güçlendirme üzerine bu boyutların her birinin eşsiz bir katkısı vardır. Spreitzer (1995)'e göre psikolojik

güçlendirmenin bu boyutlarından birinin noksanlığı güçlendirmeye ilişkin yaşantılarını sınırlandırır. Örneğin, personelin görevlerinde etkiye yol açması fakat görevlerini yapabilmesi için sahip olduğu becerilerin istenilen düzeyde olmadığını düşündükleri bir süreçte kendilerini yeterli bir düzeyde hissetmemeleri beklenir (Demirel ve Yücel, 2017, s.314). Güçlendirilmiş hissetmenin çalışanların sorun çözmede etkili olmaları ve bölümler için koordinasyonun sağlanması gibi pozitif etkileri görülmektedir. Özetle, güçlendirilmiş çalışanla örgütlerde örgüt, çalışan ve hizmetten yararlanan birlikte kazanacaktır (Yarmacı, 2012, s.29).

II. ÇALIŞAN MUTLULUĞU

Mutluluk, insanlık tarihinin başından itibaren hep istenilen bir şey olmuştur. Kişiler kişisel biçimde, toplumlar ise topluluk biçiminde mutluluğu elde etmeye çalışmışlar ve bu amaca yönelik arayışlar içerisinde olmuşlardır (Akduman, 2015, s.7). Mutluluk, "gerçekleşmesi anlamlı olan etkinlik ve etkileşimle ulaşılabilecek bir ideal olan yetkin bir doyum durumu, arzu ve isteklerin tümüyle karşılanması" şeklinde tanımlanmaktadır (Akduman, 2015, s.8). Mutluluk, TDK sözlüğünde "bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık" biçiminde açıklanırken; TDK'da bulunan diğer bir açıklamada ise "mutluluk, acı, keder ve ıstırapın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve doyum duygularının varlığıyla tanımlanan durum, yaşamdan genel olarak hoşnut olma hali" (Erselcan ve Süral Özer, 2018, s.150) şeklinde yer almaktadır. Mutlu olmak, yaşamın amacıdır. Zihinsel durumdan çok kişinin içinde olduğu şartlar ve yaşadığı süreçler mutluluğu belirler. Mutluluğu elde etmek ancak düşünce ve davranış biçimini tekrardan biçimlendirmek ve kalp ve zihinlerin düzenli bir şekilde eğitilmesiyle mümkündür (Akduman, 2015, s.9). Kişiden kişiye mutluluğun tanımı değişmektedir. Çoğu birey mutluluğu bireyin olumlu hisler içinde olması ve yaşamından tatmin olması biçiminde açıklamaktadır (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016, s.97).

Yaptığı görevi keyif alarak ve gurur duyarak yapmak, sorumluluk üstlenmek, devamlı öğrenme ve gelişme arzusu, neşeli insanlarla bir arada çalışma, kendisini işe kolay bir biçimde motive etmek, canlı ve hareketli olma, kişinin iş ortamındaki mutluluğunu belirleyen faktörlerdir. İşteki mutluluk, "daha fazla yaratıcılık, hızlı kariyer ilerlemesi, daha fazla destek alma, iyi performans sergileme, iş arkadaşları ve yöneticileri ile iyi ilişkiler kurabilme" şeklinde tanımlanmaktadır (Tosun ve Keser, 2018, s.48). Mutlu bir iş ortamında çalışan kişiler, çatışma sürecinde kolay bir şekilde uzlaşmaya varma eğilimindedirler, diğerleri ile daha yakın ilişki kurarlar. Çalışma arkadaşları ile ilişkilerde genel iyi oluş hali ve yaşam doyumunu da önemli faktörlerdendir. Yetenekli bireyleri işletmede tutabilmenin yollarından birisi işletmenin çalışanlara düşük düzeyde stres ve iyi bir iş yaşam kalitesi sunmasıdır (Güllü, 2018, s.548). Örgütlerin rakipleriyle rekabette başarılı olabilmesi ve

varlığını sürdürebilmesi, personellerin tüm bilgi, beceri ve yeteneklerini ortaya koyarak örgüte en üst seviyede katkı sağlamasıyla mümkün olmaktadır. Personelin işletmelerine en üst düzeyde yarar sağlayabilmesi de görevine karşı gösterdikleri tutumları ile yakından ilişkilidir. Kişinin tutumları, tüm davranışlarının kaynağında yer almaktadır. Kişiler haz duyduğu zaman ve tatmin olduğu durumlarda olumlu tutumlar sergiler. Kişilerin çoğunun çalışmaktan hoşlanmasının sebebi yaptıkları işin bireyler için anlamlı olması; bu anlam neticesinde bilgileri ve zekâlarını kullanabilmeleridir (Ayyıldız, 2018, s.56). Mutluluğun bireysel ve örgütsel sonuçları vardır. Çalışan doyumu ve mutluluğu, örgütsel başarıya ulaşmada çok önemlidir. Personelin işindeki mutluluğu arttıkça üretkenlik de artmaktadır. Pozitif örgütsel çalışmalar, çalışanın mutluluğunu ve yaşamlarını anlamlı kılmalarını sağlamayı önermektedir (Güllü, 2018, s.548).

III. BAĞLAMSAL PERFORMANS

Örgütlerin varlıklarını korumaları ve devam ettirebilmeleri, o iş yerinde çalışanların performansına bağlıdır. Başka bir deyişle, işletmenin devamlılığı için personelin verimli ve etkin biçimde çalışmaları gereklidir (Yıldız ve Çakı, 2018, s.72). Performans, bir amacın gerçekleştirilebilmesi için sürdürülen faaliyetlerin etkinlik düzeyi olarak ifade edilir. Başka bir ifadeyle, performans verilen işi yerine getirebilme derecesidir. Yani performans kişilerle ilgili bir durumdur. İşbaşı yapmadan daha önce verilen işle ilgili başarı standartları belirlenir. İşin bitiminde çıktılar bu standartlarla karşılaştırılır ve sonucunda performans durumu ortaya çıkar (Akpınar, 2017, s.18).

İş performansını belirleyen faktörler; işin gereklilikleri, işletmenin amaçları, işletmede hangi davranışların değerli olduğuna ilişkin inançlardır (Yıldız ve Çakı, 2018, s.72).

Bilimsel çalışmalarda çok fazla çeşide ayrılarak incelenmiş olmasına rağmen, performans kavramı, uygulama açısından en çok araştırılan performans çeşitleri olarak görev performansı ve bağlamsal performans dikkat çekmektedir (Çam, 2019, s.33).

Görev performansı, verilen bir işin gerektirdiği bir şekilde yapılması olarak tanımlanırken; bağlamsal performans ise verilen görev ne olursa olsun işletmenin amaçlarına varabilmesi ve hedeflenen başarıyı elde edebilmesi için personelin istekli davranışları şeklinde tanımlanabilmektedir. Görev performansı daha çok işin uzmanlık ve teknik bilgi gerektiren detaylarını kapsamaktadır (Akpınar, 2017, s.19).

Bağlamsal performans, görev performansına katkı sağlayacak psikolojik ve sosyal bağlamın sürdürülmesini sağlayan davranışlardan meydana gelmektedir (Yıldız ve Çakı, 2018, s.72). Öncüllerinin gönüllülük ve kişilik olma ihtimalinin yüksek olduğu bağlamsal performans, iş arkadaşlarıyla iş birliği yapma ve yaptığı göreve adanmışlık gösterme gibi işe has olmayan davranışlardan oluşmaktadır (Çam, 2019, s.34).

Günümüzde örgütler yoğun bir rekabet ortamında, rekabet gücünü sürdürülebilmek amacıyla daha fazla gayret göstermelidirler. Bu sebeple, işletmeler sadece verilen işleri değil daha fazlasını gerçekleştirmelidirler. Bunun neticesinde modern işletmelerde çoğu yönetici bağlamsal performansı daha fazla önemsemektedir (Şahin, 2018, s.40). Bağlamsal performans, iş görenlerin resmi iş tanımlarından daha çok temel işin yapılmasına, işletmenin psikolojik ve sosyal ortamına yararı bulunan ve bağlamı destekleyen istekli davranışlara dair gösterilen daha fazla rol performansını belirtmektedir (Acaray, 2019, s.79). İş görenin iş tanımına girmemesine rağmen, bu işlerin yapılmasını kolaylaştırmak yoluyla görev performansına destek sağlayan ve meydana gelmesinde kişilik özellikleriyle iyi niyetin etkili olduğu davranışlar şeklinde açıklanabilir (Bağcı, 2014, s.61). Bağlamsal performansın iş görenin değerlendirilmesi yönünden anlam taşıdığı söylenebilir. Çalışanlardan herhangi birinin bağlamsal performans göstermesi, iş yerindeki öteki bireylerin bu tür bir performans gerçekleştirmediğinde dikkatleri çekmekte ve iş görene olumlu biçimde yansımaktadır (Bağcı, 2014, s.61-62).

Kişinin iradesinde olup, işletmenin amaçlarına ulaşmasında katkıda bulunan faaliyetler bağlamsal performans kategorisine girmekte işletmenin etkinliği için çok önemli olmaktadır (Aslan ve Yıldırım, 2017, s.105). Bağlamsal performansa örnek olarak; diğerlerine yardım etme, onlarla işbirliği içinde olma, işin yapılması için gerekli olandan daha çok çaba harcama, örgütsel normlara ve kurallara uyma, örgütsel hedefleri savunma ve hedeflerin gerçekleştirilmelerini sağlamasına benzer davranışlar verilebilir (Öcel, 2013, s.38). Bağlamsal performans; temel iş süreçleriyle ilgili değildir fakat kişilerin sosyal ilişkilerini güçlendirmeye yönelik gayret sarfetmelerini sağlayan motivasyonel davranışlar şeklinde de değerlendirilebilir. Bu davranışlar hedeflere ulaşmada bireylerin sosyal ilişkilerini güçlendirmelerine yarar sağlamaktadır (Akça ve Yurtçu, 2017, s.199-200). İş görenlerin, işletmenin sağladığı şartların memnuniyetleri ölçüsünde ve işletmeyle aralarındaki değişimin kalitesine dair algıları gereğince bağlamsal performanslarının artacağı düşünülmektedir (Eryılmaz ve Gülöva, 2019, s.500).

Bağlamsal performans örgütün verimliliğini, üretkenliğini artırmaktadır. Bağlamsal performans neticesinde iş görenler çalışma arkadaşlarıyla bilgilerini paylaşarak yardımlaşmayı kolaylaştırmaktadırlar (Şahin, 2018, s.45). İş ortamının iş görenler tarafından özümsemesi kişinin görev performansının yanında bağlamsal performansının da artmasına katkısı olacaktır (Akça ve Yurtçu, 2017, s.200).

Bağlamsal performansın çıktıları olarak, iş görenlerin örgütsel prosedürlere uymaları, yöneticilerin disiplinli olması, astların yakından takip edilmesi neticesinde görevlere odaklanılması, örgütsel iyileştirmelerin önerilmesi amacıyla yöneticilere geri bildirimlerin sağlanması, yüksek düzeyde duyarlılık sergileyen kişiler sayesinde yeni bilgi ve beceri gelişimi için yeni

fırsatlar sunulması ve iş görenlerin yüklerinin azaltılması ve vicdanlı ve nezaketli iş görenler neticesinde müşteri memnuniyetinin artırılması yer almaktadır (Şahin, 2018, s.45).

Bu değerlendirmeler neticesinde, bağlamsal performansın iş görenlerin kapsamındaki bu tarz yararlarının yanı sıra, kurumsal performansın artırılmasına da destek sağlamaktadır (Ünlü ve Yürür, 2011, s.186).

IV. ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN OLUŞTURULMASI

A. PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME VE ÇALIŞAN MUTLULUĞU İLİŞKİSİ

Arı ve Ergeneli'nin (2003) banka yöneticileri üzerinde yaptığı çalışmaya göre, kendisini psikolojik olarak güçlendirilmiş hissedenenlerin örgütsel bağlılıklarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışkan ve Hazır'ın (2012) çalışmasına göre de psikolojik güçlendirmenin iş görenlerin iş tatmininin artırılmasında önemli unsur olduğu bulgularla kanıtlanmıştır. Kandemir ve Özdaşlı'nın (2019) araştırma görevlileri üzerinde yaptığı bir çalışmada ise personel güçlendirmenin işyeri mutluluğu üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Pekdemir, Özçelik, Karabulut ve Arslantaş'ın (2006) çalışmalarına göre de personel güçlendirme ve iş tatmini arasında bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Tolay vd. (2012) çalışmalarına göre psikolojik güçlendirmenin çalışanların iş doyumlarını ve duygusal bağlılıklarını doğrudan ve pozitif yönde etkilediği sonucu çıkarılmıştır. Li, Shi, Li, Xing, Wang, Ying, Zhang, ve Sun (2018), yaptıkları çalışmalarında psikolojik güçlendirmenin iş doyumunu üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. İlgili literatür taraması sonucunda ilk araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

B. PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME VE BAĞLAMSAL PERFORMANS İLİŞKİSİ

Afzali, Motahari ve Loghman'nın (2014) çalışmalarında da psikolojik güçlendirmenin iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Özer ve Özdoğan'ın (2019) beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarında psikolojik güçlendirmenin iş performansı ve alt boyutu olan bağlamsal performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sigler ve Pearson (2000) çalışmalarında çalışanların güçlendirme algılarının onların performansları ve örgüte bağlılıkları üzerinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu yönünde tespitlere ulaşmışlardır. Yücel ve Demirel (2012) yaptıkları çalışmada psikolojik güçlendirmenin, çalışanların bireysel performanslarını artırmaya ve örgütsel

vatandaşlık davranışlarına yol açmasına sebep olduğunu vurgulamışlardır. İlgili literatür taraması sonucunda ikinci araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H2: Psikolojik güçlendirmenin çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

C. ÇALIŞAN MUTLULUĞU VE BAĞLAMSAL PERFORMANS İLİŞKİSİ

İş görenin mutluluğu; iş tatmini, verimlilik ve performans kavramlarıyla yakından alakalıdır, yüksek mutluluk seviyesine sahip olan iş görenlerin aynı işini sürdürme niyetlerinin daha fazla olduğu gözlenmiştir (Kahraman, 2018, s.63). Bağcı'nın (2014) araştırması da ilgili literatürü destekler nitelikte iş doyumuyla, görev ve bağlamsal boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulgulamıştır. Yine benzer bir araştırma olarak, Cindiloğlu Demirel (2019)'un çalışmasına göre, mutluluğun iş performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Wu, Chen ve Chen (2017) de çalışmalarında iş tatmininin iş performansı üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda ve bu çalışma kapsamında, araştırmanın üçüncü ve dördüncü hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

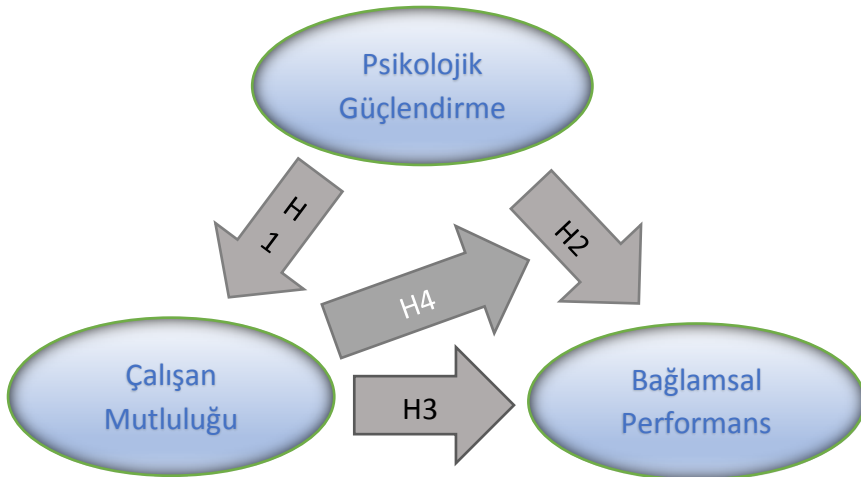
H3: Çalışanın mutluluğunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Çalışan mutluluğunun psikolojik güçlendirme ve bağlamsal performans arasındaki ilişkide aracılık rolü vardır.

D. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırma modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

V. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu ve bağlamsal performansı üzerindeki etkisinin incelendiği bu araştırmanın evreni, Burdur Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nde görev yapmakta olan tüm personelden oluşmaktadır. Araştırma evreni 481 kişiden oluşmaktadır (Ek.1). Ancak, sınırlılıklardan ve pandemi sürecinden dolayı 211 kişiye ulaşılarak, 04 Mart 2020 tarih ve GO 2020/51 sayılı karar ile etik kurul onayı alınan anket çalışması gerçekleştirilmiştir ve Gürbüz ve Şahin'e (2018) göre bu sayının çalışma için yeterli olduğu tespit edilerek analizlere geçilmiştir.

1. Araştırmanın Ölçüm Araçları

Araştırma kapsamında ilk olarak katılımcıların psikolojik güçlendirmeye ilişkin görüşlerini ölçmek için Spreitzer'in (1995) geliştirdiği ve Doğan (2019)'ın çalışmasında kullandığı Psikolojik Güçlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan maddeler 5'li Likert tipinde oluşturulmuştur. Ölçeğin kategorileri "Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum" ifadelerini içeren katılma derecelerinden oluşmaktadır. Psikolojik Güçlendirme Ölçeğinin 4 boyutu vardır: birinci alt boyutta anlamlılık boyutu vardır, 3 sorudan oluşmaktadır ve Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,902'dir, ikinci alt boyutta yetkinlik boyutu vardır, 3 sorudan ve Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,812'dir, üçüncü alt boyutta otonomi boyutu vardır, 3 sorudan oluşmaktadır ve Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,869'dur ve son olarak dördüncü alt boyutta etki boyutu vardır, 3 sorudan oluşmaktadır ve Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,957'dir

Bu araştırma kapsamında Cronbach Alpha değerlerinin analizi neticesinde, psikolojik güçlendirme ölçeğinin güvenilirlik katsayısı %93 olarak bulunmuştur ($\alpha = 0,932$). Bununla birlikte, Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları anlamlılık boyutu ,958; yetkinlik boyutu ,897; otonomi boyutu ,925; etki boyutu ,909 değerleri ile ölçeğin güvenilir olduğu bulunmuştur (Can, 2013, s.343).

Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1,96 ve +1,96 aralığında değişiklik göstermesi (Can, 2013) temel alınıp yapılan normallik analizinde; psikolojik güçlendirme ölçeğinin Skewness değerinin -,668 ve ,172 aralığında, Kurtosis değerinin ,076 ve ,343 aralığında; anlamlılık boyutunun Skewness değerinin -,994 ve ,172 aralığında, Kurtosis değerinin ,442 ve ,343 aralığında; yetkinlik boyutunun Skewness değerinin -,951 ile ,172 aralığında, Kurtosis değerinin -,035 ve ,343 arasında; otonomi boyutunun Skewness değerinin -1,126 ve ,172 aralığında, Kurtosis değerinin 1,682 ve ,343 aralığında; etki boyutunun Skewness değerinin -,699 ve ,172 aralığında, Kurtosis değerinin -,134 ve ,343 aralığında değişiklik gösterdiği bulgulanmıştır. İlgili değerlerin faktör analizi için yeterli olduğu saptanmıştır.

Çalışanların mutluluğunu ölçmek amacıyla Zheng ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen ve Ayyıldız (2018)'in çalışmasında kullandığı mutluluk ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 18 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,87 bulunmuştur.

Bu araştırma kapsamında güvenilirlik değerlerine ilişkin olarak yapılan analiz sonucunda, mutluluk ölçeğinin genel güvenilirlik değeri 0,935 bulunmuştur. Bununla birlikte mutluluk ölçeğinin Skewness değerinin -,732 ve ,172 arasında, Kurtosis değerinin ,664 ve ,343 arasında farklılık gösterdiği bulgulanmıştır (Can, 2013). Bunun sonucu olarak ilgili değerlerin faktör analizi yapabilmek için yeterli sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışanların bağlamsal performansını ölçmek amacıyla, Borman ve Motowidlo (1993) tarafından kullanılıp geliştirilen ve Yılmaz (2017) tarafından çalışmasında kullanılan iş performansı ölçeğinin bağlamsal performans boyutu kullanılmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alpha değeri 0,97'dir. Ölçek tek boyutludur ve 20 sorudan oluşmaktadır.

Bu araştırma kapsamında, güvenilirlik değerlerine ilişkin yapılan analiz sonucunda, bağlamsal performans ölçeğinin genel güvenilirlik değeri 0,976 bulgulanmıştır. Bununla birlikte bağlamsal performans ölçeğinin Skewness değerinin -,834 ve ,172 aralığında, Kurtosis değerinin -,346 ve ,343 aralığında değişiklik gösterdiği bulgulanmıştır (Can, 2013). Buna göre ilgili değerlerin faktör analizi için yeterli olduğu saptanmış ve açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır.

2. Araştırmanın Analizleri ve Bulguları

a. Faktör Analizleri

Tablo 1: Psikolojik Güçlendirme Ölçeğine Dair Faktör Analizi

Psikolojik Güçlendirme	Etki	Anlamlılık	Yetkinlik	Otonomi
Etki-12	,897			
Etki-11	,896			
Etki-10	,821			
Anlamlılık-2		,855		
Anlamlılık-3		,843		
Anlamlılık-1		,779		
Yetkinlik-5			,801	
Yetkinlik-4			,757	
Yetkinlik-6			,719	
Otonomi-9				,770
Otonomi-8				,743
Varyansı Açıklama Yüzdesi:	Keiser-Meyer-Olkin: 0,833			
79,637				
Açıklanan Toplam Varyans: 8,760	Barlett Sphericity: 1326,012			

Tablo 1'deki analiz neticesinde bir sorunun bir boyuta aşırı yük bindirmesi sebebiyle analizden çıkarılmıştır. Yeniden yapılan analiz neticesinde psikolojik güçlendirme ölçeği orijinal formdaki biçimiyle dört boyut altında toplanmıştır. Bununla birlikte Bartlett testinin yaklaşık ki-kare değeri 1326,012 olarak bulunmuştur. KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değerinin 0,83 olması, örneklemin faktör analizi için oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. (en az 0,60 olması gerekir.) Bartlett's Küresellik Testi sonucunun (Sig.=0,000), anlamlı olması ($p<0,05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini gösterir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 327).

Tablo 2: Mutluluk Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Mutluluk	
İşimden keyif alıyorum.	,796
Çoğu zaman tam anlamıyla mutlu olduğumu hissediyorum.	,792
Şu andaki işimdeki başarımdan temel olarak memnunum.	,758
Hayatımın çoğu alanında hayallerime yakıным.	,753
Hayatımdan memnun olduğumu hissediyorum.	,752
Hayatım çok eğlencelidir.	,749
Genel olarak şu anki işimden memnun olduğumu hissediyorum.	,737
İş yaşamımdaki sorumluluklarımdan memnunum.	,721
İyi bir yaşantıya sahibim.	,719
İş yaşamı benim için anlamlı bir deneyimdir.	,707
Birey olarak geliştiğimi hissediyorum.	,699
İşimi geliştirecek yolları her zaman bulabilirim.	,692
Günlük olayları iyi idare ederim.	,600
Gelecekte şu anki yaşam şeklimi değiştirmeyi pek tercih etmem.	,564
Varyansı Açıklama Yüzdesi: 51,805	Keiser-Meyer-Olkin: ,912
Açıklanan Toplam Varyans: 7,253	Barlett Sphericity: 1737,530

Tablo-2'de bulunan analiz sonuçlarında, örneklemin uygunluğuna ilişkin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,912'dir. Bartlett test sonucunda yaklaşık ki-kare değeri ise 1737,530 çıkmaktadır. Bu değer faktör analizinin kullanılmasının uygun olduğunu belirtmektedir (Büyüköztürk, 2010, s.126). Analiz sonucunda mutluluk ölçeği orijinal formda olduğu gibi tek boyut altında toplanmıştır.

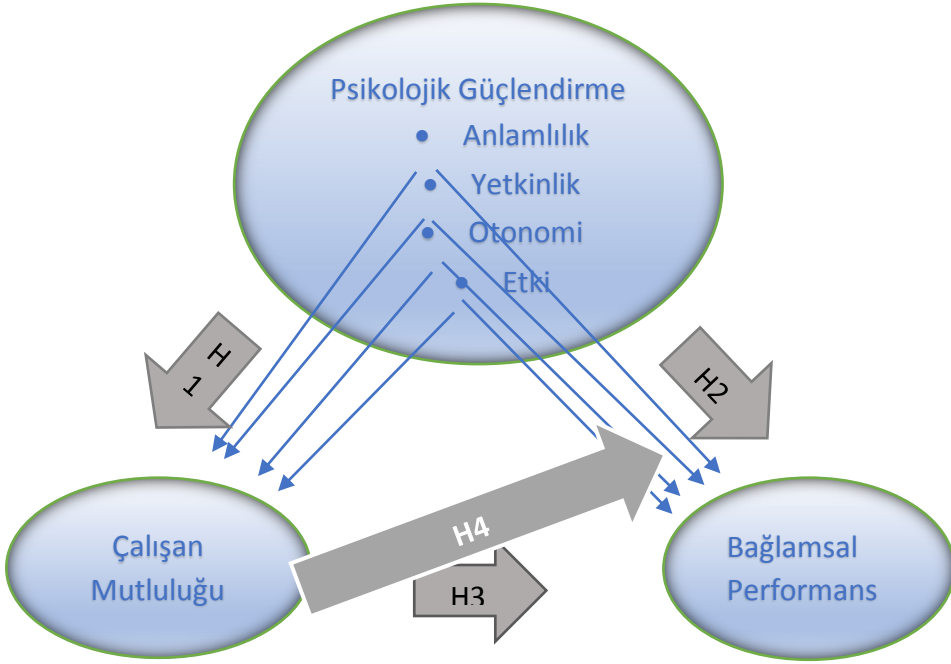
Tablo 3: Bağlamsal Performans Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Bağlamsal Performans	
Sorumluluk duygusuna sahip olduğumu düşünüyorum.	,844
Dürüst ve güvenilir olduğumu düşünüyorum.	,818
İşimi yerine getirmede gerekli özen ve dikkate sahip olduğumu düşünüyorum.	,803
Sosyal ilişkilerimin olumlu olduğunu düşünüyorum.	,796
İçten, samimi ve yardımsever olduğumu düşünüyorum.	,791
İşime karşı ilgili olduğumu düşünüyorum.	,784
Azimli ve sebatkar (bir işi yılmadan sonuna kadar götüren) olduğumu düşünüyorum.	,782
İş yaptığım kişilerin güvenliğine dikkat ettiğimi düşünüyorum.	,778
Mesleğimi sevdiğimi düşünüyorum.	,762
İş yaptığım kişilere karşı sevgi ve saygımın yeterli olduğunu düşünüyorum.	,759
Anlayış ve hoşgörüyüye sahip olduğumu düşünüyorum.	,756
Temiz ve düzenli çalıştığımı düşünüyorum.	,745
Kibar ve güler yüzlü olduğumu düşünüyorum.	,718
Yaptığım işten çok memnun olduğumu düşünüyorum.	,715
Amirlere karşı saygımın tam olduğunu düşünüyorum.	,701
Enerjik ve sevimli olduğumu düşünüyorum.	,693
İş yaptığım kişilere karşı ilgili ve yardımsever olduğumu düşünüyorum.	,674
Arkadaşlarımla uyum ve iş birliği içinde çalıştığımı düşünüyorum.	,650
Sabırlı olduğumu düşünüyorum.	,555
İşimle ilgili olarak kendi başıma karar verebildiğimi düşünüyorum.	,432
Varyansı Açıklama Yüzdesi: 53,845	Keiser-Meyer-Olkin: ,919
Açıklanan Toplam Varyans: 10,769	Barlett Sphericity: 3157,191

Tablo 3'te bulunan analiz sonuçlarına göre, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,919'dur. Bartlett test neticesinde yaklaşık ki-kare değeri ise 3157,191 olarak bulunmuştur. Bu değer faktör analizinin kullanılmasının uygun olduğunu belirtmektedir (Büyüköztürk, 2010, s.126). Analiz sonucunda bağlamsal performans ölçeği orijinal formda olduğu gibi tek boyut altında toplanmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan faktör analizleri neticesinde alt boyutlar bağlamında psikolojik güçlendirme ölçeğinin dört boyut etrafında toplanması sebebiyle araştırmamızın modeli yeniden oluşturulmuştur.

Şekil 2: Boyutlar Bağlamında Yeniden Oluşturulan Araştırma Modeli

Bu araştırmaya benzer olarak yapılan Demiray (2018) 'ın beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmasında psikolojik güçlendirme ve boyutlarının iş doyumunu üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu ortaya konmuştur. Erdem vd. (2016)'nin kamudaki eğitim sektöründe çalışanların, Çöl (2008)'ün akademisyenlerin üzerinde yaptıkları çalışmalarına göre, psikolojik güçlendirmenin ve psikolojik güçlendirmenin boyutlarının iş performansı üzerindeki etkileri araştırılmış ve pozitif ve anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamdaki literatür bağlamında ve yeniden oluşturulan araştırma modeli kapsamında, araştırmamızın diğer hipotezleri aşağıdaki şekilde verilmiştir.

H1a: Psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1b: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1c: Psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1d: Psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2a: Psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2b: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2c: Psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2d: Psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

b. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik bulguları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

	Örneklem Dağılımı				Örneklem Dağılımı		
	N		%		N		%
Cinsiyet Dağılımı	Kadın	93	44,3	Medeni Durumu Dağılımı	Evli	169	80,5
	Erkek	117	55,7		Bekar	41	19,5
Yaş Dağılımı	20-29	23	11,0	Eğitim Durumu Dağılımı	İlkokul	27	12,9
	30-39	103	49,0		Ortaokul	25	11,9
	40-49	70	33,3		Lise	94	44,8
	50 ve üzeri	14	6,7		Önlisans	21	10,0
					Lisans	36	17,1
			Lisans Üstü	7	3,3		

Yapılan analizler neticesinde psikolojik güçlendirme ölçeğine ilişkin ortalama değer 4,2373, standart sapmanın ise 0,69596; psikolojik güçlendirme ölçeğinin anlamlılık boyutuna ilişkin ortalama değer 4,4508, standart sapması ise 0,87676 olduğu; yetkinlik boyutuna ilişkin ortalama değer 4,4921, standart sapmanın ise 0,71825 olduğu; otonomi boyutuna ilişkin ortalama değer 4,2571, standart sapmanın ise 0,76090 olduğu; etki boyutuna ilişkin ise ortalama değer 3,7492, standart sapma ise 0,98988 olarak bulgulanmıştır. Aynı biçimde mutluluk ölçeğinin ortalaması 4,0905 bulunmuş, standart sapma değerinin

0,67844 olduğu bulunmuş ve bağlamsal performans ölçeğinin ortalamasının 4,4983 olduğu ve standart sapma değerinin 0,64032 olduğu tespit edilmiştir.

Sosyo-demografik değişkenler bağlamında, t-testi ve anova testleri uygulanmıştır. Cinsiyet durumlarına bağlı olarak psikolojik güçlendirme ve mutluluk ölçekleri için yapılan t-testi sonucuna göre, değişkenlerin ortalamalarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$). Bağlamsal performans ölçeğinin cinsiyet durumuna bağlı olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<.05$). Bu sonuca göre kadın çalışanların ortalaması (Ort.=4,67; S.S.=,35), erkek çalışanların ortalamasından (Ort.=4,54; S.S.=,42) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışanların medeni durumlarına bakıldığında, yapılan anova testleri neticesinde, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık, yetkinlik ve otonomi boyutlarında anlamlılık tespit edilememiştir ($p>.05$). Ancak, psikolojik güçlendirme ve psikolojik güçlendirme ölçeğinin etki boyutunda ve bağlamsal performans ölçeğinde yapılan testlerde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Psikolojik güçlendirme bağlamında evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=4,38; S.S.=,49), bekar çalışanlara göre (Ort.=4,17; S.S.=,57) yüksek olduğu; psikolojik güçlendirmenin etki boyutu bağlamında, evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=3,88; S.S.=,92), bekar çalışanlara göre (Ort.=3,40; S.S.=1,07) yüksek olduğu; mutluluk ölçeği bağlamında, evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=4,20; S.S.=,58), bekar çalışanlara göre (Ort.=3,95; S.S.=,68) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışanın yaşları bağlamında yapılan anova testlerinde, psikolojik güçlendirme ölçeği, psikolojik güçlendirme boyutları, mutluluk ve bağlamsal performans ölçeği için anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p<.05$).

Çalışanın eğitim durumları bağlamında yapılan anova testlerinde ise, psikolojik güçlendirme ölçeği ve boyutlarında ve bağlamsal performans ölçeğinde anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($p>.05$). Ancak, mutluluk ölçeği bağlamında lisans mezunlarının ortalamalarının (Ort.=3,89; S.S.=,63), lise mezunlarının ortalamalarına göre (Ort.=4,30; S.S.=,50) düşük olduğu tespit edilmiştir.

c. Korelasyon ve Regresyon Analizleri

Uygulamada kullanılan değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığının test edilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Buna ilişkin elde edilen veriler Tablo-5'te bulunmaktadır.

Tablo 5: Değişkenler Arasındaki İlişki, Değişkenlerin Ortalamaları ve Güvenirlik Değerleri Tablosu

	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5	6	7
1.Psikolojik Güçlendirme	4,23	,69	(,932)						
2.Anlamlılık	4,45	,87	,725**	(,958)					
3.Yetkinlik	4,49	,71	,781**	,618*	(,897)				
4.Otonomi	4,25	,76	,851*	,522**	,701**	(,925)			
5.Etki	3,74	,98	,828**	,404**	,408**	,552**	(,909)		
6.Çalışan Mutluluğu	4,09	,67	,622**	,531**	,498**	,542**	,463**	(,935)	
7.Bağlamsal Performans	4,49	,64	,651**	,544**	,665**	,567**	,419**	,660**	(,976)

**p<0.01, *p<0.05

Korelasyon katsayılarının aralığı yorumlanırken -1 ve -0,7 kuvvetli (-), -0,7 ve -0,3 orta (-), -0,3 ve 0,0 zayıf (-), 0,0 ve 0,3 zayıf (+), 0,3 ve 0,7 orta (+) ile 0,7 ve 1,0 aralığındaki katsayıların kuvvetli (+) olduğu varsayılmaktadır (Gürbüz ve Şahin,2018:262). Buna göre gerçekleştirilen analiz sonucunda; psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerinde pozitif ve orta düzeyde ($r=,622^{**}$); psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerinde pozitif ve orta düzeyde ($r=,651^{**}$) ve çalışan mutluluğunun bağlamsal performansı üzerinde ise de pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r=,660^{**}$) anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Boyutlar bağlamında ise, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde ($r=,531^{**}$); psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde ($r=,498^{**}$); psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde ($r=,542^{**}$); psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde ($r=,463^{**}$) pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun bağlamsal performans üzerinde ($r=,544^{**}$); psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun bağlamsal performans üzerinde ($r=,665^{**}$); psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun bağlamsal performans üzerinde ($r=,567^{**}$); psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun bağlamsal performans üzerinde ($r=,419^{**}$) pozitif ve orta düzeyde anlamlı ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Regresyon analizine başvurmak için bazı gerekli koşullar vardır: Bunlardan biri çoklu bağlantı sorunun olmaması gerekliliğidir. Aksi takdirde regresyon modelinin güvenilirliği olumsuz etkileneceği ifade edilmektedir

(Kalaycı, 2010, s. 263). Bu sorunla karşılaşmamak için Tolerance değerinin 0,2'den büyük ve VIF değerlerinin ise 10'dan küçük olması önem arz etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 271). İkincisi ise otokorelasyon sorunudur. Bu soruna işaret eden Durbin Watson değerinin 1,5 ve 2,5 aralığında olması gerekmektedir (Kalaycı, 2010, s. 264). Bu çalışmada da bu değerlerin kabul edilir düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Bu nedenle, regresyon analizi uygulanarak, elde edilen veriler Tablo-6'da yer almıştır.

Tablo 6: Psikolojik Güçlendirmenin Çalışan Mutluluğu ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken			
	Çalışan Mutluluğu			
Psikolojik Güçlendirme	β	S.H.	<i>p</i>	Regresyon Modelin Özeti
		,738	,066	,622
	Bağımlı Değişken			
	Bağlamsal Performans			
Psikolojik Güçlendirme	β	S.H.	<i>p</i>	Regresyon Modelin Özeti
	,509	,042	,651	R ² =,424; Adj. R ² =,421; F =144,841; p=.000 DW=1,798
	Bağımlı Değişken			
	Bağlamsal Performans			
Çalışan Mutluluğu	β	S.H.	<i>p</i>	Regresyon Modelin Özeti
	,435	,035	,660	R ² =,435; Adj. R ² =,432; F =151,840; p=.000 DW= 1,790

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla gerçekleştirilen analizlerde psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerinde etkisi %38 (R²=0,387; p<0,001); psikolojik güçlendirmenin çalışanın bağlamsal performansı üzerinde etkisi %42 (R²=0,424; p<0,001); çalışanın mutluluğu çalışanın bağlamsal performansı üstündeki etkisi %43 (R²=0,435; p<0,001) düzeyinde olup, 0,000 anlamlılıkla açıklanmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın ilk üç hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Psikolojik Güçlendirmenin Boyutları Bağlamında Çalışan Mutluluğu ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

		Bağımlı Değişken Çalışan Mutluluğu		
Psikolojik Güçlendirme Anlamlılık	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,682	,078	,531
		Bağımlı Değişken Çalışan Mutluluğu		
Psikolojik Güçlendirme Yetkinlik	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,642	,080	,498
		Bağımlı Değişken Çalışan Mutluluğu		
Psikolojik Güçlendirme Otonomi	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,518	,057	,542
		Bağımlı Değişken Çalışan Mutluluğu		
Psikolojik Güçlendirme Etki	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,291	,040	,463
		Bağımlı Değişken Bağlamsal Performans		
Psikolojik Güçlendirme Anlamlılık	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,461	,051	,544
		Bağımlı Değişken Bağlamsal Performans		
Psikolojik Güçlendirme Yetkinlik	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,566	,045	,665
		Bağımlı Değişken Bağlamsal Performans		
Psikolojik Güçlendirme Otonomi	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,357	,037	,567
		Bağımlı Değişken Bağlamsal Performans		
Psikolojik Güçlendirme Etki	β	S.H.	p	Regresyon Modelin Özeti
		,174	,027	,419

Tablo-7'den anlaşılacağı üzere, araştırma kapsamında psikolojik güçlendirmenin boyutları bağlamında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde etkisi %28 ($R^2=0,282$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde etkisi %24 ($R^2=0,248$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde etkisi %29 ($R^2=0,293$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun çalışan mutluluğu üzerinde etkisi %21 ($R^2=0,214$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin anlamlılık boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde etkisi %29 ($R^2=0,296$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde etkisi %44 ($R^2=0,442$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin otonomi boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde etkisi %32 ($R^2=0,322$; $p<0,001$); psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun çalışanın bağlamsal performansı üzerinde etkisi %17 ($R^2=0,175$; $p<0,001$) düzeyinde ve 0,000 anlamlılık ile açıklanmıştır. Bunların sonucu olarak araştırmanın boyut bağlamında olan diğer hipotezleri (H1a,H1b,H1c,H1d,H2a,H2b,H2c,H2d) de kabul edilmiştir.

d. Process Modülü ile Bootstrapp Regresyon Analizi Bulguları

Psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerindeki etkisinde çalışan mutluluğunun aracılık rolü olup olmadığını test etmek amacıyla Process modülü ile Bootstrapp regresyon analizi yapılmış ve bulguları Tablo-8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Psikolojik Güçlendirmenin Bağlamsal Performans İle İlişkisinde Çalışan Mutluluğunun Aracılık Rolüne İlişkin Bulgular Tablosu

Bağımsız Değişken	Çalışan Mutluluğu (M)			Bağlamsal Performans (Y)		
	β	SE	p	β	SE	p
Psikolojik Güçlendirme (X)	,7376	,0661	,0000	,5085	,0423	,0000
Çalışan Mutluluğu (M)	-	-	-	,2739	,0412	,0000
	R ² =,3872 F=124,4889, P=,0000			R ² =,5296 F=110,3205, P=,0000		
X'in,Y üzerine M'nin aracı rolü	βindirect effect = ,2021 BootSE=,0357		βdirect effect= ,3065 LLCI95=,1332 ULCI95=,2739			

X: Psikolojik Güçlendirme, Y: Bağlamsal Performans, M: Çalışan Mutluluğu

Tablo-8’de verilen bulgulara göre, psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerindeki etkisinde çalışan mutluluğunun aracılık rolüne sahip olduğu ve aracılık etkisinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < ,05$) ($\beta = ,2021$, %95, LLCI95=,1332, ULCI95=,2739). Psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performansı çalışan mutluluğu üzerinden etkilediği görülmektedir. Ancak, burada gerçekleşen kısmi aracılık etkisidir. Çünkü, çalışan mutluluğunun modele dahil edilmesiyle birlikte psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performansa olan etkisini yitirmediği tespit edilmiştir ($\beta = ,5085$; $\beta_{\text{direct effect}} = ,3065$) Dolaylı etkinin, bootstrapp güven aralığının %95 güven düzeyinde alt ve üst sınırının sıfırın üzerinde olması (sıfırı kapsamıyor olması) sebebiyle anlamlı olduğu görülmektedir. Psikolojik güçlendirme çalışan mutluluğundaki değişimin %38’ini ($R^2 = ,3872$) açıklamaktayken, psikolojik güçlendirme ile çalışan mutluluğu birlikte, bağlamsal performanstaki değişimin %52’sini ($R^2 = 5296$) açıkladığı görülmektedir. Bu sonuçla birlikte, H4 hipotezinin desteklendiği ifade edilebilir.

SONUÇ

Günümüzde iş ortamında çalışanların kendini güçlendirilmiş hissetmesi ve mutlu bir iş ortamında çalışması önemli bir hale gelmiştir. Bununla birlikte, psikolojik yönden güçlendirilmiş bir şekilde ve mutlu olduğu bir ortamda çalışanların da performansları üzerinde önemli bir artış olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma, psikolojik güçlendirme, çalışanların mutluluğu ve bağlamsal performansları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının ortaya çıkarılması ve psikolojik güçlendirmenin alt boyutları ile birlikte, çalışan mutluluğu ve bağlamsal performans üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla yapılmıştır. Çalışma, Burdur Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü’nde çalışanlar üzerinde uygulanmıştır.

Psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu ve bağlamsal performans üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik yapılan analizler neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır: Psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerinde pozitif ve orta düzeyde; psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerinde pozitif ve orta düzeyde ve çalışan mutluluğunun bağlamsal performans üzerinde de pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada, psikolojik güçlendirmenin boyutları kapsamında yapılan analiz sonuna göre ise, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık, yetkinlik, otonomi ve etki boyutlarının çalışan mutluluğu ve bağlamsal performans üzerinde pozitif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın diğer bulgusu olan dördüncü hipotez ile test edilen psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerindeki ilişki de çalışan mutluluğunun aracılık etkisidir. Psikolojik güçlendirmenin bağlamsal

performansı mutluluk üzerinden etkilemesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Çalışanların bağlamsal performanslarında meydana gelen değişimin, psikolojik güçlendirmeden kaynaklanabileceği gibi psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerinden kaynaklanabileceğini de söylemek mümkündür.

Yapılan araştırma neticesine göre, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık (%28), yetkinlik (%24), otonomi (%29), etki (%21) boyutunun çalışan mutluluğu üzerindeki etkileri, psikolojik güçlendirmenin anlamlılık (%29), yetkinlik (%44), otonomi (%32), etki (17) boyutunun bağlamsal performans üzerindeki etkilerine yakın olmasına rağmen, psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun çalışan mutluluğunun üzerindeki etkisinin bağlamsal performans üzerindeki etkisinden düşük olduğu gözlenmektedir. Buna göre, çalışanların işi ile ilgili bilgi ve becerilere sahip olduğuna inanma düşünceleri onların mutluluğundan çok bağlamsal performanslarını etkilediği düşünülmektedir. Psikolojik güçlendirmenin etki boyutunun da çalışan mutluluğunun üzerindeki etkisinin, bağlamsal performans üzerindeki etkisinden çok az bir farkla yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu da, çalışanın örgütteki başarılarında kendisinin de etkisinin olduğuna dair inancı, çalışanın bağlamsal performansından çok, çalışanın mutluluğunu etkileyebileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca, psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun bağlamsal performans üzerindeki etkisinin diğer boyutların etkilerine göre yüksek olmasının sebebi, çalışanların onlara uzmanlık verilmesinden, işi ile ilgili yetki verilmesinden daha çok etkilendikleri ve bu bağlamda bağlamsal performanslarını arttırdıkları düşünülmektedir.

Araştırmada, demografik bulgular incelendiğinde, psikolojik güçlendirme bağlamında, evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=4,38; S.S.=,49), bekar çalışanlara göre (Ort.=4,17; S.S.=,57) yüksek olması sebebiyle, evli çalışanların psikolojik güçlendirme algılarının bekar çalışanlara göre daha yüksek olduğu, evlilerin kendisini daha çok güçlendirilmiş hissettiği sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik güçlendirmenin etki boyutu bağlamında, evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=3,88; S.S.=,92), bekar çalışanlara göre (Ort.=3,40; S.S.=1,07) yüksek olması sebebi ile, evli çalışanların bekar çalışanlara göre daha fazla etkilendiği tespit edilmiş ve iş yerindeki başarılarında kendisinin de etkisinin olduğu düşüncesi evli çalışanlarda bekar çalışanlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışan mutluluğu bağlamında, evli çalışanların ortalamalarının (Ort.=4,20; S.S.=,58), bekar çalışanlara göre (Ort.=3,95; S.S.=,68) yüksek olması sebebi ile, iş yerindeki mutluluktan evli çalışanların bekar çalışanlara göre daha fazla etkilendikleri ve daha mutlu oldukları tespit edilmiştir. Çalışan mutluluğu bağlamında lisans mezunlarının ortalamalarının (Ort.=3,89; S.S.=,63), lise mezunlarının ortalamalarına göre (Ort.=4,30; S.S.=,50) düşük olmasından dolayı, iş yerindeki mutluluktan, lise mezunlarının lisans mezunlarından daha çok etkilendiği ve daha mutlu oldukları gözlenmektedir. Bağlamsal performans bağlamında, kadın çalışanların ortalaması (Ort.=4,67; S.S.=,35), erkek

çalışanların ortalamasından (Ort.=4,54; S.S.=,42) daha yüksek olduğu tespit edildiğinden dolayı, kadın çalışanların erkek çalışanlara göre bağlamsal performanslarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, iş yerinde, erkeklerden daha çok kadınların, iş arkadaşlarına yardım etme, onlarla iş birliği içinde olma ve işin gerçekleşmesi için gerekenden fazla gayret gösterme gibi davranışlara sahip oldukları düşünülmektedir.

Bu çalışmanın psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucunu, Kandemir ve Özdaşlı'nın (2019) çalışmalarının sonucu desteklemiştir. Psikolojik güçlendirmenin bağlamsal performans üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucunu, Özer ve Özdoğan'ın (2019) Yücel ve Demirel'in (2012) çalışmalarının sonucu desteklemiştir. Erdem vd.'e (2016) göre, psikolojik güçlendirmenin tüm alt boyutlarının iş performansı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Benzer bir sonuçla, Bağcı (2014)'nin çalışmasında çalışanların iş doyumunun onların bağlamsal performansları üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya benzer şekilde, mutluluğun aracılık etkisine ilişkin yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Erselcan ve Süral Özel (2018)'in çalışmasında iş ortamında mutluluğun, iş doyumunu ve çalışan performansı arasında tam aracılık etkisi bulunmaktadır. Aynı şekilde bu çalışmaya benzer olarak, Cindiloğlu Demirer'in (2019) çalışmasında çalışan mutluluğunun iş performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kaya ve Orçan'ın (2019) çalışmasında da empati ile yaşam doyumunu ve affetme arasında mutluluğun aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın demografik değişkenleri bağlamında psikolojik güçlendirmenin cinsiyet değişkeni açısından herhangi bir farklılığa rastlanmadığı sonucu, Saruhan'ın (2016) ve Yarmacı'nın (2012) çalışmalarına göre desteklenmiştir. Ancak, yaş değişkeni açısından bu çalışmada herhangi bir farklılığa ulaşılmaması sonucunu Yarmacı'nın (2012) çalışması desteklememiştir.

Bu çalışmaya benzer bir şekilde, Akduman'ın (2015) çalışmasına göre medeni durumlarına bakıldığında evli olanların bekar çalışanlara göre, iş yerindeki mutluluktan daha çok etkilendikleri ve daha mutlu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayyıldız'ın (2018) ve Yarmacı'nın (2012) çalışmalarına göre ise çalışan mutluluğunun medeni durumlarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir ve bu çalışmaya desteklenmiştir.

Sonuç olarak, psikolojik güçlendirmenin çalışan mutluluğu ve çalışmanın bağlamsal performansı üzerinde pozitif ve orta düzeyde etkisi bulunmaktadır. Örgütlerde çalışanın güçlendirilmesi ve mutlu bir iş ortamının sağlanması çalışanın performansı üzerinde büyük bir etkisinin olacağı görülmektedir. Kendisini güçlendirilmiş hissederek çalışanın, işinde daha mutlu bir şekilde

çalışacağı ve bu mutlulukla iş arkadaşları ile iyi ilişkiler kuracağı ve örgüte yararlı olan diğer işleri de severek yapacağı ve dolayısıyla bağlamsal performansının da arttığının görüleceği düşünülmektedir.

Çalışma sadece Burdur Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü çalışanlarını kapsamaktadır. Kamu kurumu olması nedeniyle bir kısıtlılık söz konusu olabilir. Araştırma evreni daha geniş tutularak başka kurum ve kuruluşlarda veya özel şirketlerde de uygulanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaray, A. (2019). Pozitif Psikolojik Sermaye, Duygusal Emek ve Görev-Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bankacılık ve Sigortacılık Sektöründe Bir Çalışma .*Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 73-99.
- Afzali, A., Motahari, A. A. ve Loghman, H. S. (2014). Investigating The Influence Of Perceived Organizational Support, Psychological Empowerment And Organizational Learning On Job Performance: An Empirical Investigation. *Tehnički Vjesnik*, 21(3), 623-629.
- Akca, M. ve Yurtçu, B. G. (2017). Çalışma Ortamı Özelliklerinin Hekimlerin Görev ve Bağlamsal Performansına Etkisi. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(15), 197-207.
- Akın, A. ve Saruhan, S. (2016). Küçük Ölçekli İşletmelerde Psikolojik Güçlendirme İle Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 25-42.
- Akpınar, H. İ. (2017). *İş Tatmininin Bağlamsal Performansa Etkisi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerinde Bir Uygulama*. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Arı, G. S. (2014). Örgütlerde Fiziksel Semboller ve Psikolojik Güçlendirme İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 1-25.
- Arı, G. S. ve Ergeneli, A. (2003). Psikolojik Güçlendirme Algısı ve Bazı Demografik Değişkenlerin Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 129-149.
- Aslan, M. ve Yıldırım, A. (2017). Hastanede Çalışan Hemşirelerde Bağlamsal Performans Ölçeği'nin Geçerlilik ve Güvenirliği. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi (HEAD)*, 14(2), 104-111.

- Ayyıldız, F. N. (2018). *Çalışan Sesinin, Örgüte Bağlılığına ve Çalışan Mutluluğuna Etkisi*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bağcı, Z. (2014). Çalışanların İş Doyumunun Görev ve Bağlamsal Performansları Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 58-72.
- Büyükköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2013). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, A. ve Hazır, K. (2012). Psikolojik Güçlendirmenin İş Tatminine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü. *Cağ University Journal of Social Sciences*, 9(2), 48-76.
- Çam, E. (2019). *Kişi-Örgüt Uyumunun Görev ve Bağlamsal Performans İle İlişkisi: İş Tutumlarının Aracılık Rolü*, Gebze Teknik Bilimler Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.
- Çavuş, M. F. (2008). Personel Güçlendirme: İmalat Sanayii İşletmelerinde Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 3(10), 1287-1300.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46
- Çuhadar, M. T. (2005). Türk Kamu Yönetiminde Personel Güçlendirme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (25), 1-23.
- Demirer, M. C. (2019). Kişi Örgüt Uyumunun İş Performansı Üzerine Etkisi: Mutluluğun Aracılık Rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 283-302.
- Doğan, B., (2019). *Psikolojik Güçlendirme ve Psikolojik Güçlendirmeyi Etkileyen Faktörler: Türkiye'deki Bir Kamu Kurumunda Araştırma*. Gebze Teknik Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gebze.
- Erdem, H., Gökmen, Y. ve Türen, U. (2016). Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının İş Performansı Üzerine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Görgül Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2), 161-176.
- Erselcan, R. C. ve Özer, P. S. (2018). İş Doyumunun Performansa Etkisinde Mutluluğun Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 148-165.

- Eryılmaz, İ. ve Gülova, A. A. (2019). Örgüt Kültürü ve Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Temel Motivasyon Kaynaklarının Biçimleyici Rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 495-514.
- Güllü, S. (2018). Spor İşletmelerinde Çalışan Mutluluğu. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(3), 547-559.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz*, (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hemedoğlu, E., Koçak, M., Özkan, A., ve Berberoğlul, B. M. (2012). Psikolojik Güçlendirmenin Finansal Olmayan Performans Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 87-105.
- Kahraman, M., (2018), *Ulusal Kültür Boyutlarının ve Kişisel Değerlerin Çalışan Mutluluğuna Etkisi: Türk ve Slovak Akademisyenler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Burdur.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanbur, E. (2018). Havacılık Sektöründe Psikolojik Güçlendirme, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (1), 147-162.
- Kandemir, H. ve Özdaşlı, K. (2019). Olumlu İnförmel İletişimin Personel Güçlendirme Aracılığı İle İş Yeri Mutluluğuna Etkisi: Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 242-258.
- Karakaş, A. ve Serçek, S. (2014). Psikolojik Güçlendirme Algısının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11 (2), .90-107.
- Kaya, Ö. S. ve Orçan, F. (2019). Mutluluğun empati, affetme ve yaşam doyumu arasındaki aracı rolü: Bir yol analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 540-554.
- Kesen, M. (2015). Psikolojik Güçlendirme Çalışanların Sosyal Kaytarma Davranışlarını Azaltır mı?. *Journal of Yasar University*, 10(38), 6478-6554.
- Keser, A. (2018). İşte Mutluluk Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 43-57.
- Li, H., Shi, Y., Li, Y., Xing, Z., Wang, S., Ying, J., Meiling Zhang & Sun, J. (2018). Relationship Between Nurse Psychological Empowerment And

- Job Satisfaction: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 74(6), 1264-1277.
- Odabaş, İ. (2014). *Yapısal Güçlendirme İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkide Psikolojik Güçlendirmenin Ara Değişken Rolü: Öğretmenler Üzerinde Bir Çalışma*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öcel, H. (2013). Örgüt Kimliğinin Gücü, Algılanan Örgütsel Prestij ve Kişi-Örgüt Uyumu İle Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkiler: Örgütsel Bağlılığın Aracı Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(71), 37-53.
- Özer, E., ve Özdoğan, O. N. (2019). Personel Güçlendirmenin İşgörenlerin İş Performansına Etkisi: Afyonkarahisar Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1205-1224.
- Özocak, A. ve Yılmaz, E. (2020). Öğretmenlerin Psikolojik Güçlendirilmelerinin Örgütsel Mutluluklarına Etkisi. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 80-94.
- Pekdemir, İ., Özçelik, O., Karabulut, E., ve Arslantaş, C. C. (2006). Personel Güçlendirme, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. *Verimlilik Dergisi*, (4),1-22.
- Sigler, T. H. & Pearson, C. M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture And Perceptions Of Empowerment. *Journal of Quality Management*, (5), 27-52.
- Şahin, E. T. (2018). *Presenteizm (İşte Varolamama) ile İş Performansı (Görev Performansı ve Bağlamsal Performans) Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Tekiner, M. A. (2014). Psikolojik Güçlendirme ve Duygusal Bağlılık: Emniyet Teşkilatı Örnekleme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 172-203.
- Tolay, E., Sürgevil, O. ve Topoyan, M. (2012). Akademik Çalışma Ortamında Yapısal ve Psikolojik Güçlendirmenin Duygusal Bağlılık ve İş Doyumu Üzerindeki Etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 449-465.
- Toplu, D. ve Akça, M. (2013). Öğrenen Organizasyonun Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 221-235.
- Ünlü, O. ve Yürür, S. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Baglamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü

- Çalışanları ile Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 183-207.
- Wu, C.-H., Chen, I.-S. & Chen, J.-C. (2017). A Study Into The Impact Of Employee Wellness And Job Satisfaction On Job Performance. *International Journal Of Organizational Innovation*, 10(2), 252- 269.
- Yarmacı, N. (2012). *Psikolojik Güçlendirmenin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Yıldız, B. (2018). Algılanan Örgütsel Desteğin Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisinde Bireysel Şükranın Aracı Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 69-86.
- Yılmaz (Solmaz), S. N. (2017). *Sağlık Çalışanlarında Toplam Kalite Yönetimi ve İş Performansı Algısı: Bir Kamu Hastanesi Örneği*. Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılmaz Tekirgöl, D. (2011). *Çalışanlarda Mesleki Benlik Saygısının İş Tatmini ve Yaşam Mutluluğu ile İlişkisi*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yücel, İ. ve Demirel, Y. (2012) Psikolojik Güçlendirmenin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 19-48
- Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2016). Bireysel Mutluluk ve İşkoliklik İlişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 95-112.

TÜRKİYE’DE KUR REJİMLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: KALMAN FİLTRESİ İLE BİR UYGULAMA

Ümit KOÇ*

ÖZ

Küreselleşmenin reel ve finansal sektörler üzerindeki etkisine paralel olarak hem ürün tedarik zincirleri hem de finansal piyasalar dünya ölçeğinde büyük bir hızla entegre olmaktadır. Bu entegrasyon ile birlikte uluslararası ticaret ve portföy yatırımları bağlamında döviz kuru tüm ülkeler için daha da önemli hale gelmektedir. 1970’li yılların sonundan itibaren sabit kur rejimleri terkedilmeye başlanmış ve esnek kur rejimlerine geçiş sağlanmıştır. Bu çalışmadaki amacımız, 1960 - 2019 zaman aralığında kur rejimleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak ve bir model üzerinden Türkiye örneğini incelemektir. Kullanılan modelde Kalman filtresi uygulanmakta ve zaman içinde değişen katsayıların izlediği patika gözlemlenmektedir. Çalışmada katsayıların zaman içinde aldıkları değerler, sabit ve yönetilen kur rejimlerinin ekonomik büyüme üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı, esnek kur rejimlerinin ise ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonuçlarına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur Rejimleri, Ekonomik Büyüme, Kalman Filtresi

---

* Dr., Uzman, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, umitev@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1853-5156>.

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

THE RELATIONSHIP OF EXCHANGE RATE REGIMES AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: AN APPLICATION WITH KALMAN FILTER

ABSTRACT

In parallel with the impact of globalization on the real and financial sectors, both product supply chains and financial markets are rapidly integrated across the world. With this integration, the exchange rate becomes even more important for all countries in the context of international trade and portfolio investments. Since the end of the 1970s, most of the countries have left the fixed exchange rate regimes and began to use flexible exchange rate regimes. In this study, our aim is to investigate the relationship between exchange rate regimes and economic growth for the 1960 - 2019 period, through a model for Turkey. In the model Kalman filter is applied and the path of the time varying coefficients are observed. In the study, the time varying values of the coefficients point to the results that fixed and managed exchange rate regimes do not have a significant effect on economic growth, while flexible exchange rate regimes affect economic growth negatively.

Keywords: Exchange Rate Regimes, Economic Growth, Kalman Filter

GİRİŞ

Döviz kuru, ulusal paraların birbirlerine göre değerini ölçmesi nedeniyle, uluslararası ekonomik ilişkilerin merkezinde yer alır. Özellikle 1980 yılından sonra dünyada hem mal piyasalarının hem de para piyasalarının neredeyse bütünleştiği bir süreçte, döviz kurunun belirlenme süreci de ekonomi politikasının önemli seçimlerinden biri haline gelmiştir. Döviz kurları, ekonomi hedeflerine ulaşmadaki etkinlikleri ve dahası ulusal devletlerin bir ekonomik güç oluşturmalarına katkıda bulunmaları anlamında ciddi bir ekonomi politikası aracıdır. Geleneksel noktada uluslararası parasal ilişkilerin, devletler arasında köklü bir iş birliği gerektirdiği de açıktır.

Günümüzde gittikçe bütünleşen bir dünya ekonomisi içinde, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, dönemler arası kayıp fonksiyonunu[†] minimize edip refahı maksimize etmeye çalışan bir politika otoritesi için, döviz kurunun da bir hedef değişken olması gerektiği pek çok iktisatçı tarafından vurgulanmaktadır. Dönemler arası kayıp fonksiyonunun değişkenleri olan enflasyon ve çıktı hedefi ile döviz kuru (hem ihracat ve ithalat üzerinden çıktı ile, hem de kur geçişkenliği üzerinden enflasyon ile) ilişkilidir. Bu çerçevede yürütülen bazı çalışmalarda,

---

[†] Erdoğan (1997) çalışmasında ifade edildiği üzere merkez bankaları enflasyon ve çıktının hedef değerlerinden sapması ile ifade edilen bir kayıp fonksiyonunu amaç fonksiyonu olarak belirlemektedir.

döviz kuru rejiminin çeşitli makro ekonomik değişkenleri nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmıştır.

Bu çalışmada kur rejimleri ile büyüme arasındaki ilişki araştırılmakta ve bu ilişki 1960-2019 dönemi verileriyle Türkiye örneğinde incelenmektedir. Klasik zaman serisi analizlerinde değişkenler için bulunan katsayıların tüm dönemler boyunca sabit olduğu varsayılmakta ve politika önerileri ve bulguların değerlendirmeleri bu varsayıma göre yapılmaktadır. Bu çalışmada ise genişletilmiş Kalman Filtresi uygulanarak katsayıların zaman içinde değişimleri analiz edilmektedir. Çalışmanın katkısı ve önemi de bu yöntem aracılığıyla katsayıların zaman içindeki değişiminin modele yansıtılmasıdır.

Makalenin bir sonraki bölümünde kur rejimleri ve büyüme ilişkisinin teorik altyapısı hakkında kısa bir özet sunulmakta, takip eden bölümde ise Türkiye verileri ile yapılan ampirik çalışma ve tahmin sonuçları irdelenmektedir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

I. TEORİK ALTYAPI

Ulusal ekonomi politikalarının önemli bir bileşeni olan döviz kuru politikaları, bir yandan kısa vadeli makroekonomik istikrar diğer yandan sanayileşme gibi uzun dönemli sanayileşme amaçları açısından önemli role sahiptir. Bununla birlikte kısa ve uzun dönemli amaçların eş anlı olarak sağlanması çoğu zaman mümkün olmadığı için, ekonomi politikası hedefleri arasında tercihte bulunmak gerekmektedir. Bu çerçevede, örneğin büyüme amacına öncelik verilerek fiyat/rekabet avantajı sağlayabilmek için döviz kurunu (nominal ve reel) hedefleyen politikalar uygulanmaktadır. Buna karşılık fiyat istikrarına öncelik verilen ikinci tercihte de büyümeme pahasına, örtülü de olsa yine kurla ilişkili politikalar yer almaktadır. Bir başka ifadeyle, hangi politika amacı göz önüne alınırsa alınsın, döviz kuru politikaları hem teorik hem de pratik anlamda sürekli olarak gündemdedir (Bailliu ve Murray, 2002; Poirson, 2001).

Döviz kuru politikaları bağlamında önemli olan bir diğer husus, hangi kur rejiminin seçilmesinin daha uygun olduğudur. Zira ekonomide yaşanan krizler doğrudan kur rejimine bağlanabilmekte, kur rejiminin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi nedeniyle yaşanan krizlerin küresel ölçekte yayılmasına neden olduğu ileri sürülebilmektedir (Edwards (1996), Frankel (1999), Bordo (2003), Bailliu, Lafrance, ve Perrault (2003), De Vita ve Kyaw (2011), Ha ve Hoang (2020) çalışmalarında özellikle gelişmekte olan ekonomilerde seçilen kur rejimlerine dayandırılan krizler ve bu krizlerin makro ekonomik açıdan değerlendirilmeleri yer almaktadır). Nitekim 1990’lı yıllarda pek çok yükselen piyasa ekonomisinde yaşanan krizler sonucu sabit kur rejimleri, sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu ve krizlerin maliyetinin çok yüksek olması gerekçeleriyle terk edilmiştir. Ayrıca kurdaki sapmaların maliyeti, para krizinin bankacılık kriziyle de ilgili olması halinde çok daha yüksek olabilmektedir. Örneğin 1980-

1995 döneminde yaşanan krizlerin maliyeti 250 milyar ABD dolarının üzerindedir ve bunların 12 tanesinde maliyetler, ülkelerin GSYH'lerinin %10'u kadardır. Bu oran, Asya Krizinden etkilenen ülkelerde ise %10'un üzerindedir ve kriz yaşanan ülkelerde, kriz öncesi büyüme oranlarına ulaşılması yaklaşık 2-3 yıl sürmüştür (Goldstein, Kaminskyve Reinhart, 2000). Kura dayalı krizlerin bu ağır maliyetleri nedeniyle, bağımsız bir para politikası uygulanmasına olanak tanıyan, kurların esnek olması nedeniyle şokları bertaraf etme yeteneği bulunan daha esnek/dalgalı kur rejimlerine geçiş süreci yaşanmıştır (Bailliu vd., 2003).

Kur rejimi seçimlerine ve etkilerine ilişkin yapılan teorik ve ampirik analizlerin çoğu, Mundell (1961) tarafından yapılan çalışmayı baz almaktadır. Buna göre, para arz veya talebinden kaynaklanan nominal şoklarla karşılaşılacak bir ekonomide sabit kur rejimi daha uygun bir rejimdir. Zira, eğer bir parasal şok enflasyona neden olursa, bu, esnek kur rejiminde yerli paranın değer kaybı anlamına gelir ve bu şok reel hale gelir. Bu analizde sabit kur sistemi, para arz ve talebindeki değişimleri daha düşük çıktı oynaklığı ile uyumlu hale getirebilmektedir. Diğer taraftan, şoklar verimlilik, ticaret hadleri gibi reel değişkenlerle ilgiliyse, esnek kur rejimi daha uygun olmaktadır. Çünkü böyle bir durumda, ticareti yapılabilen ve yapılamayan malların göreceli fiyatları değişmekte, nominal döviz kurundaki kayma bu göreceli fiyatların dengeye gelmesini hızlandırmaktadır. Mundell (1960), sabit ve esnek kur sistemlerinde uzun dönem denge aynı iken, kurların dengeye ulaşırken izledikleri zaman patikasının farklı olduğunu göstermiştir.

Kur rejimlerinin büyüme üzerindeki etkileri ise doğrudan veya dolaylı olabilmektedir. Bu bağlamda kur rejimleri orta vadede şokların intibak süreci aracılığıyla doğrudan, büyümeyi etkileyen değişkenler üzerinden dolaylı olarak etkilemektedir. Buna karşılık kur rejimleri ekonomik büyümeyi yatırım, dış ticaret, finansal sektör gelişimi, sermaye akımları ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenler üzerinden hem dolaylı hem de doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir (Bailliu ve Murray, 2002).

Kur rejimi tercihinin en temel etkisi, makroekonomik değişkenlerin geçiş dinamiklerinde farklılıklar yaratmasıdır. Örneğin emek ve mal piyasalarında fiyat katılığının olması durumunda, esnek kur rejimi altında daha yumuşak bir geçiş beklenebilir. Ayrıca, döviz kurlarında kalıcı sapmalara yol açmadığı için esnek kur rejimlerinin daha az kriz yaratma potansiyeli vardır. Bununla birlikte, esnek kur sistemindeki kur oynaklığı yanlış tercih ve kararlara yol açabileceği için, kurda yaşanan şoklar kaynak dağılımını etkileyebilecektir. Ayrıca daha zayıf ülkelerin büyük kur dalgalanmalarını uyumlulaştırmakta zorluk çektiği de gözlemlenmektedir (Bailliu ve Murray, 2002; Bailliu vd., 2003). Fiyat katılıklarının olduğu sabit kur rejimlerinde de yaşanan bir reel şok durumunda, kur ayarlaması yapılamadığı için kaynakların etkin dağılımı yapılamayacaktır. Bu durum kendisini en çok işgücü piyasasında

göstermektedir. Bunun sonucu ise çıktı oynaklığının artışıdır (Caramazza ve Aziz, 1998; Ghosh, Gulde, Ostry ve Wolf, 1996).

Kur rejimlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi yatırımlar ve verimlilik artışıyla da açıklanabilmektedir. Buna göre, sabit döviz kuru sistemleri daha çok yatırım, esnek kur ise daha çok verimlilik artışı unsurunu içermektedir. Aizenman (1994) ile Ghosh vd. (1996) tarafından yapılan çalışmalara göre, sabit kur rejiminde yatırımlar daha yüksektir. Bunun nedeni sabit kur rejiminde döviz kuruna ilişkin belirsizliğin bulunmaması, reel faiz oranları ile kur oynaklığının daha düşük olmasıdır. Bununla birlikte sabit kur sisteminin yatırımlar aracılığıyla büyümeyi olumsuz etkileyebilmesi de söz konusudur. Zira örneğin sabit kur sisteminde kurun yanlış belirlenmesi; bu sistemde önemli bir intibak mekanizmasının ortadan kaldırılmış olması nedeniyle piyasanın şokları bertaraf edebilme yeteneğinin ortadan kalkmasına yol açabilecektir. Sabit kur rejiminin korumacı baskıyı artırması veri sermaye stokunun etkinliği azaltacak ve yatırımların sektörler arasında doğru bir şekilde tahsisini gerçekleştirebilecektir (Aizenman, 1994; Bailliu vd., 2003).

Levy-Yeyati ve Sturzenegger (2002) sabit kur rejiminin görece fiyat oynaklığını azaltmak suretiyle yatırımı ve dış ticareti artırdığını ve böylece büyümenin olumlu etkilendiğini ifade etmektedir. Ancak sabit kurun yatırım üzerindeki etkisi, bu rejimin kriz yaratma potansiyeli dışarıda tutularak savunulmaktadır. Bailliu ve Murray (2002) çalışmasında, sabit kurun sürdürülebilirliği ve ekonomik krizler dikkate alındığında, yatırımların da bütünsel bir bakış altında olumsuz etkileneceği ileri sürülmektedir.

Ekonomik büyümeyi kur rejimleri aracılığıyla etkileyen bir diğer faktör ise uluslararası ticaret olmakla birlikte ekonomi yazınında hangi rejimin uluslararası ticareti daha fazla artırdığı konusunda net bir ifade bulunmamaktadır. Örneğin, kur oynaklığının ve belirsizliğin düşük olduğu sabit kur sisteminde ticaret maliyetinin azalması ve miktarının artması sonucunda ticaretin daha fazla olacağı iddiası sıklıkla ifade edilmektedir (Frankel ve Rose, 2002). Cote (1994) tarafından yapılan çalışmada, kur oynaklığı riskinin ekonomi genelinde risk primini artıracığı ve planlamayla ilgili sıkıntılar oluşacağı ancak bunun etkisinin çok da net olmadığı ileri sürülmektedir. Nilsson ve Nilsson (2000) çalışmasında ise esnek kur rejimlerinin ihracatı arttırabildiği, çünkü bu kur rejiminde kalıcı sapmalara yol açan koşulların daha az oluştuğu vurgulanmaktadır.

Uluslararası ticaret ile yakından ilgili olarak uluslararası ticarete açıklık oranı da ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden birisidir (Bailliu ve Murray, 2002; Ghosh vd., 1996; Ghosh, Gulde, Ostry ve Wolf, 1997). İçsel büyüme literatüründe büyüme ile açıklık oranı arasında pozitif bir bağ kurulmaktadır. Dışa açıklık oranı yüksek ülkeler, teknolojik gelişmeleri daha çabuk içselleştirme yeteneği ve daha büyük bir pazar avantajı ile daha hızlı büyüme eğilimi göstermektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1995; Edwards, 1993).

Ülkelerin çekebildiği hem doğrudan hem de portföy yatırımlarını içeren uluslararası sermaye akımları da büyümeyi olumlu etkileyebilmektedir (Bailliu, 2000; Aizenman, 1991). Uluslararası sermaye akımları büyümeyi yerel yatırım oranını arttırmak suretiyle etkileyebilmektedir. Bu durumda kur rejimleri, sermaye akımlarının miktarını ve kompozisyonunu etkilediği ölçüde büyüme üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte spekülâtif sermaye akımları özellikle sabit kur rejimini uygulayan ve güçlü bir finansal sistemin olmadığı ülkelerde ciddi krizlere yol açabilmektedir. Bu nedenle sermaye akımının kısa vadeli olmasından ziyade uzun vadeli olması önemli bir parametredir (Bailliu vd., 2003).

Bordo ve Flandreau (2001), kur rejimlerinin finansal piyasaların gelişim düzeyini etkilemek yoluyla büyümeye katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir. Daha sıkı finansal piyasaların olduğu ülkelerde kur rejimini yönetmek çok daha zor olabilmektedir. Bu nedenle Aizenman ve Hausmann (2000) gelişmekte olan ülkelerin sabit kur sisteminde, gelişmiş ülkelere göre daha çok yarar sağlayacağını ifade etmektedirler. Bununla birlikte kur rejiminden bağımsız olarak gelişmiş bir finansal sistemin olması ekonomik büyüme için önem arz etmektedir. Levine (1997) gelişmiş bir finansal sistemin tasarrufları harekete geçirmek, sermaye tahsisi ve risk yönetimi gibi unsurlarla fiziki sermaye birikimine yardım edeceğini ifade etmektedir.

II. AMPİRİK ÇALIŞMA

Türkiye için döviz kuru rejimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla Bailliu vd. (2003) çalışması takip edilerek aşağıdaki indirgenmiş denklem oluşturulmuştur:

$$Büyüme_t = \beta_{1,t} * sk_t + \beta_{2,t} * ek_t + \beta_{3,t} * yk_t + \beta_{4,t} * I_t + \beta_{5,t} * G_t + \beta_{6,t} * XM_t + \beta_{7,t} * CRE_t + \beta_{8,t} * L_t + \beta_{9,t} * NFA_t \quad (1)$$

Büyüme denkleminde 9 farklı açıklayıcı değişken vardır. (1) numaralı denklemde $\beta_{i,t}$ katsayıları ifade ederken, sk , ek ve yk sırasıyla sabit kur, esnek kur ve yönetilen kur için kullanılan kukla değişkenlerdir. I , G , XM , CRE ve NFA değişkenleri de sırasıyla yatırımlar, kamu harcamaları, toplam dış ticaret haddi, özel sektöre bankalar tarafından verilen krediler ve net dış varlıkların gayri safi yurt içi hasılaya oranlarını tanımlamaktadır. Çalışabilir nüfusun (15-64 yaş arası nüfusu gösterir) toplam nüfusun içindeki oranı da L ile gösterilmektedir. Büyüme verisi olarak da yıllık gayri safi yurt içi hasıladaki değişim oranı kullanılmaktadır.

Modelde 1960-2019 yıllarını kapsayan yıllık veriler kullanılmaktadır. Kur rejimini gösteren kukla değişkenlere yönelik olarak sabit kur dönemi 1960-1986 arası ile 2000 yılı olarak işaretlenirken, 1987-1999 arası yönetilen kur dönemi ve 2001-2019 arası esnek kur dönemi olarak işaretlenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası “Dünya Gelişim İndeksi” veri tabanından elde edilmiştir.

Ampirik çalışmada katsayıların zaman içinde değiştiği varsayılarak lineer kesikli-zaman stokastik durum-uzay modelleri kullanılmaktadır. Durum uzay modeli (Öztürk ve Özbek, 2015; Özbek, 2016) kullanılarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$x_{k+1} = \Phi_k * x_k + G_k * w_k \quad (2)$$

$$y_k = H_k * x_k + v_k \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemlerde $x_k \in \mathbb{R}^n$ gözlenemeyen sistem durum vektörünü, $y_k \in \mathbb{R}^m$:sistem gözlem (ölçüm) vektörünü göstermektedir. Φ_k , $n*n$ boyutlu sistem geçiş matrisini, H_k , $m*n$ boyutlu gözlem matrisini göstermektedir. $w_k \in \mathbb{R}^n$ ve $v_k \in \mathbb{R}^m$ sıfır ortalamalı beyaz gürültü süreçlerini (hata terimi) göstermektedir.

(1), (2) ve (3) numaralı denklemler kullanılarak

$$\text{Büyüme}_t = \beta_{1,t} * sk_t + \beta_{2,t} * ek_t + \beta_{3,t} * yk_t + \beta_{4,t} * I_t + \beta_{5,t} * G_t + \beta_{6,t} * XM_t + \beta_{7,t} * CRE_t + \beta_{8,t} * L_t + \beta_{9,t} * NFA_t + w_t \quad (4)$$

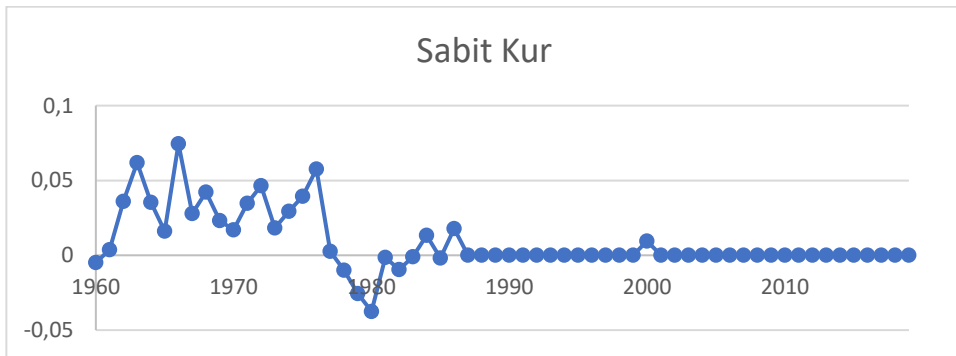
Ve her $\beta_{i,t}$ için;

$$\beta_{i,t} = \beta_{i,t-1} + v_{i,t} \quad (5)$$

(4) ve (5) numaralı denklemlerdeki hata terimleri w ve v birbirinden bağımsızdır. (4) numaralı denklem gözlem değerini, (5) numaralı denklem ise durum vektörünü göstermekte olup bu şekilde Kalman Filtresi kullanılarak, parametrelerin zamana bağlı olarak tahmini yapılabilmektedir.

Aşağıda yer alan Grafik-1’de sabit kur rejiminde, büyüme denkleminde yer alan β_1 katsayısının zaman içindeki hareketi verilmektedir.

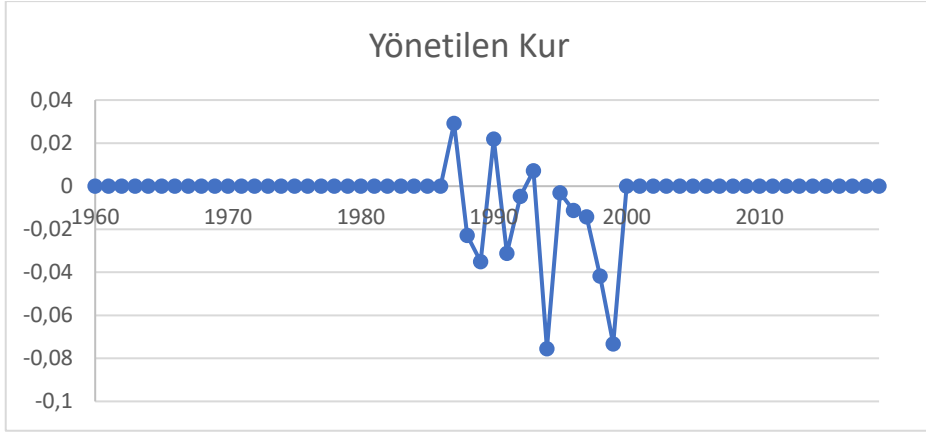
Grafik-1: Sabit Kur Rejiminin Büyümeye Etkisi

Grafik-1’den de anlaşılacağı üzere, sabit kur sistemi 1960-1986 yılları arası ile 2000 yılını kapsamakta olup, kur sisteminin belirgin bir şekilde büyümeyi pozitif ya da negatif etkilediğine dair bir bulgu elde edilememiştir.

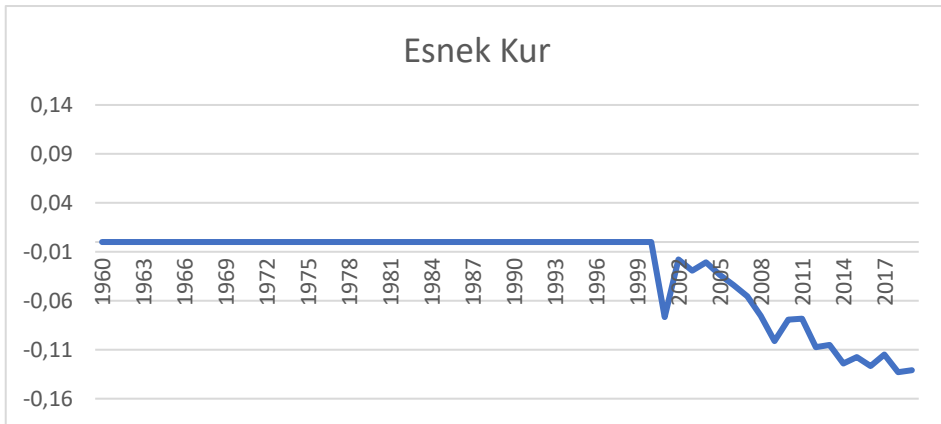
Dönemsel olarak pozitif ya da negatif etkiler söz konusudur. Etkinin 1960-1970 arasında pozitif seyrettiği gözlemlenirken, 1970 sonrasında bu etki hem pozitif hem de negatif değerler almıştır. Bu dönem dünyada 1973 Petrol Krizi sonrasında, Bretton Woods sisteminin terkedildiği dönemdir. Türkiye açısından 1970-1980 arası hem Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ambargo ve döviz kriziyle mücadele edilen, hem de siyasetin ekonominin çok önüne geçtiği bir dönemdir.

Grafik-2: Yönetilen Kur Rejiminin Büyüme Etkisi

Grafik-2’de yönetilen kur sisteminin büyüme etkisi verilmektedir. Bu dönem 1987-1999 yılları arasında gerçekleşmektedir. Yönetilen kur sisteminin uygulandığı 1987-1999 arasında da kur sisteminin etkisinin hem pozitif hem de negatif olduğu gözlemlenmektedir.

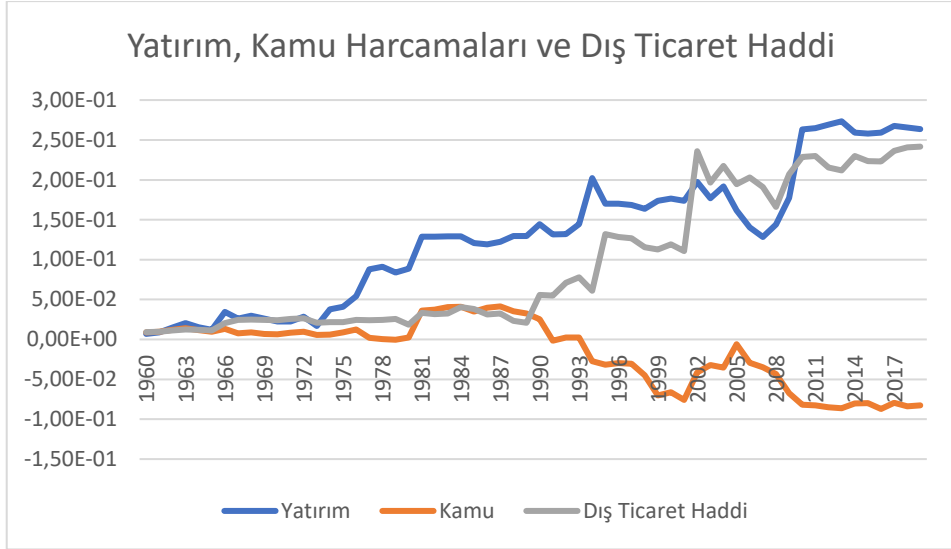
Grafik-3: Esnek Kur Rejiminin Büyüme Etkisi

Grafik-3’de esnek kur sisteminin büyüme etkisi yer almaktadır. 2001 ve sonrasında kapsayan bu dönemde kur rejiminin büyüme etkisini tüm dönemlerde

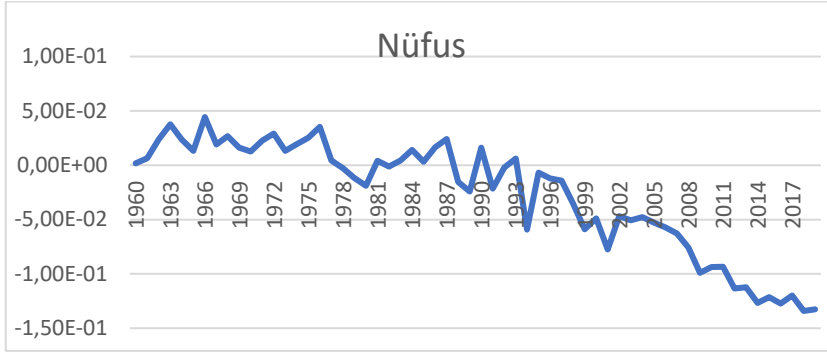
negatif etkilediği gözlemlenmektedir. Bu negatif etkinin büyüklüğü özellikle 2010 yılından itibaren daha belirgin bir biçimde artmaktadır. Nominal döviz kurunun bir önceki 10 yıla göre daha hızlı arttığı 2010 sonrasındaki dönemde esnek kur rejimine ilişkin kukla değişken parametresinin katsayısı da negatif yönde daha hızlı artmaktadır.

Grafik-4: Yatırım, Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Haddinin Büyüme Etkisi

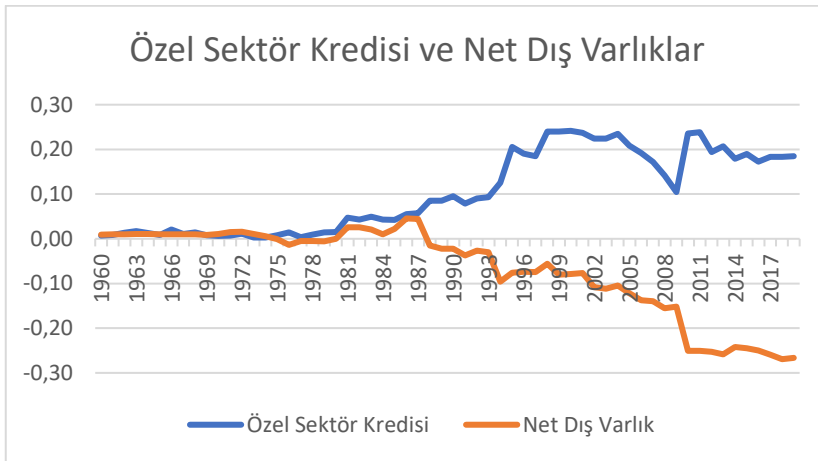

Grafik-4’te toplu olarak yatırım, kamu harcamaları ve dış ticaret haddinin gayrisafi yurt içi hasıla içindeki oranlarının büyüme etkisi verilmektedir. Yatırımın, kur rejimlerinden bağımsız olarak büyüme pozitif etki ettiği gözlemlenmektedir. Grafikte kamu harcamalarına baktığımızda, sabit kur rejiminde kamu harcamalarının etkisinin pozitif ve çok küçük bir değer olduğu göze çarpmaktadır. Sabit kuru rejimi sonrası hem yönetilen hem de esnek kur rejimlerinde kamu harcamalarının büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu etki Mundell-Flemming modelinin (Fleming, 1962; Mundell R. , 1960; Mundell R. A., 1963) tipik bir tezahürüdür. Esnek kur rejiminde kamu harcamalarının artması nominal kuru artırmakta ve net ihracatın azaltarak büyüme üzerinde negatif bir etkiye yol açmaktadır.

Dış ticaret haddi, sabit kur rejiminde neredeyse sabit bir etkiye sahipken, 1987 sonrasında kambiyo rejiminin de serbestleşmesini takiben hem artmaya hem de büyüme artan bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Toplam ticaret yönetilen ve esnek kur sistemlerinde büyüme daha fazla etkilenmektedir.

Grafik-5: Çalışabilir Nüfus (15-64 yaş arası) Oranının Büyüme Etkisi

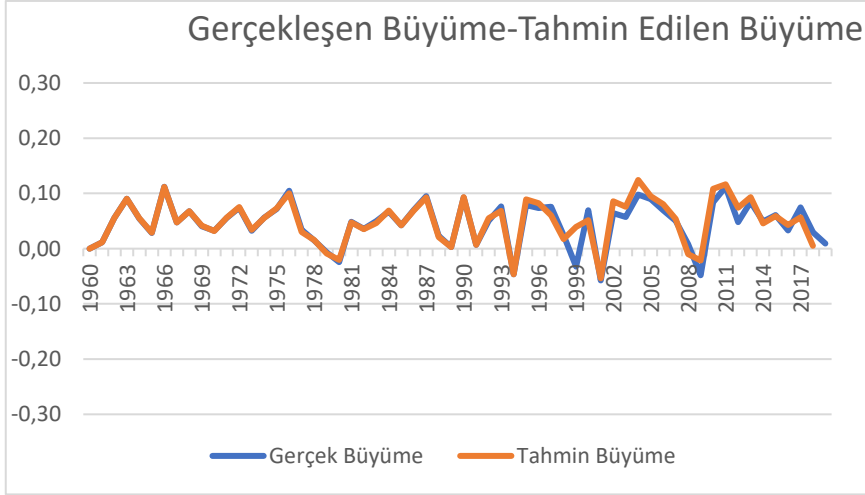
Grafik-5'te çalışabilir nüfusun büyüme etkisi yer almaktadır. 15-64 yaş arası nüfus oranının 1993 yılından itibaren büyüme üzerinde etkisinin negatif olduğu ve 2002 yılından itibaren de negatif etkinin artarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu negatif etkinin okullaşma oranı ve emeğin verimliliğinin artış oranları ile birlikte değerlendirilmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir (Koç, 2020; Saygılı ve Cihan, 2008).

Grafik-6: Özel Sektör Kredileri ve Net Dış Varlıkların Büyüme Etkisi

Grafik-6'da özel sektöre verilen banka kredileri ve net dış varlıkların gayri safi yurt içi hasılaya oranlarının büyüme etkilerinin zaman içindeki değişimleri verilmektedir. Beklendiği üzere özel sektöre verilen kredilerin artışı yatırımların artışı üzerinden büyümeyi artırmaktadır. Net dış varlık artışı ise Türk Lirasının değerlenmesi anlamına gelmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere 2002-2010 yılları arasında TL'nin değerlenmesi ihracatı negatif etkilerken,

net dış varlıkların artışının yavaşladığı 2010 sonrasında ise negatif net dış varlık pozisyonu neticesinde, net dış varlık etkisindeki düşüş hızının nerdeyse sıfırlandığı ve durağan hale geldiği gözlemlenmektedir.

Grafik-7: Gerçekleşen ve Tahmin Edilen Büyüme

Grafik-7’de gerçekleşen büyüme oranları ile Kalman Filtresi ile tahmin edilen büyüme oranları verilmektedir. Model ile tahmin edilen büyüme değeri ile gerçekleşen büyüme değerinin birbirine çok yakın olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum sabit kur dönemi için çok daha belirgindir. Örneğin 1970 yılında gerçekleşen büyüme oranı 3.23 % iken, tahmin edilen büyüme oranı 3.21 %’dir. 1980 için gerçekleşen oran – 2.44 %, tahmin edilen -2.03 %’tür. 1990, 2001 ve 2011 yılları için gerçekleşen ve tahmin edilen büyüme oranları sırasıyla 9.26 % ve 9.3 %, -5.7 % ve -5.4 %, 11.2 % ve 11.6 % şeklinde oluşmuştur.

SONUÇ

Klasik zaman serisi yöntemleri kullanılarak yapılan ampirik çalışmalarda, değişkenlerin katsayılarının tüm dönemler boyunca sabit olduğu varsayılmaktadır. Ancak katsayıların tüm dönemler için sabit kalması durumu, zaman zaman gerçek verilerle örtüşmeyebilir. Bu çerçevede çalışmamızda Kalman Filtresi uygulanarak değişkenlere ait katsayıların zaman içindeki değişimleri kur rejimleri özelinde gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada, kur rejimleri ve büyüme ilişkisi Türkiye verileri ile test edilmektedir. 1960-2019 yılları arasındaki dönem 3 farklı kur rejimine göre bölümlenmiş ve bu bölümlenmeye uygun olarak modele kukla değişkenler dahil edilmiştir. Yapılan analiz çerçevesinde sabit ve yönetilen kur sistemlerinin büyüme üzerinde dönemlere göre hem pozitif hem de negatif etkisinin olduğu

sonucuna ulaşılırken, esnek kur sisteminin büyümeyi negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Yatırım ve dış ticaret hadlerine ilişkin pozitif yönlü bir ilişki tüm kur rejimleri için teyit edilirken, kamu harcamalarının esnek kur rejiminde büyümeyi negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ampirik çalışmada kullanılan Kalman Filtresi yöntemi ile tahmin edilen ve Grafik-7’de verilen büyüme ve gerçekleşen büyüme rakamları birbirine oldukça yakındır.

Çalışmada elde edilen bulgular bazı katsayıların zaman içinde hem işaret hem de büyüklük olarak aynı kalmadığını göstermekte ve dinamik yaklaşımların statik yaklaşımlarla farklı sonuçlar üreteceğine işaret etmektedir. Çalışmada ulaştığımız esnek kur rejiminin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği bulgusunun Türkiye için detaylı olarak analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Bu durumun kısmi nedenleri arasında kullanılan yöntem gereği kur rejiminin ekonomik büyümeyi tek başına değil, diğer tüm değişkenlerle birlikte etkilemesi ile kur oynaklığı sayılabilir. Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda kur oynaklığının da modele dahil edilmesinin uygun bir yöntem olabileceği düşünülmektedir. Politika yapıcılar açısından kur rejimi bağlamında tartışılması gereken önemli noktalardan bir tanesi de ülkelerin kendi öznel koşullarıdır. Örneğin ciddi tasarruf açığı olan ve yurt dışı tasarruflarına ihtiyaç duyan bir ekonomide kur rejimini dışsal bir değişken olarak ele almak söz konusu olmayabilir. Rasyonel karar vericiler kur rejimi seçiminde bu öznel koşulları dikkate alarak ekonomideki kırılğanlıkları ciddi biçimde azaltabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J. (1991). Foreign Direct Investment, Productive Capacity and Exchange Rate Regimes. *NBER, Working Paper, 3767*.
- Aizenman, J. (1994). Monetary and Real Shocks, Productive Capacity and Exchange Rate Regimes. *Economica, 61(244), 407-434*.
- Aizenman, J., & Hausmann, R. (2000). Exchange Rate Regimes and Financial-Market Imperfections. *NBER, Working Paper, 7738*.
- Bailliu, J. (2000). Private Capital Flows, Financial Development, and Economic Growth in Developing Countries. *Bank of Canada, Staff Working Papers, 00-15*.
- Bailliu, J., & Murray, J. (2002). Exchange Rate Regimes in Emerging Markets. *Bank of Canada Review, Winter 2002-2003, 17-27*.
- Bailliu, J., Lafrance, R., & Perrault, J.-F. (2003). Does Exchange Rate Policy Matter for Growth? *International Finance, 6(3), 381-414*.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. Newyork: McGraw-Hill.

- Bordo, M. D. (2003). Exchange Rate Regime Choice in Historical Perspective. *NBER, Working Paper, 9654*.
- Bordo, M. D., & Flandreau, M. (2001). Core, Periphery, Exchange Rate Regimes and Globalization. *NBER, Working Paper, 8584*.
- Caramazza, F., & Aziz, J. (1998). Fixed or Flexible? Getting the Exchange Rate Right in the 1990s. *IMF Economic Issues, 13*.
- Cote, A. (1994). Exchange Rate Volatility and Trade: A Survey. *Bank of Canada, Working Paper, 94-5*.
- De Vita, G., & Kyaw, K. S. (2011). Does The Choice of Exchange Rate Regime Affect The Economic Growth of Developing Countries? *The Journal of Developing Areas, 45*, 135-153.
- Edwards, S. (1993). Trade Policy, Exchange Rates and Growth. *NBER, Working Paper, 4511*.
- Edwards, S. (1996). The Determinants of the Choice between Fixed and Flexible Exchange Rate Regimes. *NBER, Working Paper, 5756*.
- Erdoğan, F. (1997). Para Politikası Teorisinde Yeni Gelişmeler. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1)*, 1-51.
- Fleming, J. M. (1962). Domestic financial policies under fixed and floating exchange rates. *IMF Staff Papers, 9*, 369–379.
- Frankel, J. A. (1999). No Single Currency Regime is Right for all Countries or at all Times. *NBER, Working Paper, 7338*.
- Frankel, J., & Rose, A. (2002). An Estimate of the Effect of Common Currencies on Trade and Income. *The Quarterly Journal of Economics, 117(2)*, 437-466.
- Ghosh, A. R., Gulde, A.-M., Ostry, J. D., & Wolf, H. C. (1997). Does The Nominal Exchange Rate Regime Matter? *NBER Working Paper, 5874*.
- Ghosh, A. R., Gulde, A.-M., Ostry, J. D., & Wolf, H. C. (1996). Does The Exchange Rate Regime Matter for Inflation and Growth? *IMF Economic Issues, 2*.
- Goldstein, M., Kaminsky, G. L., & Reinhart, C. M. (2000). *Assessing Financial Vulnerability: An Early Warning System for Emerging Markets*. Washington D.C: Institute for International Economics.
- Ha, D. T.-T., & Hoang, N. T. (2020). Exchange Rate Regime and Economic Growth in Asia: Convergence or Divergence. *Journal of Risk and Financial Management, 13(1)*:9.

- Koç, Ü. (2020). Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliği ve İktisadi Büyüme. L. Y. Eser, & S. Samut içinde, *İktisat Seçme Yazılar 2020-II* (s. 77-99). Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Levine, R. (1997). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726.
- Levy-Yeyati, E., & Sturzenegger, F. (2002). To Float or to Trail: Evidence on the Impact of Exchange Rate Regimes. *UTDT, CIF Working Paper*.
- Mundell, R. (1960). The Monetary Dynamics of International Adjustment under Fixed and Flexible Exchange Rates. *The Quarterly Journal of Economics*, 74(2), 227-257.
- Mundell, R. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 51(4), 657-665.
- Mundell, R. A. (1963). Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), 475-485.
- Nilsson, K., & Nilsson, L. (2000). Exchange Rate Regimes and Export Performance of Developing Countries. *The World Economy, Wiley Blackwell*, vol., 23(3), 331-349.
- Özbek, L. (2016). *Kalman Filtresi*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Öztürk, F., & Özbek, L. (2015). *Matematiksel Modelleme ve Simülasyon*. Ankara: Pigeon.
- Poirson, H. (2001). How Do Countries Choose Their Exchange Rate Regime. *IMF Working Paper, WP/01/46*.
- Saygılı, Ş., & Cihan, C. (2008). *Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri / 1987- 2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı*. TÜSİAD Araştırma Raporları Serisi, TÜSİAD-T/2008-06/462. İstanbul: TUSİAD.

MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ İLE OPERASYONEL VE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: SEÇİLMİŞ HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA

Veysi ASKER*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, dünyanın çeşitli bölgelerine uçuş faaliyeti gerçekleştiren 30 havayolu işletmesinin 2010-2017 dönemine ait operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değerlerindeki değişimin toplam faktör verimliliği endeksi aracılığı ile incelenmesidir. Bununla birlikte havayolu işletmelerinin teknik etkinlik ve teknolojik değişim değerlerinin karşılaştırılması ve toplam faktör verimlilik değerlerindeki değişimin nedenlerinin analiz edilmesidir. Araştırmanın sonucunda, havayolu işletmelerinin etkinlik ve verimlilik değerlerinin 2011-2012 döneminde hem operasyonel hem de finansal açıdan arttığı görülürken 2013-2014 dönemi ile 2015-2016 döneminde ise her iki açıdan da azaldığı görülmüştür. Finansal açıdan sadece 1 işletmenin tüm dönem boyunca etkinlik ve verimlilik değerlerini arttırdığı görülürken operasyonel açıdan ise tüm dönem boyunca etkinlik ve verimlilik değerlerini arttırabilen hiçbir işletmeye rastlanmamıştır.

Anahtar Kavramlar: Etkinlik, Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi, Havayolu İşletmeleri.

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, veysi.asker@dicle.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8969-7822>.

Makalenin gönderilme tarihi: Ocak 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

OPERATIONAL AND FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS WITH MALMQUIST TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY INDEX: AN APPLICATION IN SELECTED AIRLINES

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the changes in operational and financial efficiency and productivity values of 30 airline companies operating in various regions of the world for the period 2010-2017, through the total factor efficiency index. In addition, it is the comparison of the technical efficiency and technological change values of the airline companies and analyzing the reasons for the change in the total factor productivity values. As a result of the study, it was observed that the efficiency and productivity values of airline companies increased both operationally and financially in the 2011-2012 period, while it decreased in both terms in the 2013-2014 period and 2015-2016 period. While it is observed that only 1 company has increased its efficiency and productivity values in financial terms throughout the entire period, any company has been found that can increase its efficiency and productivity values during the entire period in operational terms.

Keywords: Efficiency, Malmquist Total Factor Productivity Index, Airline Companies,

GİRİŞ

İkinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte ticari amaçla kullanılmaya başlanan hava taşımacılığı sektörü 1950'li ve 1960'lı yıllarda var olan sıkı düzenlemelerden dolayı büyük bir gelişme gösterememiştir. Bununla birlikte 1970'li yılların başında yaşanan petrol krizi ile birlikte iyice zor bir döneme girmiştir. Bu zor dönemi atlama amacıyla 1978 yılında ABD'de serbestleşme yönünde yapılan düzenlemelerle birlikte hava taşımacılığı sektörünün gelişmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Daha sonraki yıllarda Avrupa'da benzer düzenlemelerin yapılması ile birlikte hava taşımacılığı sektörü büyüme trendi içerisine girmiştir. Ancak 1991 yılında yaşanan Körfez krizi hava taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin maliyetlerinin artmasına ve gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Özellikle 2001 yılında ABD'de yaşanan terör saldırısı ile birlikte hem hava taşımacılığına olan talep azalmış hem de maliyetler artmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz ise birçok havayolu işletmesinin iflas etmesi ile sonuçlanmıştır. Günümüzde yaşanan Covid-19 salgını ise havayolu işletmelerinin operasyonel faaliyetlerini tamamen durma noktasına getirmiş ve çok büyük finansal kayıpların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ülkelerin, bölgelerin ve şehirlerin sosyal ve ekonomik gelişimine büyük katkı sağlayan hava taşımacılığı sektöründe finansal ve operasyonel performansı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler; bazen yanlış pazar ve ağ seçimi veya uygun olmayan bir iş modelinin benimsenmesi gibi havayolu işletmelerinin kendi faaliyetlerinden kaynaklı olabilmektedir. Bazen de küresel

anlamda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizlerden kaynaklanabilmektedir (Jenatabadi ve İsmail, 2014, s. 25).

Hava taşımacılığı sektöründe maliyetlerin yüksek, kârlılığın ise düşük olması, talepte hızlı değişimlerin yaşanması, havayolu işletmeleri arasında rekabetin her geçen gün daha yoğun bir şekilde gerçekleşmesi, teknolojik değişimin hızı ve kamu tarafından yapılan düzenlemeler havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel performansını doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan havayolu işletmelerinin genel performansları incelenirken daha çok operasyonel ve finansal değişkenlerden yararlanılmaktadır (Demydyuk, 2011, s. 39). Havayolu işletmeleri finansal ve operasyonel değişkenler aracılığı ile performanslarını gözden geçirmekte ve rakip işletmelerle kendilerini karşılaştırarak sektördeki durumlarını değerlendirebilmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren 30 havayolu işletmesinin 2010-2017 dönemine ait finansal ve operasyonel etkinlik ve verimlilik değerlerindeki değişimin malmquist toplam faktör verimliliği endeksi ile incelenmesidir. Bununla birlikte havayolu işletmelerinin finansal ve operasyonel performans değişimlerinin tespit edilerek havayolu işletmelerinin kendi içerisinde karşılaştırılmasıdır. Bu çalışmayı alanyazında yer alan benzer çalışmalardan farklılaştıran bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki havayolu işletmelerinin performansının iki yönlü olarak incelenmiş olmasıdır. İkincisi ise havayolu işletmelerinin 2009 yılında yaşanan küresel finansal ve ekonomik kriz sonrası dönemindeki etkinliğinin hem operasyonel hem de finansal yönden araştırılmasıdır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde alanyazında yer alan benzer çalışmalardan bahsedilmiştir. Daha sonraki bölümde malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgi verilmiştir. Sonraki bölümlerde kullanılan veri ve değişkenler açıklanmış ve analizin uygulanış biçimi anlatılmıştır. Son bölümde ise analiz sonuçları değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur.

I. LİTERATÜR

Alanyazında havaalanlarının ve havayolu işletmelerinin operasyonel (Scheffczyk, 1993; Good vd. 1995; Alam ve Sickles, 1998; Scheraga, 2004; Chiou ve Chen, 2006; Greer, 2009; Bhadra, 2009; Hong ve Zhang, 2010; Assaf ve Josiassen, 2011; Gramani, 2012; Arjomandi ve Seufert, 2014; Lee ve Worthington, 2014; Örkücü vd., 2016) ve finansal (Öncü vd., 2013; Ömürbek ve Kımay, 2013; Avcı ve Çınaroğlu, 2018; Macit ve Gedik Göçer, 2020) performansının incelenmiş olduğu birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların odak noktalarına bakıldığında, havayolu işletmelerinin operasyonel veya finansal performanslarının zaman içerisindeki değişiminin incelendiği ve diğer havayolu işletmeleri ile karşılaştırıldığı görülmektedir.

Literatürde havayolu işletmelerinin operasyonel göstergeler kullanılarak performansının incelenmiş olduğu çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örneğin Barbot vd., yapmış oldukları çalışmada dünyanın çeşitli noktalarına uçuş faaliyeti gerçekleştiren 39 geleneksel ve 10 düşük maliyetli havayolu işletmesinin 2005 yılına ait operasyonel performansını veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemleri ile ölçmüştür. Analizin daha sonraki aşamasında etkinliği belirleyen faktörlerin tespit edilmesi amacıyla regresyon modeli kurulmuştur. Araştırmanın bulgularına göre, düşük maliyetli havayolu işletmelerinin operasyonel performansının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Barbot, Costa, ve Sochirca, 2008). Barros ve Peypoch, Avrupa merkezli faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin 2000-2005 dönemine ait operasyonel performansını veri zarflama analizi aracılığı ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre araştırmaya dâhil edilen havayolu işletmelerinin büyük bir kısmının etkin çıkmadığı görülmüştür. Ancak düşük maliyetli havayolu işletmelerinin daha iyi bir performansla sahip olduğu tespit edilmiştir (Barros ve Peypoch, 2009). Chow, Çin merkezli faaliyet gösteren özel ve kamusal ortaklığa sahip havayolu işletmelerinin operasyonel performansını veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimliliği endeksi aracılığı ile incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre özel ortaklığa sahip havayolu işletmelerinin kamusal ortaklığa sahip havayolu işletmelerine göre daha iyi bir performans sergilediği ve özel sermayeli havayolu işletmelerinin hava taşımacılığı pazarına katılmasından sonra kamusal sermayeli havayolu işletmelerinin etkinlik ve verimlilik değerlerinde azalma olduğu görülmüştür (Chow, 2010). Merkert ve Morell hava taşımacılığı sektöründeki birleşme ve satın almaların etkilerini incelemek amacıyla 66 havayolu işletmesinin 2007-2008 dönemindeki performansını veri zarflama analizi aracılığı ile ölçmüşlerdir. Analiz sonuçlarına göre, küçük çapta faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin hızlı bir şekilde büyüme imkânı yoksa diğer havayolu işletmeleri ile birleşmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir (Merkert ve Morell, 2012). Asker, yakıt fiyatlarındaki yaşanan dalgalanmaların havayolu işletmelerinin operasyonel performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapmış olduğu çalışmada 16 havayolu işletmesinin 2013-2014 dönemindeki performansını veri zarflama analizi aracılığı ile incelemiştir. Araştırmanın sonucunda havayolu işletmelerinin sadece küçük bir kısmının operasyonel açıdan performansının iyi durumda olduğu tespit edilmiştir (Asker, 2018). Kiracı ve Asker dünyanın birçok bölgesine uçuş faaliyeti gerçekleştiren 45 havayolu işletmesinin 2010-2016 dönemindeki operasyonel performansını veri zarflama analizi aracılığı ile incelemiş ve operasyonel performans değerlerine etki eden değişkenleri tobit regresyon modeli aracılığı ile tahmin etmişlerdir. Araştırma sonucunda, havayolu işletmelerinin büyük bir kısmının kötü bir performans sergilediği tespit edilmiştir. (Kiracı ve Asker, 2019).

Operasyonel performansla ilgili yapılmış olan bazı çalışmalarda teknik ve çevresel performansın incelendiği (Arjomandi ve Seufert, 2014), bazı

çalışmalarda uygulanan iş modeli üzerinden operasyonel performansın karşılaştırıldığı (Lee ve Worthington, 2014; Yu, Chang ve Chen, 2016; Yu, Zhang, Zhang, Wang, ve Cui, 2019) ve bazı çalışmalarda ise havayolu işletmelerinin üye oldukları stratejik işbirlikleri üzerinden karşılaştırmaların yapıldığı (Min ve Joo, 2016; Divarçı, 2016; Kottas ve Maddas, 2018) görülmüştür.

Alanyazında havayolu işletmelerinin operasyonel performansının yanı sıra sadece finansal performansına odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Pires ve Fernandes, 11 Eylül 2001 yılında ABD’de yaşanan terör saldırısının havayolu işletmelerinin finansal performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada 42 havayolu işletmesinin 2001 ve 2002 yılındaki finansal performansını veri zarflama analizi ve malmquist toplam faktör verimliliği endeksi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda havayolu işletmelerinin finansal açıdan 2002 yılında, 2001 yılına göre daha iyi bir performans sergilediği tespit edilmiştir (Pires ve Fernandes, 2012). Yapılan bir diğer çalışmada Wang vd., dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren 49 havayolu işletmesinin 2008-2013 dönemine ait finansal performansını veri zarflama analizi aracılığı ile incelemiştir. Araştırma sonucunda havayolu işletmelerinin 2008-2009 döneminde diğer dönemlere nazaran daha kötü bir performans sergiledikleri tespit edilmiştir (Wang, ve diğerleri, 2017).

Alanyazında havayolu işletmelerinin sadece operasyonel (Bhadra, 2009; Assaf ve Josiassen, 2011; Arjomandi ve Seufert, 2014; Lee ve Worthington, 2014) veya sadece finansal (Pires ve Fernandes, 2012; Wang, ve diğerleri, 2017; Avcı ve Çınaroglu, 2018; Macit ve Gedik Göçer, 2020) performansının incelenmiş olduğu birçok çalışma olmasına rağmen havayolu işletmeleri için oldukça önemli bir yere sahip olan operasyonel ve finansal performansın birlikte incelenmiş olduğu çalışmaların olmadığı görülmüştür. Bu açıdan havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal performansını birlikte inceleyen bu çalışmanın bu yönüyle alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

II. MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ

Veri zarflama analizinin en önemli kısıtları; karar verme birimlerinin sadece belirli bir dönem açısından karşılaştırılabilmesi ve yıllara göre etkinlik skorlarındaki değişim değerlerinin tespit edilememesidir. Bu açıdan geliştirilmiş olan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi ise etkinlik skorlarının zaman içerisindeki değişim değerlerini ortaya koyabilmektedir (Liu ve Wang, 2008, s. 367).

İlk defa 1953 yılında Sten Malmquist tarafından ortaya atılan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi uzaklık fonksiyonlarının kullanılarak endeks oluşturulması temeline dayanmaktadır. Ancak uzaklık fonksiyonlarının kullanılması ile zaman içerisindeki değişimin incelenmesine imkân sağlayan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi ise 1982 yılında Caves, Diewert ve

Christensen tarafından geliştirilmiştir (Güran ve Ayrancı, 2019, s. 79). Uzaklık fonksiyonları girdi ve çıktı yönlü olmak üzere ele alınabilmektedir. Girdi yönlü fonksiyonda belirli bir çıktıyı minimum girdi değişkeni kullanarak üretmek hedeflenmektedir. Çıktı yönlü fonksiyonda ise belirli bir girdi düzeyi ile maksimum çıktı üretmek hedeflenmektedir (Keskin Benli, 2006, s. 45).

Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi, fiyat verilerine ve karar verme birimlerinin optimizasyon davranışı ilgili her hangi bir varsayıma ihtiyaç duymadan farklı zaman dilimlerine ait veri noktaları arasındaki toplam faktör verimliliğindeki değişimi ölçebilmektedir (Lorcu, 2010, s. 279).

Etkinliğin zaman içindeki değişimini ölçen ve bu değişimin nedenlerini tespit etmeye çalışan malmquist toplam verimliliği endeksi teknik etkinlikteki değişimin teknolojik değişim ile çarpılması sonucunda elde edilmektedir (Candemir ve Deliktaş, 2006: 51). Teknik etkinlik değişimi iki veri noktası arasındaki uzaklık fonksiyonunun oranı olarak ifade edilmekte ve ardışık yıllar arasındaki gerçekleşmiş olan üretimin, maksimum kapasite ile gerçekleşmiş üretimden ne kadar uzakta olduğunu belirtmektedir. Teknolojik değişim ise ardışık yıllar arasında teknolojik açıdan oluşan değişim hareketinin geometrik ortalaması şeklinde ifade edilmektedir (Fare, Grosskopf, Norris, ve Zhang, 1994, s. 1041). Ancak söz konusu teknoloji ifadesi yalnızca makine ve üretim teknolojilerini kapsamamakta, etkinliği ve verimliliği etkileyen ve üretim süreci ile ilgili yapılan düzenlemeleri, uygulanan politikaları ve çevresel faktörleri de içine almaktadır (Lorcu, 2010, s. 280).

Teknik etkinlik değişimi ile teknolojik değişimin çarpılması sonucunda elde edilen malmquist toplam faktör verimlilik endeksinin matematiksel ifadesi şu şekildedir (Deliktaş, 2002, s. 253):

$$m(Y_s, X_s, Y_t, X_t) = \frac{d^t(Y_t, X_t)}{d^s(Y_s, X_s)} \sqrt{\left[\frac{d^s(Y_t, X_t)}{d^t(Y_t, X_t)} \times \frac{d^s(Y_s, X_s)}{d^t(Y_s, X_s)} \right]} \quad (1)$$

Eşitliğin sağ tarafında bulunan ilk terim, “s” dönemi ile “t” dönemi arasındaki toplam teknik etkinlik değişim değerini ifade etmektedir. Teknik etkinlik değerindeki değişim maksimum üretim sınırına olan uzaklığı ifade ederken teknolojik değişim üretim sınırındaki kaymayı ifade etmektedir (Mahadevan, 2002, s. 590).

Toplam faktör verimliliği endeksindeki değişim değerinin 1’den küçük olması durumunda toplam faktör verimlilik değerinin bir önceki yıla göre azaldığı, 1’den büyük olması durumunda ise toplam faktör verimlilik değerinin bir önceki yıla göre arttığı şeklinde yorumlanmaktadır (Coelli, 1996, s. 28).

Teknik etkinlik değişimi, saf teknik etkinlik değişimi ile ölçer etkinliğindeki değişimin çarpılması sonucunda elde edilmektedir. Saf teknik etkinlikteki değişim oranı, karar verme birimlerinin girdi değişkenlerini çıktı

değişkenlerine dönüştürme derecesini ölçmektedir. Ölçek etkinliği ise karar verme birimlerinin en etkin ölçek büyüklüğüne ulaşip ulaşmadığını göstermektedir (Yen ve Othman, 2011, s. 31).

III. MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİK ANALİZİ UYGULAMASI

Bu çalışmada, hava taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren 30 havayolu işletmesinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerleri malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi aracılığı ile tespit edilmiştir. Bu açıdan ilk aşamada operasyonel açıdan, ikinci aşamada ise finansal açıdan etkinlik skorlarındaki değişim değerleri incelenmiştir. Söz konusu havayolu işletmelerine ait operasyonel verilerin bir kısmı (ASK, RPK, doluluk oranı) aylık olarak yayınlanan Airline Business dergisinden, diğer bir kısmı (uçak sayısı, çalışan sayısı, yolcu sayısı) ise havayolu işletmelerinin yayınlamış olduğu faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Airline Business dergisinin söz konusu verileri Flight Global Kuruluşundan aldığı tespit edilmiştir. Havayolu işletmelerine ait finansal veriler ise Thomson Reuters Data Stream veri tabanından elde edilmiştir. Havayolu işletmelerine ait etkinlik ve verimlilik değişim değerleri Deap 2.1 yazılım programı aracılığı ile hesaplanmıştır.

Tüm etkinlik analizlerinde olduğu gibi malmquist toplam faktör verimliliği endeksi analizinde de girdi ve çıktı değişkenlerinin seçimi oldukça önemlidir. Çünkü analizin başarısı karar verme birimlerinin performansını en iyi şekilde yansıtacak girdi ve çıktı değişkenlerinin seçilmesine bağlı olmaktadır. Söz konusu girdi ve çıktı değişkenleri seçilirken değişkenler arasındaki korelasyon analizine bakılarak aralarında yüksek korelasyon bulunan değişkenlerden biri analizden çıkartılabilmektedir. Çalışma kapsamında kullanılan operasyonel ve finansal değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tablosu ile korelasyon analizi tablosu EK (1-4)'te verilmiştir.

Operasyonel açıdan verimlilik ve etkinliğin incelenmesi amacıyla Tablo 1'de gösterilen girdi ve çıktı değişkenleri kullanılmıştır. Söz konusu girdi ve çıktı değişkenlerinin seçim aşamasında alanyazında yer alan benzer çalışmalardan yararlanılmıştır (Merkert ve Williams , 2013; Cao, Lv ve Zhang, 2015; Wanke ve Barros, 2016; Saranga ve Nagpal, 2016; Kottas ve Maddas, 2018; Chen vd., 2018; Li ve Cui, 2018; Yu vd., 2019). Finansal açıdan ise verimlilik ve etkinliğin incelenmesi amacıyla Tablo 2'de gösterilen girdi ve çıktı değişkenleri kullanılmıştır. Operasyonel verilerin seçim aşamasında olduğu gibi finansal verilerin seçim aşamasında da alanyazında yer alan benzer çalışmalardan yararlanılmıştır (Pires ve Fernandes, 2012; Wang vd., 2017). Operasyonel açıdan etkinlik ölçümünde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Operasyonel Açıdan Etkinlik Ölçümünde Kullanılan Değişkenler

Girdi Değişkenleri	Açıklama
Arz Edilen Koltuk Kilometre (ASK)	Satışa sunulmuş olan koltuk sayısının uçulmuş olan mesafe ile çarpılması sonucunda elde edilen değer
Uçak Sayısı	Havayolu işletmelerinin sahip olduğu toplam uçak sayısı
Çalışan Sayısı	Toplam personel sayısı
Çıktı Değişkenleri	Açıklama
Ücretli Yolcu Kilometre (RPK)	Ücret karşılığında taşınmış olan toplam yolcu sayısının uçuş mesafesi ile çarpılması sonucunda elde edilen değer
Doluluk Oranı	$(RPK/ASK) \times 100$
Yolcu Sayısı	Taşınan toplam yolcu sayısı

Havayolu işletmelerinin finansal açıdan etkinlik değişim değerlerinin daha güvenilir ve doğru sonuçlar verebilmesi için kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ait finansal verilerin tümü dolar cinsinden hesaplanmıştır. Finansal açıdan etkinlik ölçümünde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Finansal Açıdan Etkinlik Ölçümünde Kullanılan Değişkenler

Girdi Değişkenleri	Açıklama
Dönen Varlıklar	Havayolu işletmelerinin sahip olduğu dönen varlıkların toplamı
Duran Varlıklar	Havayolu işletmelerinin sahip olduğu duran varlıkların toplamı
Kısa Vadeli Yükümlülükler	Havayolu işletmelerinin kısa vadede ödemesi gereken yükümlülükler
Uzun Vadeli Yükümlülükler	Havayolu işletmelerinin uzun vadede ödemesi gereken yükümlülükler
Çıktı Değişkenleri	Açıklama
Net Kâr	Havayolu işletmelerinin elde etmiş oldukları net kâr tutarı
Net Satışlar	Havayolu işletmelerinin yapmış oldukları net satış tutarı

Malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi aracılığı ile havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerlerinin incelenmiş olduğu bu çalışmada sırasıyla havayolu işletmelerinin teknik etkinlik değişim değerleri (TED), teknolojik değişim

LUFTHANSA	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
QANTAS AIRWAYS	1.000	1.000	1.000	1.000	0.999	1.001	1.000
RYANAIR	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SAS	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SINGAPORE AIRLINES	1.018	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SKYWEST	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
SOUTHWEST AIRLINES	0.978	0.981	1.030	1.045	1.027	1.000	0.949
THAI AIRWAYS	0.978	1.075	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
TURK HAVA YOLLARI	0.984	1.057	1.020	0.996	0.958	0.932	1.018
UNITED CONTINENTAL	1.004	1.000	0.991	1.008	1.024	0.988	0.972
ORTALAMA	1.000	1.005	1.001	1.002	0.996	1.002	0.990

Tablo 3'e göre havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi aracılığı ile yapılan etkinlik ölçümü sonucuna göre All Nippon Airways, Easyjet, Japan Airlines, Korean Airlines, Latam Airlines, Lion Air, Lufthansa, Ryanair, SAS ile Skywest işletmelerinin teknik etkinlik değişim değerlerinin sabit kaldığı görülmüştür.

Air Canada işletmesinin 2014-2017 döneminde, Air China işletmesinin 2010-2011 ve 2012-2013 dönemleri dışındaki dönemlerde, Air France- KLM işletmesi ile Singapore Airlines işletmesinin 2011-2017 döneminde, Alaska Air işletmesi ile Thai Airways işletmesinin 2012-2017 döneminde, Avianca işletmesi ile Hainan Airlines işletmesinin 2010-2014 döneminde ve Cathay Pasific işletmesinin 2010-2016 döneminde teknik etkinlik değerlerinin sabit kaldığı görülmüştür.

Tablo 4: Havayolu İşletmelerinin Teknolojik Değişim Değerleri (Operasyonel)

TD							
OPERASYONEL							
HAVAYOLLARI	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
AEROFLOT	0.992	1.011	0.978	1.000	1.018	1.034	0.979
AIR CANADA	0.998	1.003	1.013	1.007	1.019	1.047	0.983
AIR CHINA	1.039	1.007	0.969	0.994	0.988	1.044	0.931
AIR FRANCE - KLM	1.000	1.016	1.039	0.953	0.977	0.990	1.147
ALASKA AIR	1.009	1.002	1.001	0.999	1.003	0.998	0.952
AMERICAN AIRLINES	0.998	1.010	1.017	1.005	0.981	0.990	1.001
ALL NIPPON	1.023	1.003	0.902	0.944	0.976	1.073	0.991

AIRWAYS							
AVIANCA	0.932	0.857	0.874	0.921	0.946	0.909	0.986
CATHAY PACIFIC	0.977	0.995	1.022	1.006	1.011	0.983	0.983
CHINA EASTERN	1.009	1.010	0.997	0.997	0.998	1.001	0.996
CHINA SOUTHERN	1.002	1.005	1.018	1.003	1.009	0.984	0.998
DELTA AIR LINES	0.983	1.001	1.001	1.003	1.021	0.975	0.985
EASYJET	0.975	1.042	1.056	0.989	0.945	0.933	0.964
GOL LINHAS	0.995	1.012	0.968	1.015	0.967	0.962	0.955
HAINAN AIRLINES	0.967	0.938	0.980	0.896	0.931	1.026	0.914
JAPAN AIRLINES	1.116	1.073	0.895	0.914	0.963	1.077	1.013
JETBLUE AIRWAYS	1.014	1.014	1.000	1.007	1.028	1.000	0.972
KOREAN AIR LINES	1.011	1.040	0.914	1.002	0.921	1.034	0.981
LATAM AIRLINES	0.871	1.148	1.126	0.954	1.235	0.596	0.987
LION AIR	0.438	2.460	0.876	1.000	0.940	0.962	0.851
LUFTHANSA	0.950	1.036	1.051	0.949	0.926	0.988	0.969
QANTAS AIRWAYS	0.993	0.958	0.978	0.946	0.923	1.043	0.991
RYANAIR	0.920	1.076	1.016	1.038	1.020	0.989	0.987
SAS	0.980	1.034	0.941	0.861	0.963	0.942	0.934
SINGAPORE AIRLINES	1.055	1.007	0.992	0.982	0.990	0.971	0.981
SKYWEST	0.973	1.038	0.895	0.994	0.985	0.972	0.885
SOUTHWEST AIRLINES	1.014	1.014	0.985	1.007	1.047	0.977	1.024
THAI AIRWAYS	0.973	0.970	0.988	0.979	1.104	1.031	1.007
TURK HAVA YOLLARI	0.990	1.014	0.981	1.014	1.040	1.027	0.999
UNITED CONTINENTAL	1.031	1.000	1.021	1.001	1.017	0.995	1.008
ORTALAMA	0.965	1.040	0.981	0.979	0.995	0.981	0.977

Tablo 4'e göre operasyonel açıdan Avianca işletmesinin tüm dönem boyunca, Qantas Airways işletmesi ile Hainan Airlines işletmesinin 2015-2016 dönemi dışında, SAS işletmesinin 2011-2012 dönemi dışında, Air China işletmesinin 2012-2015 döneminde, Easyjet işletmesi ile Lufthansa işletmesinin 2013-2017 döneminde, Gol Linhas işletmesi ile Lion Air işletmesinin 2014-2017 döneminde, Singapore Airlines işletmesi ile Skywest işletmesinin 2012-2017 döneminde ve Thai Airways işletmesinin 2010-2014 döneminde teknolojik değişim değerinde azalış olduğu gözlenmiştir.

Tablo 5: Havayolu İşletmelerinin Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim Değerleri (Operasyonel)

TFVD							
OPERASYONEL							
HAVAYOLLARI	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
AEROFLOT	0.973	1.038	1.022	0.939	1.050	1.054	0.918
AIR CANADA	1.000	1.024	1.018	1.013	1.019	1.047	0.983
AIR CHINA	1.040	1.000	0.976	0.994	0.988	1.044	0.931
AIR FRANCE - KLM	1.010	1.016	1.039	0.953	0.977	0.990	1.147
ALASKA AIR	1.018	1.013	1.001	0.999	1.003	0.998	0.952
AMERİCAN AIRLİNES	1.001	1.013	1.019	1.060	0.941	0.978	0.985
ALL NİPPON AIRWAYS	1.023	1.003	0.902	0.944	0.976	1.073	0.991
AVIANCA	0.932	0.857	0.874	0.921	0.887	0.969	0.986
CATHAY PACIFIC	0.977	0.995	1.022	1.006	1.011	0.983	0.861
CHINA EASTERN	1.024	1.006	1.026	0.994	0.945	1.001	0.973
CHINA SOUTHERN	1.021	0.995	0.989	1.004	1.023	0.991	0.986
DELTA AIR LİNES	0.990	1.015	1.008	0.972	1.057	0.972	0.986
EASYJET	0.975	1.042	1.056	0.989	0.945	0.933	0.964
GOL LINHAS	0.995	1.012	0.888	1.069	0.927	1.007	0.984
HAINAN AIRLİNES	0.967	0.938	0.980	0.896	0.921	1.038	0.914
JAPAN AIRLİNES	1.116	1.073	0.895	0.914	0.963	1.077	1.013
JETBLUE AIRWAYS	0.998	1.014	1.002	1.008	1.045	1.007	0.963
KOREAN AIR LİNES	1.011	1.040	0.914	1.002	0.921	1.034	0.981
LATAM AIRLİNES	0.871	1.148	1.126	0.954	1.235	0.596	0.987
LİON AIR	0.438	2.460	0.876	1.000	0.940	0.962	0.851
LUFTHANSA	0.950	1.036	1.051	0.949	0.926	0.988	0.969
QANTAS AIRWAYS	0.993	0.958	0.978	0.946	0.923	1.043	0.991
RYANAİR	0.920	1.076	1.016	1.038	1.020	0.989	0.987
SAS	0.980	1.034	0.941	0.861	0.963	0.942	0.934
SINGAPORE AIRLİNES	1.074	1.007	0.992	0.982	0.990	0.971	0.981
SKYWEST	0.973	1.038	0.895	0.994	0.985	0.972	0.885
SOUTHWEST AIRLİNES	0.992	0.995	1.015	1.051	1.076	0.976	0.973
THAI AIRWAYS	0.952	1.042	0.988	0.979	1.104	1.031	1.007
TURK HAVA YOLLARI	0.974	1.072	0.999	1.010	0.996	0.957	1.017
UNITED CONTINENTAL	1.035	0.960	1.011	1.009	1.041	0.982	0.980
ORTALAMA	0.965	1.045	0.982	0.981	0.991	0.983	0.968

Tablo 5'e göre operasyonel açıdan havayolu işletmelerinin büyük bir kısmının toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinde artış ve azalışların olduğu görülmüştür. Avianca işletmesinin tüm dönem boyunca, Qantas işletmesi ile Hainan Airlines işletmesinin 2015-2016 dönemi dışındaki dönemlerde, Skywest işletmesi ile SAS işletmesinin 2011-2012 dönemi dışındaki dönemlerde, Lufthansa işletmesi ile Easyjet işletmesinin 2013-2017 döneminde ve Singapore Airlines işletmesinin 2012-2017 döneminde toplam faktör verimliliğindeki değişim değerinin azaldığı tespit edilmiştir.

B. FİNANSAL AÇIDAN ETKİNLİK VE VERİMLİLİK ANALİZİ

Havayolu işletmelerinin finansal açıdan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi ile elde edilmiş etkinlik ve verimlilik değişim değerleri tablo 6-8'de verilmiştir.

Tablo 6: Havayolu İşletmelerinin Teknik Etkinlik Değişim Değerleri (Finansal)

HAVAYOLLARI	TED						
	FİNANSAL						
	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
AEROFLOT	0.640	1.496	1.008	0.988	0.828	1.602	0.701
AIR CANADA	1.183	1.338	1.023	1.083	0.818	1.140	1.230
AIR CHINA	0.746	1.093	0.781	1.571	0.931	0.929	1.087
AIR FRANCE - KLM	0.728	0.957	1.033	1.195	0.884	0.981	0.876
ALASKA AIR	0.814	1.463	0.900	1.159	1.306	0.936	0.891
AMERICAN AIRLINES	1.161	1.106	0.604	1.998	1.316	0.796	1.062
ALL NIPPON AIRWAYS	1.065	1.211	0.773	1.156	1.001	1.252	1.133
AVIANCA	1.149	1.308	0.813	0.894	1.068	1.116	0.859
CATHAY PACIFIC	0.574	0.908	0.995	1.287	0.906	0.932	1.021
CHINA EASTERN	1.000	1.000	1.000	0.989	0.637	1.275	1.005
CHINA SOUTHERN	0.808	1.168	0.898	0.983	1.238	1.000	1.000
DELTA AIR LINES	4.088	1.150	1.175	0.690	1.323	1.095	0.917
EASYJET	0.916	1.651	0.876	1.473	1.000	1.000	0.621
GOL LINHAS	0.550	1.720	0.771	1.421	0.991	1.389	0.626
HAINAN AIRLINES	0.533	1.331	0.874	1.094	1.186	0.982	0.841
JAPAN AIRLINES	1.000	1.000	0.854	1.172	1.000	1.000	1.000
JETBLUE AIRWAYS	0.862	1.858	1.088	1.046	0.967	1.034	1.000
KOREAN AIR LINES	0.935	1.135	0.962	0.786	1.111	1.010	1.054
LATAM AIRLINES	0.847	0.717	0.971	1.359	0.845	0.820	1.112

LİON AIR	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
LUFTHANSA	0.933	1.392	0.912	1.262	0.909	0.941	0.973
QANTAS AIRWAYS	1.113	1.221	1.156	1.128	0.954	1.354	1.064
RYANAIR	0.580	1.735	0.850	1.213	1.580	1.004	1.000
SAS	1.291	1.412	0.969	0.781	0.878	0.987	1.063
SINGAPORE AIRLINES	0.443	1.253	0.948	1.096	0.938	1.143	1.045
SKYWEST	0.996	1.092	0.684	1.025	1.001	0.985	1.554
SOUTHWEST AIRLINES	0.963	1.425	0.962	1.133	1.107	1.000	1.000
THAI AIRWAYS	0.821	1.186	1.108	0.907	0.795	1.157	1.177
TURK HAVA YOLLARI	1.382	1.395	1.011	0.918	1.279	0.457	1.248
UNITED CONTINENTAL	1.501	1.278	1.238	1.170	0.884	1.076	1.003
ORTALAMA	0.924	1.240	0.930	1.106	1.005	1.026	0.989

Tablo 6'ya göre havayolu işletmelerinin finansal açıdan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi aracılığı ile yapılan etkinlik ölçümü sonucuna göre Lion Air işletmesinin tüm dönem boyunca teknik etkinlik değişim değerlerinin sabit kaldığı görülürken diğer havayolu işletmelerinin teknik etkinlik değerlerinde artış ve azalışların olduğu görülmüştür.

Japan Airlines işletmesinin 2012-2014 dönemi dışındaki dönemlerde ve China Eastern işletmesinin 2010-2013 döneminde teknik etkinlik değişim değerlerinin aynı kaldığı tespit edilirken Lufthansa işletmesinin 2014-2017 döneminde SAS işletmesinin ise 2012-2016 döneminde teknik etkinlik değişim değerlerinde azalışların olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Havayolu İşletmelerinin Teknolojik Değişim Değerleri (Finansal)

HAVAYOLLARI	TD						
	FİNANSAL						
	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
AEROFLOT	1.614	0.717	1.045	0.928	1.109	0.988	0.946
AIR CANADA	0.931	0.847	0.936	0.931	1.088	0.947	1.193
AIR CHINA	1.172	0.822	1.047	0.820	1.227	1.030	1.004
AIR FRANCE - KLM	0.922	0.902	0.918	0.905	1.129	0.982	0.999
ALASKA AIR	1.317	0.715	1.322	0.910	0.983	0.726	1.360
AMERICAN AIRLINES	0.942	0.893	0.927	0.956	0.988	0.769	1.048
ALL NIPPON AIRWAYS	0.939	0.823	1.104	0.942	1.069	0.954	1.135
AVIANCA	0.961	0.807	1.147	0.931	1.126	0.987	1.008

CATHAY PACIFIC	1.419	0.797	0.983	0.929	1.088	0.994	1.008
CHINA EASTERN	0.957	0.962	1.009	0.752	1.324	1.030	0.949
CHINA SOUTHERN	1.067	0.921	0.973	0.863	1.364	1.061	0.912
DELTA AIR LINES	1.267	0.865	1.766	0.793	1.083	0.988	1.053
EASYJET	1.306	0.768	1.312	0.798	1.194	0.652	1.261
GOL LINHAS	1.019	0.904	0.923	0.918	1.148	0.987	1.031
HAINAN AIRLINES	1.598	0.694	1.246	0.949	1.021	0.946	1.101
JAPAN AIRLINES	2.416	0.426	1.123	0.865	1.065	0.717	1.329
JETBLUE AIRWAYS	1.016	0.841	1.021	0.933	1.034	0.957	1.480
KOREAN AIR LINES	0.944	0.951	0.952	0.870	1.203	0.999	1.003
LATAM AIRLINES	1.183	0.869	0.914	0.911	1.167	0.991	0.995
LİON AIR	1.304	1.922	1.800	0.898	1.144	0.603	1.352
LUFTHANSA	1.029	0.819	1.003	0.910	1.110	0.977	1.091
QANTAS AIRWAYS	0.955	0.879	0.923	0.904	1.103	0.980	1.008
RYANAIR	1.915	0.712	1.087	0.870	0.917	0.845	1.201
SAS	0.942	0.943	0.902	0.893	1.117	0.974	1.013
SINGAPORE AIRLINES	1.439	0.909	1.044	0.943	1.064	0.946	1.055
SKYWEST	1.015	0.950	1.311	0.868	1.043	0.908	1.217
SOUTHWEST AIRLINES	1.049	0.833	1.065	0.942	1.059	0.909	1.357
THAI AIRWAYS	1.137	0.843	0.981	0.905	1.136	0.984	0.994
TURK HAVA YOLLARI	1.161	0.722	1.187	0.993	1.007	0.751	1.008
UNITED CONTINENTAL	1.005	0.860	0.994	1.009	0.986	0.998	1.037
ORTALAMA	1.163	0.842	1.081	0.899	1.099	0.911	1.096

Tablo 7'ye göre finansal açıdan Air France-KLM havayolu işletmesinin 2014-2015 dönemi dışındaki dönemlerde, American Airlines işletmesinin 2010-2016 döneminde, Gol Linhas işletmesinin 2011-2014 döneminde, Korean Airlines, Qantas Airways ve SAS işletmelerinin 2010-2014 döneminde ve Thai Airways işletmesinin 2011-2014 döneminde teknolojik değişim değerinin azaldığı görülmüştür. Diğer havayolu işletmelerinin ise teknolojik değişim değerlerinin yıllara göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 8: Havayolu İşletmelerinin Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim Değerleri (Finansal)

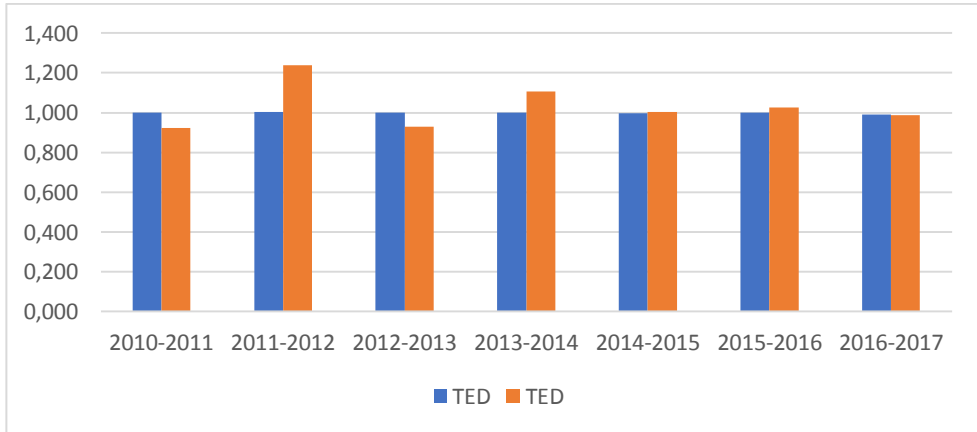
HAVAYOLLARI	TFVD						
	FİNANSAL						
	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
AEROFLOT	1.033	1.073	1.054	0.916	0.919	1.583	0.663
AIR CANADA	1.102	1.133	0.958	1.008	0.890	1.080	1.467
AIR CHINA	0.874	0.899	0.818	1.289	1.143	0.956	1.091
AIR FRANCE - KLM	0.672	0.863	0.948	1.081	0.998	0.963	0.875
ALASKA AIR	1.072	1.046	1.190	1.054	1.284	0.679	1.212
AMERICAN AIRLINES	1.095	0.987	0.560	1.910	1.300	0.612	1.114
ALL NIPPON AIRWAYS	1.000	0.996	0.853	1.089	1.069	1.194	1.286
AVIANCA	1.104	1.055	0.932	0.832	1.202	1.102	0.866
CATHAY PACIFIC	0.815	0.724	0.978	1.195	0.986	0.926	1.029
CHINA EASTERN	0.957	0.962	1.009	0.744	0.843	1.313	0.954
CHINA SOUTHERN	0.863	1.076	0.874	0.848	1.688	1.061	0.912
DELTA AIR LINES	5.181	0.995	2.075	0.547	1.433	1.082	0.965
EASYJET	1.196	1.268	1.150	1.175	1.194	0.652	0.783
GOL LINHAS	0.560	1.555	0.712	1.305	1.137	1.371	0.646
HAINAN AIRLINES	0.852	0.924	1.089	1.038	1.211	0.929	0.924
JAPAN AIRLINES	2.416	0.426	0.958	1.014	1.065	0.717	1.329
JETBLUE AIRWAYS	0.876	1.563	1.111	0.976	0.999	0.990	1.480
KOREAN AIR LINES	0.882	1.079	0.914	0.684	1.337	1.009	1.058
LATAM AIRLINES	1.002	0.623	0.887	1.237	0.986	0.813	1.107
LION AIR	1.304	1.922	1.800	0.898	1.144	0.603	1.352
LUFTHANSA	0.960	1.141	0.915	1.149	1.010	0.920	1.062
QANTAS AIRWAYS	1.063	1.073	1.066	1.020	1.052	1.326	1.072
RYANAIR	1.111	1.236	0.924	1.055	1.449	0.848	1.201
SAS	1.217	1.331	0.875	0.697	0.98	0.962	1.076
SINGAPORE AIRLINES	0.638	1.139	0.989	1.034	0.998	1.081	1.103
SKYWEST	1.011	1.037	0.897	0.890	1.045	0.894	1.892
SOUTHWEST AIRLINES	1.010	1.187	1.025	1.067	1.173	0.909	1.357
THAI AIRWAYS	0.933	0.999	1.086	0.822	0.903	1.138	1.170
TURK HAVA YOLLARI	1.604	1.007	1.200	0.911	1.287	0.343	1.258
UNITED CONTINENTAL	1.510	1.098	1.231	1.181	0.871	1.074	1.040
ORTALAMA	1.074	1.045	1.006	0.995	1.105	0.934	1.084

Tablo 8'e göre finansal açıdan analize dâhil edilen havayolu işletmelerinin büyük bir kısmının toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinin bazı yıllarda azaldığı bazı yıllarda arttığı görülürken Qantas Airways işletmesinin tüm dönem boyunca toplam faktör verimliliğindeki değişim değerinin artış içerisinde olduğu görülmüştür.

C. OPERASYONEL VE FİNANSAL AÇIDAN ETKİNLİK VE VERİMLİLİK ANALİZİ

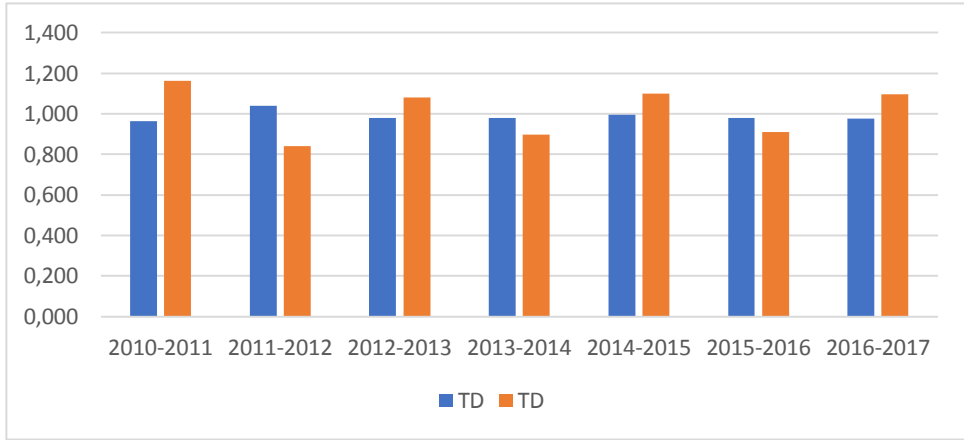
Havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal açıdan malmquist toplam faktör verimliliği endeksi yöntemi ile elde edilmiş etkinlik ve verimlilik değişim değerleri şekil (1-3)'te gösterilmiştir.

Şekil 1: Havayolu İşletmelerinin Yıllara Göre Teknik Etkinlik Değişim Değerleri (Operasyonel- Finansal)

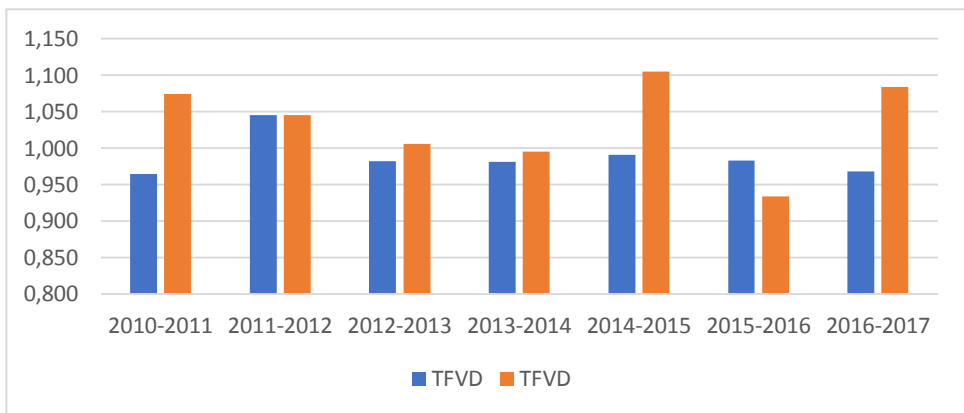
Şekil 1'de görüldüğü gibi havayolu işletmelerinin 2011-2012, 2013-2014 ve 2015-2016 döneminde hem operasyonel hem de finansal açıdan teknik etkinlik değişim değerini arttırdığı görülürken, 2012-2013 döneminde sadece operasyonel açıdan 2014-2015 döneminde ise sadece finansal açıdan teknik etkinlik değişim değerini arttırdığı görülmüştür.

Şekil 2: Havayolu İşletmelerinin Yıllara Göre Teknolojik Değişim Değerleri (Operasyonel- Finansal)

Şekil 2’de görüldüğü gibi havayolu işletmelerinin 2010-2011, 2012-2013, 2014-2015 ve 2016-2017 döneminde finansal açıdan, 2011-2012 döneminde ise operasyonel açıdan teknolojik değişim değerlerini arttırdığı tespit edilmiştir. Havayolu işletmelerinin operasyonel açıdan 2011-2012 dönemi dışındaki tüm dönemlerde üretim sınırı eğrisinin aşağı yönlü hareket ettiği ve dolayısıyla havayolu işletmelerinin kapasite kullanım oranlarının düşük olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 3: Havayolu İşletmelerinin Yıllara Göre Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişim Değerleri (Operasyonel- Finansal)

Şekil 3’te görüldüğü gibi havayolu işletmelerinin 2011-2012 döneminde hem operasyonel hem de finansal açıdan, 2010-2011, 2012-2013, 2014-2015 ve 2016-2017 döneminde ise sadece finansal açıdan toplam faktör verimliliğindeki

değişim değerlerini arttırdığı görülmüştür. Bu açıdan havayolu işletmelerinin finansal açıdan daha iyi performans sergiledikleri ve 2009 yılında yaşanan küresel finansal ve ekonomik krizin etkilerini finansal açıdan daha çabuk atlattıkları söylenebilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, dünyanın birçok noktasına uçuş faaliyeti gerçekleştiren büyük ölçekli havayolu işletmelerinin 2010-2017 dönemine ait operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerleri malmquist toplam faktör verimlilik endeksi yöntemi aracılığı ile analiz edilmiştir. Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi yöntemi sayesinde havayolu işletmelerinin teknik etkinlikteki değişim (TED), teknolojik değişim (TD) ve toplam faktör verimliliğindeki değişim(TFVD) değerleri tespit edilmiştir.

Operasyonel açıdan 2010-2017 döneminde havayolu işletmelerinin teknik etkinlik değişim değerlerine bakıldığında havayolu işletmelerinin çok az bir kısmının teknik etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Ortalama olarak ise havayolu işletmelerinin 2011-2014 dönemi ile 2015-2016 döneminde teknik etkinlik değişim değerlerini arttırdığı tespit edilmiştir. Teknolojik değişim değerlerine bakıldığında ise havayolu işletmelerinin 2011-2012 dönemi dışındaki tüm dönemlerde teknolojik değişim değerlerinin azaldığı görülmüştür. Aynı şekilde havayolu işletmelerinin toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinde de 2011-2012 dönemi dışındaki tüm dönemlerde azalma olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan havayolu işletmelerinin söz konusu dönemin büyük bir kısmında toplam faktör verimliliği açısından başarılı olmadığı söylenebilmektedir. Teknik etkinlik değişim değerlerinin işletmelerin operasyonel faaliyetlerinden etkilendiği, teknolojik değişim değerlerinin ise daha çok işletme dışı faktörlerden etkilendiği düşünüldüğünde havayolu işletmelerinin toplam faktör verimliliğini arttırabilmeleri için operasyonel etkinliklerini arttırmaları gerektiği söylenebilmektedir. Diğer bir ifade ile havayolu işletmelerinin toplam faktör verimliliklerini arttırabilmeleri için toplam taşınan yolcu sayısını, RPK (Revenue Passenger Kilometer)'yı ve doluluk oranını arttırması gerekmektedir.

Operasyonel açıdan toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerine işletme bazlı bakıldığında ise ilgili dönem itibarıyla Avianca, Easyjet, Hainan Airlines, Lufthansa, Qantas Airways, SAS, Singapore Airlines ve Skywest gibi büyük ölçekli havayolu işletmelerinin toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinde azalma olduğu görülmüştür. Bu durumun temel nedeni bu havayolu işletmelerinin teknolojik değişim değerlerinde meydana gelen azalmadır. Bu açıdan bu havayolu işletmelerinde üretim sınırı eğrisinin aşağı yönlü olduğu söylenebilmektedir. Diğer bir ifade ile bu havayolu işletmelerinin kapasite kullanım oranlarını arttırması gerektiği söylenebilmektedir. Elde edilen bu

sonuçların farklı dönemleri baz almış olsalar da Barros ve Couto (2013), Cao ve Zhang (2015) ve Chen vd., (2018)'nin çalışmalarının sonuçları ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Finansal açıdan 2010-2017 döneminde havayolu işletmelerinin teknik etkinlik değişim değerlerine bakıldığında havayolu işletmelerinin yarısına yakınının teknik etkinlik değerini arttırdığı görülmüştür. Ortalama olarak bakıldığında ise havayolu işletmelerinin 2011-2012 dönemi ile 2013-2016 döneminde teknik etkinlik değişim değerlerini arttırdığı tespit edilmiştir. Teknolojik değişim değerleri açısından bakıldığında havayolu işletmelerinin 2010-2011, 2012-2013, 2014-2015 ve 2016-2017 dönemlerinde teknolojik değişim değerlerini arttırdığı görülmektedir. Toplam faktör verimliliğindeki değişim değerleri açısından bakıldığında ise havayolu işletmelerinin 2013-2014 dönemi ile 2015-2016 dönemleri dışındaki dönemlerde toplam faktör verimliliğindeki değişim değerini arttırdığı tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında havayolu işletmelerinin finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerlerinin operasyonel açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum havayolu işletmelerinin finansal açıdan daha iyi bir performansa sahip olduğunu göstermektedir.

Finansal açıdan havayolu işletmelerinin toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerine işletme bazlı bakıldığında ise sadece Qantas Airways işletmesinin tüm dönem boyunca toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerini arttırdığı görülmüştür. Bu durumun, Qantas Airways işletmesinin teknik etkinlik değişim değerlerindeki artıştan kaynaklandığı söylenebilmektedir. Diğer havayolu işletmelerinin ise toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinde artış veya azalışların olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Pires ve Fernandes (2012)'in çalışmasının sonuçları ile uyumlu değildir. Bu durumun temel nedeninin söz konusu çalışmanın farklı dönemleri kapsamından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Havayolu işletmelerinin hem operasyonel hem de finansal performansının incelenmiş olduğu bu çalışmanın hava taşımacılığı sektöründe faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin yöneticilerine elde edilen etkinlik ve verimlilik değişim değerlerini rakip işletmelerle karşılaştırarak analiz etme ve değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Bu çalışmada havayolu işletmelerine ait operasyonel açıdan 3 girdi ve 3 çıktı değişkeni, finansal açıdan ise 4 girdi ve 2 çıktı değişkeni kullanılarak havayolu işletmelerinin operasyonel ve finansal açıdan etkinlik ve verimlilik değişim değerleri incelenmiştir. İlerleyen çalışmalarda havayolu işletme sayısı ile girdi ve çıktı değişkeni sayısı artırılarak çevresel, sürdürülebilirlik ve iş modeli açısından da havayolu işletmelerinin etkinlik ve verimlilik değişim değerleri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Alam, I. S. ve Sıckles, R. C. (1998). The relationship between stock market returns and technical efficiency innovations: evidence from the us airline industry. *Journal of Productivity Analysis*, 9(1), 35-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30431>
- Arjomandi, A. ve Seufert, J. H. (2014). An evaluation of the world's major airlines' technical and environmental performance. *Economic Modelling*, 41(4), 133-144. doi.org/10.1016/j.econmod.2014.05.002
- Asker, V. (2018). Veri zarflama analizi ile finansal ve operasyonel etkinlik ölçümü: geleneksel havayolu işletmelerinde bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 153-172.
- Assaf, A. G. ve Josiassen, A. (2011). The operational performance of UK airlines: 2002-2007. *Journal of Economic Studies*, 38(1), 5-16. <https://doi.org/10.1108/014435811111096114>
- Avcı, T. ve Çınaroğlu, E. (2018). AHP temelli TOPSIS yaklaşımı ile havayolu işletmelerinin finansal performans değerlemesi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 316-335.
- Barbot, C., Costa, A. ve Sochirca, E. (2008). Airlines performance in the new market context: a comparative productivity. *Journal of Air Transport Management*, 14(5), 270-274. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2008.05.003
- Barros, C. P. ve Couto, E. (2013). Productivity analysis of European airlines, 2000-2011. *Journal of Air Transport Management*, 31(4), 11-13. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2012.10.006
- Barros, C. P. ve Peypoch, N. (2009). An evaluation of European airlines operational performance." *Int. J. Production Economics*, 122(2), 525-533. doi.org/10.1016/j.ijpe.2009.04.016
- Bhadra, D. (2009). Race to the bottom or swimming upstream: Performance analysis of US airlines. *Journal of Air Transport Management*, 15(5), 227-235. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2008.09.014
- Candemir, M. ve Deliktaş, E. (2006). *Tigem işletmelerinde teknik etkinlik, ölçek etkinliği, teknik ilerleme etkinliğindeki değişme ve verimlilik analizi: 1999-2003*. Ankara: TİGEM.
- Cao, Q., Lv, J. ve Zhang, J. (2015). Productivity efficiency analysis of the airlines in China after deregulation. *Journal of Air Transport Management*, 42(1), 135-140. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.09.009
- Chen, Z., Tzeremes, P. ve Tzeremes, N. G. (2018). Convergence in the Chinese Airline Industry: A Malmquist Productivity Analysis. *Journal of Air*

- Transport Management*, 73(4), 77-86.
doi.org/10.1016/j.jairtraman.2018.08.010
- Chiou, Y. C. ve Chen, Y. H. (2006). Route-based performance evaluation of taiwanese domestic airlines using data envelopment analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 42(2), 116-127. doi.org/10.1016/j.tre.2007.01.004
- Chow, C. K. (2010). Measuring the productivity changes of Chinese airlines: The impact of the entries of non-state-owned carriers. 16(6), *Journal of Air Transport Management*, 320-324. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2010.04.001
- Coelli, T. J. (1996). *A guide to deap version 2.1: a data envelopment analysis (computer) program*. Armidale: University of New England.
- Deliktaş, E. (2002). Türkiye özel sektör imalat sanayiinde etkinlik ve toplam faktör verimliliği analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(3), 247-284.
- Demydyuk, G. (2011). Optimal financial key performance indicators: evidence from the airline industry. *Accounting ve Taxation*, 3(2), 39-51. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=1946926>
- Divarçı, T. (2016). *An efficiency analysis of international airline alliances: an empricial study using data development analysis*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fare, R., Grosskopf, S., Norris, M. ve Zhang, Z. (1994). Productivity growth, technical progress, and efficiency change in industrialized countries. *The American Economic Review*, 84(1), 66-83. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2951341>
- Good, D. H., Röller, L.-H. ve Sickles, R. C. (1995). Airline efficiency differences between Europe and the US: Implications for the pace of EC integration and domestic regulation. *European Journal of Operational Research*, 80(3), 508-518. [doi.org/10.1016/0377-2217\(94\)00134-X](https://doi.org/10.1016/0377-2217(94)00134-X)
- Gramani, M. C. (2012). Efficiency decomposition approach: A cross-country airline analysis. *Expert Systems with Applications*, 43(10), 5815-5819. doi.org/10.1016/j.eswa.2011.11.086
- Greer, M. (2009). Is it the labor unions' fault? Dissecting the causes of the impaired technical efficiencies of the legacy carriers in the United States. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 39(5), 779-789. doi.org/10.1016/j.tra.2009.07.007
- Güran, M. C. ve Ayrancı, E. (2019). OECD ülkelerinde yükseköğretimde etkinlik değişimi: 2000-2012 dönemi için malmquist toplam faktör verimlilik endeksi uygulaması. *Sosyoekonomi*, 27(41), 71-88.

- Hong, S. ve Zhang, A. (2010). An efficiency study of airlines and air cargo/passenger divisions: a DEA approach. *World Review of Intermodal Transportation Research*, 3(1), 137-149. doi.org/10.1504/WRITR.2010.031584
- Jenatabadi, H. S. ve İsmail, N. A. (2014). Application of structural equation modelling for estimating airline performance. *Journal of Air Transport Management*, 40(4), 25-33. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.05.005
- Keskin Benli, Y. (2006). *İstanbul menkul kıymetler borsası imalat sanayi için etkinlik ve toplam faktör verimliliği analizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kiracı, K. ve Asker, V. (2019). Etkinlik ve etkinliği belirleyen faktörler: havayolu şirketleri üzerine ampirik bir inceleme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1), 25-50.
- Kottas, A. T. ve Maddas, M. A. (2018). Comparative efficiency analysis of major international airlines using Data Envelopment Analysis: Exploring effects of alliance membership and other operational efficiency determinants. *Journal of Air Transport Management*, 70(4), 1-17. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2018.04.014
- Lee, B. ve Worthington, A. (2014). Technical efficiency of mainstream airlines and low-cost carriers: New evidence using bootstrap data envelopment analysis truncated regression. *Journal of Air Transport Management*, 38(3), 15-20. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2013.12.013
- Li, Y. ve Cui, Q. (2018). Airline efficiency with optimal employee allocation: An Input-shared Network Range Adjusted Measure. *Journal of Air Transport Management*, 73(4), 150-62.
- Liu, F.-H. F. ve Wang, P.-H. (2008). Dea malmquist productivity measure: taiwanese semi conductor companies. *International Journal of Production Economics*, 122(1), 367-379. doi.org/10.1016/j.ijpe.2007.03.015
- Lorcu, F. (2010). Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi: türk otomotiv sanayi uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(2), 276-289.
- Macit, D. ve Gedik Göçer, S. (2020). Havayolu İşletmelerinin finansal performanslarının ölçülmesi: Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. ve THY A.O. Örneği. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 904-918.
- Mahadevan, R. (2002). A dea approach to understanding the productivity growth of malaysia's manufacturing industries. *Asia Pacific Journal of Management*, 19(2), 587-600. DOI: [10.1023/A:1020577811369](https://doi.org/10.1023/A:1020577811369)

- Merkert, R. ve Morell, P. S. (2012). Mergers and acquisitions in aviation – Management and economic perspectives on the size of airlines. *Transportation Research Part E*, 48(4), 853-862. doi.org/10.1016/j.tre.2012.02.002
- Merkert, R. ve Williams, G. (2013). Determinants of European PSO airline efficiency e Evidence from a semi-parametric approach. *Journal of Air Transport Management*, 29(2), 11-16. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2012.12.002
- Min, H. ve Joo, S.-J. (2016). A comparative performance analysis of airline strategic alliances using data envelopment analysis. *Journal of Air Transport Management*, 52(2), 99-110. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2015.12.003
- Ömürbek, V. ve Kınay, B. (2013). Havayolu taşımacılığı sektöründe topsis yöntemiyle finansal performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ. ve Coşkun, E. (2013). havayolu yolcu taşıma işletmelerinin finansal etkinliklerinin ölçümüne ilişkin bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 77-83.
- Örkcü, H., Balıkcı, C., Doğan, M. İ. ve Genç, A. (2016). An Evaluation Of The Operational Efficiency Of Turkish Airports Using Data Envelopment Analysis And The Malmquist Productivity Index: 2009-2014 case. *Transport Policy*, 48(2), 92-104. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2016.02.008>
- Pires, H. M. ve Fernandes, E. (2012). Malmquist financial efficiency analysis for airlines. *Transportation Research Part E*, 48(5) 1049-1055. doi.org/10.1016/j.tre.2012.03.007
- Schefczyk, M. (1993). Operational performance of airlines: an extension of traditional measurement paradigms. *Strategic Management Journal*, 14(4), 301-317. <https://doi.org/10.1002/smj.4250140406>
- Scheraga, C. A. (2004). Operational efficiency versus financial mobility in the global airline industry: a data envelopment and Tobit analysis. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 38(5), 383-404. doi.org/10.1016/j.tra.2003.12.003
- Wang, W.-K., Lin, F., Ting, I. W., Kweh, Q. L., Lu, W.-M. ve Chiu, T.-Y. (2017). Does asset-light strategy contribute to the dynamic efficiency of global airlines? *Journal of Air Transport Management*, 62(3), 99-108. doi.org/10.1016/j.jairtraman.2017.03.010
- Wanke, P. ve Barros, C. P. (2016). Efficiency in Latin American airlines: A two-stage approach combining Virtual Frontier Dynamic DEA and Simplex

Regression. *Journal of Air Transport Management*, 54(3), 93-103.
doi.org/10.1016/j.jairtraman.2016.04.001

Yen, F. L. ve Othman, M. (2011). Data envelopment analysis to measure efficiency of hotels malaysia. *SEGi Review*, 4(1), 25-36.

Yu, H., Zhang, Y., Zhang, A., Wang, K. ve Cui, Q. (2019). A comparative study of airline efficiency in China and India: A dynamic network DEA approach. *Research in Transportation Economics*, 76(4), 1-12.
doi.org/10.1016/j.retrec.2019.100746

Yu, M.-M., Chang, Y.-C. ve Chen, L.-H. (2016). Measurement of airlines' capacity utilization and cost gap: Evidence from low-cost carriers. *Journal of Air Transport Management*, 53(2)186-198.
[0.1016/j.jairtraman.2016.03.005](https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2016.03.005)

EKLER

EK-1. Girdi- Çıktı Değişkenlerine ait Tanımlayıcı İstatistikler (Operasyonel)

	ASK	Uçak Sayısı	Çalışan Sayısı	RPK	Doluluk Oranı	Yolcu Sayısı
Ortalama	1.24E+08	37970.1	272.1083	80.63958	52891667	1.01E+08
Median	98129500	24429.5	185	81	36100000	77730500
Maksimum	4.45E+08	126600	1269	95	2.01E+08	3.64E+08
Minimum	16289000	900	46	65.8	10100000	11761000
Std. Sapma	93021491	32260.22	225.5902	5.17695	41284469	78227945
Eğiklik	1.702879	1.227924	1.903019	-0.254862	1.762447	1.738178
Basıklık	5.716957	3.342391	6.45416	3.809191	5.692405	5.775706
Toplam	2.99E+10	9112825	65306	19353.5	1.27E+10	2.42E+10
Toplam Std. Sapma	2.07E+18	2.49E+11	12162931	6405.394	4.07E+17	1.46E+18
Gözlem Sayısı	240	240	240	240	240	240

EK-2. Girdi- Çıktı Değişkenlerine ait Tanımlayıcı İstatistikler (Finansal)

	Dönen V.	Duran V.	K.V.Y.K.	U.V.Y.K.	NET KÂR	NET SATIŞLAR
Ortalama	4168749	13541968	5580385	8180389	698658.5	13522029
Median	3255979	11585892	4590140	6267291	369976.5	11000564
Maksimum	14323000	44513000	18573000	33411000	10540000	42650000
Minimum	55723	12039	48745	1743	424	368333
Std. Sapma	3097481	10147029	4319767	7189952	1286114	10953401
Eğiklik	1.203247	0.861432	0.914699	1.556359	4.661212	1.316281
Basıklık	3.955899	2.96241	2.812329	5.261638	29.74444	3.722796
Toplam	1.00E+09	3.25E+09	1.34E+09	1.96E+09	1.68E+08	3.25E+09
Toplam Std. Sapma	2.29E+15	2.46E+16	4.46E+15	1.24E+16	3.95E+14	2.87E+16
Gözlem Sayısı	240	240	240	240	240	240

EK-3. Girdi- Çıktı Değişkenlerine ait Korelasyon Analizi (Operasyonel)

	ASK	Çalışan Sayısı	Uçak Sayısı	Doluluk Oranı	Yolcu Sayısı	RPK
ASK	1	0.648456694	0.77896803	0.251308994	0.731511265	0.774828
Çalışan Sayısı	0.648457	1	0.63101957	0.222000086	0.595834366	0.710489
Uçak Sayısı	0.778968	0.631019571	1	0.346180848	0.765709065	0.683539
Doluluk Oranı	0.251309	0.222000086	0.34618085	1	0.375459673	0.332018
Yolcu Sayısı	0.731511	0.595834366	0.76570906	0.375459673	1	0.689716
RPK	0.774828	0.710489348	0.68353944	0.332017513	0.689715515	1

EK-4. Girdi- Çıktı Değişkenlerine ait Korelasyon Analizi (Finansal)

	Dönen Varlıklar	Duran Varlıklar	K.V.Y.K.	Net Kâr	Net Satışlar	U.V.Y.K.
Dönen Varlıklar	1	0.610637	0.710014	0.365237	0.745395	0.732289
Duran Varlıklar	0.610637	1	0.759527	0.418542	0.760804	0.770681
K.V.Y.K.	0.710014	0.759527	1	0.377638	0.760128	0.737157
Net Kâr	0.365237	0.418542	0.377638	1	0.452469	0.342439
Net Satışlar	0.745395	0.760804	0.760128	0.452469	1	0.747626
U.V.Y.K.	0.732289	0.770681	0.737157	0.342439	0.747626	1

TÜRKİYE’DE KONUT KREDİSİ HACMİ İLE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Toygun ATASOY *

Harun TANRIVERMİŞ **

ÖZ

Konut finansman sistemlerinin geliştirilmesi yoluyla konuta erişimin kolaylaştığı, uzun vadeli borçlanmalar ile konut talebinin karşılanabildiği ve konut yatırımlarının da artış gösterdiği bilinmektedir. İnşaat ve gayrimenkul sektörlerinin ve dolayısıyla konut fiyatlarının birçok makroekonomik faktör ile ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada; Türkiye’de uzun vadeli konut kredilerini veren finans kuruluşlarının konut kredisi hacminin, konut fiyat endeksi, konut kredisi faiz oranları, inşaat maliyet endeksi, gayrisafi yurt içi hasıla ve sanayi üretim endeksi ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; konut kredisi hacminin, konut fiyatları, konut kredisi faiz oranları ve inşaat maliyet endeksi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olduğu, konut kredisi hacminin ve konut kredisi faiz oranlarının konut fiyat endeksinin birer Granger nedeni olduğu ve inşaat maliyetleri ile konut fiyatlarının ise karşılıklı Granger nedensellik içerdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Konut Talebi, Makroekonomik Faktörler, Konut Kredisi Hacmi ve Konut Pazarının Düzenlemesi

---

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, atasoy@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7399-0215>

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, tanrivermis@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0765-5347>

Makalenin gönderilme tarihi: Mayıs 2021

Kabul tarihi: Temmuz 2021

EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VOLUME OF HOUSING LOANS AND THE SELECTED MACRO-ECONOMIC FACTORS IN TURKEY

ABSTRACT

Access to housing can be facilitated through the proper development of housing finance, provision of long-term borrowing and by doing so the housing demand can be easily be met and by doing so it can be possible to increase investment in housing sector. It was evaluated that the construction and real estate sectors and therefore housing prices have associated with many of the macroeconomic factors. The main focus of this study was based on the examination of the relationship between the volume of housing loans from financial institutions issuing long-term mortgages in Turkey with the housing price index, mortgage interest rates, cost of construction index, gross domestic product and industrial production index were assessed. According to the results of the research, it was determined that there is a relationship between the volume of housing loans, house prices index, interest rates on housing loans and the cost of construction index. It has been determined that there is a cointegrated relationship between the variables, on the other hand, the Granger causality test shows that there is a causality of the volume of housing loans and interest rates to housing price index while the cost of construction index and housing price index have mutual Granger causality.

Keywords: Housing Demand, Macro-Economic Factors, Volume of Housing Loans and Regulation of Housing Markets

GİRİŞ

Kişilerin konut ihtiyacı, satın alma gücü ve tercihleri dikkate alınmadan en düşük seviyede barınma ihtiyaçlarını karşılamak için gereken konut miktarıdır. Konut ihtiyacı iki farklı biçimde değerlendirilebilir. Nicelik olarak konuta ilişkin özelliklerin yaşanabilir ve sağlıklı olması adına gereken fiziksel standartları sağlayan konutları kapsar. Niteliksel olarak ise konuta ilişkin fiziksel özelliklerin yanında sosyal ve çevre özelliklerinin de hesaba katılması ile ortaya çıkan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Konut talebi konut ihtiyacından farklı bir anlama sahip olmakla birlikte, kişilerin konutu alabilmesi için satın alma gücüne sahip olması ve bunu istemesi sonucu ortaya çıkar. Gayrimenkul talebi kavramsal olarak, konutların piyasada oluşan fiyatları ile tercih edilen ve alınmak istenen konut miktarı arasındaki ilişkiyi tanımlar (İnşaat Mühendisleri Odası [İMO], 2011; Özlük, 2015). Birçok mal piyasasından farklı olarak gayrimenkul piyasalarında talep ortaya çıktıktan sonra piyasa fiyatları ile geliştirici uyarılmakta ve arz gecikmeli olarak talep artışına cevap vermekte ve piyasalarda her zaman kamu müdahalesinin yapılması kaçınılmaz olmaktadır (Tanrıvermiş, 2019).

Ekonominin büyük bir bölümü ile çok yönlü bir ilişki sağlayan konut piyasaları, inşaat faaliyetleri ile ekonomik büyüme gibi bazı sektör ve ekonomi politikaları için gösterge olarak değerlendirilen ölçütleri etkileyebilmektedir. Ayrıca konut fiyatlarındaki değişkenlik, değişen kredi-değer oranı ve teminat etkileri nedeniyle bankacılık sektörünü ve sermaye piyasalarını da önemli ölçüde

etkilediği bilinmektedir (Odabaş, 2011). Bu iddianın en önemli dayanağı küresel ekonominin dinamiklerini değiştiren, ülkelerin gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) göstergelerinde kendini hissettiren ve gelecek dönemleri önemli ölçüde etkileyen 2008 küresel finansal kriz bulunmakta olup, temelinde bir gayrimenkul finans sistemi olan mortgage sistemi bulunmaktadır. Söz konusu kriz ile birlikte 2008 yılı ve 2009 yılında birçok ülkede ekonomik daralma ve faiz oranlarında artış gibi çeşitli olumsuzluklar yaşanmıştır (Afşar, 2011). Bu nedenlerden dolayı konut kredisi hacmi bir ülke için büyük bir gösterge olarak kabul edilebilir olmakla beraber, konut kredisi hacmini etkileyen makroekonomik değişkenlerin yapıları ve ilişkileri incelenerek ileriye yönelik projeksiyonlar oluşturulabilir ve bu yönde hareket eden politikalara temel oluşturabilir.

Önceki araştırma sonuçlarına göre konut talebinin birçok ekonomik, sosyal ve çevresel faktöre bağlı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ise konut talebi ile konut kredisi faiz oranları arasında ters yönlü ve güçlü ilişki bulunmakta ve bu durum hanelerin gelir düzeyleri, tasarruf eğilimi, konut fiyatları ve konuta erişilebilirlik ile ilişkili olduğu değerlendirilmektedir (Hatipoğlu ve Tanrıvermiş, 2017; Öztürk, Kapusuz ve Tanrıvermiş, 2018). Gayrimenkul değerindeki değişimin bir göstergesi olarak ele alınan konut fiyat endeksi ile satın alınan konut sayısı ve diğer makro değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz sonuçları, konut pazarındaki değişimin değerlendirilmesi ve kamu politikalarının tespitine olanak vermektedir (Aliefendioğlu, Tanrıvermiş ve Salami, 2021; Tanrıvermiş, 2016). Bu çalışmada, konut kredisi hacminin seçilmiş makroekonomik veriler ile ilişkisinin ortaya konulabilmesi için bağımlı değişken konut kredisi hacmi (KK) ve bağımsız değişken olarak da konut fiyat endeksi (KFE), konut kredisi faiz oranları (KKFO), inşaat maliyetleri endeksi (İME), gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve sanayi üretim endeksi (SUE) kullanılmış ve üçer aylık dönemlere ilişkin olarak oluşturulan veriseti analiz edilmiştir. Değişkenlere ilişkin serilerin durağanlık analizleri, birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey Fuller testi ile araştırılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Ardından Johansen Yöntemi ile eşbütünlük analizi belirlenmiş, vektör hata düzeltme modeli tespit edilmiş ve Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır.

I. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Konut ekonomisi ve politikası, son 20 yılda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere önemli araştırma konularının başında gelmektedir. Özellikle konut piyasası ve konut piyasasını etkileyen değişkenlere ilişkin birçok çalışma mevcut olup, söz konusu alan ile ilgili çalışmalardan bazılarının özetleri aşağıda sunulmuştur:

Doğan (2006) tarafından yapılan çalışmada; Türkiye’deki bankacılık sektöründe konut kredilerinin gelişimi incelenmiş, konut kredilerinde

karşılaşılabilecek riskler ve konut kredilerine ilişkin analizlere yer verilmiştir. Ekonometrik olarak geliştirilen modele göre, reel faizlerin % 1 artması konut kredisi kullanımının % 1,79 azalmasına sebebiyet verdiği, enflasyonda yaşanan % 1'lik bir artışın, bir dönem gecikmeli olarak, kullanılan konut kredilerinde % 0,72 düşüşe neden olduğu, sanayi üretimine ilişkin yayınlanan endekste % 1'lik artış ise konut kredisi kullanımında % 4,7 artışa neden olduğu anlaşılmıştır.

Zhu (2006), Asya-Pasifik ülkelerinin konut alımlarının finansmanında piyasaya dayalı sistemleri geliştirmede önemli derecede ilerleme kaydettiklerini belirtmiştir. Çalışma bölgesi olan Çin, Hong Kong SAR, Endonezya, Güney Kore, Singapur ve Tayland için bankalar tarafından verilen kredilerin, konut fiyatlarında aynı yönlü ve önemli bir etkisi olduğunu ifade etmiştir.

Öztürk ve Fitöz (2009), Türkiye'de konut piyasasına ilişkin konutun arzını ve talebini belirleyen faktörlerin analizini ortaya koymuşlar, milli gelir, konuta ilişkin fiyatlar ve uygulanan faiz oranları ile talep arasında aynı yönlü bir ilişki, demografik etkenler ile talep arasında ise önemli olmayan bir ilişki bulmuşlardır.

Gimeno ve Martinez-Carrascal (2010), konut fiyatları ile konut kredisi ilişkisini İspanya örneği ile açıklamışlardır. Çalışmada, vektör hata düzeltme modeli kullanıldığını ve her iki değişkenin de uzun dönemde birbirleriyle ilişki içinde olduklarını belirtmişlerdir.

Odabaş'ın (2011) "Türkiye'de Makroekonomik Faktörlerin Konut Fiyatına Etkisi" adlı doktora tezinde; makroekonomik etkenlerin konutlara ait fiyatlar üzerindeki etkisini belirlenen dönem içinde (2007-2010), Vektör Otoregresif (Vector Autoregressive, VAR) modeli kullanarak incelemiş olup, etki ve tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik analizleri ile ilişkinin yönünü test etmiştir. Buna göre ilişkinin konut fiyatlarına doğru gittiğini belirlemiştir.

Tunç (2012) tarafından yapılan çalışmada; Türkiye'de kredi hacmini etkileyen faktörleri incelenmiş, konut kredilerine uygulanan standartların sıkılaştırılmasının kredi büyüme hızını yavaşlattığı ve gevşetilmesinin ise hızlandırdığı saptanmıştır. Buna ilave olarak konuta ilişkin talep azaldığında, kredi büyüme hızının yavaşladığı, talebin artış gösterdiği çeyrekten sonra ise kredinin daha hızlı arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Abar ve Karaarslan'ın (2013) Atatürk Üniversitesi'nde çalışan personele yönelik yaptıkları çalışmada; kişilerin özellikleri ve talep ettikleri konut özellikleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını irdelemişlerdir. Kişilerin gelirleri, ödemeye razı oldukları peşinat bedeli, ödemeye razı oldukları taksit miktarı, tercih edilen konut tipi, lojmanda oturma durumları arasındaki ilişki çoklu uyum analizi tekniğiyle analiz edilmiştir.

Grum ve Govekar (2016), makroekonomik faktörlerin çeşitli kültürel ortamlarda gayrimenkul fiyatlarına etkisini Slovenya, Yunanistan, Fransa, Polonya ve Norveç Örneği ile açıklamışlardır. Çalışmalarında, söz konusu ülkelerdeki işsizlik oranı, ülke hisse senedi endeksinin cari hesabı, gayri safi yurtiçi hasıla ve sanayi üretimi ile gayrimenkul fiyatlarının arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlara göre gayrimenkul fiyatlarının istatistiksel olarak işsizlikle önemli ölçüde ilişkili olduğu Fransa, Yunanistan, Norveç ve Polonya örneklerinde gösterilmiştir. Slovenya örneğinde ise gayrimenkul fiyatlarının yalnızca hisse endeksine yansıdığı belirtilmiştir.

Uysal ve Yiğit (2016), Türkiye’de konuta ilişkin talep piyasasını incelemiş ve talebe ilişkin belirleyicileri ortaya çıkarmışlardır. Buna göre gelir (kişi başı), fiyatlar, kentleşme hızı, faiz ve birim fiyat kullanılmış olup, değişkenlerin birinci fark durağan olduğunu belirlemişlerdir. Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) Eşbütünleşme testlerini uygulamış ve en az iki eşbütünleşik denklem olduğunu ortaya koymuşlardır. Milli gelir (kişi başı), kentleşme hızı, faiz oranları ile konut talebi arasında aynı yönlü bir ilişki; birim fiyat ve gösterge olarak kullanılan TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) ile konuta ilişkin talep arasında ise ters yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Coşkun (2016) çalışmasında, konut fiyatlarına ilişkin artış ve azalışların nedenlerini, makroekonomik ve mikroekonomik olarak etkilerini incelemiştir. Yatırıma ilişkin bir araç olduğu algısına kuramsal bir açıdan Türkiye uygulamasında incelenmiş konutun değerine dayalı reel getirinin, seçilmiş olan piyasa, endeks, dönem ve reelleştirme ölçütlerine göre değişebileceğini ve konutun yerel piyasa düzeyinde getiri sağlayan ve yatırıma konu bir araç olabileceği saptanmıştır.

Hatipoğlu ve Tanrıvermiş’in (2017) çalışmasında, Türkiye’deki konut arz ve talebi açısından yatırım tercihlerini etkileyen faktörler irdelenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, nüfus artışı ve kentleşme olgusuna bağlı olarak konuta olan talep ve dolayısıyla bankalar tarafından verilen konut kredilerinin etkilendiği ve ayrıca ülkenin demografik yapısına göre genç nüfusun ekonomik anlamda büyüme ve faiz oranlarına bağlı olarak hane halkının uzun vadede borçlanmaya razı olarak konut edinmeyi tercih edebilecekleri beklentisinin de bir baskı oluşturacağı belirtilmiştir.

Trofimov, Aris ve Xuan (2018), Malezya’da konut fiyatları ile makroekonomik ve demografik belirleyiciler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında, 2000-2015 dönemindeki üç aylık veriler ile Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik ve varyans ayrıştırması analizlerini kullanmışlardır. Konut fiyatlarındaki artışın temel olarak demografik göstergeler ve özellikle nüfus artışından kaynaklandığını, düşük faiz oranlarının ve artan tüketici fiyatlarının da konut fiyat artışını desteklediğini belirtmişlerdir. GSYİH düzeyinin ise konut fiyatlarındaki artışa herhangi bir katkıda bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Sabyasachi (2019), OECD ve Dünya Bankası verilerini kullanarak 43 ülke için reel konut fiyatlarının uygun makroekonomik belirleyicilerini araştırmıştır. Kentleşme, nüfusun yaş yapısı, fiyat-gelir oranı, fiyat-kira oranı ve GSYİH, döviz kuru ve enflasyon oranı gibi önemli makroekonomik değişkenlerin konut fiyatlarını istikrara kavuşturmak için çok önemli olduğu analiz sonuçlarına göre ortaya çıkmıştır.

Ahmed (2020), Suudi Arabistan'da konut fiyatlarının kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, tüketici fiyatları endeksi ve işsizlik oranı gibi makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında, 2014-2019 yıllarında üç aylık veriler alınmış ve vektör otoregresyon analizi (VAR), Granger nedensellik, varyans ayrıştırma ve etki-tepki fonksiyonları belirlenmiştir. Tüketici fiyatları endeksi ile ilişkinin anlamlı, GSYİH ile ilişkinin önemsiz ve pozitif bir şekilde ilişkili olduğu belirtilmiştir. Üç değişkenin de konut fiyatlarının Granger nedeni olduğu, TÜFE'nin konut fiyatlarındaki değişim üzerinde en yüksek açıklayıcı güce sahip olan değişken olarak bulunduğu ifade edilmiştir.

Karadaş ve Salihoğlu (2020), Türkiye'de makroekonomik değişkenlerin konut fiyatlarına etkisini incelemiştir. Çalışmada, sanayi üretim endeksi, konut kredisi miktarı, kredi faiz oranları, inşaat maliyetleri, tüketici fiyat endeksi ve döviz kuru değişkenlerinin hedonik konut fiyat endeksi ile olan ilişkisine bakılmışlardır. Buna göre; sanayi üretim endeksinin konut fiyatları üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğunu, konut kredisi miktarının, kredi faiz oranlarının, tüketici fiyat endeksinin ve döviz kuru etkisinin anlamlı ve negatif olduğunu, inşaat maliyetlerinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ortaya koymuşlardır. Hanelerin konut ediniminde kullanılan finansman yöntemleri, konut kredileri kullanım düzeyleri ve konut değerleri arasındaki ilişkiler (Aliefendioğlu ve Çevik 2015), konut fiyatlarının hedonik model ile analizi (Hayrullahoğlu, Aliefendioğlu, Tanrıvermiş ve Hayrullahoğlu 2017), konut satış sıklığı ve konut piyasalarında mobilite analizleri (Aliefendioğlu, Bazame ve Tanrıvermiş 2019) ve konut fiyat endeksi ve bunu etkileyebilecek faktörlerin değerlendirilmesi (Aliefendioğlu vd. 2021) araştırmalara konu olmuştur.

Türkiye'de konut satın almada konut kredilerinin kullanım oranı son on yılda % 40'a yaklaşmış olup, hanelerin gelir düzeyleri ve tasarruf eğilimlerinin düşük ve konut fiyatlarının yüksek olması, özellikle orta gelir düzeyi ve altında gelir seviyesine sahip olan hanelerin konuta erişilebilirliğini olumsuz etkilemektedir (Hatipoğlu ve Tanrıvermiş, 2017; Tanrıvermiş, 2019). Bu koşullarda ülke genelinde konut kredisi hacminin gelişimi ve kredi hacmini etkileyen faktörlerin çok yönlü analizine yönelik çalışmalara gereksinim olduğu açıktır. Konut kredisindeki artış kredi ile konut edinim oranına bağlı olarak esasen konut talebinin bir göstergesi niteliğine sahip olup, konut kredilerine uygulanan standartların sıkılaştırılması ve artan faiz oranlarının kredi büyüme hızını yavaşlatması beklenen bir sonuç olarak görülmektedir. Önceki araştırma sonuçları konut kredisi faizindeki artışın satın alınan konut miktarını olumsuz etkilediğini

göstermekte (Öztürk vd. 2018) olup, konut piyasa fiyatlarının kredi hacmine oranı, vade yapısı, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin kredi ve doğal olarak konut talebine etkilerinin incelenmesine yönelik mikro ve makro düzeyde çalışmaların yapılmasına gereksinim olduğu ortaya çıkmaktadır. Önceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada ikincil verilerle Türkiye’de uzun vadeli konut kredilerini veren finans kuruluşlarının konut kredisi hacminin, Merkez Bankası tarafından yayınlanan ve konut fiyatlarının değişiminin bir göstergesi olan konut fiyat endeksi, konut kredisi veren bankaların uyguladığı konut kredisi faiz oranları, inşaat maliyet endeksi, büyüme oranı (gayrisafi yurt içi hasıla) ve sanayi üretim endeksi ile ilişkisi incelenmiştir.

II. KONUT PİYASASI, İPOTEKLİ KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ VE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER

Birçok piyasada olduğu gibi, konut piyasalarında da arz ve talep düzeyleri, konut fiyatının belirlenmesi açısından temel bir ilkedir. Bu nedenle konut piyasalarında oluşan arz ve talebin analizi ve piyasa dengesinin incelenmesi, konut fiyatlarını arz ve talep yönüyle etkileyen faktörlere vereceği tepkinin anlaşılmasını sağlayacaktır (Odabaş, 2011). Konut pazarında arz ve talebin kısa ve uzun dönemdeki değişimi ve esneklik katsayılarının bilinmesi, konut pazarının düzenlenmesi ve konu ile ilgili kamu politikalarının tespiti için yararlı olacaktır.

Konut piyasalarında konut edinimi sırasında kullanıcı kararları, kullanıcının özelliklerinden ve konutun durumundan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Konut ediniminde kullanıcının kişisel özelliklerinden kaynaklanan ve kararlarını etkileyen faktörlerin, kullanıcının geliri ve ekonomik kaynakları, mevcut yaşam standartları ve konuttan beklentileri olarak sıralanabilir. Konutun ve çevresinin özellikleri ise konutun fiziksel durumu (yaşı, bakımı, oda sayısı gibi), konut satışındaki pazarlama yöntemleri, satış sonrası hizmetler olarak nitelendirilebilmekte olup, bu faktörler kullanıcının kararlarını etkileyebilmektedir (Uysal ve Yiğit, 2016).

A. KONUT PİYASASINDA TALEP

Tüketim amacı taşıyan konuta ilişkin talep ve yatırım amacı taşıyan konut talebi olarak iki çeşit konut talebinden bahsedilebilir. Tüketim amaçlı konut talebi, konutun piyasa fiyatı, konutu almak isteyen hane halkının geliri, konut kira fiyatları, konuta ilişkin özellikler ve ilgili finans kurumları tarafından kullanılan konut kredisi faizi tarafından belirlenebilir. Yatırım amacı ile oluşan konut talebi ise konutun getiri oranı, konut dışı yatırım yapılabilen finansal ürünlerin getiri oranları ve hane halkının geliri ile belirlenebilir (Öztürk ve Fitöz, 2009). Talep kanununa göre, konut fiyatlarında bir artış olduğu takdirde,

ekonomik ve demografik koşullar sabitken talep edilen konut miktarı azalır. Söz konusu durum talebin fiyata olan tepkisi olmakla beraber, ekonomik anlamda talebin fiyat esnekliği ile tanımlanır (Odabaş, 2011).

B. KONUT PİYASASINDA ARZ

Konut arzı, konut fiyatlarının konutun var olan stoku arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir. Kısa dönemde konut stoku konut arzını oluşturmaktadır. Talepte ortaya çıkan değişime hemen yanıt veremeyen arz, kısa dönemde sabittir. Uzun dönemde ise yeni konut inşası söz konusu olduğundan, konut arzı artırılabilir. Uzun dönemde konut fiyatlarıyla konut arzı doğrusal olarak hareket etmektedir. Diğer faktörler sabitken konut fiyatları arttıkça, konut üreticilerinin konut üretme istekleri artacak ve konut stoku artacaktır. Net konut yatırımlarının piyasada oluşan fiyat artışına verdiği tepki, konut arzına ilişkin fiyatın esnekliğine bağlıdır. Konut fiyatlarındaki değişimin konutun arzını etkilemesi, konut arz esnekliği olarak açıklanır ve konuttaki arzda değişimin (%) konut fiyatındaki değişime (%) oranı olarak ifade edilir (Büyükduman, 2014).

Konut piyasasındaki fiyat, büyük ölçüde konut arzına ait nitelikler tarafından belirlenmektedir. Konut arzının esnekliğinin düşük olması, gecikmeli arz ve kısa dönemde arzın sabit olması konut arzının özelliklerini açıklayabilir. Konut oldukça dayanıklı bir varlık olup, yeni yapılan konutlar mevcut toplam konut stokunun küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Arzın, konut dönüşümü veya iyileştirmeler hariç olmak üzere, talepteki değişimlere kısa vadede cevap vermesi oldukça zordur (Coşkun, 2016).

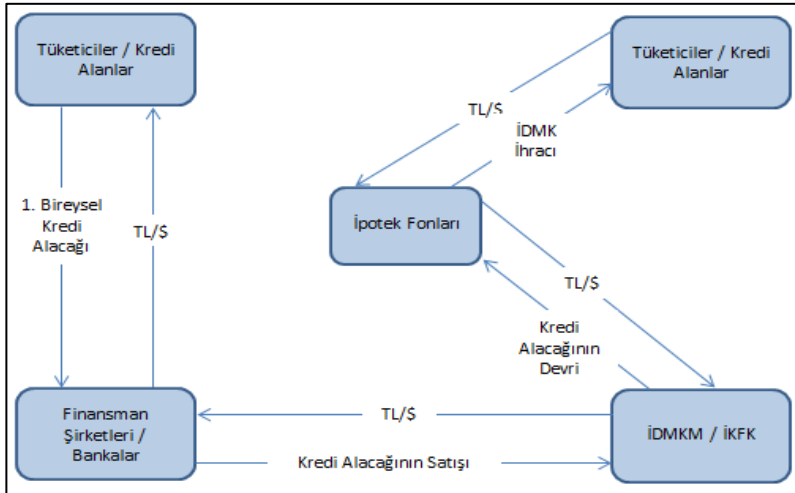
C. İPOTEKLİ KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ

İpotekli konut finansman sistemi, kredi veren finans kuruluşlarının gayrimenkul satın almak için kredi isteyen bireylere, kredi ödemesi yapılmadan önce söz konusu gayrimenkulün kredi risklerine karşı mülkiyetinin ipoteği ile güvence altına alınan bir kredi türü olarak açıklanmaktadır (Berberoğlu, 2009). İpotekli konut finansman sistemi, uzun vadeye yayılan, kredi oranı sabit ya da değişken olabilen, dönemlik taksitler olarak ödenen, vadenin sonlanmasına kadar gayrimenkulün mülkiyetinin kredi sağlayan kuruluşta, kullanım hakkının satın alan bireyde olmasını sağlayan, konut finansman kurumunun alacak hakkına dayalı olarak menkulleştirme yapması veya yaptırması üzerine kurulu bir kredi mekanizması olarak da tanımlanabilir (Yalçınar, 2006).

İpotekli konut finansman sistemi birincil ve ikincil konut piyasalarında olduğu gibi sermaye piyasalarında da yer almaktadır (Şekil 1). Birincil piyasalarda taşınmazı kredi talep ederek satın almak isteyen kişiler (tüketiciler) ile satın alınacak taşınmazlar için kredi sağlayacak konut finansman kuruluşları yer almaktadır (Enderoğlu, 2001). Konut finansman kuruluşları, ticaret bankaları, katılım bankaları, tasarruf kurumları gibi şirketlerdir. Bu kuruluşların fonksiyonu,

tasarruf sahibi olan kişilerden topladıkları fonları uzun vadeli konut kredileri haline dönüştürerek, ipotek karşılığı ihtiyaç sahiplerine aktarmaktır. İkincil konut piyasalarında uzman konut finansman kurumları ile finansman fonları yer almaktadır. Konut finansman kurumları satın aldıkları ipoteklerden ipotek havuzları oluşturabileceği gibi ipotek finansmanı kurumlarına (uzman konut finansman kurumları) kredi alacağı karşılığı satarak söz konusu kurumlar da ipotek havuzu oluşturabilir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde uzman konut finansman kurumlarına Fannie Mae (Federal National Mortgage Association), Freddie Mac (Federal Home Loan Mortgage Corporation) ve Ginnie Mae (Government National Mortgage Association) örnek olarak verilebilir. Bu kurumların temel görevi piyasada ortaya çıkan ipoteklerin satın alınması ve bu yolla piyasaya likidite kaynağının sağlanmasıdır. Ayrıca belirtilen kurumlar, sermaye piyasalarında ipoteye dayalı menkul kıymet ihraç ederek, bu menkul kıymetlerin yatırımcılara satılması ile uzun vadeli kaynak sağlamaları da işlevleri arasında yer almaktadır (Yalçın, 2006).

Şekil 1: İpotekli konut finansman sistemi

Kaynak: (Kömürlü ve Önel, 2007)

Dünya örnekleri incelendiğinde, çeşitli ipotekli konut finansman kredileri olmasına karşın, söz konusu krediler sabit ve değişken faizli kredisi çeşitlerinden türetilmiş olduğu görülmektedir. Kredi vadesi boyunca dönemlik ödemelerin sabit olduğu anlayışına göre oluşturulan kredi çeşidi sabit faizli kredi olarak adlandırılmaktadır. Kredinin vadesi boyunca aylık ödemelerin değişkenlik göstermesi piyasada oluşan faiz oranlarının değişimine göre oluşuyorsa bu kredi çeşidi değişken faizli kredi olarak adlandırılmaktadır. Faiz oranları her ay değişebileceği gibi her altı ay veya bir senede de değişebilmektedir (Berberoğlu, 2009).

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan başlayan konut olgusu ve politikası hemen hemen her dönemde yasal düzenlemelere konu edilmiş ancak söz konusu politikalar sonunda kuramsal bir sistem olarak sonuçlandırılmamıştır (Enderoğlu, 2001). İpotekli konut finansman sistemindeki köklü değişiklik, 21.02.2007 tarihinde 5582 sayılı Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun kabul edilmesi ile yapılmıştır. Söz konusu kanun ile Türkiye’de ipotekli konut finansman sisteminin temel yapıları oluşturulmuş olup, hem ABD’de sistemi, hem de Avrupa ülkelerinde oluşturulmuş sistemlerin uygulanabilmesinin yolu açılmıştır. Bu sistemde finansman sağlayan kuruluşlar ipotekleri alacak haklarına dayalı olarak ikincil piyasalarda değerlendirebilmektedirler (Berberoğlu, 2009).

5582 Sayılı Kanunun temel amaçları konut finansmanının geliştirilmesi ve inşaat sektöründe teşvik ve yapılaşmada kalitenin artırılması olarak açıklanabilir. 5582 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesi ile on farklı yasal düzenlemede değişiklik yapılmış olup, bunlar; Sermaye Piyasası Kanunu, İcra ve İflas Kanunu, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Toplu Konut Kanunu, Finansal Kiralama Kanunu, Gider Vergileri Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu, Damga Vergisi Kanunu, Harçlar Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunu olarak sıralanabilir (Reisoğlu, 2007).

Gayrimenkul piyasalarında 2013 yılı ile 2020 yılı arasındaki döneme ilişkin veriler incelendiğinde; 2013 yılında gayrimenkul satışlarının 2017 yılına kadar sürekli bir artış içinde olduğu, 2018 ve 2019 yıllarında bir önceki yıla göre azalış olduğu tespit edilmiştir. Konut satışlarında, 2013-2017 yıllarında ipotekli satışların toplam satışlar içindeki oranı % 33 - % 40 arasında değiştiği, bu oranın 2018 yılında % 20 ve 2019 yılında % 25’e düştüğü ve konut kredisi faizindeki çok yüksek indirimin ardından 2020 yılında tekrar % 41 düzeyine ulaştığı belirlenmiştir. İncelenen 2013-2018 döneminde satışı yapılan konut sayısı içinde ilk el satışı yapılan ve yeni konut satışlarının payının % 45 - % 47 arasında olduğu ve bu oranın 2019 yılında % 38’e ve 2020 yılında ise % 33 düzeyine gerilediği dikkati çekmektedir (Tablo 1). Toplam konut satışında düşük düzeyde de olsa sürekli bir artış olmasına karşın, toplam satış hacmi içinde ikinci el konutların payında artışın olması, birinci el konutların veya yeni inşa edilerek satışa sunulan konutların fiyatlarının yüksek olması ve alıcıların konuta erişilebilirliğinin düşüklüğü ile açıklanabilir. Diğer yandan yeni konutların yapı kullanım izin belgesi, müteahhitler ve geliştiricilerin satış politikaları, konut tesliminde yaşanan gecikmeler ve diğer sorunların da alıcıların kararları üzerinde etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de 2013-2020 Döneminde Konut Satışlarının Gelişimi

Yıllar	Toplam Satışlar	İpotekli Satışlar	Diğer Satışlar	İpotekli (%)	Diğer (%)	İlk Satış	İkinci El	İlk Satış (%)	İkinci El (%)
2013	1.157.190	460.112	697.078	39,76	60,24	529.129	628.061	45,73	54,27
2014	1.165.381	389.689	775.692	33,44	66,56	541.554	623.827	46,47	53,53
2015	1.289.320	434.388	854.932	33,69	66,31	598.667	690.653	46,43	53,57
2016	1.341.453	449.508	891.945	33,51	66,49	631.686	709.767	47,09	52,91
2017	1.409.314	473.099	936.215	33,57	66,43	659.698	749.616	46,81	53,19
2018	1.375.398	276.820	1.098.578	20,13	79,87	651.572	723.826	47,37	52,63
2019	1.348.729	332.508	1.016.221	24,65	75,35	511.682	837.047	37,94	62,06
2020	1.409.316	573.337	835.979	40,68	59,32	469.740	1.029.576	33,33	66,67

Kaynak: TÜİK

D. ÇALIŞMADA KULLANILAN MAKROEKONOMİK VERİLER

Çalışmada kullanılan makroekonomik veriler; önceki çalışmalardan faydalanılarak ve teorik olarak konut kredisi hacmini etkileyebileceği değerlendirilen verilerden oluşturulmuştur. Bu veriler; konut fiyat endeksi, konut kredisi faiz oranları, inşaat maliyetleri endeksi, gayrisafi yurt içi hasıla ve sanayi üretim endeksi olarak belirlenmiştir. Belirlenen parametrelerin kapsamına ilişkin özet bilgi aşağıda verilmiştir:

Konut Kredisi Hacmi: Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayımlanan veriler, Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren bankaların konut kredisi verme amacıyla değerlendirme uzmanları tarafından yapılan değerlendirme raporlarından alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Çalışmada, konut piyasasının bir göstergesi olarak bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Konut Fiyat Endeksi: Konut Fiyat Endeksi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından hesaplanan ve yayınlanan konut fiyatlarındaki değişimin takip edilebileceği bir endekstir. Türkiye’de konut kredisi için değerlendirme uzmanları tarafından düzenlenen değerlendirme raporları verilerinden oluşturulmaktadır. Söz konusu hesaplama; değerlendirme raporlarında yer alan konut verilerinin kalite etkisinden arındırılarak hedonik regresyon yönteminin kullanılması sonucu ortaya çıkarılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2020a).

Konut Kredisi Faiz Oranları: Konut fiyatlarını etkileyen değişkenlerden biri olan konut kredisi faiz oranları, Merkez Bankası tarafından yayınlanmaktadır. Bankalar tarafından konut kredisi için sabit faizli kredilerde kullanılan faiz oranlarının ağırlıklı ortalamalarının alınması ile birlikte ortaya çıkarılmıştır (TCMB, 2020b). Bu çalışmada, söz konusu veriler üç aylık ortalamaları alınarak kullanılmıştır.

İnşaat Maliyet Endeksi: İşçilik ve malzeme ayrımında inşaat maliyetlerinde meydana gelen değişimlerdir. İME, farklı kamu kuruluşlarından elde edilen inşaat projelerine ilişkin yaklaşık maliyet ve kesin hesap dosyalarının analizleri yapılarak 2015=100 olacak şekilde saptanmaktadır. Binalarda yapı

ruhsatı verileri, bina dışında kalan yapılarda ise ulusal hesaplara ilişkin veriler kullanılmaktadır.

Ekonomik Büyüme: Bir ülkenin, üretim olanaklarını artırması ya da üretimde kullandığı teknoloji veya yöntemleri değiştirerek mevcut üretim düzeylerinin üstüne ulaşılmasına ekonomik büyüme (economic growth) denilir (Üstünel, 1988). Ekonomik (iktisadi) büyüme, kişi başına düşen üretim artışını, milli gelir düzeyinde ya da milli hasıla ile ifade edilmesi olarak tanımlanabilir (Ersungur ve Doru, 2014). Bir ülkenin ekonomik büyümesini belirlemek için kullanılan ölçütlerden biri Gayrisafi Yurt içi Hasıla (GSYİH)'dır. GSYİH, bir ülkenin sınırları dahilinde belirli bir zaman dilimi için üretilmiş bütün nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden karşılığı olarak tanımlanır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Ulusal Hesaplar Sistemi içinde tahmin edilen değerlerden biridir. GSYİH üç yöntemle hesaplanabilmekte (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020) olup, bunlar; üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemidir.

Gayrisafi Yurt içi Hasılanın üretim yöntemiyle hesaplanması, ülkedeki katma değeri oluşturan maliyet bileşenlerinin toplulaştırılması demektir. Bu yöntemde, emek faktörünün elde ettiği gelirlerin yanında, ticaret ve sanayi gibi teşebbüslerin kazançları, tasarruf ve sermaye sahiplerinin elde ettiği faiz gelirleri ve gayrimenkul maliklerinin gayrimenkulü kiraya vermesinden dolayı elde ettiği gelirler girmektedir (Tonus, 2015). Gayrisafi Yurt içi Hasıla, belirli bir periyotta tüketime ve yatırıma ilişkin harcamalar ile ihracat ve ithalat farkından oluşuyor ise harcama yöntemiyle belirlenmiş olur (TÜİK, 2020). GSYİH harcamalar yönünden nihai iç talep, devletin tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları toplamı, özel sektörün yatırım harcamaları, dış talepteki net değişim ve stok değişimi kalemlerinden oluşmaktadır (Tonus, 2015). Gelir yöntemiyle GSYİH ise elde edilen maaş, ücret gelirleri, işletme karı ve devletin elde ettiği çeşitli vergi gelirlerinin toplamı şeklinde hesaplanmaktadır. Söz konusu kalemler ilgili alanlarda mal ve hizmet üretim sürecinde mevcut olan üretici birimlerin üretim faktörlerine ödedikleri bedellerin toplamı olarak şekillenir (TÜİK, 2020). Bu çalışmada, kapsamında gayrimenkul bulunan ve gayrimenkul hacmini etkileyen faktörler arasında yer aldığı değerlendirilen üretim yöntemiyle hesaplanan GSYİH verileri kullanılmıştır.

Sanayi Üretim Endeksi: Sanayi Üretim Endeksi, sanayi sektöründe meydana gelen ekonomik gelişmelerin ve üretim faaliyetlerinde oluşan hacmin belirlenmesi ve kısa vadeli etkilerinin ölçülebilmesi amacıyla hesaplanan ve TÜİK tarafından yayımlanan bir endekstir (Koç, Kaya ve Şenel, 2016).

III. ANALİZ SONUÇLARI VE TARTIŞMA

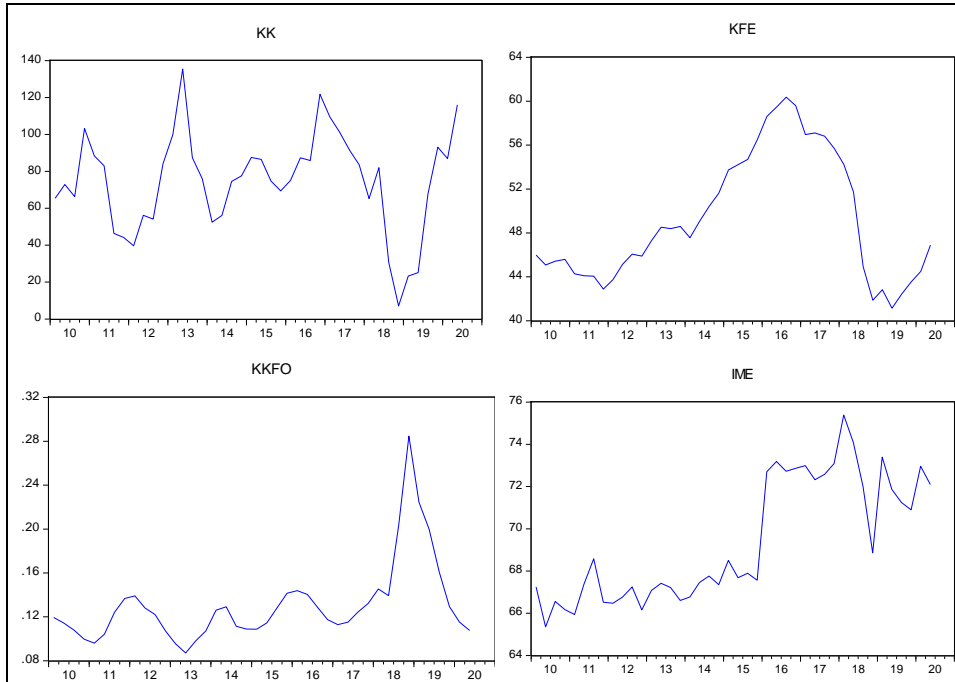
Uygulama için bağımlı değişken konut kredisi (KK) hacmi olup, bağımsız değişkenler konut fiyat endeksi (KFE), konut kredisi faiz oranları (KKFO), inşaat

maliyet endeksi (İME), gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ve sanayi üretim endeksi (SÜE) olarak belirlemiştir. 2010Q1-2020Q2 arasında incelenen cari verilerin enflasyondan arındırılması için Yurt içi Üretici Fiyat Endeksi’nde meydana gelen değişimlere göre değişkenlerin 2010Q1 döneminden sonraki reel değerleri belirlenerek analizde kullanılmıştır.

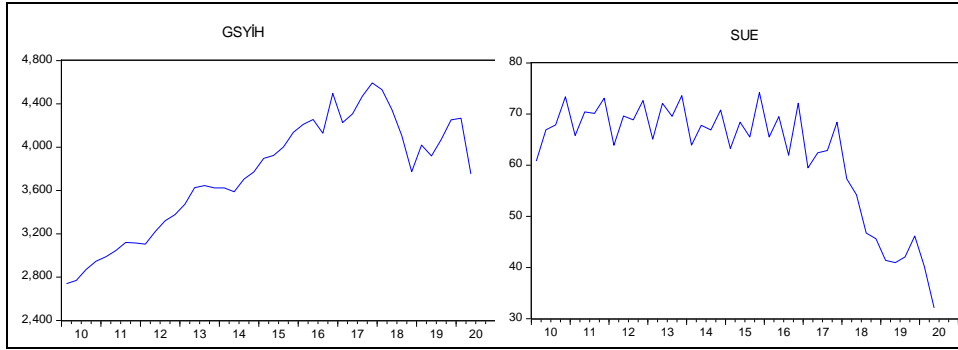
A. VERİLERİN DURAĞANLIK ANALİZİNE İLİŞKİN BİRİM KÖK TESTLERİ

Çalışmada, bağımlı değişken olarak kullanılan konut kredisi hacmi (KK, 100.000 TL), bağımsız değişken olarak konut fiyat endeksine (KFE), konut kredisi faiz oranlarına (KKFO), inşaat maliyet endeksine (İME), gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH, 100.000 TL) ve sanayi üretim endeksine (SÜE) ait veriler kullanılmıştır. Söz konusu verilerin grafikleri aşağıda verilmiştir (Şekil 2). Söz konusu verilerin durağan olmadığı ve ilgili verilerin cari fiyatlar ile ifade edildiği görülmüştür. Bu nedenlerle öncelikle konut kredisi hacmi, konut fiyat endeksi, inşaat maliyet endeksi, gayrisafi yurt içi hasıla ve sanayi üretim endeksi değerleri enflasyon oranı göstergelerinden biri olan Yurt içi Üretici Fiyat Endeksine göre düzeltilerek enflasyondan arındırılmış veriler elde edilmiştir.

Şekil 2: Çalışmada kullanılan verilerin dağılımları

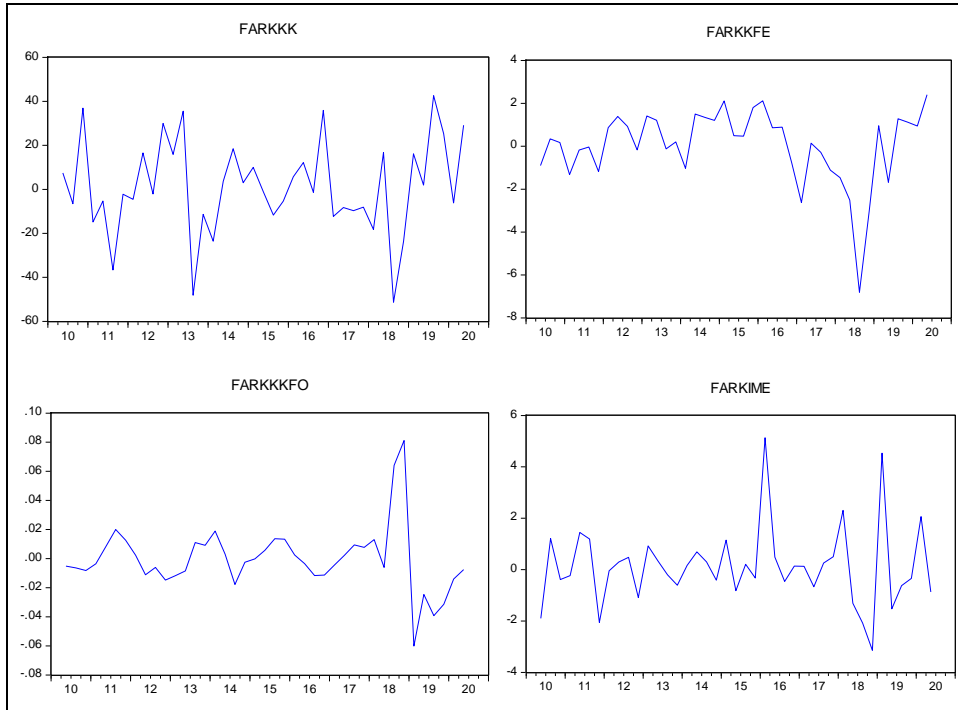

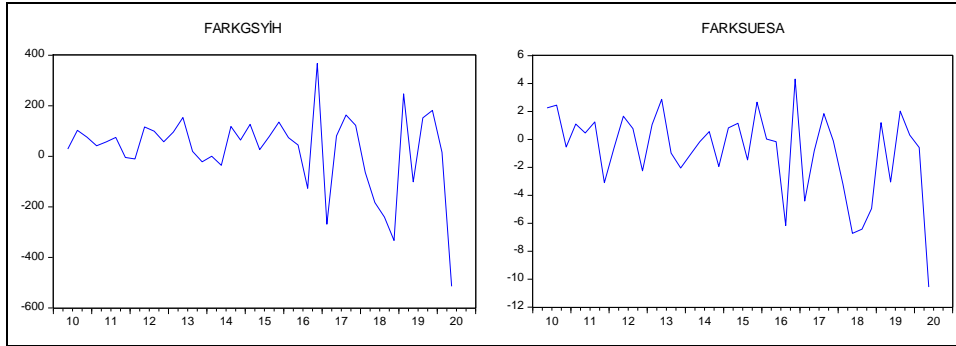

Analizde kullanılan gayrisafi yurt içi hasıla verisi, mevsim etkisinden arındırılmış olarak temin edilmiş, sanayi üretim endeksi ise mevsimsellikten arındırılarak (suesa) analize dahil edilmiştir. Ardından farkları alınan verilerin grafikleri elde edilerek aşağıda gösterilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3: Birinci fark durağan verilerin dağılımları

Çalışmada kullanılan verilerin durağanlığı Genişletilmiş (Augmented) Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılarak test edilmiş olup, öncesinde söz konusu serilerin gecikme sayıları Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Info Criterion (SIC))’ne göre belirlenmiştir. ADF test sonuçlarına göre konut kredisi hacmi, konut fiyat endeksi, konut kredisi faiz oranları, inşaat maliyet endeksi, gayrisafı yurt içi hasıla ve sanayi üretim endeksinin birinci fark durağan (I(1)) oldukları tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Verilere İlişkin Augmented Dickey-Fuller Test Sonuçları

KK						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	-2,508174	0,1210	-2,448986	0,3504	-0,439725	0,5178
1. Fark	-6,018651	0,0000	-5,963345	0,0001	-6,083767	0,0000
KFE						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	-1,830731	0,3607	-1,742507	0,7133	0,063913	0,6974
1. Fark	-3,385645	0,0174	-3,371677	0,0697	-3,433516	0,0011
KKFO						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	-2,594222	0,1025	-2,727425	0,2317	-0,605317	0,4490
1. Fark	-4,841277	0,0003	-4,795242	0,0021	-4,904321	0,0000
İME						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	-1,658667	0,4442	-3,284407	0,0831	0,421448	0,8000
1. Fark	-7,943399	0,0000	-7,825806	0,0000	-7,928861	0,0000
GSYİH						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	-1,969780	0,2985	-0,766652	0,9605	0,719976	0,8666
1. Fark	-5,539278	0,0000	-5,966304	0,0001	-5,466139	0,0000
SUESA						
Birim Kök Düzeyi	Sadece Sabit İçeren		Sabit ve Trend İçeren		Sabit ve Trend İçermeyen	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
Düzeyde	1,572107	0,9992	-0,730829	0,9638	-1,408769	0,1456
1. Fark	-4,925567	0,0002	-5,797509	0,0001	-4,580178	0,0000

KK = f(KFE, KKFO, İME, GSYİH, SUE) doğrusal modeli EKK yöntemi ile tahmin edilmiş olup, konut kredisi hacminin, konut fiyatları ile aynı yönlü, konut kredisi faiz oranları ve inşaat maliyetleri ile ters yönlü ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Modelde, konut kredisi hacminin; büyüme oranı ve sanayi üretim endeksi ile ilişkisinin anlamlı olmadığı saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: EKK yöntemi ile oluşturulan regresyon denkleminin sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri (Prob.)
Konut Fiyat Endeksi	4,624804	2,104809	2,197256	0,0347
Konut Kredisi Faiz Oranı	-401,7797	160,7846	-2,498870	0,0173
İnşaat Maliyet Endeksi	-4,215987	2,050536	-2,056041	0,0473
Gayrisafi Yurt içi Hasıla	0,038353	0,041189	0,931163	0,3581
Sanayi Üretim Endeksi	-1,532425	2,041602	-0,750599	0,4579
C	-0,646616	3,670484	-0,176166	0,8612
Modele İlişkin Çıktılar				
R ²	0,456490			
Düzeltilmiş R ²	0,378846			
F İstatistik Değeri	5,879245			
Olasılık Değeri (F)	0,000481			
Durbin-Watson	2,198328			

Modelde, White testi ile değişen varyans sorunu bulunmadığı, Serial LM testi ile otokorelasyon sorununun olmadığı, Jarque-Bera testi ile hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu ve VIF (Variance Inflation Factor) değerlerinin incelenmesi sonucu çoklu doğrusal bağlantı olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Modele ilişkin varsayım sonuçları

White Testi			
F İstatistik Değeri	0,398120	Prob. F(20,20)	0,9772
Prob. Chi-Square(20)	0,9268	Prob. Chi-Square(20)	0,8987
Breusch-Godfrey Serial LM Testi			
Lag=3 için			
F İstatistik Değeri	0,569771	Prob. F(3,32)	0,6390
Gözlem*R ²	2,079005	Prob. Chi-Square (3)	0,5562
Jarque-Bera Testi			
Jarque-Bera istatistik değeri		1,589846	
Olasılık Değeri		0,451616	
Çoklu Doğrusal Bağlantı Sorunu için VIF Değerleri			
Değişken	VIF Değerleri		
Konut Fiyat Endeksi	1,813196		
Konut Kredisi Faiz Oranı	1,854125		
İnşaat Maliyet Endeksi	1,390192		
Gayrisafi Yurt içi Hasıla	5,882804		
Sanayi Üretim Endeksi	5,290157		

Modeldeki sonuçlara göre; konut fiyatlarında meydana gelen bir artışta, finans kurumları tarafından verilen konut kredisi hacminin de arttığı, faiz oranlarının ve inşaat maliyetlerinin arttığı bir ortamda ise hacmin azaldığı

belirlenmiştir. Gayrimenkul ekonomisi açısından değerlendirme yapıldığında; konut fiyatlarının reel olarak genel bir artış göstermesi durumunda ve faiz oranlarının düştüğü zaman dilimlerinde özellikle yatırım açısından konut edinen kişi sayısının artması beklenen ve teoriye uygun bir durum olduğu ifade edilebilir. Faiz oranlarının azalması, kredi maliyetini düşüreceği ve geri ödemelerin daha düşük tutarlar ile ödeneceğini düşünen yatırımcı açısından cazip geldiği ve konut kredisi hacminin arttığı bilinmektedir. İnşaat ve gayrimenkul geliştirme sektörleri açısından bakıldığında; inşaat maliyetlerinin artması, toplam proje maliyetinin yükselmesi, yeni konut projelerinin geliştirilmesi ve uygulamaya konulması ile konut arzının gecikmesine neden olabilecek ve bu nedenle de piyasada konut arzının yetersizliği, fiyatların yükselmesi ve özellikle dar veya orta gelirli hanelerin konut alımlarının ötelenmesi ve kredili konut edinim işlemlerinin azalması söz konusu olabilecektir. Konut pazarında talep ve talebi belirleyen konut fiyatını etkileyen değişkenlerin bilinmesi, konut pazarının düzenlenmesi ve özellikle konut pazarına yönelik değerlendirme, vergileme, kiralama ve konut sahipliği gibi alanlarda etkili düzenleme yapılmasına olanak verecektir.

Model sonuçlarına göre; konut fiyat endeksinin son gözlem değeri ele alındığında (46,8956), reel olarak endekste yaklaşık % 2,13’lük bir artış olması durumunda, yine konut kredisi hacmindeki son gözlem (11.603.479,11) dikkate alınırsa yaklaşık % 3,98 oranında bir artış meydana getireceği saptanmıştır. Konut kredisi faiz oranlarının son gözlem değerine (0,10753) göre yıllık faizlerin yüzde olarak bir puan artırılması (yaklaşık % 9,33) konut kredilerinde yaklaşık % 3,47’lik bir düşüş yaratacağı belirlenmiştir. İnşaat maliyet endeksinde son gözlem değeri ele alındığında (72,093933953), reel olarak gerçekleşen % 1,39 oranında bir artış, konut kredilerinde yaklaşık % 3,63’lük bir azalışa sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

B. VERİLERE İLİŞKİN JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME (KOENTTEGRASYON) ANALİZİ

Öncelikli olarak Akaike Bilgi Kriterine göre uygun gecikme sayısı belirlenmiş olup, uygun gecikme sayısı 3 olarak tespit edilmiştir. Akaike Bilgi Kriterine göre seçilmiş olan gecikme uzunluğuna göre Johansen Testine ilişkin iz istatistikleri ortaya çıkarılmıştır. $H_0: r = 0$ hipotezi iz istatistiği olasılık değerleri $0,0000 < 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Aynı şekilde $H_0: r = 1$ hipotezi olasılık değeri de $0,0000 < 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. $H_0: r = 2$ hipotezi olasılık değeri $0,0198 < 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. $H_0: r = 3$ hipotezi olasılık değeri $0,2237 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilemez Bu nedenle değişkenler arasında üç adet eşbütünlük ilişkisi olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Değişkenlerin Johansen testine ilişkin iz istatistikleri

Yokluk Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık Değeri (Prob)
$H_0: r = 0$	0,849864	192,7448	117,7082	0,0000
$H_0: r = 1$	0,768805	122,5848	88,80380	0,0000
$H_0: r = 2$	0,588603	68,39857	63,87610	0,0198
$H_0: r = 3$	0,401306	35,53534	42,91525	0,2237

Ortaya çıkan eşbütünlük ilişki doğrultusunda vektör hata düzeltme modeli ortaya konulmuştur (Tablo 6). Hata terimlerine ilişkin katsayının negatif ve anlamlı ($\text{sig.} = 0,0071 < 0,05$) olması nedeniyle hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı, bir diğer ifadeyle kısa dönem ilişki elde edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçlara göre her dönem (üç ay) denge değeri arasındaki farkın % 71,54 oranında ortadan kalktığı anlaşılmıştır.

Tablo 6: Modelin vektör hata düzeltme sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	Anlamlılık Düzeyi
D(KK)(-1)	0,661559	2,221543	0,0394
D(KK)(-2)	0,506562	2,155622	0,0449
D(KK)(-3)	-0,016302	-0,074161	0,9417
D(KFE)(-1)	10,86123	3,063051	0,0067
D(KFE)(-2)	-9,414568	-2,134609	0,0468
D(KFE)(-3)	4,022798	0,797352	0,4356
D(KKFO)(-1)	1,054,440	2,376689	0,0288
D(KKFO)(-2)	492,7508	1,366371	0,1887
D(KKFO)(-3)	969,4707	2,748623	0,0132
D(İME)(-1)	-0,562169	-0,193644	0,8486
D(İME)(-2)	0,535558	0,168222	0,8683
D(İME)(-3)	7,452655	2,040471	0,0563
D(GSYİH)(-1)	-0,030867	-0,434536	0,6691
D(GSYİH)(-2)	0,099268	1,267272	0,2212
D(GSYİH)(-3)	-0,053143	-0,771526	0,4504
D(SUESA)(-1)	4,957096	1,417116	0,1735
D(SUESA)(-2)	0,404454	0,139546	0,8906
D(SUESA)(-3)	3,877420	1,472298	0,1582
C	3,071727	0,310157	0,7600
HDT(-1)	-0,715436	-3,035034	0,0071
R^2	0,718044		
Düzeltilmiş R^2	0,420423		

Değişkenler arasında Granger Nedensellik analizi yapılmış olup, uygun gecikme sayısı 3 olarak tespit edilmiştir. Granger Nedensellik analizi sonuçlarına göre aşağıda verilen hipotezlerin reddedilmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştır:

H_0 : KK, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir

H_0 : KFE, İME'nin Granger Nedenselliği Değildir

H_0 : KKFO, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir

H_0 : İME, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir

Araştırma sonuçlarına göre konut kredisi hacminin, konut kredisi faiz oranlarının ve inşaat maliyet endeksinin konut fiyat endeksinin birer Granger

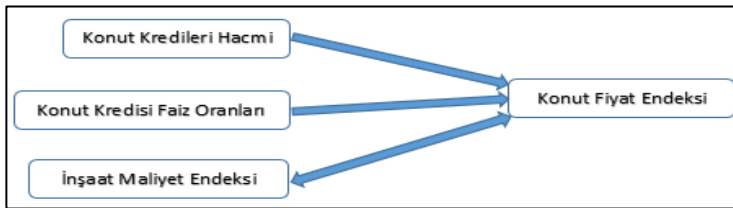
nedeni ve konut fiyatlarının da inşaat maliyetlerinin bir Granger nedeni olduğu belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Değişkenlere ilişkin Granger Nedensellik analiz sonuçları

Boş Hipotezler (H_0)	F-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri (Prob.)
KK, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir	11,69556	0,0085
KFE, İME'nin Granger Nedenselliği Değildir	9,261810	0,0260
KKFO, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir	21,03515	0,0001
İME, KFE'nin Granger Nedenselliği Değildir	9,141880	0,0275

Sonuç olarak değişkenlerin Granger nedensellik yönlerinin aşağıdaki gibi olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4). Konut piyasalarında talebin bir göstergesi (talep kanunu gereğince) olan konut fiyat endeksi ile inşaat maliyeti arasındaki iki yönlü ilişki, konut pazarından üretilen bağımsız bölümlerin satış fiyatlarının tespiti ve ilan edilmesi, maliyetin bir gösterge olarak ele alınması ile açıklanabilir. Tanrıvermiş (2016) ve Tanrıvermiş (2019) tarafından da vurgulandığı üzere, halen inşaat ve gayrimenkul sektörlerinde çalışan işletmelerin toplam işletme sayısının 4/5’inden bile daha yüksek olduğu, geleneksel işletmelerin toplam konut üretimi içindeki payının % 87 gibi oldukça yüksek düzeyde bulunduğu ve geleneksel işletmelerde üretilen konutların pazarlamasından temel hedefinin maliyetin geri kazanılması (cost recovery) ve belirli bir marjının elde edilmesi yaklaşımına dayandığı ve bu koşullarda konut maliyeti ile satış fiyatı arasında iki yönlü ilişkinin olmasının olağan karşılanması gerektiği vurgulanmalıdır. Konut kredisi faiz oranları ve kredi hacmi ile konut fiyat endeksi arasındaki tek yönlü ilişki ise, hem önceki araştırma sonuçları (Aliefendioğlu vd. 2021; Öztürk vd. 2018), hem de teorik beklenti ile uyumlu bulunmuştur.

Şekil 4: Değişkenlere İlişkin Granger Nedensellik Yönü

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Birçok ülkede inşaat ve gayrimenkul sektörü, ekonomide en yüksek hacimli ve gelişmiş sektörlerin arasında yer almaktadır. Ayrıca konut finansman sistemlerinin gelişimine bağlı olarak, uzun vadeli kredi imkanları ya da faizsiz konut edindirme sistemleri ile konut talebinin karşılanabildiği ve konut yatırımlarının da arttığı görülmüştür. Konut piyasalarının, ekonominin büyük bir kısmı ile çok yönlü ilişki içinde olduğu, konut politikaları ve ekonomik sonuçları

ile inşaat faaliyetleri, ekonomik büyüme, sanayi üretimi gibi birçok ölçütü etkileyebildiği ya da etkilendiği bilinmektedir. Bu çalışmada ise, Türkiye’de konut kredisi hacmi ile konut fiyatları, konut kredisi faiz oranları, inşaat maliyetleri, gayrisafi yurtiçi hasıla ve sanayi üretimi arasındaki ilişki irdelenmiş ve Johansen eşbütünlük, vektör hata düzeltme modeli ve Granger Nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de uzun vadeli konut kredisi veren finans kuruluşlarının toplam konut kredisi hacmi ile konut fiyat endeksi, konut kredisi faiz oranları ve inşaat maliyet endeksinin aralarındaki ilişkilerin anlamlı sonuçlar verdiği, konut fiyat endeksi ile aynı yönlü, konut kredisi faiz oranları ve inşaat maliyet endeksi ile ters yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Johansen eşbütünlük analizine göre değişkenler arasında bir eşbütünlük ortaya çıktığı yani değişkenlerin uzun dönemde dengede olduğu belirlenmiştir. Buna ilave olarak hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve her dönem denge değeri arasındaki farkın % 71,54 oranında ortadan kalktığı görülmüştür.

Gelişen konut finansman sistemleri ile konuta erişimin önceki yıllara göre daha rahat gerçekleştiği, kişilerin temel barınma ihtiyaçlarının ve konut tercihlerinin karşılanabildiği, ülke ekonomilerinde de pozitif etki oluşturduğu görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre konut kredisi hacminin, konut kredisi faiz oranlarının ve inşaat maliyet endeksinin, konut fiyat endeksinin birer Granger nedeni ve konut fiyatlarının da inşaat maliyetlerinin bir Granger nedeni olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara göre konut fiyatlarının reel olarak genel bir artış göstermesi durumunda ve faiz oranlarının düştüğü zaman dilimlerinde özellikle yatırım amaçlı konut edinen kişi sayısının artması beklenen ve teoriye uygun bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Konut kredisi faiz oranlarının azalması, kredi maliyetini düşüreceği ve geri ödemelerin daha düşük tutarlar ile ödeneceğini düşünen yatırımcı açısından cazip geldiği ve konut kredisi hacminin arttığı bilinmektedir. İnşaat ve gayrimenkul geliştirme sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin birçoğunun küçük ve orta işletmelerle ve kooperatiflerden oluştuğu (Tanrıvermiş, 2019) ve bu işletmelerde konut pazarından üretilen bağımsız bölümlerin satış fiyatlarının tespiti ve ilanında maliyetin bir gösterge olarak ele alındığı bilinmektedir. Talep kanununun bir gereği olarak konut piyasalarında satış fiyatları ile kredi faiz oranlarındaki artış satın alma tercihinin ötelenmesi ve satışların azalmasına neden olduğu gözlenmektedir. Bu koşullarda konut fiyat endeksi ile inşaat maliyeti arasında iki yönlü ilişkinin olması; inşaat maliyetlerindeki artışın doğrudan fiyatlama politikası nedeniyle konut satış değerlerine yansıtılmasına bağlı olduğu ve artan maliyet ve satış fiyatlarının yeni konut projelerinin geliştirilmesini kısıtladığı ve sonuç olarak piyasada yeni konut arzının azalması ve daha uzun sürelerle ortaya çıkan gecikmeli arzın da fiyatların artmasına neden olmasından dolayı konut alımlarının ötelenmesi ve kredi hacminin azalmasının beklenen sonuçlar olarak görülmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Konut kredisi faiz oranları ve kredi hacmi ile konut fiyat endeksi arasındaki tek yönlü ilişki ise, hem önceki araştırma sonuçları, hem de teorik beklenti ile uyumlu bulunmuştur. Önceki araştırma sonuçları ile birlikte değerlendirme yapıldığında; konut kredisi hacminin, konut fiyatları, konut kredisi faiz oranları ve inşaat maliyetleri ile ilişkili bulunması, gayrimenkul ekonomisi teorisi ile paralellik sağladığı ve önceki sonuçlar ile uyumlu olduğu ve araştırma sonuçlarının konut politikalarının gözden geçirilmesi ve uygulama araçlarının tespiti yönlerinden karar organları için yararlı ve yol gösterici olabileceği açıkça ifade edilmelidir. Konut pazarının düzenlenmesi, kamu politikalarının tespiti ve hanelerin konut edinimlerinin kolaylaştırılması bakımından makro değişkenlerle yeni konut üretimi, arzı ve talebi arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak analiz edilmesi ve değerlendirilmesine yönelik araştırma sonuçlarına şiddetli gereksinim bulunmaktadır. Bu tür araştırma sonuçları hem kentsel dönüşüm ve büyüme stratejilerinin tespiti, hem konut ekonomisi ve politika analizleri, hem de konut kredisine bağlı ipoteklerin menkul kıymetleştirilmesine yönelik politikaların tespiti ve uygulanmasına da yardımcı olacaktır. Özellikle üniversitelerin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi bölümlerinde konut ekonomisi, ipotekli krediler ve konut kredileri, hanelerin konut tercihleri ve konut satın alma kararları, makro ve yerel konut pazarının özellikleri, farklı sosyo-ekonomik gruplardaki hanelerin konuta erişilebilirliği, değerlendirme, vergileme, konut değeri ve kiralama ilişkileri, düşük maliyetli konut edinimi ve sosyal konut politikaları gibi konuların kapsamlı saha çalışmalarına dayalı olarak incelenmesine ağırlık verilmesinin yararlı olabileceği vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abar, H. ve Karaaslan, A. (2013). Konut talep edenlerin özellikleriyle talep edilen konutun özellikleri arasındaki ilişkinin çoklu uyum analizi yöntemi ile incelenmesi: Atatürk Üniversitesi personeli örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 323-339.
- Afşar, M. (2011). Küresel kriz ve Türk bankacılık sektörüne yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 143-171.
- Ahmed, D. E. E. (2020). Impact of Macroeconomic Variables on Housing Prices in Saudi Arabia: A VAR Approach. *Preprints* (doi: 10.20944/preprints202012.0715.v1)
- Aliefendioğlu, Y., Tanrıvermiş, H. and Salami, M. A. (2021). House price index (hpi) and Covid-19 pandemic shocks: evidence from Turkey and Kazakhstan. *International Journal of Housing Markets and Analysis*. DOI: 10.1108/IJHMA-10-2020-0126.
- Aliefendioğlu, Y. ve Çevik, T. (2015). Konut kredisi müşterilerinin kredi kullanım tutarları ve konut satış değerlerinin karşılaştırılması: Çankaya İlçesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1101-1115.

- Aliefendioğlu, Y., Bazame, R. and Tanrıvermiş, H. (2019). *Analysis of Housing Turnover Frequency and the Factors Affecting Residential Mobility: A Case of Çankaya District of Ankara Province, Turkey*. In: *26th Annual European Real Estate Society Conference*. Cergy-Pontoise, France.
- Berberoğlu, M. (2009). *Mortgage-ipotekli konut finansman-sistemi ve bu sistemin Türkiye’de uygulanabilirliği*”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(2), 119-146.
- Coşkun, Y. (2016). *Konut fiyatları ve yatırımı: Türkiye için bir analiz*. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217.
- Doğan, E. (2006). *Türk bankacılık sektörü konut kredileri raporu - Türk bankacılık sisteminde konut kredilerinin gelişimi*. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu SGD Çalışma Raporları*, 2006-1, Ankara.
- Enderoğlu, T. (2001). *Mortgage-ipoteğe dayalı uzun vadeli konut kredisi*. *İktisadi Araştırmalar Vakfı*, İstanbul.
- Ersungur, Ş. M. ve Doru, Ö. (2014). *Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi: 1980-2010*. *Atatürk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(3), 225-241.
- Gimeno, R. ve Martinez-Carrascal, C. (2010). *The Relationship Between House Prices And House Purchase Loans: The Spanish Case*. *Journal of Banking & Finance*, 34(8), 1849-1855.
- Grum, B. ve Govekar, D. K. (2015). *Influence of Macroeconomic Factors on Prices of Real Estate in Various Cultural Environments: Case of Slovenia, Greece, France, Poland and Norway*. *Procedia Economics and Finance* 39(2016), 597-604.
- Hatipoğlu, Ü. ve Tanrıvermiş, H. (2017). *Türkiye’de arz ve talep açısından konut yatırım tercihlerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi*, *Bankacılar Dergisi*, 100, 49-75.
- Hayrullahoğlu, G., Aliefendioğlu, Y., Tanrıvermiş, H. ve Hayrullahoğlu, A. (2017). *Konut piyasalarında hedonik değerlendirme modeli tahmini: Ankara İli Çankaya İlçesi Çukurambar bölgesi örneği*, *International Conference on Scientific Cooperation for the Future in Economics and Administrative Sciences*, 6-8 September 2017, Greece.
- İnşaat Mühendisleri Odası (İMO). (2011), *Türkiye’de Konut Sorunu ve Konut İhtiyacı Raporu*, İnşaat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.
- Karadaş, H. A. ve Salihoglu, E. (2020). *Seçili Makroekonomik Değişkenlerin Konut Fiyatlarına Etkisi: Türkiye Örneği*. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 63-80.

- Koç, E., Kaya, K. ve Şenel, M. C. (2016). Türkiye’de Sanayi Sektörü ve Temel Sanayi Göstergeleri–Sanayi Üretim Endeksi. *Mühendis ve Makine Dergisi*, 57(682), 42-53.
- Kömürlü, R. ve Önel, H. (2007). Türkiye’de Konut Üretimine Yönelik Kaynak Oluşturma Model Yaklaşımları. *MEGARON/Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 2(2), 89-107.
- Odabaş, D. (2011). *Türkiye’de Makroekonomik Faktörlerin Konut Fiyatına Etkisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Özlük, S. (2015). *Türkiye’de Konut Sektörü*, Semerci Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, A., Kapusuz, Y. E. ve Tanrıvermiş, H. (2018). The Dynamics of Housing Affordability And Housing Demand Analysis in Ankara. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 11(5), 828-851.
- Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2009). Türkiye’de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 21-46.
- Reisoğlu, S. (2007). Konut Edinme Amaçlı Konut Finansmanı Sözleşmeleri ve Uygulama Sorunları. *Bankacılar Dergisi*, 61, 75-84.
- Sabyasachi, T. (2019). Macroeconomic Determinants of Housing Prices: A Cross Country Level Analysis. *MPRA Paper No. 98089*.
- Tanrıvermiş, H. (2016). Türkiye Ekonomisinde İnşaat ve Gayrimenkul Sektörleri, Kurumsallaşma ve Yeni İşletme Modelleri, *IBBAS 2016, I. Uluslararası Karadeniz İşletmecilik Sempozyumu*, 16-18 Mayıs 2016, Giresun, 665-690.
- Tanrıvermiş, H. (2017). *Gayrimenkul Değerleme Esasları*, SPL Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Lisanslama Sınavları Çalışma Kitapları Ders Kodu: 1014 (Konut Değerleme Sınavı, Gayrimenkul Değerleme Sınavı), Ankara.
- Tanrıvermiş, H. (2019). Türkiye Ekonomisinde İnşaat ve Gayrimenkul Sektörlerinin Roller ve Gelişme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi, *Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi Kitabı*, 16-37.
- Tonus, Ö. (2015). *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi*, Ekin Basın Yayım, Bursa.
- Trofimov, I. D., Aris, N. Md. ve Xuan, D. C. D. (2018). Macroeconomic and Demographic Determinants of Residential Property Prices in Malaysia. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21(2), 71-96.

- Tunç, B. (2012). *Kredi Hacmini Etkileyen Faktörler: Banka Kredileri Eğilim Anketi Analizi*. TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB). (2020a), Konut Fiyat Endeksi, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Konut+Fiyat+Endeksi/>, Erişim: 02.09.2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB). (2020b). Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları, Web Sitesi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/portlet/K24NEG9DQ1s%3D/tr>, Erişim Tarihi: 02.09.2020.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Veri: Kapsam, Dönem ve Zamanlama, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikMeta.do?istab_id=2507, Erişim Tarihi: 06.05.2020.
- Uysal, D. ve Yiğit, M. (2016). Türkiye’de Konut Talebinin Belirleyicileri (1970-2015): Ampirik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(1), 185-209.
- Üstünel, B. (1988). *Ekonominin Temelleri*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, K. (2006). *İpotek Karşılığı Menkulleştirilmiş Krediler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Zhu, H. (2006). The structure of Housing Finance Markets And House Prices in Asia. *BIS Quarterly Review*, 55-69.